

วาทกรรมเรื่อง "ชาติไทย" ของปัญญาชนหัวก้าวหน้า
ระหว่างพ.ศ. 2490 - 2505

โสภา ชานะมุล

สถาบันวิทยบริการ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2546

ISBN 974-17-4976-7

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

DISCOURSE OF PROGRESSIVE INTELLECTUALS ON THE "THAI NATION"
FROM 1947 TO 1962

Miss Sopha Chanamool

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy in History

Department of History
Faculty of Arts
Chulalongkorn University
Academic Year 2003
ISBN 974-17-4976-7

หัวข้อวิทยานิพนธ์ วาทกรรมเรื่อง “ชาติไทย” ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าระหว่าง พ.ศ. 2490-2505

โดย นางสาวโสภา ชานะมุล

สาขาวิชา ประวัติศาสตร์

อาจารย์ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร.สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา

อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม รองศาสตราจารย์ ดร.เคิร์ก เจ เรย์โนลด์ส

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต

.....คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ม.ร.ว.กัลยา ติงศภทิพย์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ฉลอง สุนทราวาณิช)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(รองศาสตราจารย์ ดร.เคิร์ก เจ เรย์โนลด์ส)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.สมเกียรติ วันทะนะ)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ)

โสภณ ชานะมูล : วาทกรรมเรื่อง “ชาติไทย” ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าระหว่าง พ.ศ. 2490-2505 (DISCOURSE OF PROGRESSIVE INTELLECTUALS ON THE “THAI NATION” FROM 1947 TO 1962) อ.ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร.สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม รองศาสตราจารย์ ดร.เกริก เจ เรย์โนลด์ส, จำนวน 317 หน้า.

ISBN 974-17-4976-7.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความคิดของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเกี่ยวกับการผลิตวาทกรรมเรื่อง “ชาติไทย” ว่าด้วยเรื่อง ประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” “เอกราชของชาติ” และ “ศัตรูของชาติ” ในระหว่าง พ.ศ. 2490-2505 ซึ่งปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้ได้เสนอแนวทางอธิบายใหม่ที่มีความหมายแตกต่างจากวาทกรรมกระแสหลัก

จากการศึกษาพบว่า การรวมกลุ่มของกลุ่มปัญญาชนในทศวรรษ 2490 เกิดจากการหลอมรวมปัญญาชนสองรุ่นเข้าด้วยกัน คือบางส่วนเป็นปัญญาชนรุ่นที่เติบโตมาในทศวรรษ 2470 หากแต่ยังคงมีบทบาทต่อเนื่องมาจนกระทั่งถึงทศวรรษ 2490 และกลุ่มที่สองเป็นปัญญาชนที่เพิ่งเติบโตและก้าวเข้ามามีบทบาทในทศวรรษ 2490 ปัญญาชนทั้งสองรุ่นมีการรวมกลุ่มกันโดยมีสื่อกลางคือแหล่งที่เป็นสื่อสิ่งพิมพ์ ทั้งหนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร ฉะนั้นแหล่งที่เป็นโรงพิมพ์ และสำนักพิมพ์เหล่านี้ซึ่งเป็นเสมือนศูนย์กลางในการติดต่อสื่อสาร ถ่ายทอด แลกเปลี่ยนความคิด อุดมการณ์ แก่กันและกัน เปิดโอกาสให้กลุ่มปัญญาชนมีอิสระทางความคิดและสามารถเปิดรับแนวคิดใหม่ ๆ เช่นแนวคิดแบบสังคมนิยมและมาร์กซิสต์ อันทำให้เป็นช่องทางที่ปัญญาชนบางคนนำมาเป็นอาวุธในการเปิดประเด็นวิพากษ์โครงสร้างสังคม และที่สำคัญคือนำไปสู่การวิพากษ์ “ชาติไทย” ที่เป็นอุดมการณ์กระแสหลักที่ครอบงำความรู้ในสังคมขณะนั้น

ประกอบกับทศวรรษ 2490 เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งภายในประเทศและภายนอกประเทศ อันเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้สร้างวาทกรรมใหม่ ได้แก่ การสร้างแนวการอธิบายประวัติศาสตร์ความเป็นมาของ “ชาติไทย” ก่อนรัฐสมัยใหม่ว่ามีที่มาจากกลุ่มชนที่หลากหลายชาติพันธุ์ ทำให้เกิดการอธิบายเรื่อง “อัตลักษณ์ไทย” ใหม่ที่มีความหลากหลายทั้งทางด้าน ภาษา ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียม จารีต ประเพณีของท้องถิ่น ที่แตกต่างไปตามกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยตามภูมิภาคต่าง ๆ นอกจากนี้กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้สร้างการอธิบายเรื่อง “เอกราชของชาติ” ว่าหมายถึงการมีอิสระในการดำเนินนโยบายกับต่างประเทศโดยไม่ต้องขึ้นอยู่กับอิทธิพลของชาติมหาอำนาจ และการนิยามเรื่อง “ศัตรูของชาติ” ซึ่งหมายถึง “จักรพรรดินิยมแผนใหม่” คือสหรัฐอเมริกา รวมทั้งกลุ่มข้าราชการและนักการเมืองที่แสวงหาผลประโยชน์จากความร่วมมือกับต่างชาติ

แม้ว่าทศวรรษ 2490 จนถึงต้นทศวรรษ 2500 จะเป็นช่วงโอกาสและจังหวะเวลาที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้มีโอกาสผลิตวาทกรรมโต้ตอบกระแสหลัก หากแต่ในที่สุดแล้ว ด้วยอำนาจรัฐที่มีกลไกการจัดการที่เหนือกว่าจึงมีการกวาดล้างและจับกุมขังคุกกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในข้อหาการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ อันเป็นการลบกลุ่มคนเหล่านี้ออกไปจากความทรงจำของสังคมและผลงานของพวกเขากลายเป็นสิ่งพิมพ์ต้องห้าม เพื่อไม่ให้เกิดการผลิตซ้ำอุดมการณ์ของพวกเขามากต่อไป ต้องรอดูว่าจนกระทั่งอีกทศวรรษต่อมา วาทกรรมของพวกเขาก็ถูกนำมาใช้อีกครั้ง

ภาควิชา ประวัติศาสตร์

สาขาวิชา ประวัติศาสตร์

ปีการศึกษา 2546

ลายมือชื่อนิสิต.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

4280906022 MAJOR HISTORY

KEY WORDS: DISCOURSE / PROGRESSIVE / INTELLECTUALS / THAI NATION
 SOPHA CHANAMOOL: DISCOURSE OF PROGRESSIVE INTELLECTUALS
 ON THE "THAI NATION" FROM 1947 TO 1962. THESIS ADVISOR: ASSOCIATE
 PROF. SUWADEE THANAPRASITPATTANA, Ph.D. THESIS CO-ADVISOR:
 ASSOCIATE PROF. CRAIG J. REYNOLDS, Ph.D., 317 pp. ISBN 974-17-4976-7.

This thesis aims to study the concept that progressive intellectuals conducted a discourse of the 'Thai Nation' during 1950-1962 in which they identified alternative meanings for the 'history of the Thai nation', 'sovereignty of the nation' and 'enemy of the nation'.

Two generations of progressive intellectuals have been identified by this research. The first group played a role from the 1930's until the 1950's, and the second group was active from the 1950's. The two generations of intellectuals came together by publishing in newspapers and journals during the 1950's. The print media became the means by which they communicated their ideas to each other and put forward new opinions gained from their understandings of Marxism. These were new theories which criticised and challenged the mainstream view of 'Thai nation'.

Moreover, in the 1950's there was a turning point of opinion, both from within Thailand and outside the country, which affected the ideas of the progressive intellectuals. It led to their creation of a discourse of 'Thai nation' which claimed that the nation was formed from ethnic heterogeneity and that 'national Thai identity' was formed from cultural diversity. Progressive intellectuals further explained that the 'sovereignty of the nation' was implied in an independent foreign policy, that is not dependent on policies of powerful countries. Furthermore, the concept of 'enemies of the nation' was directed at 'the new empire' (United States of America) and at the Thai group of politicians and those in bureaucracy who considered that Thailand should have closer alliances with the American capitalists.

The discourse of progressive intellectuals ended in 1958 when the state power arrested and jailed them under the 'Communist Act'. This action resulted in the loss of them and their works from the memory of Thai society. Their ideas could not be openly publicised from that time until the 1970's, when their works were reprinted by students and intellectuals before and after the uprising of 14 October 1973.

Department of History

Student's signature.....

Field of Study in History

Advisor's signature.....

Academic year 2003

Co-advisor's signature.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความรู้จากรองศาสตราจารย์ ดร. สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนาที่กรุณาได้รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และรองศาสตราจารย์ ดร. เกร็ก เจ เรย์โนลด์สที่กรุณาได้รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาร่วม อาจารย์ทั้งสองท่านได้ให้ความเมตตา ในการชี้แนะสั่งสอนผู้เขียนด้วยความอดทน ตลอดจนให้ความช่วยเหลือเอาใจใส่ทุก ๆ ด้าน ทั้งเรื่องวิชาการ และเรื่องอื่น ๆ โดยเฉพาะอาจารย์เกร็ก เจ เรย์โนลด์ส ที่กรุณาสละเวลาเดินทางไกลมาสอบ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ทั้งสองท่านเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

กราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ฉลอง สุนทรวาทินิชย์ ที่กรุณาได้รับเป็นประธานสอบวิทยานิพนธ์ และรองศาสตราจารย์ ดร. สมเกียรติ วันทะนะ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ อาจารย์ทั้งสองได้กรุณาสละเวลาอย่างมากในการสอบครั้งนี้ รวมทั้งได้ให้ข้อคิดเห็นและข้อชี้แนะที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการนำมาปรับปรุงงาน

กราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรชัย ยัมประเสริฐ ที่ได้กรุณาได้รับเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ขณะเดียวกันอาจารย์ได้ให้ความช่วยเหลือผู้เขียนอย่างมากมาย นับตั้งแต่การช่วยชี้แนะแหล่งข้อมูลและแหล่งสัมภาษณ์ ตอบข้อสงสัยต่าง ๆ รวมทั้งให้สัมภาษณ์ส่วนตัวที่หายาก ที่สำคัญอาจารย์ได้กรุณาสละเวลาอันมีค่าในการช่วยอ่าน ช่วยวิจารณ์งานชิ้นนี้ตั้งแต่มีการเสนอรายงานความก้าวหน้าจนกระทั่งช่วงสุดท้าย

กราบขอบพระคุณคณาจารย์ในภาควิชาประวัติศาสตร์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ต่าง ๆ และได้กรุณาให้ความช่วยเหลือชี้แนะในโอกาสต่าง ๆ กัน โดยเฉพาะศาสตราจารย์ ดร.ปิยนถ บุนนาค รองศาสตราจารย์ ดร. ธิดา สาระยา รองศาสตราจารย์พิพาดา ยังเจริญ อาจารย์ ดร.ธีรวิทย์ ณ ป้อมเพชร อาจารย์ ดร. สุนทร ชุตินทรานนท์ และอาจารย์ดร.สุคต จอนเจดิสิน ที่ได้ช่วยเหลือให้คำแนะนำผู้วิจัยเป็นอย่างดีในช่วงระยะแรกของการศึกษา

ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิชที่กรุณาให้ผู้เขียนได้พบปะและให้ความรู้ในหลายแง่มุม ศาสตราจารย์ ดร. ธงชัย วินิจจะกูล ที่ถึงแม้อาจารย์จะอยู่ห่างไกล แต่อาจารย์ก็คอยถามไถ่และให้คำปรึกษาที่มีคุณค่าอยู่เสมอมาทุกครั้งที่ได้มีโอกาสพบอาจารย์ รวมทั้งอาจารย์ ดร. สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล ที่กรุณาให้ความสนใจงานวิจัยเรื่องนี้ อาจารย์ได้ให้ข้อคิดเห็นและข้อมูลที่เป็นประโยชน์เพิ่มเติมและถามถึงความคืบหน้าอยู่เสมอ รวมทั้งพี่วราณี ไอสถารมย์ แห่งสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่คอยให้กำลังใจ ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร. แอนโทนี่ คิลเลอร์ แห่งมหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย (ANU) อาจารย์ได้ให้ความเมตตาและช่วยเหลือทุกครั้งและผู้เขียนไปเยี่ยมศูนย์ไทยคดีศึกษาที่ ANU อาจารย์จินตนา แชนเดอร์แลนด์ คุณเล็ก (วัชรินทร์) แห่งห้องสมุดแห่งชาติที่แคนเบอร์รา ที่คือย (มะลิวัลย์ บุรณศิริ) แห่งมหาวิทยาลัยแคนเบอร์รา และขอบคุณน้อง ๆ ที่ ANU และศูนย์ไทยคดีศึกษา จ้อย (กฤษณา พรพิบูลย์) ญิง (ภูริ) สัม (วาริ) และพิชิต ร้อยนิล สำหรับความช่วยเหลือ และมีรูปภาพกับความทรงจำที่ดี ๆ

ขอขอบพระคุณท่านผู้อาวุโสที่ให้ความเมตตากรุณาให้เวลาผู้เยาว์ในการสัมภาษณ์ข้อมูลส่วนตัวและครอบครัว ข้อมูลจากความทรงจำและความรู้เหล่านี้ เป็นข้อมูลที่มีความสำคัญที่บางครั้งหาไม่ได้ในเอกสาร ทำให้งานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับข้อมูลเพิ่มเติมมากขึ้น บุคคลเหล่านี้ได้แก่ คุณลุงประวุฒิ ศรีมันตะ คุณลุงทวีป วรดิถ คุณลุงเสนีย์เสาวพงศ์ คุณป้าจินดา สิริมานนท์ และคุณป้าขนิษฐา ณ บางช้าง

ขอขอบคุณจากใจจริงสำหรับทุกคน ได้แก่ พี่ ๆ เพื่อน ๆ น้อง ๆ ของภาควิชาประวัติศาสตร์ (จุฬาฯ) ที่คอยช่วยเหลือเกื้อกูล พี่อินทรา ซาฮิร พวงทิพย์ เกียรติสหัสกุล วรางคณา นิพัธสุขกิจ โดยเฉพาะพี่ขนิษฐา ชิตช่วง สมศรี ชัยวิมลชา วรธรรณา ชานาญกิจ ที่ช่วยอย่างเต็มที่ในช่วงสุดท้าย และอำภิกา สุมาลี นนทพร ที่ช่วยเหลือในการเก็บข้อมูลหลาย ๆ แหล่งด้วยกัน รวมทั้งคุณเอ๋ ที่ช่วยเหลืองานพิมพ์ ขอขอบคุณครอบครัวในเมืองไทย ได้แก่ คุณแม่ที่คอยให้กำลังใจ ดร.อนงค์และ ดร.สิรินทร์ แก้วละเอียด ที่คอยช่วยเหลืออย่างเต็มที่ และครอบครัวในออสเตรเลีย คุณพ่อ คุณแม่ (Chris&Evelyn) และ Peter Cole ที่ให้การสนับสนุน คอยให้กำลังใจตลอดเวลา ด้วยความห่วงใยอยู่เสมอ

ขอผิดพลาดทั้งหลายทั้งปวงในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอรับผิดชอบทั้งหมดโดยไม่เกี่ยวข้องกับบุคคลที่ได้เอ่ยนามมาข้างต้น และหากงานชิ้นนี้จะมีประโยชน์ต่อวงการ ผู้เขียนขออุทิศคุณความดีให้แก่ปัญญาชน นักคิด นักเขียนทั้งหลายที่ผู้เขียนได้เอ่ยนามในงานวิจัยนี้ รวมทั้งคุณพ่อทวีวัฒน์ คุณชจร ณ อยุธยา และคุณพ่อรศ ษานะมูล ที่ล่วงลับไปแล้ว

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญแผนผัง.....	ฎ
สารบัญภาพ	ฏ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	7
นิยามศัพท์.....	15
วัตถุประสงค์ในการศึกษา.....	17
สมมติฐานในการศึกษา.....	17
ขอบเขตการศึกษาและแนวทางการวิจัย	18
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	21
2 วาทกรรมกระแสหลักเรื่อง "ชาติไทย" ในช่วงทศวรรษ 2450-2480	22
2.1 วาทกรรมเรื่องประวัติศาสตร์ "ชาติไทย" ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์	24
2.2 การสร้างสำนึกเรื่อง "ชาติไทย" ในสมัยรัฐประชาชาติ	36
3 ภูมิหลังและการรวมกลุ่มของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในประวัติศาสตร์ ทศวรรษ 2490	50
3.1 ความหมายของ "ปัญญาชนหัวก้าวหน้า".....	50
3.2 ภูมิหลังและการรวมกลุ่มของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2490.....	57
3.2.1 กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่เติบโตมาจากทศวรรษ 2470	58
3.2.2 กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่เติบโตในช่วงทศวรรษ 2480-2490	65
3.2.3 การรวมกลุ่มของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2490	73

สารบัญ

บทที่	หน้า
3.3 ปัจจัยที่มีส่วนหล่อหลอมความคิดของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า.....	84
3.3.1 การปฏิวัติ 2475.....	85
3.3.2 แนวคิดสังคมนิยมและมาร์กซิสม์.....	87
3.3.3 สงครามเย็นและปฏิภริยาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	101
3.3.4 ขบวนการสันติภาพและการแสวงหาความเป็นกลาง	108
4 การผลิตซ้ำวาทกรรมกระแสหลักว่าด้วยเรื่อง "ชาติไทย" ของกลุ่มอนุรักษ์นิยมใน ช่วงทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500.....	131
4.1 กลุ่มปัญญาชนฝ่ายอนุรักษ์นิยมกับการผลิตซ้ำวาทกรรมกระแสหลัก	132
4.1.1 กลุ่มปัญญาชนฝ่ายอนุรักษ์นิยมกับการผลิตซ้ำ วาทกรรมว่าด้วยเรื่อง "ชาติไทย"	133
4.1.2 กลุ่มนักการเมืองและกลุ่มทหารฝ่ายอนุรักษ์นิยม.....	148
4.2 "ศัตรูของชาติ " ของวาทกรรมกระแสหลักว่าด้วย "ความเป็นอื่น".....	175
5 วาทกรรมเรื่องประวัติศาสตร์"ชาติไทย" ของปัญญาชนหัวก้าวหน้า ในระหว่างพ.ศ. 2490-2505	184
5.1 วาทกรรมเรื่องประวัติศาสตร์ "ชาติไทย" ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า.....	185
5.1.1 วาทกรรมประวัติศาสตร์ "ชาติไทย" ในจินตภาพของปัญญาชน นักเขียนท้องถิ่น	185
5.1.2 วาทกรรมประวัติศาสตร์ "ชาติไทย" ในจินตภาพของจิตร ภูมิศักดิ์.....	189
5.1.3 วาทกรรมประวัติศาสตร์ "ชาติไทย" ในจินตภาพของมาลัย ชูพินิจ.....	207
5.2 วาทกรรมเรื่อง"อัตลักษณ์ไทย" และ"ความรักชาติ" ของปัญญาชนหัวก้าวหน้า.....	209
5.2.1 วาทกรรมเรื่อง "อัตลักษณ์ไทย"	211
5.2.2 วาทกรรมเรื่อง " ความรักชาติ"	219
6 วาทกรรมว่าด้วยเรื่อง " เอกราชของชาติ" และ "ศัตรูของชาติ" ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในระหว่าง พ.ศ. 2490-2505.....	226
6.1 การวิพากษ์วาทกรรมกระแสหลัก	226
6.1.1 การวิพากษ์วาทกรรม "ชาติไทย" ว่าด้วยนโยบายต่างประเทศ.....	229
6.1.2 การวิพากษ์วาทกรรม "ชาติไทย" ว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจ.....	237

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
6.2 วาทกรรมของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าว่าด้วยเรื่อง "เอกราชของชาติ"	247
6.2.1 แนวคิดเรื่องความเป็นกลางและสันติภาพ	250
6.2.2 แนวคิดเรื่อง "เศรษฐกิจชุมชน"	255
6.3 วาทกรรมของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าว่าด้วยเรื่อง "ศัตรูของชาติ"	258
7 บทสรุป	275
รายการอ้างอิง	279
บรรณานุกรม	304
ภาคผนวก	307
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	317

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	ภูมิหลังและการรวมกลุ่มของปัญญาชนหัวก้าวหน้า.....	127
2	วารสาร/นิตยสารช่วง พ.ศ. 2490-2505.....	129
3	ความช่วยเหลือทางทหารของสหรัฐอเมริกาที่ให้แก่ประเทศไทยช่วง ทศวรรษ 2490.....	245
4	บทความวิพากษ์นโยบายต่างประเทศจากนิตยสารปีตุภูมิ.....	264

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแนผ้ัง

แนผ้ังที่	หน้า
1	กลุ่มเครื่อง่ายหนังสือพิมพ์ช่วง พ.ศ. 2482-2500.....130

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1	การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2491-2500)..... 266
2	การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2491-2500)..... 267
3	การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2491-2500)..... 268
4	การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2491-2500)..... 269
5	การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2491-2500)..... 270
6	การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2491-2500)..... 271
7	การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2491-2500)..... 272
8	การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2491-2500)..... 273
9	การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2491-2500)..... 274

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

แนวคิดเรื่อง “ชาติไทย” หรือ “ความเป็นชาติไทย” กลายเป็นวาทกรรมในสังคมไทยนับแต่รัฐไทยได้เปลี่ยนแปลงเข้าสู่กระบวนการของรัฐสมัยใหม่ เมื่อรัชกาลที่ 5 ทำการปฏิรูปเพื่อรวมศูนย์อำนาจ แนวคิดนี้พัฒนาขึ้นอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่เริ่มนิยามเรื่อง “ชาติ” ขึ้นมา ส่วนหนึ่งเป็นผลตกค้างจากสนธิสัญญาที่ทำกับชาติตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนหนึ่งเป็นปัญหาที่เกิดจากความเคลื่อนไหวของกลุ่มคนจีนในสยามเพื่อโค่นล้มระบบการปกครองของจักรพรรดิจีน ที่นำโดยซุนยัตเซ็นในเวลานั้น และส่วนหนึ่งเกิดจากความเคลื่อนไหวของกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมที่เริ่มพูดถึงเรื่อง “ชาติ” เช่น กลุ่มหนังสือพิมพ์ ฉะนั้นการนำแนวคิดเรื่องการนิยาม “ชาติไทย” เป็นองค์ประกอบของรัฐสมัยใหม่ จึงเป็นความพยายามที่จะ “จัดการ” กับอำนาจอธิปไตยแบบใหม่ที่มีได้เน้นเฉพาะอำนาจเหนือเขตแดน (territory) เท่านั้น แต่ต้องจัดความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างบุคคลในชาติ ดังนั้นโครงการเรื่อง “ชาติไทย” จึงถูกสร้างสรรค์ขึ้นโดยรัชกาลที่ 6 พระองค์ทรงเน้นคำว่า “ชาติ” “ชาติไทย” “คนไทย” “ความเป็นชาติไทย” ภายใต้วาทกรรมที่ปรากฏในข้อเขียนของพระองค์ รัชกาลที่ 6 ทรงพยายามสร้างสำนึกเรื่อง “ชาติไทย” โดยการบรรยายว่าด้วยอุดมการณ์ร่วมกันของการเป็นคนไทย ว่าต้องมีสำนึกความเป็นชาติร่วมกัน คือความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ความรักชาติบ้านเมือง และความเคารพเลื่อมใสในพุทธศาสนา

รัชกาลที่ 6 ทรงนำแนวคิดเรื่อง “ชาติ” มาสร้างเป็นอุดมการณ์หลักของรัฐสมัยใหม่ โดยมีจุดศูนย์กลางของ “ชาติไทย” อยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ และมี “ศัตรู” ของ “ชาติ” คือ “ยิวแห่งบูรพทิศ” อันหมายถึงกลุ่มคนจีนที่ไม่มีความจงรักภักดี นอกจากนี้ยังทรงพยายามสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ว่าด้วยอดีตความเป็นมาของ “ชาติไทย” อันนำภาควิชาที่มีพระมหากษัตริย์ทรงสร้างชาติขึ้นมา โดยทรงย้อนกลับไปถึงสมัยสุโขทัยของพระร่วงเจ้าผู้เป็นกษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่สามารรวบรวมคนไทยให้เป็นปึกแผ่นและสร้างอาณาจักรแรกของชาติไทย กล่าวได้ว่าวาทกรรมว่าด้วย “ชาติไทย” ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางนับเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างภาพประวัติศาสตร์แบบ “รัฐราชวงศ์” โดยมีโครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทยที่มีราชวงศ์ต่าง ๆ สืบเนื่องมาตั้งแต่สุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์

จวบจนกระทั่งหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 กระบวนการสร้างความรู้เรื่อง “ชาติไทย” ได้ตกมาอยู่ในมือของสามัญชน แต่เป็นกลุ่มสามัญชนในระบบราชการที่มีอำนาจทางการเมืองหนุนหลัง ในที่สุดการสร้างความรู้เรื่อง “ชาติไทย” ได้ตกอยู่ในอำนาจของกลุ่มการเมืองในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงครามในช่วงทศวรรษ 2480 อันเป็นช่วงกระแสความคิดเรื่อง “Pan-Asia” เกิดขึ้นในภูมิภาคนี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลจากอิทธิพลแนวคิดเรื่อง “ชาตินิยม” ของกลุ่มทหารจากญี่ปุ่นเริ่มแผ่ขยายไปทั่ว ฉะนั้นด้วยบริบทของสถานการณ์ในขณะนั้น รัฐบาลจึงพยายามสร้างแนวคิดเรื่อง “Pan-Thai” (ลัทธิไทยรวมไทย) โดยเน้นการสร้างความรู้เรื่องความเป็นมาของ “ชาติไทย” แต่ความเป็น “ชาติไทย” ครั้งนี้ได้ตัดเอาจินตภาพที่เน้นความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ออกไปกลายเป็นเน้นเรื่องวีรบุรุษในประวัติศาสตร์ เพื่อให้สอดคล้องกับภาพของผู้นำยุคนั้นแทน ดังคำโฆษณาว่า “เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย” การสร้างจินตภาพชุดใหม่ของ “ชาติไทย” ขึ้นมาเป็นพลังในการสร้างชาติสมัยนี้ มีหลวงวิจิตรวาทการเป็นเสมือนผู้กำกับการบรรยายโครงเรื่องใหม่ของ “ชาติไทย” โดยผ่านกระบวนการหล่อหลอมและปลูกใจ ทั้งในข้อเขียนวิชาการ นวนิยาย เพลง และละคร

โครงเรื่อง “ชาติไทย” และสำนึกใหม่เรื่อง “ความเป็นชาติไทย” ของหลวงวิจิตรวาทการไม่ได้ตัดอุดมการณ์แบบเดิมทิ้งเสียทั้งหมด แต่ได้สืบทอดและเลือกหยิบเอาบางอย่างที่กลุ่มชนชั้นสูงได้นิยาม “ความเป็นชาติไทย” มาปรับเปลี่ยนใหม่ เช่น ในแง่ความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์เป็นความจงรักภักดีต่อชาติ สร้างสำนึกความเป็นมาและความยิ่งใหญ่ของชนเชื้อชาติไทยที่สืบทอดยาวนานกว่ายุคสุโขทัยที่รัชกาลที่ 6 ทรงสร้างขึ้น โดยย้อนอดีตไปถึงยุคการตั้งอาณาจักรน่านเจ้าซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของจีน จวบจนกระทั่งเกิดการเคลื่อนย้ายลงสู่แหลมสุวรรณภูมิ

กล่าวได้ว่าการสร้างสำนึกเรื่อง “ชาติไทย” ในช่วงสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงครามในระยะแรก (พ.ศ. 2481-2487) นั้นมีการสร้างจินตภาพที่ยิ่งใหญ่ของความเป็นเชื้อชาติไทย โดยสามารถย้อนกลับไปในอดีตที่ยาวนานกว่ายุคสุโขทัย คืออาณาจักรเก่าแก่ของกลุ่มชนเชื้อชาติไทยที่ปรากฏขึ้นทางตอนใต้ของจีนแล้วต่อติดเข้ากับจินตภาพที่รัชกาล 6 ได้ทรงสร้างฐานโครงเรื่องไว้แล้วส่วนหนึ่งคืออาณาจักรสุโขทัย ฉะนั้นภาพของ “ชาติไทย” ที่ถูกสร้างในยุคนี้จึงดูยิ่งใหญ่เพื่อให้สอดคล้องไปกับการปลูกเร้าความรู้สึก “ชาตินิยม” ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น การสร้างจินตภาพความยิ่งใหญ่ของ “ชาติไทย” จนสามารถเร้าสำนึกเรื่อง “ชาติ” ได้อาศัยสื่อและกลไกของรัฐทุกรูปแบบ เช่น ผ่านการหล่อหลอมในระบบการศึกษา การออกประกาศในลักษณะกฎหมายคือรัฐนิยมการปลูกเร้าผ่านสื่อความบันเทิง เช่น เพลงและละคร เป็นต้น ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างอุดมการณ์รัฐและทำให้สำนึกนี้กลายเป็นแนวคิดกระแสหลักในสังคมไทยในเวลาต่อมา

สถานการณ์ในห้วงทศวรรษ 2490 อันเป็นเหตุการณ์ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง คือความพ่ายแพ้ของญี่ปุ่นที่เกือบทำให้ไทยต้องมีส่วนร่วมด้วย และในเวลาต่อมาคือการเผชิญหน้ากัน

ของมหาอำนาจสองขั้วในยุคสงครามเย็น ได้แก่การแผ่อิทธิพลของอเมริกาในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ที่พยายามสร้างพันธมิตรกลุ่มเสรีประชาธิปไตย กับอิทธิพลของฝ่ายสหภาพโซเวียตที่ต้องการขยาย อุดมการณ์คอมมิวนิสต์ในภูมิภาคนี้เช่นกัน ทำให้รัฐไทยต้องเลือกสังกัดฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งและรัฐไทย ได้เลือกฝ่ายอเมริกาในที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานการณ์ทางการเมืองโลกเกิดภาวะตึงเครียด มากยิ่งขึ้นเมื่อพรรคคอมมิวนิสต์จีนได้รับชัยชนะเหนือพรรคก๊กมินตั๋ง ในปี พ.ศ. 2492 และถัดมา ในปี พ.ศ. 2493 เกิดสงครามเกาหลีทำให้รัฐไทยต้องถูกดึงเข้าสู่ภาวะความขัดแย้งนี้ เนื่องจากรัฐไทย ได้ลงนามเซ็นสนธิสัญญาความร่วมมือกับอเมริกาในปี พ.ศ. 2493

ดังนั้นรัฐไทยจึงถูกนำสู่นโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างเต็มตัว เริ่มด้วยการส่งทหารไป ร่วมรบในเกาหลีใต้ ต่อมาการใช้แนวคิด “คอมมิวนิสต์” เป็นศัตรูของชาติไทยจึงมีความชอบธรรม อย่างยิ่ง ทำให้การนิยาม “ศัตรู” นี้กลายเป็นอำนาจของรัฐบาลในการจัดการกับกลุ่มการเมืองที่ อยู่ตรงข้าม

ในขณะที่เดียวกันกระแสแนวคิดสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ได้ไหลบ่าเข้ามาสู่สังคมไทย ทำให้แนวคิดมาร์กซิสต์เผยแพร่ไปสู่ปัญญาชนหัวก้าวหน้าในขณะนั้น เราความสนใจให้แก่กลุ่มคน กลุ่มนี้เปรียบเสมือนการคิดเครื่องมือทางความคิดใหม่ให้แก่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า จึงเริ่มมีการ ใช้แนวคิดนี้วิพากษ์สังคมไทยจนก่อให้เกิดมุมมองใหม่ ๆ แก่การทำ ความเข้าใจสังคมไทยที่แตกต่าง ไปจากเดิม ปัญญาชนหัวก้าวหน้าบางกลุ่มเริ่มวิพากษ์วิจารณ์และไม่พอใจกรอบที่ฝ่ายปกครอง สร้างขึ้นและเริ่มมองเห็นมายาคติที่ครอบงำความรู้ ความคิดเห็นให้เป็นไปในกระแสเดียวกัน ประกอบกับการที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้าชี้ให้เห็นความเลวร้ายทั้งระบบศักดินานิยมในอดีตและ ระบบทุนนิยมที่เข้ามาพร้อมกับประเทศจักรวรรดินิยม (ตามคำเรียกของพวกเขา) ภายใต้การโอบอุ้ม ของบรรดานายทุนท้องถิ่นที่บางส่วนอาศัยระบบราชการสร้างสมอำนาจทางเศรษฐกิจ ตลอดจน กลุ่มผู้นำที่ต้องการรักษาอำนาจ การวิพากษ์ระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคมของกลุ่มปัญญาชน หัวก้าวหน้าจึงขยายไปสู่แกนกลางการวิพากษ์อุดมการณ์ของรัฐไทยเกี่ยวกับการสร้างสำนึกเรื่อง “ชาติไทย” ที่ถูกนิยามและครอบงำความรู้โดยอำนาจรัฐที่ผ่านสถาบันต่างๆ ในระยะเวลาผ่านมา

จุดเริ่มต้นของการก่อตัวทางความคิดชุดใหม่ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้เน้นไปที่ การสรรหาคำอธิบายใหม่ที่แตกต่างจากการอธิบายของอุดมการณ์รัฐ นับตั้งแต่การวิพากษ์โฉมหน้า ทุนนิยมใหม่ของอเมริกา การวิพากษ์สังคมไทยนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบันซึ่งพวกเขาเห็นว่าแม้จะมี การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตยเมื่อ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา แต่ไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระบบสังคมแบบเดิมที่เรียกว่าระบบศักดินา ด้วยเหตุนี้พวกเขาจึงเห็นว่ารัฐประชาชาติยังไม่ปรากฏขึ้นอย่างแท้จริงตราบใดที่อำนาจรัฐยังอยู่ใน กลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง และรัฐยังมีอำนาจสูงสุดในการสร้างอุดมการณ์ครอบงำประชาชน ภายใต้

กรอบอุดมการณ์เรื่อง “ความเป็นชาติไทย” ที่ฝ่ายผู้ปกครองสร้างจินตภาพขึ้น จึงมีการต่อต้านและพยายามที่จะนิยามความหมายใหม่แก่ “ชาติไทย” ผ่านมุมมองและทัศนะใหม่ที่แตกต่างจากสิ่งที่รัฐพยายามสร้างสำนึกเรื่อง “ชาติไทย” มาโดยตลอด ปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้จึงได้สะท้อนแนวความคิดในงานเขียนรูปแบบต่างๆ และเกิดคำถามขึ้นมากมายทั้งคำถามในแง่อำนาจความชอบธรรมทางการเมือง คำถามต่อนโยบายและบทบาทของรัฐไทยในสังคมโลกขณะนั้น คำถามต่อสำนึกเรื่องความเป็นมาของ “ชาติไทย” ในที่สุดแล้วได้นำมาสู่ความพยายามที่จะหาทางนิยามความหมายใหม่ว่าด้วยเรื่อง “ชาติไทย” คำถามเหล่านี้นำเสนอในรูปแบบของงานเขียนด้านประวัติศาสตร์ บทกวี นวนิยาย บทเพลง และบทกวี เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อตอบโต้วาทกรรมกระแสหลักที่ถูกผลิตขึ้นมา ก่อนหน้านั้น

ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าว กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงเริ่มปรากฏความเคลื่อนไหวอันนำไปสู่การสร้างสรรค์ผลงานการเขียนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น งานวิเคราะห์สังคมไทย ของอุดม สีสุวรรณ ในนามปากกา อรัญญ์ พรหมชมพู เรื่อง **ไทยกิ่งเมืองขึ้น** พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2493 ต่อมาตีพิมพ์ในชื่อ **เส้นทางสังคมไทย** ในพ.ศ. 2522 งานของเดชา รัตโยธิน เรื่อง **วิวัฒนาการของสังคม** พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2493 งานเขียนของจิตร ภูมิศักดิ์ในนามปากกา สมสมัย ศรีสุทรพรรณ เรื่อง **โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน** พิมพ์เป็นบทความใน **นิตยสารฉบับต้อนรับพุทธศตวรรษใหม่ 2500** งานเหล่านี้กลายเป็นหนังสือต้องห้ามในเวลาต่อมา และงานเรื่อง **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ** สันนิษฐานว่าจิตร ภูมิศักดิ์เขียนขึ้นในระหว่างถูกจองจำในคุกช่วง พ.ศ. 2501-2507 และนำมาตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2519 นอกจากนี้ยังมีผลงานของปัญญาชนคนอื่น ๆ เช่น ผลงานด้านนวนิยายของเสนีย์ เสาวพงศ์ มาลัย ชูพินิจ ศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์ ผลงานด้านบทกวีและบทเพลงของ เปลื้อง วรรณศรี และอัสนี พลจันทร์ กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้ผลิตผลงานขึ้นระหว่างพ.ศ. 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500 งานเหล่านี้ได้ตอบโต้วาทกรรมกระแสหลักว่าด้วยเรื่อง “ชาติไทย” โดยการนิยามความหมายใหม่เรื่อง “ชาติไทย” ที่แตกต่างไปจากวาทกรรมกระแสหลัก กล่าวคือมีการนิยามความเป็นมาของ “ชาติไทย” ที่มีที่มาจากกลุ่มคนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ มิใช่เชื้อชาติไทยบริสุทธิ์สายเดี่ยวอย่างที่แนวคิดกระแสหลักสร้างการรับรู้ขึ้นมา

นอกจากนี้ยังมีวาทกรรมผ่านทางนวนิยาย อันมีท่วงทำนองที่แตกต่างจากนวนิยายพาฝันที่มีเป็นจำนวนมากในยุคนี้ งานนวนิยายเหล่านี้มีนัยการนิยาม “ชาติไทย” ใหม่เช่นกัน ดังจะเห็นจากนวนิยายของกุหลาบ สายประดิษฐ์ มาลัย ชูพินิจ เสนีย์ เสาวพงศ์ เป็นต้น กล่าวได้ว่านวนิยายเหล่านี้เป็นวาทกรรมชุดใหม่ที่สอดแทรกแนวความคิด หรือวิธีการบรรยายถึงจินตภาพใหม่ของ

“ชาติไทย” ไว้อย่างแยกย่อย โดยชี้ให้เห็นภาพผู้คนส่วนใหญ่ของชาติคือกลุ่มคนในระดับรากหญ้าของสังคม เช่น ชาวนาในชนบท กลุ่มผู้ใช้แรงงาน ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของ “ชาติไทย” แต่ผู้คนเหล่านี้มักไม่ได้รับความสนใจในฐานะที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของ “ชาติไทย” และได้รับความไม่เป็นธรรมจากสังคม ทั้งจากอำนาจรัฐและระบบราชการ ฉะนั้นนวนิยายเหล่านี้จึงให้จินตภาพใหม่ ๆ เกี่ยวกับ “ความเป็นชาติไทย”

แนวคิดที่สำคัญของปัญญาชนเหล่านี้มีนัยการต่อต้านอิทธิพลของต่างชาติ เช่น อิทธิพลของอเมริกาที่เข้ามาพร้อมโฉมหน้าใหม่ของ “ทุนนิยมต่างชาติ” ในความหมายของปัญญาชนกลุ่มนี้จึงมองเห็นศัตรูของชาติคือ “ทุนนิยม” และ “จักรวรรดินิยม” แขนงใหม่ ดังนั้นการให้ความหมายใหม่แก่สำนึกเรื่องความเป็น “ชาติไทย” จึงเกิดขึ้นไปพร้อมกับความรู้สึกเห็นใจต่อชะตากรรมเพื่อนบ้านในภูมิภาค อันเป็นปฏิกิริยาต่อเนื่องจากการที่ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดของกลุ่มกระแสหลักที่สร้างความรู้ด้วยพัฒนาการของสังคมไทยภายใต้แนวคิดเรื่องความยิ่งใหญ่ของชนเชื้อชาติไทย จึงมองไม่เห็นความสำคัญของพัฒนาการกลุ่มเชื้อชาติอื่นในดินแดนใกล้เคียง ปัญญาชนเหล่านี้จึงได้ตอบด้วยการสร้างสำนึกใหม่ด้วยการกล่าวถึงความเป็น “ชาติไทย” ที่มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ ตลอดจนมองเห็นพัฒนาการร่วมของบรรดากลุ่มชนต่าง ๆ ในภูมิภาคเดียวกัน ทำให้เข้าใจและเห็นใจที่บรรดาชาติเพื่อนบ้านที่เรียกชื่อเอกราช เช่น ในอินโดจีน เป็นต้น การพัฒนาจิตสำนึกเรื่อง “ชาติไทย” นี้จึงแฝงแนวคิดเรื่อง “เอกราชและอธิปไตยของชาติ” ไปพร้อมกับแนวคิดเรื่อง “สันติภาพ”

จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า แนวทางการแสวงหาแนวคิดและอุดมคติใหม่ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในระหว่าง พ.ศ. 2490-2505 เป็นการสร้างวาทกรรมใหม่ในท่วงทำนองที่คละเคล้ากันในสองแนวทางดังนี้

แนวทางที่หนึ่ง เป็นการอธิบายเรื่อง “ชาติไทย” ที่มีมิติทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับโครงเรื่องความเป็นมาของ “ชาติไทย” แบบใหม่ ซึ่งส่วนใหญ่มาจากผลงานวิชาการของจิตร ภูมิศักดิ์และบางส่วนสะท้อนจากนวนิยาย เช่นงานของ มาลัย ชูพินิจ โดยชี้ให้เห็นพัฒนาการของ “ชาติไทย” ที่มีได้เป็นเส้นตรงที่เน้นความสืบเนื่องของราชธานีต่าง ๆ ดังที่กลุ่มกระแสหลักได้อธิบายไว้ แต่เป็นเส้นตรงแบบสังคม 5 ชั้นของมาร์กซิสม์แบบสตาลิน รวมทั้งชาติไทยมิได้ประกอบขึ้นมาจากกลุ่มชนเชื้อชาติไทยเชื้อสายบริสุทธิ์แต่อย่างใดไม่ แต่มาจากความหลากหลายของชนเชื้อชาติต่าง ๆ ที่ผสมผสานกันทางวัฒนธรรม ความหลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมนี้คืออัตลักษณ์ใหม่ของสังคมไทย

แนวทางที่สอง เป็นการอธิบายเรื่อง “ชาติไทย” ที่มีมิติทางการเมืองระหว่างประเทศ การเสนอแนวคิดเรื่อง “ชาติไทย” จึงเป็นการนิยามเรื่อง “เอกราชของชาติ” และ “ศัตรูของชาติ” นอกจากนี้แนวทางที่สองยังเสนอวาทกรรมที่นิยาม “ศัตรูของชาติ” ที่ต่างไปจากกลุ่มกระแสหลัก กล่าวคือ ขณะที่กลุ่มวาทกรรมกระแสหลักนิยาม “ศัตรูของชาติ” คือคอมมิวนิสต์ แต่สำนึกใหม่ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ากลับมองเห็นว่า “ศัตรู” สำคัญของ “ชาติไทย” คือระบบทุนนิยมหรืออาจเรียกได้ว่า “ระบบจักรพรรดินิยมแผนใหม่” ที่เข้ามาพร้อมกับอิทธิพลของอเมริกา และมองว่า “ศัตรูภายใน” ที่บ่อนทำลาย “ชาติ” คือการฉ้อราษฎร์บังหลวงทั้งในกลุ่มนักการเมืองและในระบบราชการ

นอกจากนี้ได้บรรยายภาพ “ชาติไทย” ในทางเศรษฐกิจที่แตกต่างไปจากทางที่กลุ่มแนวคิดกระแสหลัก ขณะที่วาทกรรมกระแสหลักใช้นิยาม “ชาตินิยม” ทางเศรษฐกิจแต่กลับผูกติดกับกลุ่มทุนต่างชาติและการผูกขาดโดยกลุ่มทุนของรัฐ แต่วาทกรรมของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้เสนอภาพเศรษฐกิจที่มาจากระดับล่าง คือเศรษฐกิจของชุมชนโดยเน้นการพึ่งพาตัวเองอันเป็นรากฐานของเศรษฐกิจของชาติ ขณะเดียวกันก็ตอบโต้แนวทางที่ฝ่ายรัฐบาลนำรัฐไทยเข้าไปผูกติดกับระบบทุนนิยมของอเมริกาอันเป็นช่องทางที่ก่อให้เกิดการฉ้อราษฎร์บังหลวงทั้งในกลุ่มการเมืองและในระบบราชการ พวกเขาจึงเสนอวาทกรรมว่าด้วยเรื่อง “เอกราช” และ “ความเป็นไท” ทางเศรษฐกิจ

ถึงแม้ว่างานเขียนเหล่านี้ปรากฏขึ้นช่วงทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500 แต่ดูเหมือนงานของปัญญาชนเหล่านี้ไม่มีพลังต่อการเปลี่ยนแปลงการสร้างความรู้หรือการสร้างสำนึกใหม่ให้แก่สังคมขณะนั้นมากนัก ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากกลุ่มอำนาจการเมืองของกลุ่มกระแสหลักมีอิทธิพลและคอยปราบปรามกลุ่มปัญญาชนและกำจัดผลงานของพวกเขาอยู่ตลอดเวลา ดังเช่นกรณี “กบฏสันติภาพ” ในปี พ.ศ. 2495 ที่ปัญญาชน นักคิด นักเขียนจำนวนมากถูกจับกุม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ก่อการรัฐประหารยึดอำนาจแบบเบ็ดเสร็จในปี พ.ศ. 2501 และทำการกวาดล้างกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า ทำให้กลุ่มเหล่านี้แทบจะไม่สามารถผลิตผลงานที่ต่อเนื่องออกมาหลังจากนั้น

อย่างไรก็ตามหลังทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา โดยเฉพาะห้วงเวลาก่อนและหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ผลงานบางเล่มของปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้ถูกนำมาตีพิมพ์ใหม่และสร้างผลสะท้อนต่อความคิดของคนหนุ่มสาว นักศึกษา ปัญญาชนในทศวรรษนั้น ดังเช่น โฉมหน้าของ **ศักดิ์นาไทยในปัจจุบัน** ของจิตร ภูมิศักดิ์ และ **ไทยถึงเมืองจีน** ของอุดม สีสุวรรณ ผลงานทั้งสองชิ้นนี้ส่งผลให้เกิดข้อวิวาทะในวงการวิชาการศึกษาว่าด้วยเรื่องพัฒนาการของเศรษฐกิจและสังคมไทย

กล่าวได้ว่าเป็นผลพวงจากความพยายามสร้างจินตภาพและโครงเรื่อง “ชาติไทย” ใหม่ในระหว่าง พ.ศ. 2490-2505 ทำให้ในเวลาต่อมาเกิดการรื้อฟื้นแนวความคิดของกลุ่มปัญญาชนเหล่านี้กลับมาศึกษาอีกครั้ง ก่อให้เกิดวาทกรรมชุดใหม่เกี่ยวกับการอธิบายเรื่องความเป็นมาของสังคมไทยและ “ชาติไทย” ที่ปรากฏขึ้นในทศวรรษ 2510 และดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ดังเช่น กลุ่มนักวิชาการสาย สังคมศาสตร์ เช่น ชัยอนันต์ สมุทวณิช เรื่อง *พัฒนาการของสังคมไทย* (2518) ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เรื่อง *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต* (2527) กลุ่มนักวิชาการ สายประวัติศาสตร์และโบราณคดี เช่น สุจิตต์ วงษ์เทศ เรื่อง *คนไทยอยู่ที่นี้* (2529) ศรีศักร วัลลิโภดม เรื่อง *คนไทยอยู่ที่นี้ที่อุทยานเยน* (2537) งานของธิดา สารระยา เรื่อง *กว่าจะเป็นคนไทย* (2531) และ *อารยธรรม-วัฒนธรรมในสังคมไทย* (2545) นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์* (2538) เป็นต้น ส่วนทางด้าน วรรณกรรม กล่าวได้ว่าวรรณกรรมช่วงทศวรรษ 2490 ได้กลายเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดกลุ่ม วรรณกรรมเพื่อชีวิตใน ทศวรรษก่อนและหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงน่าสนใจอย่างยิ่งต่อการศึกษาวาทกรรมว่าด้วยเรื่อง “ชาติไทย” ของ กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในระหว่าง พ.ศ. 2490-2505 ซึ่งเป็นการสร้างวาทกรรมแนวใหม่ที่ตอบโต้ วาทกรรมกระแสหลัก โดยมีแนวทางใหม่ในการสร้างโครงเรื่อง “ชาติไทย” อันแตกต่างไปจากการ สร้างสำนึกและโครงเรื่อง “ชาติไทย” แบบเดิม ในการศึกษาหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะเน้นประเด็นศึกษา วาทกรรมเรื่อง “ชาติไทย” ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าไปพร้อมๆ กับการศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงบริบทของสังคมโลกและสถานการณ์ภายในประเทศในขณะนั้น

ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจงานที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัยนี้ผู้วิจัยได้แยกงานที่ศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดเรื่อง “ชาติไทย” และงานที่ศึกษาเกี่ยวกับปัญญาชนหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2490-2500 รวมทั้งงานที่ ศึกษาเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในทศวรรษ 2490 ออกเป็นสามแนวทางด้วยกันคือ

1. **แนวการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับเรื่อง “ชาติไทย”** ได้แก่งานที่ว่าด้วยแนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง “ชาติไทย” “ชาตินิยม” “ความเป็นชาติไทย” และ “อัตลักษณ์ไทย” เป็นต้น โดยได้แบ่งออกเป็น สองกลุ่มด้วยกัน ดังนี้

กลุ่มแรก เป็นงานที่มุ่งศึกษาแนวคิดของกลุ่มผู้นำเกี่ยวกับเรื่อง “ชาติ” เช่นการศึกษาแนวคิด และบทบาทของรัชกาลที่ 6 หลวงวิจิตรวาทการ จอมพลแปลก พิบูลสงคราม เป็นต้น งานเหล่านี้

มีเป็นจำนวนมาก อาทิ งานของกอบแก้ว สุวรรณทัต-เพ็ชร เรื่อง “การเขียนประวัติศาสตร์แบบชาตินิยม: พิจารณาหลวงวิจิตรวาทการ” (2519) และงานของ แกรมสุข นุ่มนนท์ เรื่อง การสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (2520) งานทั้งสองเรื่องนี้แสดงให้เห็นมีว่ากลุ่มผู้ปกครองมีความพยายามในการสร้างชาติไทยในช่วงทศวรรษ 2480 อย่างไรบ้าง เช่น บทบาทของหลวงวิจิตรวาทการในการปลุกกระดมและเร้าความรู้สึกรักชาติผ่านงานเขียนทั้งในรูปปาฐกถาและนวนิยาย งานของกรรกริรมย์ สุวรรณานนท์ เรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย (2523) และงานของ อัจฉราพร กมฺพพิสมัย เรื่อง อุดมการณ์ชาตินิยมของผู้นำไทย (2525) งานสองชิ้นนี้ศึกษาและวิเคราะห์แนวคิดของตัวผู้นำ คือรัชกาลที่ 6 เน้นการอธิบายอุดมการณ์รัฐไทยที่เป็นการนำและสร้างสรรค์โดยสถาบันหลัก งานของราม วัชรประดิษฐ์ เรื่อง พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย พ.ศ. 2411-2487 (2539) เป็นงานศึกษาเกี่ยวกับการเขียนหรือการสร้างประวัติศาสตร์ชาติไทยกระแสหลัก งานของ ชนิตา พรหมพยัคฆ์ เรื่อง ธงไตรรงค์กับการสร้างอุดมการณ์รัฐไทย พ.ศ. 2459-2520 (2543) เป็นงานที่อธิบายถึงแนวความคิดเรื่อง “ชาติ” ที่สื่อผ่านธงไตรรงค์หรือธงชาติไทย โดยงานชิ้นนี้พยายามอธิบายธงชาติในฐานะที่ถูกผลิตเพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์เรื่องชาติ งานของสายชล สัตยานุรักษ์ เรื่อง ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ (2545) เรื่อง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม (2546) งานเรื่องแรกได้พยายามวิเคราะห์แนวคิดการสร้าง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ของหลวงวิจิตรวาทการอย่างละเอียดกว้างงานชิ้นอื่น ๆ ที่ศึกษาเกี่ยวกับหลวงวิจิตรวาทการ โดยชี้ให้เห็นว่ามีความเปลี่ยนแปลงในผลงานและแนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการในช่วงทศวรรษ 2480 และในช่วงทศวรรษ 2490 แต่ก็เป็นการมุ่งวิเคราะห์ภาพของหลวงวิจิตรวาทการเท่านั้น มิได้ชี้ให้เห็นกระแสความเคลื่อนไหวอื่น ๆ เกี่ยวกับเรื่อง “ชาติไทย” ส่วนงานเขียนชิ้นที่สองวิเคราะห์แนวคิดของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ โดยเสนอว่าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงพยายามสร้างจินตภาพเกี่ยวกับตัวตนของ “คนไทย” “เมืองไทย” และ “ลักษณะของความเป็นไทย” อย่างไร

งานเหล่านี้แม้จะให้ภาพค่อนข้างชัดเจนเกี่ยวกับวิธีการและแนวคิดการสร้าง “ชาติไทย” ของวาทกรรมกระแสหลัก แต่ไม่ได้เน้นอธิบายแนวคิดอื่น ๆ ยกเว้นงานของชนิตา พรหมพยัคฆ์ ที่พยายามอธิบายถึงแนวคิดการใช้สัญลักษณ์เรื่องธงชาติของกลุ่มกระแสหลักกับธงของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย แต่ประเด็นหลักคือเน้นการศึกษาพัฒนาการเรื่องธงชาติไทย

กลุ่มที่สอง เป็นงานที่อาศัยแนวทฤษฎีวาทกรรมเป็นกรอบในการศึกษาเรื่อง “ชาติ” เช่น งานของเกษียร เตชะพีระ เรื่อง “วันชาติ” และจินตนาการเรื่อง “ชาติ” หลังการเปลี่ยนแปลง

24 มิถุนายน 2475 (2538) เป็นการศึกษาความหมายของ “วันชาติ” หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แม้ว่าเป็นบทความขนาดสั้น แต่ก็ให้ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับมุมมองเรื่อง “ชาติไทย” โดยผ่านวาทกรรมเพลง “ชาติ” แต่งงานเขียนนี้ก็จำกัดการวิเคราะห์เฉพาะช่วงแรกของ พ.ศ. 2475 เมื่อเริ่มมีการใช้เพลงชาติเท่านั้น งานชิ้นนี้ไม่ได้ขยายต่อเนื่องมาถึงช่วงหลังโดยเฉพาะหลังทศวรรษ 2480-2490 งานชิ้นที่สองที่ศึกษาแนวคิดอุดมการณ์เรื่อง “ชาติไทย” หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 คือ งานของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ เรื่อง “พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ” (2542) งานชิ้นนี้พยายามอธิบายว่ามีแนวความคิดเรื่อง “ชาตินิยม” ของกลุ่มสามัญชนได้ก่อตัวก่อนหน้าการปฏิวัติอยู่แล้ว มิใช่เกิดขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ซึ่งเป็นความเคลื่อนไหวของกลุ่มชนชั้นกลางที่เป็นลูกผสม ไทย-จีนในการพยายามสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นศิลปวัฒนธรรมของชนชั้นกลางขึ้นมา อันมีนัยสื่อถึงเรื่อง “ชาติไทย” อย่างไรก็ตามงานชิ้นนี้จำกัดช่วงเวลาการศึกษาคือทศวรรษ 2470 เท่านั้น นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาของนักวิชาการต่างประเทศ เช่น งานของ Matthew Copland เรื่อง *Contested Nationalism and the 1930s Overthrow of the Absolute Monarchy in Siam* (1991) ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดเรื่อง “ชาติไทย” ของรัชกาลที่ 6 โดยใช้มุมมองวาทกรรมผ่านงานเขียนของรัชกาลที่ 6 และกลุ่มนักหนังสือพิมพ์ที่เขียนโต้ตอบรัชกาลที่ 6 ไปพร้อม ๆ กัน เช่น งานเขียนของกลุ่มนักหนังสือพิมพ์ศรีกรุง เป็นต้น อันเป็นการชี้ให้เห็นว่ามีกระแสแนวคิดเรื่อง “ชาติ” ที่มาจากกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมด้วย มิใช่มีเฉพาะชนชั้นผู้นำเท่านั้น งานชิ้นนี้มีส่วนคล้ายคลึงกับวิธีการศึกษาในงานวิจัยชิ้นนี้ แต่ต่างกันที่ช่วงเวลาและกลุ่มคนที่ศึกษา งานของ Scot Barne ที่ศึกษาแนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการ คือเรื่อง *Luang Wichit Wathakan and Creation of a Thai Identity* (1993) ซึ่งเป็นการวิเคราะห์บทบาทของหลวงวิจิตรวาทการในการใช้สื่อต่างๆ เช่น เพลง ละคร การแสดง เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างวาทกรรมเกี่ยวกับการสร้างอัตลักษณ์เรื่อง “ความเป็นชาติไทย”

งานทั้งหมดนี้ส่วนใหญ่เป็นงานศึกษาแนวคิดกระแสหลักเกี่ยวกับอุดมการณ์เรื่อง “ชาติไทย” และ “อัตลักษณ์ไทย” ซึ่งมีทั้งงานที่ไม่ได้นับใช้ทฤษฎีเข้ามาวิเคราะห์ เช่น งานกลุ่มแรกกับงานกลุ่มที่สองที่ใช้ทฤษฎีเรื่องวาทกรรม (discourse) แต่ยังไม่มีการศึกษาถึงทศวรรษ 2490 หรือไม่มีงานที่เน้นการศึกษาเรื่อง “ชาติไทย” ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2490

2. แนวการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับบทบาทของปัญญาชน ได้แก่ งานที่ศึกษาเกี่ยวกับปัญญาชนในช่วงทศวรรษ 2490 ทั้งที่เป็นนักวิชาการ นักหนังสือพิมพ์ และนักเขียนนวนิยาย ผู้วิจัยได้แบ่งลักษณะงานที่ศึกษาเกี่ยวข้องกับบทบาทและแนวคิดของปัญญาชนไว้สามแนวทางดังนี้

1) การศึกษาเชิงชีวประวัติและกึ่งสารคดีของกลุ่มปัญญาชน งานกลุ่มนี้จะพบมากในการศึกษาประวัติของนักเขียนนวนิยายและนักหนังสือพิมพ์ เช่น ประวัติของกุหลาบ สายประดิษฐ์ กล้วย ชูพินิจ เสนีย์ เสาวพงศ์ ตัวอย่างเช่น งานของ อรรถ อรรถวุฒิกุล เรื่อง **บุคคลสำคัญของไทย** (2505) สุวัฒน์ วรดิลก เรื่อง **นักเขียนเรื่องสั้นดีเด่น** (2532) ประกาศ วัชรภรณ์ เรื่อง **ทำเนียบนักประพันธ์** (2532) เรืองไชย พุทธาโร เรื่อง **นักเขียนไทย** (2541) วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ เรื่อง **นักเขียนศิลปินกับสังคมไทย** (2542) เป็นต้น งานเหล่านี้มีลักษณะเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลชีวประวัติของนักเขียนแต่ละคน แต่ไม่เน้นวิเคราะห์ในแง่ที่สัมพันธ์กับสังคมแต่อย่างใด ยกเว้นของงานวิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ ขณะเดียวกันก็มีงานที่เขียนถึงกลุ่มบุคคลเหล่านี้กระจัดกระจายตามหนังสือพิมพ์บ้าง นิตยสารบ้าง หนังสือครบรอบในวาระต่าง ๆ บ้าง รวมทั้งหนังสืออนุสรณ์งานศพ เป็นต้น

2) การศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับผลงานของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า ในที่นี้จะแบ่งกลุ่มงานที่ศึกษากลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าออกเป็นสองกลุ่มคือ

กลุ่มที่หนึ่ง เป็นการศึกษาปัญญาชนหัวก้าวหน้าเฉพาะบุคคล ส่วนใหญ่เป็นงานวิทยานิพนธ์และงานวิจัยของสถาบันการศึกษาต่างๆ ที่ผู้ศึกษามักเลือกเอาปัญญาชนที่มีจุดเด่นในแต่ละด้านโดยนำมาศึกษาเป็นรายบุคคล อาทิ งานของจำเริญ แสงดวงแข เรื่อง **วิเคราะห์วรรณกรรมของจิตร ภูมิศักดิ์** (2520) สุจิตรา คุปตารักษ์ เรื่อง **วิเคราะห์บทกวีร้อยกรองของนายผี** (2526) ปรีชา ปัญญาวิชโรภาส เรื่อง **พัฒนาการงานเขียนนวนิยายของเสนีย์ เสาวพงศ์** (2527) สุจิตรา สุขนิยม เรื่อง **กล้วย ชูพินิจและผลงานประพันธ์เชิงสร้างสรรค์** (2532) ปิยลักษณ์ เสียงก้อง เรื่อง **การวิเคราะห์นวนิยายของศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์** (2528) และวิทยากร เชียงกุล เรื่อง **ศึกษาบทบาทและความคิดศรีบูรพา** (2532) สมชัย ศรีเจริญเวช เรื่อง **ความคิดทางการเมืองของกุหลาบ สายประดิษฐ์** (2532) งานทั้งหมดเหล่านี้เน้นการศึกษาตัวบุคคลของปัญญาชนแต่ละคน และเน้นวิเคราะห์เชิงวรรณศิลป์เป็นส่วนใหญ่ ยกเว้นงานของวิทยากร เชียงกุล และสมชัย ศรีเจริญเวช ที่วิเคราะห์งานเขียนของศรีบูรพา หรือกุหลาบ สายประดิษฐ์ ในฐานะปัญญาชนของยุคสมัยโดยมองว่าศรีบูรพา คือปัญญาชน นักคิดผู้มีความคิดเห็นต่อต้านความไม่ยุติธรรมในสังคม เป็นการศึกษาความคิดทางการเมืองของปัญญาชน งานทั้งสองชิ้นนี้เป็นการเน้นภาพปัจเจกบุคคลที่แม้จะชี้ให้เห็นพัฒนาการความคิดของตัวบุคคลได้ชัดเจน แต่ขาดพลังในการอธิบายภาพสังคมโดยรวมที่ผลักดันให้เกิดความเคลื่อนไหวทางความคิดของปัญญาชนเหล่านี้

อย่างไรก็ตามปัญญาชนที่กล่าวได้ว่ามีผู้ศึกษาถึงมากที่สุดคนหนึ่ง คือ จิตร ภูมิศักดิ์ เพราะชีวิตของเขาได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของตำนานและอุดมคติของคนหนุ่มสาวในยุคก่อนและหลัง 14 ตุลาคม 2516 ประวัติชีวิตและผลงานของเขาถูกนำมาตีพิมพ์จำนวนมากโดยเฉพาะในทศวรรษ

2510 เป็นต้นมา มีงานที่ศึกษาผลงานของจิตร ภูมิศักดิ์ที่น่าสนใจ เช่นงานของสมเกียรติ วันทะนะ ใน **สังคมศาสตร์วิภาษวิธี** (2524) แต่งงานชิ้นนี้ก็ยังมองภาพจิตร ภูมิศักดิ์ และวิเคราะห์งานของจิตร ภูมิศักดิ์ ในกรอบทฤษฎีของมาร์กซิสม์เป็นหลัก และในวิทยานิพนธ์เรื่อง **The Politics of Modern Thai Historiography** (1986) สมเกียรติ วันทะนะได้วิเคราะห์ภาพประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาในอุดมคติของปัญญาชนสามคน คือ สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ กรมพระยาเดชาธิราชพิทยาลงกรณ์ และจิตร ภูมิศักดิ์ แต่เนื่องจากงานชิ้นนี้ใช้ประวัติศาสตร์อยุธยาเป็นฐานในการวิเคราะห์แนวคิดของบุคคลทั้งสาม ฉะนั้นจึงเน้นไปที่งานเขียนของบุคคลทั้งสามที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาเป็นหลัก แต่ยังไม่ได้อธิบายวิเคราะห์งานส่วนอื่น ๆ ของบุคคลเหล่านี้ งานของอานันท์ กาญจนพันธุ์ ในงานเรื่อง **ความคิดและความเคลื่อนไหวในสังคม: แนวการศึกษาประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์** (2530) ชาญวิทย์ เกษตรศิริ เรื่อง **Perception of the Past in Southeast Asia** (1979) Thadeus E. Flood เรื่อง **“The Thai Left Wing in Historical Context”** (1975) งานทั้งสามชิ้นนี้เป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ของจิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งเน้นการวิเคราะห์ว่าจิตร ภูมิศักดิ์ใช้ทฤษฎีมาร์กซิสม์มาเป็นกรอบแนวคิดในการเขียนประวัติศาสตร์ไทยที่เน้นการต่อสู้เรื่องชนชั้น คงมีวิทยานิพนธ์ของสมเกียรติ วันทะนะ ที่ต่างไปตรงที่พยายามวิเคราะห์เชิงวาทกรรมเกี่ยวกับการสร้างภาพประวัติศาสตร์ไทยผ่านมโนภาพงานของจิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งเป็นสำนึกใหม่เกี่ยวกับอดีต อันเป็นสำนึกที่แตกต่างไปจากงานของสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ กรมพระยาเดชาธิราชพิทยาลงกรณ์และงานของหลวงวิจิตรวาทการ แต่สมเกียรติ วันทะนะ ก็ไม่ได้ศึกษางานจิตร ภูมิศักดิ์ ว่าด้วยเรื่องวาทกรรมเรื่อง “ชาติ” งานสุดท้ายที่ศึกษาเกี่ยวกับจิตร ภูมิศักดิ์ คืองานของ Craig J. Reynolds ใน **Thai Radical Discourse: The Real Face of Thai Feudalism Today** (1987) ซึ่งชี้ให้เห็นวาทกรรมในการสร้างประวัติศาสตร์ชีวิตของจิตร ภูมิศักดิ์และวาทกรรมจากผลงานเรื่อง **โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน** งานชิ้นนี้ใช้แนวทางการวิเคราะห์ของทฤษฎีโพสต์โมเดิร์น (postmodern) คือการมองจากวาทกรรมและการผลิตซ้ำในประวัติศาสตร์ชีวิตของเขา ตลอดจนการวิเคราะห์เชิงวาทกรรมว่าด้วยความรู้กับอำนาจในการทำให้จิตร ภูมิศักดิ์ ถูกสกัดออกไปจากความทรงจำและความทรงจำของสังคมไทยช่วงหนึ่ง รวมถึงการวิเคราะห์การรื้อฟื้นวาทกรรมเกี่ยวกับผลงานและประวัติของจิตร ภูมิศักดิ์ ขึ้นมาอีกครั้ง และชี้ให้เห็นวาทกรรมของคำว่า “ศักดินา” ในสังคมไทยที่มีส่วนทำให้ผลงานของจิตร ภูมิศักดิ์ กลายเป็นผลงานต้องห้าม

อย่างไรก็ดีงานที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ยังไม่มีงานชิ้นใดที่ชี้ชัดถึงการสำนึกเรื่อง “ชาติไทย” ของทั้งจิตร ภูมิศักดิ์และของปัญญาชนหัวก้าวหน้าคนอื่น ๆ ในทศวรรษ 2490 โดยเฉพาะการศึกษาในเชิงวาทกรรมที่ได้ตอบกระแสหลัก ในแง่ที่งานเหล่านี้พยายามสร้างนิยามหรือความหมายใหม่เรื่อง “ชาติไทย”

กลุ่มที่สอง เป็นการศึกษาวิเคราะห์ภาพรวมของกลุ่มปัญญาชน เท่าที่ผ่านมานโยบายศึกษานี้มีจำนวนน้อยมาก อาจเนื่องเพราะข้อจำกัดของเวลาในการศึกษา และกลุ่มปัญญาชนทั้งหมดนี้มีผลงานหลากหลายประเภท ทั้งงานเขียนวิชาการเชิงประวัติศาสตร์ บทความ นวนิยาย บทกวี และเพลง งานที่ศึกษาในแนวนี้นั้น เช่น งานของตรีศิลป์ บุญจรรย์ เรื่อง **นวนิยายกับสังคมไทย (พ.ศ. 2475-2500)** (2523) เป็นการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมของนักเขียนนวนิยายที่รวมเอาปัญญาชนหัวก้าวหน้าไว้ด้วย อย่างไรก็ตามข้อจำกัดของการศึกษานี้คือมิได้มุ่งเน้นวิเคราะห์นวนิยายของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเป็นประเด็นสำคัญ แต่มองภาพรวมของนวนิยายทั้งหมดนับแต่หลัง พ.ศ. 2475 จนถึง พ.ศ. 2500 ที่มีทั้งกลุ่มนักเขียนนวนิยายพาฝันและกลุ่มนักเขียนนวนิยายสะท้อนสังคม การที่มีได้ศึกษาจะลึกถึงกลุ่มนักเขียนหัวก้าวหน้า งานกลุ่มนี้จึงให้ภาพเพียงผิวเผิน แม้บางส่วนได้พยายามชี้ให้เห็นปฏิกิริยาในเชิงต่อต้านอำนาจรัฐของนักเขียนก็ตาม เช่น งานของนภาพร อติวานิชยพงศ์ เรื่อง **The Development of Political Economy Thought in Thailand, 1932-1982** (2529) นำมาพิมพ์ในชื่อ **พัฒนาการความคิดเศรษฐกิจการเมืองไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน** (2531) ผลงานชิ้นนี้เน้นประเด็นที่การวิเคราะห์กลุ่มปัญญาชนตั้งแต่หลัง 2475 จนถึงทศวรรษ 2520 และกลุ่มปัญญาชนก้าวหน้าในทศวรรษ 2490-2500 แต่ประเด็นหลักของการศึกษาเรื่องนี้คือการวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์การเมือง โดยมองดูประเด็นแนวคิดกลุ่มปัญญาชนในเชิงพัฒนาการความคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมือง ว่าปัญญาชนเหล่านี้มีทัศนะต่อการอธิบายว่าด้วยเรื่องเศรษฐกิจ-การเมืองอย่างไรตั้งแต่ก่อนปี 2475 จนกระทั่งทศวรรษ 2520 งานชิ้นนี้จึงเน้นการศึกษาพัฒนาการแนวคิดด้านสังคมนิยมและมาร์กซิสม์ของกลุ่มปัญญาชนที่ทำให้เกิดแนวการศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองขึ้นในทศวรรษ 2520 มากกว่าจะวิเคราะห์กระแสของความคิดความเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มปัญญาชนในประเด็นว่าด้วยเรื่อง “ชาติไทย” แม้ในบทความเรื่อง “การศึกษาทฤษฎีมาร์กซิสม์ในทศวรรษ ๒๔๕๐: รากฐานภูมิปัญญาฝ่ายซ้ายไทยหลัง ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖” (2528) ก็ยังเน้นประเด็นเดียวกับงานวิทยานิพนธ์ แต่งานชิ้นนี้ได้ให้ภาพกลุ่มปัญญาชนในทศวรรษ 2490 เป็นอย่างดีในแง่ของการรับและการศึกษาลัทธิมาร์กซ์ นอกจากนี้มีงานของสุทธาชัย ยิ้มประเสริฐ เรื่อง **นักคิดสังคมนิยมไทยกลุ่มอักษรสาส์น (2492-2495)** (2543) ซึ่งเจาะจงศึกษาเฉพาะกลุ่มที่เป็นนักเขียนของนิตยสาร **อักษรสาส์น** เท่านั้น โดยศึกษาแนวคิดสังคมนิยมที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงแนวการเขียนของกลุ่มนักเขียนในนิตยสาร **อักษรสาส์น** ว่าเริ่มมีแนวทางการนำเอาทฤษฎีมาร์กซิสม์มาวิเคราะห์ เช่น เรื่องศิลปะคืออะไรและการวิพากษ์แนววรรณกรรมตามแนวทฤษฎีมาร์กซิสม์ งานของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ มีประเด็นศึกษาใกล้เคียงกับหัวข้อวิจัยนี้มากที่สุดคือการศึกษาบทบาทของกลุ่มปัญญาชนเกี่ยวกับแนวคิดเรื่อง “ชาติไทย” แต่เน้นบทบาทของปัญญาชนสยามในช่วงสมัย

สมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือ เรื่อง การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชนกับการเมืองของปัญญาชน (2543) งานชิ้นนี้กำลังอยู่ในระหว่างการศึกษาซึ่งให้ข้อสรุปเบื้องต้นว่า ปัญญาชนสยามช่วงสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้พยายามช่วงชิงอุดมการณ์ชาตินิยมจากกลุ่มชนชั้นเจ้า อันมีรัชกาลที่ 6 เป็นผู้มืบทบาทสำคัญในขณะนั้น และเรื่อง “พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยสมัยเริ่มแรกของรัฐประชาชาติ” (2542) อันเป็นงานที่ใกล้เคียงกับงานวิจัยนี้ แต่นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ได้เน้นศึกษาเรื่อง “ชาติ” ในทศวรรษ 2470 อันเป็นประเด็นที่เขาพยายามจะชี้ให้เห็นว่าแนวคิดของกลุ่มชนชั้นกลางได้พยายามผลิตและสร้างความหมายเรื่อง “ชาติ” เช่นกัน อันเป็นกระแสภูมิปัญญาที่เคลื่อนไหวไปพร้อม ๆ กับการเกิดการเปลี่ยนแปลงการเมืองในปี พ.ศ. 2475

มีงานสองชิ้นที่มีความสำคัญต่อการอธิบายกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในช่วงทศวรรษ 2490 คือ วิทยานิพนธ์ของ Somsak Jeamteerasakul เรื่อง **The Communist Movement in Thailand** (1993) และวิทยานิพนธ์ของ Kasian Tejapira เรื่อง **Commodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958** (1992) วิทยานิพนธ์ทั้งสองเรื่องเน้นการศึกษาความเคลื่อนไหวของนักคิดฝ่ายซ้าย (ไม่ได้ใช้คำว่า ปัญญาชนหัวก้าวหน้า) สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล ได้วิเคราะห์ความเคลื่อนไหวของกลุ่มปัญญาชนฝ่ายซ้ายไปพร้อมกับความเคลื่อนไหวของกลุ่มคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย ทำให้งานของสมศักดิ์ถ่ายเทน้ำหนักไปที่การอธิบายความเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเป็นหลักมากกว่าจะเน้นบทบาทและความคิดของปัญญาชนฝ่ายซ้ายเป็นสำคัญ อีกทั้งไม่ได้ศึกษาประเด็นแนวคิดเรื่อง “ชาติไทย” ของปัญญาชนฝ่ายซ้ายแต่อย่างใด ซึ่งต่างจากงานของเกษียร เตชะพีระ ที่โดดเด่นในแง่ที่เป็นการศึกษาวิเคราะห์การสร้างความทรงกรมของกลุ่มปัญญาชนฝ่ายซ้ายว่าเป็นกลุ่มที่สามารถสร้างให้กระแสมาร์กซิสต์ปรากฏตัวในสังคมไทยได้ทั้ง ๆ ที่ภาษาที่กลุ่มปัญญาชนฝ่ายซ้ายใช้เป็นภาษาใหม่ที่เพิ่งแปลศัพท์ต่างประเทศ แต่กลุ่มฝ่ายซ้ายสามารถทำให้คำศัพท์เหล่านี้ถูกนำมาใช้วิเคราะห์สังคมไทย จนกลายเป็นศัพท์ที่ใช้ในสื่อสารหรือในสิ่งพิมพ์ของฝ่ายซ้าย อันเป็นการทำให้ความคิดฝ่ายซ้ายได้ปรากฏขึ้นใน “พื้นที่” ของสังคมไทย งานชิ้นนี้ได้ให้ภาพการก่อตัวของปัญญาชนฝ่ายซ้ายพร้อมกับกระแสความเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอก โดยเกษียร เตชะพีระได้วิเคราะห์กลุ่มฝ่ายซ้ายจากหนังสือพิมพ์ มหาชน อักษรสาส์น และงานเขียนอื่น ๆ ของปัญญาชนฝ่ายซ้าย งานชิ้นนี้ให้ท่วงทำนองการวิเคราะห์ที่แตกต่างจากงานอื่นตรงที่พยายามศึกษาตัวบท (texts) ผ่านบริบท (context) ซึ่งก็คือวิธีการศึกษาความทรงกรมของปัญญาชนฝ่ายซ้ายผ่านกระบวนการรับและปรับเปลี่ยนที่ทำให้ทฤษฎีมาร์กซิสต์ปรากฏขึ้นในสังคมไทย อย่างไรก็ตามแม้งานของเกษียร เตชะพีระจะให้ภาพความเคลื่อนไหวของ

กลุ่มปัญญาชนฝ่ายซ้ายได้อย่างเด่นชัด แต่ไม่ได้เน้นการศึกษาประเด็นวาทกรรมเรื่อง “ชาติไทย” แต่อย่างใด ถึงแม้บางส่วนจะกล่าวถึงอยู่บ้างแต่ไม่ได้เน้นว่าการต่อสู้ของปัญญาชนเหล่านี้คือความเปลี่ยนแปลงของสำนักเรื่อง “ชาติ”

3. **แนวทางการศึกษาเหตุการณ์ในช่วงทศวรรษ 2490-2500** งานเขียนของกลุ่มนี้มีเป็นจำนวนมากเพราะส่วนใหญ่มุ่งศึกษาเหตุการณ์ทางการเมืองโดยเฉพาะทศวรรษ 2490 ที่มีเหตุการณ์สำคัญหลายเหตุการณ์เกิดขึ้นดังตัวอย่างงานของสุชิน ตันติกุล เรื่อง **รัฐประหาร 2490** (2517) อันเป็นรัฐประหารที่ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามกลับมาครองอำนาจครั้งที่สอง งานศึกษาของสุเพ็ญ ศิริคุณ เรื่อง **กบฏวังหลวง (26 กุมภาพันธ์ 2492)** (2518) งานของประทีป สายเสน เรื่อง **กบฏวังหลวงกับสถานะของปรีดี พนมยงค์** (2532) ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับ “ขบวนการประชาธิปไตย 2492” ที่บางครั้งเรียกว่า “กบฏวังหลวง” คือเหตุการณ์ที่กลุ่มนายปรีดี พนมยงค์พยายามกลับเข้ามามีบทบาททางการเมืองอีกครั้งแต่ล้มเหลว งานศึกษาของนิยม สุขแพ่ง เรื่อง **ทหารเรือกบฏ: กบฏแมนฮัตตัน** (2529) ที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2494 อันเป็นการก่อการของกลุ่มคณะทหารเรือซึ่งมีความขัดแย้งกับกลุ่มทหารบก และงานศึกษาของวิวัฒน์ คติธรรมนิษฐ์ เรื่อง **กบฏสันติภาพ** (2539) อันเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2495 ที่มีการกวาดล้างและจับกุมกลุ่มนักเขียนในทศวรรษ 2490 ครั้งใหญ่และหลังจากนั้นในต้นทศวรรษ 2500 ภายใต้ยุคเผด็จการในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำให้บทบาทของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าหายไปจากการรับรู้ของสังคมช่วงหนึ่ง

งานเหล่านี้มุ่งศึกษาตัวเหตุการณ์ทางการเมืองในทศวรรษ 2490 งานบางชิ้นแทบไม่ได้กล่าวถึงกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเลย อย่างไรก็ตามงานเหล่านี้ได้ให้ภาพเหตุการณ์ทางการเมืองที่เป็นบริบทสำคัญส่วนหนึ่งในการทำความเข้าใจความเคลื่อนไหวของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า นอกจากงานกลุ่มนี้แล้วจะพบว่าม้งานที่ศึกษาภาพการเมืองในยุคสมัยของจอมพลแปลก พิบูลสงคราม เช่น ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ บรรณาธิการ เรื่อง **บันทึกการสัมมนาจอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่** (2540) สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ เรื่อง **การเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ต่อต้านรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2491-2500)** (2532) เป็นต้น

จากแนวทางการศึกษาทั้งหมดที่ได้กล่าวมาอาจสรุปได้สามประการคือ ประการแรก งานที่ศึกษาเกี่ยวกับอุดมการณ์ “ชาติไทย” หรือ “ชาตินิยม” ส่วนใหญ่มุ่งศึกษาอุดมการณ์ชาติของกลุ่มกระแสหลักมากกว่ากระแสอื่น ๆ ประการที่สอง งานเกี่ยวกับปัญญาชนมักเน้นตัวบุคคลมากกว่ากระแสความเคลื่อนไหวทางความคิด และเน้นการอธิบายอิทธิพลอุดมการณ์สังคมนิยมต่อตัวปัญญาชนมากกว่าแนวคิดอื่น ๆ งานที่ศึกษาส่วนใหญ่เป็นกลุ่ม มักเป็นปัญญาชนก่อนทศวรรษ 2490 เช่นงาน

ของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ประการที่สาม งานที่ศึกษาเฉพาะตัวเหตุการณ์ในทศวรรษ 2490 หรือ บทบาทของรัฐบาลหรือจอมพล ป. พิบูลสงครามมีเป็นจำนวนมาก

ในงานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาวิเคราะห์แนวคิดของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2490-2500 ในประเด็นว่าด้วยการสร้างวาทกรรมใหม่เกี่ยวกับเรื่อง “ชาติไทย” ว่าด้วยประวัติศาสตร์ชาติไทย “ศัตรู” ของชาติ และ “เอกราช” ของชาติ และศึกษาวาทกรรมกระแสหลักที่พยายามผลิตซ้ำอุดมการณ์กระแสหลักเพื่อตอบโต้กับกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในขณะนั้น พร้อมกับการที่รัฐใช้อำนาจสกัดกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าออกไปจากการรับรู้ของสังคม

นิยามศัพท์

1. ชาติไทย (Thai Nation)

คำว่า “ชาติ”¹ มีการให้ความหมายที่แตกต่างกันไป เช่นจากความหมายเดิมที่ “ชาติ” มีความหมายว่า “เกิด” ต่อมาเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในการให้ความหมาย “ชาติ” เช่น ในสมัยรัชกาลที่ 6 เน้นเรื่อง ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เน้นให้ประชาชนจงรักภักดีต่อ “ชาติ” อันมีนัยหมายถึง จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ความหมายของ “ชาติ” จึงหมายถึง “รัฐประชาชาติ” ที่ประกอบด้วยประชาชน ดินแดน และอำนาจอธิปไตย อาจกล่าวได้ว่า นับแต่รัฐไทยเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ แนวคิดเรื่อง “ชาติ” และ “ชาติไทย” ได้ถูกนิยามความหมายแตกต่างกันไปในกลุ่มต่าง ๆ ในช่วงเวลาต่าง ๆ กัน เช่น กลุ่มชนชั้นนำในสังคมไทย กลุ่มข้าราชการ

¹ “ชาติ” เป็นคำที่มาจากภาษาบาลี ความหมายแรกคือ การเกิด, กำเนิด, ชนิด, จำพวก, ตระกูล, ชั้น, หมู่, ประเทศ ความหมายที่สอง หมายถึง ประเทศ ; ประชาชนที่เป็นพลเมืองของประเทศ, กลุ่มคนที่มีความรู้สึกใน เรื่องเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประวัติศาสตร์ความเป็นมา ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน ใน ภาษาอังกฤษใช้คำว่า “Nation” มีรากมาจากภาษาละตินว่า “Nasci” แปลว่า การเกิดหรือกำเนิด และ “Natio” แปล ว่า เป็นของมาจากสถานที่ใดสถานที่หนึ่งโดยกำเนิด ดังนั้นการเรียกบุคคลใดว่าเป็นชาติใด จึงต้องดูว่าเขาเกิดจาก คนชนิดใด สถานที่ใด โปรดดูการนิยามความหมายของ “ชาติ” ได้ในงานเหล่านี้ เช่น พจนานุกรมฉบับราช บัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2525), หน้า 264. Anthony Smith & John Hutchinson, *Nationalism* (London: Oxford University Press, 1995). Gellner Ernest, *Nations and Nationalism* (Basil Blackwell, 1994). Eric J. Hobsbawm, *Nation and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (London: Cambridge University Press, 1991). Partha Chatterjee , *The Nation and Its Fragments: Colonial and Post Colonial Histories* (N.J.: Princeton University Press, 1993). และ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: London Verso, 1983).

กลุ่มปัญญาชนทั้งฝ่ายอนุรักษ์และฝ่ายก้าวหน้า โดยมีการพยายามให้ความหมายไปตามจินตภาพที่สอดคล้องกับอุดมการณ์หรือผลประโยชน์ของกลุ่มตน

จากการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดหลักหรืออุดมการณ์หลักของสังคมไทย ดังที่อาจเรียกว่าเป็น “แนวคิดกระแสหลัก” อันหมายถึงแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อผู้คนในสังคมจำนวนมาก และเป็นแนวคิดที่มีการสืบสานมาอย่างต่อเนื่อง อาจแบ่งออกได้เป็นสองแนวคิด คือ

แนวคิดที่หนึ่ง เสนอว่า “ชาติ” เป็นผลผลิตหรือเกิดขึ้นโดยรัฐ จนบางครั้งอาจเรียกว่าเป็น “ชาตินิยม” โดยรัฐ เช่น จากการอธิบายในงานของ Eiji Murashima เรื่อง **The Origins of Modern Official State Ideology in Thailand** (1988) งานชิ้นนี้มองว่ารัฐมีอำนาจในการสร้างจิตสำนึกเรื่อง “ชาติ” ให้เกิดขึ้น งานชิ้นนี้กล่าวถึงอุดมการณ์ “ชาตินิยม” จากการสร้างและผลิตจากกลุ่มชนชั้นนำในสังคมสองกลุ่ม อย่างแรกเป็นชาตินิยมที่เกิดขึ้นโดยกลุ่มเจ้านาย ขุนนาง ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และอย่างที่สองเป็นชาตินิยมที่เกิดขึ้นโดยกลุ่มข้าราชการ ตั้งแต่ช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา งานส่วนใหญ่ที่ศึกษาในแนวทางนี้มักเน้นบุคคลที่มีบทบาทหรือมีความสำคัญในการสร้างแนวคิด ได้แก่ แนวคิดของรัชกาลที่ 6 และแนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการ กล่าวได้ว่าบุคคลทั้งสองเปรียบเสมือนตัวแทนของรัฐในสร้างแนวคิดเรื่อง “ชาติ” ในการสร้างความรู้ และกลายเป็นความจริงแก่สังคมไทยในที่สุด จึงเรียกแนวคิดนี้ว่าเป็น “วาทกรรมกระแสหลัก” โดยบุคคลทั้งสองเลือกหยิบเอาบางสิ่งบางอย่างที่มีอยู่แล้วในสังคมไทยในอดีตที่สอดคล้องกับแนวคิดและวัตถุประสงค์ของตนมานิยามใหม่ นอกจากนี้แล้วยังมีบทบาทของชนชั้นนำอื่น ๆ เช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จอมพล ป. พิบูลสงคราม จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้น

แนวคิดที่สอง เสนอว่า “ชาติ” เป็นผลผลิตร่วมของกลุ่มชนชั้นกลางที่พยายามมีส่วนร่วมในการให้ความหมายแก่ “ชาติ” งานประเภทที่สองนี้อาจกล่าวว่ายังมีการศึกษาไม่มากนัก เช่น งานของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ เรื่อง **พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาธิปไตย** (2542) ซึ่งเน้นศึกษาแนวคิดเรื่อง “ชาติ” ในทศวรรษ 2470 โดยเสนอว่าการเกิดแนวคิดเรื่อง “ชาติ” และ “ชาตินิยม” มาจากกลุ่มสังคมการเมืองที่อยู่ “นอกศูนย์กลาง” อำนาจอธิปไตยประกอบด้วยชนชั้นกลางในเขตเมือง คนลูกผสม (คนไทยเชื้อสายจีนหรือจีนสยาม) การนิยามเรื่อง “ชาติ” ที่เกิดจากกลุ่มคนดังกล่าวได้พยายามหานิยามและความหมายใหม่แก่คำว่า “ชาติ” ที่ไม่ได้เน้นเฉพาะบทบาทบุคคลสำคัญในชาติว่าเป็นผู้สร้าง “ชาติ” เท่านั้น ขณะที่งานของ Matthew Copeland กล่าวถึงบทบาทของกลุ่มหนังสือพิมพ์ในปลายทศวรรษ 2460 ถึง ต้นทศวรรษ 2470 ว่าเป็นกลุ่มที่ได้เริ่มกล่าวถึงเรื่อง “ชาติ” เช่นกัน Copeland เสนอว่าจริง ๆ แล้ว แนวคิดเรื่อง “ชาติ”

มิใช่เป็นการสร้างความรู้ในแนวคิด คือจากข้างบนลงสู่ข้างล่างเท่านั้น แต่เกิดจากการที่ข้างบน แสดงปฏิกิริยาที่มีต่อแนวคิดจากข้างล่าง ดังกรณีการเสนอแนวคิดเรื่อง “ชาติ” ของกลุ่มสามัญชนใน วงการสื่อสิ่งพิมพ์และกลุ่มคนจีนสยามในสมัยรัชกาลที่ 6

2. ปัญญาชนหัวก้าวหน้า (Progressive Intellectuals)

คำว่า “ปัญญาชนหัวก้าวหน้า” ในการศึกษาวิจัยนี้หมายถึง นักคิด นักเขียนในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2490-2505 โดยมีการเรียกกลุ่มของตนเองว่าเป็นกลุ่มหัวก้าวหน้า ดังเช่น ปัญญาชนหัวก้าวหน้า ที่งานวิจัยนี้เลือกนำมาศึกษา ได้แก่ กุหลาบ สายประดิษฐ์ มาลัย ชูพินิจ อศนี พลจันทร สุภา ศิริमानนท์ อุดม สีสุวรรณ เปลื้อง วรรณศรี เสนีย์ เสาวพงศ์ ทวีป วรรดิกล จิตร ภูมิศักดิ์ ปัญญาชนเหล่านี้มีผลงานที่นำเสนอทัศนะวิพากษ์วิจารณ์ผู้ปกครองในขณะนั้น ดังปรากฏใน นิตยสารและวารสารที่เป็นของกลุ่มหัวก้าวหน้า เช่น **อักษรศาสตร์ ปิตุภูมิ** และ **สยามสมัย** ทั้งนี้ ปัญญาชนหัวก้าวหน้าบางคนได้รับแนวคิดสังคมนิยมหรือมาร์กซิสม์ เป็นเครื่องมือในการวิพากษ์ หรือตอบโต้อุดมการณ์ของรัฐ พร้อมทั้งได้พยายามนำเสนอแนวคิดอุดมการณ์ใหม่ ๆ แก่สังคมไทย

วัตถุประสงค์ในการศึกษา เพื่อ

1. ศึกษาบริบททางสังคม ทั้งสถานการณ์ในประเทศและสถานการณ์โลกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสำนักเรื่อง “ชาติไทย” ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าระหว่าง พ.ศ. 2490-2505
2. ศึกษาแนวคิดและผลงานของปัญญาชนหัวก้าวหน้าระหว่าง พ.ศ. 2490-2505 ซึ่งมีแนวคิดต่อต้านและท้าทายการสร้างอุดมการณ์ “ชาติไทย” ของกลุ่มแนวคิดกระแสหลัก
3. ศึกษาวาทกรรมใหม่เรื่อง “ชาติไทย” ที่ปรากฏในงานเขียนรูปแบบต่าง ๆ เช่น งานเขียนด้านประวัติศาสตร์ นวนิยาย บทความต่าง ๆ ในนิตยสาร บทเพลงและบทกวีของปัญญาชนหัวก้าวหน้าระหว่าง พ.ศ. 2490-2505 อันมีนัยต่อต้านแนวคิดเรื่อง “ชาติไทย” ของกลุ่มกระแสหลัก

สมมติฐานในการศึกษา

การสร้างสำนักเกี่ยวกับ “ชาติไทย” นับแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา จนกระทั่งหลัง การเปลี่ยนแปลง 2475 รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ประกอบด้วยกลุ่มข้าราชการ เช่น หลวงวิจิตรวาทการ ขุนวิจิตรมาตรา ได้ทำให้เกิดการรับรู้เรื่อง “ชาติไทย” ว่ามีความเป็นมาใน

อดีตที่ยาวนานนับแต่อาณาจักรน่านเจ้า ครอบคลุมกระทั่งมีการอพยพเคลื่อนย้ายลงสู่สุวรรณภูมิและตั้งราชอาณาจักรขึ้นในสมัยสุโขทัย และดำรงสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ วาทกรรมเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ในลักษณะเช่นนี้เริ่มถูกปฏิเสธจากปัญญาชนหัวก้าวหน้า ในทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500 ดังจะเห็นได้จากการผลิตวาทกรรมด้านประวัติศาสตร์ นวนิยาย บทความ บทเพลงและบทกวี งานเหล่านี้มีนัยโต้ตอบวาทกรรมกระแสหลักว่าด้วยเรื่อง “ชาติไทย” โดยมีการอธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ในแนวทางใหม่ว่ามีที่มาจากกลุ่มชนหลากหลายกลุ่ม หลากหลายชาติพันธุ์ หลากหลายวัฒนธรรม รวมทั้งมีการนิยามความหมายใหม่ของ “ชาติใหม่” ในมิติเชิงเศรษฐกิจและสังคม

ขอบเขตการศึกษาและแนวทางการวิจัย

ขอบเขตการศึกษา

1. ผู้วิจัยได้เสนอขอบเขตการวิจัยโดยกำหนดช่วงเวลาที่ศึกษาไว้คือ ศึกษาในระหว่าง พ.ศ. 2490-2505 เนื่องจากต้นทศวรรษ 2490 ได้เริ่มปรากฏงานเขียนเชิงก้าวหน้ากลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า เช่น อุดม สีสวรรณ เรื่อง ไทยถึงเมืองจีน และปรากฏนิตยสารแนวก้าวหน้า เช่น อักษรสาส์น สยามสมัย รวมทั้งการกลับคืนสู่อำนาจของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ภายหลังจากที่มีการทำรัฐประหารใน พ.ศ.2490 โดยศึกษาบริบทที่เป็นเหตุการณ์การเมืองภายใน และสถานการณ์โลก หลังสงครามโลกครั้งที่สอง จนกระทั่งสิ้นสุดในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในปี พ.ศ. 2501 ที่นำไปสู่การกวาดล้างจับกุมและยุติบทบาทของปัญญาชนหัวก้าวหน้า อย่างไรก็ตามช่วงต้นทศวรรษ 2500 ปัญญาชนอย่างจิตร ภูมิศักดิ์ ยังคงผลิตผลงานอย่างต่อเนื่องอยู่ในคุกแม้ไม่ได้มีการตีพิมพ์ก็ตาม

2. ผู้วิจัยได้จำกัดขอบเขตการศึกษาปัญญาชนหัวก้าวหน้า ได้แก่ การศึกษางานของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ มาลัย ชูพินิจ อุดม สีสวรรณ เสนีย์ เสาวพงศ์ สุภา ศิริमानนท์ เปลื้อง วรรณศรี อัสนี พลจันทร์ ทวีป วรดิลกและจิตร ภูมิศักดิ์ เป็นหลัก โดยจะศึกษางานเขียนทุกประเภท เช่น งานเขียนด้านประวัติศาสตร์ บทความด้านต่าง ๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านนโยบายต่างประเทศ ด้านศิลปวรรณคดี งานเขียนนวนิยาย บทกวีและเพลง ในขณะที่เดียวกันก็กล่าวถึงงานของนักเขียนอื่น ๆ ร่วมสมัยที่มีทัศนะสอดคล้องกับปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่กล่าวข้างต้นด้วย

แนวทางการวิจัย

1. ในงานวิจัยนี้ได้อาศัยแนวทฤษฎีเกี่ยวกับ Discourse (วาทกรรม)² ในที่นี้หมายถึงการพูด การสนทนา การเขียน การแสดงออก อันเป็นการสร้าง “ความหมาย” (significance) ให้แก่สรรพสิ่งต่าง ๆ ในสังคม วาทกรรมยังทำหน้าที่ตรึงสิ่งที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง จนกลายสภาพเป็น “วาทกรรมหลัก” (dominant discourse) ซึ่งจะดำเนินควบคู่ไปกับการปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practices) ที่ทำให้วาทกรรมหลักแผ่ขยายออกไปสู่การรับรู้ของสังคมจนกลายเป็นความจริงและความทรงจำของสังคมในที่สุด แนวทฤษฎีนี้จะช่วยให้เข้าใจการหาความหมายของวาทกรรมเรื่องชาติไทยของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า เช่น การใช้โครงเรื่องในการสร้างความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติไทยชุดหนึ่ง ๆ เป็นต้น หรือวาทกรรมว่าด้วยอำนาจและความรู้ ความจริง³ อันเป็นประเด็นที่ทำให้มองเห็นการสร้างความรู้เรื่องชาติไทยของฝ่ายชนชั้นผู้ปกครอง และการใช้อำนาจของชนชั้นนำในการปฏิบัติการใช้อำนาจสร้างการรับรู้เรื่อง “ชาติไทย”

จากแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้น พอจะชี้ให้เห็นว่าสามารถนำแนวคิดเรื่องวาทกรรมมาใช้อธิบายแนวคิดเรื่องชาติไทยและเกี่ยวกับเรื่องอำนาจ ความรู้ และความจริง ดังสรุปในเบื้องต้นได้ว่า

²มีการใช้คำว่า “วาทกรรม” ที่แปลจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยในช่วงประมาณต้นทศวรรษ 2530 จากกลุ่มนักวิชาการกลุ่มเล็ก ๆ ที่เรียกว่า “กลุ่มจักรวาลวิทยา” ที่มีนักวิชาการ เช่น สมเกียรติ วันทะนะ (ผู้แปลศัพท์นี้) ธาวิต สุขพานิช นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ธงชัย วินิจจะกูล เป็นต้น หลังจากนั้นศัพท์ภาษาไทยนี้ได้ใช้อย่างแพร่หลายในกลุ่มนักวิชาการสายสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ดังปรากฏบทความในวารสารวิชาการ และงานวิจัย งานสัมมนาต่าง ๆ และในปัจจุบันพบว่าคำนี้ได้ใช้กันอย่างแพร่หลายในวงวิชาการสาขาอื่น ๆ และตามสื่อสิ่งพิมพ์โดยทั่วไป

³แนวคิดเรื่อง “อำนาจ ความรู้ ความจริง” นี้เกี่ยวข้องกับแนวทางการอธิบายในงานของ Michel Foucault ผู้วิจัยได้ศึกษางานของ Foucault และศึกษาเพิ่มเติมจากคำอธิบายแนวคิดดังกล่าวในงานของนักวิชาการชาวไทย และต่างประเทศคือ สุมาลี บำรุงสุข, “มิเชล ฟูโก และประวัติศาสตร์,” *จุลสารไทยคดีศึกษา* 10, 2 (พฤศจิกายน 2536 - มกราคม 2537): 8-12. ธงชัย วินิจจะกูล, “การศึกษาประวัติศาสตร์แบบ postmodern,” ใน กาญจณี ละอองศรี และชนศ อภรณ์สุวรรณ, บรรณาธิการ, *ลิมโศตรแห่งก็เผาแผ่นดิน* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2544), หน้า 351-387. ชีระ นุชเปี่ยม, “ความรู้ อุดมการณ์ ในวาทกรรมประวัติศาสตร์ไทย,” *ร่วมทุกข์* 15, 2 (ตุลาคม 2539 - มกราคม 2540): 7-26. ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, *วาทกรรมการพัฒนา อำนาจ ความรู้ ความจริงและความเป็นอื่น* (กรุงเทพฯ: วิชาฯ, 2545), หน้า 19-21. Michel Foucault, *Power and Knowledge: selected interviews and other writings 1972-1977*, trans. Colin Gordon et al., (USA: The Harvested Press, 1980). Geoff Danaher, Tony Schirato and Jen Webb, eds., *Understanding Foucault* (USA: Allen & Unwin, 2000). Roland Barthes, “The Discourse of History,” in D. Attridge et al, eds, *Post-structuralism and the Question of History* (London: Cambridge University Press, 1987).

คำว่า “อำนาจ” ในที่นี้ มิได้มีความหมายแคบ ถึงการใช้อำนาจทางการเมืองหรือการใช้อำนาจรัฐในแง่ของการข่มขู่ คุกคาม และปราบปราม “อำนาจ” อาจไม่ได้หมายถึงที่มาจากชนชั้นปกครองเท่านั้น หรือการบังคับใช้ในแง่กฎหมาย “อำนาจ” ในที่นี้ก็คือยุทธศาสตร์ต่าง ๆ ที่สืบเนื่องมาจากหน้าที่หลากหลาย เช่น ความสามารถที่จะสามารถจัดวาง ยักย้าย สร้างความจริง และความรู้ ฉะนั้น “อำนาจ” จึงมิได้มาจากแหล่งเดียว หรือเป็นลำดับชั้นในแนวดิ่ง หากแต่ “อำนาจ” ในเวลาหนึ่ง ๆ มีที่มาหลายแหล่ง และมีความเกี่ยวข้องโยงใยสัมพันธ์กัน รวมทั้งมีความขัดแย้งและความท้าทายกันเต็มไปหมด “อำนาจ” ที่จะกล่าวถึงในงานวิจัยนี้จึงเกี่ยวพันกับเรื่องของความรู้ และความจริง (ทั้งกระบวนการสร้างความรู้และความจริง) อย่างไรก็ตามในที่นี้ไม่ได้หมายความว่า จะมีเฉพาะ “วาทกรรมหลัก” เท่านั้น แต่ในกระบวนการที่ “วาทกรรมหลัก” สร้างและดำรงอยู่ก็มีความสลับซับซ้อนของการขับเคลื่อนของวาทกรรมอื่น ๆ อยู่ด้วย และวาทกรรมอื่น ๆ เหล่านี้อาจจะพยายามรื้อถอน (deconstruction) วาทกรรมกระแสหลัก ในเวลาเดียวกันก็พยายามสร้างใหม่ (reconstruction) เช่นกัน แต่ “วาทกรรมหลัก” ซึ่งมีพลังมากกว่าก็อาจทำให้วาทกรรมอื่น ๆ เหล่านี้ถูกปิดกั้น เก็บกด เบียดบัง หรือถูกทำให้แปลกแยก จนในที่สุดไม่สามารถสร้างความหมายใหม่ให้เกิดขึ้นได้ และในที่สุดก็อาจถูกทำให้เลือนหายไปจากการรับรู้ของสังคม ดังเช่นงานเขียนของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่ย้ายไปจากการรับรู้ของสังคมไทยช่วงระหว่างทศวรรษ 2500-2510 ก่อนจะถูกรื้อฟื้นกลับมาอีกครั้งช่วงก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

ในการศึกษาวิจัยนี้มุ่งศึกษาและวิเคราะห์การให้ความหมายใหม่เรื่อง “ชาติไทย” ซึ่งเป็นวาทกรรมของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในช่วงทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500 ในสามประเด็นด้วยกัน คือ ประวัติศาสตร์ชาติไทย “ศัตรู” ของชาติ และ “เอกราช” ของชาติ ว่าเป็นแนวคิดที่แตกต่างจากวาทกรรมกระแสหลัก

2. แนวคิดจากงานของ Hayden White เรื่อง **Tropics of Discourse: Essay in Culture Criticism** (1987) ว่าด้วยการมองหาความหมายจากแบบแผนการบรรยายเชิงภาษา อันเป็นการมองจากมุมมองของนักภาษา-ประวัติศาสตร์ ซึ่งจะช่วยให้เกิดมุมมองที่กว้างขึ้นในการทำความเข้าใจกลุ่มงานเขียนที่มีความหลากหลาย ทั้งวิชาการ นวนิยาย และเพลง ตลอดจนแง่มุมทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบการสื่อสาร โดยเฉพาะการนำมาใช้วิเคราะห์วาทกรรมจาก texts ในคำบางคำ เป็นสื่อหรือเป็นในเชิงการสร้าง “อัตลักษณ์ชาติไทย” และแนวคิดเรื่อง “ชาติไทย”

3. แนวคิดของ Benedict Anderson จากงานเขียนเกี่ยวกับการอธิบายเรื่อง “ชาติ” คืองานเรื่อง **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism** (1983) เพื่อนำมาใช้อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติไทย” ทั้งจากมิติของกลุ่มชนชั้นนำในการสร้างจินตภาพว่าด้วย “ชาติ” ในฐานะอุดมการณ์ของรัฐ และจากจินตภาพใหม่ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ช่วยทำให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับวาทกรรมการสร้างสำนึก และความรู้เรื่อง “ชาติไทย” ทั้งสองกระแส คือกระแสหลักและกระแสรอง ตลอดจนการที่วาทกรรมกระแสรองพยายามตอบโต้วาทกรรมกระแสหลักในระหว่าง พ.ศ. 2490-2505

2. ช่วยให้เกิดความเข้าใจปรากฏการณ์ความเคลื่อนไหวทางความคิดของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2490-2500 ที่มีใช้แนวคิดมาร์กซิสม์ และแนวคิดอื่น ๆ โดยในที่นี้ชี้ให้เห็นมิติของแนวคิดของปัญญาชนกลุ่มนี้ที่มีความหลากหลายต่อจินตภาพเรื่อง “ชาติไทย” ที่เกิดภายใต้บรรยากาศของความเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับโลกและในระดับภูมิภาคโดยสัมพันธ์กับบริบทของยุคสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

3. ช่วยให้เห็นมิติของความคิดบางอย่างที่มีการหวนกลับมาใหม่เกี่ยวกับ “ชาติไทย” ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่ส่งผ่านต่อมายังสมัยหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ที่เกิดความตื่นตัวในการสร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ อย่างต่อเนื่องเกี่ยวกับวาทกรรมเรื่อง “ชาติไทย”

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

วาทกรรมกระแสหลักเรื่อง “ชาติไทย” ในช่วงทศวรรษ 2450-2480

การกล่าวถึงวาทกรรมกระแสหลักเรื่อง “ชาติไทย” ในบทนี้จะเน้นไปที่วาทกรรมกรเขียนประวัติศาสตร์ชาติไทย นับตั้งแต่มีการเขียนประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่เป็นต้นมา ซึ่งหมายถึงยุคสมัยที่มีการรวมศูนย์อำนาจของชนชั้นนำสยามในช่วงการปฏิรูปประเทศของรัชกาลที่ 5 การอธิบายเค้าเงื่อนของเค้าโครงประวัติศาสตร์ไทยในยุคนั้นจึงมีอวลงเว้นบริบทแห่งการสร้างและสถาปนารัฐสมัยใหม่ หรือที่เรียกกันว่าเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปได้

เมื่อกล่าวถึงเค้าโครงหรือรูปแบบการเขียนประวัติศาสตร์ตามแนวการเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ ย่อมจะต้องนึกถึงความสำคัญของยุคสมัยที่ประวัติศาสตร์ถูกผลิตขึ้น ตลอดทั้งผู้ที่ผลิตและสร้างสรรค์เค้าโครงการเขียนประวัติศาสตร์แนวใหม่

ดังนั้นการเขียนประวัติศาสตร์ซึ่งถูกอธิบายว่า เกิดภายใต้สำนักทางประวัติศาสตร์ชุดใหม่ที่อาจก่อรูปมาตั้งแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ และปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในยุคสมัยของการนำสยามเข้าสู่รัฐสมัยใหม่ หรือที่เรียกว่ารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยการนำของชนชั้นนำสยามนับแต่ช่วงรัชกาลที่ 4 รัชกาลที่ 5 และ รัชกาลที่ 6 ดังนั้นเค้าโครงการเขียนงานประวัติศาสตร์ที่เรียกว่าประวัติศาสตร์กระแสหลัก หรือประวัติศาสตร์ “ทางการ” จึงก่อตัวขึ้นพร้อมๆ กับการสร้าง “รัฐชาติ” ฉะนั้นประวัติศาสตร์กับการสร้างรัฐชาติจึงสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เช่นเดียวกันกับผู้ที่มิบทบาทสำคัญในการสร้างรัฐชาติของสยาม ก็เป็นกลุ่มเดียวกับผู้ที่ทำงานจุดคั่นอดีตและสร้างวรรณกรรมประวัติศาสตร์ อาทิ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และพระยาอำมาตยาธิบดี

¹โปรดดูงานที่อธิบายความเปลี่ยนแปลงทางความคิดของกลุ่มชนชั้นนำไทยช่วงต้นรัตนโกสินทร์ เช่นงานของสายชล วรรณรัตน์, “พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ. 2323-2352,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525). อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, สำนักการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๗๕ (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538). และงานที่ชี้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมต้นรัตนโกสินทร์คือ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2527).

²ชาวนิวทรี เกษตรศิริ, ปรากฏการณ์และจิตสำนึกใหม่ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย: ข้อสังเกตเบื้องต้น. (เอกสารอัดสำเนา).

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เป็นต้น ซึ่งกลุ่มผู้ผลิตงานประวัติศาสตร์ไทยเหล่านี้ได้มีงานที่ศึกษาและเขียนในเชิงวิพากษ์ไว้บ้างแล้วทั้งในแง่การวิพากษ์ผู้เขียนและวิพากษ์งานที่เขียน³

ประเด็นที่จะกล่าวถึงในบทนี้อาจจะดูไม่แตกต่างจากงานชิ้นอื่นๆ ที่ได้มีผู้ศึกษาไว้จำนวนหนึ่ง ภาพโดยส่วนใหญ่ที่ออกมาให้เห็นค่อนข้างสอดคล้องต้องกันว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยที่สร้างขึ้นในช่วงการสร้างสยามรัฐดังกล่าว ถูกผลิตมาเพื่อตอบสนองต่ออุดมการณ์ทางการเมืองของการสร้างชาติเพื่อตั้งศูนย์อำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ทั้งในสถานะที่ถูกกดดันจากลัทธิจักรวรรดินิยมในขณะนั้นและสถานการณ์การเมืองภายใน รวมทั้งการเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านโลกทัศน์ที่ก่อตัวมาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ในแง่ของสำนักความเป็นเหตุเป็นผลและการรับรู้ความจริงเชิงประจักษ์ โดยทั้งหมดแล้วนำไปสู่เงื่อนไขของการหาอดีตและสร้างอัตลักษณ์ (identity) ของสยามขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง นั่นคือการสร้างเค้าโครงงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ขึ้นมาอธิบายเรื่องราวทั้งหมดของสยามใหม่⁴

ฉะนั้น สิ่งทีกล่าวถึงในที่นี้ จึงไม่ได้เป็นการลงลึกในรายละเอียดว่าด้วยเรื่องประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย หากแต่จะกล่าวในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเด็นวาทกรรมเรื่อง “ชาติไทย” เนื่องจากประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างสำนึกเรื่อง “ชาติไทย” วาทกรรมประวัติศาสตร์ไทยจึงเป็นการใช้ “ภาษา” เพื่อช่วยให้เห็นการเล่าเรื่องราวในประวัติศาสตร์ที่เรียงร้อยเข้าด้วยกัน โดยมีการวางโครงเรื่อง (emplotment) เพื่อเลือกแนวเรื่องที่เหมาะกับหลักฐานและสอดคล้องกับอุดมการณ์ ดังที่ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้กล่าวไว้ว่า

³โปรดดูงานเหล่านี้ เช่น งานของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี, บรรณาธิการ, **ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย** (กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519). ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “สกุลประวัติศาสตร์: แสงสว่างในความมืด,” **ศิลปวัฒนธรรม** 6,1 (พฤศจิกายน 2527): 36-44. นิธิ เอียวศรีวงศ์, “200 ปีของการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยและทางข้างหน้า,” **ศิลปวัฒนธรรม** 7,4 (กุมภาพันธ์ 2529): 104-120. นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า,” **รวมบทความประวัติศาสตร์ 1** (กรกฎาคม 2523): 1-21. ยูพา ชุมจันทร์, “ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย พ.ศ. 2475- พ.ศ. 2516,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530). สายชล วรรณรัตน์, “การศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ในประเทศไทย,” **ธรรมศาสตร์** 9,1 (กรกฎาคม-กันยายน 2522): 150-156.

⁴โปรดดูงานของสมเกียรติ วันทะนะ, “สองศตวรรษของรัฐและประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย,” **ธรรมศาสตร์** 3, 3 (กันยายน 2527): 152-171.

...ถ้าถือว่าข้อเขียนบันทึกเรื่องราวอย่างเป็นทางการเป็นความรู้ก็เท่ากับกำหนดว่าด้วยข้อเขียนที่ไม่เป็นทางการมีสถานะเป็นความรู้ที่ค้อยกว่าสิ่งที่เป็นทางการหรือไม่อาจนับว่าเป็นความรู้ได้ ขณะที่ความรู้ที่ได้รับการยอมรับ จะปรากฏตัวผ่านวาทกรรมนานาชนิดที่สานถักทอกันเป็นตาข่ายทางภาษาที่ใช้กันในสังคม มีสถาบันทางสังคมมาช่วยผลิตวาทกรรมเหล่านั้น ถักทอตาข่ายนั้นถี่ยิ่งขึ้น...⁵

รูปแบบการเขียนประวัติศาสตร์ในแนวนี้จะได้กล่าวถึงต่อไปข้างหน้า ว่าสามารถสร้างวาทกรรม “กระแสหลัก” ให้ดำรงอยู่ในสังคมไทยได้อย่างไร

2.1 วาทกรรมเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

การกล่าวถึงวาทกรรมเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ในส่วนนี้จะเน้นไปที่ “โครงเรื่อง” ประวัติศาสตร์ชาติไทยที่ถูกผลิตโดยชนชั้นนำสยามผู้กุมอำนาจการเขียนประวัติศาสตร์ไว้ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

โครงเรื่องของประวัติศาสตร์กระแสหลัก

โครงเรื่องหรือ plot ของประวัติศาสตร์คืออะไร ในที่นี้จะใช้งานของ Hayden White เป็นกุญแจเบิกทาง สิ่งที่ White กล่าวไว้ในงานเขียนเกี่ยวกับเค้าโครงเรื่องของการเขียนประวัติศาสตร์ คือ **Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe** (1973) **Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism** (1985) และ **The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation** (1987) White ได้กล่าวไว้ว่าประวัติศาสตร์เป็นรูปแบบหนึ่งทางวรรณกรรม เป็นสิ่งประดิษฐ์ทางภาษามากกว่าเป็น “ข้อพิสูจน์” หรือเป็น “เครื่องยืนยัน” นักประวัติศาสตร์ไม่ได้เพียงสร้างเรื่องจากอดีตจากการเรียงร้อยของข้อมูลด้วยการอ้างวิธีการทางประวัติศาสตร์เท่านั้น หากแต่ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องแต่งขึ้นโดยใช้ถ้อยคำ การจัดระเบียบหรือการลำดับของเหตุการณ์ มีกระบวนการคัดสรรเลือกแนวเรื่องที่เหมาะกับหลักฐานหรือเลือกหลักฐานที่เข้ากับโครงเรื่อง ทั้งหมดนี้คือ “การวางโครงเรื่อง” หรือ “emplotment” สิ่งที่สำคัญคือ

⁵ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, “เทววิทยาแห่งวาทกรรม,” *สมุดสังคมศาสตร์* 12, 3-4 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2533): 177.

นักประวัติศาสตร์ได้คิดถึงความเกี่ยวพันของตัวเหตุการณ์ที่จะเติมลงไปในระดับของชุดเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง ซึ่งเต็มไปด้วยความหมายและสัญลักษณ์ที่แอบซ่อนอยู่ หากใช้การอธิบายโดยการให้เหตุผลอย่างเป็นทางการและอธิบายโดยนัยทางอุดมการณ์ ทั้งหมดนี้ White เห็นว่าเราอาจแบ่งโครงเรื่องประวัติศาสตร์ที่อาจดูไม่แตกต่างจากโครงเรื่องทางวรรณคดี ดังโครงเรื่องสี่ประเภท เช่น แบบสุขนาฏกรรม (comic) แบบพาฝัน (romantic) แบบโศกนาฏกรรม (tragic) และแบบเย้ยหยันหรือเสียดสี (satire)⁶ ผลงานของสมเกียรติ วันทะนะได้ทดลองนำมาใช้เป็นโครงเรื่องในการอธิบายมโนภาพสำนักคิดไทยได้อย่างน่าสนใจ โดยได้วิเคราะห์ให้เห็นว่าสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพใช้โครงเรื่องแบบสุขนาฏกรรม หลวงวิจิตรวาทการใช้โครงเรื่องแบบพาฝัน จิตร ภูมิศักดิ์ใช้โครงเรื่องแบบโศกนาฏกรรม และนิธิ เอียวศรีวงศ์ใช้โครงเรื่องแบบเย้ยหยันฟันสลาย⁷

นอกจากนี้ยังมีการวิเคราะห์โครงเรื่องประวัติศาสตร์ไทยในแง่มุมต่างๆ ที่ใช้กลวิธีของ White เช่นงานของ Craig J. Reynolds ใน “**The Plot of Thai History: Theory and Practice**” ในงานชิ้นนี้ เรย์โนลด์ส เสนอว่า ในการเล่าเรื่องอดีต นักประวัติศาสตร์มุ่งจะทำให้เกิดความต่อเนื่องเพื่อแสดงว่าสิ่งหนึ่งนำไปสู่อีกสิ่งหนึ่งได้อย่างไร การรักษาเรื่องให้ต่อเนื่องมักมีปัญหาที่เมื่อใดก็ตามมีเหตุการณ์บางอย่างที่ไม่สามารถไปกันได้กับอดีตที่กำลังต่อเนื่อง และที่สำคัญยังท้าทายต่อจารีตที่เคยเป็นมา และทำให้เกิดการทำลายต่อโครงเรื่องเดิม จนบุคคล ชนชั้นหรือสถาบันบางคนบางกลุ่มรู้สึกว่าคุณค่าและเป็นอันตรายต่อสัญลักษณ์ของความเป็นชาติ การเขียนประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่คู่สับสนอลหม่าน จึงจำเป็นต้องมีการจัดเรียงร้อยเรื่องราวของชาติให้ต่อเนื่องกัน ละทิ้งบิดผัน พลิกผ่านบางตอนที่ก่อให้เกิดการสะดุดออกไป⁸ ขณะที่งานของธงชัย วินิจจะกูลได้กล่าวถึงกระแสประวัติศาสตร์นิพนธ์กระแสใหม่ในช่วงทศวรรษ 1970 หรือ ทศวรรษ 2510 มีสี่กระแสด้วยกัน กระแสแรกเรียกว่าเป็นปฏิกริยาต่อต้านการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบเก่า กระแสที่สองเป็น

⁶Hayden, White, **Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-century Europe** (Baltimore & London: The John Hopkins University Press, 1973), pp. 1-42. White Hayden, **The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation** (Baltimore & London: The John Hopkins University Press, 1987), pp. 26-28 และ Hayden, White **Tropics of Discourse: Essays in Culture Criticism.** (Baltimore & London: The John Hopkins University Press, 1987), pp. 81-99.

⁷สมเกียรติ วันทะนะ, “สังคมไทย” ในมโนภาพของสำนักคิดไทยสมัยใหม่, **จดหมายเหตุสังคมศาสตร์ (ฉบับบัว)** 10, 4 (พฤษภาคม-กรกฎาคม 2531): 98-100.

⁸Craig J. Reynolds, “The Plot of Thai History: Theory and Practice,” in Gehan Wijeyewardene and E.C. Chapman eds, **Pattern and Illusions Thai History and Thought: In Memory of Richard B. Davis** (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1992), pp. 313-332.

สำนักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจมาร์กซิสม์ กระแสที่สามคือประวัติศาสตร์ยุคโบราณที่ไม่เป็นเส้นตรง และกระแสสุดท้ายคือการเกิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทั่วประเทศ⁹ กล่าวได้ว่าการสร้างโครงเรื่อง หรือ Plot ในประวัติศาสตร์ไทยแบบใหม่ ๆ เกิดขึ้นมาหลากหลายโครงเรื่องด้วยกันในช่วงเวลาดังกล่าว

ในสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีชนชั้นนำหลายคนมีส่วนในการช่วยสร้างประวัติศาสตร์ “ชาติ” อาทิ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร รัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 6 หากแต่ผู้ที่มีบทบาทมากที่สุดในการผลิตงานด้านประวัติศาสตร์ได้แก่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร รัชกาลที่ 6 อย่างไรก็ตามพึงสังเกตได้ว่า ขณะที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรทรงเน้นบทบาทหน้าที่ไปกับการสร้างอัตลักษณ์ของเมืองไทยมากกว่าที่จะพยายามหาความหมาย หรือนิยามถึงคำว่า “ชาติไทย”¹⁰ รัชกาลที่ 6 ก็เน้นบทบาทหน้าที่ในการสร้างหรือนิยามความหมาย “ชาติไทย” ในงานเขียนโดยใช้นามปากกาต่าง ๆ

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้อธิบายมโนภาพของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งมีกรอบโครงเรื่อง “ชาติ” อยู่ที่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันซึ่งแสดงออกได้เป็นรูปธรรมด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นอุดมคติสูงสุดของสังคมไทยและกลายเป็นศูนย์รวมที่ชนทุกหมู่เหล่ายอมอยู่ใต้อำนาจปกครองที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้พระมหากษัตริย์นั้น รวมไปถึงการมีวัฒนธรรมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วย ชนชั้นนำทางอำนาจจึงเลือกที่จะใช้วัฒนธรรมผสมของราชสำนักและวัฒนธรรมกรุงเทพฯ เป็นรากฐานของวัฒนธรรมแห่งชาติ¹¹ โดยการใช้การปฏิบัติการทางอำนาจ (power of exercise) ผ่านกลไกของรัฐในรูปแบบต่าง ๆ ในการสร้างจิตสำนึกเรื่องดังกล่าว ฉะนั้นรัฐสมัยใหม่ จึงจำเป็นต้องทำให้วัฒนธรรมมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นับตั้งแต่ภาษาพูด การแต่งกาย วรรณกรรม มารยาท ซึ่งถูกสร้างในนามวัฒนธรรมราชสำนักที่กลายเป็นมาตรฐานสูงสุดของความเป็นไทยหรือวัฒนธรรมแห่งชาติ ภายใต้สิ่งที่เรียกว่า “อัตลักษณ์ไทย” อันจะเป็นสิ่งมีจริงหรือไม่ก็ตาม ระบบวัฒนธรรมแห่งชาติเช่นนี้จะดำรงอยู่ได้ก็โดยอาศัยคำอธิบายที่สามารถผนวกเอาความหลากหลายให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ตลอด และทำเป็นมองไม่เห็น

⁹Thongchai Winichakul, “The Changing Landscape of the Past : New Histories in Thailand Since 1973,” *Journal of Southeast Asian Studies* 26 (March 1995): 99-120.

¹⁰โปรดดูการอธิบายประเด็นนี้ในงานของ สายชล สัตยานุรักษ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546).

¹¹นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย,” *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์: ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐและรูปการจิตสำนึก* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), หน้า 73-74.

หรือไม่พยายามมองเห็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่ปรากฏทั่วไปในท้องถิ่น ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุศาสน์ ได้ทรงกล่าวถึงที่มาของวัฒนธรรมประเพณีบางอย่างที่มีที่มาจากกรับเอาวัฒนธรรมจากแหล่งอื่น ซึ่งไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นวัฒนธรรมไทยแท้ แต่พระองค์ก็ทรงอธิบายไว้ว่า

...จารีตประเพณีของขอมอย่างใดดี ไทยก็รับมาประพฤติเป็นประเพณีของไทยไม่ถือพิธี คุณธรรมที่ฉลาดประสานผลประโยชน์อันนี้คงเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งในโบราณสมัย ซึ่งทำให้ขอมกับไทยกลายเป็นชาวสยามพวกเดียวกัน

แม้ในสมัยหลังมาเมื่อมีพวกจีนพากันมาตั้งท่ามาหากินในเมืองไทย มาอยู่เพียงชั่ววูบหนึ่งหรือสองชั่วก็มักกลายเป็นชาวสยามไปด้วยคุณธรรมของไทยที่กล่าวมาถึงอารยธรรมของชาวยุโรปไทยในประเทศสยามก็แลเห็นคุณและค่านิยมก่อนชาวประเทศอื่นๆ ที่ใกล้เคียงกันและได้รับประโยชน์จากอารยธรรมนั้นสืบมาจนทุกวันนี้ ก็เพราะความฉลาดประสานประโยชน์อันมีในอุปนิสัยของชนชาติไทย...¹²

ในสารคดีที่พระองค์ทรงเขียนคือเรื่อง **สยามมาไทยอย่างโบราณ** ได้ทรงเดินทางไปเที่ยวบ้านเรือนราษฎรและเกิดจินตภาพว่า

...ชนชาติไทยได้เคยถึงวัฒนธรรม (civilization) มาแล้วหลายอย่าง โดยเฉพาะลักษณะสยามของไทยแต่โบราณ ไม่มีใครคอยยาก ทุกคนได้ทำงานทั้งชายหญิง ทั้งตำบลไม่มีเศรษฐี ไม่มีคนจนเฉยใจ จึงมิใคร่มีใครเป็นโจรผู้ร้าย เพราะอยู่เย็นเป็นสุขสบายด้วยกันหมด จึงเห็นควรนับว่าเป็นวัฒนธรรมอย่างสูงตามสมควรแก่ท้องถิ่นด้วยประการฉะนี้...เมื่อคิดถึงความประสงค์ของฝรั่งพวกไซเชยลิสต์ ซึ่งเห็นว่าต้องเฉลี่ยทรัพย์และสิทธิต่างๆ ให้มนุษย์มีความเสมอภาคกัน จึงจะเป็นสุขนั้น

¹²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุศาสน์, **ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ** (พระนครฯ: โสภณพิพรรฒธนากร, 2471), หน้า 7-8.

หากสำเร็จดังว่า ก็จะเป็นอย่างเช่นมณฑลอุดรนี้เอง ถ้าจะอวดว่าสมาคมโซเซียลลิสม์
มีมาในเมืองไทยหลายร้อยปีแล้ว ก็จะได้กระมัง”...¹³

มโนภาพดังกล่าวแทบจะไม่มีอะไรแตกต่างจากสิ่งที่ได้กลายเป็นอุดมคติสืบต่อมาในหนังสือ
แบบเรียนของรัฐไทยดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิเคราะห์ไว้ว่า จินตภาพของชาติ คือหมู่บ้านซึ่งคนมีความ
สัมพันธ์กันโดยตรง การแบ่งงานกันทำก็เป็นเรื่องของบุญคุณ เรื่องของการที่จะทำให้ทุกคนใน
ชุมชนอยู่รอดปลอดภัย ไม่มีปัญหาความขัดแย้งหรือความได้เปรียบเสียเปรียบในการแบ่งงานกันทำ
หรือในการตอบแทนแรงงานที่ลูกมอบหมายให้ทำ ชุมชนที่มีขนาดเล็กอย่างครอบครัวเป็นตัวอย่าง
ที่ดีของความราบรื่นของชุมชนของทั้งชาติ¹⁴ ที่สำคัญคือชี้ให้เห็นอุดมคติของลักษณะระบบ
เศรษฐกิจที่ปราศจากปัญหาความขัดแย้งของชุมชนชาติไทย อันเป็นสิ่งที่ไม่อาจพบได้ที่ใดในอดีต
เพราะลักษณะดังกล่าวเป็นสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมที่ Benedict Anderson เรียกว่า “ชุมชนใน
จินตนาการ” และการมี “ชาติ” และมี “ลัทธิชาตินิยม” นั้น แท้ที่จริงแล้วเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่
มีลักษณะพิเศษในตัวเอง การเป็น “ชาติ” ที่ผู้คนเชื่อกันว่าจะต้องเกิดมานานพร้อมกับกำเนิด
ของ “ชาติ” ในอดีตอันไกลโพ้น¹⁵ ซึ่งอาจใช้ถ้อยคำวรรณศิลป์ ทำให้ความเป็นจริงและกวีพจน์
ถูกสร้างจนทำให้เลื่อนเข้าหากันจนไม่มีส่วนไหนสำคัญไปกว่ากัน

อดีตของ “ชาติ” ที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ก็เช่นกัน ย่อมถูกสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อรองรับ
จินตนาการถึงชุมชนที่ถูกเรียกว่า “ชาติ” ทั้งสิ้น นับแต่ พ.ศ. 2435 ที่ทางราชการระบุดมมุ่งหมาย
ให้เรียนพงสาวดารในโรงเรียนสามัญชั้นสูง ประเด็นแรกเพื่อถ่ายทอดสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่
พระมหากษัตริย์เป็นสถาบันทางสังคมที่ได้รับความสำคัญมากที่สุด ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ประทานแก่กองเสือป่าที่ให้สามัคคีร่วมใจและให้ถือชาติเป็นสิ่งสำคัญ
ยิ่งกว่าตน ทรงกล่าวเน้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ไว้ว่า

¹³สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉานนกิจศพ นางศรี
ราชบุรุษ (สารี ปุณศรี) พุศจิกายน, 2523), หน้า 23.

¹⁴นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ชาติไทยและเมืองไทยในแบบเรียนประถมศึกษา,” ใน ชาติไทย, เมืองไทย, แบบ
เรียนและอนุสาวรีย์ ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และการจัดการศึกษา, หน้า 51.

¹⁵Benedict, Anderson, *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of
Nationalism* (London: Verso, 1983), pp. 40-41.

...แลชาตินั้นจำเป็นต้องมีหัวหน้าผู้ชักนำให้ดำเนินไปในกิจการ เหมือนร่างกายแลเรือที่กล่าวเปรียบไว้ข้างต้น ร่างกายก็ย่อมมีใจเป็นผู้นำ เรือก็ย่อมมีนายเรือเป็นผู้บัญชาการ หัวหน้านี้แล เรียกว่าพระราชารหรือพระเจ้าแผ่นดิน ชาติที่ขาดหัวหน้าย่อมเป็นเหมือนร่างกายที่ปราศจากจิตต์ แลจเรืออันหาผู้บัญชาการมิได้ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ พระเจ้าแผ่นดินที่ดี ย่อมเปนสง่าแห่งชาติ ทำให้มีอำนาจเป็นที่นับถือแลยำเกรงของชาติอื่นๆ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภาร เจ้าผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ย่อมเปนเหมือนสี่เสาของชาติ พวกพสกเป็นเหมือนอวัยวะอันเหลือมิมีมือแลเท้าเป็นต้น¹⁶

ดังในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้พยายามสร้างอุดมการณ์ของ “ชาติ” อันประกอบด้วยชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มีการสร้างเอกลักษณ์ที่แสดงถึงความเป็นไทย (หากแต่ใช้ภูมิปัญญาแบบตะวันตกที่นิยมใช้สัญลักษณ์แทน ตระกูล, ราชวงศ์ ฯลฯ) เช่น ธงไตรรงค์เป็นธงชาติไทย หรือการสร้างสื่อผ่านข้อเขียนด้วยนัยทางภาษาต่างๆ ดังเช่น พระองค์ทรงให้ความหมายของธงไตรรงค์ในบทกลอนที่ทรงพระราชนิพนธ์ ว่า

...ขาว	คือบริสุทธิ์ศรีสวัสดิ์	หมายพระไตรรัตน์	และธรรมคุ้มจิตไทย
แดง	คือโลหิตเราไชรั	ซึ่งยอมสละได้	เพื่อรักษาชาติศาสนา
น้ำเงิน	คือสีโสภา	อันจอมประชา	ธ โปรคเป็นของส่วนองค์
....	¹⁷		

อย่างไรก็ตามดูเหมือนว่างานของรัชกาลที่ 6 ไม่ประสบความสำเร็จเท่าใดนักเพราะไม่สามารถจะสื่อผ่านประชามหรือสร้างสำนึกร่วมได้อย่างเช่น งานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังที่งานของ Copeland ได้กล่าวว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 มีกลุ่มหนังสือพิมพ์ที่ได้โต้ตอบกับแนวคิดของพระองค์อยู่เสมอ เช่น ศรีกรุง และ บางกอกการเมือง รวมทั้งการนำเสนอแบบสื่อเขียนเสียดสีพระองค์

¹⁶สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, อนุศาสน์ประทานแก่กองเสือป่า (พิมพ์ขึ้นโดยพระบรมราชโองการเพื่อจำแนกแก่สมาชิกกองเสือป่า 6 พฤษภาคม ร.ศ. 130 โรงพิมพ์สามมิตร), หน้า 5-6.

¹⁷พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ดุสิตสมิตฉบับพิเศษ, อ้างจากงาน ชนิดา พรหมพยัคฆ์ เสืออกสม, การเมืองในประวัติศาสตร์ประเทศไทย (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), หน้า 78-79.

ด้วยเข้าไปในรูปแบบของการ์ตูน¹⁸ ขณะที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้กล่าวถึงประเด็นนี้เช่นกันว่า รัชกาลที่ 6 ทรงพยายามใช้การเผยแพร่สำนึกชาตินิยมเพื่อแก้ไขจุดอ่อนของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ลัทธิชาตินิยมของพระองค์ปฏิเสธความเสมอภาคของพลเมือง ถ้าคนไทยถูกปลุกเร้าขึ้นมาให้รักชาติในสมัยนั้น เขาก็จะตื่นขึ้นมาพบว่าเขาเป็นเจ้าของชาติน้อยกว่าคนอื่น ซึ่งนิธิถือว่าจินตนาการ “ชาติ” เช่นนี้ ถือเป็นจินตนาการชาติที่ไม่เป็นชุมชน¹⁹ เพราะเน้นที่สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นหลัก

อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าในการสร้างโครงเรื่องหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทยที่ถูกผลิตขึ้น กลับกลายเป็นสิ่งที่ประสบความสำเร็จมากกว่าในการสร้างสำนึกเรื่อง “ชาติ” และถูกทำให้มีความสำคัญยิ่งขึ้นในเวลาต่อมา คือ โครงเรื่องความสืบเนื่องโดยมีราชธานีของแต่ละอาณาจักร และมีศูนย์กลางอยู่ที่ราชวงศ์ต่าง ๆ ที่ร้อยเชื่อมต่อเนื่องรัฐไทยไม่ให้ขาดตอน ซึ่งมีผู้กล่าวว่าสำนึกการสร้างประวัติ ความเป็นมาที่ต่อเนื่องเป็นสายโซ่นี้จะเริ่มปรากฏตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ถูกสร้างสรรค์อย่างมีระบบมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 และโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำรงภูวณราชานุภาพ โดยการเริ่มต้นจัดอดีตให้อยู่ในกรอบกว้าง ๆ ของ “สยามประเทศ” ในเอกสารตำนานพุทธศาสนา และต่อมาในพงศาวดารฉบับบริติชมิวเซียม จัดให้ “กษัตริย์กรุงสยาม” เป็นศูนย์กลาง และเริ่มจัดลำดับ “สยามวงศ์” ใน จุลยุทธการวงศ์ เทศนาจุลยุทธการวงศ์ จุลยุทธการวงศ์ความเรียง การจัดลำดับกษัตริย์เข้าเป็น “วงศ์” เดียวกัน โดยมีราชธานีเป็นตัวคงความสืบเนื่องนับแต่เริ่มกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี จนกระทั่งกรุงรัตนโกสินทร์²⁰

ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีพระราชดำริต่อความเป็นมาของ “ชาติไทย” ในพระราชนิพนธ์วิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร และพระราชดำรัสที่มีต่อสมาคมสืบสวนของบูรณานในประเทศสยามหรือ โบราณคดีสโมสร ว่า

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁸ โปรดดูงานของ Matthew Copeland, “Contested Nationalism and the 1930s Overthrow of the Absolute Monarchy in Siam,” (Ph.D. Thesis, Australian National University, 1991), pp. 77-123.

¹⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์: ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐและรูปการจิตสำนึก, หน้า 131.

²⁰ อ้างจากงานของ ราม วัชรประดิษฐ์, “พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย พ.ศ. 2411-2487,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 154.

...เมืองสุโขทัยเป็นราชธานีมหานครใหญ่อยู่กรุงสยามฝ่ายเหนือ ต่อئ้นมา
อำนาจใหญ่ซึ่งเป็นอิสรภาพทั่วไปในแผ่นดินสยามจะเปลี่ยนแปลงย้ายไปตาม
กำลังอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินในพระนครต่างๆ หรือจะย้ายพระราชธานี
และพระบรมราชวงศ์ในแผ่นดินสยามกันเองนั้น ต่อไปอย่างไรก็ไม่ได้กล่าว
แต่คงเข้าใจว่า ชาตีสยามได้ตั้งขึ้นแล้ว เป็นพระราชอาณาจักรหนึ่งสืบมาจน
บัดนี้ ก็พระราชอาณาจักรกรุงสยามนี้ บางทีกว้างบางทีแคบคอดกั้วๆ ตาม
พระบรมราชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองในสมัยนั้น...²¹

ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยาตั้งมโนภาพที่ถูกสร้างขึ้นไม่ได้มีความ
สืบเนื่องเป็นสายโซ่ เพราะความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัยกับอยุธยาที่เฉกเช่นหัวเมืองแคว้นใน
สมัยโบราณที่รบพุ่งกันแย่งชิงอำนาจกันเสียมากกว่า ดังนั้นจึงมีความพยายามเขียนบรรยายเล่าเรื่องราว
(narrative) ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงสุโขทัย ในทางที่ดีว่าการรบพุ่ง ดังในงาน
ของพระยาประกาศกิจจักร์เรื่อง พงศาวดารโยนก กล่าวว่า

...แคว้นเหล่านี้ผู้สัมพันธ์ไมตรีด้วยการอภิเษกราชบุตรราชธิดาต่อกันและ
พระร่วงยอมเป็นพระประยูรญาติสัมพันธ์วงศ์กับศรีธรรมนครหลวง และละโว้
อยุธยา แคว้นเหล่านี้ยังคงดำรงเอกราชอยู่เป็นส่วน ๆ กัน แต่คงนับเนื่องใน
ประยูรญาติและราชอาณาจักรเนื่องกัน...²²

ฉะนั้นแคว้นทั้งหลายจึงต่อรวมกันได้โดยสนิทเป็นอาณาจักรหนึ่งเดียวที่สืบเนื่องมาจนกระทั่ง
กรุงรัตนโกสินทร์ โดยได้ก่อให้เกิดการจัดวงศ์ต่างๆ ของกษัตริย์นับแต่สุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และ
รัตนโกสินทร์ เข้าอยู่ใน “สยามวงศ์” และในสมัยรัชกาลที่ 4 สำนักเรื่องชาติกำเนิดและสำนักเรื่อง
การสืบสันตติวงศ์ที่ถูกต้องเริ่มปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในช่วงรัชสมัยต่อมา

โครงเรื่องในประวัติศาสตร์ชาติไทยนี้จึงมีความพยายามที่จะสร้างอดีตที่เป็นเอกภาพและ
สืบเนื่อง งานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลพร ได้พยายามจะสร้างอัตลักษณ์ (identity)
ที่มาของ “เมืองไทย” หรือ “ประเทศสยาม” ดังในพระราชนิพนธ์คาน้ำ พระราชพงศาวดารฉบับ

²¹ ราม วัชรประดิษฐ์, “พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย พ.ศ. 2411-2487,” หน้า 163.

²² พระยาประกาศกิจจักร์ (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก (พระนคร: ชูสิน, 2498), หน้า 66.

พระราชหัตถเลขา ใ้ข้ออธิบายความเป็นมาในประวัติศาสตร์ไทย โดยอธิบายเหตุการณ์ก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยาว่า

...แผ่นดินอันเป็นที่ตั้งสยามประเทศนี้ แต่เดิมเป็นที่อยู่ของประชาชน ๒ ชาติ คือ ขอมชาติ ๑ ลาวชาติ ๑ ชาติภูมิของขอมอยู่ที่แผ่นดินต่ำข้างใต้ คือที่เป็นเมืองเขมรเดี๋ยวนี้ และตามชายทะเลเข้ามาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาข้างตอนใต้ ตลอดออกไปจนเมืองรามัญ....

ชนชาติขอม และลาวเดิมเป็นอย่างไร จะรู้ได้ในเวลานี้แต่เพียงว่า บุคคลจำพวกที่เราเรียกว่า ข่า ขมุ เขมร มอญ เม็ง เหล่านี้ ภาษาที่พูดเป็นภาษาขอม จึงเข้าใจได้ว่าชนชาติเหล่านี้เป็นเชื้อสายสืบมาแต่ขอม ส่วนลาวนั้น ลาวเดิมคือพวกที่เราเรียกทุกวันนี้ว่า ลัวะ และละว้า เดี่ยวนี้ก็ยังมี อยู่ตามป่าตามเขาแทบทุกมณฑล ที่เป็นเมืองลาวเดิม มีภาษาพูดภาษา ๑ ต่างหากเหมือนกัน ชื่อที่เรียกว่า ลัวะ และละว้า ก็มาจากคำเดียวกับลาวนั่นเอง จึงรู้ว่าพวกนี้เป็นลาวเดิม

ข้อนี้ไทยเราชาวใต้ยังมักเข้าใจกันอยู่โดยมาก ว่าชาวเมืองที่อยู่ในมณฑลพายัพ มณฑลอุดร มณฑลร้อยเอ็ด และมณฑลอุบล

ทุกวันนี้เป็นลาวที่จริงหัวเมืองมณฑลเหล่านั้น แต่โบราณเป็นเมืองลาวจริง แต่ชาวเมืองทุกวันนี้โดยมากเป็นไทย (และเขาถือว่าตัวเขาเป็นไทย) เหมือนกับเราชาวใต้

ส่วนไทยทุกวันนี้ก็มีเป็นหลายพวก และเรียกกันเป็นหลายชื่อว่า โท ไทย ผู้ไทย พวน ฉาน เงี้ยว เจี้ยว ลื้อ จีน เป็นต้น คนทุกจำพวกเหล่านี้ล้วนพูดภาษาไทยและมีเรื่องราวจึงได้ว่าเป็นไทยทั้งนั้น ชาติภูมิเดิมของไทย อยู่ในแคว้นดินแดนที่เรียกทุกวันนี้ว่า ประเทศจีนฝ่ายใต้ ตั้งแต่แม่น้ำยงสีมาทางเมืองเสฉวน เมืองฮุนหน่าตลอดจนจดเมืองลาว ที่เหล่านี้ล้วนเป็นอาณาเขตเดิมของไทยทั้งนั้น...²³

จินตภาพเรื่อง “ชาติ” ที่ ปรากฏในงานพระนิพนธ์ของพระองค์ได้แสดงนัยที่ก่อให้เกิด “พวกเรา” และก่อให้เกิด “พวกเขา” ในระยะเริ่มแรกของสำนึกนี้ และกลุ่มใดถูกคัดสรร (classify) ว่าใครเป็นพวกเราใครเป็นพวกอื่น ก็ดูเหมือนจะทรงทำให้ “พวกเรา” มีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียว (monolithic) มากจนเกินจริง ลักษณะทางวัฒนธรรมที่นำมาใช้เป็นเกณฑ์แบ่งในที่นี้ก็คือ “ภาษา”

²³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า 23.

ในพระนิพนธ์เรื่อง **คนต่างจำพวก** ได้พยายามแยกย่อยกลุ่มคนที่เป็นพลเมืองของสยามโดยแท้และพลเมืองที่ไม่ได้เป็นสยามโดยแท้ ดังที่กล่าวในเรื่องนี้ไว้คราวเสด็จเยี่ยมมณฑลอุดรและอีสานว่า ยังมีคนจำพวกอื่นที่ผิดกับไทยล้านช้าง และมีชื่อเรียกอื่น ๆ ต่างหากอีกหลายจำพวก ดังแบ่งเป็น 7 จำพวกต่างกันคือ 1. พวกผู้ไทย 2. พวกกะเลิง 3. พวกย้อ 4. พวกแสก 5. พวกโย้ย 6. พวกกะตาก 7. พวกกะโซ้ นอกจากภาษาจะผิดแผกแตกต่างแล้วทรงกล่าวว่าบางกลุ่มยังมีประเพณีที่คู่ประหลาด เช่น การเล่น “เต็นสาก” หรือประเพณี “พวกกะโซ้ชอบแจ๊ะจ้อ” เป็นต้น และทรงสรุปไว้ว่า

...ฉันอยากรู้ว่าคนที่เรียกชื่อต่างๆ กันดังพรรณนามา จะเป็นเชื้อสายมนุษย์ชาติต่างกันสักกี่ชาติได้ลองพิสูจน์อย่างหยาบๆ เมื่อพบจำพวกไหนให้ถามคำปริมาณตั้งแต่ ๑ จน ๑๐ ตามภาษาของคนจำพวกนั้น จดไว้แล้วเอาเทียบดู ได้ความว่ามีแต่เชื้อชาติไทยกับเชื้อชาติข่า ๒ ชาติเท่านั้น เมื่อฉันขึ้นไปมณฑลอีสาน ครั้งหลังไปพบ “เขมรป่าดง” อีกจำพวกหนึ่ง...รวมความว่าด้วยคนต่างจำพวก ที่เป็นมณฑลอุดรและอีสาน มีไทยมากกว่าจำพวกอื่นทั้งหมด รองลงมาเท่ากับเขมร...²⁴

สิ่งที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงบันทึกในสารคดีชุดนี้คือการใช้เกณฑ์มาตรฐานทาง “ภาษา” ในการเปรียบเทียบเพื่อชี้ให้เห็นว่าการใช้ภาษาที่ต่างกัน หมายถึง “คนต่างจำพวก” ฉะนั้นกลุ่มที่พูดภาษาไทยเท่านั้นจึงจะได้รับการยอมรับว่าเป็น “ไทย” ซึ่งจุดนี้ในงานของรัชกาลที่ 6 ได้พยายามใช้ “ภาษา” เป็นเส้นแบ่งเช่นกันโดยมี “พวกเขา” หมายถึงคนจีนที่ไม่ยอมกลายเป็นไทย เช่น ไม่ยอมใช้ภาษาไทย และ “พวกเรา” คือคนไทยที่พูดภาษาไทยและจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์²⁵ ซึ่งในเวลาต่อมาแบบเรียนในโรงเรียนก็ยึดตามแนวพระราชวินิจฉัยของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเปรียบเสมือนคัมภีร์ความรู้ว่าด้วยประวัติศาสตร์ชาติไทย ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ศึกษาและวิเคราะห์ไว้ว่าเป็นการครอบงำทางความคิดในยุคสมัยต่อมาที่มักอ้างเอาพระราชวินิจฉัยของพระบิดาทงประวัติศาสตร์ว่าเป็นความรู้ที่ตายตัว อันทำให้ความรู้กระแสหลักนี้ลงรากปักฐานอย่างมั่นคงในสังคมไทยยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการอธิบายถึงวัฒนธรรมอันดีงาม

²⁴ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, **นิทานโบราณคดี**, หน้า 128.

²⁵ อิศวาหุ (นามปากกา), **ความเป็นชาติโดยแท้จริง**, หน้า 12-19. และดูงานที่วิเคราะห์ประเด็นนี้ไว้แล้วเป็นอย่างดีคืองานของ เกษียร เตชะพีระ, **จินตนากรรมชาติที่ไม่เป็นชุมชน: คนชั้นกลางลูกจีน กับชาตินิยมโดยรัฐของไทย** (กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาและฝึกอบรมนักข่าว หนังสือพิมพ์ผู้จัดการ, 2537).

ประจำชาติ (เช่นตัวอย่าง วรรณกรรมและนาฏกรรมล้วนเป็นวัฒนธรรมจากส่วนกลางทั้งสิ้น)²⁶ ขณะเดียวกันภาพของ “ศัตรูของชาติ” ก็เริ่มปรากฏให้เห็น ดังเช่น ศัตรูในอดีตคือ พม่าและขอม และศัตรูในปัจจุบันในสมัยรัชกาลที่ 6 คือคนจีน (และสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามคือ คนจีนและคอมมิวนิสต์ ดังจะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า)

อย่างไรก็ตามควรกล่าวถึงในที่นี้ด้วยว่า ไม่ใช่มีแต่เฉพาะผลิตผลของชนชั้นนำของสยามเท่านั้น ที่กล่าวถึงหรือนิยามถึง เรื่อง “ชาติ” หรือการเขียนเรื่อง “ประวัติศาสตร์ชาติไทย” หากแต่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็มีความพยายามของสามัญชนเช่นกันที่จะกล่าวถึงสิ่งเหล่านี้ หรือพยายามเสนอภาพประวัติศาสตร์ไทยด้วย ที่รู้จักกันคือ ก.ศ.ร. กุหลาบ และอีกผู้หนึ่งที่เป็นปัญญาชนหัวก้าวหน้าในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือ เทียนวรรณ หรือ นามปากกา ต.ว.ส. วัฒนาโก²⁷ ซึ่งงานเขียนของคนเหล่านี้ก็กลับถูกกล่าวหาว่าเป็นงานเขียนนอกจารีตแบบแผน และบุคคลทั้งสองนี้ ได้ถูกลงโทษในยุคนั้น เช่น งานของ ก.ศ.ร. กุหลาบถูกกล่าวหาว่าบิดเบือน ปลอมแปลงพงสาวดารโกหก หลอกลวง เชื่อถือไม่ได้ และถูกตัดสินลงโทษ ขณะที่ช้อยนันต์ สมุทวนิช กล่าวว่ ก.ศ.ร. กุหลาบเป็นนักคิดที่ก้าวหน้าเกินยุคสมัยนั้น และงานของเรย์โนลด์ส วิเคราะห์ไว้ว่า ก.ศ.ร. กุหลาบ มีแนวคิดในเรื่องการผสมกลมกลืนกันระหว่างชาติ (assimilation) โดยมองไปที่สังคมอยุธยาว่าเป็นสังคมที่ผสมผสานคนหลากหลายเชื้อชาติ และเป็นผู้ปลุกความรู้สึกชาตินิยมทางด้านวัฒนธรรม เช่น การประชดประชันชนชั้นสูงที่นิยมใช้ “ของนอก” หรือของจากต่างประเทศ²⁸ ในส่วนของเทียนวรรณถูกจับกุมขังคุกนานกว่า 16 ปีในโทษฐานหมิ่นตราพระราชสีห์²⁹

²⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์: ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐและรูปการจิดสำนึก*, หน้า 73-78.

²⁷ โปรดดูผลงานของเทียนวรรณ, *รวมงานเขียนของเทียนวรรณ*. รงชัย ลิขิตพรสวรรค์, ผู้รวบรวม, (กรุงเทพฯ: ดันฉบับ, 2544) และงานที่ศึกษาเกี่ยวกับเทียนวรรณและ ก.ศ.ร. กุหลาบ ใน ช้อยนันต์ สมุทวนิช, *ชีวิตและงานของเทียนวรรณและ ก.ศ.ร. กุหลาบ* (กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), ช้อยนันต์ สมุทวนิช, *สรรนิพนธ์ของเทียนวรรณ* (พระนคร: โปธิ์สามต้น, 2517), สงบ สุริยพันธ์, *เทียนวรรณ* (พระนคร: สุริยพันธ์, 2520), Craig J. Reynolds, “The Case of K.S.R. Kulap: A Challenge to Royal Historical Writing in the Late of 19th Century Thailand,” *Journal of Siam Society* 61, part II (July 1973): 63-90.

²⁸ โปรดดู Craig J. Reynolds, “The Case of K.S.R. Kulap: A Challenge to Royal Historical Writing in the Late of 19th Century Thailand,” แปลในชื่อ *ก.ศ.ร. กุหลาบท้าทายบันทึกประวัติศาสตร์จารึกไว้ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19* (กรุงเทพฯ: สยามอารย, 2538), หน้า 39-40.

²⁹ เทียนวรรณ, *รวมงานเขียนของเทียนวรรณ*, หน้า คำนำ.

ฉะนั้น การที่ทางการลงโทษจึงเปรียบเสมือนการให้ภาพลบของบุคคลทั้งสองแก่สังคมและ เป็นความพยายามกีดกันบุคคลทั้งสองออกไปจากแวดวงผู้รู้หรือนักปราชญ์ นี่อาจเป็นเหตุผลสำคัญ ในการลบเลือนวาทกรรมของบุคคลทั้งสองไม่ให้เป็นที่รู้จักแก่สังคม หรือการทำให้ผลงานและตัว บุคคลไม่สามารถสร้างความทรงจำให้แก่สังคมได้ ดังที่ยุคสมัยหลังวิธีการจับกุมและ “ขังลิ้ม” ได้ ถูกนำมาใช้กับกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในหลายต่อหลายครั้ง เช่นการกวาดล้างปัญญาชน นักคิด นักเขียนครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2501 อันเป็นวิธีการที่ง่ายที่สุดที่รัฐคิดว่าสามารถหยุดผลงานและลบ “ตัวตน” ของพวกเขาออกไปจากการรับรู้ของสังคมชั่วขณะ ขณะเดียวกันก็เป็นการให้ภาพเชิงลบ ต่อสถานะของพวกเขาด้วยว่าเป็น “คนนอก” ที่รัฐต้องปราบปราม เปรียบเสมือนกับการลดทอน ความน่าเชื่อถือและความเลื่อมใสต่อผลงานของพวกเขาต่อสาธารณชน

ทั้งหมดที่ได้กล่าวมานี้เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าเค้าโครงเรื่องการเขียนประวัติศาสตร์ชาติไทย นับแต่การเริ่มสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ขึ้นมา เน้น “ชาติ” ที่รวมศูนย์อยู่ที่สถาบันสูงสุดในขณะนั้น คือ พระมหากษัตริย์ และการสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติก็ได้เน้นวัฒนธรรมที่มาจากศูนย์กลางเป็นหลัก ปรัชญาการเมืองประวัติศาสตร์แห่งนี้อาจเป็นความจริงเพียงบางส่วนเพราะผู้เขียนประวัติศาสตร์สมัย รัฐชาติสมัยใหม่เลือกสิ่งที่เขาคิดว่าสำคัญที่สุดมาเป็นเค้าโครงหลักในการสร้างชุดความรู้ว่าด้วย ประวัติศาสตร์ไทยขึ้นมา ดังพอจะสรุปลักษณะเค้าโครงในงานเขียนประวัติศาสตร์ชาติกระแสหลัก ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีโครงเรื่องแบบ “ประวัติศาสตร์รัฐราชวงศ์” ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ พระมหากษัตริย์ เป็นตัวละครเอกในโครงเรื่องนี้ มีความสืบเนื่องศูนย์กลางราชธานีของอาณาจักร ต่างๆ ที่เริ่มต้นด้วยสุโขทัย อโยธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ สืบต่อกันมามีขาดสาย มีเวลาที่เรียง ตามลำดับความเปลี่ยนแปลงของแต่ละราชวงศ์และการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ และ ท้ายที่สุดแล้วเป็นโครงเรื่องที่พยายามจะสร้างอัตลักษณ์ของ “ชาติ” ที่มีเอกภาพเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกันของชนชาติไทยและความสูงส่งของวัฒนธรรมไทย (วัฒนธรรมราชสำนัก) ที่เพิ่งถูกปรุงแต่ง ในเวลาเดียวกันกับการสร้างรัฐไทยสมัยใหม่ มีการสำรวจทางโบราณคดีเพื่อหาร่องรอยหลักฐานที่ แสดงถึงความรุ่งเรืองแห่งอดีตของสยาม มีการทำเชิงสัญลักษณ์ในการประกาศทางวัฒนธรรม ที่ชี้ให้เห็นอารยธรรมแห่งสังคมสยาม

การสร้างความเป็นไทย และเพื่อมิให้เกิดความรู้สึกถกเถียงระหว่างความเป็นไทยหรือไม่เป็นไทยจึงมิใช่เกณฑ์ภาษาภาคกลางเป็นมาตรฐาน “ชาติ” ในจินตนาการ ด้วยการสื่อผ่านทาง ภาษาประจำชาติ มีการขยายตัวของสำนักนี้มากขึ้นด้วยระบบการพิมพ์สมัยใหม่ มีการจัดพิมพ์หนังสือ โดยเฉพาะชุดประชุมพงสาวดาร การจัดพิมพ์งานเขียนต่าง ๆ ของกลุ่มเชื้อพระราชวงศ์ชั้นสูง รวมทั้งการออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นส่วนหนึ่งของการผลิตความรู้เพื่อ นิยามถึงความเป็นไทยหรือความมี “ตัวตน” ของสยาม

ในที่สุดแล้วจะพบว่า ภายใต้อำนาจของประวัติศาสตร์ชาติไทยและการสร้างการรับรู้ที่ขยายตัวด้วยสื่อสารการพิมพ์และอาศัยอำนาจการปกครองที่รวมศูนย์เข้าสู่ส่วนกลาง ทำให้มีการสร้างความรู้ที่เป็นผลผลิตของชนชั้นนำของสยามไปสู่กลุ่มหัวเมืองต่าง ๆ ในเวลาเดียวกันกลับละเลย เหยียดหยามหรือทำลายภาษาท้องถิ่นและภาษาของชนกลุ่มน้อย (รวมทั้งจารีตประเพณีวัฒนธรรมของท้องถิ่น) ให้ตกขอบไปไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง แล้วให้ภาษากลางเป็นภาษาของชาติที่ถูกบังคับให้เรียนทั่วราชอาณาจักร รัฐราชวงศ์จึงเป็นเสมือนชุมชนที่ไม่สนใจคนต่างด้าวหรือชนชาติส่วนน้อย โดยเฉพาะเมื่อมีการปฏิรูปการจักระเบียบบริหารราชการเพื่อตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางซึ่งรวมไปถึงการปฏิรูปองค์กรสงฆ์ทั้งในแง่พุทธปรัชญา พิธีกรรม โดยใช้ส่วนกลางเป็นแบบแผน และยุบหรือจัดการจารีตสงฆ์ท้องถิ่นให้หมดไป บางกรณีถึงกับก่อให้เกิดความขัดแย้งในองค์กรสงฆ์ เช่น กรณีในล้านนา เป็นต้น

อย่างไรก็ตามจุดนี้เป็นเพียงจุดเริ่มต้นเค้าโครงประวัติศาสตร์ “ชาติ” ในระยะเริ่มต้นเท่านั้น หากจะพบว่าวาทกรรมชุดนี้ได้ถูกนำมาอย่างมาผลิตซ้ำ เพิ่มเติม และขยายเค้าโครงมากยิ่งขึ้นในระยะเวลาต่อมาในสมัยรัฐประชาชาติ หรือช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ที่เค้าโครงนี้กลับถูกสร้าง ตกแต่ง และขยายวาทกรรมกระแสหลักให้กลายเป็นความความรู้และความจริงแก่สังคมไทยมาจนกระทั่งถึงทุกวันนี้

2.2 การสร้างสำนึกเรื่อง “ชาติไทย” ในสมัยรัฐประชาชาติ

การสร้างสำนึกเรื่อง “ชาติไทย” ในยุคทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา อาจดูเหมือนว่าบทบาทของชนชั้นนำในสยามรุ่นสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์น่าจะลดบทบาทลงไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และน่าจะเปิดทางให้แก่กระแสแนวคิดใหม่ ๆ ได้ก้าวเข้ามาสร้างวาทกรรมใหม่ อย่างไรก็ตาม แม้จะมีแนวคิดใหม่ในการอธิบายว่าด้วย “ชาติ” จำนวนหนึ่ง และมีการบรรจุเรื่องนีกลงใน **แบบสอนอ่านหน้าที่พลเมือง** ได้บอกว่าราษฎรทุกคนเป็นหน่วยของชาติ และราษฎร มาจาก “รัฐ” แปลว่า แวนแคว้น บ้านเมือง คือคนที่อยู่ในบ้านเมืองหรือประเทศนั้น ๆ เช่น คนที่เกิดและอยู่ในประเทศสยาม เรียกว่า “คนไทย” หรือ “ชาวสยาม” หรือเรียกว่า ‘ราษฎรของประเทศสยาม’³⁰ จิตสำนึกนี้เป็นสำนึกที่ว่าพลเมืองหรือราษฎรเป็นส่วนหนึ่งของ “ชาติ” จึงเริ่มปรากฏอยู่ในโครงเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติ” ด้วยเช่นกัน ถ้าพิจารณาจากแบบเรียนประวัติศาสตร์ในปลายทศวรรษ 2460-2470 อาจพบชื่อของสำนึกใหม่ว่าด้วยประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” แบบนี้แฝงอยู่แต่ก็ไม่มากพอที่จะ

³⁰ หจข. ศธ. 9.2/253 เรื่อง แบบสอนอ่านหน้าที่พลเมือง เล่ม 1 (2476).

มีใครลุกขึ้นมาเขียนแบบแผนประวัติศาสตร์ใหม่โดยทันทีทันใด แม้แต่ในกลุ่มคณะราษฎรที่มีปรีดี พนมยงค์ ซึ่งพยายามจะให้ความหมายใหม่ แก่รัฐไทยหลัง พ.ศ. 2475 ดังที่เขาพยายามจะอธิบายถึง ลักษณะความเป็น “ชาติ” (nation) ว่า “...ชาติปัจจุบันชนิดที่ ประกอบขึ้น โดยรวมหลายกลุ่ม, เผ่าพันธุ์, หลายกลุ่มชนชาติ, เป็นเวลานาน ช้าจนกระทั่ง เผ่าพันธุ์ และชนชาติต่าง ๆ ได้มีความเคยชินและ จิตสำนึกว่าเป็นสมาชิกแห่งชาติเดียวกัน ชาติดังกล่าวนั้นก็มีฐานะที่จะเป็นหรือเป็น “รัฐ” อันหนึ่ง อันเดียว ของชาตินั้นได้...”³¹ แม้ปรีดี พนมยงค์จะมองเห็นว่า “ชาติ” แบบใหม่เต็มไปด้วยความ หลากหลายของผู้คนและชาติพันธุ์ แต่เขาก็ไม่ใช่ผู้ที่ลุกขึ้นมาเขียนประวัติศาสตร์ชุดใหม่ แม้ใน ช่วงปี พ.ศ. 2482 เขาเป็นผู้หนึ่งที่พยายามจะคัดค้านการเปลี่ยนชื่อประเทศ จาก “สยาม” เป็น “ไทย” โดยการพยายามหาหลักฐานมายืนยันความเป็น “ประเทศสยาม” ก็ตาม เรื่องนี้สะท้อนแนวความคิด ของปรีดี พนมยงค์ ให้ความสนใจกับระบบรัฐธรรมนูญมากกว่าจะเป็นเน้นการหาหรือการสร้าง อัตลักษณ์ของ “ชาติ” ชุดใหม่ของรัฐประชาชาติ อีกทั้งเขาได้ให้ความสนใจ ประเด็น “สัญชาติ” มากกว่า เรื่อง “ชาติ” หรือ “เชื้อชาติ” ในการนิยามความเป็นไทย³² นอกจากปรีดี พนมยงค์แล้ว มีผู้ที่ พยายามจะให้ความหมายแก่รัฐหรือชาติภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 คือพระเจ้า วรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ทรงแปลคำอังกฤษ “nation” ว่า “ประชาชาติ” ซึ่งหมายถึงชาติ ที่ประกอบด้วยประชากรกลุ่มต่างๆ³³ แต่ความพยายามในการหานิยามหรือหา ความหมายให้แก่รัฐหลัง พ.ศ. 2475 กลับหยุดชะงักและไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรอันเนื่อง มาจากสภาพความขัดแย้งทางการเมืองหลัง พ.ศ. 2475

ดังนั้น โครงเรื่องประวัติศาสตร์ไทยจึงยังไม่มีร่องรอยเปลี่ยนแปลงโครงเรื่องเก่าแต่อย่างใด โดยเฉพาะ ความสืบเนื่องของอาณาจักรและราชธานีต่าง ๆ ยังคงเป็นแกนหลักของงานเขียนประวัติศาสตร์ไทย จนถึงปัจจุบัน

แม้ว่าทศวรรษที่ 2470 เป็นช่วงที่สมเด็จพระยาเดชาดิราชานุภาพเริ่มวางมือจากการนิพนธ์ งานด้านประวัติศาสตร์ ปรากฏกลุ่มที่สืบทอดการผลิตงานประวัติศาสตร์กลับเป็นกลุ่มข้าราชการ เช่น ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) เขียน *หลักไทย* (2471) หลวงวิจิตรวาทการเขียน *สยามกับสุวรรณภูมิ* (2476) และ *งานค้นคว้าเรื่องชาติไทย* (2479) ขุนศิริวัฒนาอาณาทรร (ผล ศิริวัฒนกุล) เขียนเรื่อง *เมืองทองหรือสุวรรณภูมิ* (ปรับปรุงจากคำบรรยายและตีพิมพ์ 2479)

³¹ปรีดี พนมยงค์, *รวมข้อเขียนของปรีดี พนมยงค์: ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 33.

³²เรื่องเดียวกัน, หน้า 30-37.

³³นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิสาหการ, 2540), หน้า 43.

หลวงโกษาวิจารณ์ (บุญศรี ประภาศิริ) เขียนเรื่อง **บทวิเคราะห์ถิ่นไทยและเมืองเก่า** (2491) พระบริหารเทพธานี รวบรวมเรื่อง **พงศาวดารชาติไทย** (2496) และพระยาอนุমানราชชน (เสฐียรโกเศศ) เขียนเรื่อง **แหลมอินโดจีนสมัยโบราณ** (2482, 2483, 2497) **เรื่องของชาติไทย** (2483, 2502) **เชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรม** (2498)

นอกเหนือจากนี้จะเป็นงานเขียนประวัติศาสตร์ในกลุ่มชุดแบบเรียนประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งการจะให้ได้นักหนังสือแบบเรียนประวัติศาสตร์ในสมัยนั้น จากรายงานของกระทรวงศึกษาธิการพบว่ามี การขออนุญาตพิมพ์หนังสือแบบเรียนเพื่อใช้สอนในโรงเรียน โดยมีข้าราชการสังกัดหน่วยงานต่าง ๆ ได้ เรียบเรียงประวัติศาสตร์ขึ้น (ทั้งประวัติศาสตร์ไทยและประวัติศาสตร์สากล) และส่งไปให้ กระทรวงธรรมการในยุคนั้นพิจารณาเพื่อขออนุญาตพิมพ์ ซึ่งนับเป็นสิ่งที่ปรากฏตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา ดังเช่น ขุนวรวาทพิสุทธ์ ส่งเรื่อง **ประวัติศาสตร์ชาติไทยและสยามประเทศ เล่ม 1** มาให้ตรวจในปี 2469 และขุนประสงค์จรรยา ขออนุญาตพิมพ์หนังสือพิมพ์ **ภูมิศาสตร์ประเทศ อินโดจีนฝรั่งเศส** ในปี 2469³⁴

นับแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา ได้มีการขออนุญาตพิมพ์หนังสือแบบเรียนประวัติศาสตร์เป็นจำนวนมาก อาจกล่าวได้ว่าช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองกระแสตื่นตัวเรื่อง การเขียนประวัติศาสตร์เพิ่มปริมาณมากขึ้น โดยกลุ่มสามัญชนที่เป็นกลุ่มข้าราชการ อันแสดงให้เห็นถึงสำนึกทางประวัติศาสตร์ได้แพร่สู่สามัญชนและต่างตระหนักว่า สามัญชนก็เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ด้วย ดังปรากฏจากรายงานกระทรวงธรรมการจะพบว่ามีผู้ขออนุญาตพิมพ์ประวัติศาสตร์ที่พวกเขาเขียนหรือเรียบเรียงขึ้น เช่น นายเนื่อง ชูโต ขอพิมพ์ **ตำนานไทยสังเขป** (2470) ขุนสุนทรภายิต ขออนุญาตพิมพ์เรื่อง **พระนเรศวรกับเรื่องอื่นๆ** (2471) พระปวโรฬารวิทยา ขออนุญาตพิมพ์หนังสือ **ประวัติศาสตร์ไทย ครั้งที่ 2** (2477) นอกจากนี้กระทรวงศึกษาธิการยังได้ให้มีการพิมพ์แบบเรียนเพิ่มเติม อาทิ **ประวัติศาสตร์สยามสังเขป** (2480) **หัวข้อประวัติศาสตร์มัธยม บริบูรณ์** สำหรับโรงเรียนวัดเบญจมพิตรของพระยาประมวลิชาพล (2474, 2477, 2481) **ประวัติศาสตร์ไทยภาคสยามและต่างประเทศ** (2481, 2490) โดยนายชาญ นาคพงส์ เรียบเรียง, **ประวัติศาสตร์สยาม** โดย หลวงลือล้ำศาสตร์ และคณะ เรียบเรียง (2478, 2480) **ตำราคู่มือประวัติศาสตร์ บรูพประเทศ ตอนประเทศสยาม** โดย นายชุต มหาจันทร์และคณะเรียบเรียง (2478, 2480) **ประวัติศาสตร์สยามโดยสังเขป เล่ม 1** โดย หลวงพิชานุกิตยกิจ (2480) **ประวัติศาสตร์สยามภาคพุทธศาสนา** **กรุงสุโขทัย, ศรีอยุธยา กับภาค**

³⁴ หจข.ศธ. 9.2/108 เรื่อง **ขุนวรวาทพิสุทธ์ ส่งเรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทยและสยามประเทศ เล่ม 1.**

กรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ โดยพระปวโรฬารวิทยาและคณะเรียบเรียง (2478, 2480) และ **แบบเรียนประวัติศาสตร์ไทย ตำนานไทยสังเขป** โดยพระยาบรรหารบริรักษ์ (ฝั่ง ชูโต) (2471)³⁵

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาเนื้อหาโดยภาพรวมของแบบเรียนทั้งหมดนี้พบว่า เนื้อหาส่วนใหญ่คือการคัดลอกมาจากพระราชพงศาวดาร เพราะฉะนั้นส่วนนี้คือการสืบทอดจารีตการเขียนเค้าโครงประวัติศาสตร์แบบรัฐราชวงศ์ คือยกย่องสถาบันกษัตริย์และความสืบเนื่องของราชธานี ขณะที่บางส่วนได้รับอิทธิพลเค้าโครงจากงานเขียนว่าด้วย “ถิ่นกำเนิดคนไทย” ที่กลายเป็นโครงเรื่องสำคัญที่ผลิตโดยกลุ่มข้าราชการ เช่น ขุนวิจิตรมาตราและหลวงวิจิตรวาทการ โดยเฉพาะทศวรรษ 2470 ที่บางส่วนอ้างอิงจากงานของชาวต่างประเทศ เช่น งานของนาย William Dodd ที่มีอิทธิพลสูงอย่างยิ่งต่อการเป็นฐานข้อมูลให้มีการเขียนโครงเรื่อง “ถิ่นกำเนิดของคนไทย” ในเวลาต่อมา ขณะเดียวกันการกำหนดหลักสูตรการเรียนการสอนหลัง พ.ศ. 2475 ได้มีการแถลงนโยบายว่า

...ให้มีแบบเรียนที่มีเนื้อเรื่องประวัติของผู้กล้าหาญประเทศสยาม....พานักเรียนไปดูสถานที่สำคัญ ๆ ให้เห็นไปในทางกอบกู้และทรงไว้ซึ่งอิสรภาพของไทย.... พาไปดูศิลปของชาติ ให้ได้ สำนึกว่าบรรพบุรุษของเราก็มีความสามารถ....แสดงว่าเรามีรกรากเช่นชาติที่เจริญทั้งหลาย...³⁶

สำหรับหลักสูตรภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ รัฐบาลได้กำหนดจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอนเพื่อ “*ให้รู้จักประเทศใกล้เคียง พอเป็นการเปิดหูเปิดตา และให้รู้จักประวัติศาสตร์โดยย่อของชาติไทย*

³⁵ โปรดดูงานเหล่านี้ใน หจข. ศธ. 9.2/140 เรื่อง **เนื่อง ชูโต** ส่งต้นหนังสือ “**ตำนานไทยสังเขป**” มาขออนุญาตพิมพ์ขึ้นและใช้ในโรงเรียน (26 มิถุนายน-13 สิงหาคม 2470). หจข. ศธ. 9.2/186 เรื่อง **ขุนสุนทรภักดี** ส่งหนังสือเรื่องพระนเรศวรกับเรื่องอื่นๆมาขออนุญาตใช้ในโรงเรียน (10 กรกฎาคม-14 กันยายน 2471). หจข. ศธ. 9.2/286 เรื่อง **พระปวโรฬารวิทยา** ขออนุญาตพิมพ์หนังสือประวัติศาสตร์ไทยเป็นครั้งที่ 2 (19 มิถุนายน 2476-9 เมษายน 2477). พระยาประมวลวิชาพูล, **หัวข้อประวัติศาสตร์ประโยคมัธยมบริบูรณ์** (พระนคร: โรงพิมพ์ห้างสมุด 2474). ชาญ นาคพงศ์, **ประวัติศาสตร์ไทยมัธยมตอนปลาย ภาคสยามและภาคต่างประเทศ** (พระนคร: โรงพิมพ์ศึกษานุกูล, 2481). ชุต มหาจันทร์ และคณะเรียบเรียง, **ตำราคู่มือประวัติศาสตร์ บурประเทศ ตอน ประเทศสยาม ภาค 1** (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเกษม, 2472). หลวงชาญพิทยกิจ, **ประวัติศาสตร์สยามสังเขป เล่ม 1** (พระนคร: บุณยะพาณิชย์, 2480). พระปวโรฬารวิทยาและคณะ รวบรวม, **ประวัติศาสตร์สยาม ภาคพุทธศาสนา กรุงสุโขทัย, กรุงศรีอยุธยา กับภาคกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ** (พระนคร: กระทรวงธรรมการ, 2478). พระยาบรรหารบริรักษ์ (ฝั่ง ชูโต), **แบบเรียนประวัติศาสตร์ ตำนานไทยสังเขป** (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, 2464).

³⁶ราม วัชรประดิษฐ์, “พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย พ.ศ. 2411 – 2487,” หน้า 224.

ว่าเดิมสืบกันมาแต่ไหน แล้วเปลี่ยนมาเป็นลำดับ จนตั้งลงเป็นหลักฐาณดังปรากฏเป็นประเทศสยาม ทุกวันนี้ได้อย่างไร³⁷ มีแบบเรียนบางเล่มที่พยายามที่จะเขียนถึงประวัติศาสตร์บางเหตุการณ์ที่ไม่ได้อยู่ในกรอบประวัติศาสตร์เดิม เช่น การเพิ่มเหตุการณ์ ร.ศ. 130 มีการใช้ข้อมูลสัมภาษณ์ตัวบุคคล และเพิ่มเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475³⁸ บางเล่มได้มีหัวข้อว่าด้วย “สยามในระบบรัฐธรรมนูญ”³⁹ ซึ่งมีการกล่าวเหตุการณ์การปฏิวัติ 2475 และกล่าวถึงเหตุการณ์หลังสงครามโลกครั้งที่สอง แบบเรียนประเภทนี้เขียนขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่นานนัก ขณะเดียวกัน อิทธิพลของสำนักต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองอาจมีบางส่วนส่งผลให้มีการเพิ่มบางหัวข้อเกี่ยวกับเหตุการณ์เหล่านี้ลงไป แต่ก็ยังไม่ได้เป็นการเขียนประวัติศาสตร์ที่ลึกแนวเรื่องการเล่าที่แตกต่างไปจากเดิม เป็นแต่เพียงการเพิ่มเหตุการณ์ในอดีตเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการตีพิมพ์ประวัติศาสตร์ไทยออกสู่สาธารณะมากขึ้น และมีการบรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติไทยในแบบเรียน กลับพบว่าในกระบวนการสร้างความรู้ประวัติศาสตร์โดยผ่านกระบวนการศึกษาในระบบนี้ ได้กลายเป็นการสร้างการรับรู้และถ่ายทอดประวัติศาสตร์กระแสหลักสู่สังคมมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาที่แบบเรียนกลายเป็นเครื่องมือการผลิตซ้ำอุดมการณ์ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อีกครั้ง⁴⁰

ความเปลี่ยนแปลงของการเฟื่องฟูของการเขียนแบบเรียนประวัติศาสตร์เหล่านี้ เห็นได้จากการเข้ามามีบทบาทของกลุ่มข้าราชการในระดับล่างต่อการมีส่วนร่วมในการสร้างประวัติศาสตร์ “ชาติ” มากขึ้น ถึงแม้พวกเขาอาจไม่ได้รู้หรือทลายกรอบโครงประวัติศาสตร์กระแสหลัก เพราะส่วนใหญ่ยังคงเขียนตามความรู้ในพระราชพงศาวดาร แต่บางจุดที่มีการเติมเข้าไป เช่นการปฏิวัติ 2475 และ กบฏ ร.ศ. 130 ได้แสดงให้เห็นว่าอย่างน้อยก็มีสำนักทางประวัติศาสตร์ของสามัญชนเหล่านี้เกี่ยวกับเรื่อง “ชาติ” ที่เป็นสำนักคนละชุดกับชนชั้นเจ้า เพราะการผนวกเหตุการณ์ทั้งสองเหตุการณ์เข้าไปในโครงเรื่องประวัติศาสตร์ ได้แสดงนัยของพลังของสามัญชนในประวัติศาสตร์เช่นกัน เป็นที่น่าเสียดายว่าเมื่ออำนาจรัฐตกอยู่กับกลุ่มเผด็จการในเวลาต่อมา รัฐเข้ามาจัดการผูกขาด

³⁷ พระปวโรฬารวิทยา และคณะเรียบเรียง, *ประวัติศาสตร์สยาม* หลักสูตรมัธยมตอนปลาย (ม.ป.ท., 2480).

³⁸ ชาญ นาคพงศ์ เรียบเรียง, *ประวัติศาสตร์ไทย (ภาคสยามและภาคต่างประเทศ)* (พระนคร: โรงเรียนกุลบุตรวิทยาลัย, 2490).

³⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁰ ผู้สนใจประเด็นนี้โปรดดูงานของ วัชรินทร์ มัสเจริญ, “แบบเรียนสังคมศึกษากับการกล่อมเกลากองการเมืองในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ : ศึกษากรณีความมั่นคงของสถาบัน ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533).

การเขียนประวัติศาสตร์ในหนังสือแบบเรียนเสียทั้งหมด รวมทั้งการครอบงำการเขียนประวัติศาสตร์แบบ “ชาตินิยม” อีกทอดหนึ่ง ทำให้โครงเรื่องประวัติศาสตร์ไทยไม่ได้ถูกท้าทายอีกเลยจนกระทั่งทศวรรษ 2490 ที่ปรากฏงานเขียนของปัญญาชนหัวก้าวหน้า เช่น จิตร ภูมิศักดิ์ (ดังจะกล่าวถึงในบทที่ 5)

เช่นเดียวกับบทบาทของหลวงวิจิตรวาทการที่อาศัยระบบข้าราชการได้เข้าสู่มหาวิทยาลัยสำคัญในการสร้างวาทกรรมเรื่อง “ชาติ” จนกล่าวได้ว่าเขาเป็นผู้หนึ่งที่มีส่วนสำคัญในการสร้างความรู้เรื่อง “ชาติ” ในแนวคิด “ชาตินิยม” มากที่สุดคนหนึ่งของสังคมไทย และความรู้ที่เขาสร้างมีอิทธิพลต่อความทรงจำของผู้คนในสังคมได้อย่างยาวนาน โดยอาศัยความเป็นนักเขียน สามารถสร้างประวัติศาสตร์และประดิษฐ์วัฒนธรรมด้วยภาษาและการแสดงไว้เป็นจำนวนมาก⁴¹ งานเขียนประวัติศาสตร์ไทยระยะแรกของเขา คือ สยามกับสุวรรณภูมิ และงานเรื่อง ประวัติศาสตร์ไทย ที่เป็นงานเขียนชุดหนึ่งที่อยู่ร่วมกับงานเขียนชุดใหญ่กว่าด้วย ประวัติศาสตร์สากล ที่เขาเขียนตั้งแต่ พ.ศ. 2472 (พิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2473 และพิมพ์ครั้งที่สองใน พ.ศ. 2492) มีการแบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 เล่ม โดยประวัติศาสตร์ไทยอยู่ในเล่ม 3 มีเนื้อหาเริ่มจากภาคโบราณจนมาถึงการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2⁴² ต่อมาเขาได้ไปบรรยายวิชาประวัติศาสตร์ในมหาวิทยาลัย และหน่วยงานของรัฐอื่น ๆ งานเขียนส่วนหนึ่งจึงรวบรวมมาจากการบรรยาย และปาฐกถาหลายเรื่องด้วยกัน เช่น ปาฐกถาเรื่องการเสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศส คำสอนเรื่องประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย วัฒนธรรมสุโขทัย งานค้นคว้าเรื่องชาติไทย เป็นต้น⁴³

ในงานเขียนเรื่อง สยามกับสุวรรณภูมิ หลวงวิจิตรวาทการได้นิยาม “ชาติ” ในเชิงภูมิศาสตร์เกี่ยวกับชื่อเรื่องนี้ว่า

⁴¹โปรดดูงานที่ศึกษาหลวงวิจิตรวาทการในประเด็นเหล่านี้แล้ว เช่น สายชล สัตยานุรักษ์, ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545). และงานของ Barne Scot, **Luang Wichit Wathakan and the Creation of a Thai identity** (Singapore: Institution of Southeast Asian Studies, 1993).

⁴²หลวงวิจิตรวาทการ, สยามกับสุวรรณภูมิ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยใหญ่, 2476). หลวงวิจิตรวาทการ, ประวัติศาสตร์สากล เล่ม 3 (กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2514).

⁴³หลวงวิจิตรวาทการ, “ปาฐกถาเรื่อง “วัฒนธรรมสุโขทัย,” แสดงที่กรมโฆษณาการ วันที่ 6 มีนาคม 2482. (เอกสารอัดสำเนา) หลวงวิจิตรวาทการ, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์จำกัด, 2544). หลวงวิจิตรวาทการ, งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย: ทำสำหรับใช้ในราชการของกรมประมวลข่าวกลาง (ม.ป.ท.: โรงพิมพ์ตำรวจ, 2499).

...คำว่า “สุวรรณภูมิ” มีที่ใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา สมัยพระเจ้าอโศก...
ปัญหาคือขอบเขตสุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน... ทางไทยเรารู้ว่าขอบเขตของสุวรรณภูมิ
เริ่มต้นแต่รามัญไปจรดเมืองญวนและตั้งแต่พม่าไปถึงปลายแหลมมลายู...
ศูนย์กลางแท้ ๆ คือที่ที่สยามอยู่ในเวลานี้...⁴⁴

หนังสือเล่มนี้แบ่งออกเป็นสามภาค ภาคอดีตเป็นการเล่าเรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทย ตั้งแต่ก่อน
พ.ศ.2000 กล่าวถึงชาติทั้งหลายในดินแดนที่เรียกว่าสุวรรณภูมิตั้งแต่ยุคต้นจนถึง พ.ศ. 2325 สิ้นสุด
ลงในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี นี่คือการเติมเค้าโครงประวัติศาสตร์ชาติไทยให้ยาวไกลมากขึ้นโดย
ย้อนเวลาในอดีตให้ทอดยาวไกลมากขึ้นมิใช่จากเพียงแค่กรุงสุโขทัยเท่านั้น แล้วจึงต่อหรือเชื่อม
ด้วยเค้าโครงเรื่องของกลุ่มชนชั้นเจ้าที่ทิ้งมรดกไว้ให้

ถ้ากล่าวถึงจินตภาพของ “ชาติไทย” ของหลวงวิจิตรวาทการเกี่ยวกับสำนึกเรื่องดินแดน
ปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มแรกเกี่ยวกับการอธิบายเรื่องดินแดนสุวรรณภูมิเป็นแหล่งดั้งเดิมของ “ชาติไทย”
งานเรื่อง งานค้นคว้าชนชาติไทย เล่มนี้เป็นการอธิบายภูมิหลังของชนเชื้อชาติไทยในฐานะที่เป็น
กลุ่มคน ดูจากที่เขาเริ่มต้นด้วยคำถามในหนังสือเล่มนี้ว่า “ชนชาติไทยคือใคร?” ซึ่งมุ่งให้ภาพ
“คนไทย” ว่าเป็นใครมาจากไหน หลวงวิจิตรวาทการได้ให้ภาพความเป็นมาอันยิ่งใหญ่ทั้งในแง่
เชื้อชาติและอาณาจักรของไทยนับแต่โบราณ ที่สำคัญเขาให้อรรถาธิบายที่มาของคำว่า “สยาม” ว่า

...“สยาม” เป็นลักษณะพิเศษทางเชื้อชาติ ซึ่งเป็นคำที่ประชาชนใกล้เคียงเรียกเรา
มีปรากฏอยู่ในศิลาจารึกของขอม...เราไม่จำเป็นต้องศึกษารายละเอียดเรื่อง
รากฐานของคำว่า “สยาม” นี้ แต่คำนี้ไปเหมือนภาษาอังกฤษ ซึ่งมีความหมายว่า
มืด ค่ำ ก่อนข้างดำ ชนเชื้อชาตินี้ เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ไทยน้อย ตรงข้าม
กับไทยใหญ่ ซึ่งเป็นชื่อเรียกพวกฉาน และพวกลาว...⁴⁵

ประเด็นที่หลวงวิจิตรวาทการได้สร้างความเป็นมาของกลุ่มชนเชื้อชาติไทย เขากล่าวว่าได้ข้อมูลมาจาก
งานเขียนของนักวิชาการตะวันตก คือ งานของนายเอเตียน เอโมนิเยร์ (Par Etienne Aymonier)
ซึ่งเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนเมืองขึ้นของฝรั่งเศส ซึ่งเขียนเรื่อง สยามโบราณ ไว้เมื่อปี พ.ศ. 2446
นายเอเตียนกล่าวไว้ในงานชิ้นนี้ว่าไทยสยามเป็นชาติที่เจริญที่สุดในบรรดาชนเชื้อชาติไทยทั้งหลาย

⁴⁴หลวงวิจิตรวาทการ, สยามกับสุวรรณภูมิ, หน้า 14.

⁴⁵หลวงวิจิตรวาทการ, งานค้นคว้าเรื่องชาติไทย, หน้า 133.

เพราะเป็นชนเชื้อชาติไทยพวกเดียวที่ลงมาถึงจนกระทั่งถึงฝั่งมหาสมุทร ขณะทำงานอีกชิ้นหนึ่งของ นายเจ. เดนิเกอร์ (J. Deniker) หัวหน้าพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ ได้กล่าวไว้เช่นกันว่า ชาวไทยสยามมีความเจริญมากที่สุด ในบรรดาเชื้อชาติไทยทั้งหลาย สามารถรักษาเอกราชของตนไว้ และมีรัฐซึ่งพยายามปฏิรูปตามแบบยุโรปหลายอย่าง ข้อมูลเหล่านี้ถูกหลวงวิจิตรวาทการนำมาใช้ สร้างจินตนาการความยิ่งใหญ่ของชนชาติไทย และใช้คำว่า “ไทย” นิยามตัวตนของชนชาวสยาม เนื่องจากมีความหมายที่ยิ่งใหญ่ และกล่าวเพิ่มว่า

...ไทยไม่เคยเรียกชื่อตัวเองว่า “สยาม” จนกระทั่งในรัชกาลที่ 4 เพราะแต่เดิมเรา ใช้ “เมืองไทย” “สยาม” มาใช้เป็นทางการจากการแปลคำว่า “Siam” เมื่อต้องทำ สัญญาการค้ากับนานาประเทศ แต่แน่นอนว่าคำว่า “สยาม” เป็นภาษาขอมที่ใช้ เรียกไทยที่สุโขทัย และเรียกไทยลพบุรีว่าละโว้ ต่อมาจีนเอาคำสองคำไปรวมกัน เรียกประเทศไทยว่า “เสียมหลอก๊ก” หรือเรียกสั้นๆว่า “เสียมลือ”...⁴⁶

ซึ่งในเวลาต่อมาทีมงานชิ้นสำคัญของจิตร ภูมิศักดิ์ ได้เขียนโต้ตอบประเด็นนี้ (โปรดดูบทที่ 5)

ข้อเขียนของหลวงวิจิตรวาทการแม้จะกล่าวถึงชนชาติต่างๆในสุวรรณภูมิว่ามีหลากหลาย กลุ่ม เช่น ข่า ขมุ มอญ ญวน ฉาน แต่ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นเชื้อสายเดียวกันคือ “เผ่าไทย” ดังที่ หลวงวิจิตรวาทการเคยตอบโต้ประเด็นนี้กับสถานีวิทยุช่องออนไว้ว่า

...ข้าพเจ้ามาพูดเรื่องความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติระหว่างไทยกับเขมรในวันนี้ ก็เนื่องจากที่เกิดปัญหาโต้เถียงกัน ในระหว่างผู้บรรยายแห่งสถานีวิทยุช่องออนกับ ผู้สนทนาแห่งสถานีกรุงเทพฯ มาหลายวันแล้ว ปัญหาที่ได้เถียงกันนั้นคือว่า ไทย กับเขมรปัจจุบันมีเชื้อชาติเดียวกันหรือไม่ ข้าพเจ้าได้ยืนยันความข้อนี้มาตั้งแต่ปี พุทธศักราช ๒๔๗๕ ในเวลาแต่งละครเรื่อง ราชมนู ข้าพเจ้าได้เขียนเป็นคำนำไว้ในบทละครเรื่องนั้นว่า เขมรปัจจุบันนี้มีเชื้อชาติอันเดียวกับไทย...⁴⁷

⁴⁶ หลวงวิจิตรวาทการ , งานค้นคว้าเรื่องชาติไทย, หน้า 133-134.

⁴⁷ หลวงวิจิตรวาทการ, ปฏิพจน์พลตรี “หลวงวิจิตรวาทการความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติระหว่างไทยกับ เขมร” วันพฤหัสบดีที่ 21 พฤศจิกายน 2483. (เอกสารอัดสำเนา)

กล่าวได้ว่าจินตภาพเรื่อง “ชาติ” ในเรื่องดินแดน ของหลวงวิจิตรวาทการจึงเกินเลยออกไปนอกดินแดนสยามหรือไทยในขณะนั้น และเมื่อเหตุการณ์ทางการเมืองเอื้ออำนวย เขาจึงเสนอแนวคิดเรื่อง “มหาอาณาจักรไทย” หรือ “ลัทธิไทยรวมไทย” (Pan-Thai) ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (2481-2487) อันเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างลัทธิชาตินิยม เพื่อให้ไทยเป็น “ประเทศมหาอำนาจ” ด้วยการเรียกร้องดินแดนคืนจากประเทศมหาอำนาจ และด้วยการขยายอาณาเขตออกไป⁴⁸

โครงเรื่องในประวัติศาสตร์ทั้งหมดของหลวงวิจิตรวาทการถูกสร้างภายใต้พื้นฐานความคิดและความเชื่อของเขาก็คือความรักชาติ และแน่นอนว่าหลวงวิจิตรวาทการไม่เคยปฏิเสธความรู้สึก “ชาตินิยม” ในตัวของเขา ความสำเร็จของหลวงวิจิตรวาทการในการสร้างสำนึกเรื่องเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์ไทยคงจะมีอิทธิพลมิใช่น้อยเพราะหลวงวิจิตรวาทการเน้นการเขียนประวัติศาสตร์ในเชิงปลูกใจและเขาได้นำเขียนประวัติศาสตร์มาเล่นในเชิงของ “วัฒนธรรม” เพื่อเป็นภาพตัวแทน (representation) ในการแสดงถึงอัตลักษณ์ของความเป็นไทยทางวัฒนธรรมในความหมายแรกที่สื่อถึงคือ รูปแบบทางวัตถุ เช่น สถาปัตยกรรม การแต่งกาย และศิลปะ ซึ่งมีส่วนสร้างเสริมความก้าวหน้าของชาติ อีกแง่หนึ่งวัฒนธรรมมีนัยทางพฤติกรรมและศีลธรรมที่จะนำไปสู่การพัฒนาชาติให้เกิดความมั่นคง ซึ่งมีทั้งหมด 4 ด้านคือ ความขยันขันแข็ง ความประณีต ความชื่นชมต่อความงาม และความอดสาหะพยายาม⁴⁹ กล่าวได้ว่าโครงเรื่องประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการจึงผสมปนเปไปด้วยกลวิธีการเขียนแบบนวนิยายคือความสนุกเร้าใจมีสีสัน ฉะนั้นทั้งงานเขียนประวัติศาสตร์ นวนิยายอิงประวัติศาสตร์และบทละครประวัติศาสตร์ จึงดำเนินไปในโครงเรื่องเดียวกันทั้งสิ้น ดังที่งานแคร็ก เจ. เรย์โนลด์ส์ กล่าวว่าการบรรยายเรื่องของหลวงวิจิตรวาทการมักใช้ใจความสำคัญ (motif) เป็นเรื่องวีรบุรุษนักรบผู้กู้บ้านเมืองจากการปกครองของต่างชาติ หรือผู้ปกป้องแผ่นดินจากผู้รุกรานภายนอก ใจความสำคัญนี้ทำให้พระมหากษัตริย์ไทยในอดีตกลายเป็นวีรบุรุษผู้กู้บ้านเมือง เช่น พ่อขุนรามคำแหงผู้กู้บ้านเมืองจากขอม พระนเรศวรทรงกอบกู้บ้านเมืองจากพม่า พระนารายณ์ทรงกอบกู้ไทยพ้นจากอำนาจฝรั่งเศส⁵⁰ ทั้งหมดนี้จึงทำให้เกิดนามมหาราชต่อท้ายกษัตริย์เหล่านี้จนกลายเป็น

⁴⁸ ฐานของชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *ประวัติการเมืองไทย 2475-2500* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2538). และ สายชล สัตยานุรักษ์, *ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ*, หน้า 31.

⁴⁹ หลวงวิจิตรวาทการ, *ปาฐกถาเรื่อง “โศกชะตาของชาติ”* แสดงในที่ประชุมนายทหาร วันเสาร์ที่ 23 กันยายน 2493, หน้า 5. (เอกสารอัดสำเนา)

⁵⁰ Craig J. Reynolds, “The Plot of Thai History: Theory and Practice,” in Gehan Wijeyewardene and E.C. Chapman, eds, *Pattern and Illusions Thai History and Thought: In Memory of Richard B. Davis*, p. 323.

เป็นวีรบุรุษแห่งชาติ กล่าวได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการประสบความสำเร็จในการสร้างประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ด้วยการเลือกหยิบบางสิ่งบางอย่างจากอดีตและบางสิ่งบางอย่างที่กลุ่มชนชั้นเจ้าได้เคยหยิบมาสร้างแล้ว และเขาก็สามารถทำให้เกิดความทรงจำแก่สังคมว่าด้วยความรู้สึก “ชาตินิยม” และ “ความรู้สึกรักชาติ” ได้ ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้อธิบายว่าเป็นเพราะแนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการ เป็นแนวคิดชาตินิยมเพียงอันเดียวของไทยที่พัฒนาขึ้นจนเป็นระบบ เป็นความคิดที่คนทั่วไปสามารถ “ปฏิบัติ” ได้ หรืออย่างน้อยมีแนวทาง “ปฏิบัติ” ไว้เรียบร้อยแล้ว ประกอบกับบทบาทของหลวงวิจิตรวาทการเกิดขึ้นในช่วงสมัยรัฐบาลเผด็จการ ซึ่งอุดมการณ์ดังกล่าวเอื้อต่อระบบการรวมอำนาจเบ็ดเสร็จ และลัทธินี้เอื้อต่อการเชิดชูผู้นำ ดำรง และทหาร จึงเหมาะที่จะใช้เป็นฐานอุดมการณ์ของกองทัพการเมือง รวมทั้งการสร้างเครือข่ายทั้งด้านความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ-สังคมและด้านอุดมการณ์ไปอย่างกว้างขวาง อุดมการณ์นี้จึงไม่สูญสลายง่าย ๆ และยังคงแฝงฝังอยู่ในวิถีคิดของชนชั้นนำ กลุ่มข้าราชการ นักวิชาการ นักธุรกิจ บุคคลทั่วไป และกลุ่มสื่อต่าง ๆ⁵¹

ขณะเดียวกันประเด็นการเล่นทางวัฒนธรรมเช่นนี้ก็ไม่ได้มีเฉพาะกลุ่มผู้ปกครองเท่านั้น หากแต่ยังมีกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมที่พยายามสร้างสรรค์วัฒนธรรมเช่นเดียวกัน ดังที่งานศึกษาของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ได้กล่าวถึงกลุ่มชนชั้นกลางในทศวรรษ 2470 ว่ามีแนวคิดเรื่อง “ชาติ” และ “ชาติไทย” ในความหมายที่เน้นไปที่คนซึ่งมีสายสัมพันธ์จากอดีตมาสู่ปัจจุบันและอนาคต แนวคิดนี้ถูกสร้างและประทับแกลงเข้าไปในกิจกรรม นวนิยายประวัติศาสตร์ ภาพยนตร์ ศิลปะมวยไทย ฯลฯ บางส่วนถูกประดิษฐ์ใหม่ บางส่วนได้รับพัฒนาจากสิ่งที่ดำรงอยู่มาแต่ก่อน ในการนี้คนบางกลุ่มคือชนชั้นกลางในเขตเมืองเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ มีส่วนช่วยทำให้ “ชาติ” และ “ชาติไทย” มีความหมายใหม่ มีฐานะเป็นปกติธรรมดาสามัญในการดำเนินชีวิตของผู้คน⁵² แต่ในที่สุดแล้วตัวอย่างงานประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมเหล่านี้ในงานที่นครินทร์ศึกษา ยังไม่ได้แสดงแนวคิดถึงการต่อต้านแนวคิดเรื่อง “ชาติไทย” ของวาทกรรมกระแสหลัก หากแต่เพิ่มเติมบทบาทของสามัญชนหลากหลายกลุ่มเข้าในนวนิยายประวัติศาสตร์ ภาพยนตร์ เท่านั้น แต่ไม่ได้เน้นการวิพากษ์เรื่อง “ชาติไทย” ที่มีอยู่ในขณะนั้นหรือมีความพยายามสร้างความหมายใหม่แต่อย่างใด

⁵¹โปรดดูการวิเคราะห์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ใน สายชล สัตยานุรักษ์, *ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ*, หน้า คำนำเสนอ (๑๑).

⁵²นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “พลังของกระแสชาตินิยมกับการเมืองไทยในทศวรรษ 2470-2480,” *โครงการสัมมนาทางวิชาการ “ไทย - สยาม : นามนั้นสำคัญไฉน”* จัดโดยภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 8 พฤศจิกายน 2542, หน้า 29.

ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่าประติมากรรมทางวัฒนธรรมเป็นเงื่อนไขสำคัญในการสร้างการรับรู้และสำนึกร่วมของความเป็น “ชาติ” ให้ฝังแน่นในมโนสำนึกของประชาชน ไม่ว่าจะเป็นเพลงปลุกใจให้รักชาติจากสถานีวิทยุของกรมประชาสัมพันธ์ที่ออกอากาศทุกวัน บทละครอิงประวัติศาสตร์ที่ถูกนำมาแสดงที่โรงละครแห่งชาติ กรมศิลปากร ตลอดทั้งปี ทำให้งานของหลวงวิจิตรวาทการกลายเป็นวาทกรรม (ทางวัฒนธรรม) ที่ถูกผลิตซ้ำครั้งแล้วครั้งเล่า จนกระทั่งว่า “ภาษา” ในบทละครเพลงต่างๆ ถูกนำมาใช้พูดต่อ เช่น “ไปด้วยกัน มาด้วยกัน เลือดสุพรรณ” (จากเรื่องเลือดสุพรรณ) “กรุงศรีอยุธยาจะไม่สิ้นคนดี” (จากเรื่องพระนเรศวรประกาศอิสรภาพ) “สละชีพเพื่อชาติ” (จากเรื่องศึกกลาง)⁵³ ทั้งหมดเหล่านี้คือผลผลิตทางวัฒนธรรมที่ทำให้วาทกรรมกระแสหลักประสบความสำเร็จในการสร้างความทรงจำให้แก่สังคม

บทบาททางด้านศิลปวัฒนธรรมของหลวงวิจิตรวาทการปรากฏอย่างเด่นชัดเมื่อเขาดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร (พ.ศ. 2477-2479) และได้ดำเนินงานจัดตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางคศาสตร์เพื่อสอนศิลปะทุกแขนง รวมทั้งการละครและดนตรี โดยผสมผสานกับแบบตะวันตก การเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมนั้น รัฐบาลเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ทำให้พลเมืองรักและภูมิใจในชาติของตน รวมไปถึงการได้รับความนิยมนานาประเทศอีกด้วยว่า ชาติไทยมีความเจริญและมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองมาแต่โบราณ ดังจะเห็นได้จากการไปเปิดแสดงวัฒนธรรมไทยในต่างประเทศ อันเป็นกุศโลบายอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นในยุคนั้น หากพิเคราะห์อย่างถี่ถ้วนจะพบว่าเป็ความพยายามที่จะสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติชุดใหม่เข้ามาแทนประเพณีนิยมของหมู่เจ้านาย รวมทั้งการให้ประชาชนหันมานิยมศิลปะยุคใหม่ว่าเป็นศิลปะประจำชาติ และบทบาทที่สำคัญอีกด้านหนึ่งของหลวงวิจิตรวาทการเมื่อเขาได้มีบทบาทสำคัญในกรมโฆษณาการ⁵⁴ ได้ใช้หน่วยงานนี้เป็นเครื่องมือการประชาสัมพันธ์เรื่อง “ความรักชาติ” คือการใช้สื่อประเภทเสียง (วิทยุ) ที่สามารถกระจายไปยังท้องถิ่นที่ห่างไกลได้ และไม่จำเป็นต้องฟังต้องอ่าน การได้ฟังทุกวันซ้ำแล้วซ้ำเล่าเป็นการสร้างความทรงจำที่ดีแก่สาธารณชน ดังนั้นจะพบว่าหลวงวิจิตรวาทการได้แต่งเพลงและละครจำนวนมากสำหรับออกอากาศ ทำให้เพลงและคำพูดในบทสนทนาของละครกลายเป็นส่วนหนึ่งของความทรงจำของสังคมไปโดยปริยาย และที่น่าสนใจคือการที่หลวงวิจิตรวาทการหยิบเอาบทพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 6 หลายเรื่อง

⁵³โปรดดู ประจักษ์รัตน์ บูรณมาตร, หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราฯ ร่วมกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528).

⁵⁴ผู้สนใจโปรดดูในงานของ สุวิมล พลจันทร์, “กรมโฆษณาการกับการโฆษณาอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ (พ.ศ. 2476-2487),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531).

เช่น บทละครเรื่องพระร่วง มาดัดแปลงเป็นเพลงเพลงประกอบกับบทละครได้อย่างกลมกลืนและยังกลายเป็นเพลงปลุกใจที่มีท่วงทำนองเร้าใจ⁵⁵ นอกเหนือไปจากนั้น รัฐสมัยนั้นยังใช้บทสนทนา นายมันกับนายคง แสดงทางวิทยุกระจายเสียงเพื่อปลุกเร้าเรื่องความรักชาติเช่นกัน⁵⁶ รวมทั้งการประกาศเปลี่ยนแปลงการใช้ชื่อประเทศ การเรียกชื่อคนไทยและสัญชาติไทย การเคารพเพลงชาติ (มียกเลิกเพลงชาติที่ใช้ใน พ.ศ. 2477 ให้คงทำนองเดิมและใช้เนื้อเพลงของกองทัพบกแทนใน พ.ศ. 2482 และมีการประกวดแต่งเพลงชาติใหม่)⁵⁷

อาจกล่าวได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการหยิบยืมภาพในอุดมคติของสุโขทัยมาดัดแปลงเพื่อให้เกิดวัฒนธรรมแห่งชาติ เช่น สุโขทัยเป็นดินแดนแรกสุดของสังคมพุทธศาสนาซึ่งเป็นดินแดนบริสุทธิ์ทั้งในแง่ชาติพันธุ์ โครงสร้างทางสังคมและพุทธศาสนา ระบบทาสถูกมองว่าเป็นความเสื่อมถอยของเขมร ฉะนั้นสุโขทัยจึงเป็นอุดมคติหรือรากฐานของวัฒนธรรมแห่งชาติ นอกจากนี้หลวงวิจิตรวาทการยังให้ภาพ “บาลี” ที่ประจันหน้ากับ “สันสกฤต” ในศิลปะไทย ขณะที่รามเกียรติ์ของสันสกฤตนำเสนอวีรบุรุษที่อ่อนแอและเกียจคร้าน มาสู่วรรณกรรมสมัยใหม่ที่วีรบุรุษต้องกล้าหาญเสียสละ และกอบกู้บ้านเมือง⁵⁸ ดังกรณีที่เขาเปรียบเทียบพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเหมือนกับปีเตอร์มหาราชกษัตริย์ของรัสเซียว่า “...พ่อขุนรามฯ ได้ยกประเทศไทย จากฐานะเป็นประเทศเล็ก ๆ ขึ้นเป็นประเทศมหาอำนาจ ประเทศหนึ่งในเอเชีย อย่างเดียวกับที่ปีเตอร์มหาราชได้ยกรัสเซียจากความป่าเถื่อนขึ้นเป็นมหาอำนาจในยุโรป...”⁵⁹

การวางโครงเรื่องของหลวงวิจิตรวาทการในแง่นี้มีผลต่อการวางรากฐานทางวัฒนธรรม เขาย้ำเฉพาะความเป็นบาลี-พุทธ-ไทย ว่าเป็นสิ่งระบุความเป็นชุมชนของ “ชาติ” ประเด็นสำคัญคือเขาวางโครงเรื่องจากเรื่องความบริสุทธิ์ของศาสนาและชาติพันธุ์ โครงเรื่องของหลวงวิจิตรวาทการนี้ได้รับการสานต่อเนื่องมาในประวัติศาสตร์กระแสหลัก คงไม่แปลกที่จะกล่าวว่าสำหรับหลวง

⁵⁵โปรดดูงานที่ศึกษาถึงบทเพลงปลุกใจ ในงานของ สิรินคร กิริติบุตร, “เพลงปลุกใจ พ.ศ. 2475-2525): การวิเคราะห์ทางการเมือง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528).

⁵⁶โปรดดู หจช. (2) สร 0201.18.1 เรื่อง บทสนทนาระหว่างนายมันกับนายคง แสดงทางวิทยุกระจายเสียงประจำเดือนตุลาคม 2484 (14 กันยายน - 27 พฤศจิกายน 2484).

⁵⁷โปรดดู หจช. (2) สร 0201.45/9 เรื่อง งดอ่านรัฐธรรมนูญบางฉบับทางวิทยุกระจายเสียง (11 กรกฎาคม 2484 - 29 สิงหาคม 2485).

⁵⁸Reynolds J. Craig, “The Plot of Thai History: Theory and Practice,” p. 324.

⁵⁹หลวงวิจิตรวาทการ, ปาฐกถาเรื่อง “วัฒนธรรมสุโขทัย” แสดงที่กรมโฆษณาการ วันที่ 6 มีนาคม 2482. (เอกสารอัดสำเนา).

วิจิตรวาทการแล้ว นักประวัติศาสตร์มีอำนาจมากกว่าพระเจ้าเสียอีก เพราะว่านักประวัติศาสตร์สามารถเปลี่ยนแปลงอดีตได้ หรือนักประวัติศาสตร์สามารถสร้างประวัติศาสตร์จากจินตภาพที่อยู่ในสำนึกของยุคสมัยของเขาได้ ดังเช่น โครงเรื่องรัฐชาติและรัฐประชาชาติสมัยใหม่⁶⁰ ได้ไปปรากฏอยู่ในดินแดนโบราณของกลุ่มชนเผ่าไท และแนวคิดเรื่องรัฐชาติได้ปรากฏในอาณาจักรสุโขทัย เป็นต้น

อาจกล่าวว่านักทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มข้าราชการสามัญชนในที่นี้ในการสร้างโครงเรื่อง “ชาติไทย” ที่ต่อเติมจากงานของชนชั้นนำในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังที่หลวงวิจิตรวาทการได้นำเอาบางส่วนในบทพระราชนิพนธ์ละครเรื่อง เรื่องพระร่วง ของรัชกาลที่ 6 มาดัดแปลงเป็นเพลงปลุกใจ เป็นต้น⁶¹ ในขณะที่งานของขุนวิจิตรมาตราได้ช่วยเสริมสร้างความเป็น “ชาติไทย” ในเชิงวัฒนธรรม คือการสร้างงานศิลปะ เช่นการแต่งเพลงประกอบภาพยนตร์ควบคู่ไปกับแต่งบทละครและภาพยนตร์ ซึ่งงานของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ได้อธิบายไว้ว่า เพลงประกอบภาพยนตร์ของขุนวิจิตรมาตราไม่ใช่ทั้งเพลงไทยเดิมและไม่ใช่ทั้งเพลงคลาสสิกของฝรั่ง และไม่ใช่เพลงยาวอย่างที่เจ้านายเล่นกันในวัง แต่เรียกกันว่ “เพลงไทยสากล” โดยมีโน้ตและลีลาแบบฝรั่งแต่ใส่คำไทยปรากฏครั้งแรกในบทละครเรื่อง “จันทร์เจ้าขา” (2474) และในปี พ.ศ. 2475 ขุนวิจิตรมาตราได้ประพันธ์เพลงชาติที่ขึ้นต้นด้วย “...แผ่นดินสยามนามประเทืองว่เมืองทอง...ฯลฯ”⁶¹ คือการใช้งานต้นฉบับจากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ หรือสิ่งที่เป็นโครงเรื่องแบบเดิม หากแต่ได้นำมาผนวกเข้ากับจินตภาพเกี่ยวกับความยิ่งใหญ่ของเผ่าไทย นำมาสู่การสร้างโครงเรื่องใหม่ที่ชี้ให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองของชนชาติอารยะที่ยิ่งใหญ่อย่างเช่น “ชนชาติไทย” ที่สามารถคั่นหาร่องรอยความเจริญนี้ได้นับแต่การก่อตั้งอาณาจักรดั้งเดิมในจีนนับพัน ๆ ปี ก่อนจะถอยร่นลงมาสู่ทางใต้ ฉะนั้นโครงเรื่อง เช่นนี้ได้พยายามผนวกเอากลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในดินแดนแถบนี้เป็น “พวกเรา” ทั้งหมด ทั้งพี่น้องในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง รวมทั้งกัมพูชา และกลุ่มไทยทางภาคตะวันตก เช่น ไทยอาหม เป็นต้น เมื่อมีเหตุการณ์การเรียกร้องดินแดนคืนจากประเทศฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2484 จึงมีเหตุผลที่ชอบธรรมทางประวัติศาสตร์ที่ไทยจะเดินขบวนเรียกร้องดินแดนคืน ตลอดทั้งแผนการรวมเผ่าไทยของรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม

โครงเรื่องที่สร้างถิ่นกำเนิดของไทยสามารถสวมได้พอเหมาะกะกับโครงเรื่องราชธานีและราชวงศ์ของสุโขทัยและอยุธยา ที่สร้างขึ้นในสมัยเริ่มต้นรัฐสมัยใหม่โดยกลุ่มเจ้านาย จนเกิดความ

⁶⁰โปรดดูงานของ สิรินคร กิรีดิบุตร, “เพลงปลุกใจ พ.ศ. 2475-2525) : การวิเคราะห์ทางการเมือง.

⁶¹นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “พลังของกระแสชาตินิยมกับการเมืองไทยในทศวรรษ 2470-2480,” หน้า 29.

ต่อเนื่องเป็นประวัติศาสตร์ชาติชุดเดียวกันได้ ทั้งหมดนี้คือโครงเรื่องประวัติศาสตร์กระแสหลักที่ช่วยเสริมความเข้มแข็งของรัฐประชาชาติ

กล่าวโดยสรุป ความสำเร็จของวาทกรรมกระแสหลักเรื่อง “ชาติไทย” นอกเหนือจากการเกิดจากกลุ่มชนชั้นสูงและกลุ่มชนชั้นนำเป็นผู้สร้าง อันเป็นปัจจัยสำคัญของการครอบงำความรู้ว่าด้วย “ชาติไทย” ได้อย่างยาวนานแล้ว การสร้างวาทกรรมในหลากหลายรูปแบบก็มีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการช่วยปลูกความทรงจำให้แก่สังคม ไม่ว่าจะนำไปในการถ่ายทอดในโครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติที่ทุกคนได้ซึมซับและเรียนรู้แล้ว หรือการใช้ถ้อยคำภาษาที่สามารถสื่อสารได้กับชนทุกชั้นและทุกแขนงอาชีพ สร้างความประทับใจและจดจำได้ยาวนาน กลายเป็นภาษาที่สังคมเก็บมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ นอกเหนือจากนั้นยังผ่านการเล่าเรื่องด้วยการใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ นับตั้งแต่ ธงชาติ แสตมป์ อนุสาวรีย์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แนวคิดกระแสหลักเหล่านี้ใช้ว่าจะปราศจากการท้าทายโดยสิ้นเชิงแม้ว่าประวัติศาสตร์ชาติไทยกระแสหลักจะประสบผลสำเร็จในการสร้างกระแสธารความสืบเนื่องในประวัติศาสตร์ชาติไทยจวบจนกระทั่งถึงปัจจุบันก็ตาม แต่ในขณะเดียวกันก็ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงของบริบททางสังคมที่ก่อให้เกิดกระแสความคิดเรื่อง “ชาติไทย” ใหม่ในทศวรรษ 2490 แม้จะไม่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงเรื่องประวัติศาสตร์กระแสหลักโดยทั้งหมด แต่ก็สามารถสร้างผลสะท้อนต่อสำนึกความรู้เรื่อง “ชาติ” อย่างมากจากผลงานของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า ดังจะอธิบายในบทต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

ภูมิหลังและการรวมกลุ่มของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า ในประวัติศาสตร์ทศวรรษ 2490

ทศวรรษ 2490 เป็นช่วงเวลาหลังจากสงครามโลกครั้งที่สองยุติได้ไม่นานนัก ได้เกิดภาวะความเปลี่ยนแปลงทั้งภายในประเทศและภายนอกประเทศ เหตุการณ์ทางการเมืองภายในประเทศ อาทิ การก่อกบฏและการทำรัฐประหาร ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงเหตุการณ์ของโลกภายนอก เช่น สหรัฐอเมริกาได้ก้าวมามีบทบาทเป็นมหาอำนาจของโลกแทนกลุ่มประเทศยุโรป ไม่ว่าจะเป็นอังกฤษหรือฝรั่งเศส การเกิดขบวนการต่อสู้เพื่อเรียกร้องเอกราชของกลุ่มประเทศอาณานิคม รวมทั้งการที่ประเทศต่าง ๆ ที่เคยเป็นเมืองขึ้นหรือเป็นอาณานิคมไม่ยอมเลือกเดินตามนโยบายของประเทศมหาอำนาจ ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายสหรัฐอเมริกาหรือฝ่ายสหภาพโซเวียต และแสวงหาแนวทางใหม่คือการดำเนินนโยบายเป็นกลาง ช่วงเวลานี้เองที่เกิดการรวมกลุ่มของปัญญาชนหัวก้าวหน้าและสร้างสรรค์งานเขียนออกสู่สาธารณะในรูปแบบสื่อสิ่งพิมพ์ ความเคลื่อนไหวของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ามีความน่าสนใจและน่าศึกษาถึงภูมิหลัง ความเป็นมาและการรวมกลุ่มในเชิงอุดมการณ์ โดยทั้งหมดนี้มีแนวคิดที่สอดคล้องกันในท่ามกลางบริบทที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างมากในช่วงนั้น

3.1 ความหมายของ “ปัญญาชนหัวก้าวหน้า”

คำว่า “ปัญญาชน” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (พ.ศ. 2525)¹ บัญญัติไว้ว่า “คนที่มีความรู้หรือความฉลาด อันเกิดแต่การเรียนรู้มาก” ส่วนภาษาอังกฤษมาจากคำว่า “Intellectual” แปลว่า “คนที่มีความรู้” ศ. ศิวรักษ์ กล่าวว่า น่าจะมาจากคำว่า intelligentsia คำดังกล่าวเกิดขึ้นที่รัสเซียเมื่อประมาณร้อยปีมานี้เอง จากคนที่เรียกตัวเองว่า intelligentsia ในภาษารัสเซีย อันมีรากจากภาษาอิตาเลียนว่า intelligenza หรือ intelligenze ในภาษาละติน อันมีความหมายถึงกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งในรัสเซียที่มีโอกาสรับวัฒนธรรมตะวันตกจากการอ่าน บรรดาคนเหล่านี้เป็นผู้มีมโนธรรมละเอียดอ่อน มีความคิดว่าตนควรมีความรับผิดชอบที่จะต้องช่วยชนชาติเดียวกันที่ยังล้าหลังกว่าตน และได้รับความสุขน้อยกว่าตน² ส่วนวิษยกร เชียงกูล ได้อธิบายว่า “ปัญญาชน” หมายถึงคนที่มี การ

¹พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2525), หน้า 528.

²ศ. ศิวรักษ์, เหลียวหลังแลหน้าปัญญาชนไทย (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2544), หน้า 10-11.

ศึกษาค่อนข้างสูง ซึ่งใช้แรงงานสมอง คำนี้ปรากฏในสังคมโลกตะวันตกเมื่อเริ่มมีการปฏิวัติอุตสาหกรรม และเริ่มมีการแบ่งงานตามความชำนาญ ดังนั้นจึงเกิดปัญหาชนในฐานะกลุ่มทางสังคมขึ้น และเริ่มแพร่หลายมากขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง³

จึงพอสรุปได้ว่า ปัญหาชนน่าจะหมายถึง นักคิดที่ใช้สติปัญญาและวิจรรณญาณอย่างมีอิสระ และมีกิจกรรมทางปัญญาที่สังคมรับรู้ได้

การอธิบายถึงการก่อตัวของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2490 ต่อต้นทศวรรษ 2500 เกิดขึ้นในท่ามกลางการเคลื่อนไหวของปัญญาชนกลุ่มอื่นด้วย ซึ่งในที่นี้หมายถึงปัญญาชนที่อาจเรียกว่าเป็นปัญญาชนกลุ่มอนุรักษ์ อีกประการหนึ่งกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่ทำการเคลื่อนไหวในทศวรรษ 2490 ยังประกอบด้วยกลุ่มปัญญาชนสองรุ่นด้วยกัน กลุ่มแรกคือกลุ่มปัญญาชนรุ่นที่เคยมีบทบาทตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2470 อันเป็นช่วงที่สังคมสยามกำลังเกิดคลื่นใหม่ทางความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตย ได้แก่ กุหลาบ สายประดิษฐ์ มาลัย ชูพินิจ แนวคิดในการสร้างวาทกรรมเรื่อง “ชาติไทย” ของทั้งสองคนกลับมาปรากฏชัดในงานเขียนยุคทศวรรษ 2490 ส่วนปัญญาชนกลุ่มที่สอง มีบางคนมีผลงานปรากฏตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2480 ต่อมาจนถึงทศวรรษ 2490 แต่ผลงานเด่นที่นำเสนอประเด็นเรื่อง “ชาติไทย” เป็นผลงานเขียนที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2490 ได้แก่ เสนีย์ เสาวพงศ์ อุดม สีสวรรณ อัสนี พลจันทร สุภา ศิริमानนท์ ขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งเป็นคนหนุ่มรุ่นใหม่ที่เพิ่งเริ่มเติบโต และเริ่มต้นบทบาทงานเขียนอย่างจริงจังในทศวรรษ 2490 ได้แก่ เปลื้อง วรรณศรี ทวีป วรดิลก จิตร ภูมิศักดิ์

อย่างไรก็ตาม กลุ่มปัญญาชนทั้งสองรุ่นได้ประสานอุดมคติเกี่ยวกับเรื่องชาติบ้านเมืองเข้าด้วยกัน และประกอบกิจกรรมชนิดเดียวกันคือการเปิดพื้นที่ทางการเขียนตามหนังสือสิ่งพิมพ์ โดยเสนอความคิดเห็นวิพากษ์อำนาจรัฐ นำเสนออุดมคติเรื่อง “ชาติ” ที่กลายเป็นวาทกรรมอีกชุดหนึ่งในเวลาต่อมา จนเกิดการเรียกขานในกลุ่มพวกเขาว่าเป็น “กลุ่มหัวก้าวหน้า”

อย่างไรก็ตาม ในประเทศไทยคำนี้ได้เริ่มปรากฏและถูกนำมาใช้ในสื่อสิ่งพิมพ์ในช่วงทศวรรษ 2490 ในขั้นแรกการแปลคำนี้ยังมีความหมายที่กว้างมาก ไม่ได้ระบุเจาะจงถึงกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ดังที่เกษียร เตชะพีระ ได้ค้นคว้าไว้⁴ และพบว่าเมื่อมีการบัญญัติศัพท์ของราชบัณฑิตยสถานในช่วงหลังปี พ.ศ. 2493 ได้แปลว่า “Intellectual (จิตวิทยา, ปรัชญา) เชิงพุทธิปัญญา, นักพุทธิปัญญา”

³วิทยากร เชียงกุล, “แนวคิดทฤษฎีในการศึกษาเรื่องปัญญาชนไทย,” *ธรรมศาสตร์* 5, 2 (มิถุนายน 2529): 17-20. และวิทยากร เชียงกุล, *ปัญญาชนไทยกับการเปลี่ยนแปลง* (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยชุมชนเพื่อการพัฒนาและสำนักพิมพ์ผลึก, 2529), หน้า 17-27.

⁴เกษียร เตชะพีระ, “กำเนิดคำว่า “ปัญญาชน,”” *ศิลปวัฒนธรรม* 14, 7 (พฤษภาคม 2536): 76-80.

“Intelligentsia (ปรีชญา) พวกนักปรีชา” ขณะเดียวกันคำที่มีความหมายถึงปัญญาชนเริ่มปรากฏและถูกใช้โดยนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ดังเช่น หนังสือพิมพ์ มหาชนรายสัปดาห์ ใช้คำว่า “ชาวพื้นเมืองที่มีปัญญา” มาจากศัพท์ “a native intelligentsia” และอัศนี พลจันทร ใช้คำว่า “ท่านผู้รู้หลักนักปราชญ์” ขณะเดียวกันมีการใช้คำว่า “ปัญญาชน” เป็นครั้งแรกคืองานเขียนของ “วัฒน์ชน” ในหนังสือพิมพ์ การเมืองรายสัปดาห์ ปีที่ 6 ฉบับที่ 48 (24 มิถุนายน พ.ศ. 2493) และในนิตยสาร อักษรศาสตร์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 6 (กันยายน พ.ศ. 2493) ที่กล่าวว่า “...แนวร่วมดังกล่าวประกอบขึ้นด้วยเหล่า ปัญญาชน (Intellectuals)...” ฉะนั้นเกษียร เตชะพีระจึงได้สรุปว่าศัพท์ “ปัญญาชน” เกิดในแวดวงปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าก่อน จึงกล่าวได้ว่าเป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งของมรดกวัฒนธรรมมาร์กซิสต์ที่ฝากประทับไว้กับภาษาและวัฒนธรรมไทย⁵

ในช่วงหลังทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาปรากฏการใช้คำว่า “ปัญญาชน” อย่างแพร่หลายมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อมีการตีพิมพ์วารสาร สังคมศาสตร์ปริทัศน์ นับแต่ช่วงปี พ.ศ. 2509-2516 ดังเช่นบทความของกมล สมวิเชียร ได้เขียนบทความเรื่อง “ลักษณะและปัญหาของปัญญาชนไทย” ใน สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2511

สำหรับคำว่า “ก้าวหน้า” (progressive) หรือ “กลุ่มก้าวหน้า” นั้นก็เช่นกัน เริ่มปรากฏตามหนังสือพิมพ์ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ดังเช่น นิตยสาร อักษรศาสตร์ ที่มีสุภา ศิริमानนท์ เป็นบรรณาธิการ ในหน้าดังกล่าวเป็นหน้าที่มีการแนะนำกลุ่มนักเขียนของ อักษรศาสตร์ ไว้ว่าเป็นนักเขียนที่มีแนวคิดแบบก้าวหน้า เช่น

“ส.ว.พ.	นามย่อของนักศึกษาการเมืองและทางสังคมใน <u>สำนักคิดฝ่ายก้าวหน้า</u> * ผู้หนึ่ง
ทำนุ นวยุค	นักศึกษาในกิจการระหว่างประเทศ <u>ผู้มีความคิดก้าวหน้า</u> * อย่างยิ่งผู้หนึ่งเป็นผู้เรียบเรียง “ขบวนการ 14 พฤษภาคม”
อักษร ธรรมศาสตร์	นักศึกษาทั้งในทางปรัชญาและทางเศรษฐกิจ <u>ผู้สนใจในคติของสำนักคิดฝ่ายก้าวหน้า</u> ผู้หนึ่ง ⁶

* เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์

⁵เกษียร เตชะพีระ, “กำเนิดคำว่า “ปัญญาชน”,” ศิลปวัฒนธรรม: 79-80.

⁶อักษรศาสตร์ 3, 11 (กุมภาพันธ์ 2495): หน้าแรก.

นอกจากนี้ยังปรากฏในนิยายสาร **สยามสมัย** มีมาลัย ชูพินิจ เป็นบรรณาธิการได้กล่าวถึงแนวทางการทำงานของตน ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางของหนังสือบางเล่มที่เรียกตนเองว่าเป็น “กลุ่มก้าวหน้า” อยู่ในขณะนั้นเช่นกันว่า

“สยามสมัย” กำลังเริ่มเคลื่อนไหว ทำนองเดียวกับหนังสือพิมพ์รายคาบของกลุ่มก้าวหน้า* ทั้งหลาย ซึ่งจะอยู่เฉยๆ ก็ไม่ได้ จะพอใจในสิ่งที่มีแล้วก็ได้ไม่ได้ ที่คืออยากจะทำให้ดีกว่า หรือดีที่สุดขึ้นไป ที่บกพร่องก็จะได้รับการแก้ไขให้ดีขึ้น...⁷

จากบทความนี้ชี้ให้เห็นว่า เริ่มมีกลุ่มนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ ใช้คำเรียกกลุ่มของตนเองว่าเป็น “กลุ่มก้าวหน้า” และยังปรากฏในฉบับอื่นอีก เช่น นิยายสาร **ปิตุภูมิ** มีเปลื้อง วรรณศรี เป็นบรรณาธิการ ได้ให้นิยามหรือความหมายของคำว่า “progressive” ในเชิงเปรียบเทียบกับคำว่า “ถอยหลังเข้าคลอง” ไว้ในคอลัมน์ “ไขปัญหา” ในปี พ.ศ. 2500 เมื่อที่มีผู้เขียนปัญหาถามเกี่ยวกับความหมายของคำว่า “ถอยหลังเข้าคลอง” ผู้เขียนคอลัมน์กล่าวว่าคำคำนี้มีความหมายตรงข้ามกับคำว่า “ก้าวหน้า” และมีความหมายหรือมีนัยทางการเมืองด้วย

คำว่า “ถอยหลังเข้าคลอง” นี้ภาษาอังกฤษใช้คำว่า backward ในแง่ที่เราจะให้ความหมายของมันตรงกันข้ามกับคำว่า “ก้าวหน้า” (progressive)* อันแสดงถึงสภาพที่ถอยหลังหรือล่าหลัง แต่คำว่า “ถอยหลังเข้าคลอง” ในความหมายของภาษาไทยที่เราใช้ในทางการเมือง เช่น พวกถอยหลังเข้าคลอง หรือ การกระทำที่ถอยหลังเข้าคลอง ส่วนใหญ่ (ด้วยความเคยชิน) เราหมายถึง พวก หรือ การกระทำที่เป็นปฏิปักษ์ (reactionary) ต่อความก้าวหน้าและอุดมการณ์ทางการเมืองที่โด่งามของมนุษย์ กล่าวคือ พวกปฏิปักษ์นั้นไม่เพียงแต่เป็นพวกที่ ล่าหลัง หรือ ถอยหลัง (backward) เท่านั้น หากขณะเดียวกันยังบำเพ็ญตนเป็น **ปรปักษ์** (opposite ที่ค้าน) ต่อและกระทั่งเป็นปฏิปักษ์ (antagonistic ที่เป็นศัตรู) กับความก้าวหน้า* อีกด้วย ...⁸

* เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์

⁷ ใจข. สบ. 6.4.1/4 เอกสารส่วนบุคคล มาลัย ชูพินิจ เรื่อง **รวมบทความบรรณาธิการ สยามสมัย**, (ม.ป.ป.). เอกสารชุดนี้ตัดจากนิยายสาร **สยามสมัย** มาเฉพาะหน้าบรรณาธิการ ซึ่งไม่ได้ระบุวัน เดือน ปี และเล่มที่พิมพ์ แต่สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2491-2496 ซึ่งเป็นช่วงที่นิยายสารฉบับนี้พิมพ์ออกจำหน่าย

⁸ “ไขปัญหา,” **ปิตุภูมิ** 2, 53 (15 เมษายน 2500): 32. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

ข้อเขียนนี้บอกถึงนัยของการต่อต้านกลุ่มหัวเก่า ได้แก่กลุ่มที่ยังยึดมั่นอยู่กับขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีและค่านิยมดั้งเดิม กลุ่มนี้มักแสดงปฏิกิริยาไม่เห็นด้วยกับการเคลื่อนไหวของกลุ่มนักเขียนหัวก้าวหน้าในเวลานั้น (จะกล่าวถึงรายละเอียดในบทที่ 4) กลุ่มหัวก้าวหน้าได้เสนอภาพสังคมมนุษย์ว่า “...กำลังย่างเข้าสู่สมัยใหม่ เป็นสังคมที่ไม่แบ่งชั้นวรรณะ การกดขี่ ชูครีค มีความเจริญเป็นเข็มทิศ คนทั้งหลายจะก้าวหน้า* ไม่หยุดยั้ง ...”⁹

ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่าในทศวรรษ 2490 มีการเรียกขานกันในกลุ่มนักคิด นักเขียนบางกลุ่มว่าเป็น “กลุ่มหัวก้าวหน้า” ดังเริ่มปรากฏให้เห็นในนิตยสาร หนังสือพิมพ์ ในทศวรรษ 2490

ในงานของวิทยากร เชียงกูล ได้แบ่งกลุ่มปัญญาชนสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ตามลักษณะแนวคิดอุดมการณ์ได้เป็นสามกลุ่มใหญ่ๆ คือ **กลุ่มแรก** เป็นพวกปัญญาชนก้าวหน้าที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นประชาธิปไตย ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม มีแนวคิดที่ค่อนข้างไปในทางชาตินิยมแบบไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดและมีที่นิยมแนวคิดแบบสังคมนิยมและแบบมาร์กซิสต์ **กลุ่มที่สอง** เป็นพวกปัญญาชนอนุรักษ์ที่ต้องการพัฒนาเศรษฐกิจแบบตะวันตก แต่ยังรักษาโครงสร้างของสังคมการเมืองแบบที่มีคนกลุ่มน้อยได้เปรียบเอาไว้ มีแนวคิดอนุรักษ์นิยมและทุนนิยมผูกขาด **กลุ่มที่สาม** เป็นพวกปัญญาชนเสรีนิยม ที่ต้องการปฏิรูปสังคมให้ประชาธิปไตยให้ก้าวหน้าแบบตะวันตก มีแนวคิดเสรีนิยมและทุนนิยมแบบปฏิรูป¹⁰

ในที่นี้ต้องการนิยามกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่ไม่เน้นการผูกติดกับแนวคิดแบบใดแบบหนึ่งเป็นลักษณะเฉพาะไม่ว่าเสรีนิยม สังคมนิยมหรือมาร์กซิสต์ เพราะพวกเขาเองจะเรียกตัวเองหรือกลุ่มของตนเองว่าเป็น “คนหัวก้าวหน้า” หรือ “กลุ่มหัวก้าวหน้า”¹¹ ขณะที่คนแบบมาลัย ชูพินิจ ซึ่งมีลักษณะค่อนข้างไปในทางเสรีนิยมก็แทบไม่ปรากฏว่างานเขียนของเขามีการใช้แนวทฤษฎีแบบมาร์กซิสต์อยู่เลย และด้วยบุคลิกภาพแบบสุภาพ นุ่มนวล และการที่ไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางการเมืองร่วมกับกลุ่มนักหนังสือพิมพ์บางกลุ่ม เช่น กรณี “กบฏสันติภาพ”^{*} ที่เพื่อนสนิทของเขา

* เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์

⁹ “ไขปัญหา,” ปีติภูมิ 2, 53 (15 เมษายน 2500): 33.

¹⁰ วิทยากร เชียงกูล, ปัญญาชนไทยกับการเปลี่ยนแปลง, หน้า 27.

¹¹ ทวีป วรดิกล และประวูฒิ ศรีมันตะ ต่างกล่าวสอดคล้องกันว่า ส่วนใหญ่กลุ่มนักคิด นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ในยุคนั้น ไม่ได้มีการประกาศตัวหรือเรียกตัวเองว่า “ซ้าย” หรือ “ฝ่ายซ้าย” หรือเป็นคอมมิวนิสต์อย่างชัดเจน แต่ส่วนใหญ่มักจะเรียกตนเองหรือเรียกพวกที่มีอุดมการณ์ใกล้เคียงและสอดคล้องกันว่า “กลุ่มก้าวหน้า” สัมภาษณ์ ทวีป วรดิกล, 21 พฤศจิกายน 2546. และสัมภาษณ์ ประวูฒิ ศรีมันตะ, 24 กันยายน 2545.

* “กบฏสันติภาพ” เป็นขบวนการเคลื่อนไหวของนักศึกษาปัญญาชน ประชาชนในการเรียกร้องสันติภาพ ใน พ.ศ. 2495 (ดูรายละเอียดในหัวข้อ “โลกแห่งสันติภาพและความเป็นกลาง”)

เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ ดำเนินการอยู่และถูกจับกุมในที่สุด ทำให้ดูเหมือนว่ามาลัย ชูพินิจ ไม่นับ การเคลื่อนไหวทางการเมือง เขาชอบและรักที่จะวิพากษ์อำนาจรัฐตามแบบฉบับนักหนังสือพิมพ์ มากกว่า นั่นคือการเขียนโต้ตอบในหลักการบางอย่างที่เขาไม่เห็นด้วยกับรัฐบาล¹² ขณะเดียวกันใน บรรดานักเขียน นักหนังสือพิมพ์ มาลัย ชูพินิจ เป็นนักหนังสือพิมพ์ผู้หนึ่งที่ผู้มีอำนาจให้ความ เกรงใจ บางครั้งเขาสามารถเข้าไปสัมภาษณ์ผู้นำได้ด้วยตัวเอง ภายหลังเหตุการณ์ “กบฏสันติภาพ” เขาได้เข้าพบผู้นำในขณะนั้นคือจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพื่อขอให้มีการปล่อยเพื่อนนักหนังสือพิมพ์ ที่ถูกจับกุม¹³ นอกจากนี้ยังมีนักหนังสือพิมพ์หรือนักเขียนบางคน เช่น อิศรา อมันตกุล ศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์ ที่ไม่ได้แสดงออกถึงแนวคิดด้านสังคมนิยมหรือคอมมิวนิสต์เช่นกัน แม้ว่าจะงานเขียน ของพวกเขาจะโจมตีระบอบการเมืองการปกครองและผู้นำ ตลอดจนเรียกร้องให้รัฐสนใจคนยาก จน แต่พวกเขาก็ไม่ได้นำเอาแนวทฤษฎีมาร์กซ์สมัมาประยุกต์ใช้

ดังนั้นความหมายของ “ปัญญาชนหัวก้าวหน้า” ในทศวรรษ 2490 ในงานวิจัยนี้จึงหมายถึง เฉพาะกลุ่มนักคิด นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ที่มีผลงานการเขียนทั้งในรูปแบบบทความการเมืองและ การต่างประเทศ นวนิยาย บทกวี และบทเพลง รวมทั้งงานเขียนเชิงวิพากษ์ประวัติศาสตร์และ ศิลปวัฒนธรรมของชนชั้นสูง ฉะนั้นประเด็นหลักจึงมุ่งเป้าวิพากษ์วิจารณ์อำนาจรัฐทั้งที่เป็นการใช้อำนาจการเมืองโดยตรงในการควบคุมฝ่ายตรงข้ามและฝ่ายที่รัฐเห็นว่าเป็นศัตรูทางการเมือง ตลอดจน วิพากษ์นโยบายของรัฐที่พยายามสร้างสำนึกเรื่อง “ชาติ” ที่เน้นการเชื่อฟังและยอมรับแนวทาง ที่รัฐเป็นผู้สร้างขึ้น การนำเสนอแนวคิดที่แตกต่างจากอุดมการณ์ของรัฐ (ซึ่งต่อไปข้างหน้าจะเรียกว่า เป็นการวิพากษ์แนวคิดกระแสหลัก) ในเกือบจะทุกด้านของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า จะเห็นว่ามี

¹² สัมภาษณ์ ขนิษฐา ณ บางช้าง, 22 กุมภาพันธ์ 2545. ขนิษฐา ณ บางช้างกล่าวว่าบิดา (มาลัย ชูพินิจ) มี ลักษณะสุขุม ใจเย็น ก่อนข้างยึดหยุ่น จึงใช้วิธีการดำเนินการคนละแนวกับกลุ่มกุหลาบ สายประดิษฐ์ และเพื่อน คนอื่น ๆ โดยไม่ได้ร่วมในการเคลื่อนไหวใน “กบฏสันติภาพ” คือเน้นการใช้การต่อสู้ทางหนังสือพิมพ์ นั่นเป็น โอกาสที่ทำให้บางครั้ง มาลัย ชูพินิจ สามารถขอเข้าพบและเจรจากับผู้นำได้ รวมทั้งครั้งหนึ่งเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ได้ส่งคนมาทาบทามมาลัย ชูพินิจให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี แต่มาลัย ชูพินิจ ปฏิเสธพร้อมกับยื่นข้อในบทบาทนักหนังสือพิมพ์ต่อมาจวบจนสิ้นอายุ บทบาทของ มาลัย ชูพินิจ จึงมี ลักษณะยึดหยุ่นสูง เพราะเขามีทัศนะว่าถ้าแข็งเกินไปก็เจ็บตัวถูกขังลี้ม แต่ถ้าวอดพ้นการจับกุมก็ยังเขียนต่อไป ได้แม้ต้องเสี่ยงเป็นการเสียดสีหรือขำขันให้ต้องตีความ ดูงานที่วิเคราะห์บุคลิกของมาลัย ชูพินิจจากหลากหลาย แง่มุมโดย ชนิดร์นัยน์ ณ บางช้าง, “แนวคิดด้านการเมืองและสังคมกับลักษณะความเป็นนักหนังสือพิมพ์ที่สะท้อน จากงานเขียนของมาลัย ชูพินิจ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการหนังสือพิมพ์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 136-186.

¹³ โปรตคู นายฉันทนา (นามปากกา), **บันทึกจอมพล** (กรุงเทพฯ: กระทั่งม ป.ล., 2544). และสัมภาษณ์ ขนิษฐา ณ บางช้าง, 22 กุมภาพันธ์ 2545.

ทั้งคนที่มีแนวคิดในทางเสรีประชาธิปไตย เช่น มาลัย ชูพินิจ และคนที่มีแนวคิดเสรีนิยมและแนวคิดแบบสังคมนิยมหรือแบบมาร์กซิสต์ เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ สุภา ศิริमानนท์ รวมทั้งบางคนที่เน้นการนำเสนอแนวคิดมาร์กซิสต์เป็นแนวทางหลักในการวิพากษ์โดยตรง เช่น อุดม ศิววรรณ อศนี พลจันทร จิตร ภูมิศักดิ์ ที่นำแนวคิดนี้มาใช้อธิบายและวิเคราะห์สภาพของสังคมไทยที่แตกต่างไปจากแบบเดิม

แม้จะพบว่าปัญญาชนหัวก้าวหน้าในช่วงเวลานี้มีความหลากหลายในเชิงแนวคิด แต่ทั้งหมดนี้กลับมีแนวทางไปในทิศทางเดียวกัน เมื่อพิจารณางานเขียนของพวกเขาที่มุ่งโจมตีนโยบายของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นการวิพากษ์อุดมการณ์เรื่อง “ชาติ” แบบเก่า ในขณะที่เดียวกันก็มีการนำเสนอแนวคิดใหม่เกี่ยวกับเรื่อง “ชาติ” ในแนวทางใหม่ดังจะกล่าวถึงในบทต่อไปข้างหน้า

การเคลื่อนไหวของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้มีจุดร่วมกันประการหนึ่งคือการใช้ปากกาเป็น “อาวุธ” อันหมายถึงการใช้การเขียนเป็นอาวุธในการที่มุ่งไปสู่ศูนย์กลางอำนาจรัฐ กระบวนการวิพากษ์อำนาจรัฐที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้สร้างวาทกรรมขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 จนถึงต้นทศวรรษ 2500 มีความหมายในการต่อต้าน “อำนาจรัฐ” สามนัยด้วยกันคือ

ความหมายที่หนึ่ง หมายถึงต่อต้านอำนาจเผด็จการของกลุ่มผู้ปกครองที่ครองอำนาจในขณะนั้นต่อต้านการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรม สถาบันในระบบราชการที่ค้ำจุนฐานอำนาจของรัฐบาล เช่น กองทัพ กรมตำรวจ รวมทั้งกลไกอำนาจรัฐที่ส่งผ่านหน่วยงานต่างๆ อาทิ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม กระทรวงศึกษาธิการ รวมทั้งต่อต้านการกอบโกยผลประโยชน์ของบรรดากลุ่มนักการเมือง ข้าราชการ ทหาร ตำรวจและพลเรือน ที่สร้างเครือข่ายทางอำนาจและแผ่ฐานอำนาจทางธุรกิจรวมถึงกลุ่มพ่อค้า นักธุรกิจ นายธนาคารบางกลุ่ม ที่เอื้อผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน

ความหมายที่สอง หมายถึงต่อต้านระบบจักรวรรดินิยมและทุนนิยมที่เข้ามามีอิทธิพลเหนือรัฐไทยและทำให้รัฐไทยดำเนินนโยบายคล้อยตามประเทศมหาอำนาจ

ความหมายที่สาม หมายถึงต่อต้านแนวคิดเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ที่เป็นอุดมการณ์ฝังรากลึกในสังคม ซึ่งผ่านกระบวนการสร้างความรู้ และการรับรู้ต่อสังคมที่สืบเนื่องมายาวนาน และได้เพาะบ่มในจิตสำนึกการรับรู้ของคนสังคมไทยนับตั้งแต่สมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์จนกระทั่งถึงยุคทศวรรษ 2490 ซึ่งปัญญาชนเหล่านี้รู้สึกว่าการอุดมการณ์หรือสำนึกที่ถูกสร้างขึ้นเป็นแนวคิดแบบล่อยหลังเขาคดอง และเป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าของประเทศชาติ เช่น “ระบบศักดินา” หรือความคิดเรื่อง ลัทธิ “ความรักชาติ” ของชนชั้นผู้นำไทยที่ปลูกฝังผ่านการรับรู้ทางประวัติศาสตร์ “ชาติไทย”

ดังนั้นกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงนำเสนออุดมการณ์แบบใหม่ อาจเรียกว่าเป็นความใฝ่ฝันถึงโลกใหม่ที่มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน โดยเฉพาะการแสวงหาความเป็นธรรมให้แก่ประชาชน

ผู้ยากไร้ (ชาวนา ชาวไร่ กรรมกร) หรือเป็นแนวคิดแบบยูโทเปีย (Utopia)¹⁴ อันเป็นลักษณะความฝันร่วมกันบางอย่างของปัญญาชนหลายคนในยุคนั้นดังที่ อุดม สีสุวรรณ ได้เขียนถึงความหมายของ “ความใฝ่ฝัน” ไว้และตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2495 ดังนี้

...สำหรับคนที่อยู่ในความมืดจะใฝ่ฝันถึงความสว่าง คนที่หิวโหยจะใฝ่ฝันถึงความอิ่มหนำสำราญ คนที่ถูกกดขี่จะใฝ่ฝันถึงสิทธิเสรีภาพและประชาธิปไตย ชาวเมืองขึ้น กึ่งเมืองขึ้นจะใฝ่ฝันถึงเอกราช และเกียรติภูมิแห่งชาติของตน? ความใฝ่ฝันต่างๆ เหล่านี้จะเป็นกำลังใจของเขาทั้งหลายในการดิ้นรนแสวงหา¹⁵

การนิยามความหมายของปัญญาชนหัวก้าวหน้าและการเคลื่อนไหวทางความคิดของกลุ่มนี้ จึงยากที่จะใช้การนิยามผ่านด้วยแนวคิดใดแนวคิดหนึ่งโดยเฉพาะได้ เพราะแม้แต่บุคคลคนเดียว เขาก็อาจมีแนวคิดเสรีนิยมประชาธิปไตย ในเวลาเดียวกันเขาก็อาจรับแนวคิดทฤษฎีแบบมาร์กซิสม์ได้เช่นกัน หากแต่ประเด็นหนึ่งที่ชี้ได้ชัดเจนในการรวมกลุ่มคือ พวกเขาได้อาศัยการเป็นนักเขียน นักหนังสือพิมพ์เป็นเวทีสำคัญในการสร้างวาทกรรมในยุค 2490 ซึ่งเปรียบเสมือนการเปิดเวทีความคิดที่เปิดกว้างต่อมุมมองใหม่ ๆ ที่เขาได้รับอิทธิพลจากสื่อต่างๆ ที่สะท้อนให้เห็นสภาพความเปลี่ยนแปลงของโลก ของเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะผลกระทบที่มีต่อประเทศไทย ฉะนั้นความเป็นกลุ่มของปัญญาชนหัวก้าวหน้า ในงานวิจัยนี้จึงมองผ่าน “ชุมชนนักเขียน นักหนังสือพิมพ์” จากการรวมตัวกันผ่านสื่อต่างๆ ในยุคทศวรรษ 2490

3.2 ภูมิหลังและการรวมกลุ่มของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2490

การพิจารณาภูมิหลังและการรวมกลุ่มของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในหัวข้อนี้ ต้องการชี้ให้เห็นไปพร้อมกับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมไทย และความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์โลก โดยเฉพาะช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา

ในที่นี้จะกล่าวถึงภูมิหลังและการรวมตัวกันของปัญญาชนหัวก้าวหน้า 2490 ว่ามีที่มาจากปัญญาชนสองรุ่นด้วยกัน รุ่นที่หนึ่งหมายถึงกลุ่มปัญญาชนที่เติบโตมาจากทศวรรษ 2470 รุ่นที่สอง

¹⁴ ศรีอินทรายุทธ (นามปากกา), “อุตตระทวีป,” *บางกอกการเมือง* 5, 4 (21 สิงหาคม 2491): 11-14, อ้างจาก Kasian Tejapira, *Commodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958* (Kyoto: Center Area Studies on Asia, Kyoto University Press, 2001), p. 105.

¹⁵ บรรจง บรรจงศิลป์ (นามปากกา), *ชีวิตกับความใฝ่ฝัน* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2521), หน้า 14.

ประกอบด้วยกลุ่มปัญญาชนที่เติบโตในช่วงทศวรรษ 2480 ต่อทศวรรษ 2490 และกลุ่มของปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่เติบโตในช่วงทศวรรษ 2490 ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของปัญญาชนกลุ่มที่หนึ่งและกลุ่มที่สองที่ได้รวมตัวแสดงศักยภาพทางความคิดในการสร้างวาทกรรมต่อผู้ปกครองอย่างเข้มข้นในช่วงทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500

3.2.1 กลุ่มปัญญาชนที่เติบโตมาจากทศวรรษ 2470

ในที่นี้จะกล่าวถึงภูมิหลังและการรวมกลุ่มของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่เติบโตในช่วงทศวรรษ 2470 พอสังเขป โดยเน้นปัญญาชนที่มีผลงานต่อเนื่องมาถึงทศวรรษ 2490 และมีผลงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดว่าด้วยวาทกรรมเกี่ยวกับ “ชาติไทย” อย่างไรก็ตามในบทที่ 5 อาจมีการกล่าวพาดพิงถึงผลงานของนักคิด นักเขียน ปัญญาชนคนอื่น ๆ ด้วย แม้ว่าไม่สามารถกล่าวถึงประวัติและภูมิหลังของนักเขียนเหล่านี้ได้ทั้งหมด เนื่องด้วยผลงานเหล่านั้นเป็นส่วนหนึ่งของบริบทการเกิดกระแสสำนึกใหม่ที่เกิดขึ้น เช่น บทความในนิตยสาร นวนิยาย เรื่องสั้น หรืองานเขียนเชิงวิชาการ ของนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ อื่น ๆ ทั้งที่ปรากฏนามจริงและนามปากกา

ปัญญาชนที่เติบโตมาในยุคทศวรรษ 2470 กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มที่ผ่านสภาพการเมืองการปกครองสองยุคสองสมัย คือ สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์และสมัยการเปลี่ยนแปลงสู่ระบอบประชาธิปไตย กลุ่มนี้เป็นส่วนหนึ่งของพลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 โดยเฉพาะผู้ที่มิบทบาทอย่างชัดเจนในฐานะนักหนังสือพิมพ์ในขณะนั้น เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ ซึ่งเขียนวิพากษ์ระบบเก่าผ่านหนังสือพิมพ์ **สุภาพบุรุษ** (พ.ศ. 2472) ต่อมาคือหนังสือพิมพ์ **ไทยใหม่** (พ.ศ. 2473) อีกคนหนึ่งที่กลายเป็นเพื่อนสนิทในวงการหนังสือพิมพ์ของกุหลาบ สายประดิษฐ์ นับตั้งแต่ยุค 2470 คือ มาลัย ชูพินิจ ผู้วิจัยจะเลือกกล่าวถึงภูมิหลังของทั้งสองคนนี้ในฐานะที่เป็นปัญญาชนหัวก้าวหน้ายุคทศวรรษ 2470 ที่สามารถเชื่อมต่อไปยังยุคทศวรรษ 2490

กุหลาบ สายประดิษฐ์ (พ.ศ. 2448-2517) เกิดวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2448 มาจากครอบครัวข้าราชการ บิดาเป็นคนกรุงเทพฯ ทำงานเป็นเสมียนเอกกรมรถไฟ ฝ่ายมารดามาจากครอบครัวชาวนาจังหวัดสุพรรณบุรี กุหลาบ สายประดิษฐ์ เกิดและเติบโตในกรุงเทพฯ เริ่มเรียนที่โรงเรียนวัดหัวลำโพง จนจบชั้นประถมศึกษา แล้วจึงเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนทหารเด็กอยู่สองปี (ของทุลกระหม่อมอัยยญาติเดชาวุฒิ) แล้วออกมาเรียนต่อที่โรงเรียนเทพศิรินทร์จนจบชั้นมัธยม 8 ใน พ.ศ. 2468 กล่าวได้ว่า

เป็นระดับการศึกษาที่สูงในยุคนั้น เนื่องจากเพิ่งมีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเพียงแห่งแรก¹⁶ และที่โรงเรียนเทพศิรินทร์นี่เองที่ กุหลาบ สายประดิษฐ์ได้เพื่อนที่มีภูมิหลังทางครอบครัวที่มาจากหลายฐานะ หลายชนชั้น ทั้งลูกเจ้า ลูกพ่อค้าและลูกชาวนา เช่น หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รพีพัฒน์ สด กุระโรหิต โชติ แพร่พันธุ์ เป็นต้น ต่อมาเมื่อกุหลาบ สายประดิษฐ์ได้แต่งงานนิยัยเรื่อง *แลไปข้างหน้า** นวนิยายเรื่องนี้จึงมีส่วนหนึ่งสะท้อนภาพชีวิตเพื่อน ๆ ของเขาเหล่านั้นขณะที่เรียนอยู่โรงเรียนเทพศิรินทร์

กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เริ่มงานเขียนและทำหนังสือพิมพ์ตั้งแต่เรียนอยู่ที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ โดยเขียนลงในวารสารของโรงเรียนคือ *แถลงการณ์ศึกษาเทพศิรินทร์* หลังจบจากโรงเรียนเทพศิรินทร์ ได้ 2 ปี กุหลาบ สายประดิษฐ์ได้ทำงานเป็นผู้ช่วยบรรณาธิการนิตยสาร *เสนาศึกษาและเผยแพร่วิทยาศาสตร์* ของโรงเรียนนายร้อยทหารบก กุหลาบ สายประดิษฐ์เคยพยายามเรียนกฎหมายที่โรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรมอยู่ช่วงหนึ่งก็ลาออกเพราะไม่ชอบระบบการเรียนการสอน ต่อมาเขาได้สมัครสอบเป็นผู้ช่วยที่กรมแผนที่ เขาสอบได้ที่หนึ่งแต่กลับเจอระบบการกีดกันเล่นพรรคเล่นพวก เขาจึงไม่คิดทำราชการอีกต่อไป¹⁷ หลังจากนั้นเขาก็มุ่งเพิ่มสู่การเป็นนักหนังสือพิมพ์และนักเขียนเพียงอย่างเดียว

มัลย์ ชูพินิจ (พ.ศ. 2449-2506) มาจากครอบครัวการค้า บิดาและมารดาอาศัยอยู่จังหวัดกำแพงเพชร ประกอบอาชีพค้าไม้ล่องแพระหว่างกำแพงเพชรถึงนครสวรรค์ และทำป่าไม้อยู่ระหว่างตากกับกำแพงเพชร มัลย์ ชูพินิจ เติบโตและเรียนหนังสือที่โรงเรียนวัดมหาธาตุ กำแพงเพชร แล้วจึงย้ายเข้ามาเรียนต่อที่โรงเรียนวัดบพิตรพิมุข กรุงเทพฯ จนจบชั้นมัธยม 6 หลังจากนั้นได้เรียนครูที่โรงเรียนวัดบวรนิเวศ มีเพื่อนร่วมชั้นคือ เอื้อ บุษปะเกษ ต่อมากลายเป็นนักเขียนเช่นกัน เขาได้เข้าเรียนวิชาสามัญที่โรงเรียนสวนกุหลาบจนจบชั้นมัธยม 8 ในเวลาเดียวกันก็เรียนพิเศษภาษา

¹⁶ดู Batson A. Benjamin, "Kulap Saipradit: The War of Life," *Journal of Siam Society* 69 (January-July 1981):1-2,58. วิทชากร เชียงกุล, *การเมืองภาคประชาชน: มองจากชีวิตและผลงานของกุหลาบ สายประดิษฐ์* (กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร, 2544), หน้า 15. และ รุ่งวิทย์ สุวรรณอภิชน, *ศรีบูรพา ศรีแห่งวรรณกรรมไทย* (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2532), หน้า 87-88.

* *แลไปข้างหน้า* ภาคปฐมวัย พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2498 และภาคมัธยมวัย พิมพ์เป็นตอนๆ ใน *ปิยะมิตร* พ.ศ. 2500 พิมพ์รวมเล่มครั้งแรก พ.ศ. 2518.

¹⁷ชนิด สายประดิษฐ์, "บันทึกชีวิตและงานของกุหลาบ สายประดิษฐ์," *โลกหนังสือ* 2, 2 (พฤศจิกายน 2521): 29-34.

อังกฤษภาคค่ำที่โรงเรียนเทพศิรินทร์¹⁸ จนได้รู้จักกุหลาบ สายประดิษฐ์ ขณะเดียวกันก็มีเพื่อนสนิทที่เรียนโรงเรียนเทพศิรินทร์อีกคน คือ สด คุรุมะโรหิต เพราะอาศัยอยู่บ้านเดียวกันคือบ้านของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยศิริ) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ผู้เป็นที่เคารพนับถือของพ่อค้าคหบดีต่างจังหวัด และต่างก็นำบุตรหลานของตนเข้ามาพักอาศัยอยู่ในบ้านแห่งนี้เพื่อศึกษาต่อในกรุงเทพฯ จนถึงกับท่านต้องปลูกเรือนแถวไว้ให้เป็นที่พักของนักเรียนต่างจังหวัดโดยเฉพาะ¹⁹

เมื่อมาลัย ชูพินิจ เรียนจบเขาได้ออกมาสอนหนังสือที่โรงเรียนวัดสระเกษ เนื่องจากต้องการช่วยเหลือทางบ้านเพราะขณะนั้นกิจการค้าไม้ตกต่ำมานับตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2463 ทำให้การค้าของครอบครัวเขาล้มละลาย ดังที่เขาเคยเขียนไว้ว่า “...ป่าไม้ ไร่นา และความหวัง ตลอดจนถึงคนที่ดินสำหรับอาศัยกลายเป็นอากาศธาตุไปใน ๒ ปีถัดมา...”²⁰ อย่างไรก็ตามภาพชีวิตในเยาว์วัยยังผนึกแน่นในความทรงจำทำให้เขาสร้างสรรค์นวนิยายที่สะท้อนให้เห็นความเป็นมาของตระกูลของตนเองที่ลงหลักปักฐานที่กำแพงเพชร และประกอบอาชีพทำไม้ คือ เรื่อง **ทุ่งมหาธาต** มาลัย ชูพินิจ สอนหนังสือได้สองปีก็ตัดสินใจลาออกในปี พ.ศ. 2469 และไปเป็นบรรณาธิการให้หนังสือพิมพ์ **ไทยใต้** ที่สงขลา เขาพบว่าอาชีพนักเขียน นักหนังสือพิมพ์เป็นอาชีพที่เขาชอบมากที่สุด เพราะมีอิสระทางความคิด แตกต่างจากอาชีพครูที่ต้องทนอยู่ในกรอบ ไม่สามารถสร้างสรรค์ความคิดใหม่ ๆ ได้²¹ ท้ายที่สุดมาลัย ชูพินิจ ก็ได้เข้าร่วมกลุ่มกับกุหลาบ สายประดิษฐ์ ทำหนังสือพิมพ์ **สุภาพบุรุษ** หลังจากนั้นมาลัย ชูพินิจ ก็ยึดอาชีพนักเขียน นักหนังสือพิมพ์เป็นต้นมาจวบจนสิ้นอายุขัย

นอกจากกุหลาบ สายประดิษฐ์ และมาลัย ชูพินิจ ที่เป็นตัวแทนของปัญญาชนรุ่นทศวรรษ 2470 แล้วยังมีนักเขียน นักหนังสือพิมพ์คนอื่น ๆ อีกจำนวนมากที่โลดแล่นอยู่ในวงการนักคิดนักเขียน โดยเฉพาะในวงการหนังสือพิมพ์และวารสารต่าง ๆ ในทศวรรษ 2470 และมีบทบาทต่อมาตราวจนกระทั่งภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง หากกล่าวโดยเฉพาะ มาลัย ชูพินิจ และกุหลาบ สายประดิษฐ์ ทั้งสองมีสายสัมพันธ์แนบแน่นมาตั้งแต่เริ่มรู้จักกันในสมัยเรียนที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ ซึ่งเป็นจุดก่อตัวของพวกเขา ตลอดจนเพื่อนนักเขียนอื่น ๆ เมื่อมองย้อนกลับไปก่อนหน้านั้นพบว่า

¹⁸ ขนิษฐา ณ บางช้าง, บรรณาธิการ, *ระหว่างชีวิตของมาลัย ชูพินิจ* (กรุงเทพฯ: ผดุงสิทธิ์, 2537), หน้า 13. และ สุริรา สุชนิยม, *มาลัย ชูพินิจและผลงานเชิงสร้างสรรค์* (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2532), หน้า 1-6.

¹⁹ สุริรา สุชนิยม, *มาลัย ชูพินิจและผลงานเชิงสร้างสรรค์*, หน้า 7. และ เริงไชย พุทธาโร, *นักเขียนไทย 2* (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2524), หน้า 173.

²⁰ เรียมมอง (นามปากกา), “คำปราศรัย,” *ประชามิตร-สุภาพบุรุษ* 1 (21 มีนาคม 2481), อ้างถึงใน สุริรา สุชนิยม, *มาลัย ชูพินิจและผลงานเชิงสร้างสรรค์*, หน้า 9.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

การรวมกลุ่มทำหนังสือพิมพ์ นักเขียนจำนวนหนึ่งได้ฝึกหัดการเขียนนับตั้งแต่ยังเรียนหนังสืออยู่ โดยเฉพาะมาลัย ชูพินิจกับสด กุรมะโรหิต ซึ่งได้อาศัยอยู่บ้านเดียวกันในสมัยเรียนคือ บ้านของพระยามหาอำมาตยาธิบดี²² ในหนังสืองานศพของมาลัย ชูพินิจ สด กุรมะโรหิต ได้เขียนถึงบรรยากาศของการอยู่ร่วมกันในบ้านแห่งนั้นว่า เปรียบเสมือนชุมชนย่อยของกลุ่มนักเขียนในยุคแรก ๆ เพราะต่างก็ตั้งหน้าตั้งตาพยายามผลิตผลงานเขียนนวนิยายออกมา นอกจากนี้บรรยากาศของการเรียนหนังสือที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ ทำให้กุหลาบ สายประดิษฐ์ โชติ แพร่พันธุ์ สด กุรมะโรหิต เฉลียว เศรษฐทัต สนิท เจริญรัฐ และมาลัย ชูพินิจที่เข้ามาร่วมเรียนในภาคกลางคืน ต่างได้อาศัยบรรยากาศเหล่านั้นผลิตงานเขียนขณะที่ยังเรียนหนังสืออยู่ เขาเริ่มใช้สนามแห่งแรกคือ วารสารของโรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ คือ **แถลงการณ์ศึกษาเทพศิรินทร์** ดังที่บางคนได้เขียนรำลึกถึงความหลังและให้ภาพการรวมกลุ่มของบรรดานักเขียนรุ่นนั้นไว้ในหนังสืออนุสรณ์งานศพของมาลัยไว้ว่า

ข้าพเจ้ารู้จัก “ม. ชูพินิจ” เจ้าของนามปากกา “แม่นงค้” เมื่อพวกเราหลายคนเรียนจบชั้นมัธยมปีที่ ๘ จากโรงเรียนเทพศิรินทร์ออกมาริประพันธ์เรื่องนวนิยายพิมพ์ออกจำหน่ายในตลาดหนังสือเมืองไทยหลังจากฝึกหัดการประพันธ์โดยออก “หนังสือพิมพ์” ในห้องเรียนจนเคยถูกท่านอาจารย์ผู้ปกครอง-พระยาจรตฺชวณะเพทสัง “ปิดโรงพิมพ์” ไปคราวหนึ่ง ขณะเริ่มพิมพ์นวนิยายจำหน่ายโดยโรงพิมพ์อักษรนิติ บางขุนพรหม เป็นผู้พิมพ์นั้นราวปี พ.ศ. 2470...ความใกล้ชิดสนิทสนมกันมีมากยิ่งขึ้นเมื่อพวกเราชวนกันออกวารสาร “โบว์แดง” และรายปักษ์ “สุภาพบุรุษ” การจัดกลุ่มที่เริ่มด้วยคนหนุ่มเพียง ๕-๖ คนจากสถานศึกษา “เขี้ยว-เหลื่อง” ในชั้นแรกตอนนั้นก็แผ่ขยายออกไป เป็นกลุ่มนักเขียนหนุ่มจำนวนมากขึ้นมาจากสำนักศึกษาต่าง ๆ...²³

คำกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่ารากฐานของการรวมกลุ่มของนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ในยุค นั้น คือเริ่มจากการเป็นเพื่อนร่วมสถาบันการศึกษาทำให้รู้จักกัน และเริ่มเขียนงานลงในหนังสือของโรงเรียน หรือจัดทำวารสารภายในกลุ่มขึ้น เช่น **ดรณศาสน์** ซึ่งจัดทำขึ้นในชั้นเรียน เมื่อเข้าสู่วงการสื่อสิ่งพิมพ์กลุ่มเหล่านี้ก็พร้อมที่จะทำงานร่วมกันในหนังสือพิมพ์ หรือนิตยสารเดียวกัน

²²เริงไชย พุทธาโร, **นักเขียนไทย 2**, หน้า 173.

²³สนิท เจริญรัฐ, “ในกลุ่มนักเขียนหนุ่มยุคระบบใหม่,” ขนิษฐา ณ บางช้าง, บรรณาธิการ, **ระหว่างชีวิตของมาลัย ชูพินิจ** (กรุงเทพฯ: ดำรงสิทธิ์, 2536), หน้า 80.

ดังจะพบว่าทั้งมาลัย ชูพินิจและกุหลาบ สายประดิษฐ์ ต่างเป็นนักเขียนที่ทำงานร่วมกันมาโดยตลอด นับแต่สมัยเป็นนักเรียน เช่น หนังสือพิมพ์ **ศาสนสหาย** ซึ่งเป็นหนังสือขนาดแปดหน้ายก จำหน่ายในราคา 30 สตางค์ มีนายแดงโม วันทิมพ์ เป็นเจ้าของ “โรงเรียนรวมการสอน” และ “สำนักงานรวมการแปล” ครูโกศล โกมลจันทร์ ช่วยสนับสนุน ขณะที่นักเขียนประจำได้แก่ กุหลาบ สายประดิษฐ์ มาลัย ชูพินิจ ชะเอม อันตรเสน จรรย์ วุธาติศย์ แต่ที่ขาดทุน ต่อมากุหลาบ สายประดิษฐ์ และ มาลัย ชูพินิจ ได้ร่วมงานกับเฉลียง เสวตะทัต ออกหนังสือพิมพ์ **เสียงไทย** และ **ข่าวด่วนรายวัน** ต่อจากนั้นกุหลาบ สายประดิษฐ์ก็จัดตั้งสำนักพิมพ์ขึ้นชื่อ “นายเทพปริษา” และดึงเอาเพื่อนหลาย ๆ คนจากโรงเรียนเทพศิรินทร์มาทำงานร่วมกัน เมื่อมาลัย ชูพินิจลงไปอยู่ได้ได้ประมาณสองปี กุหลาบ สายประดิษฐ์ ชักชวนให้มาลัย ชูพินิจ กลับกรุงเทพฯ เพื่อทำหนังสือพิมพ์ **บางกอกการเมือง**²⁴

ในปี พ.ศ. 2470 มีการก่อตั้งหนังสือพิมพ์ **บางกอกการเมือง** เจ้าของคือ นายหอม นิรัตน์ มี กุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นบรรณาธิการ และได้ชักชวนกลุ่มเพื่อนๆ สนิท คือ มาลัย ชูพินิจ สนิท เจริญรัฐ และเฉลียง เสวตะทัต เข้าร่วม แต่มีการลงข่าวที่ทำให้เกิดความขัดแย้งกับ เจ้ากรมมหาดเล็ก (พระยาสมบัตินิธิราช) ประกอบกับความขัดแย้งกับนายทุนทำให้กลุ่มของกุหลาบ สายประดิษฐ์ ลาออกทั้งหมด²⁵ ต่อมากุหลาบ สายประดิษฐ์ จึงได้รวบรวมเพื่อนฝูงที่มาจากโรงเรียน เทพศิรินทร์และสวนกุหลาบอีกครั้ง ประมาณ 10 คน เช่น มาลัย ชูพินิจ ออบ ไชยวสุ โชติ แพร่พันธุ์ สนิท เจริญรัฐ จรรย์ วุธาติศย์ เป็นต้น ก่อตั้งเป็น “คณะสุภาพบุรุษ” และได้ออกหนังสือ **สุภาพบุรุษ** รายปักษ์ ในปี พ.ศ. 2472 โดยตั้งสำนักงานที่ห้องเกษมศรีของนายออบ ไชยวสุ พิมพ์ที่โรงพิมพ์นิติอักษร บางขุนพรหมซึ่งเป็นของนายวรกิจบรรหาร (พงษ์ รังควร) มีกุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นบรรณาธิการ มาลัย ชูพินิจ เป็นผู้ช่วยบรรณาธิการ นอกจากนี้มีเพื่อน ๆ กลุ่ม “คณะสุภาพบุรุษ” มาช่วยกันเขียน เช่น สนิท เจริญรัฐ จรรย์ วุธาติศย์ ออบ ไชยวสุ โชติ แพร่พันธุ์ ในนามปากกา “ยาขอบ” และนักเขียนรุ่นใหญ่ เช่น ชิต บุรทัต ฉุน ประภาวิวัฒน์ สติต เสมานิล พัฒน์ เนตรรังษี โปยม โรจนวิภาค นับเป็นยุคของการรวมตัวของกลุ่มนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ครั้งสำคัญในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของพัฒนาการวงการหนังสือพิมพ์ของเมืองไทย²⁶

²⁴ประกาศ วัชรภรณ์, **สุภาพบุรุษนักประพันธ์** (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531), หน้า 66-77. และสุธีรา สุขนิยม, **มาลัย ชูพินิจและผลงานประพันธ์เชิงสร้างสรรค์**, หน้า 22-26.

²⁵สุธีรา สุขนิยม, **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 26-27.

²⁶วิทย์กร เชียงกุล, **การเมืองภาคประชาชน: มองจากชีวิตและงานของ “ศรีบูรพา”**, หน้า 19. และสุธีรา สุขนิยม, **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 28-29.

หลังจากนั้นไม่ถึงสองปี **สุภาพบุรุษ** ก็ปิดตัวลง ทีมนักเขียนเหล่านี้ก็ย้ายไปอยู่กับหนังสือพิมพ์ **ไทยใหม่** โดยกุหลาบ สายประดิษฐ์ รับหน้าที่เป็นบรรณาธิการระหว่าง พ.ศ. 2473-2474 หนังสือพิมพ์ฉบับนี้มีคำขวัญว่า “**ตั้งต้นชีวิตใหม่โดยอ่านไทยใหม่**” มีเอก วิสกุลเป็นเจ้าของ หนังสือพิมพ์ **ไทยใหม่** ได้กลายเป็นแหล่งชุมนุมนักเขียนไว้เป็นจำนวนมาก รวมทั้งสด กุระมะโรหิตด้วย โดยมีกุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นบรรณาธิการ มีแนวทางเสนอข่าวสารต่างประเทศ ในเวลาเดียวกันก็เสนอบทความที่กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบรัฐสภา มีรัฐธรรมนูญ และได้ทวีความเข้มข้นในการเรียกร้องการปกครองแบบประชาธิปไตยมากขึ้น โดยมีบทความที่เด่นในแง่การเสนออุดมคติใหม่ เช่น บทความของ “ศรทอง” อันเป็นนามปากกาของพระยาศรภัยพิพัฒน์ ที่ใช้เขียนเรื่อง **ชีวิตของประเทศ** ผลงานเขียนของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ เรื่อง **มนุษยภาพ**²⁷ แต่แล้วกลุ่มนักเขียนชุดนี้ก็ลาออกยกทีม ทั้งนี้เพราะผู้มีอำนาจเข้ามาก้าวเข้า

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 กลุ่มนี้ได้เข้าร่วมทำงานกับพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงศประพันธ์ หรือที่เรียกกันในกลุ่มขณะนั้นว่าพระองค์วรรณ (หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ) ด้วยการออกหนังสือพิมพ์ **ประชาชาติ** โดยกุหลาบ สายประดิษฐ์ รับหน้าที่เป็นบรรณาธิการ²⁸

สิ่งหนึ่งที่เป็นข้อสังเกตคือ นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ รุ่นทศวรรษ 2470 นั้นมีสายสัมพันธ์กันตั้งแต่ก่อนเข้าสู่วงการหนังสือพิมพ์ คือการเรียนร่วมสถาบันเดียวกันมา ทั้งกุหลาบ สายประดิษฐ์ โชติ แพร่พันธุ์ สด กุระมะโรหิต หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รัชพัฒน์ ดังที่กุหลาบ สายประดิษฐ์ สะท้อนออกมาในนวนิยายเรื่อง **แลไปข้างหน้า** กล่าวได้ว่าส่วนหนึ่งของชีวิตและตัวละครที่ปรากฏล้วนจำลองมาจากชีวิตของกุหลาบ สายประดิษฐ์ และเพื่อนในสมัยเรียนที่โรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ด้วยกัน²⁹ การได้ฝึกหัดการเขียนจากวารสารของโรงเรียนคือ **แถลงการณ์เทพศิรินทร์** ยิ่งทำให้กลุ่มนักเขียนเหล่านี้มีความผูกพันกัน รวมทั้งต่างมุ่งมั่นกับการเป็นนักเขียน และนักหนังสือพิมพ์เมื่อเรียนจบออกมาแล้ว ดังกรณีการตั้ง “คณะสุภาพบุรุษ” ที่เป็นการรวมเอาบรรดาเพื่อนนักเรียนจากโรงเรียนเทพศิรินทร์ รวมทั้งมาลัย ชูพินิจที่ได้มาเรียนภาษาอังกฤษภาคกลางคืนที่โรงเรียนนี้ เช่นกัน โดยเฉพาะการมารวมตัวกันที่สำนักงานรวมการแปลของโกศล โกมลจันทร์ ซึ่งเป็นครูสอนภาษา

²⁷พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม, **บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย (๒๔๗๕-๒๔๗๘)** (กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2520), หน้า 31-32. และวิทยากร เชียงกูล, **การเมืองภาคประชาชนมองจากชีวิตและงานของ "ศรีบูรพา"**, (กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร, 2544), หน้า 21-22.

²⁸เริงไชย พุทธาโร, **นักเขียนไทย 2**, หน้า 178-186. และกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, **กรมศิลปากร. ประวัตินักเขียนไทย เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2527), หน้า 202.

²⁹โปรดดู ศรีบูรพา (นามปากกา), **แลไปข้างหน้า ภาคปฐมวัย** (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531).

อังกฤษตอนคำ ผู้มีนามปากกาว่า “ศรีเงินยวง” สถานที่นี้จึงคับคั่งด้วยด้วยนักเขียนรุ่นนักเรียนมาชุมนุมกัน และกุหลาบ สายประดิษฐ์ได้ช่วยทำงานเป็นครูสอนที่นี่ด้วยเช่นกัน เขาจึงได้นามปากกาว่า “ศรีบูรพา” อันมีความหมายถึงสิริมงคลหรือความรุ่งเรืองแห่งภูมิภาคตะวันออก³⁰

เมื่อมีการย้ายจากหนังสือพิมพ์ฉบับเก่าไปทำฉบับใหม่ กลุ่มนี้ก็ยังคงมีความเหนียวแน่นต่อกัน คือลาออกเหมือนกัน และชักชวนกันไปทำที่ใหม่ด้วยกัน เป็นลักษณะอย่างนี้มาตั้งแต่ทศวรรษ 2470-2480 และบางคนต่อเนื่องมาจนกระทั่งยุคการทำหนังสือพิมพ์ทศวรรษ 2490 ความผูกพันของนักเขียนกลุ่มนี้ เห็นได้จากการเริ่มต้นเกาะกลุ่มจากสถานศึกษา “เขียว-เหลือง” เดียวกัน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ประจำของโรงเรียนเทพศิรินทร์ หลังเรียนจบกลุ่มนี้ได้เริ่มทำหนังสือรายสัปดาห์ **โบว์แดง** **เสนาศึกษา** และ **ธงไทย** รายสัปดาห์ ซึ่งเจี๊วย เสวตะทัต ชื่อโรงพิมพ์เฮงหลี สะพานแม่น้ำศรีที่แห่งนี้ได้กลายเป็นสโมสรแหล่งพบปะชุมนุมของบรรดานักเขียน เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ สด กุรมะโรหิต มาลัย ชูพินิจและเป็นครั้งแรกที่ โชติ แพร่พันธุ์ ปรากฏตัวที่นี่ พร้อมด้วยนามปากกาที่สร้างชื่อเสียงให้กับเขาในเวลาต่อมาคือ “ยาขอบ”³¹

กล่าวได้ว่าปัญญาชนรุ่น 2470 ส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มที่มีพื้นฐานมาจากกลุ่มชนชั้นกลาง ซึ่งมีโอกาสได้เข้าศึกษาต่อในโรงเรียนที่มีชื่อเสียงแห่งเดียวกัน จนนำไปสู่การสร้างสายสัมพันธ์ (โปรดดูตารางที่ 1 ท้ายบทประกอบ) อีกทั้งบรรยากาศที่เอื้อให้มีสนามในการเขียน ไม่ว่าจะเป็นวารสารของโรงเรียน หรือ การลงขันทำหนังสือขึ้นมาเอง เหล่านี้ล้วนมีส่วนบ่มเพาะความเป็นกลุ่มก้อนเดียวกัน เนื่องจากเพราะมีแหล่งที่พวกเขาสามารถพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดคือโรงพิมพ์สำนักพิมพ์ต่าง ๆ เช่น “วิกบางขุนพรหม” ตีอักษรนิติบางขุนพรหม และ “วิกลีลม” ของบริษัทไทยพาณิชย์การจำกัด

ตลอดเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง หรือเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการทำงานจากหนังสือพิมพ์เล่มหนึ่งไปสู่หนังสือพิมพ์อีกเล่มหนึ่ง พวกเขายังคงความเป็นเพื่อนร่วมอุดมการณ์ในวิชาชีพหนังสือพิมพ์ โดยเฉพาะกุหลาบ สายประดิษฐ์ และมาลัย ชูพินิจ ที่แม้ในช่วงทศวรรษ 2490 แยกย้ายทำหนังสือในแนวของตนแต่ทั้งสองก็มิได้ละทิ้งอุดมการณ์ของการต่อสู้เพื่อสังคม ดังจะกล่าวรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

³⁰วิทย์กร เขียงกุล, การเมืองภาคประชาชน มองจากชีวิตและงานของศรีบูรพา, หน้า 17.

³¹โปรดดู อนุสรณ์งานศพมาลัย ชูพินิจ ที่เพื่อนร่วมรุ่นหลายคนได้เขียนรำลึกถึงความหลังเมื่อครั้งมีการรวมตัวกันของนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ในยุคทศวรรษ 2470 เช่น เอื้อ บุษปะเกษ หงสกล ตันต์ เทวารักษ์ สด กุรมะโรหิต สนิท เจริญรัฐ เป็นต้น ใน ขนิษฐา ณ บางช้าง, บรรณาธิการ, **ระหว่างชีวิตของมาลัย ชูพินิจ**, หน้า 59-18.

3.2.2 กลุ่มปัญญาชนที่เติบโตในช่วงทศวรรษ 2480-2490

การก่อตัวของปัญญาชนในทศวรรษ 2490 อาจนับเนื่องต่อจากปัญญาชนรุ่นทศวรรษ 2470 ได้เช่นกัน อาจกล่าวได้ว่า ทศวรรษ 2490 ได้เกิดกลุ่มคนหนุ่มรุ่นใหม่ที่เป็นผลผลิตที่เกิดขึ้นภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ถึงแม้อุดมการณ์ของคนสองรุ่นจะสามารถเชื่อมร้อยต่อกันได้ แต่บริบทของการต่อสู้ก็แตกต่างกันไป ดังจะพบว่าแนวการเขียนของปัญญาชนรุ่น 2470 ได้เปลี่ยนไปจากเดิม เช่น ผลงานของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ในช่วงทศวรรษ 2490 มีความแตกต่างจากสมัยแรก ๆ ที่เขาเขียนหนังสือ (ดูหัวข้อ 3.3)

ปัญญาชนหัวก้าวหน้าในรุ่นที่สองนี้ ได้แก่ สุภา ศิริमानนท์ ซึ่งเป็นเจ้าของและบรรณาธิการนิตยสาร อักษรสาส์น นิตยสารดังกล่าวมีอิทธิพลอย่างมากต่อความคิดของคนหนุ่มรุ่นใหม่ในยุคทศวรรษ 2490 อาจกล่าวได้ว่าเป็นนิตยสารที่สามารถเชื่อมต่อกับคนสองรุ่นเข้าด้วยกัน ดังจะพบรายชื่อนักเขียนใน อักษรสาส์น ที่มาจากรุ่น 2470 เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ และคนรุ่นใหม่ นอกจากสุภา ศิริमानนท์แล้วยังประกอบด้วย อศนี พลจันทร ศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์ อุดม สีสุวรรณ สมัคร บุราวาศ เปลื้อง วรรณศรี ทวีป วรดิถก จิตร ภูมิศักดิ์ เป็นต้น ในที่นี้จะกล่าวถึงภูมิหลังของปัญญาชนรุ่นใหม่ที่เอ่ยนามมาพอสังเขปดังนี้

สุภา ศิริमानนท์ (พ.ศ. 2457-2529) เป็นลูกของหลวงนฤมานสันหวุฒิ (เทียบ ศิริमानนท์) ข้าราชการกระทรวงยุติธรรม หลังเรียนจบชั้นมัธยม 6 ที่โรงเรียนบ้านสมเด็จพระยาภิรมย์ต่อที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยจนจบการศึกษาชั้นมัธยมปีที่ 8 ในปี พ.ศ. 2474 แล้วเข้าศึกษาต่อที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ 2 ปี เพราะไม่ชอบเรียนกฎหมายตามบิดา แต่สุดท้ายได้ลาออกและสมัครเรียนที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ม.ธ.ก.) อีก 2 ปี โดยศึกษาด้านกฎหมายแต่ไม่จบ จึงสมัครเรียนวิชาหนังสือพิมพ์ด้วยตนเองทางไปรษณีย์กับสถาบันการหนังสือแห่งลอนดอน (London School of Journalism) เนื่องจากสุภา ศิริमानนท์ได้รับแรงบันดาลใจในการที่จะเป็นนักหนังสือพิมพ์จากการอ่านนวนิยายเรื่อง **ละครแห่งชีวิต** ของหม่อมเจ้าอากาศดำเกิง³²

³²จินดา ศิริमानนท์, **อนุสรณ์นายสุภา ศิริमानนท์** (จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็นบรรณาการที่ระลึกในงานปลงศพ นายสุภา ศิริमानนท์ ณ วัดโสมนัสวรวิหาร ถนนพะเนียง กรุงเทพฯ วันพุธที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๒๕), หน้า 47-48. กนกศักดิ์ แก้วเทพ, บรรณาธิการ, “ความคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองของสุภา ศิริमानนท์,” ใน **ความคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดไทย: 60 ปี ปรีชา เปี่ยมพงสานต์** (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2544), หน้า 1. ประกาศ วัชรภรณ์, **นักเขียน นักหนังสือพิมพ์** (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2527), หน้า 328.

สุภา ศิริमानนที่ได้เข้าร่วมงานกับกลุ่มของกุหลาบ สายประดิษฐ์ ที่หนังสือพิมพ์ ประชาชาติ ต่อมาเขาหยุดการทำหนังสือพิมพ์ช่วงหนึ่งเพราะถูกเกณฑ์ทหารและถูกระดมไปประจำสมรภูมิต่ออินโดจีน หลังปลดประจำการได้กลับมาทำงานที่บริษัทไทยพาณิชย์การจำกัด และเป็นบรรณาธิการบริหาร นิตยวันอาทิตย์ พ.ศ. 2486 มีนักเขียนทั้งจากรุ่น 2470 และรุ่นใหม่เข้ามาร่วมกันเขียนช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่สอง สุภา ศิริमानนได้เข้าร่วมกับขบวนการเสรีไทย ทำหน้าที่เป็นนายทหารติดต่อกับประเทศอินเดีย ภายหลังจากสงครามยุติกลับมาทำงานที่ สยามนิกร และต่อมาได้ทำหนังสือพิมพ์ สุภาพบุรุษ-ประชามิตร ร่วมกับกุหลาบ สายประดิษฐ์ ภายหลังจากการปฏิวัติสยามครั้งที่ 8 ชีวิตเขาได้หักเหเข้ารับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ ในพ.ศ. 2489 ถูกส่งไปประจำที่สหภาพโซเวียต สวีเดน สวิตเซอร์แลนด์ และฝรั่งเศส และจากการที่เขาสนิทกับน้องชายของปรีดี พนมยงค์ (อรรถกิตติ พนมยงค์) ทำให้เขาถูกเรียกตัวกลับและถูกให้ออกจากราชการหลังการรัฐประหาร 2490³³

หลังจากนั้นสุภา ศิริमानนได้จึงออกมาทำหนังสือของตนเองคือ “อักษรสาส์น” ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2492-2495 ซึ่งกลายเป็นนิตยสารที่จุดประกายแนวคิดมาร์กซิสต์ให้กับกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ารุ่นใหม่ในช่วงทศวรรษ 2490 ภายหลังจาก “กบฏสันติภาพ” เขาได้ทำงานที่หนังสือพิมพ์ “ไทยใหม่” และต่อมาได้ไปทำที่บริษัทอาคเนย์ประกันภัย จนเกษียณในปี 2512 โดยไม่ปรากฏว่าเขาได้เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยแต่อย่างใด³⁴

ศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์ (พ.ศ. 2461-ปัจจุบัน) มาจากครอบครัวชาวอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ บิดามีอาชีพทำนาและเป็นผู้ใหญ่บ้าน เดิมชื่อ บุญส่ง บำรุงพงศ์ เข้ามาอยู่กรุงเทพฯ กับพี่ชายและได้เริ่มเรียนชั้นประถมที่โรงเรียนวัดจักรวรรดิ และมาต่อชั้นมัธยมที่โรงเรียนบพิตรพิมุข จนจบชั้นมัธยม 8 เขาอยากเรียนต่อคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แต่ในขณะนั้นไม่

³³จินดา ศิริमानน, **อนุสรณ์นายสุภา ศิริमानน**, หน้า 48. และประกาศ วัชรภรณ์, **นักเขียนนักหนังสือพิมพ์**, หน้า 329.

³⁴เคร็ก เจ. เรย์โนลด์ได้เล่าว่าเมื่อครั้งที่เขาได้พบปะพูดคุยกับสุภา ศิริमानน นั้น สุภา ศิริमानนกล่าวว่าเขาไม่เห็นด้วยกับวิธีการและแนวทางของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย นั่นอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่อาจกล่าวได้ว่าสุภา ศิริमानน เป็นผู้ศึกษาทฤษฎีมาร์กซิสต์อย่างลึกซึ้ง หากแต่เป็นในเชิงวิชาการมากกว่าที่จะเข้าไปร่วมมือปฏิบัติงานของพรรคฯ อย่างไรก็ตามจากการสัมภาษณ์ประวูฒิ ศรีมันตะ เขากล่าวว่าเมื่อครั้งที่เขาเข้าทำงานที่บริษัทอาคเนย์ประกันภัยหลังจากพ้นโทษจากคุกลาวานั้น สายสัมพันธ์ของบรรดานักเขียนกลุ่มหัวก้าวหน้ายังคงมีอยู่ เช่นมีจากการเคลื่อนไหวอย่างลับ ๆ เพื่อติดต่อช่วยเหลือพรรคพวกที่เข้าป่า และยังมีการศึกษาและถกเถียงเชิงทฤษฎีมาร์กซิสต์กันในกลุ่มเล็กๆ สัมภาษณ์ ประวูฒิ ศรีมันตะ, 24 กันยายน 2546.

เปิดเพราะมีผู้สมัครเข้าสอบน้อยจึงสอบเข้าเรียนคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์แทน หากแต่เรียนได้เดือนเดียวก็ต้องออกเพราะไม่มีเงิน เขาจึงสมัครเรียนที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองพร้อมกับทำงานไปด้วย โดยเริ่มเขียนเรื่องลงให้หนังสือ ศรีกรุง และ สยามราษฎร์ (อบ ไชยวุฒ เป็นบรรณาธิการ และมานิตย์ วสุวัต เป็นเจ้าของทั้งสองฉบับ) ใช้นามปากกา “โบ๊ บางบ่อ” งานเขียนเป็น นวนิยายและ เรื่องสั้น ขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่แปลข่าวต่างประเทศด้วย โดยช่วงนั้นทำงานเป็นลูกจ้างตำแหน่งเสมียนแผนกพาณิชย์โยบายต่างประเทศ กรมพาณิชย์ กระทรวงเศรษฐกิจ ทำหน้าที่แปลข่าวเศรษฐกิจ การค้า และอื่น ๆ³⁵ ทำให้เสนีย์ เสาวพงศ์ สนใจติดตามความเคลื่อนไหวข่าวต่างประเทศไปโดยปริยาย เขาเคยสอบทุนอัมโบลต์ของเยอรมันเพื่อไปเรียนวิชาเศรษฐศาสตร์ แต่โชคร้ายที่สงครามโลกครั้งที่สองอุบัติขึ้นในยุโรปเสียก่อน เขาจึงไปได้แค่รัสเซีย และต้องเดินทางกลับประเทศไทย มาทำข่าวให้หนังสือพิมพ์ สุวรรณภูมิ (หรือสะกดตามยุคสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม คือ สุวัฒน์ภูมิ) ต่อมาเมื่อเขาเรียนจบใน พ.ศ. 2486 เขาสอบเข้ากระทรวงต่างประเทศได้ จึงถูกย้ายไปประจำประเทศต่าง ๆ ทำให้เกิดงานเขียนในพรชนวนิยายหรือนวนิยายที่มีฉากอยู่ต่างประเทศหลายเรื่อง เช่น ความรักของวัลยา บัวบานในอะเมซอน และ ไฟเย็น อย่างไรก็ตาม เสนีย์ เสาวพงศ์กล่าวว่าแม้ฉากที่เขียนจะเป็นต่างประเทศแต่เขาก็สะท้อนภาพการเมืองไทยซ่อนทับไปในบทสนทนาของตัวละครเหล่านั้น³⁶

เสนีย์ เสาวพงศ์ รักราชการในกระทรวงต่างประเทศจนเกษียณอายุราชการ โดยตำแหน่งสุดท้ายคือเอกอัครราชทูตประจำสหภาพพม่า (พ.ศ. 2520)³⁷ สำหรับผลงานเขียนของเสนีย์ เสาวพงศ์ มีทั้งเรื่องสั้น นวนิยาย สารคดี เรื่องแปล และเขียนคอลัมน์ต่างๆ ใน ศรีกรุง นิกรวันอาทิตย์ สยามสมัย ที่นี้เองเขาได้สร้างผลงานชิ้นสำคัญคือนวนิยายเรื่อง ปีศาจ ถือได้ว่าเป็นงานเขียนที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อความคิดของคนหนุ่มสาวในช่วงหลังทศวรรษ 2510 จนมีผู้เรียกหนังสือเล่มนี้ว่าเป็น “ต้นธารวาทกรรมฝ่ายซ้ายไทย”³⁸

³⁵ช่วย พูลเพิ่ม, บรรณาธิการ, ชีวิตและงานนักประพันธ์ (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531), หน้า 37-39. และสัมภาษณ์ เสนีย์ เสาวพงศ์, 21 พฤศจิกายน 2546.

³⁶สัมภาษณ์ เสนีย์ เสาวพงศ์, 21 พฤศจิกายน 2546.

³⁷กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร, ประวัตินักเขียนไทย เล่ม ๑, หน้า 264. และสมบุรณ์ วรพงศ์, บนเส้นทางนักเขียน (กรุงเทพฯ: อินฟอรั่มเดีย บั๊คส์, 2546), หน้า 145.

³⁸เกษียร เตชะพีระ, “เสนีย์ เสาวพงศ์ หนึ่งในต้นธารวาทกรรมฝ่ายซ้ายไทย,” ใน ๘๔ เสนีย์ เสาวพงศ์ ไฟยังเย็นในหัวใจ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 44-54.

อศนี พลจันทร์ (พ.ศ.2461-2530) มาจากตระกูลชนชั้นขุนนาง เพราะฝ่ายบิดาคือพระมกุฎวิมลอรธ เป็นทนายของพระยาพล (จันทร์) มีตำแหน่งเป็นผู้รั้งเมืองกาญจนบุรี สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น และเป็นต้นสกุล “พลจันทร์” “พลกุล” “พลธร” และ “วงศาโรจน์” อศนี พลจันทร์จึงได้รับการศึกษาอย่างดีตั้งแต่โรงเรียนประจำจังหวัดราชบุรี และมาเรียนต่อที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยจนจบชั้นมัธยม 8 ในปี พ.ศ. 2479 หลังจากนั้นได้เข้าศึกษาต่อด้านกฎหมายที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจนจบในปี พ.ศ. 2483 และได้รับบรรจุเป็นข้าราชการในกองคดี กรมอัยการ กระทรวงมหาดไทย อศนีถูกส่งไปประจำที่ปัตตานี 2 ปี (พ.ศ. 2485-2487) แต่ถูกทางการหวาดระแวงว่าไปช่วยสนับสนุนชาวไทยเชื้อสายมลายูที่ก่อกรณีแข็งข้อกับรัฐบาล³⁹ จึงเขาถูกส่งย้ายบ่อยครั้ง แต่ทุกครั้งก็เนื่องจากสาเหตุที่สร้างความไม่พอใจแก่ผู้ใหญ่ จนในที่สุดเขาตัดสินใจลาออกจากราชการในปี พ.ศ. 2495⁴⁰ อศนี พลจันทร์ มีนามปากกาว่า “นายผี” ใช้เขียนบทกวี แต่ก่อนหน้านั้นเขาเริ่มเขียนงานเกี่ยวกับบทวิจารณ์วรรณกรรม นามปากกาครั้งแรกคือ “นางสาวอศนี” โดยเขียนโต้แย้งกับ ส. ธรรมยศ เรื่อง “นิราศลำน้ำน้อย” ของพระยาตรัง พ.ศ. 2480 โดยที่ขณะนั้นเขาอายุประมาณ 19 ปี⁴¹ ถึงแม้ว่าอศนีจะเริ่มงานเขียนหนังสือตั้งแต่ก่อนหน้าทศวรรษ 2480 โดยส่งเรื่องลง **ประชามิตร** แต่ก็ยังไม่ได้ยึดถือเป็นงานหลัก จนกระทั่งปี พ.ศ. 2484 จึงได้ร่วมกับจำกัด พลังกูร และสศ กุระโรหิต ทำหนังสือ **เอกชน** รายสัปดาห์ ซึ่งโดยนัยชื่อของหนังสือและกลุ่มผู้เขียนสะท้อนนัยการต่อต้านรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพราะการใช้คำว่า “เอกชน” เพื่อให้มีความหมายต่อต้านรัฐบาลจอมพล ป. ที่มักจะใช้คำว่า “มหาชน” อยู่เสมอในการปลุกใจ ดังปรากฏในงานเขียนของ “อินทราชู” ซึ่งเป็นอีกนามปากกาของอศนี ได้เขียนถึงที่มาของชื่อ **เอกชน** ว่า

³⁹ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐส่วนกลางกับดินแดนในภาคใต้สี่จังหวัด คือ จังหวัดนราธิวาส สตูล ปัตตานี ยะลา เป็นไปด้วยความหวาดระแวงจากรัฐบาลส่วนกลาง ว่าดินแดนเหล่านี้จะก่อกบฏ ขณะที่ส่วนความสัมพันธ์ของอศนี พลจันทร์กับชาวบ้านในจังหวัดปัตตานีเป็นไปด้วยดี ดังเช่น อศนี พลจันทร์ไม่ส่งฟ้องชาวบ้านกว่า 50 คน ที่ไม่สวมหมวกตามนโยบายรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังสะท้อนให้เห็นในเรื่องสั้นเรื่อง “สัมปฮาติ” (พิมพ์ใน **อักษรสาส์น** พ.ศ. 2492) และ “จากตงกูไปสู่อำนาจ” (พิมพ์ใน **สยามสมัย** พ.ศ. 2493) ดูอศนี พลจันทร์, **วรรณกรรมศึกษา: อศนี พลจันทร์ รวมเรื่องสั้น** (กรุงเทพฯ: สามัญชน, 2541), หน้า 15-47.

⁴⁰คณะกรรมการจัดงาน “นายผีคืนถิ่นแผ่นดินแม่”, **ชีวิตและผลงาน: ตำนาน ‘นายผี’ อศนี พลจันทร์ (2461-2530)** (กรุงเทพฯ: บริษัท 21 เซ็นจูรี, 2541), หน้า 13-15.

⁴¹ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ สุภา ศิริมานนท์ โดย สุจิตรา คุปตารักษ์ อ้างจาก**ชีวิตและผลงาน: ตำนาน ‘นายผี’ อศนี พลจันทร์**, หน้า 17.

...คุณจำกัดเป็นต้นคิดของ “เอกชน”, ซื่อนี้เขาก็ตั้ง เพราะจะให้ตรงข้ามกับคำเรียกรื่องของนายแปลกขณะนั้นที่ว่า ต้องมหาชน. สมัยนั้นนายแปลกเอะอะก็เรียกรื่องให้ถือ “มหาชน” เป็นสำคัญ. คุณสดว่า จะเรียกอะไรถึงจะ “ต้าน” มันตรงๆ คุณจำกัดเลยว่ “ก็เอกชนนะสิถึงจะตรง มันเอามมหาชน เราเอาเอกชนจะเป็นไร”...

อย่างไรก็ดี, ยังเป็นหนังสือของพวกชนชั้นกระฎุมพีที่ก้าวหน้า...เราพยายามทำให้มันเป็นของประชาชน เอาพวกหัวเก่ามาปนกับพวกหัวใหม่ แล้วตัดมาทางสังคมนิยม. เราได้คัดค้านสงครามเมืองขึ้นของพวกจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสในอินโดจีนด้วย, ได้คัดค้านระบอบศักดินานิยมและระบอบกษัตริย์สุดตัว โดยอาศัยลักษณะที่ก้าวหน้าของชนชั้นกระฎุมพีที่ร่วมงาน...⁴²

การที่อศนี พลจันทรได้ร่วมงานกับสด กุรมะโรหิต จำกัด พลังกูร โซติ แพร่พันธุ์ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ทำให้เขาสนิทสนมกับรุ่นพี่เหล่านี้ นอกจากนี้หนังสือ เอกชน ยังได้ดึงเอากลุ่มนักเรียนนอกรุ่นใหม่เข้ามาร่วมงานด้วย เช่น วิทย์ ศิวะศรียานนท์ และสมักร บุราวาศ ในช่วงทศวรรษ 2490 อศนี พลจันทรมีผลงานเขียนลงใน สยามนิกร สยามสมัย และ อักษรศาสน์ นอกเหนือจากการเป็นบรรณาธิการนิตยสาร สายธาร ซึ่งเป็นนิตยสารรายเดือนที่เน้นบทความด้านศิลปวรรณกรรม⁴³ อศนีเสียชีวิตในต่างแดนใน พ.ศ. 2532⁴⁴

เปลื้อง วรรณศรี (พ.ศ. 2465-2539) มาจากจังหวัดสุรินทร์ เรียนจบจากโรงเรียนประจำจังหวัดสุรินทร์ชื่อโรงเรียนสุรวิทยาคาร เมื่อเรียนจบได้เข้าศึกษาด้านกฎหมายที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ทำให้รู้จักอศนี พลจันทร และกลายเป็นเพื่อนสนิท ทั้งสองต่างวณเวียนในวงการนำหมึกด้วยกันและช่วยเหลือกันมาโดยตลอด⁴⁵ ระหว่างเรียนหนังสือ เปลื้อง วรรณศรีได้เขียนหนังสือลงในหนังสือพิมพ์ ปวงชน และ เสียงไทย รวมทั้งนิตยสาร สยามสมัย ที่มีมัลย์

⁴²อินทรายุทธ (นามปากกา), “บันทึกว่าด้วย “จำกัด พลังกูร” และ น.ส.พ. เอกชน” ในคณะกรรมการจัดงาน “นายผีคืนถิ่นแผ่นดินแม่”, ชีวิตและงาน: ตำนาน ‘นายผี’ อศนี พลจันทร (2461-2530), หน้า 97.

⁴³ภาพร อติวานิชยพงศ์, พัฒนาการความคิดเศรษฐกิจศาสตร์การเมืองไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน, หน้า 20. และคณะกรรมการจัดงาน “นายผีคืนถิ่นแผ่นดินแม่”, ชีวิตและผลงาน: ตำนานนาย ‘ผี’ อศนี พลจันทร (2461-2530), หน้า 48.

⁴⁴มติชน (วันเสาร์ที่ 14 ตุลาคม 2532): 20.

⁴⁵เปลื้อง วรรณศรี, ปฏิวัติสังคม: รวมปาฐกถา และบทกวีเพื่อประชาชน (กรุงเทพฯ: พรรคสังคมนิยมมหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2539), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ชูพินิจ เป็นบรรณาธิการ และ **อักษรสาส์น** ตลอดทั้งเคลื่อนไหวทางการเมืองด้วย เช่นมีบทบาทในการเคลื่อนไหวเรียกร้องมหาวิทยาลัยคืน ในกรณี “ขบวนการ ๑๑ ตุลาคม”⁴⁶ และถูกจับในคดี “กบฏสันติภาพ” ในปี พ.ศ. 2495 เมื่อเปลื้อง วรรณศรี รับนิรโทษกรรมในปี พ.ศ. 2499 จึงได้ออกนิตยสาร **ปิฎกภูมิ** ทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการจนกระทั่ง ปี พ.ศ. 2501 นอกจากนั้นยังได้ลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรถึงสองครั้ง ได้รับเลือกในปี พ.ศ. 2500 แต่ในยุคสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการรัฐประหารยึดอำนาจเบ็ดเสร็จในปี พ.ศ. 2501 เปลื้อง วรรณศรีจึงถูกจับขังคุกอีกครั้งพร้อมกับจิตร ภูมิศักดิ์ ทวีป วรดิถก และปัญญาชนหัวก้าวหน้าคนอื่น ๆ

อุดม สิววรรณ (พ.ศ. 2463-2536) เกิดที่หมู่บ้านนาแดน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เข้าเรียนโรงเรียนเดินเนื้ชแมคเคนซีซึ่งเป็นโรงเรียนของมิชชันนารี ในจังหวัดลำปาง จนจบชั้นมัธยมศึกษาในปี พ.ศ. 2480 เมื่ออายุเพียง 17 ปี เขาตัดสินใจเดินทางผ่านอินโดจีนของฝรั่งเศส เข้าไปในจีน ช่วงแปดปีที่เขาอยู่ในจีน เขาได้ปฏิบัติการกิจหลายประการ เช่น เป็นบุรุษพยาบาลประจำองค์การภาษากับ Esperanto Association ในปี พ.ศ. 2481 และเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ 2 และได้ศึกษาวิชาเศรษฐกิจการเมืองและศิลปวรรณคดีที่เทียนอาน ภายหลังจากที่กองทัพญี่ปุ่นยอมจำนนในปี พ.ศ. 2488 เขาเดินทางกลับประเทศไทย และได้ทำงานเป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ **มหาชน** และเข้าเป็นสมาชิกของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในปี พ.ศ. 2489 โดยเริ่มใช้นามปากกาว่า “ขุนดง” ช่วงต้นทศวรรษ 2490 เขาได้เขียนผลงานที่ส่งผลสะท้อนต่อคนหนุ่มรุ่นใหม่ โดยเฉพาะการเขียนวิเคราะห์สังคมไทยด้วยกรอบทฤษฎีมาร์กซิสต์ ในนามปากกา “อรัญญ์พรหมชมพู” ในปี พ.ศ. 2493 เรื่อง “ไทย-กึ่งเมืองขึ้น” นอกจากนี้เขายังมีนามปากกาที่เขียนวิเคราะห์ศิลปวรรณคดี ในนามปากกา “บรรจง บรรเจิดศิลป์”, “ประสาน”, “ประสาน นรพย์คัม”, “พ. เมืองชมพู” โดยเขียนลงใน **มหาชน อักษรสาส์น เศรษฐสาร ปิฎกภูมิ** งานเขียนของเขาครอบคลุม

⁴⁶“ขบวนการ ๑๑ ตุลาคม” เป็นขบวนการโดยนักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองที่เดินขบวนประท้วงการที่ทหารเข้ายึดมหาวิทยาลัยตามกฏอัยการศึกภายหลังการเกิด “กบฏแมนฮัตตัน” (29 มิถุนายน 2494) รวมทั้งการที่กองทัพบกเสนอคณะรัฐมนตรีขอซื้อสถานที่ทั้งหมดของมหาวิทยาลัยคืน เนื่องจากเคยเป็นของกองทัพบกมาก่อน ทำให้มีการปลุกระดมนักศึกษาประชาชน ชุมนุมและเดินขบวนเรียกร้องม.ธ.ก. คืนจากกลุ่มเผด็จการทหารด้วยการเดินขบวนไปหน้ารัฐสภา จนในที่สุดจอมพล ป. พิบูลสงครามต้องออกมาขึ้นชั้นศาลมหาวิทยาลัยให้ เหตุการณ์นี้เปลื้อง วรรณศรีได้รับรองบทกวีและได้รับการจารึกไว้ในอนุสรณ์หลังว่า “ถ้าขาดโดม...เจ้าพระยา...ท่าพระจันทร์ ก็ขาดสัญลักษณ์พิทักษ์ธรรม” โปรดดู ประวัติการต่อสู้ของนักศึกษา ม.ธ.ก. (กรุงเทพฯ: นกชุก, 2540), หน้า 5-39. คณะกรรมการจัดงานรำลึก เปลื้อง วรรณศรี, เปลื้อง วรรณศรี กวี-นักคิด นักเขียน-นักสู้ (กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2540), หน้า 12-13.

ตั้งแต่การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ วิเคราะห์สถานการณ์การเมือง และการวิจารณ์ศิลปวรรณคดี รวมทั้งการตอบปัญหาชีวิตด้วยทัศนะใหม่⁴⁷

อุดม สีสุวรรณ ถูกจับกุมเช่นเดียวกับปัญญาชนคนอื่นๆ สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในปี พ.ศ. 2501 และภายหลังพ้นโทษเขาก็เดินทางเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2525 เขาออกจากป่าและกลับมาทำงานเป็นนักเขียนให้กับบริษัทดิชน จนถึงเดือนตุลาคม 2536 จึงเสียชีวิตลง

ทวีป วรดิกล (พ.ศ. 2471-ปัจจุบัน) เกิดที่บ้านหม้อ กรุงเทพฯ บิดาคืออำมาตย์โท พระทวีปรัฐประศาสน์ เป็นเจ้าเมืองกระบี่ มารดาเป็นชาวหลังสวน จังหวัดชุมพร เริ่มเรียนหนังสือชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนสวนศรีวิทยา จังหวัดชุมพร แล้วเข้าเรียนต่อที่กรุงเทพฯ ที่โรงเรียนพร้อมมูลวิทยา ต่อด้วยโรงเรียนวัดโสมนัสวิหาร ในระดับมัธยมต้น และจบชั้นมัธยมปลายที่โรงเรียนเบญจมบพิตร หลังจากนั้นเข้าเรียนเตรียมปริญญาที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง รุ่น 6 ในปี พ.ศ. 2486 และเข้าเรียนกฎหมายต่อที่นี้ จากการรณรงค์เรียกร้องมหาวิทยาลัยคืนใน “ขบวนการ ๑๑ ตุลา” ในวันที่ 11 ตุลาคม ปี พ.ศ. 2494 เขาถูกลบชื่อออกจากมหาวิทยาลัย⁴⁸

หลังจากนี้ทวีป วรดิกลได้ทำงานที่หนังสือพิมพ์ **พิมพ์ไทย** ทำหน้าที่แปลข่าวจากต่างประเทศ มีอยู่ครั้งหนึ่งเขาแปลข่าวจาก “New York Times” ข่าวนี้ทำให้รัฐบาลไม่พอใจจนเกือบถูกปิดหนังสือพิมพ์ ทวีปมีผลงานเด่นด้านบทกวี ซึ่งเขาเขียนลงใน **อักษรสาส์น** ภายหลังการถูกจับกุมครั้งใหญ่ในฐานะ “กบฏในพระราชอาณาจักร” พร้อมกับจิตร ภูมิศักดิ์ และนักเขียน นักหนังสือพิมพ์คนอื่น ๆ ในสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และในคุกหลายวาระนี้เองที่ทวีป วรดิกลสามารถสอบได้เนติบัณฑิต สามารถประกอบอาชีพทนายความแต่นั้นมา ปัจจุบันเขามีตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาอาวุโสของสำนักพิมพ์ดิชน

⁴⁷บรรจง บรรเจิดศิลป์ (นามปากกา), **ชีวิตกับความใฝ่ฝัน** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2536), หน้าคำนำเสนอ. บรรจง บรรเจิดศิลป์, **ศิลปวรรณคดีกับชีวิต** (กรุงเทพฯ: กลุ่มผู้หญิงธรรมศาสตร์, 2517), หน้าคำนำ. และ Reynolds J. Craig and Lysa Hong, “Marxism in Thai Historical Studies,” in **Journal of Asian Studies** 43, 1 (November 1983): 81. และเกร็ก เจ. เรย์โนลด์ส, **ความคิดแหวกแนวของไทยและโฉมหน้าของศักดินาในปัจจุบัน**, แปลโดย อัญชลี สุสาธินท์, นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: อักษรสาส์น, 2534), หน้า 42.

⁴⁸ทวีปวร (นามปากกา), **รวมกวีนิพนธ์ จงเป็นอาทิตย์เมื่ออุทัย** (กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร, 2539), หน้า 180-181. ทวีปกล่าวว่านักศึกษาระบบต่างไม่พอใจที่ปรีดี พนมยงค์ในฐานะผู้ประศาสน์การของมหาวิทยาลัยถูกอำนาจทางการเมืองกำจัดออกไป และมีข่าวจะมีการขายมหาวิทยาลัย จึงทำให้นักศึกษาทำการประท้วงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม สัมภาษณ์ ทวีป วรดิกล, 21 พฤศจิกายน 2546.

จิตร ภูมิศักดิ์ (พ.ศ. 2473-2509) มาจากครอบครัวข้าราชการ บิดารับราชการเป็นเสมียนสรรพสามิต มารดาเป็นแม่บ้าน จิตร ภูมิศักดิ์ เกิดที่อำเภอประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งบิดาถูกส่งไปประจำที่นั่น ต่อมาได้ย้ายไปอยู่ในตัวอำเภอเมืองปราจีนบุรี พ.ศ. 2479 บิดาถูกส่งไปทำงานที่จังหวัดกาญจนบุรี ครอบครัวทั้งหมดได้ย้ายตามไป ที่นี้จิตร ภูมิศักดิ์ เริ่มเข้าเรียนระดับประถมศึกษา ที่โรงเรียนเดียวกับพี่สาวคือโรงเรียนสตรีกาญจนานุเคราะห์ หลังจากนั้นจิตร ภูมิศักดิ์ย้ายตามครอบครัวไปจนเรียนจบชั้นประถมศึกษาสมุทรปราการ ซึ่งก่อนเขาเรียนจบบิดาถูกส่งไปประจำที่พระตะบองซึ่งตกอยู่ภายใต้การปกครองของไทยในช่วงต้นของสงครามโลกครั้งที่สอง จิตร ภูมิศักดิ์ ได้ย้ายตามครอบครัวไปอยู่พระตะบองและเริ่มต้นเรียนชั้นมัธยมที่พระตะบอง จนทำให้จิตร ภูมิศักดิ์สามารถเรียนรู้และพูดภาษาเขมรได้อย่างคล่องแคล่ว เขามีเพื่อนสนิทที่เป็นชาวเขมรคนหนึ่งชื่อโสพัศซึ่งคบหากับจิตร ภูมิศักดิ์และมีโอกาสไปเยี่ยมจิตร ภูมิศักดิ์ที่กรุงเทพฯ หลายครั้ง ต่อมาบิดาแยกทางกับมารดา มารดาพี่สาวและเขาได้กลับไปอยู่ที่กรุงเทพฯ เขาเข้าเรียนที่โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร และมาต่อที่โรงเรียนเตรียมอุดมจนจบชั้นมัธยมตอนปลาย หลังจากนั้นจึงเข้าศึกษาต่อคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย⁴⁹

ถือได้ว่าจิตร ภูมิศักดิ์ เป็นปัญญาชนรุ่นทศวรรษ 2490 อย่างแท้จริงเพราะเขาเริ่มมีบทบาทและเข้าสู่วงการนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ช่วงกลางทศวรรษ 2490 โดยสืบเนื่องตั้งแต่เขาได้เป็นสารานุกรมให้กับหนังสือของสโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งได้นำมาสู่เหตุการณ์กรณีที่เขาถูกโยนบกโดยนิสิตคณะวิศวกรรมศาสตร์ และนำไปสู่การพิจารณาให้จิตร ภูมิศักดิ์ พักการเรียน แต่ช่วงการพักเรียนช่วงนี้เองที่จิตร ภูมิศักดิ์ ได้เข้าทำงานกับสุภา ศิริमानนท์ ซึ่งเป็นผู้อำนวยการหนังสือพิมพ์ **ไทยใหม่** และทำให้จิตร ภูมิศักดิ์ ได้รู้จักกับทวีป วรดิลก บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ **พิมพ์ไทย** ที่ต่อมาได้ชักชวนให้จิตร ภูมิศักดิ์เขียนลงหนังสืออื่นๆ ตามมาพร้อมกับการเกิดนามปากกาใหม่ๆ เช่น “สมชาย ปรีชาเจริญ” และ “ศิลป์ พิทักษ์ชน” ใช้เขียนวิจารณ์ศิลปวรรณคดีใน **พิมพ์ไทย** **สารเสรี** ซึ่งมีเนตร เขมะโยธิน เป็นผู้อำนวยการ และ **ปิตุภูมิ**

จิตร ภูมิศักดิ์ ได้รับอิทธิพลจากงานเขียนของนักเขียนรุ่นก่อนหน้านั้น อาทิ งานของอินทราวุธ (อัสนี พลจันทร์) เสนีย์ เสาวพงศ์ และสุภา ศิริमानนท์ รวมทั้งนิตยสาร **อักษรสาส์น** ที่กล่าวได้ว่ามีอิทธิพลต่อนิสิตหัวก้าวหน้าในรุ่น 2490 อย่างมาก และจิตร ภูมิศักดิ์ ได้ไปหาสุภา ศิริमानนท์ที่บ้านหลายครั้งเพื่อสนทนาแลกเปลี่ยนความคิด ความรู้ ซึ่งประวุฒิ ศิริมันตะ เองก็ยอมรับ

⁴⁹ทวีป วรดิลก, **จิตร ภูมิศักดิ์ที่ข้าพเจ้ารู้จัก** (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 2546), หน้า 19-34.

ว่านิสิตในรุ่นของเขานั้นได้รับอิทธิพลความคิดจากงานเขียนใน **อักษรสาส์น** อยู่มาก และมีนิสิตที่มีแนวคิดก้าวหน้าอยู่หลายกลุ่มในจุฬาฯ⁵⁰

จิตร ภูมิศักดิ์ มีชะตากรรมเช่นเดียวกันกับปัญญาชนหัวก้าวหน้าอื่น ๆ ที่ถูกกวาดล้างและจับกุมในยุคสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ขึ้นมาอำนาจ แต่จุดจบของจิตร ภูมิศักดิ์ อาจกลายเป็นโศกนาฏกรรมมากกว่าปัญญาชนคนอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนเกี่ยวกับประวัติชีวิตของเขา เพราะเมื่อหลังออกจากคุก จิตร ภูมิศักดิ์ เข้าป่าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และถูกยิงตายที่จังหวัดสกลนคร ในปี พ.ศ. 2509 ชีวิตของเขาจึงเปรียบเสมือนตำนานที่เล่าขานไม่รู้จบต่อมาในรุ่นหลัง

ทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นความเป็นมาของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า (โปรดคูมิหลังของปัญญาชนทั้งหมดในตารางที่ 1 ประกอบ) บางคนถือเป็นผลผลิตของยุคทศวรรษ 2470 และต่อเนื่องมาจนถึงทศวรรษ 2490 บางคนเพิ่งเริ่มบทบาทของเขาอย่างจริงจังในทศวรรษ 2490 อย่างไรก็ตามทศวรรษ 2490 ถือเป็นช่วงเวลาที่สำคัญช่วงหนึ่งที่ยุคปัญญาชนสองรุ่นผนึกเข้าด้วยกัน ทั้งในแง่ของอุดมการณ์และการทำงานร่วมกันตามสำนักพิมพ์ต่าง ๆ ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มของปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้

ยุคสมัยที่อยู่ตรงรอยเชื่อมต่อยุคสมัยของการปฏิวัติ 2475 จนเข้าสู่ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นจังหวะที่สังคมไทยจะก้าวต่อไป จึงเป็นสิ่งที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้ได้ใช้สำนึกจากบทเรียนในอดีต วิพากษ์ปัจจุบัน เพื่อแสวงหาสังคมใหม่ในอนาคตที่ดีงามกว่าที่ผ่านมา ดังจะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า

3.2.3 การรวมกลุ่มของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2490

เพื่อให้เห็นความเป็นมาและการคลี่คลายตัวของการรวมกลุ่มของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2490 อาจต้องย้อนกลับไปดูช่วงเวลาก่อนหน้านั้น คือประมาณช่วงเวลานับตั้งแต่ทศวรรษ 2470 ที่กลุ่มคนรุ่นกุหลาบ สายประดิษฐ์ มาลัย ชูพินิจ สด กุระมะโรหิต โชติ แพร่พันธุ์ และคนอื่น ๆ รวมตัวกันในนาม “คณะสุภาพบุรุษ” จากการเป็นเพื่อนร่วมรุ่นที่รู้จักสนิทสนมกันมานับแต่เรียนด้วยกัน จวบจนจบออกมาประกอบอาชีพเป็นนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ด้วยกันจนกระทั่งเกิด

⁵⁰โปรดคู กลุ่มศิลปินวัฒนธรรมเพื่อชีวิต, **ตำนานชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์** (กรุงเทพฯ: กลุ่มศิลปินวัฒนธรรมเพื่อชีวิต, 2540), หน้า 1-19. กลุ่มศิลปินวัฒนธรรมเพื่อชีวิต, **ตั้งเทียนผู้ต้องแท้แก่คน: ตันธารตำนานเพื่อชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์** (กรุงเทพฯ: กลุ่มศิลปินวัฒนธรรมเพื่อชีวิต, 2541), หน้า 22-23. กรณี โยนบก ทวีป วรดิกล, “จิตร ภูมิศักดิ์ ที่ผมรู้จัก,” **มติชนสุดสัปดาห์** 22, 1126 (18-24 เมษายน 2545): 59. และสัมภาษณ์ ประวุฒิ ศรีมันตะ, 24 กันยายน 2545.

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 กลุ่มนี้ก็ยังคงความเหนียวแน่น ผูกพันกันในกลุ่มนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ในเวลาต่อมา ไม่ว่าจะสภาพการเมืองจะเปลี่ยนรัฐบาลครั้งแล้วครั้งเล่า เกิดกบฏ รัฐประหาร นับครั้งไม่ถ้วนรวมทั้งความผันผวนทางการเมืองก็นำมาสู่ผลกระทบต่อการดำรงสถานะความมั่นคงของเป็นนักเขียน นักหนังสือพิมพ์อยู่ไม่น้อย เช่น การคุกคามโดยอำนาจรัฐ การปิดหนังสือพิมพ์ การใช้กฎหมายควบคุมและปราบปราม เป็นต้น อย่างไรก็ตาม คนเหล่านี้ยังยึดมั่นในอุดมการณ์และสำนึกของวิชาชีพที่ตนทำ จนกลายมาเป็นแบบอย่างที่น่าชื่นชม ศรีทธาให้แก่คนรุ่นใหม่ที่ย่อยเข้าสู่วงการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งผ่านอิทธิพลความคิดต่อคนหนุ่มรุ่นใหม่ในทศวรรษที่ 2490 เช่น สุภา ศิริमानนท์ อัสนี พลจันทร์ อุดม สีสุวรรณ ทวีป วรดิกล จิตร ภูมิศักดิ์ ได้สืบทอดอุดมการณ์ และนำไปสู่การทำทลายอำนาจรัฐด้วยกระบวนการคิดที่กล้าแหกคอกไปจากอุดมคติเดิมที่รัฐสร้างขึ้นและถูกถ่ายทอดปลูกฝังมา (ดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 2)

ในขณะที่การรวมกลุ่มของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ารุ่นแรก เห็นได้ชัดเจนว่ามาจากการรวมตัวในสมัยเรียน หากแต่ในกลุ่มปัญญาชนรุ่นที่สอง กลับไม่ชัดเจนนัก (โปรดดูตารางที่ 1) แม้ว่าจะมีบางคน เช่น สุภา ศิริमानนท์ และอัสนี พลจันทร์ ซึ่งอายุห่างกันประมาณสี่ปีจะจบจากโรงเรียนสวนกุหลาบทั้งคู่ และทั้งคู่ต่างเรียนในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (เมื่อเทียบกับเปลื้อง วรรณศรี ปรากฏว่าทั้งอัสนีและเปลื้อง สนธิสนมคุ้นเคยกันดี) หากแต่ไม่มีหลักฐานว่าทั้งสองรู้จักกันตั้งแต่ตอนนั้น

ทั้งสุภา ศิริमानนท์ และอัสนี พลจันทร์ได้เข้าสู่วงการนำหมึกในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน และเข้าสู่กลุ่มหนังสือ **ประชาธิปไตย-สุภาพบุรุษ** ที่มีกุหลาบ สายประดิษฐ์ และมาลัย ชูพินิจทำงานร่วมกันอยู่ในช่วงทศวรรษ 2480 กล่าวคืออัสนี พลจันทร์เริ่มมีผลงานปรากฏจากการส่งบทความโต้แย้ง ส. ธรรมยศ เกี่ยวกับนิราศลำน้ำน้อยของพระยาตรัง ในนิตยสาร **สุภาพสตรี** เมื่อเขาอายุได้ 19 ปี และเริ่มเขียนประจำใน **ประชาธิปไตย** ในที่สุดได้ร่วมกันจัดทำหนังสือพิมพ์ **เอกชน** ในปี พ.ศ. 2484 กับจำกัด พลากร ศด ฐรมะโรหิต ซึ่งมีงาน สิงหนเสนีเป็นบรรณาธิการ ขณะที่ สุภา ศิริमानนท์ เข้าสู่วงการหนังสือพิมพ์ **ประชาชาติ** เมื่ออายุได้ 20 ปี ในยุคที่กุหลาบ สายประดิษฐ์ และมาลัย ชูพินิจมีบทบาทสำคัญในหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ หลังจากรับหน้าที่ “ตรวจบริพ” อยู่ที่ **ประชาชาติ** ต่อมาสุภา ศิริमानนท์ ได้ร่วมก่อตั้ง **สยามนิกร** โดยมีโชติ แพร่พันธุ์เป็นผู้อำนวยการ ได้ส่งสุภา ศิริमानนท์ ไปเป็น “ผู้สื่อข่าวสงคราม” ที่ประเทศจีน ในช่วงที่จีนกับญี่ปุ่นก่อสงครามใน พ.ศ. 2480⁵¹ ทำให้สุภา ศิริमानนท์ ได้ให้ความสนใจประเด็นการขยายจักรวรรดินิยมญี่ปุ่น และผลิตผลงานออกมาจำนวนหนึ่ง เช่น “ญี่ปุ่นมีเจตนาแก่ไต้หวันและอย่างไรในการขยายตัวลงมาจากไต้หวัน”

⁵¹ประกาศ วัชรภรณ์, นักเขียน นักหนังสือพิมพ์, หน้า 328. และคณะกรรมการจัดงาน “นายผีคืนถิ่นแผ่นดินแม่”, ชีวิตและผลงาน: ตำนาน ‘นายผี’ อัสนี พลจันทร์ (2461-2530), หน้า 17.

ของเอเชีย” ตีพิมพ์ในนิตยสาร **นาวิกศาสตร์** เดือนธันวาคม 2483 และ “ญี่ปุ่นมีแผนและวิธีปฏิบัติอย่างไรจึงสามารถตลุมเอาชนะในพหุขยสงครามกับนานาชาติได้” พิมพ์ในนิตยสาร **หอการค้า** ในปี พ.ศ. 2484 เป็นต้น*

อาจกล่าวได้ว่า จุดนี้คือการเชื่อมต่อปัญญาชนรุ่นทศวรรษ 2470 กับปัญญาชนรุ่นหลังจากการเข้าร่วมวงการเดียวกัน ในบันทึกว่าด้วย “จำกัด พลาตงูร” และหนังสือพิมพ์ **เอกชน** ในงานเขียนของของอัสนี พลจันทร์ชี้ให้เห็นว่า ขณะนั้นได้มีการรวมตัวของกลุ่มนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ทั้งรุ่นเก่าและรุ่นใหม่เกิดขึ้นแล้ว มีนักเรียนที่จบจากนอกเข้ามาร่วมด้วย เช่น วิทย์ ศิวะศรียานนท์ สมักร บุราวาศ

...สมัยคุณจำกัด พลาตงูรที่จริงก็คานอยู่ระหว่างสมัยคุณกุหลาบ สายประดิษฐ์ และคุณอิศรา อมันตกุล กลุ่มนั้นเป็นเป็นกลุ่มหนุ่มอีกรุ่นหนึ่ง ที่เผชิญมีความผูกพันฐานเป็นเพื่อนนักเรียนนอกมาด้วยกัน โดยเฉพาะนักเรียนเก่าทางยุโรป ในนี้มีคุณวิทย์ ศิวะศรียานนท์ และคุณประยูร วิไลลักษณ์...พวกเขามีหัวเป็นประชาธิปไตย กระฎุมพีที่ก้าวหน้า หรือในยุคเสรีนิยม คัดค้านระบอบศักดินา ขณะเดียวกันก็คัดค้านระบอบฟาสซิสต์ด้วย...คุณกุหลาบเป็นผู้คุณธรรมสูง เห็นว่าเอกชนเดินทิศทาง ก็มาเขียนเรื่องของ “สุนทร” ให้ ถัดจากนั้นก็ร่วมมือกับเราตลอด ความสัมพันธ์ระหว่างเรากับองงามขึ้น “ขาขอบ” ก็มาช่วยเรา เอกชนรวมนักเขียนนอกหัวใหม่รุ่นหนุ่มมาช่วยกันเขียน เช่น คุณวิทย์ ศิวะศรียานนท์, คุณสมักร บุราวาศ ก็มาเขียนเรื่อง “ถนนเหล็ก” จนโด่งดังที่นั่น...⁵²

ในช่วงยุคทศวรรษ 2480 เริ่มปรากฏนักหนังสือพิมพ์รุ่นใหม่ ดังที่กล่าวถึงทั้งสุภา ศิริมานนท์ และอัสนี พลจันทร์ ต่างก็เข้าสู่วงการในช่วงเวลาดังกล่าว รวมทั้งศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์ หรือที่รู้จักในนามเสนีย์ เสาวพงศ์ อิศรา อมันตกุล สุวัฒน์ วรดิลก ศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์ ทนง ศรีธธาทิพย์ เป็นต้น โดยเฉพาะอิศรา อมันตกุล และเสนีย์ เสาวพงศ์ ได้สร้างชื่อเสียงด้วยผลงานเขียนนวนิยายสองเรื่องในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 อิศรา อมันตกุลเขียนเรื่อง **นักบุญคนบาป** และเสนีย์ เสาวพงศ์ เขียนเรื่อง **ชัยชนะของคนแพ้** กลุ่มคนเหล่านี้มักถูกเรียกว่า “นักหนังสือพิมพ์กลุ่ม

* ต้นฉบับบทความของสุภา ศิริมานนท์ ได้เก็บรักษาไว้ที่ห้องสมุดคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้สนใจประเด็นนี้สามารถค้นคว้าได้

⁵²อินทราวุธ (นามปากกา), “บันทึกว่าด้วย “จำกัด พลาตงูร” และนสพ. เอกชน” ใน คณะกรรมการจัดงาน “นายผีคืนถิ่นแผ่นดินแม่,” ชีวิตและผลงาน: ตำนาน ‘นายผี’ อัสนี พลจันทร์ (2461-2530), หน้า 96-97.

หนุ่ม” มีแหล่งชุมนุมพบปะสังสรรค์ที่เสาชิงช้า บำรุงเมือง และเฟื่องนคร ซึ่งเป็นที่ตั้งของโรงพิมพ์ต่างๆ รวมทั้งร้านกาแฟเป็นแหล่งพบปะเสวนา ในงานของวิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร กล่าวว่า กลุ่มนี้โดยเฉพาะอิศรา อมันตกุลซึ่งทำอยู่ที่หนังสือพิมพ์ เอกราช เป็นเสมือนแม่เหล็กที่ดึงดูดเด็กหนุ่มสมัยนั้นให้ก้าวสู่วงการนักหนังสือพิมพ์และนักเขียน เช่นตัวเขาที่ถึงขนาดทิ้งชั้นเรียนมาขึ้นเฝ้าแท่นพิมพ์⁵³

เหตุการณ์ที่ทำให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ คือ ช่วงเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่สอง ที่ญี่ปุ่นมุ่งหมายไทยเป็นที่ตั้งฐานทัพเพื่อเดินทางสู่ประเทศพม่าและอินเดีย และรัฐบาลไทยประกาศให้ความร่วมมือกับญี่ปุ่น ทั้ง ๆ ที่ก่อนหน้านี้สงครามมหาเอเชียบูรพาจะระเบิดขึ้นผู้นำคือ จอมพล ป. พิบูลสงครามเรียกร้องและปลุกใจให้ราษฎรลุกขึ้นต่อสู้หากมีชาติหนึ่งชาติใดมารุกล้ำอธิปไตยของไทย⁵⁴ ดังนั้นจึงทำให้เกิดการรวมตัวของคนกลุ่มหนึ่งที่ไม่เห็นด้วยกับนโยบายของรัฐบาลและดำเนินการต่อต้านญี่ปุ่น ที่เรียกว่า “ขบวนการเสรีไทย” ในส่วนกลุ่มที่เคลื่อนไหวในเมืองไทย มีหัวหน้าคือ ปรีดี พนมยงค์ และกลุ่มในต่างประเทศ เช่น ในสหรัฐอเมริกา มี ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช⁵⁵ โดยเฉพาะกลุ่มของปรีดี พนมยงค์ ในระยะเริ่มแรกเป็นการรวบรวมกลุ่มเพื่อนที่สนิทและลูกศิษย์จากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เช่น นายเตียง ศิริขันธ์ นายทองอินทร์ ภูริทัต นายถวิล อุดล นายจำลอง ดาวเรือง ได้จัดตั้ง “องค์การต่อต้านญี่ปุ่น” และใช้มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นที่ตั้งกองบัญชาการต่อต้านญี่ปุ่น ในเวลาต่อมาได้เข้าร่วมเป็นขบวนการเดียวกันกับ “ขบวนการเสรีไทย” ในสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ⁵⁶ ในงานของสรศักดิ์ งามขจรกุลกิจได้กล่าวถึงความเคลื่อนไหวของกลุ่มปรีดี พนมยงค์ว่า ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มการเมืองภายในอื่นๆ ที่ขัดแย้งกับรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในขณะนั้น เช่น กลุ่มสมาชิกสภาผู้แทนภาคอีสาน รวมทั้งกลุ่มข้าราชการระดับกลางและระดับต่ำ กลุ่ม

⁵³ คณะกรรมการจัดงาน “นายผีคืนถิ่นแผ่นดินแม่”, ชีวิตและผลงาน: ตำนาน ‘นายผี’ อัสนี พลจันทร์ (2461-2530), หน้า 96. และวิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, นักเขียน ศิลปิน และสังคมไทย (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2542), หน้า 138-139.

⁵⁴ โปรดดูรายละเอียดในแถมสุข นุ่มนนท์, เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์เดือนตุลา, 2544). และ กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพชร, นโยบายต่างประเทศของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487 (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532).

⁵⁵ โปรดดูสรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในระหว่าง พ.ศ. 2484-2492 (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532).

⁵⁶ ปรีดี พนมยงค์, “การก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นและเสรีไทย,” ใน สันติสุข โสภณศิริ, บรรณาธิการ, บันทึกปฏิบัติการใต้ดินของอดีตเสรีไทย (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง 100 ปีชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบาลอยุธยาโส ภาคเอกชน, 2533), หน้า 21-28.

นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ เช่น จากเครือ สยามนิกร พิมพ์ไทย และสุภาพบุรุษ ได้แก่ มาลัย ชูพินิจ สุภา ศิริमानนท์ อารีย์ ลีวีระ ตลอดจนกลุ่มนิสิต นักศึกษาในมหาวิทยาลัย ทั้งจากจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งได้สมัครเข้าฝึกอบรมในรูปของ นักเรียนนายสิบสารวัตรทหาร บางส่วนถูกส่งออกไปฝึกการรบพิเศษกับหน่วยโอ.เอส.เอส.⁵⁷ ขณะที่ สุภา ศิริमानนท์ ได้มีสายสัมพันธ์ต่อเนื่องกับปรีดี พนมยงค์ นับแต่เข้าร่วมขบวนการเสรีไทย รวมทั้งสนิทกับน้องชายปรีดี พนมยงค์ (อรรถกิตติ พนมยงค์) จนเขาเลือกชีวิตรับราชการใน กระทรวงการต่างประเทศ และได้ไปประจำกรุงมอสโก สหภาพโซเวียต นั้นเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญต่อการสนใจศึกษาทฤษฎีมาร์กซิสต์อย่างจริงจัง⁵⁸

ขณะที่มาลัย ชูพินิจได้สะท้อนเหตุการณ์ช่วงนี้ใน **X.O. Group: เรื่องราวภายในขบวนการเสรีไทย** ว่าผู้คนจำนวนมากได้เข้าร่วมกับกลุ่มปรีดี พนมยงค์ เขาได้แสดงความรู้สึกของเหตุการณ์ในครั้งนั้นว่า

...สำหรับประเทศไทยและชาวไทยทุกคนได้รับความโศกเศร้าใจหลายคน คิดว่าเขาควรจะได้บำเพ็ญกรณียกิจอย่างหนึ่งอย่างใดเพื่อประเทศไทย หลายคน ได้ลงมือดำเนินงานหลายวิธี ซึ่งเขาคิดว่าจะเป็นการกู้สวัสดิภาพและเกียรติศักดิ์ของชาติไทย ...และหลายคนก็ได้หันมาร่วมงานเป็นกลุ่มก้อนอยู่ในองค์การ X.O. GROUP ในตอนหลัง ๆ...⁵⁹

⁵⁷สมศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, **ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในระหว่าง พ.ศ. 2484-2492**, หน้า 19-20.

⁵⁸จินดา ศิริमानนท์, **อนุสรณ์นายสุภา ศิริमानนท์**, หน้า 48. และสัมภาษณ์ จินดา ศิริमानนท์, 22 กุมภาพันธ์ 2546 จินดา ศิริमानนท์ได้เล่าความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวของตนเองกับปรีดี พนมยงค์ ว่าสนิทสนมทั้งปรีดี พนมยงค์ และท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์และปรีดี พนมยงค์ได้ให้ความเมตตาแก่ครอบครัวมาโดยตลอด ได้มาเป็นผู้ให้ร่วมในงานแต่งงานของตนกับสุภา ศิริमानนท์ ฉะนั้นเมื่อปรีดี พนมยงค์ถูกจับจากฝ่ายรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม กลุ่มคนที่เคยใกล้ชิดสนิทสนมกับปรีดี พนมยงค์ จึงถูกจับตามองไปด้วย ทำให้สุภา ศิริमानนท์ ไม่สามารถทำงานในกระทรวงการต่างประเทศได้อย่างราบรื่น จนในที่สุดตัดสินใจออกมาทำ **อักษรศาสตร์** ใหม่ๆ เขาไม่ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวทางการเมืองร่วมกับกลุ่มปรีดี แต่อย่างใด.

⁵⁹“นายฉันทนา” (นามปากกา), **X.O.Group: เรื่องราวภายในขบวนการเสรีไทย** (กรุงเทพฯ: กระทั่งม.ป.ล., 2545), หน้า 43-44.

งานเขียนของมาลัย ชูพินิจ ชิ้นนี้ได้ชี้ให้เห็นความคิดเรื่อง “ความรักชาติ” จากการใช้คำที่ถูกต้องเข้ายึดครอง อันเป็นแนวคิดที่ไม่สอดคล้องกับแนวคิดของฝ่ายรัฐบาลที่ก่อกระแสขึ้นก่อนที่สงครามมหาเอเชียบูรพาจะระเบิดขึ้น กระแสการติดตามสถานการณ์โลกและความวิตกกังวลห่วงใยในอนาคตของประเทศไทยมีการเคลื่อนไหวอยู่ก่อนแล้วในแวดวงปัญญาชน นักหนังสือพิมพ์ ขณะที่ฝ่ายผู้นำ จอมพล ป. พิบูลสงครามยังประกาศผ่านหนังสือพิมพ์ บางกอกครอนิกเกิล ที่เน้นย้ำการเตรียมตัวสู้เพื่อชาติไทย แต่แล้วภายใน 5 ชั่วโมงครึ่งหลังจากญี่ปุ่นบุกไทยและประชาชนในต่างจังหวัดได้ต่อสู้อย่างสมเกียรติ ผู้นำไทยก็ประกาศวางอาวุธยอมให้ญี่ปุ่นยาดรากกองทัพเข้าสู่ไทย⁶⁰ งานเขียนของมาลัย ชูพินิจ โดยเฉพาะบทนำในหนังสือ “ประชามิตร” ฉบับวันที่ 7 ธันวาคม 2484 ได้ชี้ให้เห็นความวิตกกังวลเกี่ยวกับอนาคตของประเทศชาติของเขาว่า

...ไม่มีใครบอกได้ว่าสัปดาห์ใหม่ซึ่งเริ่มตั้งแต่วันนี้ไป ฝันร้ายนั้นจะค่อยคลายลงแล้วอันตรายหายไป หรือคดีครอบงำเรานักหนังสือพิมพ์ยิ่งขึ้นเป็นทวีคูณ เกือบไม่มีความจำเป็นที่เราต้องชี้แจงกันอีกว่า อนาคตของไทยเรากับการเจรจาระหว่างอเมริกาและญี่ปุ่นที่วอชิงตัน มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอยู่เพียงใด ความสำเร็จหรือล้มเหลวของการเจรจาที่วอชิงตันจะส่งผลกระทบต่ออนาคตไทยเราเท่ากับที่มันส่งผลกระทบต่อจีนในมหาสมุทรแปซิฟิกและนานาประเทศในตะวันออกไกล ไทยเราไม่มีประโยชน์ส่วนใดส่วนเสียอันใดเกี่ยวข้องอยู่กับการเจรจาดังนี้ แต่ฐานที่ตั้งของภูมิประเทศ และความเป็นกลางอย่างเคร่งครัดของไทย เป็นหัวใจสำคัญยิ่งส่วนหนึ่งแก่การธำรงไว้ซึ่งสันติภาพในแปซิฟิกและตะวันออกไกล ปัญหาเรื่องสวัสดิภาพและเอกราชของไทยจึงเป็นปัญหาที่แทรกเข้าไปอยู่ในการเจรจาที่วอชิงตันด้วย⁶¹

สถานการณ์สงครามทำให้กระแสพลังกลุ่มอื่น เช่น กลุ่มปัญญาชนอิสระที่ไม่ได้สังกัดกลุ่มการเมืองใดเป็นพิเศษ แต่มีความคิดเห็นที่แตกต่างจากการถูกครอบงำความคิด ความรู้ที่รัฐพยายามสร้างขึ้นตลอดช่วงต้นทศวรรษ 2480 ต้องเข้ามาร่วมในขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นอันมีนัยต่อต้านอำนาจของรัฐไปพร้อมกันด้วย ดังจะเห็นว่าบทบาทกลุ่มปัญญาชน นักหนังสือพิมพ์กลุ่มนี้ได้พยายามแยกตัวออกมาเป็นกลุ่มอิสระจากความขัดแย้งทางการเมืองของกลุ่มการเมืองหลังสงครามยุติ

⁶⁰“นายฉันทนา” (นามปากกา), X.O.Group: เรื่องราวภายในขบวนการเสรีไทย, หน้า 27-29.

⁶¹มาลัย ชูพินิจ, X.O.Group: เรื่องราวภายในขบวนการเสรีไทย, หน้า 26-27.

ในด้านทศวรรษ 2490 เช่น กลุ่มนักการเมืองสายอีสานที่ยังคงมีสายสัมพันธ์เหนียวแน่นกับปรีดี พนมยงค์

นอกจากนี้ในงานเขียนเชิงบันทึกของคำรึห์ เรื่องสุพรรณ ได้เล่าถึงการมีส่วนร่วมของ ขบวนการแรงงานไทยในการต่อต้านกองทัพญี่ปุ่นในสงครามโลกครั้งที่สองไว้อย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะการออกหนังสือพิมพ์ มหาชน ฉบับใต้ดิน ฉบับปฐมฤกษ์⁶² ได้ถือกำเนิดในวันกรรมกรสากลคือ 1 พฤษภาคม 2485 ถือเป็นหนังสือพิมพ์ใต้ดินจากการมีส่วนร่วมของผู้ใช้แรงงานเป็นส่วนใหญ่ ในบทนำของ มหาชน ฉบับปฐมฤกษ์ เขียนโดยจิตร เลขวัตได้แถลงถึงจุดมุ่งหมายของการออกหนังสือพิมพ์ใต้ดินฉบับนี้ว่า

เป็นปากเสียงของ พลังผู้รักชาติ รักประชาธิปไตยที่ต่อต้านญี่ปุ่น คัดค้านรัฐบาลเผด็จการต่อสู้เพื่อความเป็นเอกราชของชาติ เพื่อระบอบประชาธิปไตยของประชาชน และความเจริญรุ่งเรืองของสังคมไทย...รวมทั้งเสนอข่าวการต่อสู้ทางเศรษฐกิจและการต่อสู้ทางการเมืองของประชาชนในขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นและต่อต้านระบอบเผด็จการ⁶²

ในงานของเกษียร เตชะพีระได้ศึกษาถึง หนังสือพิมพ์ มหาชน ว่ามีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นกระบอกเสียงให้แก่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2485 ถึง พ.ศ.2494 รวมทั้งมีส่วนสำคัญในการทำงานใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่นและรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม หลังสงครามสิ้นสุด หนังสือพิมพ์ มหาชน ได้กลายเป็นหนังสือพิมพ์ “ฝ่ายซ้าย” จากใต้ดินเป็นบนดินเต็มรูปแบบโดยตีพิมพ์เนื้อหาด้านแนวคิดสังคมนิยม ต่อต้านจักรวรรดินิยมตะวันตก โดยเฉพาะจักรวรรดินิยมอเมริกา เคลื่อนไหว เรียกร้องอิสรภาพ เสรีภาพให้แก่ประเทศเพื่อนบ้านไทยในกลุ่มเอเชียตะวันออกเฉียงใต้⁶³

หนังสือพิมพ์ มหาชน ฉบับใต้ดินได้ปลุกกระดมและเผยแพร่การต่อต้านญี่ปุ่นจนกลายเป็นสื่อโฆษณาแนวคิดรักชาติที่สำคัญในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยมีการแจกจ่ายไปยังพลพรรคกองอาสาฯ ชุมชน กรรมกรที่ต่างๆ และขยายวงกว้างออกไปอีก เช่น มีการไปสอดไว้ใต้เบาะรองที่

⁶²คำรึห์ เรื่องสุพรรณ, ขบวนการแรงงานไทยในการต่อต้านกองทัพญี่ปุ่นในสงครามโลกครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, 2544), หน้า 156-157.

⁶³Kasian, Tejapira *Commodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958*, pp. 151-152.

นั่งชั้นหนึ่งของรถราง เสียบได้อ่านนั่งของจักรยานตำรวจจรตามสี่แยกต่าง ๆ และตาม โรงภาพยนตร์ เป็นต้น⁶⁴ ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่าหนังสือพิมพ์ใต้ดินฉบับนี้ได้ช่วยแพร่กระจายแนวคิด เรื่อง “รักชาติ” ต่อต้าน “ต่างชาติ” ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อจนถึงหลังสงครามโลกครั้งที่สองยุคถึง

ในประเด็นความเคลื่อนไหวของขบวนการแรงงานในสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่น่าสนใจคือ การร่วมมือต่อต้านญี่ปุ่น โดยเฉพาะบทบาทของขบวนการแรงงาน จากการจัดตั้งกองอาสาต่อต้าน ญี่ปุ่น ซึ่งมีหลักนโยบายต่อสู้ 10 ประการ โดยสาระสำคัญในข้อแรกคือขับไล่กองทัพญี่ปุ่นออกจากประเทศไทย ฟันฟูเอกราชและอิสระเสรีของชาติไทย⁶⁵ ประเด็นที่น่าสนใจต่อแนวคิดและการ เคลื่อนไหวในคือนอกเหนือจากการลักลอบเผยแพร่หนังสือใต้ดินแล้ว มติขององค์กรใต้ดิน ในวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2486 เรียกร้องให้เกณฑ์และสมาชิกกองอาสาสมัครต่อต้านญี่ปุ่นลงสู่มวลชนทั้งใน ระดับเมืองและชนบททั่วประเทศ ขยายงานจัดตั้งมวลชนด้วยรูปแบบต่าง ๆ ที่สำคัญไม่เสนอคำขวัญ ต่อสู้และรูปแบบที่ซ้ำจืดที่มวลชนและสังคมไม่ยอมรับ แต่เน้นมวลชนที่กำลังต่อสู้กับ “ศัตรูของ ชาติ” คือญี่ปุ่น⁶⁶

อาจกล่าวได้ว่าความเคลื่อนไหวในการต่อต้านญี่ปุ่นขององค์กรใต้ดินกลุ่มนี้ไม่ได้มีความ สัมพันธ์กับการเคลื่อนไหวของขบวนการเสรีไทยกลุ่มต่าง ๆ ที่กล่าวมาข้างต้น และเน้นเคลื่อนไหว ในหมู่กรรมกรเป็นหลัก หากเมื่อกล่าวในภาพรวมทั้งหมดแล้วจะพบความหลากหลายของกลุ่มคน ที่มีบทบาทเคลื่อนไหวในการต่อต้านญี่ปุ่น และชูประเด็นเรื่องสำนึกความรักชาติทั้งสิ้น โดยเฉพาะ กลุ่มนักคิด นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ แม้ว่าเบื้องหลังของแต่ละกลุ่มอาจไม่ได้สัมพันธ์กันโดยตรง ก็ตาม แต่เมื่อตกอยู่ในสถานการณ์เดียวกันโดยมีความคิดเรื่อง “ความรักชาติ” เป็นศูนย์กลางพลัง แนวคิดนี้จึงแพร่ไปในทุกกลุ่ม และต่างมีความรู้สึกร่วมกันที่จะปกป้อง “ชาติไทย” ให้พ้นจากศัตรู ผู้รุกราน นอกจากนั้นพวกเขาเริ่มมองเห็นจุดอ่อนและช่องโหว่ของผู้นำทางการเมืองที่ป่าวประกาศ ความคิดเรื่อง “รักชาติ” แต่กลับทำในทางตรงข้าม คือให้ความร่วมมือกับศัตรูของชาติ ในช่วง สงครามโลกครั้งที่สอง กลุ่มขบวนการเสรีไทยและองค์กรใต้ดินเหล่านี้ถูกปราบ ถูกจับกุมและถูก ติดตามในฐานะ “แนวที่ 5” ลีลับของความหลากหลายของกลุ่มต่างๆ เหล่านี้โดยที่อาจไม่ได้รู้จักกัน มาก่อนในระหว่างการต่อต้านฐานทัพญี่ปุ่นในช่วงสงคราม ถูกนำมาสะท้อนในนวนิยายของสค กุระมะโรहित เรื่อง ระย้า ซึ่งเขียนขึ้นภายหลังสงครามยุคไม่นานนัก นวนิยายเรื่องนี้ให้ภาพสำนึก

⁶⁴ คำรึห์ เรื่องสุธรรม, ขบวนการแรงงานไทยในการต่อต้านกองทัพญี่ปุ่นในสงครามโลกครั้งที่ 2, หน้า 94-95.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 140.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 132.

เรื่อง “ชาติ” ซึ่งนำเสนอผ่านบรรดาตัวละคร ทั้งในฐานะชาวบ้าน ข้าราชการระดับล่าง กลุ่มธุรกิจ และความสับสนของกลุ่มต่าง ๆ ที่ทำงานได้ดินให้แก่องค์กรต่าง ๆ ทั้งในและต่างประเทศ กล่าวได้ว่าเป็นนวนิยายที่ทำให้สีสันของความเคลื่อนไหวของขบวนการใต้ดินกลุ่มต่าง ๆ และให้ภาพการดำเนินงานของขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นอย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังมีนวนิยายที่มองประสบการณ์สมัยสงครามโลกครั้งที่สอง เช่น งานของมาลัย ชูพินิจในนามปากกา “เรียมเอง” เรื่อง **เมืองนิมิต*** ซึ่งลงพิมพ์ใน **สยามสมัย** ใน พ.ศ. 2496 และนักเขียนคนอื่น เช่น วิฑิต์ สุทธิเสถียร ที่กลับจากฟิลิปปินส์หลังสงครามยุติด้วยประสบการณ์ที่เข้มข้นจากสงครามแปซิฟิก เสนีย์ เสาวพงศ์ กลับจากตะวันออกไกลด้วยภาพติดตามเกี่ยวกับการสูญเสียเสรีภาพของมนุษยชาติ ดังที่เขาสะท้อนความรู้สึกส่วนหนึ่งในนวนิยายเรื่อง **ชัยชนะของคนแพ้** ภาวะสงครามได้ส่งผลกระทบต่อกลุ่มนักคิดนักเขียนบางส่วนสะท้อนออกมาในรูปของนวนิยาย โดยมีบรรยากาศของการต่อสู้ระหว่างเชื้อชาติและอุดมการณ์เป็นบริบทสำคัญอยู่ในงานเขียนเหล่านี้ ดังที่ วิฑิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร เรียกพลังผลักคันความรู้สึกนี้ว่าเป็นทัศนคติซึ่งผสมระหว่างการเมืองจากภายนอกเข้ามา และมองจากภายในออกไป⁶⁷

ทัศนคติและอุดมคติในการต่อต้านสงครามของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้ จะส่งผลต่อเนื่องไปถึงช่วงต้นทศวรรษ 2490 กล่าวคือการต่อต้านการที่รัฐบาลไทยเข้าร่วมในสงครามเกาหลี (พ.ศ. 2493) และทั้งการเกิดขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพ ในช่วงทศวรรษ 2490 ดังจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

เหตุการณ์อีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ปัญญาชนหัวก้าวหน้ารวมกลุ่มคืออุดมการณ์ร่วมกันในการสร้างพลังต่อการทำทนายอำนาจรัฐ คือบรรยากาศทางการเมืองในช่วงทศวรรษ 2490 โดยจะพบว่ากลุ่มปัญญาชนเหล่านี้อยู่ในสถานะของนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ฉะนั้นการต่อสู้ร่วมกันประการแรกคือ การต่อสู้เพื่อให้ได้เสรีภาพในการคิดและเขียน หากแต่พบว่ากลุ่มปัญญาชนเหล่านี้ ต้องต่อสู้เพื่อเสรีภาพการเขียนมาโดยตลอด เพราะอำนาจรัฐมักกำหนดและควบคุมแนวคิดที่แตกต่างเพื่อความมั่นคงของรัฐ ซึ่งอาจย้อนกลับไปตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยเฉพาะในปลายสมัยรัชกาลที่ 6 ที่หนังสือพิมพ์มีเสรีภาพในการวิพากษ์วิจารณ์รัชกาลที่ 6 ในระดับหนึ่ง (ดูบทที่ 2) แต่รัฐบาลในสมัยนั้นมีการออก “พระราชกำหนดลักษณะหมิ่นประมาท ร.ศ. ๑๑๘” คอยควบคุม หากปรากฏว่าหนังสือพิมพ์บางฉบับก็ยังกล้าวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น ทำให้รัชกาลที่ 6 ต้องออก

* **เมืองนิมิต** ลงพิมพ์เป็นตอน ๆ ใน **สยามสมัย** ตั้งแต่ฉบับที่ 333 (10 กันยายน 2496) รวมเล่มพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2530.

⁶⁷ วิฑิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, **นักเขียน ศิลปิน และสังคมไทย**, หน้า 142-143.

“พระราชบัญญัติว่าด้วยสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๕”⁶⁸ อย่างไรก็ตามพระราชบัญญัตินี้ก็ไม่ได้ควบคุมหนังสือพิมพ์อย่างเข้มข้นเมื่อเปรียบเทียบกับกฎหมายในสมัยหลังจากนั้น ดังปรากฏในช่วงก่อนเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 รัฐบาลต้องประกาศยกเลิก พ.ร.บ. ในปี พ.ศ. 2465 แล้วประกาศ “พระราชบัญญัติ ว่าด้วยสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๐” ขึ้นมาแทน⁶⁹

สมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ขึ้นเป็นรัฐบาลได้แสดงแนวทางการใช้อำนาจนิยม และการใช้นโยบายชาตินิยม ตั้งแต่ พ.ศ. 2481 ทำให้กลุ่มนักหนังสือพิมพ์เริ่มไม่เห็นด้วยและหันมาวิพากษ์วิจารณ์การใช้อำนาจของรัฐบาลมากขึ้น โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ **สุภาพบุรุษ** ที่นำเสนอบทความเรื่อง “เบื้องหลังการปฏิวัติ” ลงพิมพ์ตั้งแต่วันที่ 4 พฤษภาคม - 11 มิถุนายน 2484⁷⁰ ผลของการนำเสนอบทความนี้นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มนักหนังสือพิมพ์ของกุหลาบ สายประดิษฐ์ กับรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม การปะทะกันทางหน้าหนังสือพิมพ์กับรายการวิทยุของรัฐบาลเกิดขึ้นหลายครั้งหลายครา เนื่องมาจากกลุ่มนักหนังสือพิมพ์ไม่พอใจรัฐบาลที่ยึดบทเฉพาะกาลรัฐธรรมนูญและการใช้นโยบายชาตินิยมแบบบีบบังคับด้วยอำนาจ และการพยายามที่จะหันกลับไปฟื้นฟูบรรดาศักดิ์ขุนนาง ดังที่กุหลาบ สายประดิษฐ์กล่าวว่า “...การปะทะกันอย่างแรงครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งระหว่างหนังสือพิมพ์ของเรา กับรัฐบาลได้แก่ กรณีที่รัฐบาลริเริ่มการฟื้นฟูบรรดาศักดิ์อย่างมโหฬาร โดยมีความดำริกันว่า จะสถาปนาท่านผู้นำและสมักรพรรคพวกบริวารขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระยา เจ้าพญา ท่านพญา รวมทั้งสมเด็จเจ้าพญาหญิง เจ้าพญาหญิง ท่านพญาหญิงตามลำดับ...”⁷¹ ในกรณีนี้ปรากฏว่ามีหนังสือพิมพ์หลายฉบับได้ร่วมประท้วงด้วยจนได้ชัยชนะในกรณีต่อต้านการรื้อฟื้นบรรดาศักดิ์ขุนนางขึ้นมาใหม่

อย่างไรก็ตามความขัดแย้งยังคงดำเนินต่อไปภายใต้การตอบโต้ของฝ่ายรัฐบาลโดยใช้กรรมโฆษณาการ ขณะที่อีกฝ่ายใช้หน้าหนังสือพิมพ์ และต่างฝ่ายต่างอ้างการกระทำเพื่อชาติ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้กล่าวโต้ตอบการโฆษณาของฝ่ายรัฐว่า “...ตามที่คุณพูดตามวิทยุกระจายเสียงอยู่เนืองๆ ว่าเขาทำงานเพื่อชาติไม่ได้ความดีความดีในทางส่วนตัวเลยนั้น ขอให้เลิกพูดกันเสียทีของผู้พูดจงสังวรณ อย่าพูดพล่ามในเรื่องทำงานตามมติประชาชน และทำงานเพื่อชาตินักเลย คำว่า

⁶⁸พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม, บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง, หน้า 22.

⁶⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

⁷⁰โปรดดู กุหลาบ สายประดิษฐ์, เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475 (กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร, 2543).

⁷¹กุหลาบ สายประดิษฐ์, เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475, หน้า 14.

ชาติจะกลายเป็นของที่เปล่าสาระไป ผู้พูดยังตะโกนดังออกไปเท่าใดก็จะยิ่งแสดงถึงความว่างเปล่าภายในคำพูดมากเท่านั้น...”⁷²

ภาพความขัดแย้งทางอุดมการณ์ระหว่างกลุ่มนักหนังสือพิมพ์กับฝ่ายรัฐบาลจึงเริ่มนับแต่บัดนั้นจนกระทั่งถึงสงครามโลกครั้งที่สอง ทำให้รัฐบาลต้องหามาตรการในการควบคุมและปราบปรามในบางยุคสมัย เช่นในยุคทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500

ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2495 กลุ่มนักหนังสือพิมพ์จึงรวมตัวกัน มีการประชุมประชาคมนักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย มีการเสนอให้ตั้ง “คณะกรรมการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพหนังสือพิมพ์” มีหม่อมเจ้าประสมสุข สุขสวัสดิ์ เป็นประธานกรรมการ และ อุทธรณ์ พลกุล เป็นเลขานุการ มีการประชุมใหญ่สมาคมเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลเลิกพระราชบัญญัติการพิมพ์ พ.ศ. 2484 แต่การต่อสู้นี้ยังไม่บรรลุผล รัฐบาลก็สั่งกวาดล้างกลุ่มนักหนังสือพิมพ์ครั้งใหญ่เสียก่อนใน “กบฏสันติภาพ”⁷³

ฉะนั้นการพิจารณาการรวมกลุ่มของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงไม่อาจตัดออกจากบริบทของความเคลื่อนไหวของนักหนังสือพิมพ์ในการต่อสู้อำนาจรัฐ ไม่ว่าจะเป็นยุคสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือในสมัยประชาธิปไตย ทำให้กลุ่มนักหนังสือพิมพ์มีลักษณะพิเศษกว่ากลุ่มวิชาชีพอื่นตรงที่เป็นกลุ่มที่เรียกร้องเสรีภาพทางความคิด และมีความเป็นอิสระในการต่อสู้เพื่อสังคมส่วนรวม (อย่างไรก็ตามไม่อาจปฏิเสธว่าทุกยุคทุกสมัยมักมีหนังสือพิมพ์ที่เป็นตัวแทนของกลุ่มอำนาจรัฐเช่นกัน)

กล่าวโดยสรุป ภาพการรวมกลุ่มที่อาจกล่าวว่าเป็นเสมือนเครือข่ายย่อยของกลุ่มนักเขียนนักหนังสือพิมพ์ที่เป็นปัญญาชนหัวก้าวหน้า ประการแรกมาจากความสนิทสนมคุ้นเคยในสมัยเรียนหนังสือมาด้วยกันในโรงเรียน เช่น กลุ่ม “คณะสุภาพบุรุษ” ในยุค 2470 และร่วมหาวิทยาลัย เช่น มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง มีเสนีย์ เสาวพงศ์ อัสนี พลจันทร์ เปลื้อง วรรณศรี ทวีป วรดิถก ประการที่สองคือการอาศัยสายสัมพันธ์ระหว่างรุ่นพี่รุ่นน้องในวงการนักเขียนนักหนังสือพิมพ์ซึ่งได้เชื่อมโยงคนสองรุ่นเข้าด้วยกัน ทำให้มีโอกาสส่งอิทธิพลระหว่างรุ่นต่อรุ่นตลอดจนการซึมซับ แลกเปลี่ยนความคิด ความรู้กันซึ่งกันและกัน ดังจะเห็นได้จากรุ่นกุหลาบ สายประดิษฐ์ ส่งผ่านมายังรุ่นสุภา ศิริมานนท์ อุดม สีสุวรรณ อัสนี พลจันทร์ เปลื้อง วรรณศรี และรุ่นนี้ถ่ายทอดต่อไปยังรุ่น ทวีป วรดิถก จิตร ภูมิศักดิ์ จนเป็นความต่อเนื่องของสายธารความคิดที่สร้างพลังการวิจารณ์ที่แหลมคมมากที่สุดยุคหนึ่งของปัญญาชนสยามในช่วงทศวรรษ 2490

⁷² กุหลาบ สายประดิษฐ์, เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475, หน้า 14.

⁷³ สุราชัย ยิมประเสริฐ, แผนชิงชาติไทย, หน้า 316-317.

ดังนั้นแหล่งรวมกลุ่มของปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่เด่นชัดมากที่สุด คือแหล่งที่เป็นโรงพิมพ์ สำนักพิมพ์ต่าง ๆ เช่น “วิกบางขุนพรหม”⁷⁴ (โปรดดูแผนผังที่ 1 กลุ่มเครือข่ายหนังสือพิมพ์ช่วง พ.ศ. 2482-2500 ประกอบ) มีดีกอักษรนิติเป็นที่รวมตัวของนักเขียน นักหนังสือพิมพ์กลุ่มหนังสือพิมพ์ **ประชาธิปไตย-สุภาพบุรุษ** และ **เอกชน** ต่อมามีกลุ่มวิกลีลม ของบริษัทไทยพาณิชย์การของอารีย์ ลีวีระ ซึ่งมีหนังสือในเครือ เช่น **พิมพ์ไทย สยามสมัย สยามนิกร ปิยมิตร** เป็นต้น นอกจากนี้แล้วย่านขายและตั้งซื้อหนังสือจากต่างประเทศก็เป็นอีกแหล่งหนึ่งที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้มาพบปะสังสรรค์ เช่น ร้านหนังสืออักษรวัฒนา ของอารีย์ พื้นนาค และ ร้านฮัวเถียว บุคสโตร์ เป็นต้น และประการสุดท้ายคือการถูกจับขังคุกที่เดียวกันทำให้บางคนได้มาเจอและสนิทสนมกัน เช่น อุดม สีสุวรรณ อุทธรณ์ พลกุล อิศรา อมันตกุล⁷⁵

อย่างไรก็ตามทั้งหมดนี้จำเป็นต้องพิจารณาถึงพัฒนาการทางความคิดของกลุ่มปัญญาชนเหล่านี้ภายใต้บริบทของยุคสมัยด้วย ซึ่งจะสามารถมองเห็นพลวัตของความเปลี่ยนแปลงหรือความเติบโตทางความคิดของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า ในที่สุดความเคลื่อนไหวทางความคิดของพวกเขากลายเป็นพลังวาทกรรมสำคัญที่ทำทลายอำนาจและความรู้ของรัฐในที่สุด

3.3 ปัจจัยที่มีส่วนหล่อหลอมความคิดของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า

ในที่นี้ต้องการชี้ให้เห็นกระแสความคิดของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่พัฒนามา นับตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2470 ซึ่งเป็นช่วงการเติบโตของปัญญาชนหัวก้าวหน้ารุ่นกุหลาบ สายประดิษฐ์ จนกระทั่งมาต่อติดกับปัญญาชนรุ่นหลังนับแต่ 2480 จนกระทั่ง 2490 ทำให้ห้วงทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500 เต็มไปด้วยสีสันและความเข้มข้นของกระบวนการวิพากษ์ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า

⁷⁴“วิกบางขุนพรหม” หมายถึงดีกอักษรนิติที่บางขุนพรหม ซึ่งใช้เป็นที่ผลิตหนังสือพิมพ์หลายฉบับ เช่น **ประชาธิปไตย (รายวัน)**, **สุภาพบุรุษรายวัน (รายวัน)**, **ประชาธิปไตย-สุภาพบุรุษ (รายวัน)**, **ประชาธิปไตย (รายสัปดาห์)**, **เอกชน (รายสัปดาห์)**, **สวนอักษร (รายปักษ์)**, **ศิลป์ (รายเดือน)**, **รุ่งอรุณ (รายสัปดาห์)**, หนังสือพิมพ์เหล่านี้ล้วนใช้ทุนของนายกรกิจบรรหาร และคุณนายชลอ รังการ “วิกบางขุนพรหม” ถูกใช้ในสองความหมายด้วยกัน นัยแรกหมายถึง สถานที่ผลิตหนังสือเหล่านี้ นัยที่สองหมายถึง คณะหรือกลุ่มที่ทำงานให้กับหนังสือพิมพ์เหล่านี้ ซึ่งแบ่งเป็นสามกลุ่ม คือกลุ่มของกุหลาบ สายประดิษฐ์ กลุ่มของ สด กุระมะโรหิต และกลุ่มของสนธิ เจริญรัฐ โปรดดู **โลกหนังสือ 3, 9 (มิถุนายน 2523): 10-17.**

⁷⁵พ. เมืองชมพู (นามปากกา), **ผู้สมรภูมิภูพาน (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), 13-23.**

อาจกล่าวได้ว่าปัญญาชนหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2490 เป็นกลุ่มที่มีบทบาทโดดเด่นในฐานะที่เป็นกลุ่มที่นำเสนอแนวคิดใหม่ๆ แก่สังคม และเป็นกลุ่มที่จุดพลุทางปัญญาแก่สังคมได้มากกว่ายุคก่อนหน้านั้น ฉะนั้นประเด็นที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้คือการสำรวจพัฒนาการทางความคิดของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้ก่อนเป็นเบื้องต้น ว่ากลุ่มปัญญาชนในทศวรรษ 2490 ได้รับอิทธิพลความคิดทางใดหรือเหตุการณ์ใดที่ส่งผลกระทบต่อแนวคิดของพวกเขา

3.3.1 การปฏิวัติ 2475

ดังที่ได้กล่าวถึงที่มาของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในช่วงทศวรรษ 2490 มาแล้ว พบว่ามาจากกลุ่มปัญญาชนสองรุ่นด้วยกัน คือกลุ่มปัญญาชนรุ่นทศวรรษ 2470 และกลุ่มปัญญาชนรุ่นที่เพิ่งเติบโตในช่วงทศวรรษ 2480 และ 2490 ฉะนั้นปัจจัยหนึ่งที่น่าจะส่งอิทธิพลต่ออุดมการณ์หรือแนวคิดของกลุ่มปัญญาชนทั้งสองรุ่นคือการปฏิวัติ 2475 แน่แน่นอนว่าเหตุการณ์นี้มีผลต่อปัญญาชนรุ่นแรกเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นเหตุการณ์ร่วมยุคสมัย และกลุ่มปัญญาชนกลุ่มนี้ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของความคิดความเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญาต่อการปฏิวัติ 2475 เพราะนักเขียน นักหนังสือพิมพ์กลุ่มนี้ได้เสนอทัศนะที่ต้องการเห็นการเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองเป็นแบบประชาธิปไตย⁷⁶ นั่นเอง โดยเฉพาะ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ที่เขียนบทความชิ้นหนึ่งในหนังสือพิมพ์ **ไทยใหม่** และหนังสือพิมพ์ **ศรีกรุง** คือ “มนุษยภาพ” เป็นบทความที่มีพลังในการช่วยทำให้เห็นความอ่อนแอของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และกล่าวว่าถึงเวลาแล้วที่ระบอบนี้สมควรถูกล้มไป สุภา ศิริมานนท์ ได้แสดงทัศนะต่อบทความชิ้นนี้ไว้ว่า

...บทความที่นับว่าเด่นอย่างยิ่งของคุณกุหลาบ สายประดิษฐ์ ในระยะนั้นคือบทความที่ชื่อ มนุษยภาพ ลงพิมพ์ในหนังสือรายวัน ศรีกรุง พอลงไปได้เพียง 2 หรือ 3 ตอน หนังสือพิมพ์ ศรีกรุง ก็ถูกสั่งปิดเพราะบทความนี้ บทความเรื่องมนุษยภาพเป็นบทความที่คุณกุหลาบ สายประดิษฐ์ เขียนไม่จบทั้งชุดตามที่ตั้งใจ พื้นฐานของบทความชุดนี้ ชื่อของมันดูเหมือนจะบอกให้ทราบได้ชัดเจนอยู่แล้วเหมือนกัน เนื้อหาสาระของมันเป็นเสียงอุทธรณ์จากดวงใจของผู้ซึ่งปรารถนาจะ

⁷⁶โปรดดูงานของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การปฏิวัติสยาม พ.ศ.๒๔๗๕** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิสาหการ, 2535), หน้า 103-112.

สร้างสรรค์ความเป็นธรรมแห่งสังคม และปรารถนาจะทลายล้างความเหลื่อมล้ำต่ำ
สูงอันอยุติธรรมระยะกาลนั้นเป็นปลายยุคสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์...⁷⁷

ต่อมากุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เขียนผลงานอีกชิ้นหนึ่งคือ **เบื้องหลังการปฏิวัติ** รวมพิมพ์
เป็นเล่มครั้งแรกในปี พ.ศ. 2490 เรื่องนี้เป็นผลงานที่สะท้อนทัศนะของเขาและต่อความคาดหวัง
ต่อการปฏิวัติและแสดงความผิดหวังต่อระบอบการปกครองใหม่หลังจากการปฏิวัติผ่านไป โดยเฉพาะ
การกล่าววิจารณ์และพาดพิงถึงคณะบุคคลที่มีส่วนร่วมในการปฏิวัติ 2475 ได้ละทิ้งอุดมการณ์และ
แปรเปลี่ยนอุดมการณ์ครั้งนั้นมาสู่การยึดครองอำนาจเสียเอง ดังในบทนำ ในเล่มที่นำมาตีพิมพ์
กล่าวว่า

... ความมุ่งหมายพิเศษของข้าพเจ้าในการเขียนเรื่องนี้ อยู่ที่หาวิธีใหม่ต่อต้าน
มรสุมของระบอบเผด็จการในเวลานั้น ข้าพเจ้านำเหตุการณ์ของการปฏิวัติมา
เรียบเรียงไว้เป็นข้อตักเตือนแก่นักปฏิวัติกลุ่มหนึ่งที่ถืออำนาจการปกครองในสมัย
นั้นได้สำนึกถึงอุดมคติในการปฏิวัติว่า เขาได้แสดงไว้ว่าอย่างไร และความ
ประพัตติที่เขาปฏิบัติอยู่เป็นปฏิปักษ์ต่ออุดมคติของเขาอย่างไร ข้าพเจ้าหวังจะให้
เขาเหล่านั้นเกิดความละอายใจ และได้สำนึกตนว่า เมื่อเขาทรยศต่ออุดมคติของเขา
ซึ่งในเวลาต่อมาได้กลายเป็นอุดมคติของประชาชนไปแล้ว ก็เท่ากับว่าเขาได้ทรยศ
ต่อประชาชนนั่นเอง...⁷⁸

นอกจากนี้ ทศวรรษ 2470 กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เขียนผลงานนวนิยายที่เสนออุดมคติ
สอดคล้องกับแนวทางการปฏิวัติ 2475 เช่น เรื่อง **ลูกผู้ชาย** (2471) **สงครามชีวิต** (2475) ซึ่ง
เป็นนวนิยายที่เสนอแนวคิดที่ทุกคนมีสิทธิ มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน โดยไม่จำเป็นต้องใช้
“ชาติกำเนิด” เป็นตัวกำหนดความแตกต่างทางชนชั้นและฐานะ สุภา ศิริมานนท์ ได้วิจารณ์
สงครามชีวิต ไว้ว่า “...เป็นนวนิยายเรื่องแรกที่จะเผยแพร่กระจายความคิด ความรู้สึกของท่านผู้อ่าน

⁷⁷สุภา ศิริมานนท์, “ความทรงจำ: ชีวิตและการต่อสู้ของกุหลาบ สายประดิษฐ์,” **โลกหนังสือ** 2, 2
(พฤศจิกายน 2521): 66.

⁷⁸กุหลาบ สายประดิษฐ์, **เบื้องหลังการปฏิวัติ**, หน้า 9-10.

ไปในทางความเป็นธรรมแห่งสังคม ก็หมายความว่าคุณกุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เป็นผู้ริเริ่มย่ำระฆัง เพื่อให้เสียงเรียกร้องอันนี้ซ้ำแรกแทรกซึมลงไป在心และในสายเลือดของการต่อสู้ในยุคใหม่...”⁷⁹

งานของกุหลาบ สายประดิษฐ์ ชี้ให้เห็นพลังของแนวคิดกระแสใหม่ คือแนวคิดเสรีนิยม อันเป็นแนวคิดใหม่ที่มุ่งโจมตีระบบเก่า แต่ในขณะนั้นอิทธิพลแนวคิดสังคมนิยมยังไม่แพร่หลาย และมีอิทธิพลในหมู่นักเขียน นักหนังสือพิมพ์มากนัก จึงยังไม่ปรากฏการใช้คำว่าความแตกต่างทาง “ชนชั้น” หรือ “ระบบศักดินา” อันเป็นคำที่ใช้ต่อต้านชนชั้นสูงหรือชนชั้นผู้ปกครองแต่อย่างใด แต่เน้นเรื่องความแตกต่างของ “ชาติวุฒิ” และ “ชาติกำเนิด”

กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ารุ่นที่สอง แม้ว่าไม่ได้มีส่วนร่วมในการปฏิวัติ 2475 แต่ได้รับอิทธิพลแนวคิดจากปัญญาชนรุ่นแรก ความเชื่อมโยงของกลุ่มปัญญาชนรุ่นทศวรรษ 2470 สานต่อเนื่องเข้ากันได้ด้วยเครือข่ายของหนังสือพิมพ์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ในขณะที่คนรุ่นทศวรรษ 2470 ต่อสู้เพื่อให้ได้ระบบใหม่ที่เน้นสิทธิเท่าเทียมกันของความเป็นมนุษย์ ความเสมอภาคทางการเมือง และสังคม แต่ทั้งคนรุ่นทศวรรษ 2470 และ 2490 ที่เติบโตมาพร้อมกับความเป็นรัฐประชาชาติ กลับรู้สึกผิดหวังกับระบบใหม่ที่เต็มไปด้วยการใช้อำนาจของกลุ่มเผด็จการเพื่อกำจัดศัตรูทางการเมือง การเล่นพรรคเล่นพวก การควบคุมความคิดและการเคลื่อนไหวของกลุ่มนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ที่สำคัญคือการสืบทอดแนวคิดแบบศักดินา กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าทั้งสองรุ่นจึงไม่พอใจระบอบประชาธิปไตยในคราบเผด็จการ ฉะนั้นกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงเสนอทัศนะและแนวทางใหม่ที่จะพาสังคมไทยให้หลุดพ้นไปจากระบอบเผด็จการ ซึ่งเป็นช่วงจังหวะเดียวกันกับแนวคิดสังคมนิยมเริ่มแพร่หลายในกลุ่มปัญญาชนมากขึ้นและกลายเป็นอาวุธทางความคิดที่สำคัญของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้ใช้วิพากษ์สังคมไทย ดังจะกล่าวถึงในบทที่ 5 และบทที่ 6

3.3.2 แนวคิดสังคมนิยมและมาร์กซิสม์

การพิจารณาอิทธิพลของการศึกษาแนวคิดสังคมนิยมของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในช่วงทศวรรษ 2490 ส่วนหนึ่งมีความสอดคล้องกับความเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย อย่างไรก็ตามดังที่กล่าวตอนต้นบทแล้วว่ากลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้มีแนวคิดหลากหลายมีทั้งเสรีนิยม เช่น มาลัย ชูพินิจ ไปจนถึงกลุ่มที่ศึกษามาร์กซิสม์อย่างจริงจัง เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ สุภา ศิริมานนท์ สัมคร บุรวาส จิตร ภูมิศักดิ์ ฉะนั้นจึงไม่สามารถกล่าวได้อย่างชัดเจนว่า

⁷⁹ดู ศรีบูรพา (นามปากกา), ลูกผู้ชาย (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2529). สงครามชีวิต (พระนคร: ผดุงศึกษา, 2508). และ สุภา ศิริมานนท์, “ความทรงจำ: ชีวิตและการต่อสู้ของกุหลาบ สายประดิษฐ์,” หน้า 65.

พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยมีบทบาทและให้การสนับสนุน แม้ว่าต่อมา อุดม สีสวรรณ อัครนิ พลจันทร์ เปลื้อง วรณศรี และจิตร ภูมิศักดิ์ ได้เดินทางเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยภายหลังที่ออกจากคุกปี พ.ศ. 2507

หากพิจารณาประวัติของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่เคลื่อนไหวในสยามนับแต่ปลายทศวรรษ 2460 ยังจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มคนเชื้อสายจีนและเวียดนามเท่านั้น ขณะที่กลุ่มคนจีนในสยามได้รับการจัดตั้งเป็นสาขาหนึ่งของก๊กมินตั๋งที่มี ดร. ชุนยัดเซินดำเนินการเคลื่อนไหวปลุกเร้าเพื่อโค่นล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของจักรพรรดิจีน นับแต่ปี พ.ศ. 2450 ต่อมาได้จัดตั้ง “พรรคคอมมิวนิสต์ไทย” ได้สำเร็จโดยจัดตั้งจากกลุ่มเยาวชนลูกจีนในไทย⁸⁰ ฝ่ายกลุ่มเวียดนามในสยามเองได้ปรากฏความเคลื่อนไหวโดย เหงียน ไอ ค็อก หรือ โฮจิมินห์ที่ตัดสินใจใช้สยามเป็นที่ตั้งสาขาหนึ่งของ The Youth League โดยการเคลื่อนไหวส่วนใหญ่จะอยู่ในภาคอีสานเพื่อประสานติดต่อกับกลุ่มที่เคลื่อนไหวในลาว⁸¹

อย่างไรก็ตาม พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ก็ประสบความยากลำบากในการขยายตัวในขณะนั้น เหตุผลหนึ่งคือถูกปราบปรามอย่างหนักทั้งสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์และรัฐบาลของคณะราษฎร เช่น กรณีในปีพ.ศ. 2477 ที่ตำรวจเผาหนังสือ *เอาท์ไลน์* ซึ่งมีเนื้อหามุ่งไปทางอุดมคติของคอมมิวนิสต์ ดังความว่า

หนังสือนี้มีขายอยู่ตามร้านจำหน่ายหนังสือ และกระทรวงธรรมการยังได้ใช้เป็นหนังสือเรียนในโรงเรียนต่างๆ เห็นว่าควรจะเก็บและทำลายเสีย และออกคำสั่งห้ามมิให้สั่งหรือนำเข้าในประเทศสยามต่อไป ตาม พ.ร.บ. การพิมพ์ พ.ศ. 2476 มาตรา 39...

⁸⁰พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย หรือ พ.ค.ท. ได้ก่อตั้งเมื่อ 1 ธันวาคม 2485 ในชื่อ “พรรคคอมมิวนิสต์ไทย” ต่อมาในปี พ.ศ. 2495 จึงมีการเพิ่มคำว่าแห่งประเทศไทยเข้าไป โปรดดูประวัติของพรรคใน Somsak Jeamteerasakul , “The Communist Movement in Thailand,” (Ph.D. Thesis, Department of Politics, Monash University, 1991), pp. 47-50. และสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ประวัติ พ.ค.ท. ฉบับ พ.ค.ท. (1),” *ฟ้าเดียวกัน* 1, 1 (มกราคม-เมษายน 2546): 156. Kasian Tejapira, *Commodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958*, pp. 18-24.

⁸¹Gosha E. Christopher, *Thailand and the Southeast Asian Network of Vietnamese Revolution, 1885-1954* (Nordic Institute of Asian Studies, Monograph Series, No. 79, 1999), pp. 71-74.

⁸²หจข. (2) สร.0201.45/2 เรื่อง หนังสือเอาท์ไลน์แบบเรียนกระทรวงศึกษาธิการ (15 สิงหาคม 2477).

รวมทั้งมีการออกพระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2476 ทำให้การตรวจตราการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์เข้มงวดขึ้น แต่มีข้อที่น่าสังเกตคือ ถึงแม้มีการกีดกันการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ในช่วงนั้น แต่รัฐก็ยังไม่เคยประกาศว่าลัทธินี้เป็นศัตรูที่สำคัญของชาติ ดังที่ปรากฏในทศวรรษ 2490 อีกประเด็นหนึ่งคือในยุคนั้นคำว่า “คอมมิวนิสต์” ก็ค่อนข้างคลุมเครือว่าหมายถึงอะไร ดังปรากฏหนังสือพิมพ์ *ศานติภาพ* ได้มีบทความวิพากษ์พระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2476 ว่า

...ไม่แต่คณะรัฐบาลนี้ ไม่แต่ราษฎรชาวสยาม แม้กระทั่งชาวต่างประเทศที่ย่อมซึมซาบเป็นอย่างดีว่า พระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ซึ่งออกโดยรัฐบาลชุดพระยามโนปกรณนิติธาดา นั้น มิได้วิเคราะห์ศัพท์ “คอมมิวนิสต์” ตามคตินิยมของสากล แต่หากเป็นการบัญญัติไปตามอำเภอใจของพระยามโนปกรณนิติธาดาเอง...⁸³

เหตุผลที่สองคือการเน้นกลุ่มชาวจีนและชาวเวียดนามในไทย ทำให้ได้รับความสนใจจากคนไทยทั่วไปน้อย ดังจะพบการแจกใบปลิวในนาม “คณะคอมมิวนิสต์สยาม” “สมาคมคอมมิวนิสต์สยาม” “คณะคอมมิวนิสต์และคอมมิวนิสต์หนุ่ม” “คณะกรรมการสีแดง” ซึ่งดำเนินการเคลื่อนไหวในกลุ่มคนจีนและกรรมกร⁸⁴ ทำให้การดำเนินการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ไม่ได้รับความสนใจในหมู่คนทั่วไปหรือแม้แต่ในกลุ่มนักเขียน นักหนังสือพิมพ์เอง

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการยกเลิกพระราชบัญญัติฉบับนี้ในปี พ.ศ. 2489 เพื่อให้ได้รับการรับรองเป็นสมาชิกของสหประชาชาติ ดังนั้นในระหว่าง พ.ศ. 2489 ถึง พ.ศ. 2495 สังคมไทยจึงปลอดจากการควบคุมด้วยกฎหมายคอมมิวนิสต์ และนี่อาจเป็นจุดสำคัญที่ทำให้แนวคิดสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ทะลักสู่กลุ่มปัญญาชนได้ง่ายขึ้น นอกเหนือจากความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์โลกภายนอก

พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเริ่มดำเนินงานอย่างเปิดเผยมากขึ้น โดยเฉพาะการออกหนังสือ *มหาชน* รายสัปดาห์ นับเป็นการเผยแพร่แนวคิดสังคมนิยมคอมมิวนิสต์อย่างเป็นทางการครั้งแรกต่อสาธารณะโดยไม่ถูกอำนาจรัฐสั่งเก็บ⁸⁵

⁸³ หจข. (2) สร. 0201.18.2/1 เรื่อง สำนักโฆษณาการคัดและตัดข่าวหนังสือพิมพ์ (6 มีนาคม 2476-3 พฤศจิกายน 2477).

⁸⁴ หจข. (2) สร. 0201.89/3 เรื่อง รายงานการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์และใบปลิวคอมมิวนิสต์. (3 ตุลาคม 2475-14 พฤศจิกายน 2496).

⁸⁵ ดูสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ประวัติพ.ค.ท. โดย พ.ค.ท. (1),” หน้า 156, และ Kasian Tejapira, *Commodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958*, pp. 151-156.

ในช่วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2490-2501 พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พ.ค.ท.) ได้ดำเนินงานขยายฐานมวลชนมากขึ้น โดยใช้แนวทางคอมมิวนิสต์จีนเหมาเจ๋อตงเป็นเข็มทิศชี้นำ แต่การดำเนินงานของพรรคมีผลไม่มากนักในกลุ่มนักคิด นักเขียนในแง่การเป็นสมาชิกของพรรค ในงานเขียนของวิรัช อังคदार ผู้เป็นบุคคลสำคัญระดับแกนนำของพรรค⁸⁶ ได้กล่าวว่าการเผยแพร่ลัทธิมาร์กซิสม์ในเมืองไทยเกิดจากการที่ปัญญาชนไทยได้ไปเรียนที่เมืองจีนกลับมา ได้ไปสัมผัสพรรคคอมมิวนิสต์จีน และนำกลับมาเผยแพร่ที่เมืองไทย⁸⁷ ซึ่งมีจำนวนน้อย เช่น อุดม สิวารณ ฉะนั้นแนวคิดที่เผยแพร่ผ่านพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยซึ่งเป็นแนวทางของเหมา-เลนิน ได้ผ่านการตีความและประยุกต์ใช้ในสหภาพโซเวียตและจีนมาแล้ว

อย่างไรก็ตามการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ที่ผ่านทางพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ไม่ได้เป็นไปอย่างกว้างขวาง อีกทั้งเอกสารการเผยแพร่ของพรรคฯ ก็จำกัด เช่น หนังสือพิมพ์ **มหาชน** เป็นกระแสหนึ่งที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้นที่ทำให้เกิดความตื่นตัวในการศึกษาลัทธิมาร์กซิสม์ในกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองความเคลื่อนไหวของพรรคฯ ดูจะสอดคล้องกับกลุ่มผู้รักชาติ เช่น ขบวนการเสรีไทย โดยอาศัยการดำเนินการเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่น การปลุกระดมเรื่องความรักชาติ โดยพรรคฯ ได้ก่อตั้ง “สหสมาคมต่อต้านญี่ปุ่น” และรวบรวมกรรมการที่กรุงเทพฯ ตั้ง “สหสมาคมกรรมการกรุงเทพฯ” เป็นสมาคมองค์กรใต้ดิน หลังจากนั้นพรรคฯ ได้เริ่มความสัมพันธ์กับขบวนการเสรีไทยของปรีดี พนมยงค์ แต่ก็เป็นความร่วมมืออย่างหลวมๆ วิรัช อังคदार ถึงกับกล่าวว่า “...ความสัมพันธ์ระหว่างพรรคเรากับนายปรีดีไม่ได้ทำสัญญาอะไรไว้และก็ไม่มีรูปแบบที่แน่นอน เขาก็ไม่ได้ให้ความเสมอภาคแก่เรา เขาคิดจะใช้เราเป็นประโยชน์เท่านั้น”⁸⁸ นี่อาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่กลุ่มเสรีไทยสายปรีดี พนมยงค์ไม่ได้เชื่อมต่อการทำงานกับ พ.ค.ท. หลังจากสงครามยุติลงแล้ว

ฉะนั้นในช่วงทศวรรษ 2490 โดยเฉพาะหลังการรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490 พ.ค.ท. ก็ยังจำกัดการเคลื่อนไหวมากขึ้น การเคลื่อนไหวโดยเปิดเผยของพรรคฯ ลึกลงลง ดังที่สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล วิเคราะห์ว่า งานเคลื่อนไหวส่วนใหญ่ของพรรคฯ ในเขตเมือง หรือ “เขตขาว” ก็ไม่ได้ทำในนามพรรค รวมถึงขบวนการนักศึกษาในธรรมศาสตร์ช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2490 ความ

⁸⁶ดู สมศักดิ์ เจียมธีรสกุลที่วิเคราะห์บทบาทของวิรัช อังคदार ใน พ.ค.ท. รวมทั้งนำงานเขียนของวิรัชในนามปกกา ธ. เพียรวิทยาตีพิมพ์อีกครั้งใน **ฟ้าเดียวกัน** 2, 2 (มกราคม-เมษายน 2546): 161-168.

⁸⁷ธ. เพียรวิทยา (นามปกกา), “ประวัติและบทเรียนบางประการของพรรคเรา,” **ฟ้าเดียวกัน** 2, 2 (มกราคม-เมษายน 2546): 177.

⁸⁸ **ฟ้าเดียวกัน**: 180-181.

เคลื่อนไหวด้านต่าง ๆ ของกรรมกร, นักศึกษา, นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ และนักการเมือง ซึ่งเป็นไปอย่างกว้างขวางก็ไม่ได้ทำในนามพรรค และการพิมพ์นิตยสาร 3 ฉบับ คือ เศรษฐสาร ปิฎกภูมิ และ สายธาร ก็ไม่ได้ประกาศตัวในนามพรรคเช่นกัน เช่น เปลื้อง วรรณศรี เป็นบรรณาธิการ ปิฎกภูมิ และ อัสนี พลจันทร์ เป็นบรรณาธิการ สายธาร แต่ก็มีผู้นำทางความคิดหลายคนมีบทบาทสำคัญในหนังสือพิมพ์ เช่น สารเสรี มีทง ศรีทธาทิพย์ เป็นบรรณาธิการ และมีผู้สนับสนุนเบื้องหลังคือ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ รวมทั้งหนังสือ ข่าวภาพเคลิเมนต์ สยามนิกร และ พิมพ์ไทย บทบาทของหนังสือพิมพ์ นิตยสารเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างบรรยากาศ (มติ “มหาชน”) ในการโจมตีและต่อต้านรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงท้ายทศวรรษ 2490 และกลายเป็นฐานสนับสนุนจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จนนำไปสู่การยึดอำนาจของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ในที่สุด⁸⁹

อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจคืออาณาบริเวณที่เผยแพร่แนวคิดมาร์กซิสต์ได้ดีและอาจกล่าวได้ว่าเป็น “พื้นที่” ที่ปลอดภัยคือ “คุก” ดังที่วิรัช อังคถาวร กล่าวถึงสมาชิกพรรคที่ถูกจับกุมขังคุก กลับใช้โอกาสนี้โฆษณาแนวทางนโยบายของพรรคต่อนักโทษอื่นๆ และนักโทษทั่วไป แปรคุกเป็นโรงเรียนแห่งการศึกษาและฝึกฝนตนเอง สร้างประเพณีสืบทอดต่อกันมา⁹⁰ ขณะที่และในงานของ สุพจน์ ด้านตระกูลที่เขียนถึงกุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้กล่าวว่า ภายหลังจากจับกุม บรรดานักเขียน นักหนังสือพิมพ์ และบุคคลอีกหลายกลุ่ม ใน “กบฏสันติภาพ” ไว้ที่เรือนจำบางขวาง ทั้งที่เขาไม่รู้จักกุหลาบ สายประดิษฐ์ หรือบางคนเป็นการส่วนตัว เพราะเขามาจาก “กลุ่มขบวนการกู้ชาติ” แต่เมื่อถูกจับพร้อมกัน และถูกขังไว้ที่เดียวกัน ได้มีการจัดตั้งกลุ่มภายในคุกขึ้น โดยมีกุหลาบ สายประดิษฐ์เป็นประธานคณะกรรมการฝ่ายการศึกษา ได้รับฝึชชอบและเอาจริงเอาจังในการให้การศึกษแก่เพื่อนผู้ร่วมคดี โดยให้ความรู้ทางการเมือง โดยมีกุหลาบ สายประดิษฐ์ สมักร บุราวาส สุภัทร สุคนธาภิรมย์ บรรยายเรื่อง การก่อกำเนิดโลกจนกระทั่งถึงกำเนิดครอบครัวมนุษย์ เข้าสู่ยุค ปฐมสหการ ยุคทาส ยุคศักดินา ยุคทุนนิยมและคอมมิวนิสต์ตามลำดับ⁹¹

กล่าวโดยสรุปความเคลื่อนไหวของ พ.ค.ท. แม้อาจไม่ได้มีบทบาทอย่างชัดเจนในการก่อรูปทางความคิดต่อกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าทั้งหมด แต่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าบางคนก็ดำเนินงานเคลื่อนไหวในฐานะนักเขียนนักหนังสือพิมพ์ ได้มีโอกาสไปศึกษาลัทธิมาร์กซิสต์โดย

⁸⁹ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ประวัติและบทเรียนบางประการของพรรคเรา,” ไฟเดียวกัน 2,2 (มกราคม-เมษายน 2546) 157. และ ใน “จุดเปลี่ยน 2500: เผ่า สฤษดิ์และพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย, “ประวัติศาสตร์แห่งสร้าง (กรุงเทพฯ: ๖ ตุลาคม, 2544), หน้า 38.

⁹⁰ ธ. เพียรวิทยา (นามปากกา), “ประวัติและบทเรียนบางประการของพรรคเรา,” ไฟเดียวกัน: 179.

⁹¹ ดู สุพจน์ ด้านตระกูล, “คุณกุหลาบ สายประดิษฐ์,” จรัส รจนาวรรณ, รวบรวม, ชีวิตและการต่อสู้ของกุหลาบ สายประดิษฐ์ (กรุงเทพฯ: กลุ่มเผยแพร่สังคมนิยม, 2517), หน้า 144-148.

ตรงที่ประเทศจีน เช่น อู๋ม สี่สุวรรณ เสนอผลงานเขียนเรื่อง **ไทย-กึ่งเมืองขึ้น** ในปี พ.ศ. 2493 ลงพิมพ์ในหนังสือ **มหาชน** ก็ส่งผลสะท้อนต่อปัญญาชนอื่น ๆ ตามมา เช่น ผลงานของจิตร ภูมิศักดิ์ เรื่อง “โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน” ตีพิมพ์ใน **นิตยสารรับศตวรรษใหม่ 2500** จัดทำโดย นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในต้นทศวรรษ 2500 เนื่องจากมีบทความจำนวนหนึ่งใช้ แนวคิดมาร์กซิสม์มาวิเคราะห์สังคมไทย

นอกจากนี้ยังมีการเผยแพร่สื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ เกี่ยวกับทฤษฎีมาร์กซิสม์ผ่านกลุ่มปัญญาชน หัวก้าวหน้าโดยอาศัยสิ่งพิมพ์ของกลุ่มปัญญาชนเอง ที่สำคัญส่วนแรกคือนิตยสาร **อักษรสาส์น** ของสุภา ศิริमानนท์ รวมทั้งแหล่งหนังสือต่างประเทศ

นิตยสาร **อักษรสาส์น** ถือได้ว่าเป็นนิตยสารหรือสิ่งพิมพ์ฉบับแรกของทศวรรษ 2490 ที่ เป็นผู้บุกเบิกและมีอิทธิพลในการเผยแพร่แนวคิดสังคมนิยมสู่ นักคิด นักเขียน นักศึกษา ปัญญาชน อย่างมาก อย่างไรก็ตามนิตยสารฉบับนี้ก็ไม่ได้เริ่มต้นด้วยมาร์กซิสม์แต่ต้น ถึงแม้เจ้าของและ บรรณาธิการคือ สุภา ศิริमानนท์ จะได้รับอิทธิพลแนวคิดใหม่ ๆ จากประสบการณ์การทำงาน ในรัสเซีย จีน และยุโรป และในช่วงที่ทำงานกระทรวงต่างประเทศ ทำให้เขาได้ศึกษาทฤษฎีมาร์กซิสม์ จากประเทศเหล่านั้น การศึกษาค้นคว้าทฤษฎีมาร์กซิสม์ในระยะแรกของสุภา ศิริमानนท์ได้มาจากการสั่งซื้อหนังสือของสำนักพิมพ์ Victor Gorlance ของอังกฤษทางไปรษณีย์ สำนักคิดที่มีอิทธิพล ต่อการศึกษาของสุภา ศิริमानนท์ ในระยะแรกคือสำนักสังคมนิยมเฟเบียน โดยเฉพาะหนังสือของ Sidney และ Beatrice Webb ชื่อหนังสือ **Soviet Communism : A New Civilization** (1935) และ ต่อมาได้ศึกษางานของ Karl Marx และ Frederick Engels โดยตรง⁹² นิตยสาร **อักษรสาส์น** เริ่มเพิ่มความเข้มข้นในการเสนอบทความเกี่ยวกับแนวคิดมาร์กซิสม์มากขึ้นในช่วงปลายปี พ.ศ. 2492 ดังที่ สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ ได้ศึกษาแนวทางของนิตยสาร **อักษรสาส์น** และสรุปว่า ยุคแรกประมาณ ฉบับที่ 1-8 **อักษรสาส์น** ยังไม่แสดงตนชัดเจนว่าจะขับเคลื่อนแนวทางนิตยสารไปทางไหน และยัง

⁹² สัมภาษณ์ จินดา ศิริमानนท์, 9 มกราคม 2546 กล่าวอย่างไม่ทราบแน่ชัดว่า สุภา ศิริमानนท์ มีจุดเริ่มต้น สนใจศึกษาลัทธิมาร์กซิสม์อย่างไร แต่ส่วนหนึ่งสุภา ศิริमानนท์ ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของพระสารสาส์นพลจันทร์ (ลอง สุนทานนท์) ซึ่งใช้นามปากกาว่า “๕๕๕” (มีผลงานเขียนเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองในยุคทศวรรษ 2470). ส่วนงานของแคร็ก กล่าวไว้ว่า สุภา ศิริमानนท์ เคยทำงานในตำแหน่ง Public Affair Attache ประจำกรุงมอสโกไว้ให้ กระทรวงต่างประเทศของไทย เมื่อ พ.ศ. 2489 ทำให้เขาได้อ่านและเขียนเกี่ยวกับลัทธิมาร์กซิสม์ และให้ความสนใจ อย่างจริงจังต่อประสบการณ์ของการปฏิวัติในจีนและรัสเซีย ดู แคร็ก เจ. เรย์โนลด์ส, **ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน**, อัญชลี สุสาขันธ์, แปล, นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: อักษรสาส์น, 2534), หน้า 50. และนภาพร อติวานิชยพงศ์, **พัฒนาการความคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2475-ปัจจุบัน** (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2531), หน้า 14-18.

ไม่มีบทความที่เด่นในการเสนอความคิดด้านสังคมนิยมอย่างชัดเจน จนกระทั่งฉบับที่ 9 (ธันวาคม 2492) ซึ่งน่าสังเกตว่าเป็นปีที่พรรคคอมมิวนิสต์จีนประสบความสำเร็จชนะเหนือพรรคก๊กมินตั๋ง มีงานบทความของ เสนาะ ธรรมเสถียร เรื่อง “การแยกทางเดินระหว่างดีได้กับกลุ่มประชาธิปไตยประชาชน คือการผูกสงครามโลกครั้งใหม่ตามแผนตะวันตก” เป็นบทความที่วิพากษ์ระบบดีได้ในยูโกสลาเวียว่าเป็นสังคมนิยมแบบนายทุน และชี้ให้เห็นยุทธศาสตร์ของจักรวรรดินิยมตะวันตก ในการทำลายระบบสังคมนิยม สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ กล่าวว่าจากบทความวิพากษ์ลัทธิดีได้นี้เองที่ได้ชี้ให้เห็นแนวทางสังคมนิยมของ **อักษรสาส์น** ได้ชัดเจนขึ้น เพราะ **อักษรสาส์น** จะยึดถือตามแนวทางลัทธิคอมมิวนิสต์กระแสหลักที่สืบทอดมาจากคาร์ล มาร์กซ์-เฟรเดอริก เองเงิลส์ มาจนถึง วลาดิมีร์ เลนิน และโจเซฟ สตาลิน ของสหภาพโซเวียต และกลุ่มพรรคคอมมิวนิสต์จีนภายใต้การนำของเหมาเจ๋อตง ซึ่งหมายถึงการไม่รับรองกระแสสังคมนิยมย่อยรายอื่นๆ เช่น กลุ่มพรรคสังคมนิยมประชาธิปไตยยุโรป กลุ่มลัทธิแก๊งของเอดูอาร์ด เบิร์นสไตน์ และคาร์ล เกาส์ กลุ่มสากลที่สี่ของเลออน ทรอสกี กลุ่มของเงินคู่ชีวิตและจางกั๋วเถาในจีน หรือกลุ่มคอมมิวนิสต์ยูโกสลาเวียของ โจเซฟ บรอซ ติโต้ ซึ่งมีการตีความลัทธิมาร์กซ์ที่ต่างออกไป⁹³

ความสนใจของกลุ่มนักเขียนใน **อักษรสาส์น** ต่อแนวทางการนำเสนอแนวคิดทฤษฎีสังคมนิยมนี้ ปรากฏให้เห็นจากการติดตามหาซื้อหนังสือเกี่ยวกับลัทธิคอมมิวนิสต์อ่านจากการสั่งซื้อหนังสือจากร้านขายหนังสือ “ต้าจิ้งฮุ้นฮัว” ซึ่งเป็นร้านที่ สุภา ศิริमानนท์ มักจะไปสั่งซื้อหนังสือเกี่ยวกับลัทธิมาร์กซ์อยู่เสมอ⁹⁴ ทวีป วรดิกล ประวุฒิ ศรีมันตะ ต่างกล่าวตรงกันว่า ยุคนั้นนักเขียนหัวก้าวหน้าอื่นๆ เช่น จิตร ภูมิศักดิ์ รวมทั้งพวกเขาด้วยต่างเคยไปสั่งซื้อหนังสือของฝ่ายซ้าย หรือหนังสือภาษาอังกฤษและภาษาจีนที่เกี่ยวกับลัทธิคอมมิวนิสต์ เพราะหนังสือเหล่านี้ต้องสั่งซื้อโดยตรง นอกจากร้านดังกล่าวนี้ยังมีร้าน “อักษรวัฒนา” ซึ่งอารีย์ ฟื้นนาคเป็นเจ้าของ และร้าน “ฮัวเฉียวบุคส์โตร” เป็นต้น ร้านเหล่านี้ได้โฆษณาขายหนังสือใน **อักษรสาส์น** ที่มาจากจีนและประเทศในยุโรป เช่น *History of the C.P.S.U.*, *Poem from China*, *Steel and Slug* รวมทั้งนิตยสารต่างประเทศ เช่นเกี่ยวกับจีน *China Monthly Review* ซึ่งเป็นนิตยสารที่สุภา ศิริमानนท์รับเป็นประจำ และกล่าวว่าไม่ได้เป็นสิ่งตีพิมพ์ที่มาจากพรรคคอมมิวนิสต์ดังที่เขากล่าวในจดหมายที่เขียนถึง

⁹³ สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, “นักคิดสังคมนิยมกลุ่มอักษรสาส์น (พ.ศ. ๒๔๙๒-๒๔๙๕),” ใน เอกสารการสัมมนาทางวิชาการ วิธีนักคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ: อดีตปัจจุบัน อนาคต (วันศุกร์ที่ 10-วันเสาร์ที่ 11 มีนาคม 2543 ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธทิพย์ ชั้น 4 อาคารประชาธิปไตย-ราไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)), หน้า 8.

⁹⁴ สัมภาษณ์ จินดา ศิริमानนท์, 9 มกราคม 2546.

กมล กมลตระกูลว่า “นิตยสารฉบับนี้มีความน่าเชื่อถือมาก และภาษาที่เขาใช้ก็เป็นภาษาในระดับดี ไม่ใคร่หนักไปในทางโฆษณาชวนเชื่อ” และ นิตยสารรายสัปดาห์ว่าด้วยกิจการระหว่างประเทศ เช่น **For a Lasting Peace For People's Democracy** นอกจากนี้ในงานของเกษียร เตชะพีระ ได้กล่าวถึงแหล่งขายหนังสือของ “ฝ่ายแดง” (Red Books) คือ ร้านในย่านถนนสีลม และถนนเจริญกรุง จำนวนหนึ่งได้สั่งหนังสือจากสหภาพโซเวียตและจีน เข้ามาขายให้แก่ปัญญาชนไทยในขณะนั้น⁹⁵

การอ่านและการศึกษาอย่างเอาจริงเอาจังทำให้ปัญญาชนหัวก้าวหน้า ใน **อักษรสาส์น** เป็นกลุ่มแรกๆ ที่พยายามบัญญัติศัพท์ภาษาไทยที่มาจากลัทธิมาร์กซ์ขึ้นเพื่อเรียบเรียง แปล และเขียนงานที่มาจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย (นอกเหนือจากที่มีการแปลโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย)

นอกจากบทความใน **อักษรสาส์น** ที่เริ่มเปิดเวทีนำเสนอบทความเกี่ยวกับทฤษฎีสังคมนิยมแล้ว ยังมีหนังสือที่เขียนโดย สุภา ศิริमानนท์ ที่ถือเป็นงานเขียนเกี่ยวกับมาร์กซิสต์ภาษาไทยที่คลาสสิก คือ **แคปิตัลลิสต์** ซึ่งเรียบเรียงขึ้นเพื่อใช้บรรยายในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองและนำมาตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2494 โดยเขาได้อธิพลมาจากการอ่านหนังสือ **Capital** ของ Karl Marx จากจุดนี้ชี้ให้เห็นแนวคิดและแนวทางของสุภา ศิริमानนท์ คือการกลับไปสู่รากทฤษฎีแนวคิดมาร์กซ์ เขาจึงเลือกงานชิ้นสำคัญของ คาร์ล มาร์กซ์ เป็นต้นแบบในการศึกษาเกี่ยวกับลัทธิมาร์กซิสต์ นอกจากนี้เขายังเขียนผลงานอื่นๆ ท้ายตีพิมพ์ใน **อักษรสาส์น** เช่น บทความขนาดยาวเรื่อง “โลกก้าวหน้าไปสู่โซเชลลิสม์” ในปี พ.ศ. 2495⁹⁶

คนที่สองคือ กุหลาบ สายประดิษฐ์ มีพัฒนาการทางความคิดทางการเมืองนับตั้งแต่ยุคที่เขาทำหนังสือพิมพ์ในทศวรรษ 2470 จนกระทั่งเมื่อเขาเดินทางไปเรียนต่อที่ออสเตรเลียในพ.ศ.2490 และเดินทางกลับ พ.ศ.2491 เขาจึงได้ผลิตผลงานตามแนวทฤษฎีมาร์กซิสต์ โดยใน พ.ศ. 2492

⁹⁵ สัมภาษณ์ทวีป วรดิถก, 21 พฤศจิกายน 2546. สัมภาษณ์ ประวุฒิ ศรีมันตะ, 24 กันยายน 2545. สุภา ศิริमानนท์, **ตั้งสายใยในผองชน** (กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, 2529). โปรดดู Kasian Tejapira, **Coomodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958**, pp. 110-114.

⁹⁶ โปรดดู Macellan David, **Karl Marx: the Legacy** (London: Asia Briggs, 1983) คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx, 1818-1883) ได้เสนอแนวทฤษฎีสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1844 เขาเสนอว่าสังคมนิยมไม่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของมนุษย์ สังคมที่ดีจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นสังคมในอุดมคติที่ปราศจากอำนาจรัฐและสังคมนายทุนที่กดขี่ขูดรีด ชนชั้นกรรมาชีพจะขจัดระบบการผลิตที่ต้องการและสร้างสังคมที่เสมอภาคขึ้น งานชิ้นสำคัญของ Karl Marx คือ **Capital** หรือในภาษาเยอรมันคือ **Das Kapital Kritik der Politischen Oekonomic** ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1885.

ได้ตั้งสำนักพิมพ์ขึ้นคือสำนักพิมพ์ **สุภาพบุรุษ** และตีพิมพ์นวนิยายของศรีบูรพา และบทความทางการเมือง โดยเฉพาะหนังสือประเภทวิชาความรู้ทางการเมืองจัดพิมพ์เป็นเล่มเล็กๆ ในราคาไม่แพงนัก เพื่อให้ผู้มีรายได้น้อยมีโอกาสศึกษาความรู้ทางการเมือง⁹⁷ ผลงานของกุหลาบ สายประดิษฐ์ในช่วงนี้จึงแตกต่างจากยุคเริ่มต้นที่เขาเขียนหนังสือ พัฒนาการทางความคิดของเขาปรากฏทั้งในนวนิยายเรื่องสั้นและบทความทางการเมือง ดังเช่น **สหบาลคนงาน** (2492), **จนกว่าเราจะพบกันอีก** (2493), **ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับฐานะของสตรีตามที่มาเป็นประวัติศาสตร์** (2495), **แลไปข้างหน้า ภาคปฐมวัย และภาคมัชฌิมวัย** (2498-2500)⁹⁸ งานเขียนเหล่านี้อาจจะท่อนให้เห็นการรับอิทธิพลแนวคิดบางอย่างในช่วงที่เขาศึกษาที่ออสเตรเลีย โดยเฉพาะประสบการณ์เกี่ยวกับการต่อสู้ของสหบาลกรรมกรและระบบสังคมการเมืองของออสเตรเลีย ดังที่กุหลาบ สายประดิษฐ์ได้เขียนไว้ในสารคดีเรื่อง **ข้าพเจ้าได้เห็นมา** (2493-2498)⁹⁹ และมีผู้กล่าวถึงแนวความคิดของกุหลาบ สายประดิษฐ์ ในช่วงนี้ว่า

...ณ ประเทศออสเตรเลียนี้เองที่คุณกุหลาบ สายประดิษฐ์นอกจากจะได้ศึกษาและดูงานหนังสือพิมพ์แล้ว ยังได้ศึกษาปรัชญาของมาร์กซ์ด้วย โดยได้ตำราของเอมิล เบอ์นส์ นักศึกษา นักคิด และนักเขียนของออสเตรเลียเป็นแนวทางในการศึกษา นับแต่นั้นเป็นต้นมาคุณกุหลาบ สายประดิษฐ์ก็จะได้รับความคิดใหม่โลกทัศน์ใหม่, และมีทัศนคติอย่างใหม่ต่อสังคมมนุษย์ คุณกุหลาบ สายประดิษฐ์ได้แปรสภาพจากนักคิดนักเขียนแบบเสรีนิยม มาเป็นนักคิด นักเขียนที่มีทัศนะก้าวหน้าตามแนวทางของปรัชญาแห่งลัทธิมาร์กซ์...¹⁰⁰

ฉะนั้นงานเขียนของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ที่ศึกษาแนวทฤษฎีมาร์กซ์จะเริ่มปรากฏบทความใน **อักษรสาส์น** ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2493 ดังเช่นเรื่อง **ปรัชญาของลัทธิมาร์กซ์** ตีพิมพ์ครั้งแรกใน **อักษรสาส์น** ปี พ.ศ. 2493 งานชิ้นนี้กุหลาบ สายประดิษฐ์ได้เรียบเรียงมาจากงานเขียนของ Emile Burns เป็นงานชิ้นสำคัญที่เกี่ยวกับลัทธิมาร์กซ์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีลักษณะวิพากษ์ไปในทางเดียวกันกับทัศนะของเขา เพราะสิ่งที่ทฤษฎีนำเสนอสอดคล้องกับอุดมคติของเขา รวมทั้งปัญญาชน

⁹⁷ รุ่งวิทย์ สุวรรณอภิชน, **ศรีบูรพา ศรีแห่งวรรณกรรมไทย**, หน้า 103.

⁹⁸ สมชัย ศรีเจริญเวช, **ความคิดทางการเมืองของกุหลาบ สายประดิษฐ์**, หน้า 91-93.

⁹⁹ โปรดคุณ กุหลาบ สายประดิษฐ์, **ข้าพเจ้าได้เห็นมา** (พระนคร: เกวียนทอง, 2500).

¹⁰⁰ สุภัทร สุคนธาภิรมย์, “รำลึกถึงคุณกุหลาบ สายประดิษฐ์,” **จรัส รัตนสาร**, รวบรวม, **ชีวิตการต่อสู้ของกุหลาบ สายประดิษฐ์**, หน้า 44.

หัวก้าวหน้าอื่นๆ ด้วย ดังบทแรกของหนังสือเล่มนี้ว่าด้วย “กฎแห่งความคลั่งไคล้ทางสังคม” กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้แสดงออกถึงกรอบแนวคิดของมาร์กซิสม์ไว้ว่า

โดยปกติประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติมักถูกนำเสนอในรูปการบันทึก เรื่อง สงครามระหว่างชาติ และการบันทึก วิศวกรรมของพวกกษัตริย์ พวกขุนพล หรือ รัฐบุรุษ บางทีก็ถึงแก่การบรรยายมูลเหตุจงใจให้ประกอบวิศวกรรมของบุคคลเหล่านั้นไปในรูปที่เป็นการส่วนตัวอย่างสิ้นเชิง อาทิคือ การบรรยายความมั่งคั่งใหญ่ใฝ่สูงที่ชักนำบุคคลเหล่านั้นออกครอบงำดีบ้านเมืองต่างๆ ได้เป็นของตนหรือการบรรยายถึงที่ทรรศน์ (outlook) ที่ชอบด้วยศีลธรรม หรือฝ่าฝืนศีลธรรมของบุคคลเหล่านั้น อาจเป็นเหตุให้เขาดำเนินนโยบายเช่นนั้นเช่นนี้ บางทีบุคคลเหล่านั้นก็ถูกกล่าวถึงว่าได้ปฏิบัติภารกิจไปเพื่อแก่เกียรติหรือเกียรติภูมิของประเทศ หรือบางทีก็โดยมีเหตุจงใจในทางศาสนา

ลัทธิมาร์กซิสม์หาพอใจในการเข้าสู่ประวัติศาสตร์ในรูปเช่นนี้ไม่ ในประการแรก ลัทธิมาร์กซิสม์พิจารณาว่า วิทยาการอันแท้จริงของประวัติศาสตร์นั้นต้องเกี่ยวข้องกับประชาชน และจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเอกชนได้ก็ต่อเมื่อพฤติกรรมของเอกชนเหล่านั้นเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกแทนสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งแผ่ไพศาลไกลออกไปจากตัวเขา....กล่าวคือ เป็นการแสดงความเคลื่อนไหวของประชาชน¹⁰¹

อาจกล่าวได้ว่า ทั้งสุภา ศิริมานนท์ และกุหลาบ สายประดิษฐ์ได้ศึกษาทฤษฎีมาร์กซิสม์ที่มุ่งเน้นการให้ความสำคัญกับแนวคิด ปรัชญาทฤษฎีมาร์กซิสม์ ดังเรื่อง แคลิเพดลิสต์ ของสุภา ศิริมานนท์ และงานของกุหลาบ สายประดิษฐ์ว่าด้วย ปรัชญาสังคมเปรียบเทียบ ซึ่งเป็นช่วงหลังจากที่มีการตีพิมพ์งานของอุดม สีสุวรรณ เรื่อง ไทยกิ่งเมืองขึ้น งานของเดชา รัตตโยธินเรื่อง วิวัฒนาการของสังคม ต่อมาทีมงานของ สรรค์ รังสฤษดิ์ เรื่อง วิวัฒนาการแห่งสังคมสยาม ภาคต้น นอกจากนี้มีการนำทฤษฎีไปใช้ในการวิเคราะห์เชิงศิลปะและวรรณคดี เช่น งานของอัสนี พลจันทร์ อุดม สีสุวรรณ และจิตร ภูมิศักดิ์

¹⁰¹ กุหลาบ สายประดิษฐ์, ปรัชญาสังคมเปรียบเทียบ (เชียงใหม่: แนวร่วมนักศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ม.ป.ป), หน้า 5-6.

ทั้งนี้ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่า ทฤษฎีมาร์กซิสม์เป็นแนวคิดสำคัญที่ทำให้กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าไปสู่การวิพากษ์อำนาจรัฐ เพราะหากกล่าวว่าการเติบโตและขยายตัวของทุนนิยมทำให้เกิดรัฐชาติ ทำให้บทบาทรัฐ และนายทุน ชนชั้นกลาง ผนวกและประสานผลประโยชน์เข้าด้วยกัน โดยที่ประชาชนเป็นผู้ถูกเอาเปรียบในฐานะชนชั้นล่างของสังคม การเติบโตของแนวคิดทางสังคมนิยมคือการมองเห็น บทบาทของ “ประชาชน” ที่อยู่เบื้องล่างที่ถูกเอาเปรียบ สังคมนิยมมองเห็นว่า รัฐและชาติ เป็นสิ่งที่มี “ประชาชน” เป็นองค์ประกอบสูงสุด ชนชั้นล่างจึงมีส่วนช่วยให้เกิดรัฐชาติ และเป็นส่วนพลังของ “ชาติ” ที่จะทำให้ชาติเจริญก้าวหน้า ประเด็นนี้จะกล่าวถึงในรายละเอียดในบทต่อไป

ฉะนั้นกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในขณะนั้นรับเอาปรัชญาทฤษฎีเหล่านี้เพราะมองเห็นว่าสามารถใช้เป็นเครื่องมือทางความคิดในการวิเคราะห์สังคมไทย เนื่องจากเท่าที่ผ่านมาสังคมไทยยังขาดแนวคิดใหม่ ๆ ที่จะมียุติหรือสร้างประเด็นใหม่แก่สังคมไทย และพวกเขาเห็นว่าแนวทฤษฎีมาร์กซิสม์เป็นทฤษฎีที่กล่าวถึงประชาชนเบื้องล่าง ตลอดจนชี้ให้เห็นว่าพลังของการเปลี่ยนแปลงสังคมไม่ใช่มาจากข้างบนหรือจากอำนาจรัฐ

กระบวนการคิดของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าต่อการเปิดรับทฤษฎีมาร์กซิสม์ในทศวรรษ 2490 แม้จะมีข้อสิ่งใหม่ เพราะนับแต่ทศวรรษ 2470-2480 ก็ปรากฏแนวคิดเหล่านี้มาบ้างแล้ว หากแต่ไม่ได้มีการหยิบนำมาใช้ดังเช่นกลุ่มปัญญาชนในหัวทศวรรษ 2490 กระทำ เพราะแม้แต่กุหลาบ สายประดิษฐ์เองก็ได้ให้ความสนใจศึกษาเกี่ยวกับทฤษฎีมาร์กซิสม์อย่างจริงจัง และนำเสนอผลงานเกี่ยวกับแนวคิดนี้อย่างต่อเนื่องในช่วงทศวรรษ 2490 เมื่อเขาเดินทางกลับจากการศึกษาที่ประเทศออสเตรเลียแล้ว พร้อมกับประสบการณ์ที่ได้รับรู้การต่อสู้ของสหภาพกรรมกรและความตื่นตัวของประชาคมที่โน่นเกี่ยวกับสถานการณ์ของโลกและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิ การที่เขาได้ร่วมฉลองการเรียกร้องเอกราชของประเทศอินโดนีเซีย* บรรยากาศของบริบทสถานการณ์ระหว่างประเทศในขณะนั้นที่สำคัญคือขบวนการเรียกร้องเอกราชของกลุ่มประเทศอาณานิคมเป็นส่วนหนึ่งที่เราความสนใจของเขาให้หันมาศึกษาปรัชญาหรือแนวทฤษฎีนี้เพิ่มมากขึ้น เพราะแนวทางนี้สามารถให้ความเห็นที่ “ต่าง” จากความรู้ที่รัฐสร้าง โดยเฉพาะการนำทฤษฎีมาร์กซิสม์มาใช้ ได้สร้างกระแสความคิดใหม่ซึ่งแตกต่างจากวาทกรรมกระแสหลัก ซึ่งบางกระแสได้ก่อให้เกิดการตอบโต้จากปัญญาชนกลุ่มอนุรักษ์ด้วย ดังจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

*โปรดดูงานของกุหลาบ สายประดิษฐ์ ช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ซึ่งมีงานที่กล่าวถึงทฤษฎีมาร์กซิสม์อย่างชัดเจน อย่างชัดเจนทั้งในผลงานที่เป็นการเรียบเรียงเกี่ยวกับปรัชญามาร์กซิสม์ และงานที่เขียนในรูปของนวนิยาย

นอกจากนี้ยังพบว่าทศวรรษ 2490 กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าประกอบด้วยกลุ่มนักเรียนนอกที่กลับมาพร้อมกับแนวคิดใหม่ ๆ อาทิ สมัคร บุรวาศ จำกั๊ด พलगูร ซึ่งเรียนที่อังกฤษมาด้วยกันและกลับมาในช่วงทศวรรษ 2480 สมัคร บุรวาศ เคยกล่าวถึงจำกั๊ด พलगูร ว่าเป็นผู้ชักชวนให้เขาหันมาสนใจวิชาปรัชญา (ขณะที่สมัครเรียนเกี่ยวกับทางด้านเหมืองแร่) เมื่อเขากลับมาเมืองไทย จำกั๊ด พलगูร ได้ชักชวนให้เขามาเขียนใน เอกชน และต่อมาเขียนลงใน อักษรสาส์น ในนามปากกา “กัปตันสมุทร” ทำให้เขาเข้ามาสู่กลุ่มของกุหลาบ สายประดิษฐ์ และสุภา ศิริมานนท์¹⁰² และหันเหความสนใจจากวิชาวิทยาศาสตร์และปรัชญา (ดังผลงานเกี่ยวกับพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์) มาเป็นสังคมศาสตร์ปรัชญาที่เริ่มกล่าวถึงปรัชญามาร์กซิสม์ ทำให้ อักษรสาส์น เป็นนิตยสารที่เป็นผู้เปิดแนวทางการแปลศัพท์ฝ่าย “ซ้าย” ขึ้น ดังที่เขาได้แปลบทความเรื่อง “สสารนิยมแบบไดอะเล็กติคและสสารนิยมทางประวัติศาสตร์”¹⁰³ ตีพิมพ์ใน อักษรสาส์นปี พ.ศ. 2493 ขณะเดียวกันสำหรับ จำกั๊ด พलगูร นับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่สอง เขาได้ต่อต้านญี่ปุ่น และอัสนี พลจันทร์ได้แนะนำให้เขียนงานลงในหนังสือพิมพ์ เสียงไทย มีสุริย์ ทองวานิช เป็นบรรณาธิการ ใช้นามปากกาว่า “โอบุทธฤทธิ์” ซึ่งทำให้บรรณาธิการกลับคิดว่าเป็นนามปากกาของอัสนี หนังสือพิมพ์ เสียงไทยเป็นหนังสือพิมพ์แนวเดียวกับหนังสือพิมพ์ ประชามิตร ที่เขียนต่อต้านจอมพล ป. พิบูลสงครามในช่วงทศวรรษ 2480 แต่ที่ทำได้ด้วยความยากลำบาก กล่าวได้ว่าเป็นหนังสือพิมพ์ที่มีบทบาทต่อสู้กับศักดินานิยม, จักรวรรดินิยมและเผด็จการทั้งช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในเวลาต่อมาอัสนี พลจันทร์ จึงชักชวนจำกั๊ด พलगูร และสศ กุระมะโรหิต แยกออกมาทำหนังสือพิมพ์ เอกชน นอกจากนี้มีนักศึกษาจากยุโรปที่เข้ามามีบทบาทในวงการหนังสือพิมพ์อีก เช่น วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ประยูร วิไลรัตน์ ซึ่งเป็นพวกประชาธิปไตยกระฎุมพีก้าวหน้า¹⁰⁴

ปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่มีโอกาสไปเรียนที่จีนคือ อุดม สีสุวรรณ ได้ไปศึกษาและนำเอาแนวคิดทฤษฎีมาร์กซิสม์เข้ามาใช้ตีความและวิเคราะห์สังคมไทยโดยตรง ทั้งในด้านวรรณคดีและศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนการวิพากษ์สังคมไทยในแง่โครงสร้างอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน โดยเฉพาะเมื่อการวิพากษ์ความรู้ของวาทกรรมกระแสหลัก ที่สร้างความรู้ว่าด้วย “อัตลักษณ์ไทย” ขณะเดียวกัน

¹⁰² สมัคร บุรวาศ, ปัญญา: จุดกำเนิดและกระบวนการพัฒนาทางปัญญาของมนุษยชาติ, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2537), หน้า 4-31.

¹⁰³ โปรดดูงาน Kasian Tejapira ที่ได้ศึกษาประเด็นนี้ไว้เป็นอย่างดีแล้วใน *Commodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958*. และงานเขียนบทความ เช่น นวนิยายเรื่อง จนกว่าเราจะพบกันอีก และงานเขียนเชิงสารคดีเรื่อง ข้าพเจ้าได้เห็นมา

¹⁰⁴ อินทรายุทธ (นามปากกา), “บันทึกว่าด้วย ‘จำกั๊ด พलगูร,’ ในคณะกรรมการจัดงาน ‘นายผี’ คืนถิ่นแผ่นดินแม่, ชีวิตและผลงาน: ตำนานชีวิตและผลงาน ‘นายผี’ อัสนี พลจันทร์ (2461-2530), หน้า 96-98.

อุดม สีสุวรรณได้เสนองานที่ถือเป็นงานชิ้นเอก งานเขียนชิ้นนี้ถือเป็นแม่แบบให้แก่การศึกษาเกี่ยวกับสังคมไทยตามแนวทฤษฎีมาร์กซิสม์ คือ “ไทย-กึ่งเมืองขึ้น” ในนามปากกา อรัญญ์ พรหมชมพู ตีพิมพ์โดยสำนักพิมพ์มหาชน ในปี พ.ศ. 2493¹⁰⁵ ต่อมาส่งผลสะท้อนทางความคิดต่อนักเขียนรุ่นใหม่ เช่น จิตร ภูมิศักดิ์ ในงานเขียนต่อมาคือเรื่อง โคมหน้าของศักดิ์นาไทยในปัจจุบัน พ.ศ. 2500 ทักษะวิพากษ์ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม วรรณคดีทั้งหมดนี้คือผลิตผลของชนชั้น “ศักดิ์นา” ทั้งสิ้น เพราะไม่เคยปรากฏถึงที่เป็นประวัติศาสตร์ ศิลปะ วรรณคดีและวัฒนธรรมของประชาชน การชูชงทฤษฎีใหม่นี้จึงเปรียบเสมือนเป็นเครื่องมือในการสร้างวาทกรรมใหม่ที่มีอิทธิพลต่อคนในรุ่นทศวรรษ 2490 เป็นอย่างยิ่ง ส่วนอีกคนหนึ่งคืออศนี พลจันทร ที่ใช้นามปากกาว่า “อินทราวุธ” เขียนวิพากษ์วิจารณ์วรรณคดีชนชั้นสูงเช่นกัน งานของเขาเปรียบเสมือนศาสตราวุธที่พุ่งใส่กลุ่มที่ยังมีแนวคิดแบบอนุรักษนิยม วรรณคดีของชนชั้นสูงที่เขา นำมาวิพากษ์ เช่น **ลิลิตพระลอ รามเกียรติ์ ขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี** โดยเฉพาะบทความเรื่อง “ลิลิตพระลอวรรณกรรมศักดิ์นา” ที่ลงพิมพ์ใน **อักษรสาส์น** เดือนพฤษภาคม 2493 ถือได้ว่าเป็นบทความที่มีอิทธิพลต่อนักเขียนรุ่นหลัง ดังเช่น จิตร ภูมิศักดิ์ ในช่วงปี พ.ศ. 2493 อศนี พลจันทรได้ใช้พื้นที่ของ **อักษรสาส์น** เผยแพร่การวิเคราะห์ศิลปวรรณคดีตามแนวทางการวิจารณ์ของลัทธิมาร์กซ์ (Marxist criticism) นอกจากนี้งานเขียนที่มีอิทธิพลจนทำให้เกิดประกายความคิดว่าด้วยเรื่องการเกิดขบถความคิดต่อความหมายของคำว่า “ศิลปะ” คืองานของอุดม สีสุวรรณ เกี่ยวกับการวิเคราะห์ศิลปวรรณคดีเรื่อง **ศิลปวรรณคดีกับชีวิต** ในนามปากกา บรรจง บรรเจิดศิลป์ เช่นเดียวกับงานของจิตร ภูมิศักดิ์ในนามปากกา ที่ปรกร ซึ่งได้เสนอผลงานที่ได้อิทธิพลจากงานของอุดม สีสุวรรณ ชิ้นนี้ นั่นคือ **ศิลปะเพื่อชีวิต** จิตร ภูมิศักดิ์เริ่มเขียนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 และตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2500 โดยสำนักพิมพ์เทวเวศม์ เมื่อภายหลังมีการนำผลงานอื่นๆ มารวมตีพิมพ์ไว้ด้วยกันใน พ.ศ. 2515 จึงได้ชื่อว่า **ศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน**¹⁰⁶

หากกล่าวถึงการได้รับแนวคิดจากจีนของอุดม สีสุวรรณ และอศนี พลจันทร ในส่วนของอุดม เขาเป็นรุ่นแรก ๆ ที่ได้เข้าไปศึกษาแนวคิดสังคมนิยมในจีนตั้งแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ส่วนอศนี พลจันทร นั้นหลังจากเขาตัดสินใจลาออกจากราชการใน ปี พ.ศ. 2495 และเดินทางเข้าไปศึกษาที่จีนโดยทางเรือในปี พ.ศ. 2496 ผ่านฮ่องกงและไปถึงกวางเจา ต่อไปยังปักกิ่ง ที่กรุงปักกิ่งเขาเริ่มค้นศึกษาภาษาจีนอย่างจริงจัง โดยเข้าศึกษาในสถาบันลัทธิมาร์กซ์-เลนิน ในกรุงปักกิ่ง จากงาน

¹⁰⁵ต่อมาชมรมหนังสืออุดมธรรม นำมาตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2517 ในชื่อว่า **ไทยกึ่งเมืองขึ้น** และในปี พ.ศ. 2522 ถูกนำมาตีพิมพ์อีกครั้งในชื่อ **เส้นทางสังคมไทย** (กรุงเทพฯ: อักษร, 2522).

¹⁰⁶ที่ปรกร (นามปากกา), **ศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน** (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531), หน้า คำนำ.

ศึกษาของวรศักดิ์ มหันธโนบล ซึ่งให้เห็นว่าอศนี พลจันทรเขียนงานใน **อักษรสาส์น** ช่วงปี พ.ศ. 2493-2495 เรื่อง “ปาฐกถาหมาเจ้าตุงที่เขนอาน” และ “ว่าด้วยการปฏิวัติ” น่าจะเป็นบทความที่อศนี พลจันทรเขียนก่อนที่จะเรียนรู้อักษรจีน จึงเป็นไปได้ว่า อศนี พลจันทรน่าจะแปลบทความมาจากภาษาอังกฤษ¹⁰⁷

สำหรับอุดม สีสวรรณนั้น ตามประวัติเขาได้ศึกษาเกี่ยวกับลัทธิมาร์กซิสม์ที่เขนอานเมื่อครั้งที่ไปปฏิบัติงานร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรในจีนเมื่อสงครามโลกครั้งที่สอง ฉะนั้นกล่าวได้ว่าอุดม สีสวรรณรับเอาแนวคิดสังคมนิยมจากจีนแผ่นดินใหญ่โดยตรงเช่นกัน เขามีผลงานที่เกิดจากการนำเอาแนวคิดสังคมนิยมมาใช้วิเคราะห์สังคมไทย ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดในบทต่อไป

นอกจากนี้อุดม สีสวรรณยังทดลองนำแนวคิดสังคมนิยมมาใช้วิเคราะห์วรรณกรรมสมัยใหม่ ในรวมผลงานชุด **ดูวรรณคดีจากสังคม ดูสังคมจากวรรณคดี** ซึ่งหนึ่งในนั้นคือการวิเคราะห์งานเขียนของกุหลาบ สายประดิษฐ์ ในนาม “ศรีบูรพา” เป็นการวิเคราะห์ห้อย่างมองเห็น ขบวนการคิดของผู้เขียนนับตั้งแต่เรื่อง **สงครามชีวิต** จนถึง **จนกว่าเราจะพบกันอีก** จนมีผู้กล่าวว่า กุหลาบ สายประดิษฐ์ถึงกับไปขอจุดดับตอนที่สองก่อนตีพิมพ์ในหนังสือ **มหากษณ** ของนักเขียนรุ่นหลังผู้¹⁰⁸

สำหรับปัญญาชนที่เติบโตในรุ่นทศวรรษ 2490 เช่น จิตร ภูมิศักดิ์ ทวีป วรดิกล ถึงแม้พวกเขาเป็นผลผลิตของระบบการศึกษาในไทย แต่สังคมนิยมที่เริ่มเปิดประตูรับแนวคิดใหม่ๆ ที่ส่งผ่านจากปัญญาชนรุ่นก่อนหน้านั้น ได้บุกเบิกวาทกรรมที่ก้าวหน้าให้แก่พวกเขาในช่วงต้นทศวรรษถึงกลางทศวรรษ (2490-2495) ดังปรากฏใน **อักษรสาส์น** ดังนั้นจึงเป็นไม่เรื่องยากที่กลุ่มนี้จะสานต่อแนวคิดนี้ไปพร้อมกับการชะมักเข้มนักศึกษาอย่างเอาจริงเอาจัง และสืบทอดความคิดเหล่านั้นด้วยผลงานในปลายยุคทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500 ดังเช่นบทความที่ปรากฏในหนังสือ **นิติศาสตร์รับศตวรรษใหม่ 2500 เป็นต้น**

เท่าที่ได้กล่าวมานี้ พอจะชี้ให้เห็นว่ากลุ่มปัญญาชนในช่วงทศวรรษ 2490 ต่างได้รับอิทธิพลแนวคิดสังคมนิยมต่างที่ต่างกาล ไม่ว่าจะจากจีน ยุโรป หรือออสเตรเลีย ล้วนเป็นช่องทางที่นำปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่กระหายจะแสวงหาความรู้สามารถตัดดวงและนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการเปิดวาทกรรมชุดใหม่ขึ้นในสังคมในห้วงทศวรรษ 2490 ได้อย่างมีพลังยิ่ง

¹⁰⁷ วรศักดิ์ มหันธโนบล, “จีนศึกษาจาก “กาพย์กลอนหมาเจ้าตุง,” ใน คณะกรรมการจัดงานนายผีคืนถิ่นแผ่นดินแม่, **ชีวิตและผลงาน: ตำนานชีวิตและผลงาน ‘นายผี’ อศนี พลจันทร (2461-2530)**, หน้า 141-144.

¹⁰⁸ ทวีป วรดิกล, “จากปัญหา “การประพันธ์กับสังคมนิยม” ของเสนีย์ เสาวพงศ์ ถึง “วิถียาและความรักของวิถียา,” ใน นิวัติ กองเพียร และสุพจน์ แจ็งเร็ว, **บรรณาธิการ, ๘๔ เสนีย์ เสาวพงศ์ ไผ่ยังเย็นในหัวใจ** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 36-37.

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางการพัฒนาความคิดที่ได้กล่าวถึงที่มาและการรับของแนวคิดมาร์กซ์ของปัญญาชนทั้งสองรุ่นไปแล้ว แต่บริบทขณะนั้นก็ยังมีผลสำคัญยิ่งต่อแนวคิดก้าวหน้าของกลุ่มปัญญาชนเหล่านี้เช่นกัน คือเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งภายในและต่างประเทศ ดังจะกล่าวในหัวข้อนี้

3.3.3 สงครามเย็นและปฏิกริยาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

หัวข้อนี้มีจุดประสงค์ที่จะชี้ให้เห็นความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในบริบทของสถานการณ์ระหว่างประเทศที่มีผลอย่างมากต่อการพัฒนาแนวคิดของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า โดยทั้งนี้จะเริ่มประมาณช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ซึ่งจะกล่าวถึงทั้งเหตุการณ์ภายในประเทศและภายนอกประเทศที่จะสร้างสายสัมพันธ์ต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ที่จะมองเห็นพลวัตรสำคัญในช่วงทศวรรษ 2490 ต่อต้นทศวรรษ 2500

1) ลัทธิชาตินิยมและสงครามโลกครั้งที่สอง

ในช่วงเหตุการณ์สงครามมหาเอเชียบูรพา ก่อนที่กองทัพญี่ปุ่นจะเคลื่อนทัพสู่โจมตีประเทศต่างๆ ในภาคพื้นเอเชียและภาคพื้นหมู่เกาะต่างๆ ในมหาสมุทรแปซิฟิก สถานการณ์ในไทยเต็มไปด้วยกระแสการปลุกกระดมแนวคิดเรื่อง “ชาตินิยม” ดังได้อภิปรายในบทที่ 2 ไปแล้วนั้น การปลุกกระแส “ชาตินิยม” ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในทศวรรษ 2480 อาจกล่าวได้ว่ามีทั้งกระแสด้านและกระแสตอบรับ กระแสด้านมาจากกลุ่มปัญญาชนรุ่นทศวรรษ 2470 เพราะกลุ่มนี้มองเห็นการใช้อำนาจรัฐเผด็จการเบื้องหลังการปลุกกระแสดังกล่าว ดังจะพบว่ามีกลุ่มหนังสือพิมพ์ที่ต่อต้านนโยบายเรื่อง “ชาตินิยม” คือ กลุ่มของกุหลาบ สายประดิษฐ์ มาลัย ชูพินิจ สด กุระมะโรหิต สนิท เจริญรัฐซึ่งเขียนลงใน **ประชามิตร สุภาพบุรุษ เอกชน** ซึ่งเป็นกลุ่มนักหนังสือพิมพ์ที่ถูกเรียกว่า “คณะสุภาพบุรุษ” และทำงานด้วยความยากลำบาก เพราะรัฐควบคุมหนังสือพิมพ์อย่างเข้มงวดโดยได้ตราพระราชบัญญัติการพิมพ์ พ.ศ. 2484 เน้นเกี่ยวกับหน้าที่ของหนังสือพิมพ์ในภาวะฉุกเฉิน และให้อำนาจอธิบดีกรมตำรวจ มีอำนาจควบคุมดูแล ตามความในมาตรา 34, 35 โดยเฉพาะมาตรา 36 ได้ให้อำนาจแก่พนักงานการพิมพ์อย่างกว้างขวาง นอกจากนี้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องการให้หนังสือพิมพ์ลงข่าวสนับสนุนกิจการของรัฐ โดยเฉพาะการประชาสัมพันธ์แนวทาง “ชาตินิยม” โดยเฉพาะการแสดงบทสนทนาระหว่างนายมั่นกับนายคงทางวิทยุกระจายเสียงของกรมโฆษณาการ ช่วงปี พ.ศ. 2484¹⁰⁹

¹⁰⁹ คุรายละเอียดใน หจช. (2) สร.0201.8.1/1 เรื่องบทสนทนาระหว่างนายมั่น กับนายคง แสดงทางวิทยุกระจายเสียงประจำเดือน ตุลาคม 2484.

อย่างไรก็ตาม ในช่วงสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เหตุการณ์หนึ่งที่ดูเหมือนว่าจะได้ การสนับสนุนจากประชาชนจากจังหวัดต่างๆ มีการเดินขบวนของนิสิต นักศึกษาจากสถาบันต่างๆ เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง และโรงเรียนในกรุงเทพฯ รวมทั้งกลุ่มนักหนังสือพิมพ์ คือ กรณีการเรียกร้องอินโดจีน อันหมายถึงการเรียกร้องดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงคืนหลังจากที่รัฐไทยเคยเสียให้แก่ฝรั่งเศสในวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112 ได้แก่ พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ¹¹⁰ ดังจะพบว่ากลุ่มนักหนังสือพิมพ์สนับสนุนรัฐบาลในครั้งนั้น เช่น ประชาชาติ และมีการจัดตั้ง “คณะเลือดไทย” มีนายประเสริฐ อารีสวัสดิ์ หัวหน้ากองหนังสือพิมพ์ กรม โฆษณาการ เป็นประธาน นายคำรพ ปัทมะศิริ และนายอารีย์ ลีวีระ เป็นรองประธาน มีการแจก ใบปลิวสนับสนุนรัฐบาล¹¹¹ ความสำเร็จของการเรียกร้องดินแดนนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าในหมู่นักเรียน นิสิต นักศึกษา ปัญญาชน นักหนังสือพิมพ์ มีความรู้สึกรักชาติอยู่แล้ว* ซึ่งจะสำแดงพลังออกมา อีกครั้งในแง่ของการต่อต้านญี่ปุ่นในช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพา ทวีป วรดิถก กล่าวว่าคนรุ่นเขาที่

¹¹⁰ดูรายละเอียดใน หจช. มท. 0201.2.1.14 เรื่องสถานการณ์อินโดจีน.

¹¹¹สำหรับนายอารีย์ ลีวีระ เป็นคนกรุงเทพฯ ได้รับการศึกษาขั้นต้นที่กรุงเทพฯ แล้วไปเรียนต่อที่ประเทศ จีน ได้รับปริญญาทางอักษรศาสตรบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยเอ๋เหมิง กลับมารับราชการเป็นครูสอนภาษาจีน เข้า วงการหนังสือพิมพ์ พ.ศ. 2477 โดยทำที่หนังสือพิมพ์ หมินก๊กยี่เป่า ต่อมาในปี พ.ศ. 2489 ได้รวมทุนกับญาติ มิตร ชื่อกิจการบริษัทไทยพาณิชย์ พร้อมกับนั้นได้ชักชวน มาลัย ชูพินิจ กับชนวนต์ จาตุประยูร (นามปากกา “ธนาลัย” เขียนบทความต่างประเทศลงในสยามสมัย เข้าร่วมร่วมในฐานะหุ้นส่วน โดยมาลัย ชูพินิจ นั่งตำแหน่งที่ ปรีक्षा ดูแลควบคุมนโยบายของหนังสือของบริษัท ต่อมา บริษัทเริ่มทำหนังสือพิมพ์ สยามนิกร และต่อมาได้ ขยายไปสู่หนังสืออื่นๆ เช่น สยามนิกร (นิกรรายวัน), พิมพ์ไทย (รายวัน), เจริญมย์ (รายสัปดาห์), พิมพ์ไทย (รายเดือน), พิมพ์ไทยเบื้องหลังข่าว (รายทศ), พิมพ์ไทยปลายสัปดาห์ (รายสัปดาห์), สยามสมัย (ราย สัปดาห์), ภาพข่าวสยามนิกร (รายปักษ์), เพื่อนบ้าน (รายสัปดาห์) สำหรับมาลัยได้แยกตัวออกมาจากกลุ่มวิกิบาง ขุนพรหม และปึกหลักทำที่บริษัทนี้จวบจนสิ้นชีวิต ทั้งนี้เขาได้เขียนบทบรรณาธิการ โดยสลับเปลี่ยนกับ บุศย์ สิมะ เสถียรและคนอื่นๆ ในคอลัมน์ “ระหว่างบันทึก” “ป.ล.” และนวนิยาย สารคดีในนามปากกาอื่นๆ ส่วนอารีย์นั้น กล่าวได้ว่าเป็นนักหนังสือพิมพ์ที่มีอุดมคติ ไม่ยอมก้มหัวให้ใครโดยเฉพาะกลุ่มการเมือง ต่อมาเขาจึงถูกยิงทิ้ง โดยคำสั่งนักการเมืองที่มีอำนาจในช่วงปี พ.ศ. 2496. ข้อมูลทั้งหมดรวบรวมนำมาจาก หจช. สบ.6.4 เอกสารส่วน บุคคลมาลัย ชูพินิจ เรื่องประเภทงานเขียน-คอลัมน์. และ สุทธิรา สุขนิยม, มาลัย ชูพินิจ และผลงานประพันธ์เชิง สร้างสรรค์, หน้า 46-47. และ พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม, บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย (๒๔๗๕- ๒๔๘๘), หน้า 14.

* ความรู้สึก “รักชาติ” ในฐานะปัจเจกชนอาจกล่าวได้ว่ามาจากกระบวนการสั่งสมที่มีเงื่อนไขของยุค สมัยกำกับอยู่ ซึ่งไม่จำเป็นว่าความรู้สึกดังกล่าวต้องเห็นพ้องหรือสอดคล้องกับนโยบายหรืออุดมการณ์ของรัฐ เสมอไป

เดิบโตมารับรู้เหตุการณ์การเรียกร้องอินโดจีน ต่างก็มีความรู้สึกรักชาติร่วมด้วย อันเป็นความรู้สึก “ชาตินิยม” ที่เป็นผลมาจากการสร้างของรัฐบาล ดังที่กล่าวถึงความรู้สึก “ชาตินิยม” ของเขาและได้กล่าววิเคราะห์ไปถึงแนวคิดของจิตร ภูมิศักดิ์ด้วยซึ่งเริ่มปรากฏในสมัยเรียนมัธยมศึกษาว่า

ถ้าเราพิจารณากันอย่างจริงจังว่า จิตร ภูมิศักดิ์มีความคิดทางการเมืองเป็นลักษณะชาตินิยม ตั้งแต่อยู่ครั้งพระตะบอง ขณะมีอายุ ๑๔ ปี ระหว่างเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๔ ความรู้สึกชาตินิยมของผมน่าจะเกิดเมื่อเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๘๔ ขณะมีอายุได้ ๑๓ ปี เพราะปีนั้นยังจำได้ว่า รัฐบาลจอมพล ป. ได้ปลุกระดมตามความรู้สึกชาตินิยมของคนไทยขึ้นโดยดำเนินนโยบายเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศสที่ในอดีตเคยเข้ามารุกรานและเดือนดินแดนที่ไทยเคยปกครอง อาทิ พระตะบอง ฯลฯ¹¹²

แต่หลังจากนั้นทั้งทวีป วรดิถ และจิตร ภูมิศักดิ์ (อาจารย์รวมทั้งกลุ่มนักเขียน นักหนังสือพิมพ์อื่นๆ ด้วย เช่นกัน) ก็เริ่มเข้าใจถึงลัทธิ “ชาตินิยม” ของผู้นำแบบจอมพล ป. พิบูลสงครามเมื่อญี่ปุ่นบุกยึดเมืองไทยพร้อมกับการจับมือร่วมกันระหว่างไทย-ญี่ปุ่น เมื่อทวีปเข้าเรียนกฎหมายที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เขาค่อยเรียนรู้และเข้าใจบริบทการเมืองมากขึ้น ดังกล่าวว่า “...ตัวเรานี้ก็เหมือนจิ้งหรีดที่ถูก จอมพล ป. ปั่นหัวโดยอาศัยความรักชาติของชาวไทยนั่นเองเป็นเครื่องมือเสริมสร้างให้จอมพล ป. ได้เป็นผู้ยิ่งใหญ่...ผมจึงรู้สึกขึ้นมาว่า ชาตินิยมของจอมพล ป. เป็นลัทธิชาตินิยม “เก้” ผมเชื่อว่าจิตร ภูมิศักดิ์เองก็คงจะมีความรู้สึกในลัทธิชาตินิยมเช่นเดียวกับผมเหมือนกัน...”¹¹³

ในช่วงที่รัฐบาลไทยประกาศเข้าร่วมสงครามกับญี่ปุ่น บรรดานักเขียน นักหนังสือพิมพ์ต่างไม่เห็นด้วย ต่างต้องการให้ไทยถอนนโยบายเป็นกลาง ฉะนั้นปฏิบัติการต่อต้านจึงเกิดขึ้น มีการพิมพ์ใบปลิวโจมตีหลวงพิบูลสงคราม และรายการสนทนานายมัน นายคง ทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยว่าเป็นเครื่องมือของญี่ปุ่นรุกรานเอเชียบูรพา รัฐบาลจึงสั่งให้ตำรวจสันติบาลโดยมี พล.ต.ต. ขุนศรีศรากร ออกกวาดล้างบุคคลกลุ่มนี้ และมีการจับกุมกลุ่มนักหนังสือพิมพ์ เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ ขจร สวัสดิจินดา เฉวียง เสวตะทัต ดำริห์ ปัทมะศิริ อัมพัน บุญยพุทธิ ม.ล. ฉะอาน อิศรศักดิ์ อารีย์ ลีวีระ ศิริ สัมพันธ์ สะอาด ฉายะนันท์ สุรีย์ ทองวานิช เมื่อดำเนินการในชั้นศาลได้พิจารณาจำคุกนักหนังสือพิมพ์สองคน คือ ดำริห์ ปัทมะศิริ สุรีย์ ทองวานิช

¹¹² ทวีป วรดิถ, จิตร ภูมิศักดิ์ที่ผมรู้จัก, หน้า 87.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 88.

ตลอดชีวิต เหตุการณ์ครั้งนี้รู้จักในชื่อ “กบฏไทยอิสระ” ใน พ.ศ. 2486 (บางครั้งถูกเรียกว่า “กบฏภายในประเทศ”)¹¹⁴

เหตุการณ์ในสงครามโลกครั้งที่ 2 และการเข้าร่วมขบวนการเสรีไทย อาจกล่าวว่าเป็นอีกช่วงเวลาหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อต้นกำเนิดเรื่อง “ชาติไทย” ในหมู่ปัญญาชนเหล่านี้ พร้อมกับชี้ให้เห็นอุดมการณ์ที่ต่างชนิดกันมากขึ้นระหว่างพวกเขากับรัฐบาล ดังตัวอย่างหนึ่งคือกรณีที่มาลัย ชูพินิจตัดสินใจลาออกจากงานหนังสือพิมพ์ในปี พ.ศ. 2486 นอกจากภาวะสงครามและสุขภาพแล้ว ยังมีเหตุผลประการสำคัญคือการบีบคั้นทางการเมือง ทำให้ภาวะหนังสือพิมพ์ถดถอย อีกทั้งมีการตั้งสภาวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดการวางกฎเกณฑ์การเขียนตัวอักษรไทยใหม่ ทั้งสระและพยัญชนะ เพื่อให้เป็นคำไทยแท้ (คือคำที่ไม่ได้มาจากคำสมาสหรือคำสนธิจากภาษาสันสกฤต) เช่น พฤกษา ให้เขียนว่า พริกษา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงคำแทนชื่อ (ฉัน, เรา, เขา, ท่าน ฯลฯ) และคำรับและปฏิเสธ (จะ, ไม่)¹¹⁵ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสร้างความไม่พอใจเพราะถือว่าเป็นการละเมิดสิทธิเสรีภาพทางความคิด และศิลปะแห่งการประพันธ์ ทำให้นักเขียนบางคนหยุดงานเขียนเช่น มาลัย ชูพินิจได้ย้ายไปทำสวนมะพร้าวอยู่ภาคใต้ ที่อำเภอวังด้ง จังหวัดชุมพร เขาได้เขียนเล่าถึงสาเหตุที่เขาจะงดการเขียนเรื่อง *แผ่นดินของเรา* ไว้ว่า เพราะการเปลี่ยนแปลงด้านภาษาของ รัฐบาลดังกล่าว “...ขอยุติ “แผ่นดินของเรา” ไว้เพียงแต่ภาคต้นก่อนชั่วคราว จนกว่าภาษาไทยจะค่อยสบายหายอลเวง และข้าพเจ้าหายเวียนหัวแล้ว...”¹¹⁶

สภาพภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติ สภาพบ้านเมืองโดยทั่วไปยังได้รับผลของสงคราม เศรษฐกิจยังพุดจากภาวะเงินเฟ้ออันเนื่องมาจากการที่ญี่ปุ่นพิมพ์เงินไทยไปอย่างฟุ่มเฟือยในระหว่างสงคราม สินค้าขาดแคลนขณะที่ราคาสินค้าพุ่งพรวดถึง 8 เท่า เส้นทางคมนาคมขนส่งถูกทำลาย มีการลักลอบส่งข้าวไปต่างประเทศ ราคาข้าวสารในประเทศพุ่งพรวด ขณะที่การเมืองเป็นช่วงประนีประนอมผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ในขบวนการเสรีไทย ทั้งกลุ่มปรีดี พนมยงค์ และกลุ่มม.ร.ว. เสถียร ปราโมช รัฐใช้เวลาในการมุ่งแก้ไขปัญหาระหว่างประเทศในการเจรจากับสัมพันธมิตร เพื่อกู้สถานการณ์ของไทย ทั้งการพยายามแก้ไขการประกาศสงครามให้เป็นโมฆะ การเจรจาต่อรอง

¹¹⁴พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม, *บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทย (๒๔๗๕-๒๔๘๘)*, หน้า 66. และ สมชัย ศรีเจริญเวช, *ความคิดทางการเมืองของกุหลาบ สายประดิษฐ์*, หน้า 73.

¹¹⁵ดูรายละเอียดใน “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง การปรับปรุงตัวอักษรไทย,” *ราชกิจจานุเบกษา* 59 (1 มิถุนายน, 2485): 1138-1140. และ “เรื่องวางระเบียบคำแทนชื่อและคำรับ คำปฏิเสธ,” *ราชกิจจานุเบกษา* 59 (23 มิถุนายน 2485): 1302.

¹¹⁶แม่อนงค์ (นามปากกา), *แผ่นดินของเรา* (กรุงเทพฯ: กระทั่งม ป.ล., 2539), หน้าคำนำ.

การจ่ายค่าชดใช้ให้อังกฤษ การพยายามเข้าเป็นสมาชิกของสหประชาชาติ เป็นต้น นอกจากนี้ยังเกิดปัญหาทางด้านสังคมขึ้นทั่วไป เช่น การเกิดกลุ่มโจรก็กต่าง ๆ การแพร่ระบาดของอาวุธเถื่อน¹¹⁷ เป็นต้น ฉะนั้นในช่วงสั้นๆ หลังสงครามโลกระหว่าง พ.ศ. 2488-2490 แม้ฝ่ายเสรีนิยม เช่น กลุ่มปรีดี พนมยงค์ จะสามารถหวนคืนสู่อำนาจการเมืองอีกครั้ง แต่ก็ในช่วงสั้นๆ ก่อนถูกกำจัดออกไปด้วยการใช้กรณีการเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 8 เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน 2498 เป็นประเด็นทางการเมืองที่มีผลทำให้ปรีดี พนมยงค์ต้องออกจากความเป็นรัฐบาล¹¹⁸ และต่อมาตอนต้นทศวรรษ 2490 ได้เกิดเหตุการณ์ทางการเมืองที่ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามหวนกลับคืนสู่อำนาจอีกครั้งหลังเกิดการรัฐประหารในปี 2490 ทำให้ช่วง 10 ปีต่อมา (พ.ศ. 2490-2500) เป็นการเริ่มต้นยุคเผด็จการยุคที่สองอีกครั้งของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และช่วงเวลานี้มีความสำคัญแห่งการระเบิดทางความคิดที่สำคัญของปัญญาชนหัวก้าวหน้า ในขณะที่เดียวกันก็เป็นยุคแห่งการปิดและสกัดกั้นความคิดของปัญญาชนกลุ่มนี้เช่นกัน

2) ความเคลื่อนไหวการเมืองไทย (พ.ศ. 2490-2500)

เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามหลุดจากอำนาจภายหลังสงครามโลกสิ้นสุดลง และถูกดำเนินคดีในฐานะอาชญากรสงคราม ทำให้กลุ่มทหารรัฐสภาสูญเสียอำนาจไปด้วย อีกทั้งบทบาทการคู่สถานการณ์ในฐานะช่วยชาติมิให้ตกเป็นผู้แพ้สงครามกลายเป็นกลุ่มเสรีไทย ก็ยังทำให้บทบาททหารในฐานะผู้ปกป้องชาติเสื่อมเสียไปด้วย นอกจากนี้บทบาทของทหารเรือก็เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อกลุ่มปรีดี พนมยงค์กลับมามีบทบาททางการเมืองอีกครั้ง ได้สร้างความรู้สึกไม่พอใจให้กับกลุ่มทหารบกมากยิ่งขึ้น ฝ่ายทหารรัฐสภาว่าตนถูกคุกคามอย่างหนัก และเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของทหารถูกกีดกันออกนอกอำนาจการเมือง จึงเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้กลุ่มทหาร (โดยเฉพาะทหารบก) รวมตัวกันเพื่อยึดอำนาจคืน การรัฐประหารในวันที่ 8

¹¹⁷คูงานของสุมาลี พันธุ์ยุธรา, “พัฒนาการของอำนาจท้องถิ่นในบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกงและชายฝั่งทะเลตะวันออก พ.ศ. 2440-2516,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543). และ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประวัติการเมืองไทย 2475-2500 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2544), หน้า 453.

¹¹⁸คูงานที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับปรีดี พนมยงค์กับกรณีนี้ที่สัมพันธ์กับบริบทการเมืองช่วงดังกล่าว ใน มรกต เจริญดา, ภาพลักษณ์ปรีดี พนมยงค์กับการเมืองไทย พ.ศ. 2475-2526 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543), หน้า 86-162.

พฤศจิกายน 2490 จึงเกิดขึ้นภายใต้การนำของพลโทพิน ชูณหะวัณ พันเอกกาจ กาจสงคราม พันเอกเผ่า ศรียานนท์ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มนายทหารที่เติบโตมาพร้อมกันในสมัยที่จอมพล ป. พิบูลสงครามเรืองอำนาจ¹¹⁹

การรัฐประหารครั้งนี้นำพาประเทศไทยกลับไปสู่ระบบอำนาจนิยมอีกครั้ง แม้ว่าครั้งแรกจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะยังมีได้เป็นนายกรัฐมนตรี เพราะกลุ่มรัฐประหารเกรงว่าบรรดามหาอำนาจในกลุ่มสัมพันธมิตรจะไม่รับรอง ดังนั้นจึงเชิญนายควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์มาเป็นรัฐบาลอีกครั้ง (นายควงเคยดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีมาสองสมัย คือ 1 สิงหาคม 2487-31 สิงหาคม 2488 และ 31 มกราคม-24 มีนาคม 2489) หากแต่ดำรงตำแหน่งได้เกือบ 5 เดือน (10 พฤศจิกายน 2490-8 เมษายน 2491) ก็ถูกจี้ให้ลาออก และเปิดโอกาสให้จอมพล ป. พิบูลสงครามกลับคืนสู่อำนาจอีกครั้ง¹²⁰

การกลับคืนสู่อำนาจครั้งนี้ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม แม้จะมีกลุ่มทหารบกหนุนหลังอยู่ก็ตามแต่ก็ปรากฏแรงต้านด้วยเช่นกัน คือ กลุ่มทหารบกบางกลุ่ม ดังปรากฏความพยายามที่จะยึดอำนาจในเหตุการณ์ที่เรียกว่า “กบฏเสนานิการ” (1 ตุลาคม 2491) ตามมาด้วยกลุ่มของปรีดี พนมยงค์ ภายใต้การสนับสนุนของเสรีไทยและทหารเรือบางส่วนในเหตุการณ์ “กบฏวังหลวง” (26 กุมภาพันธ์ 2492) และการก่อการของกลุ่มนายทหารเรือระดับกลางในเหตุการณ์ “กบฏแมนฮัตตัน” (26 มิถุนายน 2494)¹²¹ จนทำให้ในที่สุดทำให้เกิดการรัฐประหารเงียบในเดือนพฤศจิกายน 2494 ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามคุมอำนาจเบ็ดเสร็จภายใต้การสนับสนุนของกลุ่มคือ เผ่า-พิน-สฤษดิ์ ซึ่งขณะนั้นยังไม่แตกค่ายออกจากกัน จึงทำให้ช่วงต้นทศวรรษ 2490 จอมพล ป. พิบูลสงครามสามารถฉีกกำลังของกลุ่มนี้จัดอำนาจของกลุ่มการเมืองทั้งฝ่ายนักการเมืองและทหารชั่วคราวเข้ามาออกไปได้สำเร็จ ทำให้ทั้งสามคนผงาดขึ้นสู่อำนาจทางการเมือง กองทัพ และกรมตำรวจ โดยเฉพาะกรมตำรวจภายใต้รัศมีของ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ที่เป็นยุคที่เรียกว่า “รัฐตำรวจ” (Police State) เพราะเป็นยุคที่ตำรวจมีอำนาจล้นฟ้า และได้ใช้อำนาจในการปราบปรามศัตรูทางการเมือง ดังกรณี

¹¹⁹ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *ประวัติการเมืองไทย 2475-2500* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2544), หน้า 453-455. ผู้สนใจประเด็นเรื่อง รัฐประหาร 2490 โปรดดูในละเอียด สุชิน ดันดีกุล, *รัฐประหาร 2490* (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515).

¹²⁰ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *ประวัติการเมืองไทย 2475-2500*, หน้า 456-458.

¹²¹มีงานที่ศึกษาเกี่ยวกับเหตุการณ์เหล่านี้อย่างละเอียด ดังเช่น ประทีป สายเสน, *กบฏวังหลวงกับสถานะของปรีดี พนมยงค์* (กรุงเทพฯ: อักษรสาส์น, 2532). และ นิยม สุขแพ่ง, *ทหารเรือ “กบฏแมนฮัตตัน”* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2529).

ที่มีการจับกุมนักการเมืองพลเรือนซึ่งอยู่ฝ่ายของปรีดี พนมยงค์ เช่น นายคิเรก ชัยนาม นายทวี บุญยเกษตร และกลุ่มนักการเมืองสายอีสาน เช่น นายจำลอง ดาวเรือง นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ นายถวิล อุดล นายทองเปลว ชลภูมิ กลุ่มนักการเมืองสายอีสานสี่คนนี้เคยดำรงเป็นรัฐมนตรีสมัย ปรีดี พนมยงค์เป็นนายกรัฐมนตรี ต่อมาเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามยึดอำนาจการปกครองใน ทศวรรษ 2490 อดีตรัฐมนตรีทั้งสี่ได้ถูกฆาตกรรมในที่สุ¹²²

อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าช่วงระหว่าง 2-3 ปีแรกของการคืนสู่อำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงครามยังไม่ได้พุ่งเป้าไปที่กลุ่มปัญญาชน นักเขียน นักหนังสือพิมพ์มากนัก เพราะจะพบว่า นิตยสารแนวก้าวหน้าอย่าง **อักษรสาส์น** ยังไม่สะดุดตากลุ่มผู้นำ หรือ **สยามสมัย** ก็มีเรื่องบันเทิง อื่นๆ จึงเปิดโอกาสให้กลุ่มนักเขียนหัวก้าวหน้าได้มีพื้นที่เสนอบทความ บทกวี นวนิยาย ที่ใช้ทฤษฎี มาร์กซิสม์ได้อย่างอิสระ ทั้งในหนังสือพิมพ์อื่น ๆ และในนิตยสารดังกล่าว เช่น บทกวีของ “นายผี” งานบทความวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับศิลปวรรณคดีที่มีเนื้อหาเข้มข้นขึ้น รวมทั้งงานบทความที่เริ่ม เสนอแนวทฤษฎีมาร์กซิสม์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะในช่วงแรกรัฐมุ่งขจัดกลุ่มการเมืองฝ่ายตรงข้ามเป็น อันดับแรกโดยมุ่งปราบปรามการก่อกบฏหลายครั้งหลายหน จึงเปิดโอกาสให้หนังสือพิมพ์ นิตยสาร สามารถวิพากษ์วิจารณ์รัฐได้ในระดับหนึ่ง ดังกรณีบทกวี “นายผี” ที่ลงใน **สยามสมัย** ช่วง พ.ศ. 2491-2494 อาจกล่าวได้ว่าเป็นบทกวีที่ใช้ภาษาและคำศัพท์ที่ยกย่องในการวิพากษ์กลุ่ม อำนาจอธิปไตยนั้น ดังเช่น บทกวี “อยู่ด้วยดี” (2491) “หลับเถิดชาวไทย” (2492) “Hero and Heroism” (2493) “ในมิดนั้นมิสว่าง” (2494) ล้วนเสียดสีผู้นำรัฐบาลตลอดจนนโยบายของรัฐใน ขณะนั้น¹²³

อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ. 2495 นั้นเองกลุ่มผู้นำทางการเมืองก็เบนเข็มมาสู่การลิดรอนเด็กลง ไขว่และต้นของกลุ่มปัญญาชน นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ภายใต้เหตุการณ์ที่เรียกว่า “กบฏสันติภาพ” มีหัวเรือใหญ่เป็นนักเขียนในกลุ่มอักษรสาส์น เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ สุภา ศิริมานนท์ สมัยคร อัสณี เป็นต้น (ดังจะกล่าวในหัวข้อถัดไป) และนำไปสู่การกวาดล้างนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ครั้งใหญ่ และทำให้รัฐสามารถขบการเคลื่อนไหวของกลุ่มปัญญาชน นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ อยู่ช่วงหนึ่ง

¹²²โปรดดูเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้ใน สุชาชัย ชัยประเสริฐ, **แผนชิงชาติไทย** (กรุงเทพฯ: สมาพันธ์จำกัด, 2534). และ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, **บรรณาธิการ, ปรีดี พนมยงค์และ 4 รัฐมนตรี อีสาน +1** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิตำราสังคมศาสตร์ร่วมกับหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์, 2545).

¹²³ดูใน **รวมบทกวีวรรณกรรมศึกษา: อัสณี พลจันทร์** (กรุงเทพฯ: สามัญชน, 2540), หน้า 156, 195, 302, 371.

3.3.4. ขบวนการสันติภาพและการแสวงหาความเป็นกลาง

จุดเริ่มต้นในทศวรรษ 2490 ที่จะส่งผลกระทบต่อสังคมไทยในเวลาต่อมา คือเกิดความเปลี่ยนแปลงในโลกตะวันตก จุดเปลี่ยนที่สำคัญคือการแตกแยกของฝ่ายสัมพันธมิตรระหว่างสหภาพโซเวียตกับสหรัฐอเมริกาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ออกเป็นสองขั้ว โดยต่างยึดมั่นในอุดมการณ์ของตน คืออุดมการณ์สังคมนิยมคอมมิวนิสต์ของสหภาพโซเวียต และอุดมการณ์เสรีประชาธิปไตยของสหรัฐอเมริกา ความขัดแย้งนี้ได้สร้างภาวะความตึงเครียดให้เกิดขึ้นทั่วโลก ทั้งใน ยุโรป ละตินอเมริกา แอฟริกา เอเชีย และในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้ไทยถูกดึงไปเป็นส่วนหนึ่งของสงครามแย่งชิงพื้นที่ของทั้งสองลัทธิ อันเนื่องมาจากการที่ทั้งสองประเทศต่างแสวงหาพันธมิตรร่วม เพื่อสกัดกั้นการขยายอำนาจของอีกฝ่ายหนึ่ง

ในการขยายอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จุดหนึ่งที่กำลังกลายเป็นสมรภูมิการทำสงครามเพื่อยึดครองอำนาจในการสถาปนาอุดมการณ์ของแต่ละฝ่ายนั้น อาจกล่าวได้ว่าอินโดจีนเป็นจุดสำคัญที่ทั้งสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียต ต่างต้องการมีอิทธิพลแถบนี้ ซึ่งสอดคล้องกับภาวะการณ์ของบรรดากลุ่มประเทศเหล่านี้ที่กำลังทำสงครามต่อสู้เพื่อ เรียกร้องเอกราชและอธิปไตยจากประเทศอาณานิคมตะวันตก ดังเช่น พม่าและสหพันธรัฐมลายา ดำเนินการเรียกร้องเอกราชจากประเทศอังกฤษ อินโดนีเซีย ดำเนินการเรียกร้องเอกราชจากประเทศเนเธอร์แลนด์ และกลุ่มประเทศอินโดจีนดำเนินการเรียกร้องเอกราชจากประเทศฝรั่งเศส¹²⁴ โดยขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชนี้ได้ขอความช่วยเหลือจากต่างประเทศ ก่อให้เกิดการแทรกแซงของระบบการเมืองจากต่างประเทศที่แอบแฝงมาในรูปแบบของการให้ความช่วยเหลือ

ปัญหาการเรียกร้องเอกราชในอินโดจีนเป็นกรณีที่ชัดเจนถึงการพยายามเข้ามาบีบบังคับของสหรัฐอเมริกาในอินโดจีน นับตั้งแต่การถอนตัวออกจากเวียดนามของฝรั่งเศสหลังจากความพ่ายแพ้ในสมรภูมิการรบที่เดียนเบียนฟู ภายใต้สนธิสัญญาเจนีวาในปี พ.ศ. 2497 ซึ่งได้แบ่งเวียดนามเหนือกับเวียดนามใต้ที่เส้นขนานที่ 17¹²⁵ นับเป็นชัยชนะของเวียดนามเหนือภายใต้การนำของโฮจิมินห์ที่พยายามต่อสู้เพื่อเรียกร้องเอกราชจากฝรั่งเศสนับแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง

¹²⁴ ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชของกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใน Osbourne, Milton, **Southeast Asia: Introduction History**, Sixth Edition, (Allen&Unwin, 1995), pp. 154-173. และดูใน คณะกรรมการสโมสรนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่และอื่นๆ, **ขบวนการชาตินิยมในเอเชีย** (เชียงใหม่: วิทยาลัยการพิมพ์, 2517).

¹²⁵ งานของ William Duiker, J. , **The Communist Road to Power in Vietnam** (Westview Press /Boulder, Colorado, 1981), pp. 160-168.

อย่างไรก็ดี ชัยชนะของเวียดนามเหนือในครั้งนั้นสร้างความหวาดวิตกแก่สหรัฐอเมริกาเป็นอย่างมาก ด้วยคิดว่าสหภาพโซเวียตมีส่วนช่วยเหลือสนับสนุนการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชในเวียดนาม จึงหวาดเกรงว่าลัทธิคอมมิวนิสต์จะแผ่ขยายในภูมิภาคแถบนี้

ฉะนั้นประเทศไทยที่ตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์สำคัญในภูมิภาคนี้ จึงดึงดูดให้สหรัฐอเมริกาต้องการแสวงหาความร่วมมือด้วย เพื่อเป็นพันธมิตรต่อต้านการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ และเป็นด้วยเหตุที่เมื่อครั้งกลุ่มเสรีไทยในสหรัฐอเมริกาดำเนินการเพื่อต่อต้านญี่ปุ่น ก็ได้รับความร่วมมือและช่วยเหลือเป็นอย่างดีจากสหรัฐอเมริกา ตลอดจนได้รับการฝึกจากหน่วย โอ.เอส.เอส (O.S.S.) ก่อนส่งมาปฏิบัติการในจีนและไทย ฉะนั้นสายสัมพันธ์นี้สืบต่อเนื่องมาจนถึงหลังสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง สหรัฐอเมริกายังได้ให้ความช่วยเหลือไทย โดยการประกาศว่าไทยมิใช่ประเทศผู้แพ้สงคราม ขณะเดียวกันก็ช่วยไทยในการเจรจากับอังกฤษ และในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2488 สหรัฐอเมริกาได้ออกเสียงให้ไทยได้เป็นสมาชิกสหประชาชาติ รวมทั้งให้เงินกู้แก่ไทยจำนวน 10,000,000 ดอลลาร์ ในการสร้างระบบการขนส่งแห่งชาติ¹²⁶

ในเวลาเดียวกันนั้นแรงเหวี่ยงของกระแสลัทธิคอมมิวนิสต์ ไม่ได้หยุดแค่สหภาพโซเวียตเท่านั้น แต่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในจีนจากชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์ภายใต้การนำของเหมาเจ๋อตง ในปี พ.ศ. 2492 และเหตุการณ์ที่เกาหลีเหนือยกกองทัพเข้าสู่เกาหลีใต้ในปี พ.ศ. 2493 ยิ่งทำให้สหรัฐอเมริกาหวาดกลัวการขยายอิทธิพลของคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคตะวันออกไกล ดังนั้นเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นมาครองอำนาจอีกครั้ง พร้อมมีแนวคิดต่อต้านคอมมิวนิสต์ไปในทางเดียวกันกับสหรัฐอเมริกา สหรัฐอเมริกาก็แทบไม่ได้ให้ความสำคัญต่ออดีตของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ว่าเคยร่วมมือกับญี่ปุ่นประกาศสงครามกับกลุ่มสัมพันธมิตรมาก่อน ในบริบทใหม่หลังสงครามโลกครั้งที่สองนี้ จึงมองเห็นการประสานประโยชน์ของพันธมิตรทั้งสองประเทศนี้ สหรัฐอเมริกาได้พันธมิตรที่ช่วยเป็นปราการด้านการรุกรานของคอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะเดียวกันรัฐบาลไทยโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ให้การสนับสนุนความมั่นคง การเมือง และงบประมาณช่วยเหลือด้านกองทัพ ซึ่งทำให้งบประมาณมหาศาลหลังไหลมาสนับสนุนกองทัพ และรวมทั้งกรมตำรวจในเวลาเดียวกัน อันเป็นจุดที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเห็นว่าภายใต้นโยบายนี้คือการสร้างความมั่นคงและฐานอำนาจทางการเมืองให้แก่ผู้นำ ลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้

¹²⁶Sean R. Randolph, *The United States and Thailand : Alliances Dynamics, 1950-1985* (Institute of East Asia Studies, University of California, Berkeley, 1989), pp.7-8.

มีผู้กล่าวว่าจอมพล ป. พิบูลสงคราม กำลังนำไทยไปสู่ความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับสหรัฐอเมริกา ในลักษณะ “solidly on the America side”¹²⁷

อาจกล่าวได้ว่าการเริ่มความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างไทย-อเมริกา นับจากปี พ.ศ. 2492 เป็นต้นมา เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม เข้ามาเป็นรัฐบาลในยุคที่สองนี้ ประเทศไทยได้ผูกพันกับอเมริกาในยุคสงครามเย็นต่อมาจนถึงต้นทศวรรษ 2500 ดังที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวถึงสภาพนี้ไว้เมื่อมีการนำเอารายการวิทยุเพื่อนอนมารวมพิมพ์ ไว้ใน พ.ศ. 2511 ว่า

...การที่สหรัฐอเมริกาเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับเอเชียอาคเนย์ ได้ทำให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ขึ้นมากมาย ในเอเชียอาคเนย์ ในประเทศต่างๆ ที่สหรัฐเข้าไปเกี่ยวข้อง รวมทั้งเกิดปัญหาต่างๆ ชับซ้อนขึ้นมา ทั้งในด้านสหรัฐเองในเอเชียอาคเนย์ และในโลกและเป็นผลอย่างสำคัญ ที่ทำให้เกิดสภาพการเมืองของโลก ของระหว่างประเทศต่าง ๆ รวมทั้งสภาพการเมืองภายในของแต่ละประเทศในเอเชียอาคเนย์เอง และกล่าวได้ว่าสหรัฐอเมริกาได้เข้ามาบงการบังคับดาลอย่างกว้างขวางให้กับความเป็นอยู่เปลี่ยนแปลงของประเทศต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์ ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนพลเมือง รวมทั้งคนไทยด้วย...¹²⁸

ฉะนั้นระดับความสัมพันธ์ของสหรัฐอเมริกากับประเทศไทยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นต้นมาจึงแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับความสัมพันธ์ก่อนหน้านั้น ดังจะเห็นจากรายงานของวอชิงตันที่กล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์ในครั้งนี้ว่า

...ก่อนสงคราม สหรัฐอเมริกามีความสนใจวัฒนธรรมของไทยไม่มากนัก ภายหลังสงครามโลก สหรัฐเน้นการพัฒนาประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งรวมทั้งประเทศไทยด้วย และเป้าหมายหลักคือการสร้างเงื่อนไขทางด้านความมั่นคงให้เกิดขึ้นภูมิภาคนี้...¹²⁹

¹²⁷Kobkua Suwanthat-pian, **Thailand's Durable Premier: Phibun through Three Decades 1932-1957**. (UK: Oxford University Press, 1995), p. 276.

¹²⁸ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, **อเมริกาในเอเชียอาคเนย์** (พระนคร: อักษรบริการ, 2511), หน้าคำนำ.

¹²⁹“Postwar Status of Thailand,” Department of State, January 10, 1945, 5(mimeo), อ้างจาก Sean J. Randolph, **The United States and Thailand: Alliance Dynamics, 1950-1985**, p. 11.

ดังนั้นจะเห็นว่า นับแต่ปี พ.ศ. 2493 ประเทศไทยและสหรัฐอเมริกาตกลงเซ็นสนธิสัญญาว่าด้วยความร่วมมือกัน ในสนธิสัญญานี้เป็นความร่วมมือด้านการศึกษา วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และวิชาการ และสหรัฐอเมริกาได้เรียกร้องขอให้ประเทศไทยอำนวยความสะดวกแก่สหรัฐอเมริกา ในด้านการทหารและความร่วมมืออื่นๆ¹³⁰ และไม่กี่ปีต่อมาได้มีการพัฒนาความร่วมมือจากการเซ็นสนธิสัญญาทางการทหารนำไปสู่การส่งหน่วยทหารเข้ามาประเทศไทยชุดแรก เรียกว่า หน่วยงานจัสแม็ก (JUSMAG) พร้อมกันนั้นหน่วยงานอื่นๆของสหรัฐอเมริกาก็ทยอยกันเข้ามา ดังเช่น สำนักข่าวสารอเมริกันหรือที่รู้จักกันในชื่อ USIS (United States Information Service)¹³¹ นอกจากนี้ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2494-2498 สหรัฐอเมริกาได้เริ่มให้ความช่วยเหลือสนับสนุนโครงการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ จำนวนถึง 99,919,000 ดอลลาร์ ดังรายงานที่ปรากฏต่อไปนี้

โครงการช่วยเหลือและสนับสนุนรัฐบาลไทยมีประเด็นสำคัญๆ คือ การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ การขยายโครงการก่อสร้างระบบขนส่งคมนาคม การให้บริการสาธารณสุข การศึกษาขั้นพื้นฐานแก่ประชาชนและการขยายการเกษตรกรรม การกระตุ้นทางอุตสาหกรรม การพัฒนางบประมาณทุกด้านแก่รัฐบาลไทยเพื่อการพัฒนาทรัพยากรภายใต้ข้อตกลงว่าด้วยความร่วมมือระหว่างประเทศไทยกับสหรัฐอเมริกาได้จัดตั้งกองทุนสนับสนุนการร่วมมือกันในฐานะพันธมิตร จะส่งผลต่อสวัสดิการแก่ประชาชนชาวไทย...¹³²

ภายใต้ความร่วมมือดังกล่าว กองทัพไทยได้รับทุนเพื่อพัฒนาศักยภาพของกองทัพประมาณ 44.8 ล้านดอลลาร์ และกระทรวงกลาโหมได้ส่งผู้เชี่ยวชาญของกองทัพมาประจำที่กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2493 เพื่อให้คำแนะนำแก่รัฐบาลไทย เรียกว่า MAAG (Military Assistance Advisory Group)¹³³

¹³⁰ หจข.มท. (1) 3.5.18/2. เรื่องสนธิสัญญาความร่วมมือทางการทหารระหว่างรัฐบาลประเทศไทยและรัฐบาลประเทศสหรัฐอเมริกา, 20 ตุลาคม 2493.

¹³¹ หจข.มท. (1) 3.5.18/1. เรื่องคณะกรรมการว่าด้วยความตกลงร่วมมือการสนับสนุนทางการทหารระหว่างประเทศไทยและประเทศสหรัฐอเมริกา, 15 มีนาคม 2497.

¹³² United States of America Operations Mission to Thailand, **Thai-America Economic Cooperation 1951-1958** (Documents copied from ARPA Research and Development Center of Thailand, Chulalongkorn University), p. 2.

¹³³ Fineman, Daniel, **Special Relationship: The United States and Military Government in Thailand, 1947-1958** (Honolulu: University of Hawaii, 1997), p. 132.

นั้น ในเวลาต่อมาสหรัฐอเมริกาส่งหน่วยสืบราชการลับ CIA (Central Intelligence Agency) เข้ามาเคลื่อนไหวในประเทศไทยตั้งแต่กลางปี พ.ศ. 2493 โดยผ่านอดีตเสรีไทยในกรุงเทพฯ เพื่อสืบราชการลับในอินโดจีน แต่ขณะนั้นไม่สามารถดำเนินการได้โดยสะดวก และในปี พ.ศ. 2494 โครงการช่วยเหลือกรมตำรวจได้เริ่มต้นขึ้น เพื่อพัฒนาศักยภาพแก่กรมตำรวจ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับทางด้านตำรวจตระเวนชายแดน และได้ส่งผู้เชี่ยวชาญภายใต้โครงการหน่วย Sea Supply มาฝึกให้แก่ตำรวจไทย เช่น การรบแบบกองโจร การหาข่าวกรองและการซ่อมแซมวิทยุเครื่องยนต์ รวมทั้งการส่งอาวุธให้ประเทศไทยโดยผ่านหน่วยงานที่ชื่อองค์การบริหารการร่วมมือกับต่างประเทศ (International Cooperation Administration) หรือ ICA และในปี พ.ศ. 2495 หน่วย ICA ได้ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางซึ่งหัวหน้าหน่วย John Hart กับพล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ได้กลายมามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด¹³⁴ จนนำไปสู่การสร้างความเข้มแข็งให้แก่ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ที่ดูแลกรมตำรวจในยุคนั้น จนกระทั่งหลายปีต่อมาหน่วยงาน CIA จึงได้กลับเข้ามาประจำการในประเทศไทยอีกตั้งแต่วันที่ 16 กันยายน 2500 หลังจากเคยเข้ามาใน ปี พ.ศ. 2493 ทั้ง พล.ต.อ. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ (ยศในขณะนั้น) ต่างตัดดวงผลประโยชน์จากโครงการความช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกาจากความร่วมมือที่เกิดขึ้น¹³⁵

เพราะฉะนั้นการดำเนินนโยบายของประเทศไทยจึงเป็นไปในทิศทางเดียวกับสหรัฐอเมริกาในการดำเนินการต่อต้านคอมมิวนิสต์ทุกรูปแบบ โดยเฉพาะเมื่อเกิดกรณีสงครามเกาหลีปะทุขึ้นในปี พ.ศ. 2493 ในครั้งนั้นประเทศไทยอ้างอนุสัญญากรุงเจนีวา ปี ค.ศ. 1949 ว่าพร้อมที่จะปฏิบัติตามสหประชาชาติ พร้อมกันนี้ได้ส่งทหารไปสมทบกำลังของสหประชาชาติในเกาหลีจำนวน 4,000 นายไปร่วมรบในสงครามเกาหลี และส่งข้าวไปให้เกาหลีได้ 40,000 ตัน ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2494 มีการประเมินงบประมาณค่าใช้จ่ายที่รัฐบาลจ่ายไปในการส่งทหารและยุทโธปกรณ์ไปช่วยเกาหลีครั้งนี้เป็นจำนวนเงินประมาณ 55 ล้านบาทและในปี พ.ศ. 2495 มีการจัดสรรงบประมาณไว้ที่ 52 ล้านบาท ดังปรากฏในแฟ้มเอกสารกระทรวงการต่างประเทศ เป็นบันทึกลับว่าด้วยการช่วยเหลือ

¹³⁴Daniel Fineman, **Special Relationship: The United States and Military Government in Thailand, 1947-1958**, p. 132.

¹³⁵Randolph Sean J. , **The United States and Thailand: Alliance Dynamics, 1950-1985**, pp. 24-27. และ Lobe, Thomas, **United States Security Policy and Aids to the Thailand Policy** (Monograph Series in World Affairs, University of Denver, Graduate School of International Studies), Vol.14, book 2, 1977: 2. และในเอกสารไทยของกระทรวงการต่างประเทศ เช่น ก.ต. 1.1.2/1 เรื่องความตกลงว่าด้วยความช่วยเหลือทางการทหารระหว่างรัฐบาลแห่งประเทศไทยกับรัฐบาลสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2493). ก.ต. 1.6.9/2 เรื่องการช่วยเหลือทางการทหารและเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2499).

ทางการทหารหมายเลข 5, หมายเลข 7 ว่า “รัฐบาลทั้งสองฝ่ายรับนับถือผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน เพื่อสอดคล้องกับวัตถุประสงค์เกี่ยวกับความมั่นคง และการเรียกคืน ในอันที่จะทำการควบคุมอัน ประสิทธิภาพซึ่งการส่งวัสดุพลังสงคราม บริภัณฑ์ และเท่าที่จะทำได้ในทางปฏิบัติ...” และอีกฉบับ ได้ระบุว่าได้ระบุในเอกสารลับว่า รัฐบาลไทย ได้ขอความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจจำนวน 1,900 ล้านดอลลาร์และการทหารเป็นจำนวนเงิน 3,000 ล้านดอลลาร์จากสหรัฐอเมริกา¹³⁶

นอกจากนี้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามต้องปฏิบัติตามนโยบายของสหรัฐอเมริกาในการ รับรองรัฐบาลของจักรพรรดิเบاید้าของเวียดนามใต้ว่าเป็นรัฐบาลที่ถูกต้องตามกฎหมาย และต่อต้าน รัฐบาลเวียดนามเหนือภายใต้การนำของโฮจิมินห์ โดยการขับไล่สำนักงานของพวกเขาเวียดนามที่ ออกจากประเทศไทย¹³⁷ การประกาศรับรองเบاید้าในครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดความแตกแยกขึ้นภายใน คณะรัฐมนตรี กล่าวคือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม และคณะทหารมีความเห็นตรงกันในการดำเนิน นโยบายตามแบบสหรัฐอเมริกาในการรับรองรัฐบาลจักรพรรดิเบاید้า หากแต่ปรากฏว่านายพจน์ สารสิน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศไม่เห็นด้วยกับการที่สหรัฐอเมริกาให้ไทยต่อต้าน โฮจิมินห์และเวียดนามเหนือ (หรือที่เรียกกันว่าพวกเวียดนาม) เพราะเชื่อว่ารัฐบาลเบاید้าคงจะไม่ได้ รับการสนับสนุนจากประชาชน ขณะเดียวกันน่าจะให้ความช่วยเหลือโฮจิมินห์มากกว่าในฐานะผู้นำ ของเวียดนามเพื่อสู้เอกราช เนื่องจากสภาพการเมืองภายในสมัยรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยที่สองในช่วงปลายทศวรรษ 2490 แตกต่างอย่างมากกับในยุคแรก ด้วยเงื่อนไขอำนาจทางการเมือง ไม่ได้อยู่ในมือของจอมพล ป. พิบูลสงครามแต่เพียงผู้เดียว หากแต่มีการคานอำนาจกับอีกสอง กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ที่กุมอำนาจในกองทัพ และ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ที่กุมอำนาจในกรมตำรวจ ฉะนั้นภายใต้ความร่วมมือกับสหรัฐอเมริกา กลุ่มอำนาจทั้งสองกลุ่มต่าง สะสมกำลังอำนาจของฝ่ายตนมากยิ่งขึ้น โดยบุคคลิกส่วนตัวของ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ด้วยแล้ว สร้างความประทับใจแก่หน่วยสืบราชการลับ CIA เป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการต่อต้านคอมมิวนิสต์ อย่างรุนแรง ได้ผลักดันและใช้อำนาจ ประกาศภาวะฉุกเฉินทั่วประเทศ จึงทำให้รัฐบาลมีอำนาจ สามารถดำเนินมาตรการต่างๆ ได้อย่างเต็มที่เพื่อสกัดกั้นการแพร่ขยายของลัทธิคอมมิวนิสต์ โดย

¹³⁶ ดู หจช. (3) สร. 0201.12/7 เรื่องการใช้อุณหภูมิเงินในกรณีศึกษา (25 สิงหาคม 2493-7 กุมภาพันธ์ 2494). หจช. (3) สร. 0201.12/12 เรื่องค่าชดเชยค่าอาวุธและบริภัณฑ์ต่างๆ ที่อเมริกาจ่ายให้แก่ทหารไทย ในเกาหลี (3 ตุลาคม 2493- 5 มีนาคม 2494).

¹³⁷ สัมภาษณ์ พลโทชาญ อังสุโชติ (ในช่วง พ.ศ. 2493 เขาทำงานประจำกรมข่าวทหารบก กระทรวง กลาโหม) อ่างจาก จันทรา บูรณฤกษ์ และปิยนาด บูณนาค, การศึกษาผลกระทบทางการเมืองจากความสัมพันธ์ ไทย-สหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2463-2506) รายงานผลการวิจัยทุนรัชดาภิเษกสมโภช, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2521).

ทำการจับกุมกวาดล้างผู้ต้องสงสัยว่าเป็นคอมมิวนิสต์อย่างมากภายใต้การกำกับดูแลของอธิบดีกรมตำรวจ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย คือ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ได้เสนอให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยการป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ในปี พ.ศ. 2495 และรัฐบาลได้ประกาศใช้เป็นกฎหมายอีกครั้งในวันที่ 13 พฤศจิกายน 2495¹³⁸ การประกาศใช้กฎหมายคอมมิวนิสต์ฉบับนี้เป็นการรื้อฟื้นกฎหมายคอมมิวนิสต์ที่เคยประกาศใช้เมื่อปี พ.ศ. 2476 ซึ่งเคยถูกใช้เป็นเครื่องมือเพื่อเล่นงานปรีดี พนมยงค์ เมื่อตอนเสนอเค้าโครงเศรษฐกิจแห่งชาติ แต่ในเวลาต่อมาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง รัฐบาลปรีดี พนมยงค์ได้เคลื่อนไหวให้มีการยกเลิกกฎหมายฉบับนี้ได้สำเร็จ จนกระทั่งจอมพล ป. พิบูลสงครามหวนกลับมาใช้อำนาจอีกครั้ง ทำให้กฎหมายว่าด้วยการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ถูกนำกลับมาใช้อีกครั้ง

พระราชบัญญัติฉบับนี้ให้อำนาจอันกว้างขวางแก่ฝ่ายรัฐบาลในการดำเนินการจับกุมปราบปรามการกระทำใดก็ตามที่เข้าข่ายว่าเป็นการกระทำของคอมมิวนิสต์ รวมทั้งบทลงโทษสูงกว่ากฎหมายอาญาโดยทั่วไป เพราะถือว่าการบังคับขู่เข็ญที่ทำให้เกิดความหวาดกลัว การก่อวินาศกรรม หรือการใช้อุบายด้วยประการใดก็ดี การยุยงให้มีความเกลียดชังกันและกันระหว่างประชาชนล้วนเป็นการกระทำของคอมมิวนิสต์ ซึ่งมีความผิดต้องจำคุกตั้งแต่สิบปีขึ้นไปถึงตลอดชีวิต ดังที่ปรากฏในมาตรา 3, 4, 8 ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ตำรวจไทยในยุคของ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์มีอำนาจล้นฟ้าในการที่จะดำเนินการจับกุมใครก็ตามด้วยข้อหาคอมมิวนิสต์ โดยเฉพาะการปราบปรามศัตรูทางการเมือง หรือฝ่ายที่อยู่ตรงข้ามกับรัฐบาล ทั้งที่เป็นนักการเมืองและนักหนังสือพิมพ์ก็ตาม

อีกด้านหนึ่งที่ได้รับผลกระทบและเกิดการเคลื่อนไหวไปพร้อมๆกับการประกาศนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์นี้ก็คือ พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ซึ่งมีการเคลื่อนไหวนับแต่สงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา คือการเข้าร่วมและให้การสนับสนุนปรีดี พนมยงค์ โดยการเข้าร่วมกับขบวนการเสรีไทยของกลุ่มปรีดี พนมยงค์ ซึ่งผิน บัวอ่อน สมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ถือว่าพรรคได้เข้าร่วมกับขบวนการเสรีไทยในสองระดับ ระดับแรกคือระดับมวลชน โดยส่วนใหญ่เป็นผู้นำในหมู่บ้านในการดำเนินการต่อต้านญี่ปุ่นในส่วนชนบท และระดับที่สองคือการเข้าร่วมในส่วนกลาง เช่น การส่งวิโรจน์ อ่ำไพ ไปติดต่อบริษัทประสาธน์กับปรีดี พนมยงค์ รวมทั้งประสานงานร่วมกับเตียง ศิริขันธ์ การที่ผินกล่าวว่าพรรคคอมมิวนิสต์เป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเสรีไทย

¹³⁸“พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พุทธศักราช 2495,” ราชกิจจานุเบกษา (แผนกฤษฎีกา), เล่ม 69 ตอนที่ 68 (ฉบับพิเศษ) ลงวันที่ 13 พฤศจิกายน 2495.

เพราะส่วนหนึ่งช่วยต่อสู้กับญี่ปุ่น และผลิตสื่อเพื่อใช้ติดต่อกับกลุ่มใต้ดินอื่นๆ คือ หนังสือพิมพ์ **มหาชน**¹³⁹

อย่างไรก็ตามสมศักดิ์ เจียมธีรสกุลกล่าวว่า พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยก็แทบไม่ได้รับการติดต่อจากโคมินเทอร์นก่อนหน้าสงครามโลกครั้งที่สอง หรือก่อนปี พ.ศ. 2486 พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเริ่มเคลื่อนไหวติดต่อกับพรรคคอมมิวนิสต์สากลอย่างชัดเจนคือ ประมาณ ปี พ.ศ. 2503¹⁴⁰

พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยจึงเป็นเพียงองค์กรทางการเมืองเล็กๆ ที่มุ่งเผยแพร่ลัทธิสังคมนิยมเป็นสำคัญ การต่อสู้ที่เน้นสันติวิธีคือเผยแพร่ทางสิ่งตีพิมพ์ แต่ไม่ได้มีเป้าหมายโค่นล้มอำนาจรัฐในขณะนั้น ขณะที่ สุชาชัย ยิ้มประเสริฐก็กล่าวว่าพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเป็นภัยคุกคามต่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามน้อยกว่า “ขบวนการประชาธิปไตย” หรือ “คณะกู้ชาติ” ของ มนัส จารุกาศัย¹⁴¹

ฉะนั้นภัยจากคอมมิวนิสต์ที่ถูกสร้างขึ้นจึงเป็นสิ่งที่ถูกสร้างให้เป็น “ภัยคุกคาม” แตกต่างจากการดำเนินกิจกรรมที่เป็นจริงของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในขณะนั้น การดำเนินการกวาดล้างของฝ่ายรัฐบาลดังที่จะเสนอต่อไปข้างหน้า จึงเป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมของคำว่า “คอมมิวนิสต์” เท่านั้น ในฐานะศัตรูของชาติ เหตุการณ์ต่อไปนี้คือการกวาดล้างปัญญาชนหัวก้าวหน้าครั้งใหญ่ของทศวรรษ 2490

1) ความเคลื่อนไหวแนวคิดเรื่องสันติภาพ

การกล่าวถึงความเคลื่อนไหวแนวคิดเรื่องสันติภาพของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในยุคทศวรรษ 2490 ไม่อาจปฏิเสธบทบาทของเหตุการณ์ที่เรียกว่าเป็น “กบฏสันติภาพ” ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่บรรดานักวิชาการกล่าวถึงมากขึ้นในระยะหลัง จากเดิมที่มองปรากฏการณ์นี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของกบฏทางการเมืองที่เกิดขึ้นไม่ต่างจากกบฏอื่นๆ ที่เกิดในช่วงเวลาเดียวกัน คือการต่อต้านรัฐบาลจากกลุ่มปัญญาชน นักหนังสือพิมพ์ และถูกนำไปผูกถึงประปรายในงานที่ศึกษาเกี่ยวกับการ

¹³⁹Somsak , Jeamteerasakul, “**The Communist Movement in Thailand**,” (Ph.D Thesis, Department of Politics, Monash University, 1991), pp. 156-157.

¹⁴⁰Somsak , Jeamteerasakul, “**The Communist Movement in Thailand**,” pp. 159-161.

¹⁴¹สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ, “การเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ต่อต้านรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2491-2500),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 282.

เมืองในยุค 2490 แต่ในช่วงทศวรรษที่ผ่าน มามีงานที่เริ่มศึกษาถึงกบฏสันติภาพอย่างจริงจัง เช่น งานของ วิวัฒน์ คติธรรมนิษฐ์ ได้เสนอภาพของกบฏสันติภาพไว้อย่างน่าสนใจ โดยเสนอว่ากบฏสันติภาพมีความหลากหลายของความเคลื่อนไหวจากกลุ่มต่างๆ ไม่ว่าจะในส่วนของคณะกรรมการสันติภาพแห่งประเทศไทย สื่อมวลชน กลุ่มขบวนการกู้ชาติ ขบวนการนักศึกษา และกลุ่มการเมืองอื่นๆ¹⁴² ขณะที่งานของทาคาฮาชิ คัทซึยะ ได้สัมภาษณ์ประชาชนที่เคยเข้าร่วมในกบฏสันติภาพจากกรุงเทพฯ และสกลนคร ศรีสะเกษ โดยชี้ให้เห็นว่าพลังของประชาชนมีส่วนร่วมอย่างมากในกบฏครั้งนี้¹⁴³ และงานของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุลที่นำส่วนหนึ่งมาจากวิทยานิพนธ์ได้พยายามฉายภาพให้เห็นบทบาทของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในกบฏสันติภาพว่ามีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อกลุ่มขบวนการสันติภาพอย่างไร โดยเฉพาะยุทธวิธีที่มุ่งเป้าสู่ชนบทและอีกเป้าหมายหนึ่งคือกลุ่มปัญญาชนในเมือง (โดยเฉพาะความเคลื่อนไหวของกลุ่มนักศึกษาในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง) ทำให้ได้แนวร่วมอย่างกว้างขวาง สมศักดิ์ เจียมธีรสกุลเห็นว่า กบฏสันติภาพไม่สามารถปฏิเสธว่าพรรคคอมมิวนิสต์มีส่วนสำคัญ ทั้งในแง่ที่เป็นการเคลื่อนไหวตามโคมินฟอรัม (องค์การคอมมิวนิสต์สากลของโซเวียต) และกลุ่มประเทศในค่ายสังคมนิยม และอีกแง่หนึ่งคือมีสมาชิกพรรคฯ ที่ทำงานให้คณะกรรมการสันติภาพอย่างแท้จริง ได้แก่ เริง เมฆไพบุลย์ และอัสนี พลจันทร์¹⁴⁴

อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า กบฏสันติภาพเป็นจุดที่ชี้ให้เห็นภาพการต่อสู้ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าอย่างมีนัยสำคัญต่อการพัฒนาทางความคิดที่สัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์โลกและแนวต้านลัทธิอำนาจนิยมภายในขณะนั้น อุดมการณ์ใหม่ของปัญญาชนหัวก้าวหน้า แม้ไม่สามารถปฏิเสธบทบาทการเคลื่อนไหวของลัทธิคอมมิวนิสต์ได้ แต่ก็ต้องกล่าวด้วยว่าความเคลื่อนไหวนี้สอดคล้องกับอุดมการณ์ของปัญญาชนส่วนหนึ่ง ที่ต้องการต่อต้านสงคราม และแสวงหาสันติสุข

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า การเกิดสงครามโลกครั้งที่สองมีช่วยกระตุ้นสำนึกของประชาชนในการมีส่วนร่วมในเรื่องชาติบ้านเมือง (ดังที่พอจะปรากฏเป็นรูปธรรมคือเสรีไทยที่มีผู้ร่วมขบวนการ

¹⁴²วิวัฒน์ คติธรรมนิษฐ์, *กบฏสันติภาพ* (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2539).

¹⁴³Takahashi, Katsuyuki, "The Peace Movement in Thailand after the Second World War: The Case in Sakon Nakhon and Srisaket," ในชลธิรา สัตยาวัฒนา, บรรณาธิการ, *กึ่งศตวรรษขบวนการสันติภาพ "ความจริง" เกี่ยวกับ "กบฏสันติภาพ": สำนักทางประวัติศาสตร์ของคนสามรุ่น* (กรุงเทพฯ: เมฆขาว, 2545), หน้า 109-142.

¹⁴⁴สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, "พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกับกบฏสันติภาพ." ใน *กึ่งศตวรรษขบวนการสันติภาพ*, หน้า 145-223.

ส่วนหนึ่งมาจากประชาชนทั่วไป)¹⁴⁵ แล้วอีกส่วนหนึ่งคือความโหดร้ายทารุณของสงครามที่เกิดขึ้น ทำให้กลุ่มปัญญาชนตระหนักว่า การแสวงหาสันติภาพเท่านั้นที่จะช่วยยุติสงคราม รวมทั้งมองเห็น การก่อตัวของสงครามเมื่อโลกแบ่งออกเป็นสองค่าย ดังจะเห็นจากการเริ่มเคลื่อนไหวนี้เมื่อเกิด สงครามเกาหลีขึ้น และกลุ่มปัญญาชนกลุ่มนี้ได้ต่อต้านการส่งทหารไปร่วมรบที่เกาหลี อันเนื่องมา จากการที่รัฐบาลไทยเห็นสนธิสัญญาความร่วมมือทางการทหารกับสหรัฐอเมริกา (แนวคิดต่อต้าน แนวนโยบายต่างประเทศเหล่านี้จะปรากฏในรูปบทความที่จะกล่าวรายละเอียดในบทที่ 6) แนวคิด เรื่องการต่อต้านสงครามและการแสวงหาสันติภาพเกิดขึ้นเนื่องจากการที่ประชาชนต่างรับรู้ถึงผลพวง ของการทำสงคราม (ดังเช่นการใช้ระเบิดปรมาณูเพื่อถล่มฮิโรชิมาและนางาซากิ) และไม่ต้องการให้ เหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นอีก อีกทั้งภายหลังสงครามยุติได้ไม่นานนัก ก็มีความเคลื่อนไหวที่อาจนำไป ผู้การทำสงครามโดยง่ายจากสองค่ายมหาอำนาจ ดังนั้นจะพบว่าเริ่มมีการเคลื่อนไหวของประชาชน ทั่วโลกเพื่อเรียกร้องสันติภาพและการให้มีการระงับใช้ระเบิดปรมาณู ทั้งนี้เป็นการสนับสนุนวัตถุประสงค์ของสมัชชาสันติภาพประกอบด้วยผู้แทนจากชาติต่างๆ ได้เปิดประชุมกันที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส และกรุงปราก ประเทศโปแลนด์ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2493 นอกจากนี้ยังมาจากการประชุมของคณะกรรมการสามัญแห่งสมัชชาสันติภาพครั้งที่ 3 ที่กรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศสวีเดน โดยที่ประชุมมีมติให้ดำเนินการเรียกร้องไม่ให้มีการใช้อาวุธปรมาณูโดยเด็ดขาด และให้ใช้พลังงาน ปรมาณูเพื่อประโยชน์อย่างอื่น¹⁴⁶

อันที่จริงแล้ว ความเคลื่อนไหวเรื่องสันติภาพในต่างประเทศ เริ่มมาตั้งแต่หลังสงครามโลก ยุติ หากแต่อยู่ในบริบทของอุดมการณ์ของสองค่ายคือ ค่ายเสรีประชาธิปไตยและค่ายคอมมิวนิสต์ที่ ต่างก็อ้างว่าฝ่ายตนเป็นผู้ศรัทธาสันติภาพ ขณะที่อีกฝ่ายกลับมุ่งทำลาย หากแต่ดูเหมือนว่าฝ่าย กลุ่มประเทศคอมมิวนิสต์ที่มีสหภาพโซเวียตเป็นแกนนำจะสามารถเคลื่อนไหวณรงค์ได้อย่างจริงจังกว่า ดังจะเห็นว่าตั้งแต่ พ.ศ. 2491 มีการเปิด “สมัชชาสากลของปัญญาชนเพื่อสันติภาพ” (World Peace Congress of Intellectual for Peace) ณ เมืองโรคคอส ประเทศโปแลนด์ โดยมีปัญญาชนจาก ประเทศต่างๆ กว่า 54 ประเทศเข้าร่วมประชุม หลังจากนั้นก็มีการจัดประชุมอีกหลายครั้ง พ.ศ. 2492

¹⁴⁵ คังกรณีนีมีชายผู้หนึ่งเป็นชาวบ้านธรรมดาเข้าเป็นอาสาสมัครเสรีไทยภายใต้กลุ่มของเตียง ศิริขันธ์ เมื่อเขาอายุแค่ 15 ปี โปรดดู นายสีดอกกาว (นามปากกา), **บันทึกกลับเสรีไทยภูพาน** (สกลนคร: สถาบันราชภัฏ, 2543).

¹⁴⁶ หจข.(2) สร. 0201.89/10 เรื่อง การสนับสนุนสันติภาพของคอมมิวนิสต์ (23 พฤศจิกายน 2493-13 มีนาคม 2496).

สำนักข่าวสารโคมินฟอร์ม ได้มีมติเพื่อขยายการเคลื่อนไหวของขบวนการสันติภาพเพื่อปฏิบัติการกิจเชิงรุกและกลายเป็นแนวทางโฆษณาของค่ายสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์ในที่สุด¹⁴⁷

สำหรับความเคลื่อนไหวในประเทศไทยนั้น มีเอกสารจากหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ “โอโกเนค” ฉบับที่ 32 ประจำวันที่ 5 สิงหาคม 2494 ลงบทความของนิตย์ พงศ์เพ็ชร เรื่อง “เราเรียกร้องให้ทำสัญญาสันติภาพ” และหนังสือพิมพ์ “คอมโมซอล ปราพดา” ได้ลงข่าวนิตย์ พงศ์เพ็ชร เป็นหัวหน้าคณะผู้แทนไทย และลงพิมพ์บทความ “เราต้องการสันติภาพ เราต้องการหนังสือ”¹⁴⁸ นอกจากนี้ปี พ.ศ. 2494 ยังมีรายงานจากข่าวสารราชการถึงความเคลื่อนไหวของกลุ่มที่ดำเนินการเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพ ว่ามีการเผยแพร่ด้วยการบรรยายในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง และมีกลุ่มบุคคลที่เข้าร่วมค่ายฝ่ายคอมมิวนิสต์ คือ นายवास สุนทรจามร นายสงวน ตูลารักษ์ นายประเสริฐ ทรัพย์สุนทร นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ นายแพทย์ โชติनुชิต นายสมัคร บุราวาศ (ผู้ซึ่งองค์การสันติภาพที่เบอร์ลินได้รับเข้าเป็นสมาชิกแล้ว)¹⁴⁹

การกล่าวถึงบทบาทของกลุ่มปัญญาชนที่เข้าไปบรรยายในมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นช่องทางหนึ่งในการเผยแพร่แนวคิดด้านมาร์กซิสต์ของกลุ่มปัญญาชนฝ่ายซ้าย ดังที่ในงานของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล ได้เรียกไว้ โดยกล่าวว่า ช่วงต้นปี พ.ศ. 2494 ผิน บัวอ่อน ในฐานะกรรมการนักศึกษา คณะเศรษฐศาสตร์ เขยิบให้สุภา ศิริमानนท์ ไปบรรยายที่คณะ สุภา ศิริमानนท์ ได้ใช้หนังสือเรื่อง **ทุน (Capital)** ของมาร์กซิสต์ มีทั้งหมด 6 บท โดยใช้เวลาบรรยายครั้งละชั่วโมงครึ่ง ต่อมานำมาพิมพ์เป็นเล่มในชื่อ **แลปีตะลิสต์** นอกจากนี้เมื่อพรชัย แสงซัจจ์ รับตำแหน่งหัวหน้าแผนกปาฐกถาและโต้วาทีได้จัดปาฐกถาพิเศษโดยเชิญกลุ่มที่เป็นฝ่ายซ้ายและใกล้ชิดกับพรรคฯ เช่น สมัคร บุราวาศ เสนีย์ เสาวพงศ์ อุทธรณ์ พลกุล กุหลาบ สายประดิษฐ์ และดิเรก ชัยนาม (คนเดียวที่ไม่ได้อยู่ในกลุ่มฝ่ายซ้าย)¹⁵⁰

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุลได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับนักศึกษาธรรมศาสตร์ฯ ด้วยว่า มีความเคลื่อนไหวที่จะจัดทำหนังสือพิมพ์ **ธรรมจักร** ของสโมสรมนิติต โดยมีประจวบ อัมพะเสวต เป็นผู้ริเริ่ม **ธรรมจักร** เปิดโจมตีเผยแพร่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2491 ถึง 2493 มีประจวบเป็นบรรณากร ต่อมาทวีป วรดิกล

¹⁴⁷วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, **กบฏสันติภาพ**, หน้า 120-124.

¹⁴⁸ หจข.(2)สร.0201.89/13 เรื่อง **สหภาพนักศึกษาและชุมนุมเยาวชนระหว่างประเทศของค่ายคอมมิวนิสต์**. (5 มิถุนายน 2494-26 กันยายน 2495).

¹⁴⁹ หจข.(2) สร. 0201.89/1 เรื่อง **ผู้มีชื่อต้องหาว่าเผยแพร่หรือนิยมลัทธิคอมมิวนิสต์** (13 กุมภาพันธ์ 2475-30 มีนาคม 2494).

¹⁵⁰ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, **กึ่งศตวรรษขบวนการสันติภาพฯ**, หน้า 183-184.

ดำเนินการต่อ และไม่เพียงทวีป วรดิลก กับประจวบเท่านั้น แต่มีนักศึกษาอื่นๆ ที่เริ่มหันมา ยอมรับสิ่งที่พวกเขาเรียกว่า “ความคิดก้าวหน้า” ซึ่งเป็นคำแทน (euphemism) สำหรับลัทธิมาร์กซิสต์ วารสาร **ธรรมจักร** ได้เริ่มฉีกแนวมาเล่นบทความเกี่ยวกับต่างประเทศ เช่น “สันติชนทั่วโลกเรียกร้องให้ขจัดสงคราม”¹⁵¹

ฉะนั้นกระแสแนวคิดเรื่องสันติภาพจึงไม่สามารถระบุงลงไปได้ว่ามีที่มาจากค่ายสังคมนิยมเพียงอย่างเดียว เพราะสำนักของผู้คนในยุคต่างปฏิเสขสงคราม การดำเนินงานของค่ายคอมมิวนิสต์จึงสอดคล้องกับกระแสที่เป็นอยู่ในเวลานั้นมากกว่า จึงไม่สามารถสรุปได้ว่าขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพคือกลุ่มแนวร่วมของพวกคอมมิวนิสต์ทั้งหมด หรือขบวนการสันติภาพมาจากอิทธิพลของพรรคฯ

ทั้งนี้จากปากคำของทวีป วรดิลก ได้กล่าวว่าแม้จะมีสมาชิกของขบวนการสันติภาพเป็นแนวร่วมของพรรคคอมมิวนิสต์อยู่ตามที่เขารู้ เช่น น.พ. เจริญ สืบแสง ในฐานะประธาน แต่คนอื่นที่เขารู้จักเขาคิดว่าไม่น่าจะใช่ เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ สัมคร บุราวาศ อุทธรณ์ พลกุล เพราะความเคลื่อนไหวของขบวนการสันติภาพที่เกิดขึ้นทั่วโลกมีความเคลื่อนไหวมาจากพลังอิสระ เช่น นักวิทยาศาสตร์รางวัลโนเบลคือ ศาสตราจารย์โกลิโอด์ คูรี เป็นประธานคณะกรรมการสันติภาพโลก และกลุ่มศิลปิน นักเขียน ปัญญาชนอื่นที่เข้าร่วมด้วย เช่น ปีกัสโซ และนารูด้ ที่เข้าร่วมประชุมซึ่งจัดขึ้นหลายครั้งในยุโรป ในส่วนของไทย การที่ปัญญาชน นักเขียนเข้าร่วมเพราะเป็นกระแสที่เกิดขึ้นทั่วโลก รวมทั้งมาจากการระดมต่อต้านสงครามเกาหลี และการรณรงค์ต่อต้านสหรัฐอเมริกา¹⁵² เช่นที่งานเขียนของกุหลาบ สายประดิษฐ์ได้ชี้ให้เห็นสำนักโลกที่ไม่ต้องการสงครามว่า

...ทางของประชาชนทั่วโลก คือ ทางไปสู่สันติภาพ เขาได้ผสานกำลังของเขาเป็นปีกแผ่นแข็งแกร่งแล้วในการร่วมแสดงมติเรียกร้องสันติภาพเขากำลังก้าวไปอีกก้าวหนึ่ง ในการเรียกร้องให้ประเทศมหาอำนาจทั้งห้าทำกติกาสัญญาสันติภาพขึ้นไว้ บัดนี้ ความสำเร็จของการพิทักษ์สันติภาพของโลกจึงอยู่ที่กำลังความร่วมมือของสามัญชนทั่วโลกนั่นเอง และมีนิมิตแล้วว่ากำลังความร่วมมือของประชาชนจะสามารถพิทักษ์สันติภาพไว้ได้”¹⁵³

¹⁵¹ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, *กึ่งศตวรรษขบวนการสันติภาพฯ*, หน้า 169-173.

¹⁵² สัมภาษณ์ ทวีป วรดิลก, 21 พฤศจิกายน 2546.

¹⁵³ กุหลาบ สายประดิษฐ์, “ทางไปสู่โลกที่คลุมด้วยท้องฟ้าแห่งสันติ,” *การเมืองรายสัปดาห์* (20 มิถุนายน 2494): 27. อ้างจาก วิวัฒน์ คดิธรรมนิตย์, *กบฏสันติภาพ*, หน้า 116.

ฉะนั้นประเด็นการเป็นแนวร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ จึงอาจไม่ใช่ประเด็นหลัก ถ้าหากจะเข้าใจพัฒนาการของแนวคิดของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าว่าด้วยเรื่องสันติภาพ เพราะสำนักเช่นนี้เป็นสิ่งที่ปัญญาชนต่างรู้สึกร่วมกัน ดังที่เสนีย์กล่าวไว้ว่า ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองเกิดสงครามเย็นอันเป็นช่วงแห่งการสร้างภาวะความตึงเครียดให้เกิดแก่ทั่วทุกภูมิภาค และเป็นช่วงที่กลุ่มมหาอำนาจพยายามที่จะกลับมาครอบครองประเทศอาณานิคมต่างๆ ที่มีปัญญาแอดแลนติกที่จะปลดปล่อยอาณานิคม หากประเทศจักรวรรดินิยมได้พยายามกลับไปปกครองอาณานิคมอีกครั้ง เช่น ฝรั่งเศส ในอินโดจีน แต่ประเทศมหาอำนาจเหล่านี้กลับไม่ปฏิบัติตามกฎบัตรของสหประชาชาติ จึงทำให้กลุ่มปัญญาชนที่ติดตามเหตุการณ์ข่าวต่างประเทศ ต่างไม่พึงพอใจกับแนวโน้มที่นำไปสู่การทำสงครามของประเทศมหาอำนาจ แต่ขณะเดียวกันพวกเขาสนับสนุนการต่อสู้เพื่อเรียกร้องเอกราชของประเทศต่างๆ*

ปัญญาชนคนอื่น แม้จะไม่ได้ข้อมูลเชิงสัมภาษณ์ แต่ข้อเขียนที่พวกเขาเขียนขึ้นในช่วงการต่อต้านสงครามก็ชี้ให้เห็นว่าสำนักของการแสวงหาสันติภาพได้เกิดแก่ผู้คนที่มีความห่วงใยถึงความโหดร้ายของสงคราม ดังเช่น มัลลีย์ ชูพินิจได้แสดงความเห็นสนับสนุนขบวนการสันติภาพแม้ตัวเขาเองไม่ได้ร่วมเคลื่อนไหวในขบวนการด้วยก็ตาม

...สันติภาพเป็นสิ่งทีมนุญย์ทั่วโลกปรารถนา เพราะฉะนั้น トラバไตที่เราได้มาโดยไม่ก่อให้เกิดความขมขื่นปวดร้าว หรือเหยียบย่ำบนกองเลือด ความเดือดร้อนทนทุกข์ทรมานของเพื่อนมนุษย์ทุกคน ก็ควรยื่นมือออกมารับสันติภาพที่ได้มาด้วยกำลัง ไม่มีทางที่จะเป็นสันติภาพถาวรได้ สงครามเพื่อระงับสงครามก็ไม่มีทางที่จะนำไปสู่การสิ้นสุดยุติแห่งสงคราม เช่นเดียวกัน...¹⁵⁴

* การที่นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ยุคนั้นบางคนได้ติดตามข่าวสารต่างประเทศอย่างใกล้ชิดทำให้ทราบความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นทั่วโลก ดังเช่น ทวีป วรดิกล แพลข่าวต่างประเทศให้กับหนังสือพิมพ์ “สยามนิกร” และ “ไทยใหม่” เขาติดตามสงครามในเวียดนามที่เอาชนะฝรั่งเศสได้ที่เดียนเบียนฟู และได้ไปเวียดนามเพื่อสัมภาษณ์นายพล โวเหวียนซางผู้บัญชาการรบของเวียดนามเหนือ. สัมภาษณ์ ทวีป วรดิกล, 21 พฤศจิกายน 2546. ขณะเดียวกันเสนีย์ เสาวพงศ์ ภายหลังจากที่ประสบความล้มเหลวในการเดินทางไปเรียนต่อที่ประเทศเยอรมนี เพราะเกิดสงครามขึ้นในยุโรป เขาจึงไปถึงแคลิฟอร์เนียและเดินทางกลับมาทำงานให้กับ หนังสือพิมพ์ สุวรรณภูมิ ต่อในช่วงที่เกิดมหาสงครามเอเชียบูรพา โดยเขียนข่าวต่างประเทศ และเมื่อเขาสอบทำงานเป็นเสมียนแผนกพาณิชย์ขายต่างประเทศ กรมพาณิชย์ กระทรวงเศรษฐกิจ ได้ทำงานด้านการแปลข่าวเศรษฐกิจ การค้าของต่างประเทศ จึงทำให้เขาเกาะติดสถานการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วโลก. สัมภาษณ์ เเสนีย์ เสาวพงศ์, 21 พฤศจิกายน 2546.

¹⁵⁴ มัลลีย์ ชูพินิจ, “ระหว่งสัปดาห์,” พิมพ์ไทย (6 พฤษภาคม 2494): 2.

มาลัย ชูพินิจเป็นผู้หนึ่งที่สนใจติดตามข่าวสารของต่างประเทศ ดังจะพบหนังสือพิมพ์และนิตยสารที่มาลัย ชูพินิจดูแลอยู่ของ “วิกสิตม” (คูแผนภูมิที่ 1 ประกอบ) มีข่าวด้านต่างประเทศรวมทั้งบทความที่วิเคราะห์วิจารณ์เรื่องต่างประเทศ เช่น ข่าวสารคดีเกี่ยวกับปฏิบัติการในสมรภูมิเหตุการณ์ในพม่า ดังที่เขากล่าวจุดยืนกล่าวไว้ใน **สยามสมัย** ว่า

...ให้กระเจกเงาของกิจการบ้านเมือง เมื่อท่านต้องการจะส่องทราบว่โลกเราโดยทั่วไป และประเทศไทยอยู่ที่ไหน? กำลังทำอะไร? อย่างไร? และกำลังจะก้าวไปสู่แห่งใด?

หนังสือรายสัปดาห์ที่ให้ท่านทุกอย่างที่ท่านปรารถนา ก้าวหน้า ทันโลก ทันเวลา...เพราะเรากล้าที่จะทดลองกับความเห็นใหม่ๆ ซึ่งจำเป็นแก่ความเจริญรุ่งเรือง...¹⁵⁵

มิใช่เฉพาะ **สยามสมัย** ที่ตื่นตัวเกี่ยวกับข่าวต่างประเทศ ทั้ง **พิมพ์ไทย สุวรรณภูมิ อักษรสาส์น ปิตุภูมิ ปิยะมิตร** ตลอดจนหนังสือพิมพ์ นิตยสารอื่นๆ ต่างเสนอรายงานสถานการณ์ต่างประเทศกันอย่างคึกคัก แม้แต่ **อักษรสาส์น** ในช่วง พ.ศ. 2494-2495 ก็ให้เนื้อที่ลงคอลัมน์และการแปลเรื่องราวจากต่างประเทศ มีการนำบทสนทนาว่าด้วยเรื่อง “สันติภาพ” ลงใน “รอบระเบียง” การเปิดคอลัมน์ว่าด้วย “การเมืองและการเศรษฐกิจระหว่างประเทศ” หากแต่ **อักษรสาส์น** ก็ต้องปิดตัวลงพร้อมกับการกวาดล้างขบวนการสันติภาพ ขณะที่ไม่กี่ปีถัดมาหลังจากนั้นเมื่อสภาพการช่วงปีท้ายๆ ของทศวรรษ 2490 (2498,2499) เริ่มเปิดบรรยากาศและเสรีภาพให้แก่สื่อสิ่งพิมพ์ **ปิตุภูมิ** จึงก้าวมาแทนวารสารแนวก้าวหน้าอื่น ๆ ที่ปิดตัวไป เช่น **อักษรสาส์น** โดยมุ่งเป้าสู่การโจมตีนโยบายต่างประเทศของไทย และบทบาทของสหรัฐอเมริกาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ดูรายละเอียดบทบาทของ **ปิตุภูมิ** ในบทที่ 5)

แม้ว่าแนวคิดเรื่องสันติภาพของปัญญาชนหัวก้าวหน้าจะถูกรวบปรามไปแล้วในวันที่ 10 พฤศจิกายน 2495 และบรรดาปัญญาชนคนสำคัญที่ร่วมขบวนการก็ถูกจับขังคุก แต่แนวคิดนี้ไม่ได้

¹⁵⁵ หจข. สบ.6.4.1/5 เอกสารส่วนบุคคลมาลัย ชูพินิจ เรื่อง ระหว่างปก น้อย อินทนนท์. (ม.ป.ป.).

สูญสลายไปกับอำนาจการเมือง แต่กลับผลิดอกแตกกิ่งใบไปสู่แนวคิดและการเคลื่อนไหวเรื่อง “ความเป็นกลาง”¹⁵⁶

2) การแสวงหาความเป็นกลางในช่วงท้ายทศวรรษ 2490

แนวคิดที่ว่าด้วยความเป็นกลางเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเคลื่อนไหวเรื่องสันติภาพ ดังนั้นเมื่อความเคลื่อนไหวของขบวนการสันติภาพถูกปราบลง แต่ต่อมาได้มีการสานต่อแนวคิดที่ว่าด้วยความเป็นกลาง อันเป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อประเทศต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มประเทศอาณานิคมที่กำลังเรียกร้องเอกราชในเอเชียและแอฟริกา กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ในฐานะตัวแทนของไทยที่ได้เข้าร่วมการประชุมที่เมืองบันดุง ประเทศอินโดนีเซีย กล่าวถึงคำศัพท์ที่เกี่ยวกับ “ความเป็น

¹⁵⁶คำว่า “ความเป็นกลาง” นี้ เพิ่งเป็นคำที่ถูกใช้มากขึ้นเรื่อยๆ ในช่วงกลางถึงปลายทศวรรษ 2490 เนื่องจากภาวะสงครามเย็น ที่ค่ายโลกเสรี นำโดยสหรัฐอเมริกา และค่ายคอมมิวนิสต์นำโดยสหภาพโซเวียต ต่างทำสงครามแย่งชิงพันธมิตร ฉะนั้นประเทศเล็กๆ ต่างต้องเข้าข้างไม่ฝ่ายใดก็ฝ่ายหนึ่งจนกระทั่งมีการประกาศแนวคิดที่สามที่ไม่เข้าข้างทั้งสองค่ายนี้โดยนายกรัฐมนตรีอินเดีย คือ Jawahar Lal Nehru เดินทางไปแสดงสุนทรพจน์ในอเมริกา ได้เน้นว่านโยบายต่างประเทศของเขาว่า “The main objectives of India's foreign policy are : the pursuit of peace, not through alignment with any major power or group of powers but through an independent approach of each controversial or disputed issue: the liberation of subject peoples; the maintenance of freedom, both national and individual; the elimination of radical discrimination of want***. Our present detachment (from Eastern and Western blocs) is neither isolationism nor indifference, nor neutrality when peace or freedom is threatened. When man's liberty or peace is in danger we cannot and shall not be neutral. “Nehru's visit,” *The New York Times* (Sunday, October 23, 1949). ซึ่งแนวนโยบายได้สรุปไว้ห้าข้อด้วยกัน (ต่อมาเรียกว่าหลักปัญญาสี่) และมีประเทศอื่นๆทั้งในเอเชียและแอฟริกา ประกาศใช้แนวทางนี้รวมกลุ่มเป็น “ประเทศไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด” นำไปสู่การประชุมที่เมืองบันดุง ประเทศอินโดนีเซีย ในปี พ.ศ. 2498

1. อินเดียจะพยายามไม่ฝักใฝ่สันติภาพโดยไม่เข้ากับแนวมหาอำนาจประเทศใดประเทศหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง
2. อินเดียจะสนับสนุนการกู้อิสรภาพของชาติที่อยู่ภายใต้อำนาจของชาติอื่น
3. อินเดียจะสร้างไว้ซึ่งอิสรภาพของชาติและเอกชน
4. อินเดียจะกำจัดเสียซึ่งการกีดกันทางเชื้อชาติและการฝักใฝ่ทางเศรษฐกิจ
5. การที่อินเดียไม่ยอมเข้ากลุ่มประเทศใดนั้น มิใช่อินเดียจะต้องการอยู่โดยเพียงลำพังหรือไม่สนใจ หรือจะเป็นกลางเมื่อเสรีภาพ หรืออิสรภาพถูกคุกคามแล้ว อินเดียจะไม่อยู่นิ่งๆ

โปรดดู หจข. (2) สร. 0201.89/7 เรื่อง ข่าวนหนังสือพิมพ์วิทยุและรายงานกงสุลไทยเกี่ยวกับเรื่อง คอมมิวนิสต์ในประเทศไทย (7 กรกฎาคม 2491-19 มิถุนายน 2493).

กลาง” หรือ “นโยบายความเป็นกลาง” มาจากคำว่า “uncommitted nations” (ประเทศที่ไม่ผูกมัดตัวเอง) ก็ได้หรือ “non-commitment policy” (นโยบายไม่ผูกมัดตัวเอง) หรือ “neutrality policy” (นโยบายการดำรงตนเป็นกลาง) “non-alignment policy” (นโยบายไม่เข้าข้างไหน)¹⁵⁷

อย่างไรก็ตาม การที่ประเทศไทยให้ความสนใจและส่งผู้แทนไปร่วมการประชุมครั้งนี้ อาจเป็นการเปลี่ยนแปลงนโยบายที่สำคัญของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในช่วงท้ายทศวรรษ 2490 ดังที่กล่าวไว้ตอนต้นว่าทศวรรษ 2490 เป็นช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์ต่างๆ มากมายทั้งในและต่างประเทศ มีความหลากหลายและซับซ้อนด้วยมิติการเมืองและสังคม โดยเฉพาะภาวะความกดดันและความขัดแย้งทางการเมืองของกลุ่มการเมืองต่าง ๆ

ดังที่กล่าวไว้แล้วตอนต้นว่าช่วง 2-3 ปีแรกของการกลับคืนสู่อำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เน้นไปที่การกำจัดศัตรูทางการเมืองเป็นสำคัญ โดยเฉพาะกลุ่มปรีดี พนมยงค์ กลุ่มทหารเรือ กลุ่มนักการเมือง (สายอีสาน) ก่อให้เกิดกบฏหลายครั้ง มีการจับกุมขังคุกนักการเมือง และการฆาตกรรมทางการเมือง ทำให้รัฐบาลไม่ได้ให้ความสนใจ หรือเพ่งเล็งสื่อสิ่งพิมพ์อย่างเข้มงวดเท่าใดนัก แต่ก็ยังมีการปรามและติดตามเฉพาะนักเขียน นักหนังสือพิมพ์บางคนที่รัฐบาลคิดว่ามีสัมพันธ์กับกลุ่มปรีดีเป็นระยะๆ แต่ช่วงนี้อย่างน้อยก็เปิดพื้นที่ให้เกิดนิยายสาร เช่น *อักษรสาส์น* ได้ ซึ่งไม่ได้เน้นเป้าหมายการวิจารณ์รัฐบาลเช่นหนังสือพิมพ์รายวันทั่วไป หากแต่เน้นการเผยแพร่แนวคิดมาร์กซิสต์เป็นหลัก ด้วยการแปลงานจากภาษาต่างประเทศ

ภายหลังเมื่อศัตรูทางการเมืองถูกกำจัดไปหมดแล้ว รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามก็พุ่งเป้ามายังกลุ่มนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ประจวบกับเป็นช่วงเริ่มบรรยากาศสงครามเย็น ฉะนั้นการที่รัฐบาลไทยจับมือร่วมเซ็นสนธิสัญญากับสหรัฐอเมริกา ส่งทหารไปรบที่เกาหลีในปี พ.ศ. 2493 จึงเป็นจังหวะที่นักเขียน นักหนังสือพิมพ์อาศัยเหตุนี้วิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลอย่างหนัก และไม่เห็นด้วยกับการดำเนินนโยบายตามสหรัฐอเมริกา รวมทั้งการก่อตัวของขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพ ประกอบกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้เคลื่อนไหวหาแนวร่วมในหมู่นักศึกษา ปัญญาชนในเมือง รัฐบาลจึงเริ่มจับตามองความเคลื่อนไหว โดยเฉพาะกรมตำรวจภายใต้การนำของ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ที่รับสนองแนวทางการต่อต้านคอมมิวนิสต์จากรัฐบาลสหรัฐอเมริกาแลกเปลี่ยนกับผลประโยชน์มากมายที่กรมตำรวจได้ในรูปของการสนับสนุนงบประมาณและรับความช่วยเหลือ

¹⁵⁷ หจข. สบ. 19.3/12 เรื่อง การบรรยายเรื่อง การอยู่โดดเดี่ยวและการดำรงตนเป็นกลาง (19 พฤษภาคม 2503).

อื่นๆ¹⁵⁸ ความช่วยเหลือที่รัฐบาลสหรัฐอเมริกามอบให้รัฐบาลไทยทำให้เกิดการทะเลาะกันในเรื่องงบประมาณที่ต่างได้รับในหน่วยราชการ ดังจะเห็นจากการที่จอมพล ป. พิบูลสงครามให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ New York Times ว่าได้รับเงินสนับสนุนจากหน่วยงาน MAAG ประมาณ 2-80 ล้านบาท จอมพล ป. พิบูลสงครามต้องร่างแถลงการณ์ออกมาชี้แจงว่า “...เป็นคำพูดที่ประมาณ มีการพูดกันในวงราชการและก็เป็นจริง แต่เป็นสมัยที่ล่วงมาแล้ว ซึ่งทำให้เกิดทะเลาะกันขึ้น...”¹⁵⁹ นี่อาจเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ทำให้กลุ่มของพล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ และพล.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เกิดแตกแยกขึ้นอย่างชัดเจนในปลายทศวรรษ 2490 เกี่ยวกับการจัดการกับงบลับ นอกเหนือจากประเด็นอื่น ๆ

อย่างไรก็ตาม บารมีของจอมพล ป. พิบูลสงครามในช่วงท้าย ๆ ยุค ก็เริ่มลดน้อยถอยลง ดังมีสัญญาณหลายประการ เช่น การออกหนังสือพิมพ์ของแต่ละกลุ่ม อาทิ พล.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ จัดตั้งบริษัทธนาคารพิมพ์ขึ้น และดำเนินการออกหนังสือพิมพ์สองฉบับคือ สารเสรี และ ไท-รายวัน โดยเฉพาะ สารเสรี ที่มี อำนาจ สุขเจริญ เป็นบรรณาธิการ และเปลี่ยนมาเป็น ทนง ศรีททาทิพย์ ซึ่งกลายเป็นสนามรบทางหนังสือพิมพ์ เพราะฝ่ายพล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์เองก็ออกหนังสือพิมพ์ ๒๕๐๐ (ในวงการหนังสือกล่าวกันว่าพล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ใช้งบลับมาออกหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ - ผู้เขียน) ออกมาตอบโต้และหักโค่นกันอยู่ตลอดเวลา ต่างฝ่ายต่างเปิดโปงกันเต็มที่ ขณะเดียวกันก็ทำให้ฐานะของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามสั่นสะเทือนอยู่ตลอดเวลา¹⁶⁰ ขณะเดียวกันจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ได้ออกหนังสือพิมพ์ของตนเอง เช่นเดียวกันคือ ธรรมาธิปไตย มีนายสีห์ วิเชียรชัย เป็นบรรณาธิการ และอีกฉบับที่เป็นหนังสือพิมพ์ภายใต้การลงทุนของ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ พล.ต.ชาติชาย ชุณหะวัณ พลโท เษิญ นิมิบุตร ชื่อหนังสือพิมพ์ ชาวไทย มีเฉลิม วุฒิโมฆิต เป็นบรรณาธิการ¹⁶¹ อย่างไรก็ตามทั้งทนง ศรีททาทิพย์ และ เฉลิม วุฒิโมฆิต ต่างปฏิเสธว่าพวกเขาไม่ได้ตกอยู่ภายใต้การบงการของกลุ่มการเมือง พวกเขามีเสรีภาพในการเสนอแนวคิดที่ไม่อิงใคร เน้นความเป็นกลางและต่อสู้เพื่อสังคม โดยเฉพาะ สารเสรี ที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้เขียนจดหมาย

¹⁵⁸ หจช. กต. 2.4.1/3 เรื่อง การสนทนาทางราชการระหว่าง พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ กับนาย Hollister หัวหน้า CIA (12 สิงหาคม 2498).

¹⁵⁹ หจช. กต. 1.1.1/2 เรื่อง คำใช้จ่ายตามความตกลงว่าด้วยการช่วยเหลือทางทหารระหว่างรัฐบาลไทย กับรัฐบาลสหรัฐอเมริกา (แถลงการณ์) พ.ศ. 2500.

¹⁶⁰ แต่ทนง ศรีททาทิพย์ (พิมพ์เป็นบรรณาธิการในการบำเพ็ญกุศลในวาระครบรอบ 100 วัน แห่งมรณกรรม ณ อำเภอปักธงชัย นครราชสีมา, วันอาทิตย์ที่ 29 พฤษภาคม 2516), หน้า 26-27.

¹⁶¹ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายเฉลิม วุฒิโมฆิต (ต.ม.). ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันเสาร์ที่ 19 มีนาคม 2526. (ไม่ปรากฏเลขหน้า).

เดือนทงเมื่อเข้าควบคุมอำนาจการเมืองแบบเบ็ดเสร็จภายหลังการรัฐประหารล้มอำนาจจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในวันที่ 16 กันยายน 2500 ว่า “สำหรับเรื่องหนังสือสารเสรี มีคนบอกอย่างมาก ช้าย มาก...รัฐบาลนี้ผมตั้งและสนับสนุน แต่หนังสือพิมพ์ของผมค่า และจะกว่ารัฐบาล...ฉะนั้น จึงขอให้พิจารณาแก้ไข เฉพาะอย่างยิ่งเรื่องนโยบายต่างประเทศ”¹⁶²

อย่างไรก็ตามในบรรดาหนังสือพิมพ์ของกลุ่มการเมืองทั้งหมดนี้ ปรากฏว่า สารเสรี ได้รับความตอบสนองและความนิยมจากคนอ่านมากที่สุด โดยเฉพาะการเปิดโปงกรณี “แก๊งดำ” ซึ่งหมายถึง พาหนะของกลุ่มตำรวจของพล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ที่ใช้ล่าสังหารศัตรูฝ่ายตรงข้าม และจิตร ภูมิศักดิ์ ได้มีโอกาสเป็นนักเขียนประจำให้ สารเสรี ในนาม สมชาย ปรีชาเจริญ ก่อนจะถูกสั่งปิดในวันที่ 20 ตุลาคม 2502 และทง ศรีทราทิพย์ก็ถูกจับขังพร้อมกับกลุ่มปัญญาชน นักเขียน นักหนังสือพิมพ์อื่นๆ และถูกขังห้องเดียวกับ ล้วน ปั่นน้อย บรรณาธิการ เศรษฐสาร และคนอื่นๆ¹⁶³

ดังนั้นจะเห็นว่าภาพการเมืองในช่วงสองปีสุดท้ายของทศวรรษ 2490 ที่ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ตระหนักถึงอิทธิพลของทั้งกลุ่มของ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์และกลุ่มของ พล.อ. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ที่มีมากขึ้นทุกขณะ โดยเฉพาะกลุ่มกองทัพที่อยู่ภายใต้การควบคุมของ พล.อ. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดังนั้นในปี พ.ศ. 2498 จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กำหนดการเดินทางรอบโลก โดยจะเริ่มตั้งแต่ฟิลิปปินส์ ญี่ปุ่น เกาหลี สหรัฐอเมริกา และกลุ่มประเทศในยุโรป ซึ่งปิยะมิตร ได้ขึ้นปกว่า “จอมพล ป. ทศนาจรอบโลกพร้อมแนวคิดประชาธิปไตย” พร้อมกับข่าว

¹⁶² แต่ทง ศรีทราทิพย์, หน้า 29. และโปรดดูจากหนังสืองานศพของเฉลิม วุฒิมุขิต ที่กล่าวเช่นเดียวกันว่าหนังสือพิมพ์ที่พวกเขาทำ ไม่ได้เป็นหนังสือพิมพ์ของนักการเมือง อย่างไรก็ตามหนังสือพิมพ์ สารเสรี และชาวไทย ก็อยู่มาจนกระทั่งยุคสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หากในเวลาไม่นานนัก รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์สั่งกวาดล้างนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ครั้งใหญ่ในวันที่ 20 ตุลาคม 2501 ทง ศรีทราทิพย์ถูกจับพร้อมนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ และปัญญาชนหัวก้าวหน้าอื่นๆ ด้วย

¹⁶³ สัมภาษณ์ ทวีป วรดิลก, 21 พฤศจิกายน 2546 และในบันทึกประจำวันของทง ศรีทราทิพย์ เขาเขียนบันทึกไว้ว่านับแต่วันที่เขาถูกจับ เขานับที่รายชื่อกลุ่มที่ถูกจับขังที่กองปราบก่อนจะถูกส่งไปคุกกลางว่าประกอบด้วย

(ขัง 1) มี อิศรา อมันตกุล, สนิท เอกชัย, สวัสดิ์ ตันตสุขุทธิ, เซลง กัทลิตระพันธ์, เฉลิม คล้ายมาก, มนต์ พรหมบุญ, ประพาส สุนทร, ประกอบ โตถึกษณัฒ์, ประเสริฐ จำปาลีมัจฉิต, วีระ ฅนอมเลียง

(ขัง 2) มี สังข์ พัชโรทัย, กรุณา กุศลาลัย, อุดม สิสุวรรณ, เทพ โชตินุชิต, จิตร ภูมิศักดิ์, สุธีร์ ฅุปตารักษ์, ธรรมบุญ, ตันตฅเมียมัย, ขจร วัจนลิลก, สมาน คำพิมาน, สุรน ธีระพงศ์, ทองใบ ทองเปาต์, ประเวทย์ บุรณกิจ, สุวิทย์ เฅลิมชิต, อดุลย์ ฅุมรานนท์, ไบ๋ เหวียน, สิริ กาพกฤษณัฒ์, ไอ้ดี, จรัล โยบรียงค์, โปรดดูใน ทง ศรีทราทิพย์, หน้า 48.

ความเคลื่อนไหวรอบโลก เช่น เหนุ่ยนายกรัฐมนตรี เอียนรัสเซีย, โมโลตอฟรัฐมนตรีต่างประเทศของรัสเซียเยือนซานฟรานซิสโก¹⁶⁴ ซึ่งชี้ให้เห็นสถานการณ์โลกกำลังเกิดความเคลื่อนไหวในผู้นำในกลุ่มประเทศต่าง ๆ และสอดคล้องกับท่าทีของจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ได้พยายามเปลี่ยนแปลงนโยบายหลายอย่าง จากที่ได้ให้สัมภาษณ์ผู้สื่อข่าวต่างประเทศ เช่น การส่งกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์เข้าร่วมการประชุมเอเชีย-แอฟริกา ที่ประเทศอินโดนีเซีย เพื่อสร้างสันติภาพของโลก¹⁶⁵ เมื่อกลับจากต่างประเทศได้เปิดให้มีการ “ไฮปาร์ค” คือมีการวิพากษ์วิจารณ์การเมืองและรัฐบาลในที่สาธารณะ และลดการเข้มงวดและให้เสรีภาพแก่หนังสือพิมพ์มากขึ้น รวมทั้งการที่จอมพล ป. พิบูลสงครามแอบติดต่อกับจีน โดยมี สังก์ พัทโนทัย เป็นผู้แอบติดต่อกับจีนอย่างลับๆ ให้แก่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังกรณีเมื่อครั้งจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไปเยือนพม่า ช่วง ปี พ.ศ. 2499 สังก์ พัทโนทัย ได้ติดตามไปในฐานะผู้สื่อข่าว และได้ติดต่อสถานทูตจีนในกรุงย่างกุ้ง¹⁶⁶ แม้ข้อมูลนี้ยังไม่สามารถตรวจสอบยืนยันได้ แต่บทบาทของสังก์ พัทโนทัย ก็เป็นที่ประจักษ์ในภายหลังในความพยายามเชื่อมสายสัมพันธ์กับสาธารณรัฐประชาชนจีน ดังที่เขาได้ส่งลูกชายและลูกสาวของเขาไปอยู่ประเทศจีน¹⁶⁷

กล่าวได้ว่าในช่วงสองสามปีสุดท้ายก่อนหมดอำนาจลง จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้พยายามเปิดพื้นที่ให้สื่อสิ่งพิมพ์ในการที่วิพากษ์วิจารณ์รัฐ ทำให้งานเขียนของฝ่ายก้าวหน้ากลับคืนสู่สาธารณะอีกครั้ง หลังจากหยุดชะงักไปในช่วงกลางทศวรรษ จากการปราบ “กบฏสันติภาพ” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทวิจารณ์นโยบายต่างประเทศอย่างดุเดือดของ ปิฎกภูมิ บทวิพากษ์แนวทางเศรษฐกิจของ เศรษฐสาร และนิตยสารอื่นๆ ที่สำคัญคือบทความเสนอว่าด้วยแนวคิดมาร์กซิสต์ที่ฟื้นคืนมาอีกครั้งอย่างกึกกักดังจะพบบทความที่ตีพิมพ์ใน นิตยสารฉบับรับศตวรรษใหม่ ในปี พ.ศ. 2500 ที่เปรียบเสมือนการสานต่องานยุค พ.ศ. 2493 ของอุดม สีสุวรรณ เดชา รัตโยธิน ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดในบทต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁶⁴ ปิยะมิตร 9, 417 (วันอาทิตย์ ที่ 10 กรกฎาคม 2498).

¹⁶⁵ หจข. มท. 0201.2.1/595 เรื่อง การให้สัมภาษณ์ของนายกรัฐมนตรีแก่ผู้สื่อข่าวต่างประเทศ พ.ศ. 2498.

¹⁶⁶ สัมภาษณ์ ทวีป วรดิลก, 21 พฤศจิกายน 2546.

¹⁶⁷ ดังปรากฏในหนังสือที่ลูกสาวของเขาเขียนขึ้นจากประสบการณ์ที่ได้ไปอยู่ที่ประเทศจีนโดยกล่าวว่า ในฐานะบุตรบุญธรรมของโจวเอินไหล โปรดดูใน Sirin Phathanothai, *The Dragon's Pearl* หรือ มุกมังกร, แปลโดย บุญรัตน์ อภิชาติไทรสรณ์ (กรุงเทพฯ: พับลิชชิ่งกรุ๊ป, 2539).

ตารางที่ 1 : ภูมิหลังและการรวมกลุ่มของปัญญาชนหัวก้าวหน้า

ชื่อ	ครอบครัวบิดามารดา/ จังหวัด	การศึกษา	การทำงาน (นศพ./นิตยสาร/วารสาร/อื่นๆ)
กุหลาบ สายประดิษฐ์ (พ.ศ. 2447-2517)	ข้าราชการกรมรถไฟ ชวนา/สุพรรณบุรี	-รร. เทพศิรินทราวาส	-ครูสอนภาษาอังกฤษภาคค่ำ/ -แถลงการณ์ศึกษาเทพศิรินทร์, เสนาศึกษาและแพ่วิทยาศาสตร์, สุภาพบุรุษ, บางกอกการเมือง, ไทยใหม่, ศรีกรุง, สยามราษฎร์, ประชาชาติ, ประชามิตร- สุภาพบุรุษ, พิมพ์ไทย, อักษรสาส์น
มาลัย ชูพินิจ (พ.ศ. 2449-2506)	ทำกิจการค้าไม้/ กำแพงเพชร	-รร. วัดมหาธาตุ -รร. วัดบพิตรพิมุข -รร. วัดบวรนิเวศ -รร. สวนกุหลาบ -รร. วัดเทพศิรินทราวาส (ภาคค่ำ)	-ครูโรงเรียนวัดสระเกศ/ -ไทยใต้, สุภาพบุรุษ, ไทยใหม่, บางกอกการเมือง, ผู้นำ, ประชาชาติ, ประชามิตร-สุภาพ บุรุษ, สยามนิกร, พิมพ์ไทย, สยาม สมัย, ภาพข่าวสยามนิกร,
สุภา ศิริमानนท์ (พ.ศ. 2457-2529)	-ข้าราชการกระทรวง ยุติธรรม	-รร. สมเด็จพระเจ้าพระยา ฝั่งธนบุรี - สวนกุหลาบ -จุฬาลงกรณ์ฯ (2 ปี) -ธรรมศาสตร์ฯ (2 ปี)	-ประชาชาติ, สยามนิกร, นิกวัน อาทิตย์, สุภาพบุรุษ-ประชามิตร, อักษรสาส์น, ไทยใหม่, เติลินิวส์
อัสนี พลจันทร์ (พ.ศ. 2461-2530)	ขุนนาง-ข้าราชการ มหาดไทย/ราชบุรี	-รร. ประจำจังหวัดราชบุรี -รร. สวนกุหลาบ -ธรรมศาสตร์ฯ	-อัยการ/ -สุภาพสตรี, เอกชน, สายธาร, อักษรสาส์น, สยามสมัย, สยามนิกร
เสนีย์ เสาวพงศ์ (2461-ปัจจุบัน)	ชวนา/สมุทรปราการ	-รร. จักรวรรดิ -รร. บพิตรพิมุข -จุฬาลงกรณ์ฯ (2 ปี) -ธรรมศาสตร์ฯ (2 ปี) -ประเทศเยอรมัน	-กระทรวงการต่างประเทศ/ สยามราษฎร์, ศรีกรุง, สุวรรณภูมิ, ประชามิตร-สุภาพบุรุษ, สยามสมัย
อุดม สีสุวรรณ (พ.ศ. 2463-2536)	ชวนา/ ลำปาง	-รร. เค็นเน็ธ แม็คเคนซี -เมืองเยนอาน ประเทศจีน	มหาชน, อักษรสาส์น, ปิตุภูมิ, เศรษฐสาร, สายธาร
เปลื้อง วรรณศรี (พ.ศ. 2465-2539)	ชวนา/สุรินทร์	-รร. สุรวิทยาการจังหวัด สุรินทร์ -ธรรมศาสตร์ฯ	ปิตุภูมิ, เอกราช, สยามสมัย, สยามนิกร, อักษรสาส์น, เสียงไทย, ปวงชน, ธรรมจักร์

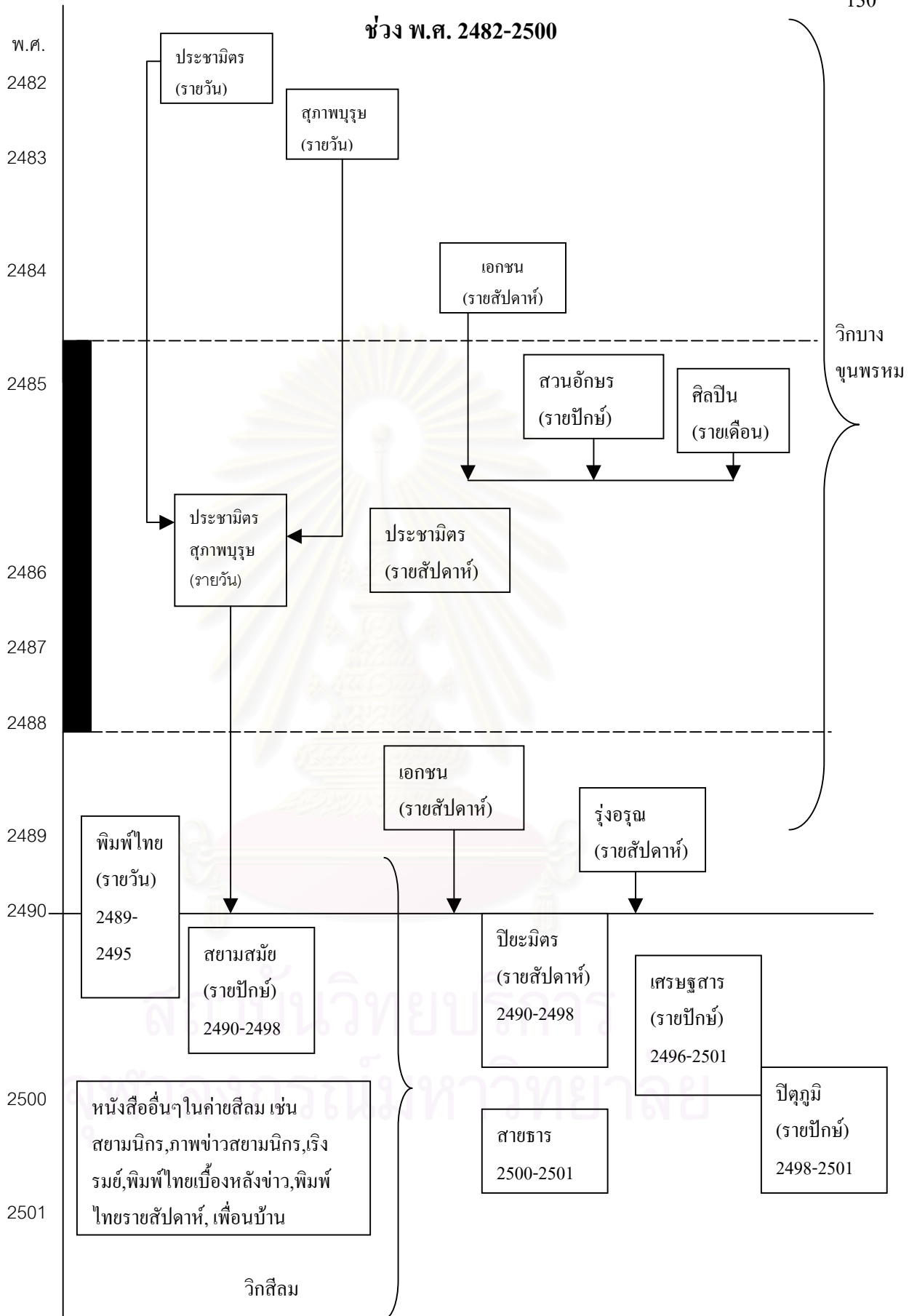
ชื่อ	ครอบครัวบิดามารดา/ จังหวัด	การศึกษา	การทำงาน (นศพ./นิตยสาร/วารสาร/อื่นๆ)
ทวีป วรดิถก (พ.ศ. 2471-ปัจจุบัน)	ข้าราชการกระทรวง มหาดไทย/ชุมพร	-รร. สวนศรีวิทยา -รร.วัด โสมนัสวิหาร -รร.วัดเบญจมบพิตร -ธรรมศาสตร์ฯ	นักกฎหมาย/ ชาติไทย, ธรรมจักร, พิมพ์ไทย, สยามนิกร,สุภาพบุรุษ-ประชามิตร, เสียงอ่างทอง, อักษรสาส์น
จิตร ภูมิศักดิ์ (พ.ศ. 2473-2509)	ข้าราชการสรรพสามิต/ ปราจีนบุรี	-รร. สตรีกาญจนานูเคราะห์ -รร. ประจำจังหวัด สมุทรปราการ -รร.ประจำจังหวัดพระตะบอง -รร.เบญจมบพิตร -รร.เตรียมอุดม -จุฬาลงกรณ์ฯ	-ครุ.ร.สันติราษฎร์บำรุง, วิทยาลัยฝึกหัดครูเพชรบุรี, วิทยาลัยการณ, มหาวิทยาลัย- ศิลปากร/ ไกด์บริษัททัวร์/ -พิมพ์ไทย, อักษรสาส์น, สารเสรี, ปิตุภูมิ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 2 : วารสาร/นิตยสาร ช่วง พ.ศ. 2490-2505

ชื่อ	บรรณาธิการ/เจ้าของ	ปีที่พิมพ์	เนื้อหา
ปิตุภูมิ	เปลื้อง วรรณศรี	2498-2501	-บทความการเมือง -บทความต่างประเทศ -ข่าวในประเทศ, ต่างประเทศ -บทกวี
สยามสมัย	มาลัย ชูพินิจ/ อารีย์ ลีวีระ	2492-2497	-บันเทิง นวนิยาย -สารคดี -บทความการเมือง -ข่าวในประเทศ, ต่างประเทศ -บทกวี
อักษรสาส์น	สุภา ศิริमानนท์	2492-2495	-บทความการเมือง -บทความเกี่ยวกับทฤษฎี มาร์กซิสต์ -บทความต่างประเทศ -บทกวี
เศรษฐสาร	ล้วน ปิ่นน้อย	2496-2501	-บทความเศรษฐกิจ(การคลัง การค้า การเกษตร แรงงาน) -ข่าวต่างประเทศ -สัมภาษณ์บุคคลสำคัญ
นิติศาสตร์	คณะนิติศาสตร์ ธรรมศาสตร์	2490-2500	-บทความการเมือง -บทความเกี่ยวกับกิจกรรม นักศึกษา -บทความแนวคิดสังคมนิยม- มาร์กซิสต์
ปิยะมิตร	อาภรณ์ อินทรपालิต/ ประยูร หอมวิไล	2490-2498	-บันเทิง นวนิยาย -ข่าว -บทความเศรษฐกิจการเมือง -บทความต่างประเทศ -บทความแปล

แผนผังที่ 1 : กลุ่มเครือข่ายหนังสือพิมพ์

ที่มา : โลกหนังสือ ปีที่ 3 ฉบับที่ 9 (มิถุนายน 2523), หน้า 15. (เพิ่มเติมข้อมูลช่วง 2490-2501 โดยผู้เขียน
วิทยานิพนธ์)

บทที่ 4

การผลิตซ้ำวาทกรรมกระแสหลักว่าด้วยเรื่อง "ชาติไทย" ของกลุ่มอนุรักษนิยม ในช่วงทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500

ดังที่ได้กล่าวถึงวาทกรรมกระแสหลักในบทที่ 2 ในประเด็นที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่อง "ชาติไทย" โดยชี้ให้เห็นว่าวาทกรรมกระแสหลักถูกสร้างในเงื่อนไขอย่างไรบ้าง ในช่วงเวลานับแต่สังคมไทยเข้าสู่รัฐสมัยใหม่เป็นต้นมา (ทศวรรษ 2450-2470) ทั้งนี้ได้อธิบายแล้วว่าแม้ว่ากลุ่มที่สร้างวาทกรรมกระแสหลักดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชนชั้นนำของสยาม แต่วาทกรรมนี้ก็ถูกท้าทายจากกลุ่มอื่น ๆ ในสังคมที่เริ่มมีบทบาทมากขึ้นเรื่อย ๆ เช่น กลุ่มข้าราชการ กลุ่มชนชั้นกลาง และปัญญาชนอิสระ

ถึงแม้ในเวลาต่อมาจะเกิดการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 แนวคิดกระแสหลักว่าด้วยเรื่อง "ชาติไทย" มิได้สูญหายไป แต่กลับถูกนำมากล่าวถึงมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยการสร้างชาติและสร้างลัทธิชาตินิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่นำแนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง "ชาติไทย" มาปรับใช้ แม้ว่าบางสถาบัน เช่น สถาบันพระมหากษัตริย์จะถูกลดทอนความสำคัญลงก็ตาม

ในช่วงทศวรรษ 2490 วาทกรรมกระแสหลักว่าด้วย "ชาติไทย" กลับถูกผลิตซ้ำอีกครั้ง โดยมีขอบข่ายที่กว้างขวางจากกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ในสังคม เช่น กลุ่มปัญญาชนอนุรักษนิยม กลุ่มทหาร กลุ่มนักการเมืองและนายทุนที่ประสานผลประโยชน์เข้าด้วยกัน ทำให้ความรู้กระแสหลักสามารถต่อต้านการวิพากษ์ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่ปรากฏขึ้นในห้วงเวลาเดียวกัน ดังนั้นในบทนี้จะกล่าวถึงการผลิตซ้ำวาทกรรมเรื่อง "ชาติไทย" ของกลุ่มอนุรักษนิยมกลุ่มต่าง ๆ เพื่อชี้ให้เห็นว่าเหตุใดวาทกรรมกระแสหลักจึงยืนหยัดอยู่ในสังคมตลอดมาและประสบความสำเร็จในการเพิ่มความมั่นคงให้แก่อุดมการณ์ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่า การผลิตซ้ำวาทกรรมกระแสหลักในทศวรรษ 2490 มีความแตกต่างจากการสร้างแนวคิดเรื่อง "ชาติไทย" ก่อนหน้านั้น กล่าวคือ ในทศวรรษ 2490 มีการนำเอาแนวคิดของทศวรรษ 2450 จนถึงทศวรรษ 2480 มาปรับใช้ ผสมผสานเข้าด้วยกัน กล่าวคือ บางส่วนได้หยิบเอาการอธิบายของกลุ่มชนชั้นนำว่าด้วยสถาบันกษัตริย์ ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและรัชกาลที่ 6 มาใช้ ในฐานะที่พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะประมุขของรัฐ เป็นจุดศูนย์กลางของ "ชาติ" แต่ในเวลาเดียวกันก็มีความแตกต่างของฐานะของพระมหากษัตริย์ใน

ทศวรรษ 2490 ที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเพียงสัญลักษณ์ของ "ชาติ" แต่ไม่มีบทบาทในการบริหารราชการแผ่นดิน เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองใน พ.ศ. 2475 อย่างไรก็ตาม วาทกรรมกระแสหลักในทศวรรษ 2490 ก็มีได้ละทิ้งแนวคิดเรื่อง ความยิ่งใหญ่ของเรื่องชนชาติไทยที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงทศวรรษ 2470-2480 ด้วยเหตุนี้การผลิตซ้ำของวาทกรรมกระแสหลักในทศวรรษ 2490 จึงเป็นการผสมผสานความรู้ว่าด้วยเรื่อง "ชาติไทย" ตามแนวทางที่มีการสร้างมาก่อนหน้านั้น และมีการปรับเปลี่ยนบางส่วนเพื่อให้สอดคล้องกับอุดมการณ์และผลประโยชน์ของกลุ่มต่าง ๆ ในทศวรรษ 2490 ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

4.1 กลุ่มปัญญาชนฝ่ายอนุรักษนิยมกับการผลิตซ้ำวาทกรรมกระแสหลัก

วาทกรรมกระแสหลัก ในที่นี้หมายถึงอุดมการณ์ที่มาจากการสร้างความรู้เกี่ยวกับอัตลักษณ์ของความเป็นไทย หมายความว่า เป็นความรู้ที่ถูกสร้างโดยกลุ่มชนชั้นสูง กลุ่มผู้ปกครองหรือกลุ่มนักปราชญ์ที่มีจินตภาพเกี่ยวกับตัวตนของ "คนไทย" "เมืองไทย" และ "ลักษณะของความเป็นไทย" โดยการสร้างคำอธิบายว่าเราคือใคร มีความเป็นมาอย่างไร มีลักษณะวัฒนธรรมประจำเฉพาะแบบอย่างไร จินตภาพนี้ทำให้เกิดการสร้างภาพแทนความจริง (representation) ขึ้นมาเพื่อตอบสนองบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมในแต่ละยุค¹ ทั้งนี้ได้อาศัยการสื่อสารผ่านข้อเขียนและสื่ออื่นในกาลและเทศะต่างๆ กลายเป็นที่รับรู้และกลายเป็นความทรงจำของสังคมผ่านยุคสมัยต่าง ๆ จนดูเหมือนว่าจินตภาพนี้คือ "ความจริง" ที่สังคมยอมรับโดยทั่วไป จึงเรียกรู้เช่นนี้ว่าเป็น "วาทกรรมกระแสหลัก" และยากที่จะมีใครมาสร้างความรู้ที่แตกต่างออกไป เนื่องจากความรู้กระแสหลักนั้นสัมพันธ์แนบแน่นอยู่กับการใช้อำนาจของรัฐ เพราะรัฐสามารถใช้ความรู้กระแสหลักสถาปนาเป็นอุดมการณ์ของรัฐ ทำให้ความรู้กระแสหลักกลายเป็นส่วนหนึ่งของความทรงจำของสังคมไปแล้ว ดังเช่น ความรู้ว่าด้วยประวัติศาสตร์ชาติไทย

อย่างไรก็ตาม ควรกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่า วาทกรรมกระแสหลักยืนยงอยู่ในสังคมไทยได้ เพราะมีสถาบันทางสังคมการเมืองและกลุ่มสังคมช่วยค้ำจุน โดยเฉพาะกลุ่มทางสังคมที่มีความหลากหลาย อาทิ กลุ่มปัญญาชนหัวอนุรักษนิยม รวมทั้งกลุ่มสื่อสิ่งพิมพ์ที่มีแนวคิดเชิงอนุรักษ

¹ โปรตดู สายชล สัตยานุรักษ์ ที่ได้กล่าวถึงและอธิบายถึงที่มาของแนวคิดนี้ว่าถูกสร้างโดยบุคคลสำคัญที่เป็นชนชั้นนำของสังคมไทย ในงานวิจัยเรื่อง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชน" ของชาวสยาม (กรุงเทพฯ : มติชน, 2456).

กลุ่มทหาร กลุ่มนักการเมือง และกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง กลุ่มเหล่านี้จะมีบทบาททางใดทางหนึ่งในการช่วยทำให้อุดมการณ์นี้สถาปนาอย่างมั่นคงในสังคมไทย

บทนี้จะกล่าวถึงกลุ่มทางสังคมที่มีส่วนสำคัญที่ทำให้ "วาทกรรมกระแสหลัก" ดำรงอยู่และเป็นความรู้ที่มีอำนาจเหนือและครอบงำความรู้อื่น ๆ ที่แตกต่างออกไป บทบาทของกลุ่มคนเหล่านี้ต่างมีส่วนช่วยผดุง "วาทกรรมกระแสหลัก" ให้สืบทอดต่อมาและเป็นพลังสำคัญที่ใช้ต่อต้านแนวคิดอื่นๆ ที่รัฐเห็นว่าเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของชาติ พร้อมกันนั้นรัฐก็ปลุกกระดมความรู้สึก "ชาตินิยม" ในหมู่ประชาชนเพื่อเป็นฐานให้อำนาจรัฐคงอยู่ ในที่นี้จึงจะกล่าวถึงกลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคมที่ช่วยกันผลิตซ้ำวาทกรรมกระแสหลักและจรรโลงแนวคิดนี้ให้เป็นอุดมการณ์สำคัญของรัฐสืบต่อมา

4.1.1 กลุ่มปัญญาชนฝ่ายอนุรักษ์นิยมกับการผลิตซ้ำวาทกรรมว่าด้วยเรื่อง "ชาติไทย"

กลุ่มปัญญาชนฝ่ายอนุรักษ์นิยม ที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ หมายถึงกลุ่มบุคคลที่มีความรู้ มีสติปัญญา มีแนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งที่คิดว่าเป็นมรดกสำคัญทางวัฒนธรรมของชาติ มีสถานภาพทางสังคมที่มาจากกลุ่มที่เป็นชนชั้นสูง กลุ่มที่เป็นข้าราชการ กลุ่มที่ทำงานด้านสื่อมวลชน คนเหล่านี้มีความเคารพ ยกย่องในสถาบันสูงสุดของสังคม เช่น สถาบันศาสนา พระมหากษัตริย์ โดยต้องการสืบสานอนุรักษ์และถ่ายทอดแก่คนรุ่นต่อไป บุคคลเหล่านี้จึงมีส่วนสำคัญในกระบวนการสร้างองค์ความรู้ว่าด้วย "ชาติไทย" "ความเป็นไทย" ซึ่งกลายเป็นความรู้และกลายเป็นอุดมการณ์ของรัฐ กลุ่มปัญญาชนฝ่ายอนุรักษ์นิยมมีบทบาทสำคัญในการผลิตซ้ำวาทกรรมกระแสหลัก ว่าด้วยเรื่อง "ชาติไทย" เพราะเป็นกลุ่มที่สามารถสร้างความรู้ให้แก่สังคม แนวคิดของปัญญาชนเหล่านี้กล่าวได้ว่า โน้มเอียงไปในทางอนุรักษ์จารีตประเพณี รวมทั้งการรักษาคุณค่าของความเป็นไทยตามแบบที่พวกเขาถือว่าเป็นรากฐานสำคัญของสังคมไทย ฉะนั้นพวกเขาจึงเสนอวาทกรรมที่ยกย่อง เชิดชูสถาบันหลักของสังคม เช่น สถาบัน ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะนัยของสถาบันชาติในที่นี้จึงผูกพันอยู่กับอดีตที่รุ่งโรจน์ของไทย อดีตที่ปรากฏให้เห็นพระเจ้าสามารถและบทบาทของพระมหากษัตริย์แต่โบราณที่กลายเป็น "อัตลักษณ์ไทย" ที่สำคัญอย่างหนึ่ง ฉะนั้นอุดมคติ "ความเป็นไทย" ของพวกปัญญาชนฝ่ายอนุรักษ์นิยมเห็นว่าเป็นสิ่งสำคัญที่จำเป็นต้องรักษาเอาไว้ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ขณะเดียวกันพวกเขาก็ปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดตามกฎเกณฑ์ จารีตประเพณีที่มีมาแต่โบราณ ไม่จางจืดต่อสถาบันหลักของสังคม ไม่เน้นการทำทลายอำนาจรัฐ แม้ว่าอาจจะไม่เห็นด้วยในกิจการบางอย่างที่รัฐทำ และอาจมีความรู้สึกไม่ชอบผู้นำรัฐบาลบางคนซึ่งเป็นเพียงความรู้สึกส่วนตัวระหว่างตัวบุคคล (เช่น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช กับ จอมพล ป. พิบูลสงคราม พระยาอนุমানราชชน กับ หลวงวิจิตรวาทการ เป็นต้น) แต่ไม่นำไปสู่แนวคิดที่จะต่อต้านอำนาจรัฐ

หรือรื้อถอนความคิดที่เป็นอุดมการณ์รัฐแต่อย่างใด ตรงกันข้ามกลุ่มปัญญาชนอนุรักษ์กลับมีส่วนช่วยให้วาทกรรมกระแสหลักมีพลังมากยิ่งขึ้นในการสร้างวาทกรรมให้แก่สังคม ดังนั้นจึงจะเห็นว่าความขัดแย้งส่วนบุคคลนี้ไม่มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงแนวคิดอุดมการณ์ของปัญญาชนฝ่ายอนุรักษ์แต่อย่างใดทั้งสิ้น

ปัญญาชนฝ่ายอนุรักษ์ที่จะกล่าวถึงในที่นี้ มาจากทั้งครอบครัวชนชั้นสูง และมาจากกลุ่มชนชั้นกลางที่สามารถไต่เต้าเข้าสู่ระบบราชการ ซึ่งมักเป็นนักวิชาการหรือผู้มีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้กุมอำนาจในการผลิตความรู้ที่ถ่ายทอดแก่สถาบันการศึกษาของสังคมไทย คนเหล่านี้สร้างวาทกรรมผ่านข้อเขียนในรูปแบบต่างๆ ของพวกเขา เช่น ผลงานทางวิชาการ ด้านประวัติศาสตร์ ภาษา และวัฒนธรรม ผลงานประเภทบทความในหนังสือพิมพ์ และงานเขียนประเภทนวนิยาย ซึ่งในที่นี้จะศึกษาและเน้นงานของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช พระยาอนุমানราชชน (เสฐียรโกเศศ) และขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนพันธ์) รวมทั้งนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ เช่น ม.ร.ว. สุนทรชาติ สวัสดิวัตน์ เป็นต้น

คนแรกที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นผู้มีบทบาทในการช่วยพลิกฟื้นความมีชีวิตชีวาให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์อีกครั้งนับตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ขณะที่กลุ่มเจ้ามีสถานะตกต่ำลงเรื่อย ๆ* คือ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งมาจากครอบครัวราชินิกุลซึ่งสามารถสืบต้นตระกูลสาแหรกฝ่ายบิดาคือ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าคำรบ ย้อนกลับไปจนถึงรัชกาลที่ 1 และ รัชกาลที่ 2 มีฐานะเป็นเทียดและทวดของท่าน ขณะเดียวกันสาแหรกฝ่ายมารคาก็สามารถสืบย้อนถึงต้นตระกูลขุนนางอันเป็นตระกูลขุนนางเก่าแก่ที่มีบทบาทและอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการเมืองของราชวงศ์จักรี นับแต่สมัยรัชกาลที่ 1 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ฉะนั้นจึงไม่แปลกหาก ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช จะมีความภาคภูมิใจต่อความเป็นมาของต้นตระกูล แม้ท่านจะออกตัวกลาย ๆ ว่าเรื่องของบรรพบุรุษก็อาจมีสิ่งไม่ดีไม่งามซุกซ่อนอยู่บ้าง เปรียบได้กับการเขียนถึงประวัติตระกูลเรื่อง *โครงกระดูกในตู้*² เป็นต้น

*ในนวนิยายหลายเรื่องที่ประพันธ์โดยนักเขียนที่มาจากสถานะเจ้า เช่น หม่อมเจ้าอากาศดำเกิงพิพัฒน์ เขียนเรื่อง *ละครแห่งชีวิต* และ *วิมานทลาย* "ดอกไม้สด" หรือ หม่อมหลวงบุปผา ฤกษ์จร ณ อยุธยา (นิมมานเหมินท์) เขียนเรื่อง *ผู้ดี ชัยชนะของหลวงนฤบาล* นวนิยายเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นแนวคิดของกลุ่มพวกเจ้าที่เริ่มเปลี่ยนแปลงทัศนคติของการเป็นชนชั้นผู้ดี จากเดิมที่เน้นที่มาจาก "ชาติตระกูล" แต่เรื่อง *ผู้ดี* ของดอกไม้สด ได้ขยายความหมายของผู้ดีที่มีได้มาจาก "ชาติตระกูล" ดังเช่นแต่เดิม ขณะที่ *ละครแห่งชีวิต* ก็สะท้อนให้เห็นความแปลกแยกและความเหลื่อมล้ำในกลุ่มชนชั้นเจ้าเช่นกัน และชี้ให้เห็นการแตกสลายในฐานะและบทบาทในหมูชนชั้นเจ้า ขณะที่ *วิมานทลาย* ชี้ให้เห็นพลังของสังคมเงินตราที่เข้ามามีอำนาจเหนือกว่าฐานันดรและชาติตระกูล

²ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, *โครงกระดูกในตู้* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2540), หน้าคำนำ.

ซึ่งงานเขียนเชิงอัตชีวประวัติเล่มนี้ได้สะท้อนสำนึกของท่านในฐานะที่มาจากกลุ่มราชินิกุล โดยลึก ๆ แล้วท่านก็มีความภาคภูมิใจในบรรพบุรุษ โดยเฉพาะบรรพบุรุษของท่านได้มีส่วนช่วย “ชาติ” มายาวนาน การเขียนถึงต้นตระกูลเช่นนี้จึงไม่อาจปิดบังสำนึกแห่งความภักดีต่อสถาบันหลักของ สังกมไทยไปได้ ดังปรากฏข้อความในหนังสือเล่มนี้ว่า

ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงท่านทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในสาแหรกข้างพ่อก่อนพระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น ทรงเป็นพระมหากษัตริราช มีพระราชประวัติปรากฏอยู่แล้วในประวัติศาสตร์ และมีพระบรมราชกฤษฎีกาเป็นที่ยอมรับกันอยู่แล้ว....

และฝ่ายข้างแม่ นั่นเล่าซึ่งลำดับญาติด้านตระกูลขุนนาค ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวถึงว่า

เรื่องของเจ้าคุณชูโตนั้น ผู้ใหญ่เล่าให้ฟังว่า ท่านเป็นคนรักชาติอย่างแรงกล้าและ เป็นคนใจร้อน เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาแล้วท่านก็มีความเสียใจแค้นพม่าเป็นอย่างยิ่ง เพราะท่านมีเชื้อสายเป็นมอญ ซึ่งเกลียดพม่าอยู่เป็นทุนเดิมแล้วประการหนึ่งและ เมื่อท่านได้เกิดในเมืองไทย ท่านก็มีความรักชาติบ้านเมืองไทยอันเป็นประเทศที่ เกิดของท่าน...”³

ฉะนั้นเรื่องราวที่ปรากฏใน *โครงการลูกในตู้* จึงเต็มไปด้วยความชื่นชมพระปรีชาสามารถ ของบรรพบุรุษต้นตระกูลทั้งสองฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบารมีของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์ จักรี ดังเช่น กล่าวถึงรัชกาลที่ 3 ว่า “...ในที่นี้ น่าจะระลึกถึงพระเดชพระคุณของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ ว่าได้ทรงบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระปรีชาญาณ ยังผลให้เกิดความ สงบสุขและความเจริญนานาประการสุดที่จะพรรณนาให้ถ้วนทั่วได้...” และรัชกาลที่ 5 ว่า “...ชะรอย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ...”⁴

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ในวัยเยาว์ท่านเติบโตท่ามกลางการคุ้ยเขี่ยขนบธรรมเนียมวัฒนธรรม “ชาววัง” จากป้าของท่าน ซึ่งท่านได้ถ่ายทอดประสบการณ์ส่วนนี้ไว้อย่างแจ่มชัดผ่านตัวละครในนวนิยายของท่านคือ “แม่พลอย” ตัวละครเอกจากนวนิยายเรื่อง *สี่แผ่นดิน* ที่ท่านเขียนเป็นตอน ๆ ลง

³ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, *โครงการลูกในตู้* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2540), หน้า 11-12.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 83-95.

ใน สยามรัฐ หน้า 5* นวนิยายเรื่องนี้เปรียบเสมือนการถ่ายทอดวาทกรรมว่าด้วยสำนึก “รักษาชาติ” ตามแบบวาทกรรมกระแสหลัก ที่เน้น “ชาติ” อยู่ได้ด้วยบุญบารมีของกษัตริย์ ดังที่วิทยากร เชียงกุล ได้เสนอว่า **สี่แผ่นดิน** คือแนวคิดที่เชิดชูสถาบันกษัตริย์ และจาริตประเพณีดั้งเดิม โดยเฉพาะ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้สร้างงานนวนิยายชิ้นนี้เปรียบเสมือนการรับเสด็จนิวัติของรัชกาลที่ 9 เมื่อครั้งเสด็จจากประเทศสวีเดนเซอร์แลนด์สู่ประเทศไทยใน พ.ศ. 2493 หลังจากที่ทรงสำเร็จการศึกษาได้ไม่นานนัก⁶

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชเข้าเรียนที่โรงเรียนวัฒนา (วังหลัง) ต่อมาในระดับชั้นมัธยมศึกษาที่โรงเรียนสวนกุหลาบ แต่ยังไม่ทันสอบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 8 ก็เดินทางสู่ประเทศอังกฤษเมื่ออายุได้ 15 ปี โดยได้เข้าเรียนที่ เทรนต์คอลเลจ (Trent College) อยู่ 5 ปี และเข้าศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัย อ็อกซ์ฟอร์ด (Oxford University) ด้าน Modern Greats ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับการเมือง ปรัชญา และ เศรษฐศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2478 ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เดินทางกลับประเทศไทยและเข้ารับราชการในกองกำกับภาษีประเมิน กรมสรรพากร กระทรวงการคลัง หลังจากนั้นได้เข้าทำงานที่ ธนาคารสยามกัมมาจลและธนาคารแห่งประเทศไทยใน พ.ศ. 2486 นอกจากนี้ยังได้ร่วมกับ พล.ต.อ.พระพิณชนคดีก่อตั้งธนาคารกรุงเทพฯพาณิชย์การจำกัด และริเริ่มธุรกิจใหม่ ๆ หลายอย่าง ทั้งโรงแรมและน้ำอัดลม ในเวลาเดียวกันนั้น ท่านได้เข้าสู่วงการหนังสือพิมพ์หลังยุคสงครามโลกครั้งที่สอง อันเป็นช่วงห้วงมุมของชีวิตอีกครั้งหนึ่งที่ทำให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เติบโตและโลดแล่นอยู่ในวงการน้ำหมึก ท่านได้ใช้พื้นที่ของหนังสือพิมพ์ เปิดวาทกรรมวิพากษ์วิจารณ์ทั้งระบบการเมืองและเรื่องต่างประเศในขณะนั้น อีกด้านหนึ่งก็เปิดประเด็นโต้ตอบและวิจารณ์งานเขียนของกลุ่มหัวก้าวหน้า โดยยื่นหัตถ์ผดุงรักษาสถาบันกษัตริย์ ดังจะเห็นแนวความคิดของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช จากงานเขียนทั้งในคอลัมน์หนังสือพิมพ์ ในการปาฐกถา หรือการบรรยายหรือแม้แต่ในนวนิยาย ดังเช่น นวนิยายเรื่อง **สี่แผ่นดิน** ที่กล่าวแล้ว นอกจากนี้ยังโต้ตอบแนวคิดของ

***สี่แผ่นดิน** เริ่มพิมพ์เป็นตอน ๆ ลงในหนังสือพิมพ์ สยามรัฐ พ.ศ. 2494 และจบใน พ.ศ. 2495 มีการพิมพ์รวมเล่มครั้งแรกโดยสำนักพิมพ์ชัยฤทธิ์ ใน ปี พ.ศ. 2496 และพิมพ์ซ้ำในปีเดียวกัน ในเวลาต่อมามีการนำมาพิมพ์อีกหลายครั้ง (ครั้งที่ 12 พิมพ์โดยสำนักพิมพ์ดอกหญ้า พ.ศ. 2544) และยังมีมีการนำมาสร้างเป็นละครหลายครั้งด้วยกัน นับเป็นนวนิยายที่มีผู้นิยมอ่านและติดตามชมอย่างต่อเนื่อง.

⁵ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, **สี่แผ่นดิน** (กรุงเทพฯ: ธนาคารกรุงเทพฯ พาณิชยจำกัด, 2534).

⁶วิทยากร เชียงกุล, **ศึกษาบทบาทและความคิดของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช** (กรุงเทพฯ: ผลึก, 2532), หน้า 43-44. "เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม" เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม ๕ มิถุนายน ๒๕๓๕ ปีติปราโมทย์ กาญจนานิเทศสมโภช เนื่องในมหามงคลวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี (ม.ป.ท.: ม.ป.ป.), หน้า 43.

กลุ่มปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าที่เขียนวิพากษ์ระบบสังคมไทย ซึ่งท่านเห็นว่าบิดเบือนไปจากความจริงในเรื่อง **ฝรั่งเศสคิดนา** ซึ่งเป็นงานเขียนจากคอลัมน์ “เก็บเล็กผสมน้อย” ที่ท่านเขียนระหว่าง ปลายปี พ.ศ. 2500 ถึงต้นปี พ.ศ. 2501 งานเขียนชุดนี้มีผู้กล่าวว่า เป็นปฏิกริยาต่อต้านงานเขียนเรื่อง **โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน** ของสมสมัย ศรีสุทรพรรณ หรือจิตร ภูมิศักดิ์ที่เขียนลง วารสาร **นิตยสารต่อต้านรับศตวรรษใหม่** ในปี พ.ศ. 2500 จนก่อให้เกิดวาทกรรมว่าด้วยความหมายของคำว่า “ศักดินา”⁷

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เข้าสู่วงการหนังสือพิมพ์เต็มตัวเมื่อให้กำเนิดหนังสือพิมพ์ **สยามรัฐ** ในปี พ.ศ. 2493 หลังจากลาออกจากการเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2491 และลาออกจากการเป็นรัฐมนตรีในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ในปี พ.ศ. 2492 **สยามรัฐ** ฉบับปฐมฤกษ์ออกเมื่อวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2493⁸ หนังสือพิมพ์ **สยามรัฐ** มีนายสละ ลิขิตกุลเป็นบรรณาธิการ ส่วน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นเจ้าของและผู้อำนวยการรับผิดชอบนโยบายของหนังสือ และการเขียน บทนำ บทความประจำหน้า 5 คอลัมน์ “ปัญหาประจำวัน” “เก็บเล็กผสมน้อย” และคอลัมน์ “แปลกแต่จริง”⁹ โดยใช้นามปากกาว่า “คนใน” นอกจากนี้ได้เขียนนวนิยายลงเป็นประจำทุกวัน เช่น เรื่อง **สี่แผ่นดิน** ที่เริ่มลงใน **สยามรัฐ** ในปี พ.ศ. 2494 และเรื่อง **ไฟแดง** เริ่มลงพิมพ์ใน **สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์** ตั้งแต่ พ.ศ. 2497¹⁰ สำหรับนวนิยายเรื่อง **ไฟแดง** เล่มนี้เป็นการนำเสนอแนวคิดเชิงปฏิกริยาต่อลัทธิคอมมิวนิสต์ และเสียดสีไปถึงกลุ่มปัญญาชนบางคนที่ทำให้ความสนใจในลัทธินี้ โดยเฉพาะปัญญาชนหัวก้าวหน้า รวมทั้งหนังสือพิมพ์ นิตยสารบางฉบับที่มีเนื้อหาพาดพิงถึงทฤษฎีเหล่านี้ การตั้งชื่อ นวนิยายก็มีนัยเสียดสีไปถึงประเทศจีนที่มีสมญาว่าเป็นประเทศหลังม่านไม้ไผ่ (นับแต่จีนเปลี่ยนระบบการปกครองเป็นแบบคอมมิวนิสต์)

⁷โปรดดู ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, **ฝรั่งเศสคิดนา**. (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2543) และสมสมัย ศรีสุทรพรรณ “โฉมหน้าของศักดินาไทยในสมัยปัจจุบัน,” ใน **นิตยสารรับศตวรรษใหม่** (คณะกรรมการจัดทำวารสารนิตยสารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2500). Reynolds J. Craig, **Thai Radical Discourse : The Real Face of Thai Feudalism Today** (New York, Southeast Asia Program 120 Uris Hall, Cornell University, Thaca, 1987) ซึ่งกล่าวได้ว่างานเรื่อง **ฝรั่งเศสคิดนา** เป็นงานที่ได้ตอบงานของ จิตร ภูมิศักดิ์เรื่อง “โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน” ก่อให้เกิดวาทกรรมว่าด้วยความหมายของคำว่า “ศักดินา” ของฝ่ายก้าวหน้า และฝ่ายอนุรักษนิยม

⁸โปรดดูสมบัติ ภู่อัญญา, **ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช** (กรุงเทพฯ: กรุงเทพฯ, 2541), หน้า 350-353. วิทยากร เชิงกุล, **วิเคราะห์ลัทธิปัญญาชนสยาม และ ศักยภาพบาทของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช**, หน้า 44.

⁹สมบัติ ภู่อัญญา, **ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช**, หน้า 364-367.

¹⁰ คึกฤทธิ์, ม.ร.ว. ปราโมช, **ไฟแดง** (กรุงเทพฯ : ธนาคารกรุงเทพฯ พาณิชยการจำกัด, 2534). ก่อนหน้าการก่อตั้ง **สยามรัฐ** นั้น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เขียนเรื่อง **เบ้งเฮ็ก** พ.ศ. 2492.

ฉะนั้นในนวนิยายเรื่องนี้ท่านจึงให้ภาพกำนันแก้ว แก่นขจร ที่ให้ความเลื่อมใสศรัทธาต่อคอมมิวนิสต์ โดยไม่มีความเข้าใจอย่างแท้จริงว่าลัทธินี้คืออะไร การนำเสนอภาพของผู้นำหมู่บ้านที่สนใจลัทธิคอมมิวนิสต์ไปในลักษณะ ตลกล้อเลียนและมีนัยเสียดสีอยู่ในที่ ดูเหมือนว่าเป็นการ “ดิสเครดิต” คือการลดทอนความน่าเชื่อถือต่อบรรยากาศการถกเถียงเชิงทฤษฎีและการตีพิมพ์เผยแพร่แนวความคิดดังกล่าวที่บรรดากลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าดำเนินอยู่ในขณะนั้น ให้กลายเป็นเรื่องขวนขวามากกว่า ดังเช่นตอนหนึ่งที่ตัวละครคือสมภารกร่าง ตัวแทนความคิดของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช โดยพูดจาเชิงเหน็บแนมนายแก้ว ซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายก้าวหน้าไว้ว่า

“...คนมีความรู้ มีปัญญาอะ ยิ่งมากยิ่งขึ้นอีก คนอย่างนั้นกับข้าพุดกันรู้เรื่องเสมอ ข้ากลัวแต่ไอ้พวกรู้ครึ่งๆกลางๆ จริงครึ่งไม่จริงครึ่งเท่านั้นหรือ ไอ้คนพวกนี้แหละร้ายกว่าคนไม่รู้อะไรเลยเสียอีก...”¹¹

นอกจากนี้การพูด (การบรรยายหรือแสดงปาฐกถา) และการเขียนของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้แสดงนัยได้ตอบไปถึงกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า ดังเช่น ตอนหนึ่งของปาฐกถาที่หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในวันที่ 30 สิงหาคม พ.ศ. 2499 ว่า

ในการแสดงปาฐกถาวันนี้ ผมต้องขอออกตัวเสียก่อนว่า ทุกอย่างที่จะได้กล่าวต่อไปนั้นเป็นความเห็นส่วนตัวของผมโดยอัตโนมัติ....ปาฐกถาวันนี้ เป็นความเห็นส่วนตัวของผู้พูดโดยแท้ ผมจึงไม่รับรองว่าความคิดเห็นต่างๆ ตลอดจนข้อสรุปที่จะเกิดขึ้นนั้นจะถูกหรือผิด....ปราศจากความพิจารณาโดยละเอียด เราปล่อยให้ศัพท์แสงทางการเมืองซึ่งโดยมากมักจะมาพิจารณาโดยละเอียดจากกรณีโฆษณาชวนเชื่อมาทับทวมความคิดอันประกอบด้วยเหตุผลของเราเสียสิ้นปัญหาต่างๆ ข้างต้นจึงเป็นสิ่งที่เราตอบไม่ได้ถนัด...”¹²

ด้วยวิธีการเขียนที่ชาญฉลาดและการใช้อารมณ์ขัน วิธีการเสียดสีที่ดูไม่ก้าวร้าวทำให้งานเขียนของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช มีลีลาชวนให้ติดตาม ขณะเดียวกันก็ออกตัวและทิ้งท้ายแบบ

¹¹ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, ไฟแดง, หน้า 142.

¹²ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ประชาธิปไตยกับเสรีภาพ," ปาฐกถาของคึกฤทธิ์ (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้าการพิมพ์, 2515), หน้า 1-3. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

ชวนให้สลับรับฟัง อันเป็นกลวิธีการเขียนที่ชาญฉลาด เพราะไม่ทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าการโฆษณาให้เชื่อโดยผู้เขียนอย่างตรงไปตรงมา ดังนั้นเมื่อท่านเขียนถึงกลุ่มหัวก้าวหน้าหรือต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ที่วางทำนองการเขียนของท่านจึงเพียงชี้แนะโดยใช้แง่มุมที่ขบขัน และลดทอนความน่าเชื่อถือของอีกฝ่ายไปโดยปริยาย โดยไม่รู้ตัว ผู้อ่านก็อดคล้อยตามไม่ได้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่แปลกปลอมจากสังคมไทย กล่าวได้ว่ากลวิธีการนำเสนอของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช คือการทำให้สิ่งเหล่านี้มี "ความเป็นอื่น" ที่แปลกปลอมและไม่สามารถอยู่ร่วมในสังคมไทยที่มีสถาบันหลักตั้งอยู่ได้ อีกทั้งไม่สามารถสวมทับลงในสังคมไทยได้ ดังนั้นจะพบว่าท่วงทำนองในการเขียนเพื่อตอบโต้กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงเป็นไปอย่างแหลมคม ดังที่งานของวิทยากร เชียงกูล ได้กล่าวว่ลักษณะงานเขียนของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช มีความลึกซึ้งและแนบเนียน มีหลักความเป็นเหตุเป็นผลรองรับจนสามารถสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่สังคมมากกว่างานโฆษณาชวนเชื่อของรัฐบาลที่มีลักษณะหยาบกว่าด้วยซ้ำไป¹³

นอกจากนี้ ยังมีนักวิชาการที่สังกัดกลุ่มเจ้า เช่น ม.จ.ทองทิพายุ ทองใหญ่ และ ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล ซึ่งเป็นอาจารย์สอนอยู่แผนกวิชาภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในช่วงทศวรรษ 2490 ถึงแม้ ม.จ.ทองทิพายุ ทองใหญ่ อาจไม่ได้เขียนตำราออกสู่สาธารณะ แต่กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในสถาบันการศึกษาชั้นสูงก็ยังคงรักษาจารีตประเพณี และถ่ายทอดแนวความคิดกระแสหลักตามแนวพระราชดำริของกลุ่มพระราชวงศ์ ส่วน ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล มีงานการสอนวิชาประวัติศาสตร์ชาติไทยแล้วยังควบคุมและเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาของนิสิตที่เขียนวิทยานิพนธ์ในวิชาประวัติศาสตร์ไทย นอกเหนือจากอาชีพสอนหนังสือแล้ว ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล ยังได้รับคำสั่งไปร่วมปฏิบัติการพิเศษกับอธิบดีกรมตำรวจเพื่อติดต่อกับผู้เชี่ยวชาญของสหรัฐอเมริกาที่มาปฏิบัติราชการลับ เพื่อเตรียมงานในด้านสงครามจิตวิทยาและงานในกรมประมวลราชการแผ่นดินให้ร่วมมือกับราชการตำรวจรักษาความสงบเรียบร้อยในกรณีเกี่ยวกับการแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ในมหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2495 เป็นคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย เป็นกรรมการพิจารณาแบบเรียนประวัติศาสตร์ของกระทรวงศึกษาธิการ ในปี พ.ศ. 2505-2506 ร่วมกับ ม.จ.ทองทิพายุ ทองใหญ่ นอกจากนี้ยังมีผลงานวิชาการ เช่น สยามหมายความว่าอะไร ซึ่งให้ภาพประวัติศาสตร์ไทยที่ไม่ต่างจากที่มีการอธิบายมาก่อนหน้านั้นแล้ว (จะกล่าวถึงประเด็นนี้อีกครั้งในบทที่ 5) และงานเขียนตำราอื่นๆ เช่น ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น พระราชประวัติ

¹³โปรดดูวิทยากร เชียงกูล, ศึกษาบทบาทและความคิดของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช. (กรุงเทพฯ: ตกผลึก, 2532), หน้า 63-70.

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ดำรงวิชาประวัติศาสตร์ไทยสำหรับนิสิตจุฬาลงกรณ์¹⁴ จึงกล่าวได้ว่า คนเหล่านี้ถือเป็นผู้มีหน้าที่ถ่ายทอดและปลูกฝังแนวคิดเรื่อง "ประวัติศาสตร์ชาติไทย" ในสถาบัน การศึกษาชั้นสูง อีกทั้งยังมีบทบาทควบคุมการเผยแพร่ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ในหน่วยงานที่ สำคัญคือกระทรวงศึกษาธิการ¹⁵ ที่มีอำนาจครอบคลุมการให้การศึกษาทั่วประเทศ ที่งานของ วัชรินทร์ มัสเจริญ ได้ศึกษาการใช้แบบเรียนเพื่อเผยแพร่อุดมการณ์เรื่องชาติในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และพบแนวคิดเรื่อง "ชาติ" ปรากฏในนโยบายพรรคชาติสังคมของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ตั้งขึ้น พ.ศ. 2500 ที่เน้นรักษาเอกราชของชาติ เกิดทุนพระมหากษัตริย์ อันเป็นเคารพสักการะ ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ¹⁶ งานวิจัยเรื่องนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าแบบเรียนสังคมศึกษาโรงเรียนมี จุดมุ่งเน้นหลัก คือ ปลูกฝังความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชาติ (ถิ่นไทยเดิมของ ชนเผ่าไทย ประวัติของอาณาจักรต่าง ๆ วีรบุรุษของชาติ) และปลูกฝังเรื่องเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ของชาติ ซึ่งแบบเรียนได้ใช้แนวทางจากงานเขียนของพระยาอนุমানราชชนที่ว่า "ให้รู้จักรับเอา สิ่งใหม่เข้ามาพอกพูนสิ่งเก่า ๆ ปรับปรุงให้เกิดวัฒนธรรมอย่างใหม่ขึ้นในชาติ" ในขณะเดียวกัน ก็เน้นถึงบทบาทพระมหากษัตริย์ในฐานะประมุขของชาติ มีฐานะหน้าที่ในระบอบรัฐธรรมนูญ เป็น สถาบันที่ทำให้ประชาชนเกิดสามัคคีในชาติ และสร้างเอกภาพของคนในชาติ¹⁷

นอกเหนือจากกลุ่มชนชั้นเจ้าแล้ว ก็มีปัญญาชนกระแสหลักคนอื่นที่มีบทบาททางความคิด โดยเฉพาะบทบาทในการใช้สื่อด้วยงานเขียน เช่น พระยาอนุমানราชชน ที่มาจากรอบครัวที่ทั้งฝ่าย บิดาและมารดาเป็นไทยเชื้อสายจีนทำธุรกิจเกี่ยวกับโรงจำนำ พระยาอนุমানราชชนมีชื่อเดิมว่า หลีกวางหยง (กววง แปลว่า สว่าง รุ่งเรือง) จนเมื่อเข้ารับราชการในกระทรวงการคลัง ได้ตัดเหลื อยง คำเดียว พระยาอนุমানราชชนเกิดวันศุกร์ที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2431 ตำบลวัดพระยาไกร อำเภอ ยานนาวา พระนคร สมัยเด็กเคยไว้ผมเปีย แต่ถูกหลอกว่าจะถูกตำรวจจับผูกปี้ ด้วยความกลัวและ รู้สึกอับศกกับการไว้เปียจึงตัดหางเปียออก เริ่มเข้าโรงเรียนแห่งแรกเป็นโรงเรียนของรัฐบาล แล้ว เข้าเรียนต่อที่โรงเรียนอัสสัมชัญ วิชาที่ชอบเรียนจะเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และภาษา อังกฤษ ในขณะเดียวกันพระยาอนุমানราชชนกล่าวว่าชอบอ่านหนังสือตั้งแต่เด็ก โดยอ่านทั้งเรื่อง ประโลมโลกและสุภาษิต รวมทั้งพงศาวดารจีน สำหรับหนังสือพงศาวดารจีนมีอิทธิพลต่อการเขียน

¹⁴สุนนชาตินิพนธ์. คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทาน เพลิงศพ ศาสตราจารย์ ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 31 พฤษภาคม 2507, หน้า 13-29.

¹⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

¹⁶วัชรินทร์ มัสเจริญ, "แบบเรียนสังคมศึกษากับการล้อมกลาทางการเมืองในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ : ศึกษากรณีความมั่นคงของสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์," หน้า 17-18.

¹⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 119-141.

หนังสือต่อท่านอยู่ไม่น้อย แต่ที่สำคัญกลับ “...เป็นผลสะท้อนให้ข้าพเจ้าเข้าใจวัฒนธรรมของตนเอง คือ วัฒนธรรมไทย...”¹⁸ พระยาอนุমানราชชนลาออกจากโรงเรียนเพื่อหวังเรียนต่อด้านการแพทย์ ด้วยการฝึกหัดทำงานที่โสตสาลาของรัฐบาล หากแต่ในที่สุดกลับได้เข้าทำงานที่กรมศุลกากร ตำแหน่งเสมียนโท กองภาษีขาออก ช่วงในเวลานี้ท่านได้รู้จักกับพระสารประเสริฐ หรือนาคะประทีป ซึ่งในเวลาต่อมาได้ร่วมงานแปลร่วมกัน เช่นเรื่อง **หิโตปเทศ** รวมทั้งแนะนำให้รู้จักกับกลุ่มขุนนาง และเจ้านายชั้นสูง เช่น เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ พระราชวรรังษีเชอกรมหมื่นทิพยาลงกรณ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ และการได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ซึ่งเขารู้สึกยกย่องในฐานะนักปราชญ์ชั้นเยี่ยมของไทย ทำให้ได้สัมผัสกับแนวคิดและชื่นชมบทบาทของ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพอย่างใกล้ชิด ตลอดจนได้ซึมซับและถ่ายทอดความรู้เหล่านั้น ในเวลาต่อมาเมื่อเขาได้รับตำแหน่งหัวหน้ากองศิลปวิทยา กรมศิลปากร ภายหลังการเปลี่ยนแปลง การปกครอง พ.ศ. 2475 จนกระทั่งได้เป็นอธิบดีกรมศิลปากร

ฉะนั้นผลจากจากการที่พระยาอนุমানราชชนได้เข้าเฝ้าได้อย่างใกล้ชิด และถูกเรียกเข้า ประชุมร่วมในสมามวรณคดี เพื่อให้ผู้มีความรู้เกี่ยวกับไทย ได้แลกเปลี่ยนสนทนากัน¹⁹ ได้ก่อให้เกิดความสนิทสนมระหว่างสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพที่มีให้แก่พระยาอนุমানราชชน ดัง จะเห็นได้จากจดหมายติดต่อกันนับตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คือ พ.ศ. 2477-2486 แม้ จดหมายส่วนใหญ่จะเน้นการศึกษาสืบสวนเกี่ยวกับด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี การจัดพิมพ์ หนังสือ แต่นัยของการติดต่อก็ได้ชี้ให้เห็นว่าพระยาอนุমানราชชนเปรียบเสมือนผู้รักษาและถ่ายทอด แนวทางการรักษาสืบที่เป็นมรดกทางภูมิปัญญาและมรดกทางวัฒนธรรมของสถาบันเจ้า โดยการรับเป็น ธุระจัดพิมพ์ พระราชพงศาวดาร ประชุมพงศาวดาร ตำนาน ต่าง ๆ เมื่อเขาได้เป็นผู้รักษาการในตำแหน่ง นายกราชบัณฑิตยสถานราบสิ้นอายุขัย ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับการจัดพิมพ์หนังสือสำคัญๆ เช่น **พจนานุกรม** และที่ได้กล่าวมา โดยอยู่ภายใต้พระราชวินิจฉัยของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ดังเช่น จดหมายฉบับหนึ่งที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพมีถึงพระยาอนุমানราชชนว่า

การที่จะพิมพ์พระราชนิพนธ์เรื่องวังหน้า ควรบอกศักราช เช่นว่า “สันนิษฐานว่า ทรงพระราชนิพนธ์ปีจอ พ.ศ. ๒๔๑๗” ไว้ด้วย...ถ้าไม่บอกสมัยที่ทรงพระราช นิพนธ์ไว้ ฉันเกรงว่านักเรียนสมัยนี้ที่ไม่รู้เค้าเงื่อน จะติพระปรีชาชาญของสมเด็จพระ

¹⁸ พระยาอนุমানราชชน, **อัตชีวประวัติพระยาอนุমানราชชนและสัมภพณ์เสฐียรโกเศศ** (กรุงเทพฯ: คณะอนุกรรมการจัดพิมพ์เอกสารเนื่องในวาระครบ ๑๐๐ ปี พระยาอนุমানราชชน, 2532), หน้า 1-86.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 114-115.

พระพุทธเจ้าหลวง...ฉันเข้าใจว่าเจ้าคุณจะเอารูปภาพกับคำอธิบายของฉันฟุ้งเข้าข้างท้าย คุณก็พอเหมาะดี...”²⁰

ข้อความนี้ชี้ให้เห็นเบื้องหลังอิทธิพลแนวคิดของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่มีต่อพระยาอนุমানราชชนนีผู้มีใช้น้อย จึงกล่าวได้ว่าพระยาอนุমানราชชนนีเป็นข้าราชการสองสมัย (สมบูรณาญาสิทธิราชย์และประชาธิปไตย) ที่มีบทบาทหน้าที่สร้างความรู้สู่สาธารณะ เพราะท่านอยู่ในตำแหน่งที่จะคัดสรรข้อมูลใด ๆ ให้แก่สังคม

พระยาอนุমানราชชนนีได้รับพระราชทานนามสกุล เสฐียรโกเศศในสมัยรัชกาลที่ 6 ต่อมาสมัยรัฐนิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงกลับไปใช้นามสกุลตามบรรดาศักดิ์ (ขุนอนุমানราชชนนีคือยศที่ได้เมื่อรับราชการที่กรมศุลกากรครั้งแรกและเลื่อนขึ้นจนเป็นพระยา) ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 จึงถูกปลดออก แต่ก็ได้กลับเข้าทำงานอีกครั้งที่กรมศิลปากร ในตำแหน่งหัวหน้ากองศิลปวิทยา และเป็นผู้บรรยายพิเศษให้แก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาลัยวิชาการศึกษา (ปทุมวัน) รวมทั้งการเข้าไปเป็นคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และเป็นกรรมการที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมความเป็นมา ภาษา และขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ซึ่งมีหน่วยงานราชการขอให้พระยาอนุমানราชชนนีร่วมอยู่ด้วยเสมอ²¹ เมื่อพิจารณาความสามารถในฐานะนักปราชญ์คนสำคัญของสังคมไทย จึงอาจกล่าวได้ว่าพระยาอนุমানราชชนนีเป็นแหล่งความรู้ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับ “ความเป็นไทย” ที่ผลิตให้แก่สถาบันของรัฐ ความรู้ส่วนหนึ่งมาจากคลังสมองของพระยาอนุমানราชชนนี จนยากที่หาผู้คนในยุคสมัยนั้นกล้าขัดแย้งความรู้กับท่าน²² ดังปรากฏเมื่อครั้งทำหน้าที่ในการตรวจตำราเรียนเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์ พระยาอนุমানราชชนนีเป็นกรรมการผู้หนึ่งได้พิจารณาเห็นว่าหนังสือเรียนเล่มใดสมควร

²⁰สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพฯ, ให้พระยาอนุমান ฉายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงมีได้ตอบกับพระยาอนุমানราชชนนี (มูลนิธิเสฐียร-โกเศศ-นาคะประทีปด้วยความร่วมมือจากมูลนิธิจิมทอมป์สัน จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในวันครบรอบ ๑๐ ปีของห้องสมุดอนุमानราชชนนี ๑๔ ธันวาคม ๒๕๒๑), หน้า 22-23.

²¹อนุमानราชชนนี, พระยา, *อัตชีวประวัติ*, หน้า 114-115.

²²ประวูฒิ ศรีมันตะ กล่าวเมื่อครั้งพระยาอนุमानราชชนนีได้เป็นผู้บรรยายให้กับคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นั้น มีลูกศิษย์ที่ชื่อจิตร ภูมิศักดิ์ที่กล้าโต้แย้งกับเขา สัมภาษณ์ประวูฒิ ศรีมันตะ, วันที่ 22 กันยายน 2545.

ได้รับอนุญาตให้ตีพิมพ์ได้ เนื่องด้วยพิจารณาเห็นว่าข้อความไม่คลาดเคลื่อน หรือมีเนื้อหาตรงตาม ข้อมูลจากที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยไว้ หรือไม่²³

ฉะนั้นในฐานะที่เป็นปราชญ์สำคัญของสังคมไทย พระยาอนุমানราชชนจึงเป็นผู้หนึ่งที่ช่วย ผลิตความรู้กระแสหลักให้แก่สังคม โดยเฉพาะการผลิตความรู้ว่าด้วยประวัติศาสตร์ชาติไทย ซึ่ง กล่าวได้ว่าพระยาอนุমানราชชนเป็นผู้ที่เต็มไปด้วยความรู้สึกรักชาติ และชื่นชมกับการกอบกู้ชาติ ในอดีต ดังที่เขาได้กล่าวไว้ในงานเขียนหลายชิ้นในที่ต่าง ๆ กันว่า

...เราเรียนประวัติศาสตร์ชาติของเรา และจำได้ว่าเราเคยเสียกรุงแก่ข้าศึกในสมัย กรุงศรีอยุธยาถึงสองคราว แต่เราก็สามารถกู้คืนมาได้ นี่เป็นข้อเท็จจริงจากความ จำที่ได้เคยอ่านหรือได้เรียนมา...²⁴

พระยาอนุমানราชชนได้เขียนเรื่อง **ชนเชื้อชาติไทย*** เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดี กรมศิลปากร เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2484 โดยแสดงความชื่นชมประวัติศาสตร์ความเป็นมา ของไทยแต่ในอดีต ว่ามีฐานะที่ยิ่งใหญ่ ดังความตอนหนึ่งว่า

...ได้มีผู้กล่าวว่า ถ้าชาติไทยเจริญมานาน เหตุไฉนจึงไม่มีเรื่องพงสาวดารเดิม ของชาติ ต้องไปพึ่งอาศัยเรื่องจากจีน...ถ้าได้อ่านดูในเรื่องอาณาจักรแสดหลวง หรือที่จีนเรียกว่าน่านเจ้า ก็จะเห็นทันทีโดยไม่มีข้อสงสัยว่าไทยเคยมีอาณาจักร ใหญ่โต มีกษัตริย์ปกครอง สืบต่อกันมาช้านาน...²⁵

²³ จะพบว่ามีการตรวจทานแบบเรียนที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยในลักษณะดังกล่าวนี้ นับแต่ช่วงทศวรรษ 2460 จนถึงทศวรรษ 2490 และพระยาอนุমানราชชนก็เคยเป็นอธิบดีกรมวิชาการซึ่งได้ทำหน้าที่ตรวจสอบตำรา เหล่านั้นไม่ให้บิดเบือนไปจากพระราชพงสาวดาร โปรดดู หจข. ศธ. 9.2 เรื่อง กรมตำรา (ตำรา-แบบเรียน) เล่ม 3- เล่ม 9, (ม.ป.ป.).

²⁴ หจข. สบ. 4.2/11. ความรู้.

* งานเขียนเรื่องนี้พระยาอนุমানราชชนเขียนขึ้นเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งผู้ช่วยอธิบดี กรมศิลปากร พ.ศ. 2484 เพื่อใช้บรรยายทางวิทยุกระจายเสียงของกรมโฆษณาการ ต่อมากรมโฆษณาการได้นำมาจัดพิมพ์รวมใน หนังสือ ชุดความรู้ทางกระจายเสียงของกรมโฆษณาการ ในปีเดียวกัน และมีการนำมาตีพิมพ์อีกหลายครั้งในชื่อ ต่าง ๆ เช่น ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ (2502, 2515) เรื่องของชาติไทย (พ.ศ. 2502).

²⁵ เสฐียรโกเศศ (นามปากกา), ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ (นครหลวง: บรรณาการ, 2515), หน้า 3.

แม้ว่างานชิ้นนี้เขียนขึ้นในทศวรรษ 2480 แต่มีการพิมพ์อีกหลายครั้งในเวลาต่อมาและแนวคิดเรื่อง "เชื้อชาติไทย" ของพระยาอนุমানราชชนยังได้ปรากฏแทรกอยู่ในงานเขียนอื่น ๆ อีกหลายชิ้น เช่น เรื่องแหลมอินโดจีนในสมัยโบราณ (พ.ศ. 2482, 2483, 2497) เชื้อชาติ ภาษา และ วัฒนธรรม (พ.ศ. 2498, 2502) การศึกษาเรื่องประเพณีไทย ซึ่งเป็นคำบรรยายสำหรับนิสิตคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ต่อมานำมาพิมพ์รวมเล่มใน พ.ศ. 2505 นอกจากนี้งานเขียนของพระยาอนุমানราชชนยังถูกนำไปใช้อ้างอิงต่อในงานเขียนยุคหลัง เช่น งานของพระบริหารเทพธานีเรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทยความเป็นมาของชาติไทยตั้งแต่ตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์²⁶ งานของพระยาอนุমানราชชนเรื่อง ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ได้กล่าวถึงที่มาของชาติไทย ความยิ่งใหญ่ของอารยธรรมไทย และการรวมตัวของ "ชาติไทย" ที่เป็นปึกแผ่นดีแล้วมานับแต่โบราณว่า

...ภาษาของชาติไทยนั้น ได้เจริญลงรูปมาดีแล้ว ก่อนหน้าที่ไทยได้ตั้งถิ่นเดิม
ร่นมาอยู่ในแผ่นดินซึ่งบัดนี้เป็นบ้านเกิดเมืองนอนของตน นี่เป็นเครื่องส่อให้เห็น
ว่า ชาติไทย สมัยยังอยู่ในบ้านเมืองเดิมของตน ได้เป็นชาติ รวมกันเป็นปึกแผ่น
มีความเจริญมาดีแล้ว (ไม่ใช่ชาติป่าเถื่อน มีวัฒนธรรมต่ำด้อย)...ส่อให้เห็นความ
มีชาติเป็นปึกแผ่น ทั้งในทางสังคมและการเมือง มาแล้วแต่โบราณกาล...แม้เวลา
ล่วงต่อมาได้หลายร้อยปี ชาติไทยจำเป็นต้องละทิ้งถิ่นเดิมแยกย้ายกระจ่ายไปอยู่ใน
แดนต่างๆ เข้าปะปนระคนอยู่กับเชื้อชาติอื่น(ก็เป็นเพียงเครื่องกีดกันป็นพวกไทย
เท่านั้นแต่หาได้ทำลายความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของภาษา) ซึ่งเป็นส่วนสำคัญ
(ของความเป็นชาติไทย) เสียได้ไม่...²⁷

อย่างไรก็ตาม ข้อเขียนของพระยาอนุমানราชชนในยุคหลังทศวรรษ 2480 ได้ลดทอนความเข้มข้นของการแสดงให้เห็นแนวคิดเรื่องความยิ่งใหญ่ของเชื้อชาติไทยชาติลงไปบ้าง และเริ่มกล่าวถึงกลุ่มชนที่หลากหลายขึ้นตามกระแสความรู้ใหม่ ๆ ที่เริ่มปรากฏขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 พระยาอนุমানราชชนก็ยังยึดถือตามแนวคิดเรื่องเชื้อชาติไทยเช่นเดิม ดังเช่นการอธิบายเรื่องราวของชนชาติไทยในงานเขียนเรื่อง การศึกษาประเพณีไทย ว่า "...ชาวชนต่าง ๆ มารวมกันเกิดเป็นประเทศชาติขึ้น ได้ก็เพราะมีคนหลายเชื้อชาติมาผสมและปรุงแต่งกันขึ้น แล้วเรียกชื่อคนที่มารวม

²⁶พระบริหารเทพธานี, ประวัติศาสตร์ชาติไทย ความเป็นมาของชาติไทยตั้งแต่ตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์ (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2518). หนังสือเล่มนี้ผู้เรียบเรียงกล่าวว่า เขียนขึ้นภายหลังออกจากราชการและเขียนเล่ม 1 เสร็จในปี พ.ศ. 2483 สำหรับปีที่พิมพ์เป็นการตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2518.

²⁷เสฐียรโกเศศ (นามนามปากกา), ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์, หน้า 7.

กันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนี้ว่า เป็นชนชาตินั้นชนชาตินี้ นี้ก็เป็นเพียงคำสมมติขึ้นเพื่อความสะดวกในการเรียกขานเท่านั้น..."²⁸ ฉะนั้นงานเขียนของพระยาอนุমানราชชนจึงเปรียบเสมือนตัวแทนของวาทกรรมชุดเดิม ที่ได้ผลิตซ้ำสำนึกเรื่อง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดยเฉพาะผลิตซ้ำความรู้ว่าด้วยประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ที่มีโครงเรื่องไม่แตกต่างจากงานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการซึ่งเป็นงานเขียนเพื่อใช้เป็นเครื่องมือโฆษณาอุดมการณ์ชาตินิยมในทศวรรษ 2480

กล่าวได้ว่าพระยาอนุমানราชชนถือเป็นปัญญาชนฝ่ายอนุรักษนิยมที่มีความสำคัญคนหนึ่งของสังคมไทย เพราะสามารถเผยแพร่แนวคิดและอุดมการณ์ผ่านทั้งงานเขียน การบรรยายในสถาบันการศึกษาชั้นสูงหลายแห่ง ทั้งการควบคุมการผลิตความรู้ว่าด้วย เรื่อง ประวัติศาสตร์ไทยในสมัยเป็นอธิบดีกรมศิลปากร (และต่อมาในสมัยหลังท่านได้เป็นคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี เป็นต้น)

ส่วนคนที่สามได้แก่ ขุนวิจิตรมาตรา หรือ สง่า กาญจนาคพันธ์ เกิดเมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม 2440 ที่บ้านคลองบางหลวง ตำบลบางลำเจียก อำเภอบางยี่เรือ จังหวัดธนบุรี บิดาชื่อนขุนสารการ (ทองดี) รับราชการสังกัดกระทรวงมหาดไทย มารดาชื่อพัน ต่อมาครอบครัวย้ายมาอยู่กรุงเทพฯ ได้เข้าเรียนที่ปทุมมหาราชู จนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จึงเข้าเรียนที่โรงเรียนสวนกุหลาบจนจบชั้นมัธยม 8 แล้วถูกเกณฑ์เป็นทหารรักษาวัง กระทรวงวัง ต่อมากรมพระคลังข้างที่ขอยืมตัวไปทำหน้าที่เขียนใบมอบอำนาจเป็นภาษาอังกฤษตัวเขียนสำหรับถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระปรมาภิไธย หลังจากนั้นย้ายเข้าทำงานที่กรมแผนที่ เป็นพนักงานล่ามและครูสอนภาษาอังกฤษ ต่อมาสามารถสอบแข่งขันเข้ารับราชการที่กระทรวงพาณิชย์ได้ เป็นนายตรวจมาตรา ชั่งตวงวัด กรมทะเบียนการค้า ได้รับพระราชทานยศ รองอำมาตย์โท พ.ศ. 2469 และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “ขุนวิจิตรมาตรา” ในปี พ.ศ. 2472²⁹

ขุนวิจิตรมาตรา เป็นผู้มีความรู้ ความสามารถทางการประพันธ์ ดังจะเห็นได้จากงานเขียนมากมาย อาทิ บทละคร (ร้อง พูด รำ) เพลง คำบรรยายทางวิทยุกระจายเสียง บทความ นวนิยาย สารคดี และประวัติศาสตร์ ซึ่งปรากฏตั้งแต่ พ.ศ. 2460 จนกระทั่งก่อนเสียชีวิตในปี พ.ศ. 2523 ผลงานที่ได้รับการกล่าวถึงอย่างมาก คืองานเขียนด้านประวัติศาสตร์ เรื่อง **หลักไทย**³⁰ หนังสือเล่มนี้

²⁸เสฐียร โกเศศ (นามปากกา), การศึกษาเรื่องประเพณีไทย (ม.ป.ท.: ราชบัณฑิตยสถาน, 2505), หน้า 152.

²⁹มูลนิธิขุนวิจิตรมาตรา, ๑๐๐ ปี ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธ์) (กรุงเทพฯ: วัชรินทร์การพิมพ์, 2540), หน้า 4-5, 11, 15.

³⁰ขุนวิจิตรมาตรา, **หลักไทย** (พระนคร: สาน์สวรงค์, 2510). หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่ได้รับรางวัลที่ 2 จากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อปี พ.ศ. 2471 ซึ่งเดิมใช้ชื่อว่า **ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์** เนื้อหาหนังสือแบ่งออกเป็นสามภาค คือภาคหนึ่ง ชาติ ภาคสอง ศาสนา ภาคสาม พระมหากษัตริย์ ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2471 และหลังจากนั้นจนถึงปัจจุบันมีการพิมพ์อีกหลายครั้ง.

ถูกนำไปใช้ประกอบการศึกษาและอ้างอิงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยนับเป็นเวลานานเกือบครึ่ง ศตวรรษถ้าดูตามปีที่มีการพิมพ์นับตั้งแต่ พ.ศ. 2471 จนถึง พ.ศ. 2516 อย่างไรก็ตาม เบื้องหลังของ หนังสือ **หลักไทย** มีผู้กล่าวไว้ว่าเหตุที่หนังสือได้รับพระราชทานรางวัลจากรัชกาลที่ 7 และได้รับ ประกาศนียบัตรวรรณคดีจากราชบัณฑิตยสภา แม้จะมีข้อบกพร่องในการประพันธ์ทางอักษรศาสตร์ ก็ตาม แต่เพราะสมเด็จพระยามหาวชิราวุฒราชูปถัมภ์ มีพระประสงค์จะสนับสนุนการศึกษาเรื่อง ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นที่ตั้ง ดังที่พระยาอนุমানราชชนเขียนถึงพระราชดำริของรัชกาลที่ 7 เกี่ยวกับหนังสือเล่มนี้ไว้ว่า “...เพื่อเป็นตัวอย่างแก่ชาวไทยคนรุ่นใหม่สมัยนั้น ให้สนใจเรื่องราวอัน เป็นประวัติศาสตร์และเรื่องวัฒนธรรมของชาติตน...”³¹

นอกเหนือจากการแต่งเรื่อง **หลักไทย** แล้ว ขุนวิจิตรมาตรายังมีผลงานหลากหลายเป็น จำนวนมาก ผลงานที่สร้างชื่อเสียงของเขาให้เป็นที่รู้จักอีกประการหนึ่งคือ การแต่งเพลงชาติ ของไทยครั้งแรกในปี พ.ศ. 2475 เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยเพลงชาติเพลงนี้ใช้ร้อง มาตั้งแต่นั้น จนถึง พ.ศ. 2482 เมื่อมีการเปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” มาเป็น “ไทย” จึงยกเลิก เพลงนี้³²

ผลงานด้านงานเขียนของเขานั้นมีบทบาทสำคัญไม่น้อยต่อราชการ เช่น แต่งบทภาพยนตร์ เผยแพร่กิจการทหารให้กับกระทรวงกลาโหม เช่น เรื่อง “เลือดทหารไทย” เขายังทำบทภาพยนตร์ พุศเพื่อเผยแพร่กิจการของรัฐบาลให้กับสำนักงานโฆษณาการ³³ ขุนวิจิตรมาตราเขียนผลงานที่แสดง ออกถึงความชื่นชมยกย่องมรดกสำคัญของ “ชาติ” เช่น เกี่ยวกับภาษาไทยในผลงานเรื่อง **ตำนานไทย นิรุกติศาสตร์-ลักษณะและวิวัฒนาการของภาษาไทย** นอกจากนี้ยังมีที่เกี่ยวกับเกร็ดประวัติศาสตร์ ที่เขียนเป็นบทความลงนิตยสาร **กระดิ่งทอง** (ในช่วง พ.ศ. 2498-2499) นิตยสาร **ชัยพฤกษ์** (ในช่วงต้นทศวรรษ 2500) บทความส่วนใหญ่จะย่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่นำมาจากพระราชพงศาวดาร อีกทีหนึ่ง

นอกเหนือจากงานเขียนของกลุ่มปัญญาชนที่กล่าวมาแล้ว ยังมีวารสารวิชาการที่มีการค้นคว้า เรื่องราวเกี่ยวกับเมืองไทยทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี เช่น วารสาร **ศิลปากร** ถึงแม้วารสาร

³¹อนุমানราชชน, พระยา, **อัตชีวประวัติพระยาอนุমানราชชน และสัมภพณ์เสฐียรโกเศศ**, หน้า 79.

³² **รัฐนิยมฉบับที่ 6 เรื่อง ทำนองและเนื้อร้องเพลงชาติ** รัฐบาลได้ประกาศ ณ วันที่ 10 ธันวาคม พุศ ศักราช 2482 ว่า ให้ใช้เนื้อร้องเพลงชาติที่มีการประกวดใหม่ โดย ทำนองเพลงชาติให้ใช้ทำนองเพลงของพระเจน ดุริยางค์ ตามแบบที่มีอยู่ ณ กรมศิลปากร เนื้อร้องเพลงชาติ ให้ใช้ของ พ.อ. หลวงสารานุประพันธ์ (นวล ปาจิณ พยัคฆ์) ที่ส่งในนามของกองทัพบกและชนะในการประกวด พ.ศ. 2482 (คือเนื้อร้องเพลงชาติที่ใช้จนถึงปัจจุบัน) อ้างจาก สุกรี เจริญสุข, **เพลงชาติ** (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2532), หน้า 30-31.

³³ มุลนิธิวิจิตรมาตรา, **๑๐๐ ปี ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธ์)**, หน้า 14.

ฉบับนี้จะนำเสนอการค้นพบแหล่งโบราณสถานใหม่ ๆ และมีงานเขียนวิชาการด้านภาษาศาสตร์ และนิรุกติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เป็นหลัก แต่ก็กล่าวได้ว่าเป็นงานที่เขียนเพิ่มเติมความรู้เก่าที่มีมาแล้ว ไม่ได้เป็นการตั้งประเด็นใหม่ กลุ่มผู้เขียนยังเป็นกลุ่มข้าราชการสังกัดกรมศิลปากร หรือกลุ่มเจ้า เช่น ฉ่ำ ทองคำวรรณ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ พ.ท. หลวงรณสิทธิชัย ตรี อมาตยกุล แสง มนวิฑูร ปรีดา ศรีชลาลัย พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล เป็นต้น ผู้เขียนเหล่านี้มีส่วนช่วยต่อยอดความรู้กระแสหลักให้น่าเชื่อถือแก่สังคมมากยิ่งขึ้น ดังเช่นบทความเรื่อง "ประวัติวัฒนธรรมไทยอย่างย่อ" ของพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร และ "บทความเรื่องไทย" ของ พันโท หลวงรณสิทธิพิชัย ทั้งสองเรื่องต่อยอดความรู้ของกลุ่มกระแสหลักว่าด้วย "ความเป็นไทย"³⁴

อาจกล่าวได้ว่าปัญญาชนเช่นพระยาอนุমানราชชนและขุนวิจิตรมาตรา แม้จะเป็นคนที่เติบโตมาในระบบราชการตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ก็สามารถปรับสถานภาพให้เข้ากับ ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้ในยุคสมัยที่ทรงอยู่ใต้รัฐธรรมนูญ และที่น่ายินดีอย่างยิ่งคือการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านการเขียนออกมาอย่างต่อเนื่องจำนวนมาก สอดรับไปในแนวทิศทางเดียวกับอำนาจรัฐหลังการเปลี่ยนระบบการปกครอง โดยเฉพาะรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่เน้นการปลุกใจให้รักชาติและสร้างลัทธิชาตินิยม อย่างไรก็ตาม การสร้างจินตภาพของปัญญาชนทั้งสามว่าด้วยแนวคิดเรื่อง "ชาติไทย" เกิดจากการผสมผสานความรู้เก่าและความรู้ใหม่เข้าด้วยกัน ดังการผสมผสานความรู้เก่าด้วยการอธิบายถึง "ชาติ" ที่หยิบเอาภาพอุดมคติสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ถูกสร้างมาก่อนหน้านั้นมากล่าวถึงใหม่ด้วยความเคารพยกย่อง และเชิดชูสถาบันนี้อยู่ จนมีผู้กล่าวถึงแนวการเขียนในลักษณะนี้ว่าเป็นการสืบสานแนวคิด "สกุลดำรง"³⁵ หากแต่ยุคทศวรรษ 2490 เป็นการมองฐานะของพระมหากษัตริย์แตกต่างจากที่กลุ่มชนชั้นเจ้ามอมและสร้างภาพในยุคทศวรรษ 2450-2460 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์

หากพิจารณาแล้วจะพบว่าภาพของพระมหากษัตริย์เปลี่ยนไป เพราะยุคสมัย 2490 พระมหากษัตริย์ทรงมีบทบาทเป็นประมุขของประเทศภายใต้รัฐธรรมนูญ ไม่ใช่หัวหน้าฝ่ายบริหารประเทศ ฉะนั้นการยกย่องสถาบันพระมหากษัตริย์ในที่นี้จึงเน้นในฐานะที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนใน "ชาติ" ขณะเดียวกันก็เพิ่มเติมแนวคิดใหม่ลงไปว่าด้วยเรื่องความยิ่งใหญ่ของชนเชื้อชาติไทยบริสุทธิ์

³⁴โปรดดู ศิลปากร 8,1 (มิถุนายน 2497): 51-56.

³⁵โปรดดู กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพ็ชร, "การศึกษาประวัติศาสตร์ของสกุลดำรงราชานุกาพ," ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริและสุชาติ สวัสดิ์ศรี บรรณาธิการ, **ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519), หน้า 27-61.

ดังนั้นการดึงเอาสถาบันนี้มารื้อฟื้นอีกครั้งจึงไม่เป็นอันตรายต่อระบบใหม่ อีกทั้งยังช่วยเสริมสร้างภาพลักษณ์ให้แก่กลุ่มอำนาจเผด็จการทางทหารเสียอีก ดังจะกล่าวถึงประเด็นนี้ในหัวข้อว่าด้วยกลุ่มทหารต่อไป

หากพิจารณางานเขียนของทั้งสามคนที่กล่าวมาข้างต้น ประเด็นที่สอดคล้องที่แสดงให้เห็นอุดมการณ์แนวคิดชุดเดียวกัน คืออุดมการณ์ที่ยึดมั่นในชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อุดมการณ์ที่มุ่งเน้นการรักษาจารีต ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมประเพณีแบบเดิม โดยมองเห็นสิ่งเหล่านี้ในฐานะเป็นมรดกสำคัญของชาติ โดยเฉพาะการแสดงความคิดเห็นที่เป็นปฏิริยาต่อความเคลื่อนไหวหรือความคิดใดๆ ที่มีแนวโน้มจะลดทอนคุณค่าสิ่งเหล่านี้ลง หรือเป็นความคิดที่จะนำมาสู่ความไม่มั่นคงของสถาบันหลักทั้งสาม หากแต่พิจารณาแล้วปัญญาชนฝ่ายอนุรักษนิยมในที่นี้ บทบาทของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ดูจะโดดเด่นมากที่สุดทั้งจากฐานะความเป็นราชินิกุลและความเป็นผู้รอบรู้ในบรรดาเรื่องราวหลากหลายในโลกจนได้ชื่อว่าเป็นปราชญ์คนหนึ่งของสังคมไทย นอกเหนือจากบทบาททางด้านการเมืองดังที่จะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า ที่สำคัญคือการทำนุบำรุงการใช้สื่อ คือการใช้ข้อเขียนผ่านทางสื่อมวลชนเพื่อสื่อสารสู่สาธารณะและสร้างสำนึกร่วม ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏมาแล้วในอดีตที่มีเจ้านายชั้นสูง คือรัชกาลที่ 6 ได้กระทำมาแล้ว

4.1.2 กลุ่มนักการเมืองและกลุ่มทหารฝ่ายอนุรักษนิยม

1) กลุ่มนักการเมือง

กลุ่มนักการเมืองสายอนุรักษ หรือ นักการเมืองปีกขวา เป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อสงครามยุติใหม่ ๆ กลุ่มนี้มีที่มาจากความเคลื่อนไหวประสานผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มของปรีดี พนมยงค์ กับการเชื่อมเข้ากับกลุ่มสายเจ้า ภายใต้แนวร่วมของ "ขบวนการเสรีไทย" ดังจะเห็นจากการกลับมามีบทบาทของกลุ่มสายเจ้า เช่น ม.จ. ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์ ที่ขอให้มีการปลดปล่อยนักโทษทางการเมือง (จากเหตุการณ์กบฏบวรเดช พ.ศ. 2476) และคืนสิทธิทางการเมืองให้แก่เจ้านาย³⁶

การเกิดรอยปริที่ชัดเจนของกลุ่มผู้รับระบอบใหม่ โดยเฉพาะระหว่างกลุ่มของปรีดี พนมยงค์ ฝ่ายหนึ่ง กับกลุ่มของจอมพล ป. พิบูลสงครามอีกฝ่ายหนึ่ง นำมาซึ่งการเคลื่อนไหวเพื่อประสาน

³⁶ สรศักดิ์ งามจรรกุลกิจ, ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๑-๒๔๗๖ (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา, 2525), หน้า 121.

ประโยชน์ระหว่างกลุ่มปรีดี พนมยงค์กับกลุ่มนิคมเจ้า เพราะในแง่อำนาจทางการเมืองแล้ว ปรีดี พนมยงค์ไม่มีฐานอำนาจทางการเมืองแน่นอนหนาเช่นจอมพล ป. พิบูลสงครามมีกองทัพกองอยู่ในมือ ด้วยข้อจำกัดนี้ทำให้ปรีดี พนมยงค์ จำเป็นต้องประนีประนอมกับกลุ่มสายเจ้า ซึ่งกลุ่มนี้ได้พยายามผลักดันหรือยื่นข้อเสนอต่ออังกฤษภายหลังสงครามยุคใหม่ ๆ คือต้องการจัดตั้งรัฐบาลนิคมเจ้าขึ้นในประเทศไทย โดยอาศัยกลุ่มเชื้อพระวงศ์ที่ร่วมขบวนการเสรีไทยในอังกฤษ จัดตั้งรัฐบาลขึ้นใหม่ เพื่อเป็นการจำกัดบทบาทและอิทธิพลของคณะราษฎร และรื้อฟื้นการสืบราชสมบัติของระบบกษัตริย์ขึ้นมาอีกครั้ง นอกจากนี้ความเคลื่อนไหวของกลุ่มสายเจ้ายังรวมถึงความพยายามเจรจาผ่าน พล.ร.อ.ลอร์ด หลุยส์ เมานต์แบตตัน ไมลส์ ผู้บังคับบัญชาหน่วย โอ.เอส.เอส. ในประเทศจีน เพื่อตกลงเห็นชอบกับข้อเสนอให้มีการรื้อฟื้นอำนาจของระบอบพระมหากษัตริย์³⁷

ดังนั้นเมื่อมีการจัดตั้งรัฐบาลใหม่ในปี พ.ศ. 2487 ปรีดี พนมยงค์ ได้ปรับเปลี่ยนนโยบายภายในด้วยการปรับปรุงรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 มีการยกเลิกบทเฉพาะกาลและบทบัญญัติพระบรมวงศานุวงศ์อยู่เหนือการเมือง แยกข้าราชการประจำออกจากการเมือง และเตรียมไปสู่การแข่งขันระบบพรรคการเมือง และยินยอมปล่อยนักโทษการเมือง ขณะเดียวกันก็มีการโยกย้ายกลุ่มนายทหารบกที่เป็นฐานอำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม³⁸ จากประเด็นดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ปรีดี พนมยงค์ คาดหวังว่าการประนีประนอมผลประโยชน์กับกลุ่มเจ้านี้ จะได้พันธมิตรที่ช่วยกันผลักดันระบบรัฐสภาให้กลับมาเข้มแข็งอีกครั้งและช่วยกีดกันอำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงครามออกไป

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ด้วยเงื่อนไขปัจจัยเหล่านี้ได้เปิดโอกาสให้กลุ่มอำนาจเก่าหรือกลุ่มที่นิคมเจ้าหวนกลับมาสู่อำนาจอีกครั้งในระบบการเมืองแบบรัฐสภา ซึ่งในสายเจ้าที่มีบทบาทในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองคือ กลุ่มของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช โดยปรีดี พนมยงค์ ได้เปิดโอกาสให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แต่ท้ายที่สุดก็นำไปสู่ความขัดแย้งกับรัฐสภา เพราะประเด็นการเปิดเจรจากับอังกฤษเพื่อเจรจาลิกสถานะสงครามกับอังกฤษนั้นทำให้รัฐบาลตัดสินใจด้วยการยุบสภาผู้แทนราษฎร ทำให้สัมพันธภาพระหว่างปรีดี พนมยงค์ กับ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ที่แต่เดิมไม่ค่อยราบรื่นนัก ต้องแตกแยกออกจากกัน เนื่องจากมีแนวคิดที่ต่างกันในการมองปัญหาดังกล่าว³⁹ ที่สำคัญกลุ่มนิคมเจ้าไม่ได้ไว้วางใจกลุ่มปรีดี พนมยงค์ อยู่แล้วนับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลง 2475 เป็นต้นมา อีกประการหนึ่งที่ทำให้กลุ่มสายเจ้าจับตามองการเคลื่อนไหวของ

³⁷ สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๑-๒๔๘๒, หน้า 164-166.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 120.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 175-176.

กลุ่มปรีดี พนมยงค์ คือกลุ่มเสรีไทยสายอีสานภายใต้การนำของ เตียง ศิริจันทร์ ที่มีความเข้มแข็งมากขึ้น นับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เพราะสามารถสร้างสมบารมีและสร้างเครือข่ายในระหว่างการปฏิบัติการใต้ดินต่อต้านญี่ปุ่น อีกทั้งยังเคยเคลื่อนไหวเพื่อช่วยเหลือการกู้ชาติของกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านในอินโดจีน⁴⁰

ฉะนั้นภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 กลุ่มนี้ที่อาจเรียกว่าเป็นปีกซ้ายของขบวนการเสรีไทย เนื่องจากมีแนวคิดต่อต้านการกลับมาใช้อำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงครามอย่างชัดเจนที่สุด เช่น กลุ่มผู้นำอีสาน อาทิ จำลอง ดาวเรือง ถวิล อุดล ทองอินทร์ ภูริพัฒน์ เตียง ศิริจันทร์ ซึ่งได้รับเลือกเป็นผู้แทนสายอีสาน ได้จัดตั้งพรรคการเมืองคือพรรคสหชีพ โดยมีนายเดือน นูนาค เป็นหัวหน้าพรรค พรรคนี้ประกาศแนวคิดสังคมนิยม ดังที่สงวน ตุลารักษ์หนึ่งในผู้ร่วมก่อตั้งกล่าวว่า หลักการและแนวนโยบายของพรรคเกิดจากการที่กลุ่มมีแนวคิดสังคมนิยมคล้ายกัน ได้ร่วมจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้น โดยต้องการเป็นตัวแทนของคนชั้นล่างในสังคม โดยเฉพาะการพัฒนาภาคอีสาน เพราะส่วนใหญ่คนในพรรคล้วนมาจากคนในท้องถิ่นหรือผู้นำในชนบท ความเคลื่อนไหวนี้มีผู้กล่าวว่า เป็นความรู้สึกท้องถิ่นนิยมหรือภาคนิยม⁴¹ เตียง ศิริจันทร์ ได้เขียนลงหนังสือพิมพ์ **เสรีราษฎร์** ถึงความรู้สึกและปณิธานในการเข้าสู่การเมืองของเขาว่า

...ข้าพเจ้าเป็นคนไทย ข้าพเจ้าเป็นไทแก่ตนเอง ข้าพเจ้าเป็นราษฎรสยาม ทั้งข้าพเจ้าต้องการให้ทุก ๆ คนบนพื้นอันเป็นสยามประเทศนี้เป็นราษฎร เสมอหน้ากันหมด ปราศจากความเหลื่อมล้ำต่ำสูง ความเป็นราษฎร จึงเป็นอุดมคติที่ข้าพเจ้าบูชาอีกอันหนึ่ง...⁴²

⁴⁰โปรดดูงานของ Gosha Christopher E., **Thailand and the Southeast Asian Networks of the Vietnamese Revolution, 1885-1954** (Nordic Institute of Asian Studies Monograph Series, No 79, 1999), pp. 155-156.

⁴¹โปรดดูงานที่ได้ศึกษากลุ่มการเมืองกลุ่มนี้อย่างละเอียดในงานวิทยานิพนธ์ของ สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ, "การเคลื่อนไหวของกลุ่มการเมืองที่ต่อต้านรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2491-2500)," (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532). ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, "การรวมกลุ่มทางการเมืองของ "ส.ส." อีสาน พ.ศ. 2476-2494," (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรคุณวุฒิปริญญาตรี สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543).

⁴²สถาบันพัฒนาการเมือง, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสุราษฎร์ธานี, **จากยอดโดมถึงภูพาน: บันทึกประวัติศาสตร์ ฉบับสามัญชนบนเส้นทางประชาธิปไตย จัดพิมพ์เนื่องในโอกาส 100 ปี ปรีดี พนมยงค์ 91 ปี เตียง ศิริจันทร์ สืบสานอุดมการณ์ประชาธิปไตย**, 2543, หน้า 36.

นักการเมืองสายเจ้าอีกผู้หนึ่งที่มีบทบาทโดดเด่น นับตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นต้นมา คือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จากเดิมที่เริ่มราชการที่กระทรวงการคลังและธนาคารแห่งชาติ หลังจากเรียนจบจากอังกฤษ แต่ต่อมาถูกชักชวนจาก สอ เสถบุตร ซึ่งเป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ฉบับภาษาอังกฤษชื่อ **Liberty** ให้มาทำงานเป็นนักเขียนประจำพร้อมกับเขียนให้ **ศรีกรุง** ด้วยในเวลาเดียวกัน ฉะนั้นจึงเปิดโอกาสให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เข้ามามีความสัมพันธ์กับอดีตนักโทษการเมืองฝ่ายเจ้า และในขณะเดียวกันก็เป็นบันไดทางการเมืองให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ก้าวไปสู่การจัดตั้งพรรคการเมืองของตัวเองในเวลาต่อมาคือพรรคก้าวหน้า⁴³

แนวคิดของพรรคก้าวหน้าเป็นปฏิปักษ์กับแนวคิดพรรคสหชีพที่ออกไปทางสังคมนิยม ทำให้พรรคสหชีพกลายเป็นพรรคที่อยู่ฝ่ายตรงข้ามกับกลุ่มนิยมเจ้า อีกทั้งกลุ่มที่ก่อตั้งพรรคก้าวหน้ามาจากกลุ่มสายอนุรักษนิยม เช่น สอ เสถบุตร ม.ร.ว. นิมิตรมงคล นวรัตน์ และมี ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นหัวหน้าพรรค พรรคนี้ได้ประกาศแนวคิดของพรรคว่าเป็นพรรคนิยมเจ้า (Royalists) อย่างชัดเจน ดังที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวไว้ว่า

...ข้าพเจ้ายอมรับว่าข้าพเจ้าเป็นรอยยะลิสต์เพราะเคารพบูชาพระมหากษัตริย์....
ข้าพเจ้าเป็นรอยยะลิสต์ เพราะข้าพเจ้าเชื่อว่าเมืองไทยจะต้องมีองค์พระมหากษัตริย์
เป็นประมุขเป็นที่รวมความเคารพบูชาและความจงรักภักดีของคนไทยทั้งหมด....
ข้าพเจ้าเป็นรอยยะลิสต์เพราะข้าพเจ้าเป็นไทยและมีความรักชาติเป็นสัจจธรรม พระ
มหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของชาติ ความจงรักภักดีในองค์พระมหากษัตริย์เป็น
การสำแดงความรักชาติอย่างสุดซึ้งของข้าพเจ้า...⁴⁴

คำประกาศชุดขึ้นทางการเมืองของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ให้คำจำกัดความที่ชัดเจนของความเป็นกษัตริย์นิยมของตน กลุ่มการเมืองสายอนุรักษนิยมจึงเป็นกลุ่มการเมืองในทศวรรษ 2490 ที่ประกอบด้วยกลุ่มที่มาจากสายเจ้าจำนวนหนึ่ง เช่น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ม.จ. จักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธ์ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล นวรัตน์ และมาจาก

⁴³สรศักดิ์ งามจรรกุลกิจ, ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๒, หน้า 167-170. พจนารถ เกสจินดา, บันทึกภาพชีวิต ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช อัจฉริยะและบุษนิยบุคคล. เนื่องในวาระโอกาสฉลองอายุ 60 (กรุงเทพฯ : กิจสยามการพิมพ์, 2526), หน้า 20-25.

⁴⁴ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, ประชามิตร, 2488. อ้างจากงานของมรดก เจาจินดา. ภาพลักษณ์ ปรีดี พนมยงค์กับการเมืองไทย พ.ศ. 2475-2526 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543), หน้า 130. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

กลุ่มชนชั้นกลางที่มีแนวคิดเชิงอนุรักษนิยม เช่น นายควง อภัยวงศ์ นายสอ เสถบุตร นายโชติ คุ้มพันธุ์ เป็นต้น กลุ่มบุคคลเหล่านี้ต่อมาได้ลงสมัครแข่งขันทางการเมือง⁴⁵ โดยมีพรรค สหชีพเป็น พรรคคู่แข่งที่อาจกล่าวได้ว่ามีอุดมการณ์ตรงข้ามกัน

นอกจากกลุ่มพรรคสหชีพจะเป็นกลุ่มตรงข้ามกับพรรคฝ่ายนิยมเจ้าแล้ว พรรคนี้ยังได้ กลายเป็นปัญหาแก่รัฐบาลในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามยุคที่สองหลังจากทำรัฐประหารยึดอำนาจ คืนกลับมาได้ใน พ.ศ. 2490 จนนำไปสู่การปราบปราม จับขังคุกและการฆาตกรรมกลุ่มรัฐมนตรี สายอีสานในเวลาต่อมา⁴⁶

ในขณะที่เดียวกันไม่ใช่เฉพาะพรรคก้าวหน้าเท่านั้นที่เป็นกลุ่มนักการเมืองฝ่ายอนุรักษนิยม ยังมี ปีกขวาของขบวนการเสรีไทย อาทิ นายควง อภัยวงศ์ ได้ตั้งพรรคการเมืองชื่อ พรรคประชาธิปไตย มีนายควง อภัยวงศ์เป็นหัวหน้าพรรค และ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นรองหัวหน้าพรรค การเคลื่อนไหว จัดตั้งพรรคประชาธิปไตย ได้รับความสนับสนุนจากเสรีไทยที่มีแนวคิดอนุรักษนิยม เช่น พล.ท. ชิด มั่นศิลป์ นาวาเอกบุญ สุภชลาศัย พล.ท.หลวงชาตินักรบ นอกจากนี้ยังได้รับการสนับสนุนจาก กลุ่มอดีตนักโทษการเมืองซึ่งได้รวมตัวจัดตั้งพรรคก้าวหน้าอยู่ก่อนแล้ว การเคลื่อนไหวทางการเมือง ของพรรคประชาธิปไตย อาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะเป็นตัวแทนของชนชั้นสูง เพราะคนสำคัญของ พรรคนี้ล้วนมีภูมิหลังเป็นบุคคลในครอบครัวของขุนนางเก่าหรือเชื้อพระวงศ์ มีผลประโยชน์ผูกพัน อยู่กับชนชั้นสูงเจ้าของที่ดิน พรรคนี้จึงมีนโยบายรักษาสีทธิของชนชั้นสูงทั้งในทางการเมืองและ เศรษฐกิจ ในทางการเมืองพรรคนี้ต้องการสงวนสภาพสูงไว้ให้กับชนชั้นสูง โดยสมาชิกสภาพสูงนั้น มาจากการแต่งตั้งของพระมหากษัตริย์ ส่วนทางด้านเศรษฐกิจพรรคนี้ให้การพิทักษ์รักษาผลประโยชน์ ของนายทุน-เจ้าของที่ดิน⁴⁷ ถึงแม้หลังการเลือกตั้งพรรคประชาธิปไตยจะไม่ได้รับเสียงข้างมากเช่น เดียวกับพรรคสหชีพ แต่ขณะเดียวกันพรรคประชาธิปไตยก็สามารถประคับประคองผ่านมรสุม การเมือง ภายหลังจากการกลับคืนสู่อำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้อาณัติการเมืองที่ พยายามรักษาสถานะอำนาจของพรรคไว้โดยไม่ประกาศเป็นศัตรูอย่างเด่นชัดกับกลุ่มอำนาจของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม หรือแม้แต่กับกลุ่มของ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ พรรคประชาธิปไตย

⁴⁵มรดก เจวจินดา, ภาพลักษณ์ ปรีดี พนมยงค์กับการเมืองไทย พ.ศ. 2475-2526, หน้า 131.

⁴⁶โปรดดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, บรรณาธิการ, ปรีดี พนมยงค์ และ 4 รัฐมนตรีอีสาน + 1 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ร่วมกับหอจดหมายเหตุ ธรรมศาสตร์, 2545).

⁴⁷สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ, ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในประเทศระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๕, หน้า 207.

สามารถยื่นหยัดในแนวทางอนุรักษ์ที่ไม่ต่อต้านรัฐบาลในท่ามกลางความผันผวนของการแข่งขันอำนาจระหว่างกลุ่มปรีดี พนมยงค์กับจอมพล ป. พิบูลสงครามในช่วงทศวรรษ 2490

ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มการเมืองสายอนุรักษ์นิยมกับสายสังคมนิยมเริ่มปะทุขึ้นอันเนื่องมาจากความแตกต่างของอุดมการณ์และแนวคิดทางการเมือง ทำให้พอเห็นกระแสสังคมไทยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมาว่าในระดับบน กลุ่มผู้นำทางการเมืองเองก็มีความแตกแยกทางความคิด และแตกความสามัคคีจนไม่สามารถนำไปสู่การสร้างระบบรัฐสภาให้เข้มแข็งได้ ดังจะเห็นว่ากลุ่มนิยมเจ้าเริ่มหวนกลับมาบีบบทบาทอีกครั้งภายใต้บทบาทที่ผ่านทางรัฐสภา กล่าวได้ว่ากระแสนิยมเจ้าและกษัตริย์เริ่มกลับมาสู่สำนึกของสังคมอีกครั้ง และถูกสร้างให้มั่นคงยิ่งขึ้นในสมัยเผด็จการอำนาจรัฐเบ็ดเสร็จของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

กลุ่มการเมืองทั้งสองมีการต่อสู้แย่งชิงอำนาจในระบบรัฐสภาในช่วงแรก ๆ ของการจัดตั้งคณะรัฐบาลหลังสงครามโลกครั้งที่สอง แต่หลังจากนั้นกลุ่มการเมืองสายอนุรักษ์นิยมได้หยิบยืมเอาแนวคิดที่ว่าด้วยอุดมการณ์ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์มาใช้ในการใส่ร้ายป้ายสีทางการเมือง ดังเช่น ปรีดี พนมยงค์ ถูกกล่าวหาในเหตุการณ์สวรรคตของรัชกาลที่ 8⁴⁸ ซึ่งพรรคประชาธิปัตย์ได้อาศัยจุดนี้เป็นประเด็นโจมตีรัฐบาลจนในที่สุดทำให้กลุ่มของปรีดี พนมยงค์ ต้องสละฐานอำนาจทางการเมือง การที่กลุ่มการเมืองสายอนุรักษ์นิยมหรือกษัตริย์ต่อต้านกลุ่มปรีดี พนมยงค์นั้น กล่าวได้ว่าเป็นการฉวยโอกาสใช้กรณีการสวรรคตของรัชกาลที่ 8 โดยอ้างอุดมการณ์หลักเรื่องความมั่นคงของ "ชาติ" โดยเฉพาะ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชและพรรคประชาธิปัตย์ รวมทั้งกลุ่มการเมืองที่สนับสนุนจอมพล ป. พิบูลสงคราม เช่น พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ เป็นต้น โดยให้ข่าวในหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ และสร้างสถานการณ์ให้ปรีดี พนมยงค์เป็นหัวหน้าคอมมิวนิสต์ที่กำลังดำเนินการเคลื่อนไหวอยู่ในที่ต่าง ๆ เช่น ในรัฐฉาน จีน ฯลฯ รวมทั้งการเขียนบทความโจมตีปรีดี พนมยงค์ในฐานะที่เป็น "คอมมิวนิสต์" เป็น "ศัตรูของชาติ" เป็นผู้ที่มีความคิดจะล้มล้างสถาบันของชาติ อันได้แก่สถาบันกษัตริย์ ดังเช่น กรณีของ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ซึ่งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยและอธิบดีกรมตำรวจ ได้ให้การเป็นพยานโจทก์ที่ศาลอาญาเมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม 2496 ว่ากรณีการสวรรคตรัชกาลที่ 8 ว่าเป็นการดำเนินการโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย โดยมีปรีดี พนมยงค์ เป็นหัวหน้า⁴⁹ รวมทั้งหลวงกาจสงคราม (เทียน เก่งระดมยิง) ที่ช่วยสร้างกระแสคอมมิวนิสต์ในกรณีนี้โดยโยงว่าปรีดี พนมยงค์ต้องการเปลี่ยนแปลงการเมืองไปสู่ระบอบมหาชน

⁴⁸ดูงานของมรดก เจวจินดา ที่ชี้ให้เห็นภาพลักษณ์ของปรีดี พนมยงค์ ที่เปลี่ยนไปตามวาทกรรมทางการเมือง ใน ภาพลักษณ์ของปรีดี พนมยงค์กับการเมืองไทย พ.ศ. 2475-2526.

⁴⁹สยามรัฐ, 20 พฤษภาคม 2496 อ้างจากมรดก เจวจินดา ภาพลักษณ์ของปรีดี พนมยงค์กับการเมืองไทย พ.ศ. 2475-2526, เรื่องเดียวกัน.

ดังข้อความที่ลงในหนังสือพิมพ์ว่า "...กรณีสวรรคต ร. 8 และแผนการของคณะรัฐประหาร 30 พฤศจิกายนเพื่อปลงพระชนม์รัชกาลที่ 9 เพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นมหาชนและสถาปนาบุคคลสำคัญเป็นประธานาธิบดี..."⁵⁰ และบุคคลที่สามารถสร้างแนวคิดให้ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมปกป้องสถาบันสำคัญอันหนึ่งของ "ชาติ" ได้ คือ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช โดยการสร้างภาพความรู้สึกจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ได้อย่างติดตาตรึงใจ ผ่านตัวละครที่เขาสร้างในนวนิยายเรื่อง *สี่แผ่นดิน* ซึ่งต่อมาถูกนำมาสร้างเป็นละครครั้งแล้วครั้งเล่า อันเป็นการสร้างวาทกรรมว่าด้วยการสร้างความทรงจำเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ที่ตีเชื่อมอีกชิ้นหนึ่ง*

หลังจากนั้นพรรคประชาธิปัตย์จึงหันไปร่วมมือกับจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ต้องการกลับมาสู่วงการเมืองอีกครั้ง โดยแถลงว่าจะจัดตั้งพรรคการเมืองชื่อ พรรคธรรมาธิปัตย์ ซึ่งได้รับการต่อต้านอย่างหนักจากสมาชิกพรรคสหชีพ⁵¹

ทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นว่ากลุ่มการเมืองสายอนุรักษย์ได้ดึงเอาอุดมการณ์เดิมว่าด้วย ชาติและกษัตริย์มาใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองในการกำจัดศัตรูที่เป็นนักการเมืองฝ่ายตรงข้ามด้วยใช้กระแสสำนักสร้างศัตรูความมั่นคงแห่งรัฐ และศัตรูที่เป็นอันตรายต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ด้วยการกำจัดนักการเมืองฝ่ายตรงข้าม รวมทั้งกลุ่มนักคิด นักเขียนนักหนังสือพิมพ์ที่ทำการวิพากษ์วิจารณ์รัฐ รวมทั้งใช้อุดมการณ์นี้ลดทอนคุณค่าและบทบาทงานเขียนของปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าที่เขียนลง

ทั้งหมดนี้อาจกล่าวได้ว่าสถาบันกษัตริย์ถูกรื้อฟื้นให้มี "ตัวตน" อย่างมีนัยสำคัญยิ่งต่อภาพลักษณ์ของ "ชาติไทย" จากบทบาทและผลงานของกลุ่มคนเหล่านี้ดังที่กล่าวมาโดยอาศัยการสวรรคตของรัชกาลที่ 8 เป็นจุดเริ่มต้น ดังที่งานของมรกต เจวจินดา ได้สรุปบทบาทของกลุ่มเหล่านี้ว่า⁵²

ประการแรก กลุ่มอนุรักษนิยม-กษัตริย์นิยม มีความคิดทางการเมืองที่พร้อมจะปกป้องและให้ความสำคัญกับสถาบันกษัตริย์ในรูปแบบต่าง ๆ อยู่แล้ว เมื่อเกิดกรณีสวรรคตจึงมีความพยายามที่จะเชิดชูสถาบันกษัตริย์ออกมาในหลายรูปแบบ

⁵⁰สยามนิกร, 18 พฤศจิกายน 2490.

* อาจกล่าวได้ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงแนวคิดที่กษัตริย์เป็นบุคคลที่ประชาชนรู้สึกรัก เคารพ และหวงแหนและพร้อมที่ปกป้องสถาบันกษัตริย์จากอันตรายใด ๆ ก็ตาม เป็นแนวคิดที่เริ่มถูกถ่ายทอดสู่สังคมนับแต่ทศวรรษ 2490 ทำให้เห็นการสืบทอดอย่างเป็นรูปธรรมจากการก่อตั้งลูกเสือชาวบ้านในเวลาต่อมา

⁵¹สุราชัย ยิมประเสริฐ, *แผนชิงชาติไทย* (กรุงเทพฯ: สมาพันธ์จำกัด, 2534), หน้า 58.

⁵²มรกต เจวจินดา, *ภาพลักษณ์ปริติ พนมยงค์ กับการเมืองไทย พ.ศ. 2475-2526*, หน้า 160.

ประการที่สอง กลุ่มอนุรักษนิยม-กษัตริย์นิยม เข้ามามีบทบาททางการเมืองสมัยใหม่ในรูปแบบของพรรคการเมืองได้ก่อให้เกิดการเผชิญหน้าทางการเมืองในรูปแบบรัฐสภาระหว่างกลุ่มอนุรักษนิยม-กษัตริย์นิยมและผู้นำจากคณะราษฎร โดยเฉพาะเมื่อเกิดกรณีสวรรคตผู้นำคณะราษฎร ปีกปรีดี พนมยงค์สายพลเรือนเป็นรัฐบาล ปรีดี พนมยงค์จึงกลายเป็นเป้าโจมตีทางการเมืองและมีการนำความเชื่อเกี่ยวกับปรีดี พนมยงค์มีความนิยมในระบอบการปกครองที่ปราศจากกษัตริย์มาผนวกเข้ากับกรณีสวรรคต

ในที่สุดแล้วอาจกล่าวได้ว่า นี่คือชุดวาทกรรมของกลุ่มนักการเมืองฝ่ายอนุรักษ ซึ่งมิทั้งนักการเมืองที่ต้องการกลับมาเชิดชูสถาบันกษัตริย์ให้กลับมาอีกครั้งหลังพ.ศ. 2475 และนักการเมืองที่มีแนวคิดเพียงหยาบยืมใช้สถาบันกษัตริย์เป็นเครื่องมือทางการเมืองเพื่อขจัดศัตรูฝ่ายตรงกันข้าม รวมทั้งผู้นำรัฐบาลที่มาจากพรรคประหาร 2490 คือจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ไม่สามารถสร้างอำนาจและผลักดันตนขึ้นเทียบเคียงหรือทดแทนสถาบันกษัตริย์ได้ เจกเช่นที่เคยพยายามทำในยุคทศวรรษ 2480 ดังนั้นกลุ่มผู้นำรัฐบาลจึงจำเป็นต้องยกย่องสถาบันกษัตริย์ให้ดำรงอยู่ต่อไป ดังจะเห็นได้จากการพระราชทานรัฐธรรมนูญ ฉบับ ปี พ.ศ. 2495 ซึ่งเดิมรัฐบาลตั้งเลื่อนกระทันหันต่อมาหนังสือพิมพ์ได้ลงข่าวว่าทั้ง พล.ต.ท. เผ่า ศรียานนท์ พล.อ.อ. ฟื้น รณนภากาศ และ พล.ต. ประยูร ภมรมนตรี บินไปเชิญเสด็จ (รัชกาลที่ 9) จากพระราชวังไกลกังวลหัวหิน และรายงานข่าวกล่าวถึงท่าทีของจอมพล ป. พิบูลสงครามที่แสดงความโล่งอกหลังเสร็จพิธีการแสดงปฏิญาณยืนยันที่จะถวายความจงรักภักดีตลอดไป โดยรูปและข่าวแสดงให้เห็นว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามได้จับมือพล.ต.ท. เผ่า ศรียานนท์ และพล.อ.อ. ฟื้น รณนภากาศ เขย่าด้วยความยินดีหลังเสร็จสิ้นพิธีการ⁵³

ดังนั้นกลุ่มนักการเมืองฝ่ายอนุรักษจึงมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการสร้างสถาบันกษัตริย์ขึ้นมาอีกครั้ง โดยอาศัยอุดมการณ์เดิมคือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ แบบเก่าเพื่อใช้ทำลายศัตรูทางการเมือง อย่างไรก็ตามแนวคิดนี้ไม่ได้เหมือนวาทกรรมกระแสหลักในทศวรรษก่อนหน้านั้นทั้งหมด เพราะฐานะและบทบาทของพระมหากษัตริย์ได้เปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองนับตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ฉะนั้นการดึงเอาสถาบันพระมหากษัตริย์กลับมาในบริบทนี้จึงเป็นเพียงการใช้สัญลักษณ์ในฐานะที่เป็นอุดมคติสูงสุดของชาติมาใช้เป็นประเด็นการต่อสู้ทางการเมืองของกลุ่มการเมืองดังที่กล่าวมา หากแต่แนวคิดนี้ก็สอดคล้องอย่างยิ่งกับกลุ่มอนุรักษกลุ่มอื่น ๆ เช่น กลุ่มทหารที่จะกล่าวถึงต่อไป

⁵³พิมพ์ไทย, 6, 1688 (วันอาทิตย์ที่ 9 มีนาคม 2495): 1, 10.

2) กลุ่มทหาร

กลุ่มทหารที่กล่าวถึงในที่นี้จะเน้นเฉพาะกลุ่มกองทัพกเพราะเป็นกลุ่มทหารที่แสดงออกถึงการใช้นโยบายเรื่อง ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มาสร้างวาทกรรมในทศวรรษ 2490 อีกครั้ง ซึ่งอุดมการณ์นี้บางส่วนได้ถูกปลูกฝังให้แก่กองทัพมาตั้งแต่ต้นนับแต่มีการปฏิรูปกองทัพตามแบบสมัยใหม่เป็นต้นมาในสมัยรัชกาลที่ 5 และทำให้บทบาทของกองทัพถูกดึงเข้าสู่วังวนของการเมืองในสยามนับแต่นั้นเป็นต้นมา⁵⁴ ดังจะเห็นบทบาทของกลุ่มทหารในเหตุการณ์ที่เคลื่อนไหวครั้งแรกใน “กบฏ ร.ศ. 130” ที่กลุ่มนายทหารหนุ่มมีความไม่พอใจรัชกาลที่ 6 ที่เน้นความสำคัญของกองเสือป่ามากกว่ากองทัพ และดำเนินการที่เรียกว่าเป็น “กบฏ” ต่อราชบัลลังก์ หลังจากนั้นกลุ่มทหารได้รุกเข้ามาสู่ส่วนที่เรียกว่า “พื้นที่ทางการเมือง” มากขึ้น โดยเฉพาะก่อนการปฏิวัติ 2475 กลุ่มสายทหารได้มีความเคลื่อนไหวเพื่อมีบทบาทในการโค่นล้มระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ภายใต้กระแสแนวคิดการมีส่วนร่วมใน “ชาติบ้านเมือง”⁵⁵ และกองทัพก็ได้เข้าสู่ในทางการเมืองไทยช่วงทศวรรษ 2480-2490 อย่างโดดเด่นทั้งทางด้าน การเข้ามาสนับสนุนอำนาจทางการเมืองของผู้นำ เช่น จอมพล ป. พิบูลสงครามและจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ล้วนมาจากกลุ่มกองทัพ (กองทัพเรือนั้นลดบทบาทการสนับสนุนกลุ่มการเมืองลงนับแต่หลังเกิดการก่อกบฏแมนฮัตตัน พ.ศ. 2494) และแนวคิดที่ได้รับจากการปลูกฝังมาในระบบการเรียนการสอน

ดังนั้นการมองภาพความเคลื่อนไหวของกลุ่มทหารบกในทศวรรษ 2490 ต่อต้นทศวรรษ 2500 จึงอาจมองที่มาจากปัจจัยสองประการด้วยกัน

⁵⁴โปรดดูงานที่มีการศึกษาไว้แล้ว เช่น ภารดี มหาจันทร์, "การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2518). อัจฉราพร กมฺพพิสมัย, "กบฏ ร.ศ. 130 : ศึกษากรณีการปฏิรูปทางการเมืองและการปกครองและกลุ่ม “ทหารใหม่”,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524). และ กนกวลี ชูชัยยะ, "พัฒนาการทางความคิดของทหารอาชีพ พ.ศ. 2475-2524" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527). David Wilson A., **Politics in Thailand.** (New York: Cornell University, Ithaca, 1962).

⁵⁵ดูงานของอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, **สำนักการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔-พ.ศ. ๒๔๗๕** (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538). นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, **การปฏิวัติสยาม ๒๔๗๕** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด, 2540). ซึ่งงานทั้งสองได้ชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของสำนักในกลุ่มชนชั้นกลางและข้าราชการที่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง และแสดงพลังออกมาในการปฏิวัติ 2475.

ประการแรก คือ การย้อนกลับไปดูความเคลื่อนไหวของกลุ่มกองทัพหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 อันมีนัยสำคัญที่ทำให้เข้าใจถึงสภาพความขัดแย้งของกลุ่มกองทัพ โดยเฉพาะความแตกต่างของกองทัพบกและกองทัพเรือในบทบาททางการเมืองในเวลาต่อมา ดังงานของ ชำรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์⁵⁶ ซึ่งได้ศึกษาถึงการต่อสู้แย่งชิงอำนาจระหว่างกลุ่มอำนาจเก่า คือกลุ่มเจ้ากับคณะราษฎร ในช่วง 1 ปีหลังการปฏิวัติว่าเป็นการต่อสู้ในเงื่อนไขปัญหาสำคัญสองประการ ได้แก่ ปัญหาทางรัฐธรรมนูญ และปัญหาการแย่งชิงการควบคุมกำลังกองทัพ ในประการแรกนั้น กล่าวได้ว่าเป็นบทบาทของนายทหาร “ผู้พิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญ” ซึ่งมี พ.อ. พระยาพลพลพยุหเสนา เป็นผู้นำ มี พ.ท. หลวงพิบูลสงคราม เป็นผู้คุมกำลังทางทหารบก และมี น.ท. หลวงศุภชลาศัยเป็นผู้คุมกำลังทางเรือ เพื่อล้มรัฐบาลเผด็จการพลเรือนของกลุ่มอนุรักษนิยมที่มีพระยามโนปกรณนิติธาดา เป็นนายกรัฐมนตรี (ที่พยายามรักษาพระราชอำนาจให้แก่พระมหากษัตริย์ ให้เป็นสถาบันที่มีฐานะเทียบเท่าสถาบันนิติบัญญัติ บริหารและตุลาการ) เพื่อรักษาและยืนยันว่าอำนาจสูงสุดของประเทศเป็นของราษฎร พระมหากษัตริย์เป็นเพียงประมุขหรือ “สัญลักษณ์” ของประเทศเท่านั้น⁵⁷ หมายความว่า การรัฐประหารครั้งนี้เพื่อปกป้องการยึดอำนาจของคณะราษฎรให้คงอยู่ต่อไป ซึ่งอาจเป็นครั้งแรก และครั้งเดียวที่กองทัพ (ทั้งกองทัพบกและกองทัพเรือ) มีบทบาทในเชิงปกป้องระบอบประชาธิปไตยที่เพิ่งเริ่มในระยะแรก จึงถูกเรียกว่า การรัฐประหารเพื่อ “พิทักษ์รัฐธรรมนูญ”⁵⁸ เพราะหลังจากนั้น เป็นต้นมา กองทัพกลายเป็นแหล่งอำนาจของกลุ่มการเมือง และถูกใช้เป็นเครื่องมือและฐานอำนาจเพื่อยึดกุมอำนาจของรัฐบาลเผด็จการในสมัยต่อมา

การรัฐประหารในปี พ.ศ. 2476 จึงเป็นการแย่งชิงการควบคุมกำลังกองทัพ อันเนื่องมาจากแรงกดดันของกลุ่มพระยามโนปกรณนิติธาดา ที่พยายามกดดันนายทหารฝ่ายคณะราษฎรด้วยแนวคิด “ทหารต้องไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง” และพยายามดึงความสนับสนุนจากกลุ่ม พ.อ. พระยาทรงสุรเดช แต่บั้นปลายของความต้องการของกลุ่มอนุรักษคือการขจัดนายทหารคณะราษฎรออกไปจากกองทัพ กระบวนการกำจัดส่วนหัวของกลุ่มนายทหารชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายคณะราษฎร 4 คน สร้างความวิตกแก่คณะราษฎรว่ากลุ่มเจ้าจะหวนฟื้นกลับมาใช้อำนาจดังเก่า ในช่วงนี้เองที่ พ.ท. หลวงพิบูลสงคราม ได้กลายเป็น “ผู้นำ” ทางทหารให้แก่กลุ่มคณะราษฎร และทำให้บทบาทของ พ.ท. หลวงพิบูลสงคราม

⁵⁶โปรดดูชำรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์, 2475 และ 1 ปี หลังการปฏิวัติ (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543).

⁵⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 313, 374.

⁵⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 378.

โคตเด่นขึ้นมา จนสามารถก้าวขึ้นจุดสูงสุดเมื่อสามารถปราบกบฏบรรพบุรุษได้⁵⁹ และเข้ามาควบคุมอำนาจในกองทัพในที่สุด

อาจกล่าวได้ว่าเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ขจอมพลเป็นยศที่ได้จากการทำสงครามอินโดจีนจนได้รับดินแดนคืนจากฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2484 ได้สำเร็จ) ก้าวเข้าสู่อำนาจทางการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นยุคสมัยแห่งการสร้างชาติ “ยุคใหม่” ที่ลัทธิชาตินิยมและลัทธิทหารนิยมกลายเป็นนโยบายสำคัญในช่วงสมัยที่จอมพล ป. พิบูลสงครามครองอำนาจอยู่คือช่วง พ.ศ. 2481-2487 การสร้างชาติด้วยลัทธิชาตินิยมทำให้ไทยต้องเข้าร่วมกับญี่ปุ่นในสงครามโลกครั้งที่ 2 และทำให้บทบาทของกองทัพยิ่งเพิ่มมากขึ้น

ประการที่สอง กองทัพถือได้ว่าเป็นกลุ่มสังคมกลุ่มหนึ่งที่มีพลังในการรักษาแนวคิดกระแสหลัก กล่าวคือ จากเดิมการถ่ายทอดและอบรมในกลุ่มทหารอาชีพที่เน้นหน้าที่ว่าทหารต้องปกป้องพระมหากษัตริย์ ซึ่งหมายถึงปกป้องรัฐด้วย เนื่องจากสถาบันกษัตริย์และรัฐเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตามคติรัฐสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ภายหลังการปฏิวัติ 2475 ได้เปลี่ยนมาเป็นทหารต้องปกป้องชาติ ประเทศ ศาสนา พระมหากษัตริย์และรัฐธรรมนูญ⁶⁰ หากแต่ในการอบรมทหารในกองทัพยังเน้นความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์อยู่ ดังที่ปรากฏในวารสารของกรมยุทธศึกษาทหารบกได้แถลงในปี 2478 ว่า "...พระมหากษัตริย์มีความสำคัญเพราะทรงเป็นพระประมุขของชาติ เป็นอัครศาสนูปถัมภก เป็นที่เคารพสักการะรักใคร่ของสยาม เป็นมิ่งขวัญของชาวสยาม เปรียบเสมือนบิดามารดาเป็นมิ่งขวัญของบุตร..."⁶¹

ความคิดนี้ทำให้ทหารอาชีพช่วงหลัง 2475 เป็นต้นมา มีการสร้างจิตสำนึกว่าตนเป็น "ทหารของชาติ" มีหน้าที่ป้องกันรักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และมาตุภูมิ ฉะนั้น เมื่อทหารสำนึกว่าสิ่งใดที่เป็นภัยอันตรายต่อความมั่นคงต่อสิ่งที่เขาต้องปกป้องรักษา เขามีหน้าที่ต้องให้ความปลอดภัยแก่สถาบันหลักของชาติ ซึ่งจิตสำนึกนี้จะถูกย้ำอยู่ตลอดเวลา ดังจะพบในการอบรมสั่งสอนนักเรียนนายร้อยที่ต้องพร้อมที่จะอุทิศร่างกายเป็นราชพลีเพื่อรักษาพระบรมเดชานุภาพ⁶² การอบรมนักเรียน

⁵⁹ กบฏบรรพบุรุษเกิดขึ้นภายหลังการรัฐประหาร 2476 โดยกลุ่มเจ้าซึ่งนำโดย พระองค์เจ้าบรรพบุรุษเพื่อทำการแย่งชิงอำนาจกลับมาสู่สถาบันกษัตริย์อีกครั้งในเดือนตุลาคม 2476 โปรดดูรายละเอียดในงานของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *ประวัติศาสตร์การเมืองไทย 2475-2500*, หน้า 152-164.

⁶⁰ กนกวลี ชูชัยยะ, *พัฒนาการทางความคิดของกลุ่มทหารอาชีพ พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๒๔*, หน้า 102.

⁶¹ กรมยุทธศึกษาทหารบก, *แถลงหลักสูตรการอบรมทางใจ พ.ศ. ๒๔๗๘* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, ๒๔๗๘). อ้างจาก กนกวลี ชูชัยยะ เรื่องเดียวกัน, หน้า 107.

⁶² โปรดดูรายละเอียดของวารสารต่างๆ เหล่านี้ได้จากงานของ กนกวลี ชูชัยยะ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 119-126.

นายร้อยจึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่องความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ トラบจน ถึงช่วงทศวรรษ 2490 ทหารได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ที่เกี่ยวกับเรื่องความมั่นคงของชาติ ทหารกลายเป็นฟันเฟืองที่สำคัญอันหนึ่งของรัฐในการปฏิบัติ การกิจและทำหน้าที่ปราบปรามเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงของชาติ ในการพิทักษ์สถาบันหลัก ดังที่กล่าวมา ดังปรากฏในวารสารของทหารจำนวนหลายฉบับที่เป็นเวทีถ่ายทอดแนวคิดของฝ่าย ทหาร เช่น *เสนาศึกษา* (2494), *เสนาธิปไตย* (2490), *เสนาสาร* (2494), *กลาโหม* (2497-2500), *พลธิปไตย* (2499), *ทหารปืนใหญ่* (2491-2498), *ทหารราบ* (2490), *ทหารม้า* (2496) วารสาร เหล่านี้เผยแพร่ความรู้เรื่องวิทยาการทหาร ประวัติศาสตร์ทหาร ข่าวดังประเทศที่เกี่ยวข้องกับการ สงคราม สถานการณ์การเมืองของโลก ตลอดจนปัญหาคอมมิวนิสต์ และเรื่องเกี่ยวกับความมั่นคง ของชาติ⁶³ ดังปรากฏบทความใน *เสนาศึกษา* ว่าด้วย "ความเปลื้องปล้ำของเกาหลี" (17 สิงหาคม 2493) "ความเป็นมหาอำนาจ" (17 ธันวาคม 2493)⁶⁴ พบว่า หลัง พ.ศ. 2493 โดยเฉพาะช่วงท้าย ทศวรรษ 2490 ในงานของกนกวลี ชูชัยยะกล่าวว่วารสารทหารเหล่านี้จะปรากฏบทความที่กล่าว ถึงการจัดการกองทัพตามแบบสหรัฐอเมริกาจำนวนมาก ซึ่งมาจากการประกาศพระราชกฤษฎีกา ฉบับวันที่ 30 กรกฎาคม 2494 อันเป็นจุดเปลี่ยนของกองทัพไทย เพราะกองทัพได้พัฒนารูปแบบ เช่นเดียวกับของสหรัฐอเมริกา เช่น การจัดกรมเสนานิการขึ้นใหม่ตามแบบสหรัฐอเมริกา กรม กอง ต่างๆ มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น มีการส่งนายทหารจำนวนมากไปฝึกหัดและศึกษาที่สหรัฐอเมริกา⁶⁵ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ไทยเซ็นสนธิสัญญาความร่วมมือทางทหารกับสหรัฐอเมริกาและ ส่งทหารไทยไปร่วมรบในสงครามเกาหลีใน ปี พ.ศ. 2493 (ดังรายละเอียดในบทที่ 3) นั้น ทำให้ กองทัพไทยมีการปฏิบัติการกิจร่วมระหว่างทหารไทยและทหารสหรัฐอเมริกา⁶⁶ ดังที่ปรากฏใน เอกสารว่าด้วยการให้บริการตามความตกลงร่วมมือทางทหารระหว่างไทย-สหรัฐอเมริกา⁶⁷ และใน คำปราศรัยของรัฐมนตรีกระทรวงกลาโหมของไทยที่เกี่ยวข้องว่าด้วยความช่วยเหลือทางทหารนี้ได้ กล่าวว่ นับแต่การตกลงร่วมมือทางทหารรัฐบาลสหรัฐอเมริกา กองทัพจึงมีแนวทางการปฏิบัติที่

⁶³ กนกวลี ชูชัยยะ, พัฒนาการทางความคิดของกลุ่มทหารอาชีพ พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๒๔, หน้า 121.

⁶⁴ ทักษ์ เฉลิมเดิยธม, การเมืองไทยในระบบพหุอนุอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, แปลโดย พรรณี นัตรพลรัักษ์ และ ม.ร.ว. ประกายทองสุข สิริสุข (กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 120.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.

⁶⁶ ก.ต.1.1.3/3 ความตกลงว่าด้วยความช่วยเหลือทางการระหว่างรัฐบาลแห่งประเทศไทยกับรัฐบาลสหรัฐอเมริกา (26 พฤษภาคม 2496).

⁶⁷ ก.ต. 1.1.1/1 ขอรทบละเอียดการให้บริการตามความตกลงร่วมมือทางการทหารระหว่างไทย-สหรัฐอเมริกา (7 มีนาคม 2499).

สอดคล้องกับสหรัฐอเมริกาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการทำสงครามต่อต้านคอมมิวนิสต์ เพราะข้อบ่งในสนธิสัญญาความร่วมมือคือสหรัฐอเมริกาจะสนับสนุนและช่วยเหลือทุกด้านที่เกี่ยวกับการป้องกันภัยจากคอมมิวนิสต์ ดังในเอกสารนี้ว่า

...เมื่อประมาณ ๓-๔ เดือนที่ล่วงมาแล้วนี้ การคุกคามของคอมมิวนิสต์ได้ทวีขึ้นอันเป็นผลจากการที่ประเทศลาวถูกรุกราน และเพื่อความไม่ประมาท รัฐบาลไทยได้รับขอร้องไปยังรัฐบาลแห่งสหรัฐอเมริกา ขอให้รีบส่งอาวุธเร็วขึ้น...รัฐบาลแห่งสหรัฐอเมริกายังมีความห่วงใยต่อสถานการณ์ที่คุกคามต่อประเทศไทยอยู่ตลอดเวลา...ทั้งนี้ย่อมเป็นเครื่องหมายยืนยันและพิสูจน์เป็นอย่างดีว่า รัฐบาลแห่งสหรัฐอเมริกานั้นมิได้มีความมุ่งหมายอันใด หากแต่มุ่งหมายที่จะให้ประเทศไทยรักษาความเป็นไทยไว้ตลอดไป...⁶⁸

การร่วมมือกับสหรัฐอเมริกาทำให้ทหารเพิ่มบทบาทหน้าที่สำคัญในการทำสงครามปราบปรามกับ "ศัตรูใหม่" ของชาติคือ คอมมิวนิสต์ ที่มาจากแนวคิดของสหรัฐอเมริกาที่เน้นให้ประเทศพันธมิตรของตนมองว่าคอมมิวนิสต์นั้นเป็นภัยต่อความมั่นคงของ "ชาติ" ต่าง ๆ ทำให้ทหารตระหนักว่าตนมีหน้าที่ต้องกำจัด "ศัตรู" ของชาติให้สิ้นไปจากแผ่นดิน

มีข้อน่าสังเกตในที่นี้คือ แม้จะเริ่มมีการส่งนายทหารออกไปศึกษาต่างประเทศ กลุ่มนายทหารที่คุมอำนาจในช่วงหลังทศวรรษ 2490 โดยเฉพาะช่วงหลังการรัฐประหาร 2490 เป็นกลุ่มนายทหารที่มีแนวคิดเชิงอนุรักษ์มากกว่ากลุ่มทหารที่เคยร่วมปฏิวัติ 2475 เพราะพวกนายทหารเหล่านี้เป็นผลผลิตภายในประเทศ (ยกเว้นจอมพล ป. พิบูลสงคราม) เพราะกลุ่มทหารกลุ่มนี้ไม่เคยไปศึกษาต่างประเทศ จึงมีความผูกพันกับระบบสังคมไทยแบบเดิมมากกว่าการเข้าใจระบบรัฐสภาที่เกิดขึ้นในต่างประเทศ มักยึดตัวบุคคลเป็นผู้นำที่มีอำนาจเบ็ดเสร็จ ที่สำคัญคือการถูกหล่อหลอมจากระบบโรงเรียนนายร้อยที่ให้ความสำคัญแก่สถาบันหลักในสังคมเป็นอย่างมาก กลุ่มนายทหารเหล่านี้ได้แก่ พ.อ. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ (ผู้บังคับกรมทหารราบที่ 1) กลุ่มนายทหารนอกราชการ เช่น น.อ. กาจ กาจสงคราม และ พล.ท. ผิน ชุณหะวัณ และ พ.ท. กฤษ ภูณณกันต์ (กองพันทหารม้าที่ 1 รักษาพระองค์) พ.ท. ละม้าย อุทยานานนท์ (กรมทหารราบที่ 11 รักษาพระองค์) นอกจากนี้ยังมีกลุ่มทหารอื่นๆ ร่วมด้วย เช่น พ.ท. บัญญัติ เทพหัสดินทร์ พ.ท. สุดใจ พูลทรัพย์ พ.ท. ประภาส จารุเสถียร พ.ท. ชะลอ จารุกัลป์ พ.อ. เผ่า ศรียานนท์ พ.ต. ประมาณ อติเรกสาร พ.ท. ถนอม กิตติขจร

⁶⁸ ก.ต. 1.1.3/3 ความตกลงว่าด้วยความช่วยเหลือทางการทหารระหว่างรัฐบาลแห่งประเทศไทยกับรัฐบาลสหรัฐอเมริกา, (26 พฤษภาคม 2496).

ร.อ. ชาญณรงค์ วิจารณ์บุตร เป็นต้น หลังการทำรัฐประหารของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปี พ.ศ. 2494 มีนายทหารเหล่านี้ได้เป็นรัฐมนตรี เช่น พล.ท. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.อ. ประมา อติเรกสาร พ.อ. สิริ สิริโยธิน และ พล.ต.ต.เผ่า ศรียานนท์⁶⁹

กล่าวได้ว่านายทหารระดับกลางและระดับล่างเหล่านี้มีบทบาทสำคัญทางการเมืองอย่างมากในระยะต่อมา นับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 จนถึงกลางทศวรรษ 2510 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ขึ้นครองอำนาจในตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ในปี พ.ศ. 2501

ทั้งหมดข้างต้นได้ชี้ให้เห็นนัยที่สำคัญอย่างยิ่งของรากฐานของฝ่ายอนุรักษ์กลุ่มทหาร ที่ส่วนหนึ่งยังคงจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ส่วนหนึ่งยึดติดกับอุดมคติเดิมและการรักษาอำนาจทางการเมืองแบบดั้งเดิม คือยึดถือและเดินตามผู้นำอย่างเข้มแข็ง

นอกเหนือไปจากการที่กลุ่มทหารเป็นกลุ่มกระแสหลักที่มีพลังการควบคุมอาวุธยุทธโศปกรณ์ในการป้องกันประเทศแล้ว ฐานเศรษฐกิจของกลุ่มทหารก็เป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ดูเหมือนจะเป็นกลุ่มหลักกลุ่มหนึ่งที่ควบคุมเศรษฐกิจนอกเหนือจากกลุ่มพ่อค้า ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลต่อเนื่องจากนโยบายเศรษฐกิจชาตินิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วง พ.ศ. 2481 จนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่สองเปิดโอกาสให้กลุ่มทหารแทรกเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจ เนื่องจากนโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยมเป็นลักษณะเศรษฐกิจที่เน้นให้รัฐผูกขาดอำนาจการจัดการทางเศรษฐกิจหรือที่เรียกว่าปิ่น เศรษฐกิจที่ผูกขาดโดยรัฐ (State Monopoly)* โดยรัฐบาลหรือหน่วยงานของรัฐบาลที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องเข้าไปดำเนินธุรกรรมหรือผลัดกันให้คนไทยมีส่วนในระบบเศรษฐกิจใหญ่ ๆ นอกจากนี้รัฐยังใช้อำนาจรัฐในการบังคับซื้อกิจการของชาวต่างชาติ หรือการตั้งบริษัทการค้า

⁶⁹ช.อ.ส., "ยังตรึงกับการเมือง," อ้างจาก กนกวลี ชูชัยยะ, "พัฒนาการทางความคิดของกลุ่มทหารอาชีพ พ.ศ. ๒๔๘๕-๒๕๒๔", หน้า 117-118. สุราชัย ยัมประเสริฐ, "การเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ต่อต้านรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2491-2500)", หน้า 66-75.

* เศรษฐกิจผูกขาดโดยรัฐ (State Monopoly) หรือทุนนิยมโดยรัฐ (State Capital) หมายถึงการที่รัฐเข้าไปมีบทบาทในการจัดการกับระบบเศรษฐกิจ โดยมีนโยบายที่จะดำเนินการเองในกิจการที่รัฐเห็นว่ามีความมั่นคงของชาติ ขณะเดียวกันก็พยายามบีบและทำลายกิจการด้านเศรษฐกิจของชาวต่างชาติ และโอนกิจการเหล่านั้นมาดำเนินการภายใต้ความร่วมมือของรัฐและเอกชนที่เป็นคนไทย ซึ่งวิธีการเพื่อบรรลุเป้าหมาย เช่น ออกพระราชบัญญัติพระราชกฤษฎีกา คู ผาฉิต ทรงประเสริฐ, "นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2481-2487," ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔** (กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์, 2527). เรืองวิทย์ ลิ้มปนาท, **บทบาทของรัฐในระบบทุนนิยมไทย (พ.ศ. 2475-2500)**, (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537).

โดยรัฐบาลเป็นผู้ถือหุ้น และใช้เงินลงทุนจากงบประมาณแผ่นดิน ในกรณีที่เป็นการเพื่อสาธารณประโยชน์ หรือกิจการเกี่ยวกับการผูกขาดตัดตอน ถ้างบประมาณไม่พอก็จัดทำสัญญาเงินกู้ตามพระราชบัญญัติจัดการเงินกู้เพื่ออุตสาหกรรม พ.ศ. 2481 เพื่อนำเงินไปซื้อหุ้นบริษัทและให้ข้าราชการเข้าไปควบคุมและดำเนินกิจการเหล่านี้⁷⁰ (อันเป็นช่องที่เปิดโอกาสให้ข้าราชการทหารและข้าราชการพลเรือนบางส่วนได้เข้าไปแสวงหาผลประโยชน์และมีบทบาทในกิจการทางเศรษฐกิจของชาติ)

ตัวอย่างที่รัฐดำเนินการผูกขาด เช่น ผูกขาดธุรกิจยาสูบโดยการออกพระราชบัญญัติยาสูบ (พ.ศ. 2482) ผูกขาดการค้าน้ำมันเชื้อเพลิงโดยการออกพระราชบัญญัติน้ำมันเชื้อเพลิง (พ.ศ. 2481) และตั้งโรงกลั่นน้ำมันภายใต้การดำเนินงานของกระทรวงกลาโหม ผูกขาดการค้าเกลือโดยออกพระราชบัญญัติเกลือ (พ.ศ. 2483) และตั้งบริษัทเกลือเพื่อดำเนินการรับซื้อ-ส่งเกลือทั่วประเทศ นอกจากนี้รัฐยังตั้งรัฐวิสาหกิจใหม่ ๆ เช่น โรงงานน้ำตาล องค์การเหมืองแร่ โรงงานปั่นและทอผ้า โรงงานฟอกหนัง ซึ่งสามองค์กรหลังนี้เป็นโรงงานที่สังกัดกระทรวงกลาโหมเพื่อผลิตยุทธปัจจัยให้ทหาร⁷¹ นอกจากนี้ยังมีวิสาหกิจอื่น ๆ เช่น วิสาหกิจที่เกี่ยวกับการขนส่ง บริษัทขนส่งจำกัด บริษัทเดินเรือไทย และธุรกิจเกี่ยวกับการค้าข้าวและพืชผลไทย⁷²

รัฐประหาร 2490 เปิดโอกาสให้กลุ่มนายทหารระดับกลางและระดับล่างก้าวขึ้นสู่อำนาจทางการเมือง กลุ่มแรกคือ "กลุ่มชอยราชครู" โดยมาจากชื่อชอยซึ่งเป็นบ้านพักของ พ.ท. ผิน ชุณหะวัณ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของกลุ่มนี้และมีกลุ่มเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด เช่น พลตรีประมาณ อติเรกสาร ซึ่งมีสถานะเป็นลูกเขย ขณะเดียวกันก็มี พ.ท. กฤษ ปลูกฉันทน์ หนึ่งในกลุ่มรัฐประหาร เป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก รุ่นเดียวกับพลตรีประมาณ อติเรกสาร นอกจากนี้แล้วยังมีพลตรีศิริ สิริโยชิน พลตรีจ่างกูญ วิณะคุปต์ พลอากาศโทจรัส วิณะคุปต์ กลุ่มนี้จึงพัวพันอยู่ในกลุ่มเครือข่าย กลุ่มเพื่อนและคนใกล้ชิด ความสัมพันธ์นี้จึงนำพามาสู่ชื่อกลุ่มนี้ว่ากลุ่มทหาร "ชอยราชครู"⁷³

⁷⁰ผาณิต ทรงประเสริฐ, "นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2481-2487," หน้า 650.

⁷¹Suchiro Akira, *Capital Accumulation in Thailand 1855-1985* (Chiang Mai: Silkworm Books, 1996), pp. 122-126.

⁷²โปรดดู สังคีต พิริยะรังสรรค์, *ทุนนิยมขุนนางไทย (พ.ศ. 2475-2503)* (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์จำกัด, 2525), หน้า 84-86.

⁷³โปรดดูรายละเอียดลำดับเครือข่ายของกลุ่มนี้ในงานของ ศิริรัตน์ ช่วงสกุล, "การขึ้นมา มีบทบาททางด้านเศรษฐกิจของกลุ่มทหาร (2418-2500)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 151-154.

ขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งคือกลุ่มที่คุมกำลังกองทัพในกองกำลังกรมทหารราบที่ 1 รักษาพระองค์ ประกอบด้วย พ.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ท.สุรใจ พูลทรัพย์ พ.ท.ประภาส จารุเสถียร พ.ท.ตรี บุญยะกนิษฐ์ พ.ท.ชะลอ จารุกัลป์ และพ.ท. ถนอม กิตติขจร กลุ่มนี้มีลักษณะของความสัมพันธ์แบบเพื่อนร่วมงานที่มีสังกัดเดียวกัน และมาจากโรงเรียนนายร้อยทหารบกเหมือนกัน เมื่อ พ.อ. สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งแม่ทัพภาคที่ 1 อยู่บริเวณสี่เสาเทเวศร์ จึงเรียกทหารกลุ่มนี้ว่า "กลุ่มสี่เสาเทเวศร์"⁷⁴

กลุ่มทหารทั้งหมดนี้ได้เข้าไปคุมผลประโยชน์ที่สำคัญทางเศรษฐกิจของชาติ เช่น ธนาคาร บริษัท และวิสาหกิจต่าง ๆ ของรัฐ การสร้างวิสาหกิจส่วนตัว และรวมถึงการเข้าไปคุ้มครองธุรกิจของกลุ่มพ่อค้า ดังเช่น การเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ในธนาคารพาณิชย์ในฐานะกรรมการธนาคารพาณิชย์ต่าง ๆ เช่น ธนาคารกรุงเทพฯ ธนาคารศรีอยุธยา เป็นต้น⁷⁵ ตลอดทั้งบริษัทด้านพาณิชย์กรรมต่าง ๆ กล่าวได้ว่าทั้งสองกลุ่มสามารถใช้อำนาจรัฐที่ก่อผลประโยชน์และอุดหนุนการดำเนินธุรกรรมในกลุ่มของตน รวมทั้งการใช้อำนาจที่ส่งไปในแนวทางทุจริตและฉ้อราษฎร์บังหลวง ดังเช่นที่กลุ่ม "กลุ่มสี่เสาเทเวศร์" กรณีที่ในเวลาต่อมาจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้รับตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงานสลากกินแบ่งของรัฐบาล ตลอดทั้งการทำธุรกรรมร่วมกับกลุ่มนายธนาคารอย่างตระกูลลำชา และตระกูลกรรมสุด ทำให้สามารถสร้างแหล่งเงินทุนให้กับกลุ่มของตน

ข้อน่าสังเกตสำหรับ "กลุ่มสี่เสาเทเวศร์" ยังมีผลประโยชน์มากขึ้นเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ขึ้นดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกใน พ.ศ. 2497 และขึ้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ใน พ.ศ. 2500 จะพบว่าจำนวนบริษัทที่มีชื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นกรรมการยิ่งเพิ่มมากขึ้น และอาศัยตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบกยกยอกเงินหลวงในรูปของ "เงินลับ" ไปเข้าบัญชีส่วนตัว⁷⁶ เช่นเดียวกันกับ "ชอวยราชครู" ที่แสวงหาความมั่งคั่งในยุคที่มีอำนาจรัฐหนุนหลัง โดยการใช้โอกาสที่ต่าง ๆ ในการผูกขาดการทำธุรกิจในกลุ่มของตนและสนับสนุนกลุ่มพ่อค้าที่สวามิภักดิ์เท่านั้น

⁷⁴ ศิริรัตน์ ช่วงสกุล, "การขึ้นมาบิบบทบาททางด้านเศรษฐกิจของกลุ่มทหาร (2418-2500)," หน้า 155.

⁷⁵ กรณีที่กลุ่มทหารเข้าไปมีผลประโยชน์ในธนาคารไทยพาณิชย์ในช่วงทศวรรษ 2490 โปรดดูรายละเอียดในงานของพรณี บัวเล็ก, "การเติบโตและพัฒนาการของนายทุนธนาคารพาณิชย์ในประเทศไทย (2475-2516)ล" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

⁷⁶ โปรดดูรายละเอียดประเด็นนี้ได้ในงานของ ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, "รัฐและอุดมการณ์ในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ. 2500-2506)," (วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526) หน้า 143-162. งานของ เสถียร จันทิมาธรและจรรัศม์ชัช บุนปาน, บรรณาธิการ, กองทัพบกกับประเทศไทย (กรุงเทพฯ: มติชน, 2526), หน้า 74-79.

กล่าวได้ว่าทศวรรษ 2490 เป็นทศวรรษแห่งการแสวงหาความร่ำรวยและมั่งคั่งของกลุ่มทหารที่ใช้ตำแหน่ง หน้าที่ อิทธิพล และบารมีทั้งทางราชการและทางการเมือง ที่ช่วยสร้างฐานเศรษฐกิจในการเป็นกรรมการในรัฐวิสาหกิจและบริษัททั้งราชการอย่างกว้างขวางมากที่สุดเท่าที่กลุ่มของคนจะขยายอำนาจไปควบคุมได้ โดยมีได้ยึดถือระเบียบแบบแผนใดๆ ทั้งการออกกฎหมายให้ความคุ้มครองพิเศษ การมอบอภิสิทธิผูกขาด ตลอดจนการหลีกเลี่ยงกฎหมาย นอกจากนี้ยังเข้าคุ้มครองและให้อภิสิทธิ์ต่าง ๆ ในการค้าจนเหล่าพ่อค้าที่เข้าร่วมธุรกิจและแบ่งปันผลประโยชน์กับฝ่ายคนการแข่งขันผลประโยชน์ของทั้งสองกลุ่มหลักนี้ ก่อให้เกิดการขูดค้ำและเปิดโปงความทุจริตของแต่ละฝ่าย ดังจะพบว่า กลุ่มของพล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ใช้หนังสือพิมพ์ของตน คือ **เผ่าไทย** และ **2500** ขูดค้ำเรื่องราวทุจริตของกลุ่มของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ในกองสลากกินแบ่งรัฐบาล ขณะเดียวกันกลุ่มของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ใช้หนังสือพิมพ์ **สารเสรี** และ **ไพเราะวัน** เปิดโปงการค้ำฝิ่น ทองคำเดือน ธนบัตรปลอม และการใช้อิทธิพลเดือนของบรรดาดำรวจอัศวินของพล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ฆ่ากลุ่มคนที่ฝ่ายตรงข้ามที่เรียกกันว่าคดีแก๊งดำ (หมายถึงยานพาหนะที่กลุ่มตำรวจอัศวินใช้) การโจมตีซึ่งกันและกันของทั้งสองกลุ่มนี้ดำเนินไปในช่วง 2495-2500 อันเป็นช่วงที่มีความขัดแย้งสูง จนนำไปสู่การรัฐประหาร ปี พ.ศ. 2500 ของกลุ่มของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ในที่สุด

จะเห็นว่ากลุ่มทหารบกนับเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในช่วงทศวรรษ 2490 และเป็นกลุ่มที่มีอำนาจรัฐ ฉะนั้นจึงเป็นกลุ่มที่พยายามรักษาฐานอำนาจรัฐทั้งทางเศรษฐกิจและทางการเมืองไว้ให้ได้มากที่สุด หนทางใดที่มีแนวโน้มว่าจะทำให้เกิดกระแสคัดค้านอำนาจรัฐ กลุ่มนี้พร้อมที่จะดำเนินการขจัดกลุ่มอื่น ๆ ออกไป ในเวลาเดียวกันก็อาจใช้แนวคิดและอุดมการณ์รัฐจัดศัตรู ฝ่ายตรงข้ามของตน จึงกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มอนุรักษ์นิยมกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทในการช่วยทำให้กระแสหลักมีสถานะมั่นคงอยู่ได้ในสังคมไทย

ในที่นี้จะชี้ให้เห็นว่ากลุ่มทหารกลายเป็นพลังสำคัญของการฝ่ายอนุรักษ์นิยมในการสืบทอดแนวคิดกระแสหลัก คือการสร้างวาทกรรมว่าด้วยเรื่อง "ชาติ" ภายใต้การหนุนนำให้สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์กลับคืนมาสู่ความทรงจำของสังคมไทยอีกครั้ง การรัฐประหาร 2490 เป็นจุดเริ่มต้นที่ทหารเริ่มใช้วาทะดังกล่าวเพื่อหาสาเหตุความชอบธรรมแห่งการรัฐประหาร ดังเช่น แอลงการณ ที่กล่าวไว้ในข้อ 1 ว่าเป็นการทำเพื่อชาติโดยส่วนรวมและ ข้อ 2 ว่า "...รัฐประหารที่โค่นล้มรัฐบาลหลวงธำรงฯ จะจัดตั้งรัฐบาลขึ้นใหม่ โดยยึดมั่นในหลักการ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญ..."⁷⁷ และข้อ 5 กล่าวไว้ว่า "...รัฐประหารทำขึ้นเพื่อคลี่คลายคดีวางแผน

⁷⁷อ้างจาก ทักซ์ เฉลิมเกียรติ, การเมืองระบบพหุนิยมแบบเผด็จการ, หน้า 40. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

ปลงพระชนม์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และจับกุมบุคคลผู้มีส่วนร่วมมาลงโทษ..."⁷⁸ ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าอุดมการณ์พื้นฐานที่ถูกนำมาอ้างของการทำรัฐประหารของกลุ่มกองทัพในปี พ.ศ. 2490 คือทำเพื่อรักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อันได้กลายเป็นข้ออ้างที่ดูมีความชอบธรรมต่อการรับรู้ของสังคม จะพบว่าหน้าที่หลักของกองทัพคือ เป็นเครื่องมือในการรักษาความมั่นคงให้แก่สถาบันกษัตริย์ เพราะกองทัพแทบไม่ต้องทำหน้าที่ป้องกันประเทศจาก "ศัตรู" จากภายนอกอย่างจริงจัง และไม่เคยออกรบจริง ๆ ยกเว้นการรบต่อสู้กับ "ศัตรูภายใน"⁷⁹ จนกระทั่งต่อมาเมื่อทหารได้เริ่มออกไปรบข้างนอก นับแต่สงครามเกาหลีจนถึงสงครามเวียดนาม การได้ไปเมืองนอก ไปดูงานประเทศต่าง ๆ พร้อมกับผลประโยชน์จากความช่วยเหลือทางการทหาร เช่น งบลับต่าง ๆ ทำให้เกิดช่องทางทุจริต และนำไปสู่การปกป้องผลประโยชน์ของกลุ่มชั้นนำในกองทัพ⁸⁰

อย่างไรก็ตาม หลักสามประการว่าด้วยเรื่องชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ที่กองทัพใช้อ้างในการยึดอำนาจทุกครั้งคือ "เครื่องสนับสนุน" สำคัญที่ทหารใช้เป็นข้ออ้างตลอดมา ดังนั้นการรัฐประหาร 2490 มีความชอบธรรมเพราะกองทัพได้ใช้อุดมการณ์ที่มีอยู่ในสังคมอยู่ก่อนแล้ว ดังนั้นการใช้กรณีการสวรรคตของรัชกาลที่ 8 ก็ดูเป็นเหตุผลหนึ่งที่เหมาะสมอย่างยิ่งต่อข้ออ้างการทำรัฐประหาร ซึ่งสอดคล้องกับงานเขียนสารคดีการเมือง โดยชี้ว่าการเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 8 เป็นการพลีชีพให้การเมืองไทยได้ตื่นจากฝันร้าย และต่อมามาทกรรมชุดนี้ได้ถูกนำไปเขียนต่อโดยนักเขียนจากตระกูลเจ้า คือ ม.ร.ว.ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุท (ในปี พ.ศ. 2517)⁸¹

ฉะนั้นหลังรัฐประหาร 2490 มีการใช้รัฐธรรมนูญใหม่ที่ได้ให้พระราชอำนาจแก่กษัตริย์มากขึ้น ดังเช่น สามารถหน่วงเหนี่ยวการผ่านพระราชบัญญัติได้ด้วยการไม่ลงพระปรมาภิไธย และมาตรา 78, 79 พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจในการถอดถอนรัฐมนตรีในคณะรัฐบาล พระมหากษัตริย์มีอำนาจในการแต่งตั้งสมาชิกวุฒิสภาได้⁸² ถึงแม้ในเวลานั้นสถาบันกษัตริย์อาจยัง

⁷⁸ ทักซ์ เกลิมเตียร์น, การเมืองระบบฟอซุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, หน้า 40.

⁷⁹ Benedict R'O'G. Anderson, "The Studies of Thai State : The State of Thai Studies," แปลโดย ดาริน อินทร์เหมือน, "ศึกษารัฐไทย : วิทยายุทธศึกษา," ฟ้าเดียวกัน 1, 3 (กรกฎาคม - กันยายน 2546): 114. (คำว่า "ศัตรูภายใน" ที่งานของแอนเดอร์สันกล่าวถึงน่าจะหมายถึงการต่อสู้แย่งชิงอำนาจในหมู่ทหาร นักการเมือง รวมทั้งกลุ่มที่ถูกตั้งข้อหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ เช่น ปัญญาชน นักคิด นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ เป็นต้น (ผู้เขียนวิทยานิพนธ์).

⁸⁰ ศ. ศิวรักษ์, ทหารกับการเมืองไทย (กรุงเทพฯ: ยูวิทยา, 2530), หน้า 7, 13-14.

⁸¹ งานเขียนชิ้นนี้เขียนโดยผู้ใช้นามปากกาว่า "แมลงหวี่" ใน เบื้องหลังประวัติศาสตร์ เล่ม 1 พิมพ์ในปี พ.ศ. 2491 อ้างจากงานของ สมบัติ จันทรวงศ์, ภาษาทางการเมือง (กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์, 2533), หน้า 253-254.

⁸² ทักซ์ เกลิมเตียร์น, การเมืองระบบฟอซุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, หน้า 46-47.

ไม่ได้แสดงบทบาทอย่างเต็มที่ก็ตาม สัญญานี้เริ่มส่อให้เห็นถึงการหวนกลับมาของวาทกรรมชุดเดิมเกี่ยวกับ "ชาติ" ว่าด้วยเรื่อง พระมหากษัตริย์

ในเวลาต่อมาเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จึงสามารถอ้างเหตุผลอย่างสอดคล้องกับอุดมการณ์ดังกล่าวได้อย่างพอเหมาะ ดังจะเห็นได้จากแถลงการณ์ของคณะปฏิวัติ ในวันที่ 20 ตุลาคม 2501 ว่า

ขณะนี้ลัทธิคอมมิวนิสต์ได้แทรกซึมและสร้างอิทธิพลเหนือจิตใจประชาชนชาวไทยทั่วไป โดยวิธีและแผนการที่ฉลาดลึกซึ้งเพื่อทำลายสถาบันทุกอย่างของชาติให้สูญไป พวกตัวแทนของคอมมิวนิสต์ได้จัดขบวนการบริหารประเทศ ได้พยายามก่อให้เกิดความกินแหนงแคลงใจกันขึ้น และทำให้ต่างชาติไม่ไว้วางใจในชาติไทย เหตุการณ์ต่างๆ ดังกล่าวนี้ ทำให้รัฐบาลไม่มีโอกาสที่จะจรรโลงประเทศชาติได้เต็มที่เพราะต้องเผชิญกับอุปสรรคต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว....โดยเหตุนี้จึงได้มีการปฏิวัติเพื่อจัดระบบการปกครองเสียใหม่ ให้อยู่บนรากฐานของระบอบประชาธิปไตยอย่างมั่นคง และเหมาะสมกับความเป็นอยู่ของชาติและประชาชนชาวไทย⁸³

การใช้คอมมิวนิสต์ เป็น "ศัตรู" สำคัญของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์เป็นวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้นในยุคนี้จากการสื่อและประชาสัมพันธ์ของรัฐอย่างหนักหน่วงในช่วงทศวรรษ 2490 ฉะนั้นการทำรัฐประหารสองครั้งต่อมาใน ปี พ.ศ. 2500 และ พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จึงอ้างวาทกรรมนี้สร้างความชอบธรรมจากประชาชน ด้วยการเปรียบเทียบเสมือนรัฐบุรุษ "ผู้ช่วยชาติ" ดังที่งานของทักษ์ เณลิมเตียรณ กล่าวไว้ภายหลังการรัฐประหาร 2500 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้เข้าเฝ้าฯ รัชกาลที่ 9 เพื่อกราบบังคมทูลการกระทำครั้งนี้ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นผู้รักษาพระนคร และจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ สยามนิกร ในวันที่ 18 กันยายน 2500 ว่า "ข้าพเจ้าเป็นผู้รักษาพระนครและมีอำนาจหน้าที่ในการออกคำสั่งได้ตามกฎหมาย เพราะเป็นพระบรมราชโองการ"⁸⁴ และทักษ์ เณลิมเตียรณจึงได้วิเคราะห์ไว้ว่า ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอาจทรงไม่มีโอกาสเลือก นอกจากทรงอนุโลมตามความสะดวกและปราศจากความ

⁸³ อ้างจากงานของ นันทนา กปิตลาภยูจน์, แนวคิดทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ : ผลที่มีต่อการพัฒนาประเทศ (รายงานผลการวิจัย คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, มปป), หน้า 19.

⁸⁴ สยามนิกร, ฉบับที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2500. อ้างจาก ทักษ์ เณลิมเตียรณ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, หน้า 161-162.

ขัดแย้งกับราชบัลลังก์นี้เองที่ทำให้จอมพลสฤษดิ์ อนุรักษ์มีสิทธิชอบธรรมในสายตาประชาชน⁸⁵ ขณะทำงานของ ศ. ศิวรักษ์ได้วิพากษ์ว่า "...จอมพลสฤษดิ์ อนุรักษ์ได้นำเอาสถาบันกษัตริย์มาเป็นเครื่องสร้างความชอบธรรมให้การปกครองของตนเอง ซึ่งไม่มีความชอบธรรมใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะเป็นการปกครองที่ไม่มีระบบรัฐสภา เป็นการปกครองซึ่งไม่มีฐานของประชาชนรองรับ แต่ใช้สถาบันเบื้องสูงมารองรับ..."⁸⁶

แนวคิดของจอมพลสฤษดิ์ อนุรักษ์ อาจเรียกว่าเป็นการผลิตซ้ำอุดมการณ์กระแสหลัก ว่าด้วยเรื่องชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ โดยการลอกเลียนสิ่งที่เคยปรากฏมาแล้วในอดีต เช่น งานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลราชานุภาพ เรื่อง การปกครองสยามแต่โบราณ โดยพระองค์มองว่า "ชาติไทย" เปรียบเสมือนครอบครัวใหญ่ที่พ่อบ้านต้องปกป้องลูกบ้าน ต้องสร้างความรักความสามัคคี ดังปรากฏแนวคิดนี้ในสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ อนุรักษ์ในวันที่ 4 สิงหาคม 2504 ว่า

...ข้าพเจ้ายังยึดมั่นนับถือคติและประเพณีโบราณของไทยเราในเรื่องพ่อปกครองลูก อยู่เสมอ ข้าพเจ้าเลยพูดบ่อย ๆ ว่า ชาติเป็นเหมือนครอบครัวใหญ่ ผู้ปกครองไม่ใช่อื่นไกล คือหัวหน้าครอบครัวใหญ่นั้นเอง...⁸⁷

แนวคิดนี้เปรียบเสมือนการย้อนกลับไปสู่วาทกรรมเดิมที่กล่าวถึง "ชาติ" ว่าเหมือนครอบครัวใหญ่ ดังเช่นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลราชานุภาพ เรื่อง ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ ซึ่งทรงพระนิพนธ์โดยการเปรียบเทียบลักษณะการปกครองว่าถือเอาผู้ปกครองคร้วเรือนว่าเป็น "พ่อคร้ว" หลายคร้วเรือนรวมกันอยู่ในการปกครองของ "พ่อบ้าน" หลายบ้านรวมกันเป็นเมืองขึ้นอยู่ในการปกครองของ "พ่อเมือง" ดังนั้นจึงทรงสรุปว่าการปกครองของไทยเป็นอย่างบิดาปกครองบุตร (paternal government) สืบมาจนทุกวันนี้ อันเป็นสิ่งที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลราชานุภาพ เห็นว่า ทรงใช้ "ภาษาความเปรียบ" (trope) หรือการสร้างภาพพจน์แบบปรมาณนามนัย (synecdoche) ดังนั้นการใช้หลักเรื่องพ่อปกครองลูกอธิบายการปกครองของไทยทุกระดับ จึงเป็นการใช้ภาษาความเปรียบเมื่อมองในแง่นี้สังคมไทยก็คือครอบครัวใหญ่ที่รวมเอาครอบครัว

⁸⁵ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, หน้า 161-162.

⁸⁶ศ. ศิวรักษ์, ทหารกับการเมืองไทย, หน้า 9.

⁸⁷จอมพลสฤษดิ์ อนุรักษ์, "คำกล่าวเปิดประชุมในการอบรมกำนัน 4 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ." 7 สิงหาคม 2504 ใน ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ อนุรักษ์ (พ.ศ. 2502-2504) คณะรัฐมนตรีพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ อนุรักษ์ ณ เมรุพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 17 มีนาคม, 2507, หน้า 437. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

ย่อยๆ มารวมไว้ และความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวเป็นการส่งเสริมซึ่งกันและกันโดยปราศจากความขัดแย้ง⁸⁸ ด้วยมีพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงอาญาสิทธิ์เป็นประมุขแห่งการรักษาบ้านเมืองซึ่งทักษ์ เฉลิมเตียรณ เรียกลักษณะการปกครองของสมัยจอมพลสฤษดิ์ รัชชัตต์ ว่าเป็น "ระบบพ่อขุนอุปถัมภ์"⁸⁹

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่อง "ระบบพ่อขุนอุปถัมภ์" นี้ แม้จะเป็นการหยิบยืมเอาแนวคิดมาจากอดีตแต่ก็ไม่เหมือนกันโดยนัย เพราะสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปในสมัยของจอมพลสฤษดิ์ รัชชัตต์ คือ "พ่อขุน" ในที่นี้ไม่ใช่พระมหากษัตริย์ดังเช่นอุดมคติแบบเดิม แต่คือผู้ปกครองที่มีอำนาจในการบริหารกิจการบ้านเมืองในระบอบรัฐธรรมนูญ ขณะเดียวกันบทบาทพระมหากษัตริย์ในสมัยนี้ก็เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม แม้จะมีการพยายามรื้อฟื้นบทบาทของพระมหากษัตริย์ แต่ก็กำจัดบทบาทในฐานะประมุขของ "ชาติ" อันเป็นจุดศูนย์รวมจิตใจของประชาชนยามที่ต้องเผชิญภัยจากการคุกคามของ "ศัตรูภายนอก" คือภัยจากคอมมิวนิสต์ดังที่จอมพลสฤษดิ์ได้กล่าวถึงภัยนี้ว่า "...ภัยอันใหญ่หลวงของชาติคือคอมมิวนิสต์ จำจะต้องขจัดภัยอันนี้ให้จงได้..."⁹⁰

นอกจากนี้แล้ว แนวคิดเรื่อง "ชาติ" ของจอมพลสฤษดิ์ รัชชัตต์ นอกจากจะเปรียบเทียบกับครอบครัวแล้ว การที่จะปกครอง "ชาติ" หรือครอบครัวผู้ปกครองต้องมีอำนาจเด็ดขาด เพราะ "...ชาติก็เป็นเหมือนครอบครัว ครอบครัวใดทะเลาะวิวาทกันอยู่ตลอดเวลา ไม่สามัคคีกลมเกลียวกัน ครอบครัวนั้นก็ไม่สามารถจะมีความสุขเจริญ จะมีแต่ความเสื่อมทรุดโทรมระส่ำระสาย ชาติซึ่งเป็นครอบครัวอันใหญ่ ถ้าย้ายแยกแตกสามัคคีกันเรื่อยไป ก็จะมีแต่ความเสื่อมสลายและทำลายไปในที่สุด..."⁹¹ อันหมายถึงการอนุญาตให้ผู้ปกครองใช้อำนาจอย่างไม่จำกัด อันเป็นลักษณะการปกครองแบบเผด็จการนั่นเอง หากพิจารณาถ้อยแถลงสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ รัชชัตต์ อาจพบร่องรอยแนวคิดบางประการที่ได้รับอิทธิพลมาจากหลวงวิจิตรวาทการ เพราะกล่าวได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในฐานะในการวางแผนการทำให้รัฐประหาร ดังปรากฏในหนังสืออนุสรณ์งานศพของหลวงวิจิตรวาทการว่าจอมพลสฤษดิ์ รัชชัตต์ได้ชักชวนมาร่วมทำการปฏิวัติปกครองประเทศ ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการก็ยินดีเข้าร่วมเพื่อประโยชน์ของประเทศชาติและ

⁸⁸ สมเกียรติ วันทะนะ, "สังคมไทย" ในมโนภาพของสำนักคิดไทยสมัยใหม่, จดหมายสังคมศาสตร์ (ฉบับข่าว) 10, 4 (พฤษภาคม – กรกฎาคม 2531): 98-100.

⁸⁹ โปรดดูงานของ ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ.

⁹⁰ จอมพลสฤษดิ์ รัชชัตต์, ประมวลสุนทรพจน์ จอมพลสฤษดิ์ รัชชัตต์ นายกรัฐมนตรี พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบปีแห่งการตั้งคณะรัฐมนตรี ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๓, หน้า 40.

⁹¹ จอมพลสฤษดิ์ รัชชัตต์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

ประชาชนชาวไทย⁹² เพราะเมื่อครั้งที่มีการวางแผนการการทำรัฐประหารอยู่ที่ประเทศอังกฤษ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เขียนจดหมายปริศนาหรือกับหลวงวิจิตรวาทการหลายฉบับ และกล่าวย่ำว่า "...ไม่ต้องการให้พระมหากษัตริย์มายุ่งกับการเมือง....ในหลวงควรอยู่แต่เพียงฐานะเทอดทูนและสักการะเท่านั้น....ควรต้องหลีกเลี่ยงจากการกระทบกระเทือนต่อพระมหากษัตริย์ให้มากที่สุด..."⁹³ กล่าวได้ว่าบทบาทของหลวงวิจิตรวาทการนี้เองที่อยู่เบื้องหลังนโยบายของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความสำคัญต่อการเสนอดุจดมการณเรื่อง "ชาติ" กลับมาอีกครั้ง ซึ่งแตกต่างจากสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงครามที่เน้นบทบาทเฉพาะตัวเองเป็นศูนย์กลางของความอยู่รอดของชาติ ดังคำกล่าวที่ว่า "เชื้อผู้นำ ชาติพันภัย" ฉะนั้นการที่หลวงวิจิตรวาทการกลายเป็นมันสมองในเชิงยุทธศาสตร์แก่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จึงพบว่าวาทกรรมเรื่อง "ชาติ" ถูกผลิตซ้ำในช่วงนี้ อันเป็นการกลับมาของแนวคิดกระแสหลักว่าด้วยชาตินิยมอีกครั้ง หากแต่ครั้งนี้แตกต่างจากทศวรรษดังปรากฏในสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เรื่อง "ชาติ" ในการปราศรัยใน "วันชาติ" ที่ 24 มิถุนายน 2502 อันเป็นสุนทรพจน์ที่สามารถเห็นเงาของหลวงวิจิตรวาทการอยู่เบื้องหลังประโยคเหล่านั้นได้เป็นอย่างดีในการนิยามความหมายของ "ชาติ" ว่า

วันนี้เป็นวาระดิถีซึ่งเราถือกันมากกว่า ๒๐ ปี ว่าเป็นวันชาติเราถือว่าเป็นวันสำคัญของชาติ และทั่วโลกย่อมยกย่องการวันชาติ เพราะว่าชาติมีความสำคัญยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ เราจะต้องถือว่าชาติเป็นชีวิตจิตใจของเรา ความก้าวหน้าผาสุกของชาติเป็นความก้าวหน้าผาสุกของเราเอง และความเสื่อมทรุดเสื่อมสูญของชาติก็เป็นความเสื่อมสูญของตัวเราเองด้วย แต่ชาติเป็นนามธรรม เป็นความหมายส่วนรวม ซึ่งทั้งประเทศ คน ภาษาวัฒนธรรม ส่วนได้เสีย โขกขตามารวมกันเรียกว่าชาติ ชาติจึงเป็นสภาวะธรรมอีกอันหนึ่ง ซึ่งไม่มีตัวตนเห็นได้ชัด จำเป็นต้องสร้างสิ่งที่จะถือเป็นนิมิตรหมาย สมมติเป็นสัญลักษณ์ของชาติ ซึ่งโลกได้คิดขึ้นไว้ ๑ อย่าง คือ ธงชาติ เพลงชาติและวันชาติ...⁹⁴

⁹² หลวงวิจิตรวาทการ, *วิจิตรอนุสรณ์* (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2505), หน้า 102.

⁹³ จดหมายจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีถึงหลวงวิจิตรวาทการ ลงวันที่ 28 กันยายน 2501 และวันที่ 4 ตุลาคม 2501 อ้างจากศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา "รัฐและอุดมการณ์ในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (2500-2506)," หน้า 221.

⁹⁴ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, *ประมวลสุนทรพจน์ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี*, หน้า 33-34.

การหาความหมายของ "ชาติ" ในสุนทรพจน์ครั้งนั้นกล่าวได้ว่าทั้งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และหลวงวิจิตรวาทการยังไม่สามารถนิยาม "ชาติ" ว่าควรจะหมายถึงอะไรอย่างแน่ชัด ยังคงเห็นว่า "ชาติ" เป็นนามธรรม ที่ยังต้องอาศัยสัญลักษณ์ ดังที่สุนทรพจน์ข้างต้นระบุว่า สัญลักษณ์ของชาติต่าง ๆ ในโลกคือ ธงชาติ เพลงชาติ และวันชาติ

ในที่สุด จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และหลวงวิจิตรวาทการก็พบว่าสามารถสร้างให้ "ชาติ" มีตัวตน มีเลือดเนื้อที่สามารถสัมผัสได้ ก็คือการสร้างให้พระมหากษัตริย์หลอมรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชาติ การสร้างความจงรักภักดีแก่สถาบันพระมหากษัตริย์เพราะประชาชนสามารถจับต้องสัมผัสได้ถึงการมีอยู่ของพระมหากษัตริย์ ฉะนั้นกล่าวได้ว่า ตั้งแต่ พ.ศ. 2502 หรือตั้งแต่ยุคของจอมพลสฤษดิ์เป็นต้นมาจะพบแนวคิดของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ว่าด้วยเรื่อง "ชาติ" ที่ชัดเจนขึ้น ในการยกเอาองค์พระมหากษัตริย์ขึ้นเป็นสิ่งที่สูงสุดของ "ชาติ" ว่า

การที่ประชาชาติได้รวมมาตราบเท่าทุกวันนี้ นั้น ก็ด้วยเหตุที่เราได้มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นมิ่งขวัญให้มีความสามัคคีกัน และเสียดลชะชีวิตเลือดเนื้อเพื่อประเทศชาตินั้นเอง ด้วยเหตุนี้พระนามของพระมหากษัตริย์ราชจึงเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อันสูงสุดประจำคนไทยทั้งชาติ และเป็นเครื่องหล่อหลอมจิตใจคนไทยทั้งมวลเข้าด้วยกัน อย่างไม่มีวันจะแยกได้...⁹⁵

การยกให้พระมหากษัตริย์เป็นจุดศูนย์กลางของชาติ ที่จะทำให้เกิดความสามัคคีในชาติ จึงเป็นจุดสำคัญของการรื้อฟื้นบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ได้ขัดแย้งกับอุดมการณ์ "พ่อขุนอุปถัมภ์" ที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์นำมาใช้ในเวลาเดียวกัน เพราะด้วยการแสดงบทบาทของพระมหากษัตริย์ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการบริหารราชการแผ่นดินดังที่กล่าวไว้แล้ว ดังนั้นการที่จอมพลสฤษดิ์ได้ให้โอกาสแก่สถาบันกษัตริย์ได้หวนกลับคืนสู่บทบาทดั้งเดิม จึงไม่เป็นปัญญากับการใช้อำนาจในการปกครองของเขา อีกทั้งการให้ความสนับสนุนต่อพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนการเสด็จต่างประเทศ หรือเสด็จเยี่ยมราษฎรในท้องถิ่นต่าง ๆ จึงนับเป็นการชุบบทบาทรัฐบาลที่สนับสนุนสถาบันให้กลับคืนสู่สังคมได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ยังได้รื้อฟื้นงานนักขัตฤกษ์

⁹⁵จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, "คำกราบบังคมทูล ในการสวนสนามเนื่องในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา 3 ธันวาคม 2505," ใน กองทัพบก ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์, หน้า 67. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์).

และงานพิธีเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ไทยที่มีมาแต่โบราณ ซึ่งมีหลายงานพิธีที่เคยถูกยกเลิกไป หลังการปฏิวัติ 2475 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เชื่อว่าการรื้อฟื้นงานพิธีเหล่านี้จะเป็นการส่งเสริมความสามัคคีในชาติ โดยการให้ประชาชนทุกคนเข้าร่วมในงานพิธีที่แสดงถึงมรดกทางวัฒนธรรม เช่น พิธีแรกนาขวัญ และงานเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และได้มีประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ลงวันที่ 21 พฤษภาคม 2504 ให้ถือวันพระราชสมภพเป็นวันเฉลิมฉลองของชาติไทย (วันชาติ) แทนวันที่ 24 มิถุนายน รวมทั้งการส่งเสริมพระราชประเพณีอื่น ๆ เช่น พระราชพิธีฉัตรมงคล พระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีทอดผ้าพระกฐินทางสถลมารค พระราชพิธีเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนคร โดยขบวนพระพยุหยาตราทางสถลมารค พระราชพิธีพระราชกุศลนักขัตฤกษ์ต่างๆ ในกาลแห่งปีใหม่ สงกรานต์ วิสาขบูชา เข้าพรรษา ฯลฯ⁹⁶ การส่งเสริมและเชิดชูพระมหากษัตริย์นี้จึงเป็นกระบวนการหนึ่งของการสร้างสำนึกเรื่อง "ชาติ" ในหมู่ประชาชน ดังในวันที่ 5 ธันวาคม 2502 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้กล่าวถวายรายงานความว่า

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระบรมราชานุญาตกราบบังคมทูลด้วยความจริงใจว่าในด้านประชาชนนั้น มีความสำนึกในพระมหากษัตริย์คุณ และเทอดทูนใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทไว้ในหัวใจเป็นอย่างมากที่สุด ทั้งนี้ เพราะทรงมีพระราชจริยวัตรที่ควรเคารพบูชาจริงๆ การเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรในหัวเมืองต่างๆ ได้โน้มน้าวหัวใจของพสกนิกร ให้สมัครสโมสรเป็นความสามัคคีในชาติ แม้ว่าจะเป็นประชาชนต่างเชื้อชาติ ศาสนา ก็ยินดีปรีดาในพระบรมโพธิสมภาร ทรงสามารถดลบันดาลให้ขจัดความคิดแตกแยกและให้ประเทศชาติของไทยกลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอันนี้เป็นเรื่องสำคัญที่บุคคลอื่นอาจไม่สามารถทำได้ พระราชจริยวัตรทุกอย่างสามารถจะเปรียบได้กับองค์สมเด็จพระอัยกาธิราชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระบรมรูปประดิษฐานในที่นี้ ถ้าพูดถึงน้ำใจประชาชนแล้ว ก็อาจยืนยันได้ว่า ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ประชาชนเคารพรักจากดวงใจอันแท้จริงอีกพระองค์หนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติไทย...⁹⁷

⁹⁶ ทัศนัย ฉัตรกุล ณ อยุธยา, "รัฐและอุดมการณ์ในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ. 2500-2506)", หน้า 227.

⁹⁷ อ้างจากงานของ ทักษ์ เฉลิมเกียรติ, การเมืองระบบพหุชนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, หน้า 426-427. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

พร้อมกันนี้ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ยังได้เน้นความสำคัญของศาสนาซึ่งเป็นหนึ่งในความหมายของชาติ โดยการนำสถาบันทางศาสนามาขึ้นก่อนนโยบายทางการเมืองของรัฐ ดังปรากฏในสารที่ประมุขพระคณาธิการทั่วราชอาณาจักรว่า "...พุทธศาสนาในประเทศไทยนั้น จะมั่นคงอยู่ได้ก็แต่ความมั่นคงถาวรวัฒนาของประเทศชาติเอง ถ้าประเทศชาติของไทยต้องถดถอยเสื่อมโทรมลงไปอย่างไร พระพุทธศาสนาจะเสื่อมโทรมลงไปอย่างแน่แท้..."⁹⁸ พุทธศาสนาจึงมีบทบาทเป็นกลไกอย่างหนึ่งในการเสริมสร้างนโยบายการปกครองให้เข้มแข็ง ที่สำคัญคือการทำให้พุทธศาสนากลับมาเป็นจุดสำคัญของอุดมการณ์ "ชาติ" อีกครั้ง ดังปรากฏในโครงการอบรมศาสนาและศีลธรรมแก่นายทหารชั้นประทวนและนายสิบ มีการบรรยายหลักการทางศาสนา ที่สำคัญคือศาสนาต่าง ๆ ต้องปรองดองสามัคคี ทั้งนี้เพราะคนในชาติทุกคนจำเป็นต้องร่วมมือกันเพื่อช่วยปกป้องชาติศาสนา พระมหากษัตริย์ ดังที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้กล่าวถึงความจำเป็นที่นโยบายศาสนาต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับนโยบายด้านการเมือง โดยคณะสงฆ์ต้องร่วมมือกับรัฐในการต่อสู้ป้องกัน "ศัตรูของชาติ" คือคอมมิวนิสต์ ดังที่เขา กล่าวว่า "...ในสมัยนี้ไม่เหมือนแต่ก่อน อันตรายของพระพุทธศาสนาในเวลานี้ร้ายแรงกว่าในสมัยก่อนเป็นอันมาก เพราะมีความจำเป็นต้องต่อสู้ป้องกัน ลัทธิอันเลวร้ายที่กำลังบ่อนทำลายพระพุทธศาสนา อาจจะมีคนจำเป็นที่กองทัพหรือประชาชนจะต้องเสียสละจนเสียทั้งเลือดเนื้อและชีวิตเพื่อป้องกันสถาบันอันสูงส่งไว้..."⁹⁹ ซึ่งถ้ากล่าวนี้สอดคล้องกับคำบรรยายของหลวงวิจิตรวาทการที่โรงเรียนเสนาธิการผสม วันที่ 20 พฤศจิกายน 2502 ไว้ว่า

...ตามความคิดของข้าพเจ้าเห็นว่า วิธีการที่ดีที่สุดสำหรับต่อสู้คอมมิวนิสต์นั้น คือ ต้องช่วยกันสนับสนุนชาตินิยม ชาตินิยมเป็นลัทธิเดียวที่สามารถต่อสู้ป้องกันคอมมิวนิสต์...ถ้าเราสามารถเอาลัทธิคือชาติให้ฝังเข้าไปในจิตใจของคน เหมือนอย่างที่คอมมิวนิสต์เขาสามารถเอาลัทธิคอมมิวนิสต์ให้คนถือเหมือนศาสนาได้ เราก็ไม่ต้องวิตกที่ลัทธิคอมมิวนิสต์จะเข้าครอบงำประเทศ...¹⁰⁰

⁹⁸ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, สารแด่ที่ประมุขสัมมนาดาพระอธิการทั่วราชอาณาจักร, "วันที่ 8 เมษายน 2503 ใน ประมวลสุนทรพจน์ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 2502-2504, หน้า 162.

⁹⁹ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, "สารแด่ที่ประมุขพระคณาธิการในการประชุมเรื่องโครงการเชิดชูส่งเสริมพุทธศาสนา วันที่ 27 พฤศจิกายน 2504," ใน ประมวลสุนทรพจน์ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ 2502-2504, หน้า 465.

¹⁰⁰ หลวงวิจิตรวาทการ, "คำบรรยายเรื่องผลของลัทธิชาตินิยมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ," ใน วิจิตรวาทการอนุสรณ์ เล่ม 2 (พระนคร: ราชดารมภ์การพิมพ์และหล่อการพิมพ์, 2505), หน้า 238.

การต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์จึงเป็นส่วนหนึ่งที่ฝ่ายทหารได้หยิบมาสร้างแนวคิดเรื่อง "ศัตรูของชาติ" จึงเป็นส่วนสนับสนุนการผลิตซ้ำวาทกรรมเรื่อง "ชาติ" ได้เป็นอย่างดี เพราะกลุ่มผู้ปกครองมองว่าลัทธินี้มุ่งทำลายสถาบันหลักของชาติลงทั้งหมด การสร้างภาพความน่ากลัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ในการมุ่งทำลายสถาบันหลักของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ จึงเป็นจุดสำคัญที่รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ อนุรักษ์สร้างวาทกรรมขึ้น ดังในคำประกาศคณะปฏิวัติหลายฉบับได้หยิบประเด็นนี้มาสร้างภาพดังกล่าว เช่น

...ลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นภัยยิ่งใหญ่เป็นที่ประจักษ์แจ้งอยู่ทั่วไปในเรื่องความแทรกซึมของลัทธิคอมมิวนิสต์ ที่พยายามสร้างอิทธิพลเหนือจิตใจของประชาชนชาวไทย การแทรกแซงของตัวแทนคอมมิวนิสต์มีอยู่ทุกกระเส ในทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม... ทำความพยายามทุกวิถีทางที่จะให้เกิดความเสื่อมโทรมระส่ำระสายในประเทศ ขุดโค่นราชบัลลังก์ ล้มล้างพระพุทธศาสนาและทำลายสถาบันทุกอย่างที่ชาติไทยได้ผดุงรักษามาด้วยความเสียสละอย่างยิ่งยวด...¹⁰¹

อย่างไรก็ตาม วาทกรรมการสร้างให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งสูงสุดเป็นสิ่งที่ทหารทุกคนมีหน้าที่ต้องป้องกัน เพราะสถาบันนี้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชาติถูกผูกกร้อยเข้ากับเรื่อง "ความมั่นคงของชาติ" ซึ่งปรากฏมาก่อนหน้ารัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ อนุรักษ์ ในทศวรรษ 2490 ดังจะเห็นการปฏิญาณของกองทัพบกในวันกองทัพบก เมื่อวันที่ 25 มกราคม 2497 ว่า "...กองทัพบกพร้อมที่จะป้องกันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ... เพื่อให้ผู้และสิ่งซึ่งกราบทูลมาแล้วว่าวัฒนาถาวรคงอยู่ชั่วฟ้าดินสลาย ยอมสละชีวิต เลือดเนื้อถวายเป็นราชพลี มิให้อริราชไพรีทั้งหลายมากระทำร้ายได้เป็นอันขาด"¹⁰²

ขณะเดียวกันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชวาทในวันเดียวกันนี้ว่า

...ธงประจำกองทัพบกที่ได้ระบุอยู่ในกฎกระทรวงกลาโหมแล้ว แต่โดยนัยความหมายย่อมมีความสำคัญยิ่ง เป็นสิ่งที่ทหารจะต้องเคารพเทอดทูน... ที่คันธงและฝืนธงได้รวบรวมเครื่องหมายต่าง ๆ อันหมายถึงบรรดาสถาบันที่ทหารพึง

¹⁰¹ราชกิจจานุเบกษา, 75 ตอนที่ 81 (20 ตุลาคม 2501): 12. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

¹⁰²"คำกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในพิธีพระราชทานธงชัยเฉลิมพลและสวนสนาม ในวันกองทัพบก ๒๕ มกราคม ๒๔๙๖," วันกองทัพบก (ม.ป.ท.: ม.ป.ป.), ไม่ปรากฏเลขหน้า. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

เคารพเทอดทูน และมีหน้าที่ป้องกันรักษาคือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อยู่ครบถ้วนแล้ว นอกจากนี้ยังมีอุณาโลมพร้อมตัวอักษร "สละชีพเพื่อชาติ" เป็นคำขวัญปลุกใจให้องอาจหาญกล้า ระวังถึงเกียรติและหน้าที่อีกด้วย...¹⁰³

จึงกล่าวได้ว่ายุคสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีการผลิตซ้ำวาทกรรมเรื่องชาติอีกครั้ง การกล่าวถึง สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ได้ถูกฟื้นคืนให้มีบทบาทอีกครั้งในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผนึกแน่นอย่างแยกไม่ออกระหว่างความมั่นคงของชาติกับสถาบันกษัตริย์ในเวลาต่อ ๆ มา ดังที่ทักษ์ เฉลิมเตียรณ ได้ชี้ให้เห็นวาทกรรมเรื่อง "ชาติไทย" จากบทบาทของสถาบันกษัตริย์ในช่วงทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา นั่นคือพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 9 ในวันขึ้นปีใหม่ พ.ศ.2504 ให้ประชาชนให้ความร่วมมือกับรัฐบาลที่กำลังส่งเสริมความก้าวหน้าของประเทศชาติ ทรงชี้ให้เห็นความไม่มีเสถียรภาพในลาว กัมพูชา ทรงเรียกร้องให้ประชาชนสนับสนุนรัฐบาล ทรงเตือนประชาชนอย่าฝักใฝ่ในคำโฆษณาชวนเชื่อของฝ่ายคอมมิวนิสต์ซึ่งทำการแทรกซึมคุกคามประเทศอยู่¹⁰⁴

กล่าวได้ว่ายุคสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์สามารถสร้างจิตสำนึกให้ประชาชนเห็นความสำคัญของ "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์" และทำให้สิ่งนี้กลายมาเป็นจุดศูนย์รวมของประชาชนอย่างมีพลังยิ่ง¹⁰⁵ และนี่คือการประสานสอดคล้องไปด้วยกันอย่างดีกับช่วงเวลาเดียวกันกับที่ปัญญาชนสายอนุรักษนิยม เช่น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เริ่มปลุกความทรงจำครั้งใหม่ด้วยพลังจากข้อเขียนเกี่ยวกับการยกย่องเทิดทูนบทบาทของพระมหากษัตริย์อีกครั้งในหนังสือพิมพ์ **สยามรัฐ** อันเป็นจังหวะเดียวกันกับเสด็จนิวัติกลับประเทศไทยของรัชกาลที่ 9 ใน พ.ศ. 2493 ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

¹⁰³"คำกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในพิธีพระราชทานธงไชยเฉลิมพลและสวนสนาม ในวันกองทัพบก ๒๕ มกราคม ๒๔๙๖," วันกองทัพบก.

¹⁰⁴ ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, หน้า 420-423.

¹⁰⁵ ดังจะเห็นจากกรณีเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และ เหตุการณ์เดือนพฤษภาคม 2535 ที่สถาบันกษัตริย์กลายเป็นผู้ยุติเหตุการณ์นองเลือดทั้งสองครั้ง โปรดดูงานที่ได้พยายามอธิบายบทบาทของสถาบันกษัตริย์ในเหตุการณ์วันที่ 14 ตุลาคม 2516 เช่น ประจักษ์ ก้องกีรติ, "ก่อนจะถึง 14 ตุลาฯ : ความเคลื่อนไหวการเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนภายใต้ระบอบเผด็จการทหาร (พ.ศ. 2506-2516)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์, 2545) และงานของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, ประวัติศาสตร์เพิ่งสร้างฯ (กรุงเทพฯ: ๖ ตุลารำลึก, 2544).

4.2 "ศัตรูของชาติ" ของวาทกรรมกระแสหลักกว่าด้วย "ความเป็นอื่น"

ประเด็นแนวคิดกระแสหลักที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งคือ การนิยาม “ศัตรูของชาติ” หากย้อนกลับไปตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ที่ทรงสร้าง “ศัตรู” ของชาติขึ้นมาคือกลุ่มชาวจีน และอุดมการณ์นี้ได้ต่อเนื่องมาจนกระทั่งสมัยรัฐประชาชาติ รัฐยังคงมองคนจีนเป็นศัตรูของชาติ แต่ต่อมารัฐมุ่งต่อต้านไปที่บทบาทความเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย¹⁰⁶ แต่รัฐก็ไม่ได้เข้าใจถึงแนวคิดมากเท่าใดนักตราบจนทศวรรษ 2490

จากการนิยามความหมายของคำว่า "คอมมิวนิสต์" ที่ยังไม่ชัดเจนว่าคืออะไรกันแน่ ตราบจนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่สองและเมื่อสงครามเย็นเริ่มต้นอันเป็นความขัดแย้งทางอุดมการณ์ระหว่างสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียต ทำให้รัฐบาลไทยได้เดินตามแนวคิดของสหรัฐอเมริกาว่าด้วยเรื่อง “คอมมิวนิสต์” เป็นศัตรูของชาติ โดยรัฐได้ติดตาม สอดส่องใครก็ตามที่มีแนวคิดและอุดมการณ์นี้ ดังปรากฏในเอกสารลับเฉพาะจากฝ่ายรัฐที่ต้องการสอดส่องว่าใครมีแนวคิดหรืออุดมการณ์ที่โน้มเอียงไปนิยมคอมมิวนิสต์ โดยเป็นบันทึกเวียนให้สำรวจราชการที่นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ รวมทั้งมีบันทึกตอบจากหน่วยงานของรัฐซึ่งชี้ให้เห็นว่าในช่วงนั้นทั้งรัฐและกลุ่มข้าราชการก็ยังไม่รู้ว่า "คอมมิวนิสต์" คืออะไร ดังเอกสารนี้ที่กล่าวว่า

คอมมิวนิสต์คืออะไร ผมเองก็ไม่รู้เหมือนกัน ถ้าคอมมิวนิสต์คือลัทธิที่ผดุงความยุติธรรมทางสังคมและการแบ่งปันส่วนโดยธรรม แต่มิได้ขายชาติแล้วผมนิยม แต่ถ้าคอมมิวนิสต์คือพวกก่อความสงบและทำลายชาติแล้ว ผมยอมไม่นิยม เพราะผมจะเป็นคนไม่รักชาติ....

หรือมีบางบันทึกรายงานว่า

...ข้าพเจ้าไม่เคยทราบและมีความรู้ในลัทธิคอมมิวนิสต์เลย เพิ่งทราบตามสำเนาหนังสือของท่านผบ.ทบ. ตามที่ส่งสำเนานี้ว่าเป็นลัทธิที่ไม่จงรักภักดีต่อประเทศชาติ มีแต่ความเดือดร้อนเสียหายแก่ประเทศชาติ...¹⁰⁷

¹⁰⁶ โปรดคุณานที่ศึกษาประเด็นเหล่านี้ไว้แล้วอย่างละเอียดในงานของ Somsak Jeamteerasakul. "The Communist Movement in Thailand," (Ph.D. Thesis, Department of History, Monash University, 1991).

¹⁰⁷ หจข. มท. 0201.2.1.57/1. เรื่อง การสำรวจข้าราชการที่นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ (2491-2492).

ขณะเดียวกันทางราชการพยายามตัดเงื่อนไขให้ข้าราชการช่วยกันดูแลสอดส่องระวังภัยคอมมิวนิสต์และติดตามการโฆษณาชวนเชื่อของฝ่ายคอมมิวนิสต์ ซึ่งมีบันทึกของจังหวัดเสนอแผ่นปลิวของ “คณะนักเรียนประชาธิปไตย” ว่าเป็นคอมมิวนิสต์เพราะโฆษณาต่อต้านจักรพรรดินิยมอเมริกา¹⁰⁸ และในเวลาต่อมาได้มีบันทึกว่าด้วยคำแนะนำในการปราบปรามคอมมิวนิสต์ ดังปรากฏข้อความว่า

ได้พบหลักฐานจากสมาคมคอมมิวนิสต์ญวนคือหนังสือคู่มือปฏิบัติ บันทึกการประชุมคอมมิวนิสต์ระหว่างชาติและใบปลิวเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ หนังสือพิมพ์แสงอีสาน หนังสือพิมพ์วันแดง การป้องกันมิให้คอมมิวนิสต์แทรกซึมเข้ามาในหมู่ราษฎร...ก็เพื่อจะธำรงไว้ซึ่งความเป็นชาติไทยมิให้เสื่อมสูญ ความเป็นเอกราชอาจเปลี่ยนแปลงได้ แต่ความเป็นชาติจะต้องรักษาไว้ ชาติจะอยู่ได้ก็โดยวัฒนธรรมและศีลธรรมอันดีของชาติเท่านั้น¹⁰⁹

ในเอกสารดังกล่าวได้ระบุการแทรกซึมของ “คอมมิวนิสต์” ในหมู่ราษฎร ดังนั้นจึงจำเป็นต้องหาทางป้องกันมิให้ผู้นิยมฝ่ายคอมมิวนิสต์เข้ามาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ห้ามมิบัตรประชาชนคนเหล่านี้ที่รัฐคิดว่าเป็น “คอมมิวนิสต์” ได้แก่ คนจีน ชาวเขา และคนญวนและคนเหล่านี้ต้องถูกขับออกเป็น “คนนอก” และได้รับการดูถูก อันเป็นวิธีการที่อาจเรียกว่า “ทำให้เป็นคนอื่น” ที่ไม่ใช่คนไทย ซึ่งรัฐได้เปรียบเทียบกับคอมมิวนิสต์ไว้ว่า “เหมือนบรรดาเชื้อโรคที่เกาะกินตามร่างกาย”¹¹⁰ รวมทั้งการที่สำนักงานสภาพความมั่นคงแห่งชาติมีการแจกจ่ายเอกสารตามหน่วยราชการเพื่อต่อต้านสงครามใต้ดินของคอมมิวนิสต์¹¹¹ รวมทั้งต่อมาได้มีการจับตาเป็นพิเศษต่อการเคลื่อนไหวของกลุ่มนักศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ดังเอกสารรายงานในปี พ.ศ. 2496 กล่าวว่า

¹⁰⁸ หจข. มท. 0201.2.57/2. เรื่อง ตัดเงื่อนไขข้าราชการให้ช่วยระวังภัยคอมมิวนิสต์และการโฆษณาของฝ่ายคอมมิวนิสต์ (พ.ศ. 2493-2494).

¹⁰⁹ หจข. มท. 0201.2.57/6. เรื่อง การป้องกันและปราบปรามคอมมิวนิสต์ (พ.ศ. 2495).

¹¹⁰ หจข. มท. 0201.2.1.57/14. เรื่อง การป้องกันมิให้ผู้นิยมฝ่ายคอมมิวนิสต์เข้าอุปสมบทในพระพุทธศาสนา (พ.ศ. 2493).

¹¹¹ หจข. สร. 0201.89/8 เรื่อง การณรงค์ต่อต้านคอมมิวนิสต์ (19 พฤษภาคม 2493-27 ตุลาคม 2496).

เนื่องด้วยขณะนี้สโมสรมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กำลังวังเด้นจะเปิดสถานีวิทย
กระจายเสียง.... ซึ่งถ้าอนุมัติจะเป็นการเสี่ยงต่อการแทรกซึมของคอมมิวนิสต์ใน
โอกาสต่อไปมาก นักศึกษาที่จบปริญญาตรีบางส่วน เช่น นายเทพ โชตินุชิต
นายจรูญ สืบแสง นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ นายทองเปลว ชลภูมิ ได้ชักจูง
นักศึกษาส่วนใหญ่ให้ก่อความยุ่งยากทางการเมืองตลอดมา เช่น สดุดีจินแดงและ
รัสเซียในหนังสือคณะต่าง ๆ ใน มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ตั้งแต่ 2494-5 พ.ย.
2501 ได้ขู่งให้เดินขบวนตั้งสหกรณ์นักศึกษา ขายหนังสือของจินแดง ขอเปิด
สหภาพนักศึกษาต้านรัฐบาลให้นิยมคอมมิวนิสต์...¹¹²

การที่นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* ในยุคนั้น หรือผู้ที่จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัย
วิชาธรรมศาสตร์เริ่มถูกเพ่งเล็งจากอำนาจรัฐ เพราะมีหลายคนได้แสดงบทบาทในฐานะปัญญาชน
หัวก้าวหน้าที่คัดค้านและต่อต้านอำนาจรัฐ และรวมทั้งมีปัญญาชนหัวก้าวหน้าหลายคนได้ไป
บรรยายแต่ไม่ได้เรียนจบที่นั่น อาทิ กุหลาบ สายประดิษฐ์ นอกเหนือจากการที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้
ถูกก่อตั้งโดยปรีดี พนมยงค์ ทำให้ปรีดี พนมยงค์ถูกมองว่าเป็นผู้มีอิทธิพลต่อนักศึกษาจากสำนักนี้
เมื่อมีการกวาดล้างกลุ่มปรีดี พนมยงค์ใน กบฏวังหลวง (พ.ศ. 2494) ทำให้ฐานะของมหาวิทยาลัย
เปลี่ยนแปลงไปจากการเข้ามาควบคุมของผู้ปกครองในยุคนั้น เช่นการเข้าดำรงตำแหน่งอธิการบดี
ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และที่สำคัญคือการเปลี่ยนชื่อจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และ
การเมืองเหลือแค่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี พ.ศ. 2495 รวมทั้งมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรของ
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เช่น ไม่บรรจุวิชาที่เกี่ยวกับทฤษฎีทางสังคมการเมืองและลัทธิเศรษฐกิจ
ให้นักศึกษาได้ศึกษาอีกต่อไป ส่งผู้บรรยายที่มีอุดมการณ์สอดคล้องกับอุดมการณ์ของรัฐ รวมทั้ง
เน้นปลูกฝังความนิยมชาติ¹¹³ สถานการณ์ดังกล่าวดำเนินไปในท่ามกลางการปลุกกระแสเรื่องลัทธิ
คอมมิวนิสต์ของฝ่ายรัฐ ดังในเอกสารที่ว่า

¹¹² หจข. ทม. 4.1.1.21.3/33 เรื่อง ข่าวตัดจากหนังสือพิมพ์ประชาธิปไตย (3 มีนาคม 2493 - 16 สิงหาคม 2517).

* มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้เปลี่ยนชื่อเป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี พ.ศ. 2495
ฉะนั้นการเอ่ยชื่อมหาวิทยาลัยหลังปี พ.ศ. 2495 จะใช้ชื่อว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

¹¹³ หจข. ทม. 4.1.1.21.3/25 เรื่อง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ข่าวตัดจากหนังสือพิมพ์ ข่าวภาพ (29 มิถุนายน 2484 - 25 ตุลาคม 2501).

เนื่องจากความกลัวไปต่างๆ นานา กลัวนักศึกษาจะนิยมรัสเซีย จีนแดงตลอดจน ลัทธินิยมใดๆ จึงพยายามปลูกฝังให้คล้อยตามบูชาจักรวรรดินิยม... ใครกล้า แสดงออกมาก็ถูกกล่าวหาว่าเป็น “คอมมิวนิสต์” ผลที่สุดก็คือเรียกไปสอบสวน จับกุม และคัดเชื้อออกจากทะเบียน...”¹¹⁴

จะพบว่าภายหลัง พ.ศ. 2492 แนวคิดที่ว่า ใครคือ “คอมมิวนิสต์” ที่เป็น “ศัตรูภายนอก” เริ่มปรากฏให้เห็นชัดขึ้น อันเนื่องมาจากการประสพชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์ในจีนใน พ.ศ. 2492 ทำให้จีนกลายเป็นประเทศคอมมิวนิสต์อีกแห่งหนึ่งนอกเหนือจากสหภาพโซเวียต ฉะนั้นรัฐจึงมองเห็นว่า “ศัตรูภายนอก” ที่เป็นคอมมิวนิสต์คือ สองประเทศดังกล่าวนั่นเอง

ในเวลาเดียวกันรัฐก็ได้นิยาม “ศัตรูภายใน” คือกลุ่มที่อยู่ตรงข้ามกับฝ่ายรัฐ รัฐจึงอ้างเอา ลัทธิคอมมิวนิสต์มาใช้เพื่อปราบปรามฝ่ายตรงข้าม ดังที่ได้กล่าวถึงกลุ่มการเมืองไปแล้วบางส่วน

น่าสังเกตว่า กลุ่มที่ทำให้ภาพ “คอมมิวนิสต์” เป็น “ศัตรูของชาติ” ได้อย่างชัดเจนคือการสร้างวาทกรรมจากกลุ่มปัญญาชนฝ่ายอนุรักษนิยม เช่น ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช สิริ เปรมจิตต์ ดังในช่วงต้นทศวรรษ 2500 มีหนังสือรวมบทความของนักเขียนที่ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์เรื่อง **ปีศาจการเมือง**¹¹⁵ ในหนังสือเล่มนี้มีบทความของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวว่า ลัทธิคอมมิวนิสต์เปรียบเสมือน “ปีศาจ” เนื่องจากสามารถมอมเมาให้คนหลงเชื่อ “ปีศาจ” เขากล่าวว่า “...ปีศาจในทางการเมืองก็เช่นเดียวกัน ในทุกวันนี้เรากำลังกลัวและคิดป้องกันปราบปราม ทำลายปีศาจคอมมิวนิสต์...”¹¹⁶ “ปีศาจคอมมิวนิสต์” จึงถูกทำให้เป็นคนนอกสังคมไทยที่จะทำลายความเป็นชาติ และสถาบันพระมหากษัตริย์ สิ่งที่ป้องกันได้ดีคือประชาชนต้องช่วยกันป้องกันภัยคอมมิวนิสต์จากทั้งภายนอกประเทศและภายในประเทศ ดังคอลัมน์ตอบปัญหาประจำวันใน **สยามรัฐ** ที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชได้กล่าวถึงการป้องกันชาติจาก “ศัตรู” คือคอมมิวนิสต์ว่า

อันตรายของเราจากพวกคอมมิวนิสต์นั้นอาจมาได้จากภายในและภายนอก....
อันตรายจากภายในนั้น นอกจากปราบปรามผู้คิดมิชอบเพื่อระงับเหตุภายในตามสมควร และนอกจากชี้แจงให้คนไทยเข้าใจในโทษของลัทธินี้เพื่อมิให้ถูกล่อลวงชักจูงไปได้ง่ายๆให้คนรักและหวงแหนความเป็นอยู่อย่างไทย มิยอมให้ใครมา

¹¹⁴ หจข. ทม. 4.1.1.21.3/25 เรื่อง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ข่าวดัดจากหนังสือพิมพ์ ข่าวภาพ (29 มิถุนายน 2484 - 25 ตุลาคม 2501).

¹¹⁵ คู ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, **ปีศาจการเมือง** (พระนคร: บันดาลสาส์น, มปป).

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 50.

เปลี่ยนแปลงลงได้ง่ายๆ....ต้องจงรักภักดีต่อพระเจ้าอยู่หัว ต้องเคารพในฐานะ
อันชอบด้วยกฎหมายของรัฐบาล...”¹¹⁷

ข้อเขียนข้างต้นสะท้อนให้ประชาชนช่วยกันทำให้ชาติปลอดภัยจากลัทธินี้คือ ไม่เชื่อฟังคำ
โฆษณาจากกลุ่มคนที่เป็นคอมมิวนิสต์ และการป้องกันที่ดีที่สุดในเวลาเดียวกันคือต้องจงรักภักดีต่อ
สถาบันกษัตริย์

นอกจากนี้ในบทความนำของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ในหนังสือเรื่อง **ปีศาจการเมือง** ได้
กล่าวถึง “ปีศาจตัวใหม่” โดยกล่าวว่าลัทธิคอมมิวนิสต์เป็น “ปีศาจตัวเก่า” ขณะที่ลัทธิอะนาร์คิสต์
เป็น “ปีศาจตัวใหม่” คือกลุ่มคนที่ก่อให้เกิดภาวะสับสนและยุ่งยากในการปกครอง ดังที่เขาเรียกว่า
“...ญาติปีศาจในทางการเมืองของคนไทยที่คนไทยควรจะหวั่นวิตกนั้นหาได้มีแต่ลัทธิคอมมิวนิสต์
อย่างเดียว...”¹¹⁸ ส่วนในบทความอื่นๆ ที่ตีพิมพ์ ได้แก่ เรื่อง “เสรีภาพแห่งความกลัว” นอกจากนี้ก็
มีบทความของ “พลาญชัย” เรื่อง “คอมมิวนิสต์ภาคอีสานในทรรศนะของคนธรรมดา”¹¹⁹ ส่วนอีก
เล่มหนึ่งเป็นหนังสือเรื่อง **การต่อต้านคอมมิวนิสต์จักรวรรดินิยมแผนใหม่** ประกอบด้วยบทความ
ของ สิริ เปรมจิตต์ อันเป็นชื่อเดียวกับชื่อของหนังสือ มีบทความของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช
เรื่อง “ความทุกข์ทรมานแสนสาหัสของประชาชนในดินแดนจีนคอมมิวนิสต์” และบทความของ
ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เรื่อง “การแทรกซึมของศาสนาใหม่ (ลัทธิคอมมิวนิสต์)” ซึ่งได้นำทูลเกล้าฯ
ถวายรัชกาลที่ 9 โดยมีคำนิยมของพลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ เขียน
คำนิยมไว้ว่า “...ภัยคุกคามของฝ่ายคอมมิวนิสต์หรือภัยจากจักรวรรดินิยมแผนใหม่ ซึ่งมีต่อประเทศ
ไทยนั้น เป็นภัยที่แท้จริง ดังประจักษ์แก่พี่น้องชาวไทยอยู่ทั่วไป วิธีเผชิญภัยนั้นมิใช่อุบายเดียว คือ
ต่อสู้และต้านทาน...”¹²⁰

นอกจากนี้พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ ยังทรงแสดงปาฐกถา
ว่าด้วยสถานการณ์ประเทศไทยเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์ว่า “...คอมมิวนิสต์เป็นอันตรายต่อประเทศ
ไทย.... คนไทยไม่ควรหลงเชื่อคอมมิวนิสต์จะโจมตีชาติของเรา, ศาสนา, พระมหากษัตริย์และ

¹¹⁷ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ปัญหาประจำวัน," สยามรัฐ 4, 796 (วันเสาร์ที่ 24 มกราคม 2496): 3.

¹¹⁸ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, **ปีศาจการเมือง**, หน้า 49.

¹¹⁹พลาญชัย (นามปากกา), "คอมมิวนิสต์ภาคอีสานในทรรศนะของคนธรรมดา," ใน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์
ปราโมช, **ปีศาจการเมือง**, หน้า 156-170.

¹²⁰หจข. สบ. 19.3/8 เรื่อง คำบรรยายเรื่อง การใช้สงครามทางการเมืองเป็นเครื่องมือในการดำเนินการ
ของชาติ (9 มีนาคม 2493).

รัฐธรรมนูญ และคอมมิวนิสต์จะล้มสถาบันดั้งเดิมของเราเหล่านี้...”¹²¹ ขณะเดียวกันทรงระบุถึงกลุ่มที่เป็นคอมมิวนิสต์ในที่นี้ว่าเป็นกลุ่มคนจีนนั่นเอง

ขณะที่อีกบทความของ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ซึ่งได้ปาฐกถาเมื่อ วันที่ 9 มิถุนายน 2501 เรื่อง “การแทรกซึมของศาสนาใหม่ “ลัทธิคอมมิวนิสต์” ได้เสนอว่า ลัทธิคอมมิวนิสต์ไม่ได้มีภัยต่อทางด้านการเมืองและการเศรษฐกิจเท่าที่นั้น หากแต่มีลักษณะเดียวกับศาสนาใหม่ ทำให้เยาวชนจำนวนมากไปเข้ารับในลัทธิใหม่นี้ โดยเขากล่าวว่า

ถ้าลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นแต่เพียงลัทธิการเมืองหรือลัทธิเศรษฐกิจ ไม่ใช่ศาสนา ก็ไม่มีเหตุที่คนอย่างข้าพเจ้าจะรู้สึกวิตกมากมายอะไรนัก แต่โดยที่ลัทธินี้มีลักษณะเป็นศาสนา และสามารถทำให้คนเกิดศรัทธาเชื่อถือได้เหมือนศาสนา จึงเป็นเรื่องที่ทำให้วิตกถึงอนาคตของชาติและเยาวชนเป็นอย่างยิ่ง...¹²²

ขณะที่ข้อเขียนของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ใน สยามรัฐ ได้กล่าวถึงสภาพอันทุกข์เจ็ญของประชาชนในดินแดนจีนคอมมิวนิสต์ โดยบทความชิ้นนี้อ้างว่าผู้เขียนได้รับจดหมายของเพื่อนที่เคยไปอยู่ประเทศจีนและได้เล่าให้เห็นความทุกข์ยากลำบากของคนที่ถูกหลอกลวงให้ไปประเทศจีน โดยอ้างว่าจะได้รับความสบายต่างๆ ทั้งๆที่ระบบคอมมิวนิสต์ที่เงินเต็มไปด้วยปัญหาความอดอยากของผู้คน เพราะโคตรบริกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นของรัฐ ดังที่เขาเขียนบรรยายไว้ว่า

กล่าวคือริบที่ดินจากชาวไร่ชาวนาไปเป็นของรัฐจนหมด และไม่ยอมให้มีชีวิตส่วนตัวเหลืออยู่ในบรรดาชาวไร่ชาวนาทั้งหลาย ชาวไร่ชาวนาถูกบังคับให้เข้าไปอยู่ในสถานที่เดียวกัน กินอยู่ร่วมกันเช่นเดียวกับกรรมกรในโรงงานต่างๆ และให้ออกทำงานกสิกรรมแต่อย่างใดในกิจการของตนทั้งสิ้น....นอนรวมกันเหมือนอย่างกับกรรมทหาร แล้วก็รับประทานอาหารอย่างเดียวกันภายในห้องอาหารอันเดียวกันตามแต่ประชาคมจะหามาเลี้ยง...¹²³

¹²¹ หจข. สบ. 19.3/8 เรื่อง คำบรรยายเรื่อง การใช้สงครามทางการเมืองเป็นเครื่องมือในการดำเนินการของชาติ (9 มีนาคม 2493).

¹²² ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, “การแทรกซึมของศาสนาใหม่ “ลัทธิคอมมิวนิสต์” ใน สิริ เปรมจิตต์ การต่อต้านคอมมิวนิสต์จักรวรรดินิยมแผนใหม่, หน้า 176.

¹²³ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “สภาพชีวิตอันทุกข์ทรมานสาหัสของประชาชนในดินแดนจีนคอมมิวนิสต์,” ใน สิริ เปรมจิตต์, การต่อต้านคอมมิวนิสต์แผนใหม่, หน้า 198-199.

ดังนั้นจะพบว่าแนวทางการเขียนต่อต้านของกลุ่มปัญญาชนสายอนุรักษนิยม ดังเช่น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นการสื่อถึงสาธารณะโดยตรงโดยการชักชวน และชักจูงให้ประชาชนคล้อยตามดังวิธีการบรรยายภาพอันตรายของสภาพผู้คนในประเทศ คอมมิวนิสต์ อันเป็นวิธีการที่ต่างจากรัฐที่เน้นการปราบปราม ดังเช่นการออกพระราชบัญญัติการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495 โดยเน้นการปราบในลักษณะเหี้ยมโหดเพื่อกำจัดศัตรูทางการเมืองไปด้วยในขณะเดียวกัน

วาทกรรมว่าด้วยคอมมิวนิสต์นี้ เป็นกลวิธีการเขียนที่ชี้ให้เห็นความต่างของวาทกรรมสอง ชูระหว่างปัญญาชนสายอนุรักษนิยมกับปัญญาชนหัวก้าวหน้า ระหว่างการตีความถึงการต่อต้านคำว่า “จักรพรรดินิยมแผ่นใหม่” หรือ “จักรวรรดินิยมแผ่นใหม่” ซึ่งเป็นคำที่พวกเขาใช้ เพราะในกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าการต่อต้าน “จักรพรรดินิยมแผ่นใหม่” คือการต่อต้านระบบทุนนิยมที่มี สหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำ และใช้เป็นข้ออ้างเพื่อแทรกแซงประเทศต่าง ๆ ดังเช่น จิตร ภูมิศักดิ์ อ้างถึงลักษณะจักรพรรดินิยมว่ามีความหมายถึง “นายทุนนายหน้า นายทุนขุนนาง” โดยกล่าวว่า ลัทธิทุนนิยมผูกขาด คือการผูกขาดเพื่อให้นายทุนแสวงหากำไรขั้นสูงสุด โดยมีจักรพรรดินิยมภายนอก (สหรัฐอเมริกา) และกลุ่มศักดินาภายในร่วมมือกัน¹²⁴ ดังจะกล่าวในรายละเอียดอีกครั้งในบทต่อไป

ขณะที่ “จักรพรรดินิยมแผ่นใหม่” ของกลุ่มปัญญาชนหัวอนุรักษนิยมหมายถึง ลัทธิคอมมิวนิสต์ที่มีสหภาพโซเวียตเป็นผู้นำที่ได้พยายามเผยแพร่อุดมการณ์คอมมิวนิสต์ไปยังประเทศต่าง ๆ เช่นกัน

บทบาทของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ในฐานะนักหนังสือพิมพ์ เขาสามารถใช้ชื่อเขียนโจมตีรัฐบาล (สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม) ได้อย่างมีสีสัน หากแต่บางครั้ง เขาก็ละเว้นการโจมตี หากนโยบายของรัฐสอดคล้องกับอุดมคติของเขา เช่น สนับสนุนนโยบายต่างประเทศของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในการคบหากับสหรัฐอเมริกาและคัดค้านกลุ่มประเทศคอมมิวนิสต์ รวมทั้งเขียนวิพากษ์วิจารณ์กลุ่มก้าวหน้าที่คัดค้านนโยบายของรัฐบาล ฉะนั้น หากบทบาทของรัฐสอดคล้องกับอุดมคติส่วนตัว ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชก็จะช่วยฝ่ายรัฐต่อต้านกลุ่มหัวก้าวหน้า ดังเช่น บทความใน สยามรัฐ นับแต่ปี พ.ศ. 2495 ถึงต้นทศวรรษ 2500 จะพบว่ามี บทความที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์ และวิพากษ์วิจารณ์พวกกลุ่มหัวก้าวหน้า เช่น การวิจารณ์การที่กลุ่มพวกหัวก้าวหน้าสนับสนุนนโยบายความเป็นกลาง ในบทความเรื่อง "ประชุมหาอะไร" อันเป็น บทความวิจารณ์การประชุมประเทศไมฟีคไฟฝ่ายใดที่เมืองบันดุง ประเทศอินโดนีเซีย (พ.ศ. 2498)¹²⁵

¹²⁴ สมสมัย ศรีสุพรรณ (นามปากกา), "โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน," นิติศาสตร์รับศตวรรษใหม่, ๗: ๔ (เดือนรับ ๒๕ พุทธศตวรรษ): 357-358.

¹²⁵ ไพร่ควิทยากร เขียงกุล, ศึกษาบทบาทและความคิด ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, หน้า 49-55, 63.

การที่เขาเห็นคอมมิวนิสต์เป็นศัตรู เนื่องจากเขาเห็นว่าเป็นระบบที่เป็นศัตรูอย่างสำคัญ ต่อการสถาปนาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะสถาบันกษัตริย์นั้นได้รับการปกป้อง จากงานเขียนของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นับแต่มีการเสด็จนิวัติคืนสู่ประเทศไทยของในหลวง รัชกาลที่ 9 ในปี พ.ศ. 2493 เขาก็แสดงจุดยืนอย่างเด่นชัดต่อการทำหน้าที่ดังกล่าว ความจงรักภักดี ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นดังภาพของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ทรุดนั่งกอดขาในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่สมบัติ ภูเก้าภูงาญน์นำมาตีพิมพ์พร้อมกับกล่าวว่าภาพนี้สะท้อน ความเป็น “คึกฤทธิ์ ปราโมช” ได้ตลอดทั้งชีวิต¹²⁶

ในเวลาเดียวกันกับที่กลุ่มปัญญาชนสายอนุรักษนิยมเริ่มเขียนโจมตีถึงกลุ่มที่มีแนวคิดใหม่ และสร้างภาพ “ศัตรูของชาติ” อยู่ นั่น ก็สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มอำนาจทางการเมืองที่ ต้องการกำจัดและปราบปรามกลุ่มที่เป็นอันตรายต่อความมั่นคงทางการเมืองของพวกเขา ดังจะเห็นว่า ได้มีการหวนกลับมาใช้พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์อีกครั้งใน พ.ศ. 2495 (หลังจากถูกยกเลิกเมื่อ พ.ศ. 2489 โดยพระราชบัญญัติยกเลิกกฎหมายว่าด้วยคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2489) โดยรัฐให้เหตุผลว่า

เพื่อตรากฎหมายป้องกันและปราบปรามการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ด้วยปรากฏ ว่าในปัจจุบันนี้ ประเทศต่าง ๆ ในโลกได้แบ่งแยกออกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งนิยม ในระบอบเสรีประชาธิปไตย อีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเป็นส่วนน้อยนิยมในระบอบคอมมิวนิสต์ ทางฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้เผยแพร่ลัทธินิยมและระบอบของตนโดยก่อให้เกิดความ บั่นป่วนในบ้านเมืองยุ้งให้ประชาชนกระด้างกระเดื่องต่อองค์กรบริหารราชการ แผ่นดิน ก่อให้เกิดความเกลียดชังระหว่างประชาชนด้วยกัน และในที่สุดมุ่งหมาย จะได้นำลัทธิตองตนเข้ามาใช้เป็นระบอบการปกครองประเทศไทยกำลังถูก คุกคามด้วยภัยคั่งงว้านี้ จึงเป็นการจำเป็นที่ต้องตรากฎหมายเพื่อป้องกันและปราบ ปรามการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ เพื่อความปลอดภัยและความมั่นคงของ ประเทศชาติและประชาชน...¹²⁷

¹²⁶ สมบัติ ภูเก้าภูงาญน์, ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, หน้า 72, 77-83

¹²⁷ พัดน์ นิลวัฒน์านนท์, พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495 พร้อมด้วย บันทึกความสำคัญกับมีแถลงการณ์สำนักนายกรัฐมนตรี และคำสั่งกรมตำรวจ (พระนคร: โรงพิมพ์ดำรงราชการ พิมพ์, 2499). หน้า 1-2.

ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้รัฐใช้กฎหมายฉบับนี้ซึ่งโดยนัยคือการปราบปราม “ศัตรูทางการเมือง” หากแต่รัฐได้อ้างว่าเพื่อปราบปรามศัตรูของชาติ

กล่าวโดยสรุป กลุ่มอนุรักษนิยมทุกกลุ่มได้ทำการผลิตซ้ำวาทกรรมกระแสหลักในช่วงทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500 ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่าเป็นการรื้อฟื้นแนวคิดแบบเดิมกลับมาสร้างความเข้มแข็งให้สถาบันการปกครอง โดยเฉพาะในประเด็นว่าด้วยการรื้อฟื้นอุดมคติเดิมว่าด้วยเรื่อง "ชาติไทย" กลับมาอีกครั้ง อุดมการณ์ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ถูกนำมาปรับใช้อุดมการณ์และผลประโยชน์ของกลุ่มต่างๆ ในสังคม โดยเฉพาะกลุ่มอนุรักษนิยมดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น กล่าวได้ว่ากลุ่มเหล่านี้ได้นำเอาแนวคิดซึ่งเป็นวาทกรรมกระแสหลักกลับมาผลิตซ้ำใหม่ด้วยเงื่อนไขทางสังคมและการเมืองที่แตกต่างไปจากเดิม เช่น การรื้อฟื้นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในยุคนี้ก็เพื่อต้องการรักษาสถานะและความมั่นคงให้กับกลุ่มของตนเองในทางการเมือง เช่น กลุ่มนักการเมืองและกลุ่มทหาร และบางกลุ่มก็ตอบสนองต่ออุดมคติส่วนตัว ดังเช่นกลุ่มปัญญาชนฝ่ายอนุรักษ

ช่วงต้นทศวรรษ 2500 ในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ผนวกเอาอุดมการณ์ทั้งแบบเก่า (จากกลุ่มชนชั้นสูงในทศวรรษ 2450-2460) และแบบใหม่ (จากกลุ่มปัญญาชนฝ่ายอนุรักษนิยม ทศวรรษ 2490) มาสร้างจินตภาพที่ชัดเจนขึ้นในการยกฐานะสถาบันกษัตริย์เป็นศูนย์กลางจิตใจของชาติ การผลิตซ้ำอุดมการณ์นี้สามารถหลอมสถาบันพระมหากษัตริย์ เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับความเป็น "ชาติ" ได้อย่างกลมกลืน และทำให้สถาบันนี้กลายเป็นแหล่งอำนาจของรัฐบาลได้สำเร็จในเวลานั้น

ขณะเดียวกันเพื่อให้เกิดความสามัคคีในชาติ และทำให้ "ชาติ" ในจินตภาพของคนเหล่านี้ อยู่รอดปลอดภัยจึงจำเป็นต้องสร้างจินตนาการ "ศัตรูของชาติ" ขึ้นมาโดยอธิบายว่าเป็นศัตรูที่มุ่งโค่นล้มชาติและสถาบันอันสูงสุดของชาติ คือสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งทุกกลุ่มทั้งกลุ่มนักการเมือง กลุ่มทหาร กลุ่มปัญญาชนต่างเห็นสอดคล้องตรงกันว่า ภัยคอมมิวนิสต์เป็นภัยร้ายแรงต่อความมั่นคงของชาติ จึงจำเป็นต้องขจัดออกไป

ผลพวงที่ตามมาคือความพยายามของฝ่ายรัฐที่จะใช้แนวคิดดังกล่าวกวาดล้างฝ่ายที่มีอุดมการณ์ตรงข้ามกับรัฐของรัฐ โดยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามมีการกวาดล้างกลุ่มนักคิด นักเขียนในเหตุการณ์ "กบฏสันติภาพ" (พ.ศ. 2495) และในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์มีการประกาศจับกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า รวมทั้งนักคิด นักเขียน นักหนังสือพิมพ์อื่น ๆ ด้วย ใน พ.ศ. 2501 อันเป็นการทำลายวาทกรรมเรื่อง "ชาติไทย" ที่ฝ่ายปัญญาชนหัวก้าวหน้าพยายามสร้างขึ้นในทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500 เป็นการ "ปิดเสียง" ที่พยายามจะสร้างวาทกรรมชุดใหม่ที่แตกต่างจากวาทกรรมกระแสหลัก ดังจะอภิปรายประเด็นนี้ในบทต่อไป

บทที่ 5

วาทกรรมเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในระหว่าง พ.ศ. 2490-2505

กระบวนการสร้าง “วาทกรรมกระแสหลัก” เรื่อง “ชาติไทย” ในทศวรรษ 2490 เป็นไปตามที่ได้ศึกษาวิเคราะห์ในบทที่ผ่านมา อย่างไรก็ตามไม่ได้หมายความว่า การสร้างวาทกรรมกระแสหลักที่ผ่านมาจะราบรื่นปราศจากการโต้แย้ง หรือปราศจากการปะทะกับความรู้ชุดอื่นหรือวาทกรรมอื่น ๆ ในทุกช่วงเวลา “วาทกรรมกระแสหลัก” ผลิตความรู้ว่าด้วยเรื่อง “ชาติไทย” ก็ต้องปะทะกับชุดความรู้อื่นที่อาจมองแตกต่างออกไป หรือมีมโนทัศน์ที่ไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับอุดมการณ์ของรัฐเสมอไป¹ การศึกษาในบทนี้ต้องการนำเสนอ มโนทัศน์หรือวาทกรรมอื่นที่เสนอมุมมองที่แตกต่างจาก “วาทกรรมกระแสหลัก” ในงานของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2490 ซึ่งมีมโนทัศน์ว่าด้วยเรื่อง “ชาติไทย” ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2490 ที่จะกล่าวถึงต่อไป ข้างหน้าไม่ได้ปฏิเสธหรือรื้อถอนความรู้ของ “วาทกรรมกระแสหลัก” เสียทั้งหมด แต่ก็มีประเด็นสำคัญบางประการที่โต้แย้งและนำเสนออุดมคติใหม่ที่ต่างออกไป ซึ่งในบทนี้จะกล่าวในประเด็นหลักว่าด้วยวาทกรรมเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” และมีเพียงบางส่วนที่จะกล่าวถึงวาทกรรมเรื่อง “อัตลักษณ์ไทย”² และความ “รักชาติ”

¹ประเด็นนี้มีงานที่ศึกษาไว้บ้างแล้วในงานบางชุดของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เช่น *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์: ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก*, และ *โปรดดูคำแนะนำในงานเล่มนี้โดย ชงชัย วินิจจะกูล* หน้า (๑๑)-(๑๘).

²“อัตลักษณ์ไทย” ในที่นี้หมายถึงการให้ความหมาย ความสำคัญของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่สามารถบ่งบอกหรือเป็นตัวแทนในการแสดงออกถึงความเป็นไทย เพื่อตอบสนองต่อบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัย เช่น ศาสนา พระมหากษัตริย์ ภาษาและวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือ เชื้อชาติ เป็นต้น โปรดดูเพิ่มเติมในงานที่มีการศึกษาถึงการสร้าง “อัตลักษณ์ไทย” มาแล้ว เช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์: ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538). สายชล วรรณรัตน์, *สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546).

5.1 วาทกรรมเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า

การศึกษาในประเด็นหัวข้อที่ศึกษานี้ ต้องการชี้ให้เห็นจุดเปลี่ยนของการให้หรืออธิบาย หรือการนำเสนอโครงเรื่องใหม่แก่ ประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” อันอาจเรียกได้ว่าเป็นวาทกรรม ชุดแรกที่ต่อต้านการครอบงำการสร้างความรู้ด้วยเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” โดยการมอง ผ่านงานเขียนเล่าเรื่องหรือบรรยาย (narrative) ว่าด้วยอดีตของไทยของปัญญาชนหัวก้าวหน้าโดยจะ เน้นงานของจิตร ภูมิศักดิ์ ขณะเดียวกันจะกล่าวถึงงานเขียนอื่น ๆ ด้วย ซึ่งผลิตผลงานที่สำคัญที่ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยออกมาในช่วงต้นทศวรรษ 2500

5.1.1 วาทกรรมประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ในจินตภาพของปัญญาชนนักเขียนท้องถิ่น

ดังที่ได้กล่าวในรายละเอียดไว้ในบทที่ 2 ว่า ประเทศไทยในยุคทศวรรษ 2480 ได้ดำเนินการ สร้างเสริมประดิษฐกรรมวัฒนธรรมและอัตลักษณ์แห่งชาติขึ้น โดยเน้นความเป็นเอกภาพ (unity) หรือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้น เช่น การประกาศ “วันฉัตรมงคลแห่งชาติ” ขึ้นในปี พ.ศ. 2487³ เพื่อส่งเสริมความรักชาติ และพยายามฟื้นฟู ประดิษฐ์ “วัฒนธรรมท้องถิ่นไทยงาม” เช่นการจัด “งานวันฉัตรลำปาง” คราวฉลองวันชาติให้ประชาชนในท้องถิ่นเกิดความรู้สึกร่วมในวัฒนธรรม เดียวกัน อันเป็นความพยายามของรัฐในการพยายามสถาปนาวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เป็นอันหนึ่งอัน เดียวกับวัฒนธรรมของชาติจากส่วนกลาง

อย่างไรก็ตามได้ปรากฏความเคลื่อนไหวในอีกด้านหนึ่งที่แตกต่างจากการดำเนินงานของรัฐ ซึ่งปรากฏขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 ต่อต้นทศวรรษ 2500 ได้แก่ความเคลื่อนไหวการเกิดงานเขียน ประเภทกึ่งสารคดีกึ่งวิชาการว่าด้วยการค้นหาร่องรอย ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนหรือ ของท้องถิ่น ตลอดจนทั้งความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ทั้งที่ปรากฏในสังคมไทยและในดินแดน รอบข้าง ความเคลื่อนไหวดังกล่าวนี้น่าสนใจในแง่ที่เป็นจุดเริ่มต้นของการพยายามค้นหารากเหง้า ที่มาของตนเอง การสืบค้นดังกล่าวได้นำไปสู่คำถามถึงองค์ความรู้ที่เคยถูกวาทกรรมกระแสหลัก สร้างความรู้มาโดยตลอด แม้ว่างานเขียนเหล่านี้ อาจไม่สามารถเรียกว่าเป็นการรื้อถอน โครงเรื่อง ประวัติศาสตร์ทั้งหมด แต่วาทกรรมชุดนี้คือการสร้างความรู้เรื่องราวของชุมชนท้องถิ่นในฐานะที่

³โปรดดูใน หจข. สร. ร.7-ร. 8.1 เรื่อง ประกาศวัฒนธรรมแห่งชาติ (สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ). 27 เมษายน 2487 - 23 กรกฎาคม 2487.

เป็นหน่วยหนึ่งของรัฐไทย อีกทั้งแง่มุมจากสิ่งที่พวกเขาได้จากการค้นคว้าหรือการเขียนได้แสดงให้เห็นว่าพวกเขามีจินตภาพถึงความเป็นมาของชุมชนของพวกเขาที่มองต่างจากรัฐ

ในทศวรรษ 2490 งานเขียนเหล่านี้อาจผสมปนเปกกับงานของนักวิชาการ ทั้งนักวิชาการของหน่วยงานของรัฐ และปัญญาชน นักคิด นักเขียนอิสระ งานเขียนเหล่านี้กระจัดกระจายในรูปแบบหลากหลาย ทั้งงานที่เรียบเรียงเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สภาพบ้านเมือง วิถีชีวิตของผู้คน และในเชิงวัฒนธรรมท่องเที่ยว เช่น งานของมานิต วัลลิโกดม (ซึ่งเป็นนักวิชาการของกรมศิลปากร) เรื่อง “นำเที่ยวพิมายและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมา” (พ.ศ. 2499) “สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน” (พ.ศ. 2502) บรรจบ พันธุเมธา (นักวิชาการ) เขียนเรื่อง “กาเลหม่านไต” (พ.ศ. 2499) ขณะที่นักเขียนอิสระที่มีนามปากกาว่า “บ. บุญคำ” เขียนเรื่อง “เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน” (พ.ศ. 2498) นักเขียนนามปากกา “สารนาถ” เขียนเรื่อง “เยี่ยมไทยอาหมสายเลียดเรา” (พ.ศ. 2499) และนอกจากนี้ยังมีนักเขียนอิสระอื่น ๆ ที่มีผลงานเขียนเกี่ยวกับท้องถิ่นที่น่าสนใจ เช่น เดิม วิภาคย์พจนกิจ เขียนเรื่อง “ฝั่งขวาแม่น้ำโขง” (พ.ศ. 2499) ซึ่งต่อมาในการจัดพิมพ์ครั้งหลัง ๆ ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “ประวัติศาสตร์อีสาน” (พ.ศ. 2512, 2542) แต่ที่น่าสนใจและจะนำมากล่าวถึงในที่นี้คืองานเขียนของกลุ่มนักเขียนท้องถิ่นภาคเหนือ* ดังเช่นกลุ่มนักเขียนจากล้านนา อาทิ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ซึ่งเป็นคนท้องถิ่นจังหวัดเชียงราย สุพจน์ แจ็งเร็ว ได้เขียนบทนำของหนังสือเรื่อง **ชาวเขาในเชียงราย** ว่า บุญช่วย ศรีสวัสดิ์เป็นทั้งนักเขียนและนักการเมืองท้องถิ่นที่สนใจศึกษาเรื่องราวมานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ของชนเผ่าต่างๆ ทั้งในไทยและเอเชียอาคเนย์ และผลงานเล่มนี้ของเขาเมื่อถูกตีพิมพ์ก็ได้รับการต้อนรับอย่างดี ทั้งหนังสือพิมพ์และนิตยสารยุคนั้น เช่น **ไทยใหม่** และ **สยามสมัย** ต่างก็กล่าวชื่นชมว่าเป็นงานเขียนสารคดีหมายเลขหนึ่งในตลาดในขณะนั้น และจิตร ภูมิศักดิ์ เองได้เคยใช้งานของบุญช่วยอ้างอิงเมื่อเขียนเรื่อง **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม**⁴ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ มีผลงานที่ทิ้งไว้คนรุ่นหลังได้ศึกษา เช่น เรื่อง **สามสิบชาติในเชียงราย** (พ.ศ. 2493) **ไทยสิบสองปันนา** (พ.ศ. 2498) **คนไทยในพม่า** (พ.ศ. 2503) **ชาวเขาในไทย** (พ.ศ. 2507) งานของ สงวน โชติสุขรัตน์ ซึ่งเป็นคนท้องถิ่น เช่นกันเขียนเรื่อง **ไทยยวนหรือคนเมือง** (พ.ศ. 2501),

* เนื่องจากข้อจำกัดของเวลาในการวิจัย ในที่นี้ผู้วิจัยจึงไม่สามารถลงไปศึกษาค้นคว้างานเขียนที่เกี่ยวกับของทุกภูมิภาคได้

⁴โปรดดูสุพจน์ แจ็งเร็ว, “บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ส.ศ. นักเขียน ชีวิตกับงานของเขา,” ใน บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, **ชาวเขาในไทย** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า (๑๑)-(๕๕). และดูจากการใช้ผลงานของบุญช่วยอ้างอิงในงานของ จิตร ภูมิศักดิ์, **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะสังคมของชื่อชนชาติ ฉบับสมบูรณ์** (กรุงเทพฯ: เกล็ดไทย, 2535).

ตำนานเมืองเหนือ (พ.ศ. 2505), ประเพณีและวัฒนธรรมของไทยภาคเหนือ (พ.ศ. 2499) งานของ บุญเสริม สาตราภัย เขียนเล่าเรื่องจากภาพถ่ายเก่า ๆ เกี่ยวกับจังหวัดเชียงใหม่ใน ภาพจากอดีต (พ.ศ.2500) และ เที้ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน (พ.ศ.2499) งานของปราณี ศิริธร ณ พัทลุง เรื่อง เพ็ชรลานนา (พ.ศ. 2507) ซึ่งเป็นงานเขียนเชิงชีวประวัติบุคคลคนสำคัญในท้องถิ่นภาคเหนือ เช่น เจ้าดารารัศมี ครูบาศรีวิชัย หรือตระกูลคหบดีในท้องถิ่น และงานของพระประศาสน์ สุตะคม แบบเรียนภาษาเมืองเหนือ (พ.ศ. 2497) เป็นหนังสือที่ให้ความสำคัญสำหรับการเรียนตัวอักษรของท้องถิ่นภาคเหนือ ซึ่งกล่าวได้ว่าส่วนกลางได้เพิกเฉยหรือไม่เคยให้ความสำคัญกับการเรียนรู้อักษรและภาษาของท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นของภาคเหนือ ภาคอีสาน หรือภาคใต้ นับแต่รัฐไทยได้จัดการปฏิรูปการศึกษาแบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และบังคับให้มีการใช้ภาษาภาคกลางเป็นภาษาไทยแห่งชาติ เป็นต้นมา

งานที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ในด้านหนึ่ง บางส่วนดูเหมือนไม่แตกต่างจากความรู้อาทรกรรม กระแสหลักในการสนับสนุนแนวคิดของรัฐไทยในการค้นหาอดีตของชนชาติไทย แต่ถ้าหากดูจาก คำนำและเนื้อหาบางส่วนของหนังสือบางเล่มก็ได้สะท้อนแนวคิดที่เป็นปฏิกิริยาต่อพวกนักปราชญ์ ราชบัณฑิตที่รอบรู้อัจฉริยภาพยาวนานในสังคมไทย ดังเช่น งานของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ กล่าวถึงวรรณคดีของชาวไทยลื้อไว้ว่า “...เป็นที่น่าเสียดาย คนไทยภาคกลางเรานำมาคัดลอกเขียน แต่งให้ดีขึ้น แล้วก็กลับประณามว่าวรรณคดีของชาวเหนือ ตลอดจนตำรับตำราเก่าๆ เหล่านั้นเป็นของคร่ำครึหาสาระไม่ได้...” และ “...พวกนักปราชญ์ราชบัณฑิตของไทยเราไม่ได้สนใจศึกษาภาษา อักษรศาสตร์ไทยเดิมเหล่านี้...”⁵ ในอีกด้านหนึ่งงานเขียนเหล่านี้ก็เปิดโฉมหน้าประวัติศาสตร์อีก ด้านหนึ่งที่รัฐไม่เคยกล่าวถึง คือภาพความเคลื่อนไหวของผู้คน ของกลุ่มชนต่าง ๆ ที่ตั้งถิ่นฐานในที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ และชนบางกลุ่มนอกประเทศ ที่มีการติดต่อสัมพันธ์กัน ต่างมีรากที่มา มีวิถีชีวิต มีวัฒนธรรม และภาษาที่เป็นมรดกสำคัญของพวกเขาเหล่านั้น ขณะที่งานเขียนบางชิ้นได้ชี้ให้เห็น พัฒนาการของกลุ่มคนที่มีปฏิสัมพันธ์กัน หยิบยืม แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน การไหลเวียน ถ่ายเทระหว่างวัฒนธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ จึงให้ภาพผู้คนที่มิได้เป็นแบบแผนเดียวกันทั้งหมด หากแต่มีทั้งความต่างบางอย่างและความเหมือนบางอย่าง เช่น ลักษณะวัฒนธรรมประเพณีของ ท้องถิ่นทางภาคเหนือก็ละม้ายคล้ายคลึงกลุ่มชนในลาวและกลุ่มชนสิบสองปันนาทางตอนใต้ของจีน หรือ วัฒนธรรมของกลุ่มชนทางภาคใต้ก็คือลักษณะทางวัฒนธรรมของชนชาวมุสลิมตั้งที่อยู่ในภาคใต้ของไทยและในคาบสมุทรมลายู เป็นต้น

⁵อ้างจาก สุพจน์ แจ้งเร็ว, “บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ส.ส. นักเขียน ชีวิตกับงานของเขา,” ใน ชาวเขาในไทย, หน้า (๔๕).

ฉะนั้น การที่ปรากฏงานเขียนเกี่ยวกับท้องถิ่น ทั้งที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับ ภาษา วัฒนธรรม ประเพณี ประวัติ ความเป็นมาของชุมชน และลักษณะชาติพันธุ์ของนักเขียนท้องถิ่นเหล่านี้ จึงอาจเกิดจากสำนึกส่วนหนึ่งที่อยากรู้ความเป็นมา รากเหง้าในอดีตของตนเอง ขณะเดียวกันก็ได้ศึกษาเรียนรู้และเปรียบเทียบกับกลุ่มชนอื่น ๆ ที่อยู่ข้างเคียง งานเหล่านี้จึงให้ภาพที่มีความหลากหลายของกลุ่มชนต่างๆ ที่รวมอยู่ภายใต้ “รัฐประชาชาติ” อันเป็นสำนึกที่แตกต่างจากที่รัฐพยายามสร้างภาพความเป็นหนึ่งเดียว (unity) ดังเช่นที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นของภาคเหนือคือหนังสือพิมพ์ **คนเมือง**

หนังสือพิมพ์ฉบับนี้อาจเป็นเพียงตัวอย่างเดียว แต่ก็ได้ชี้ให้เห็นนัยบางอย่างที่เป็นปรากฏการณ์ ความเคลื่อนไหวในช่วงทศวรรษ 2490 ได้ปรากฏขึ้นในหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นภาคเหนือ เป็นปรากฏการณ์ที่ชี้ให้เห็นสำนึกเรื่อง “ท้องถิ่น” ซึ่งเป็นวาทกรรมชุดหนึ่งที่ได้สร้างความรู้ที่แตกต่างจากของรัฐ ดังในบทความ คอลัมน์ต่างๆ อาทิ บทความ “ศรีภูมิราชนิเวศน์” โดยนักเขียนนามปากกา “เสมาเมืองเหนือ” ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น เช่น การก่อสร้างราชสำนักสมัยพระเจ้าติโลกราชของเชียงใหม่⁶ หรือการโต้แย้งประวัติศาสตร์จากทัศนะของส่วนกลาง เกี่ยวกับเรื่อง “กบฏเงี้ยวเมืองแพร่”⁷ หรืองานเขียนที่พยายามศึกษาถึงต้นเค้าที่มาของลานนาของไกรศรีนิมมานเหมินท์ ที่ตั้งคำถามว่า “...ข้าพเจ้าเคยสนใจและเคยตั้งคำถามตนมานานว่า ในสมัยโบราณคนไทยในจังหวัดภาคเหนือ หรือที่เรียกว่า “ลานนาไทยเขาเรียกตัวเองว่าอะไร...มีที่มาทางประวัติศาสตร์เป็นอย่างไร?...”⁸ และจากการพยายามค้นคว้าหาหลักฐาน เขาเสนอสมมุติฐานว่า

ข้าพเจ้าได้พยายามตรวจสอบหลักฐานต่างๆของอาณาจักรสุโขทัย ไม่ได้พบคำว่า “ลาว” ที่ใช้ในล้านนาไทยเลย คำว่าลาวนี้เพิ่งจะมีมาเรียกชาวไทยในล้านนาไทยในสมัยตอนปลาย ๆ ของกรุงศรีอยุธยาเอง ตั้งแต่นั้นมาจนตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ ชาวไทยในภาคเหนือถูกเรียกว่า “ลาว” ฉะนั้นจึงเชื่อแน่ว่าในสมัยที่ล้านนาไทย ยังมีกษัตริย์ปกครองเป็นอิสระ คงเรียกตัวเองว่า “ไทย” หรือ “ไต” หรือ “หมูไตเฮา” หรือ “ไตยวน” คำว่า “คนเมือง” น่าจะเริ่มใช้สมัยวงศ์เจ้าเจ็ดตน ชาวไทยในจังหวัดภาคเหนือเรียกตนเองว่า “คนเมือง” และเรียกภาษาของเขาว่า “คำเมือง” ซึ่ง

⁶เสมาเมืองเหนือ (นามปากกา), “ศรีภูมิราชนิเวศน์,” **คนเมือง** (18 กันยายน 2496).

⁷คนเก่า (นามปากกา), “กบฏเงี้ยว,” **คนเมือง** (18 กันยายน 2496).

⁸ไกรศรี นิมมานเหมินท์, “คนยวน=คนเมือง,” **คนเมือง** (6 มกราคม 2497).

คงหมายความว่าเป้นคนที่ไม่อยู่บนเขาแต่อยู่ในที่ราบ เป้นคนที่เจริญแล้วไม่ใช่คนป่าเถื่อน”⁹

งานดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นรากเหง้าของประวัติศาสตร์ของชุมชนว่ามีความหลากหลาย เผ่าพันธุ์ หลากหลายทางวัฒนธรรม และกลุ่มคนทั้งหลายเหล่านี้ก็ถูกผนวกเข้ามาเป็นประชากรที่อยู่ภายใต้รัฐเดียวกัน งานเขียนเหล่านี้สะท้อนให้เห็นภาพที่เกิดจากชุมชนระดับล่าง หรือระดับเล็กๆ อันเป็นภาพความเคลื่อนไหวของผู้คนในท้องถิ่นต่าง ๆ แสดงให้เห็นกลิ่นอายของบรรยากาศการนำเสนอโครงเรื่องแบบประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ก่อตัวขึ้นในปลายทศวรรษ 2490 และแนวการศึกษานี้ได้ขยายเพิ่มขึ้นอีกในสองสามทศวรรษต่อมา

ความเคลื่อนไหวของกระแสความคิดเหล่านี้ แสดงให้เห็นสำนึกชุดใหม่ที่ก่อตัวและพร้อมที่จะสื่อออกมาทางข้อเขียนแก่สาธารณะ อันเป็นกระแสแนวคิดที่ว่าด้วยสำนึกเรื่อง “ชาติ” ใหม่ๆ ที่แตกต่างจากกรอบแนวคิดของรัฐที่ปลูกฝังสู่สังคมอันเป็นจินตภาพที่มองไม่เห็นชุมชนเหล่านี้ ฉะนั้นแม้งานเขียนท้องถิ่นเหล่านี้ไม่อาจเรียกว่าเป็นการรื้อถอนประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ก็จริง แต่ก็ได้เพิ่มเติมบางส่วนของประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” แต่เดิมไม่เคยมองเห็นหรือไม่เคยให้ความสำคัญมาก่อนคือประวัติศาสตร์ของชุมชน ท้องถิ่นต่าง ๆ

5.1.2 วาทกรรมประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ในจินตภาพของจิตร ภูมิศักดิ์

จิตร ภูมิศักดิ์ เป็นปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่มีความโดดเด่นในฐานะที่เป็นผู้แสวงหาความรู้ อยู่ตลอดเวลา เนื่องจากเขาทำงานอย่างต่อเนื่องในบรรดากลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้านับแต่กลางทศวรรษ 2490 ต่อต้นทศวรรษ 2500 แม้จะถูกจับขังคุกก็ตาม โดยเฉพาะการเขียนผลงานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ไทย และกล่าวได้ว่าเขาได้พัฒนาความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยอย่างไม่หยุดนิ่ง หากดูจากช่วงเวลาที่เขาผลิตผลงานชิ้นสำคัญไล่เรียงมานับตั้งแต่ โคมหน้าของ **ศักดิ์นาไทยในปัจจุบัน** ในปี พ.ศ. 2500 โดยใช้นามปากกาว่า สมสมัย ศรีสุทธรพรณ ตีพิมพ์ในวารสาร **นิติศาสตร์รับศตวรรษใหม่** หลังจากนั้นไม่กี่ปีเขาได้ผลิตผลงานประวัติศาสตร์อื่น ๆ ตามออกมา โดยมีทัศนคติมุมมองที่เปิดกว้างต่อการวิพากษ์และการตีความมากกว่างานชิ้นแรก แต่งานเขียน

⁹ไกรศรี นิมมานเหมินท์, “คนขวน=คนเมือง,” **คนเมือง** (6 มกราคม 2497).

เรื่อง โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน มีผู้กล่าวขานถึงมากที่สุด รวมทั้งการถูกนำกลับมาตีพิมพ์หลายครั้งด้วยกัน จนกลายเป็นประวัติศาสตร์ในตัวของมันเอง¹⁰

ข้อที่น่าสังเกตในที่นี้คือ แม้ว่า โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน เป็นหนังสือเล่มแรกที่ส่งผลกระทบต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ แต่ผลงานชิ้นนี้เป็นแค่จุดเริ่มต้นที่ จิตร ภูมิศักดิ์กล้าเปิดแนวทางการทะลวงกรอบวิธีคิดเกี่ยวกับการเล่าเรื่องในประวัติศาสตร์ไทยใหม่ โดยอาศัยเครื่องมือที่เรียกกันว่า “ทฤษฎีมาร์กซิสม์” ในการเปลี่ยนโครงเรื่องใหม่ในการเล่าประวัติศาสตร์ หรือเล่าพัฒนาการของสังคมไทยแบบใหม่ ที่เน้นการจัดลำดับเวลาตามการเปลี่ยนแปลงพื้นฐานการผลิต อันหมายถึงเน้นความสำคัญของระบบเศรษฐกิจเป็นตัวชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ โดยมีพลังขับเคลื่อนที่สำคัญคือ การต่อสู้ระหว่างชนชั้นต่างๆ เช่น ระหว่างชนชั้นผู้ปกครองกับชนชั้นผู้ถูกปกครอง ระหว่างขุนนางเจ้าของที่ดินกับชาวนา ระหว่างนายทุนกับกรรมกร เป็นต้น

ดังที่ได้กล่าวถึงความเคลื่อนไหวของกระแสสังคมนิยมที่แผ่เข้ามาในสังคมไทยหลังสงครามโลกครั้งที่สองมาแล้ว (โปรดดูบทที่ 3) จะเห็นว่าบรรยากาศทางการเมืองหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นบรรยากาศที่เปิดจนถึงต้นทศวรรษ 2490 ดังเช่น การยกเลิกกฎหมายการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ในปี พ.ศ. 2489 ทำให้การศึกษาลัทธิมาร์กซิสม์เป็นไปอย่างเปิดเผยและกว้างขวาง และกลายเป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในเวลาต่อมา นอกจากนี้แล้ว กระแสแนวคิดอีกกระแสหนึ่งที่เข้าสู่สังคมไทยและเผยแพร่ในหมู่นักปัญญาชนนั้นได้แก่ “ทฤษฎีกิ่งเมืองขึ้น-กิ่งศักดินา” อันเป็นกระแสที่มาจากจีนที่เหมาเจ๋อตุงและพรรคคอมมิวนิสต์จีนเขียนขึ้นเพื่อวิเคราะห์สังคมจีนก่อนการปฏิวัติ ซึ่งต่อมาถูกนำมาแปลในชื่อเรื่อง **สรรนิพนธ์ของเหมาเจ๋อตุง**¹¹

ในกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่เริ่มนำเอาทฤษฎีดังกล่าวมาทดลองมาใช้อธิบายสังคมไทยคือ เดชา รัตตโยชิน และ อรัญญ์ พรหมชมพู หรืออุดม สีสุวรรณ ซึ่งในปี พ.ศ. 2493 เดชา รัตตโยชินได้ตีพิมพ์งานเรื่อง **วิวัฒนาการของสังคม** โดยสำนักพิมพ์มหาชนของพรรคคอมมิวนิสต์

¹⁰งานส่วนใหญ่ที่ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์นิพนธ์สมัยใหม่ หรืองานศึกษาที่พาดพิงถึงกลุ่มปัญญาชนฝ่ายหัวก้าวหน้ามักหยิบงานชิ้นนี้ของจิตร ภูมิศักดิ์ มากกล่าวถึงอยู่เสมอ เช่นงานของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์,” ใน **ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519) ชัยอนันต์ สมุทวณิช, **ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย** (กรุงเทพฯ: นำอักษรการพิมพ์, 2519) สมเกียรติ วันทะนะ, “ลัทธิมาร์กซ์-จิตร ภูมิศักดิ์-และประวัติศาสตร์ไทย,” ใน **สังคมศาสตร์วิภาษฯ** (กรุงเทพฯ: วลี, 2524).

¹¹งานนิพนธ์ของสตาลินเรื่อง “Dialectic and Historical Materialism” ถูกนำมาแปลโดยสมักร นูราวาส โดยใช้นามปากกาว่า “กัปตันสมุทร” ลงใน **อักษรสาส์น** ช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม 2493. ส่วน “สรรนิพนธ์ของเหมาเจ๋อตุง” มีผู้นำมาแปลเป็นไทยและตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2518.

แห่งประเทศไทย* และอรัญญ์ พรหมชมพูได้ตีพิมพ์งานเรื่อง **ไทย-กึ่งเมืองขึ้น**¹² ใน พ.ศ. 2493 เวลาต่อมาทีมงานของสรรค์ รังสฤษฏี หรือ เริง เมฆาโพลย์ เขียนเรื่อง **วิวัฒนาการแห่งสังคมสยาม ภาคต้น** (เขียนใน พ.ศ. 2503 ในนามปากกา ศ. วิทยากุล และตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2504)

ในที่นี้ต้องการชี้ให้เห็นว่างานเรื่อง **โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน** เป็นส่วนหนึ่งของบรรยากาศการนำทฤษฎีมาร์กซิสต์มาใช้ในการวิเคราะห์สังคมไทย และมีส่วนทำให้วิธีการมองต่อประวัติศาสตร์พลิกผันไปไกลเกินขอบเขตที่แนวคิดกระแสหลักเคยครอบงำไว้ ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนกรอบของเวลาในการวางโครงเรื่อง จากเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปตามการผลัดเปลี่ยนราชวงศ์ หรือเป็นเวลาที่เปลี่ยนตามศูนย์กลางของราชอาณาจักรต่างๆ เปลี่ยนมาเป็นเวลาของพัฒนาการของสังคมจากสังคมบุพกาล สังคมทาส สังคมศักดินา สังคมทุนนิยม และสังคมคอมมิวนิสต์ตามการเปลี่ยนแปลงของวิธีการผลิต ฉะนั้นโครงเรื่องแบบนี้จึงเปลี่ยนตัวผู้แสดงนำในประวัติศาสตร์จากชนชั้นผู้ปกครอง มาเป็นกลุ่มชนชั้นล่างผู้ถูกกดขี่ อาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาประวัติศาสตร์ของประชาชน

ด้วยเหตุดังนี้การหยิบผลงานของจิตร ภูมิศักดิ์ มาพิจารณา จึงไม่ได้เพียงแค่แสวงหาว่าจิตร ภูมิศักดิ์มีวิธีการเขียนประวัติศาสตร์อย่างไร ซึ่งได้มีผู้ศึกษาไว้บ้างแล้ว ดังเช่นยุพา ชุมจันทร์ ที่ได้วิเคราะห์งานประวัติศาสตร์ในแนวสังคมนิยมโดยวิเคราะห์จากงานของจิตร ภูมิศักดิ์ ไว้ว่ามีสาม

* เดชา รัตตโยธินได้เขียนคำนำให้หนังสือเล่มนี้เมื่อมีการพิมพ์ครั้งล่าสุดในปี พ.ศ. 2546 โดยสำนักพิมพ์พันธกิจว่า เขาเขียนเรื่องนี้ใน ปี พ.ศ. 2491-2492 โดยแปลมาจากงานเขียนของนักเขียนชาวรัสเซียชื่อเลออนเตียม (L. Leontyeb) ในช่วงที่เขาถูกจับขังคุกที่เรือนจำจังหวัดฉะเชิงเทรา (ระหว่างเดือนมีนาคม 2491- ปลาย พ.ศ. 2492) อันเป็นในช่วงระยะที่เขาเดินทางไปช่วยกรรมกร โรงสีฉะเชิงเทราทำการก่อตั้งสมาคมกรรมกรจังหวัดฉะเชิงเทรา โดยมีจุดประสงค์ใช้เป็นบทศึกษาเพื่อยกระดับความรู้ทางการเมือง และยกระดับทฤษฎีแก่เพื่อนร่วมทุกข์ในระหว่างถูกขังในเรือนจำแปดริ้ว เช่น รต. วาศ สุนทรจามร, สมศักดิ์ วานิชกร กับคนอื่น ๆ หลังจากพ้นจากข้อหา เขาได้จัดพิมพ์งานเล่มนี้ในปี พ.ศ. 2493 โดยสำนักพิมพ์มหาชนเป็นครั้งแรก ต่อมา พ.ศ. 2494 เขาได้เริ่มเขียนคู่มือประกอบบทศึกษาหนังสือเล่มนี้บางบท โดยเขียนที่บ้านคลอง จันดาวงศ์ ต่อมา พ.ศ. 2496 นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมหาวิทยาลัยอื่น ๆ กับแกนนำกลุ่มกรรมกรได้เรียกร้องให้ใช้คู่มือประกอบการศึกษา 5 บท ออกจาก เดชา รัตตโยธิน, **วิวัฒนาการของสังคม ลัทธิวัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์** (กรุงเทพฯ: พันธกิจ, 2546).

¹²โปรดดูงานที่ศึกษาถึงงานเขียนด้านมาร์กซิสต์เหล่านี้ใน Craig J. Reynolds and Lysa Hong “Marxism in Thai Historical Studies,” **Journal of Asian Studies** 43:1 (November 1983) หน้า 77-104. และดูการวิเคราะห์ที่บทบาทของหนังสือพิมพ์ฝ่ายก้าวหน้า เช่น หนังสือพิมพ์มหาชนในงานของ Kasian Tejapira, **Commodifying Marxism : The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958** (Kyoto University Press, 2001) pp. 151-188.

แนวทาง คือแนวทางแรกเป็นแนวการเขียนประวัติศาสตร์ของชนชั้นล่างที่เน้นพวกไพร่และทาส แนวทางที่สองชี้ให้เห็นภาวะความขัดแย้งและความทุกข์ยากของประชาชนมากกว่าชนชั้นผู้นำ ภาพในอดีตจึงมิได้มีเอกภาพภายใต้การปกครองของชนชั้นนำ และแนวทางที่สามเป็นการเขียนประวัติศาสตร์แนวใหม่ที่เรียกว่าประวัติศาสตร์สังคมและเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญกับพลังการผลิตว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่กำหนดวิวัฒนาการของสังคมตามลำดับ 5 ชั้น คือ สังคมบุพกาล สังคมทาส สังคมศักดินา สังคมทุนนิยม และสังคมคอมมิวนิสต์¹³

การที่เขาได้ทำงานกับ William J. Gedney ช่วงพ.ศ. 2493-2494 เป็นช่วงที่จิตร ภูมิศักดิ์ได้ดูดซับเอาความรู้จากการทำงานร่วมกับ Gedney ซึ่งในการสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้กัน Gedney ชื่นชมความรู้ความสามารถของจิตร ภูมิศักดิ์ ทางด้านภาษาค่อนข้างมาก¹⁴ ความเชี่ยวชาญทางด้านภาษาของจิตร ภูมิศักดิ์ ดังปรากฏผลงานแปลจำนวนหนึ่ง ทั้งนวนิยาย บทกวี และบทความที่สำคัญคือเขามีความรู้ทางด้านนิรุกติศาสตร์ที่แม้แต่เพื่อนร่วมชั้นที่เรียนด้วยกันมาก็ยังให้การยอมรับ¹⁵ ด้วยความรู้และความเชี่ยวชาญดังกล่าวมีผลสืบเนื่องต่อมาในการผลิตงานประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์ ที่ทำให้โฉมหน้าการเขียนประวัติศาสตร์ของเขาเปลี่ยนไป แต่ไม่ได้หมายถึงการทิ้งทฤษฎีมาร์กซิสต์อย่างสิ้นเชิง แต่วิธีการคิดและการบรรยายภาพประวัติศาสตร์ในผลงานชิ้นหลังต่อจากงานเรื่อง โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน ของจิตร ภูมิศักดิ์ ก็มีนัยแตกต่างจากงานชิ้นแรกอย่างน่าสนใจ ด้วยวิธีการที่เขาประยุกต์แนวคิดของนิรุกติศาสตร์เข้ามาสืบค้นหาร่องรอยของ “ประวัติศาสตร์สยาม” ในงานเรื่อง ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ หากพิจารณาถึงความสามารถด้านนิรุกติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์แล้วจะพบว่าเขาสามารถเขียนบทความทางวิชาการด้านนิรุกติศาสตร์ก่อนจะผลิตงานประวัติศาสตร์เสียอีก ดังที่ปรากฏว่าเขาเขียนในระหว่างที่เป็นนิสิตคณะอักษรศาสตร์ (ระหว่าง พ.ศ. 2493-2500) เช่น เรื่อง “แซมพูไทย” (พ.ศ. 2493) “กันเมียง” “จังหวัด” และ “พิมายด้านจารึก” (พ.ศ. 2496) “กระลาโหม” (พ.ศ. 2496) เป็นต้น สันนิษฐานว่าการค้นคว้าด้านภาษาและนิรุกติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์แต่ละครั้ง อาจมีผลทำให้เขาสามารถมองเห็นคู่ทางการอธิบายประวัติศาสตร์ใหม่ เพราะการสืบค้นทางภาษาและนิรุกติศาสตร์ทำให้เขามองเห็นสายสัมพันธ์เชื่อมระหว่างรากของภาษากับวิวัฒนาการและความเคลื่อนไหวของชุมชนหรือของกลุ่มคน ดังตอนหนึ่งเขาได้วิจารณ์งานเขียนของ “แสงทอง” (นามปากกา) ในวารสาร ภาษาและหนังสือ เกี่ยวกับภาษาและนิรุกติศาสตร์ ซึ่งบทวิจารณ์

¹³ยูพา ชุมจันทร์, “ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย พ.ศ. 2475-พ.ศ. 2516,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 152-153.

¹⁴“สัมภาษณ์วิลเลียม เจ. เก็ดนีย์ ต่อกธนิโยนบก,” ใน โลกหนังสือ 4, 12 (กันยายน 2524): 62-63.

¹⁵สัมภาษณ์ ประวุฒิ ศรีมันตะ, วันที่ 23 กันยายน 2545.

ได้ลงพิมพ์ใน **ไทยใหม่** ฉบับวันพุธที่ 28 กรกฎาคม 2497 ไว้ว่าเขาไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอให้มีการรวบรวมภาษาท้องถิ่นเข้าไว้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพจนานุกรมของราชบัณฑิตยสถาน เพราะเขาเห็นว่า “...ภาษาไทยของถิ่นต่าง ๆ เป็นภาษาของ **ตระกูลไทย** ที่มีลักษณะผิดแผกแตกต่างออกไปตามลักษณะธรรมชาติของเสียงและวัฒนธรรมของถิ่นนั้น ๆ...”¹⁶ ฉะนั้นควรแยกทำไว้ต่างหาก หรือดังเช่นเมื่อเขาสืบค้นคำว่า “กระลาโหม” เขาได้แสดงให้เห็นว่า เขาไม่ได้เน้นที่มาของคำหรือพยายามหาคำแปลของคำซึ่งเป็นเพียง “ภาษา” อย่างเดียว หากเขากลับสืบค้นที่มาของคำในบริบททางประวัติศาสตร์สังคม หมายความว่า จะเข้าใจถึงที่มาของ “คำ” จำเป็นต้องพิจารณาจากบริบทของความเป็นมาของ “คำ” ด้วย คือสังคมและชุมชนที่ใช้ภาษานั้นอยู่ในงานชิ้นนี้จิตร ภูมิศักดิ์ จึงลงมือสืบสาวถึงที่มาของคำว่า “กระลาโหม” และพบว่าการจะได้ที่มาของคำจำเป็นอย่างยิ่งต้องรู้เงื่อนไขด้านประวัติศาสตร์ไปพร้อม ๆ กันด้วย¹⁷

ฉะนั้นในเวลาต่อมาจิตร ภูมิศักดิ์จึงน่าจะมองเห็นเส้นทางเดียวกันนี้ในการนำมาใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะในงานที่เขาต้องการโต้แย้งเรื่องความเป็นมาของคำว่า “สยาม” จากกลุ่มนักปราชญ์รุ่นเก่า นอกจากนี้แล้วเขาได้ให้ความสำคัญกับหลักฐานที่เรียกว่าเป็นหลักฐานท้องถิ่นหรือทางด้านโบราณคดีมากขึ้น ดังจะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า

สิ่งที่น่าสังเกตเกี่ยวกับงานเขียนประวัติศาสตร์เท่าที่มีการค้นพบและตีพิมพ์ออกมาทั้งหมด ได้แก่ เรื่อง **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ** ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2519 **โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา** พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2524 **ประวัติศาสตร์สนทนา ตำนานแห่งนครวัด** พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2525 ที่แม้มิได้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยโดยตรงแต่ถือเป็นงานที่สะท้อนนัยเรื่องสำนึกเรื่อง “ชาติไทย” และ สำนึกถึงประวัติศาสตร์ประเทศเพื่อนบ้านที่มองต่างมุมจากวาทกรรมกระแสหลัก เรื่อง **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยอยุธยา** พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2526 ในงานทั้งหมดนี้เท่าที่บรรณาธิการจัดพิมพ์งานแต่ละชิ้นได้กล่าวถึงที่มาและข้อสันนิษฐานถึงการผลิตงานเขียนทั้งหมดนี้ของจิตร ภูมิศักดิ์ โดยลำดับช่วงเวลาได้ดังนี้ คือเรื่อง **ประวัติศาสตร์สนทนา ตำนานแห่งนครวัด** จิตร ภูมิศักดิ์เขียนประมาณปี พ.ศ. 2498-2499 หลังจากกลับเข้าไปศึกษาใหม่ที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เขาได้หารายได้พิเศษด้วยการไปทำงานเป็นไกด์สังกัดบริษัท Bangkok Tour และ World Travel Service ทำให้มีโอกาสเดินทางไกลไปนครวัด

¹⁶จิตร ภูมิศักดิ์, **รวมบทความทางภาษาและนิรุกติศาสตร์** (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2529), หน้า 38.

¹⁷โปรดดูรายละเอียดในงานจิตร ภูมิศักดิ์, **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 43-98.

หลายครั้งแต่งงานขึ้นนี้ก็ยังไม่เสร็จสมบูรณ์¹⁸ ต่อมาคือ โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน ตีพิมพ์ในนิติศาสตร์ในปี พ.ศ. 2500 แล้ว ส่วนอีกสามเล่มเป็นงานที่จิตร ภูมิศักดิ์ เขียนขึ้นขณะถูกจองจำอยู่ในคุกลาดยาว (ช่วง พ.ศ. 2501-2507) ซึ่งสุจิตต์ วงษ์เทศ ได้สันนิษฐานว่าจิตร ภูมิศักดิ์น่าจะได้เขียนเรื่อง โองการแช่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ประมาณปี พ.ศ. 2505 และเขียนไปพร้อม ๆ กับเรื่อง ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอมฯ รวมทั้งเขียนเรื่อง **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา** ในปีถัดมา¹⁹ ขณะที่ชาญวิทย์ เกษตรศิริ สันนิษฐานว่างานเรื่อง ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอมฯ จิตร ภูมิศักดิ์ได้เขียนขึ้นในคุกลาดยาวเช่นกัน และเมื่อจิตร ภูมิศักดิ์พ้นโทษออกจากคุกในปี พ.ศ. 2507 ได้มอบต้นฉบับให้สุภา ศิริमानนท์ เก็บรักษาไว้ก่อนที่จิตร ภูมิศักดิ์จะเดินทางเข้าป่าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย²⁰

นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 คนรุ่น จิตร ภูมิศักดิ์ได้รับรู้ว่ายุคสมัยของเขา คือ รัฐประชาชาติ โดยในความหมายที่เป็นรัฐที่มีประชาชนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของรัฐ ฉะนั้นเมื่อมีการเขียนถึงประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” จิตร ภูมิศักดิ์จึงไม่เห็นด้วยกับการเขียนประวัติศาสตร์ที่เต็มไปด้วยเรื่องราวของกษัตริย์อีกต่อไป ดังที่เขาได้วิเคราะห์ประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยอยุธยาไว้ว่า การสร้างความรู้ของกลุ่มวาทกรรมกระแสหลัก ที่เน้นบทบาทของผู้ปกครองที่มีจุดเริ่มต้นที่ราชวงศ์ อู่ทอง ซึ่งจิตร ภูมิศักดิ์มองเห็นว่าหากเริ่มต้นด้วยการมองการเกิดอาณาจักรจากตัวผู้ปกครองก็ยากที่จะเห็นภาพความเคลื่อนไหวของผู้คนที่มีส่วนสำคัญในการก่อตัวของรัฐ ฉะนั้นประวัติศาสตร์จึงไม่ควรตั้งต้นจากผู้ปกครองเสมอไป ดังที่เขากล่าวไว้ว่า

...ข้อเขียนของข้าพเจ้า เขียนเพื่อต่อสู้กับเพดานประวัติศาสตร์ (พ.ศ. ๑๘๕๓) และเพื่อตั้งประวัติศาสตร์ที่เป็นนิยายแบบพระอินทร์ให้กินสู่สภาพความเป็นจริงของสังคมอันเป็นพื้นฐานและบ่อเกิดแห่งเหตุการณ์...ข้าพเจ้าได้พบว่า ๑) อุปาทาน พ.ศ. ๑๘๕๓ ที่เป็นเพดานความคิดนั้นเป็นอุปสรรคสำคัญแห่งความก้าวหน้าของการศึกษาประวัติศาสตร์และ ๒) การศึกษาประวัติศาสตร์ชนิดที่ไม่สัมพันธ์กับ

¹⁸มีการตีพิมพ์ครั้งแรกในชื่อ จิตร ภูมิศักดิ์, **ประวัติศาสตร์สนทนา** ตำนานแห่งนครวัด (กรุงเทพฯ: ไม้งาม, 2525), หน้าคานำ.พิมพ์ครั้งที่สองในชื่อ จิตร ภูมิศักดิ์, **ตำนานแห่งนครวัด** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2545).

¹⁹โปรดดูคำนำในจิตร ภูมิศักดิ์, **โองการแช่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา** (กรุงเทพฯ: ดวงกมล, 2524).

²⁰โปรดดูคำนำใน จิตร ภูมิศักดิ์, **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย, ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ**, (ฉบับสมบูรณ์), (กรุงเทพฯ: สยาม, 2535).

พื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจแห่งยุคสมัยทำให้ประวัติศาสตร์กลายเป็นนิยาย
ปรัมปราแบบ “พระอินทร์เนรมิต” ไปสิน...²¹

นอกจากนี้การพิจารณาเชิงประวัติศาสตร์จึงไม่ควรมองเฉพาะศูนย์กลางอำนาจรัฐเท่านั้น หากแต่สิ่งสำคัญคือการมองเห็นพลังของประชาชนที่เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติด้วย

ฉะนั้นในงานประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์ทั้งหมดเล่มที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้เป็นงานเขียนในแบบที่กำหนดการเล่าเรื่อง (narrative) ใหม่ที่ต่างจากขนบการเขียนประวัติศาสตร์แบบเดิมคือการไม่เรียงร้อยประวัติศาสตร์ไทยด้วยการเล่าที่มาของยุคสมัยของอาณาจักรต่าง ๆ สืบทอดต่อกันมา มีการวิเคราะห์ถึงประวัติศาสตร์พื้นถิ่นของชาวพื้นเมืองกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งการนำเอาหลักฐานพื้นเมืองมาพิจารณาประกอบ

งานประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์จึงให้เสนอภาพใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ที่แตกต่างจากวาทกรรมกระแสหลักโดยสิ้นเชิง เช่นในงานเรื่อง **โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา** ที่จิตร ภูมิศักดิ์ได้เสนอประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับวรรณคดีของกลุ่มชนในท้องถิ่นไปพร้อม ๆ กัน เพราะต่างได้พัฒนาไปตามลักษณะของท้องถิ่น โดยมีวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาติเป็นพื้นฐาน และข้อเสนอนี้ใน **โครงการแข่งน้ำ** คือ การให้ความสำคัญกับศิลปะและโบราณคดีของแหล่งต่าง ๆ ซึ่งเดิมมักตั้งชื่อลักษณะทางศิลปะตามชื่ออาณาจักร เช่น “ศิลปะอุทอง” ซึ่งมีศิลปะที่สร้างขึ้นในสมัยอุทอง เพราะแม้แต่อาณาจักรอุทองก็อาจไม่มีอยู่จริง จิตร ภูมิศักดิ์กลับเห็นว่าส่วนใหญ่งานศิลปวัตถุ มักมีอายุก่อนหน้าสมัยอยุธยาบ้างร้อยปี จากวัสดุที่ใช้คือสำริด ซึ่งพบในเชียงแสน ฉะนั้นจิตร ภูมิศักดิ์ได้เสนอว่าสังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแผ่ขยายออกไปยังชุมชนจำนวนมากด้วยกัน มิใช่มีเฉพาะรัฐอยุธยาเพียงแห่งเดียว การพบหลักฐานต่าง ๆ เช่นกฎหมายพื้นเมืองและศิลปะต่าง ๆ ทำให้จิตรได้ข้อเสนอนิเวศน์ใหม่เกี่ยวกับ ชุมชน แวนแคว้นต่าง ๆ ที่พัฒนาการมาร่วมกันก่อนที่จะเกิดรัฐหรืออาณาจักรขนาดใหญ่ที่สามารถผนวกเอาแวนแคว้นอื่น ๆ เข้ามาอยู่ได้การปกครอง เช่น สุโขทัย อยุธยา ในเวลาต่อมา

ประเด็นเหล่านี้ถูกนำมาตั้งสมมติฐานใหม่จากที่แต่เดิมการศึกษาประวัติศาสตร์เน้นศึกษาเฉพาะศูนย์กลางอำนาจรัฐ จากอาณาจักรต่าง ๆ เท่านั้นและเล่าเรื่องราวของราชวงศ์ที่ผู้ปกครองเป็นผู้สร้างและกำหนดบทบาทแห่งวิถีประวัติศาสตร์ ขณะที่สมมติฐานใหม่เน้นการศึกษาที่โยงโยให้เห็นภาพทั้งหมดของกลุ่มชนต่าง ๆ ที่ตั้งบ้านแปงเมืองอยู่ก่อนหน้าแล้ว และกลุ่มชนเหล่านี้มีวัฒนธรรมที่รุ่งเรืองของตนเอง จนแม้รัฐอยุธยาเองก็ได้หยิบยืมวัฒนธรรมเหล่านั้นด้วย เช่น การใช้

²¹จิตร ภูมิศักดิ์, **สังคมไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยอยุธยา** (กรุงเทพฯ: ไม้งาม, 2526), หน้า 5.

ภาษา เป็นต้น นับว่างานชิ้นนี้ทำทลายอย่างยิ่งต่อการศึกษาระวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาที่เคยมีมา เพราะเขาได้ทลายความเชื่อว่า พ.ศ. 1893 เป็นปีที่เริ่มจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา ดังที่ยึดถือ ตามพระราชพงศาวดารกันมา ฉะนั้นงานเขียนในเล่มถัดมาของเขาจึงเสนอการทลายกรอบแนวคิดด้วยประวัติศาสตร์การสถาปนากรุงศรีอยุธยา คือ **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา** ว่าด้วยการนำเสนอภาพของชุมชนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และเลยขึ้นไปถึงลุ่มแม่น้ำในภาคเหนือว่ามีการรวมตัวของกลุ่มเมืองอย่างเป็นปึกแผ่นก่อนหน้าที่รัฐอยุธยาจะสถาปนาขึ้น การก่อตัวของอาณาจักรอยุธยาจึงไม่ได้เกิดขึ้นอย่างโดด ๆ เพราะพระปรีชาสามารถของกษัตริย์ หากแต่เป็นเพราะสภาพสังคมก่อนอยุธยาเอื้อให้เกิดการรวมตัวเป็นรัฐใหญ่ได้จากเดิมเป็นรัฐอิสระขนาดใหญ่บ้างเล็กบ้าง และลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐเป็นแบบบ้านพี่เมืองน้อง เพราะต่างมีสายสัมพันธ์เชิงเครือญาติ รัฐใดมีกำลังสูงก็อาจขยายไปครอบงำรัฐอื่น ๆ ได้²²

การที่ จิตร ภูมิศักดิ์หักล้างความเชื่อเก่า ๆ ของประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” กระแสหลักที่มุ่งเน้นความสำคัญของอาณาจักรอยุธยาเพราะเป็นอาณาจักรที่มีความรุ่งเรืองยาวนานนับ 400 กว่าปี ภายใต้การปกครองของราชวงศ์ต่าง ๆ เป็นประวัติศาสตร์ที่เรียกว่าเป็น “ประวัติศาสตร์ราชธานี” และ “ประวัติศาสตร์ราชวงศ์” เพราะจิตร ภูมิศักดิ์ต้องการเสนอวาทกรรมใหม่ที่เขามองเห็นสายสัมพันธ์ของหลักฐานทางวัฒนธรรมที่รัดร้อยให้กลุ่มชนต่าง ๆ แถบบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีลักษณะเป็นแวนแคว้นต่างๆ และแวนแคว้นเหล่านั้นมีอิสระต่อกัน มีรากเหง้าทางวัฒนธรรมเป็นของตนเอง หากแต่มีการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดวัฒนธรรมทางภาษาวรรณคดีซึ่งกันและกัน การติดต่อสัมพันธ์กันนี้เป็นสภาพก่อนที่เกิดรัฐอยุธยาขึ้น ซึ่งเขาวิเคราะห์จากเอกสารพื้นเมือง ทั้งตำนานนิทาน และกฎหมาย ทำให้เขาได้ภาพใหม่ที่แตกต่างออกไปจากกลุ่มนักปราชญ์รุ่นเก่าที่มองเห็นแต่ความรุ่งเรืองของอาณาจักรใหญ่ ๆ เพียงสุโขทัยและอยุธยาเท่านั้น

ฉะนั้นวาทกรรมใหม่ว่าด้วยประวัติศาสตร์ความเป็นมาของ “ชาติไทย” จึงมองจากรากฐานของชุมชนที่ตั้งบ้าน ตั้งเมืองก่อนการเกิดอาณาจักรขนาดใหญ่ว่า เป็นผลสืบเนื่องจากการจัดความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เป็นบ้านพี่ เมืองน้อง ในรูปแบบรัฐสหพันธ์โคตรวงศ์ เช่น กลุ่มชนที่ราบลุ่มแม่น้ำยม ซึ่งต่อมาพัฒนาขึ้นเป็นสุโขทัย กลุ่มชนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ต่อมาพัฒนาจนกลายเป็นอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา และลุ่มแม่น้ำมูล (เมืองราด) ลุ่มแม่น้ำปิง (เชียงใหม่) เป็นต้น ลักษณะแวนแคว้นเหล่านี้บางครั้ง ผนึกกำลังกัน บางครั้งก็สู้รบกันเอง มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ภาษา วรรณคดี จนในที่สุดกลุ่มที่ราบลุ่มเจ้าพระยาได้พัฒนาแนวคิดเรื่อง “อวตาร” อันมีที่มาจากวรรณคดีอินเดียคือ รามายณะ หรือ รามเกียรติ์ การรับเอาภาษาสันสกฤตมาใช้เรียกขาน พระนาม

²²จิตร ภูมิศักดิ์, **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา**, หน้า 257-258.

ของผู้ปกครองให้ดูศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น ซึ่งคือการสถาปนาระบบกษัตริย์แบบเทวราชา คือการอวตารของ ผู้ที่เป็นกษัตริย์ที่ทำให้กลุ่มอื่นด้วยความศักดิ์สิทธิ์ลง เช่น จิตร ภูมิศักดิ์มองว่า

...สังคมของชนชาติไทยมีกำลังเข้มแข็งเหนือชนชาติพื้นเมืองอื่นๆ เป็นต้นว่า ละว้า กะเหรี่ยง มอญ เขมร และสามารถขับไล่อำนาจการปกครองเดิมของมอญและเขมรออกไปได้มากขึ้นทุกขณะ ช่วงชิงเอาดินแดนสืบลงมาทางใต้จนได้ครอบงำส่วนใหญ่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และทางเหนือก็ได้เกิดรัฐสุโขทัย ที่เข้มแข็งกว่ารัฐใดๆ ขึ้นฐานะของพ่อเมืองไทยที่เคยเป็นอินทร์ (หัวหน้า) จึงเริ่มพัฒนาขึ้นเป็นราม (นาย)ผู้ปราบปรามรุกไล่ชนพื้นเมือง...รุกไล่ช่วงชิงอำนาจปกครองของมอญ เขมร และเข้าเป็นเจ้าครอบครองเหนือชนชาติพื้นเมืองต่าง นี้คือพื้นฐานทางเศรษฐกิจและการเมืองที่เป็นมูลกำเนิดของ “ราม” แห่งลุ่มแม่น้ำยม (สุโขทัย) และลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (อยุธยา) รวมทั้งลุ่มแม่น้ำมูล (เมืองรเวศ) ขึ้น...²³

กล่าวได้ว่างานของจิตร ภูมิศักดิ์สองเล่มนี้ได้พยายามเสนอโครงเรื่องใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิมคือเป็นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมการเมืองของกลุ่มชนที่มีความหลากหลายที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ทั่วไปหมดในภูมิภาคต่างๆ (ปัจจุบัน) หรือ แคว้นต่างๆ (อดีต) มิใช่โครงเรื่องประวัติศาสตร์ที่เน้นแต่บทบาทผู้ปกครองที่รัฐศูนย์กลางเท่านั้น ทำให้มองเห็นบริบททางการเมืองหรือความเคลื่อนไหวของกลุ่มชนอื่น ๆ โดยเฉพาะเมื่อเขาได้ใช้หลักฐานอันได้แก่วรรณคดีท้องถิ่น กฎหมายพื้นเมือง และการวิเคราะห์จากรากของภาษา ทำให้เขาเห็นช่องทางในการบรรยายที่มา ประวัติศาสตร์ของ “ชาติไทย” ในโครงเรื่องใหม่นี้ ว่ามิได้มีแต่กรุงสุโขทัย อยุธยา เท่านั้น หากแต่ยังมีกลุ่มชนในแคว้นเหนืออีสาน ได้ ที่มีพัฒนาการมาก่อนหน้าที่จะเกิดยุคอาณาจักรดังกล่าว นอกจากนี้จิตร ภูมิศักดิ์ยังกล่าวเลยไปถึงกลุ่มอื่นๆ ที่อยู่นอกประเทศไทยว่า มีผู้คนทั้งในและนอกประเทศต่างมีความสัมพันธ์กันทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการเมืองมายาวนาน และจุดนี้มีความสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจบริบทในขณะนั้นด้วยเช่นกัน

ผลงานของจิตร ภูมิศักดิ์เล่มถัดมา คือ ประวัติศาสตร์สนทนา ตำนานแห่งนครวัด อันเป็นงานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของนครวัด ในประเทศกัมพูชาที่เคยมีประวัติศาสตร์ร่วมกับไทยมาก่อน แต่เป็นการมองจากกระแสด้านการดำเนินนโยบายของประเทศไทยที่มีต่อเพื่อนบ้าน เช่น

²³จิตร ภูมิศักดิ์, สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฯ, หน้า 364.

ทศวรรษ 2480 ที่รัฐไทยพยายามสร้างชาติให้ใหญ่โต เข้มแข็ง โดยการพยายามอ้างประวัติศาสตร์ เพื่อผนวกดินแดนเหล่านั้นในฐานะที่เคยเป็นของไทยมาก่อน ฉะนั้นไทยสมควรต้องได้กลับคืนมา

งานเขียนเรื่อง **ประวัติศาสตร์สนทนา ตำนานแห่งนครวัด** จึงมีนัยที่มาจากทัศนคติของจิตร ภูมิศักดิ์ต่อเรื่องประวัติศาสตร์ของเพื่อนบ้าน อาจกล่าวได้ว่านี่เป็นสำนึกทางประวัติศาสตร์ชุดใหม่ที่เพิ่งปรากฏในช่วงทศวรรษ 2490 ต่อต้นทศวรรษ 2500 ซึ่งไม่เฉพาะที่ปรากฏในงานประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์เท่านั้น อาจกล่าวได้ว่าสำนึกต่อการมีอยู่ของประเทศเพื่อนบ้านเป็นสำนึกร่วมของปัญญาชนหัวก้าวหน้าคนอื่น ๆ ด้วย (ดังปรากฏในบทความวิพากษ์นโยบายต่างประเทศในบทที่ 6)

อย่างไรก็ตามข้อเสนอเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยยุคก่อนหน้าการเกิดอาณาจักรที่เข้มแข็ง เช่น สุโขทัย อยุธยา จิตร ภูมิศักดิ์ได้แสดงให้เห็นในงานทั้งสองเล่มดังกล่าวถึงมาแล้ว นอกจากนี้งานเขียนเกี่ยวกับตำนานนครวัดของจิตร ภูมิศักดิ์ ได้แสดงทัศนะต่อการมองเพื่อนบ้านในฐานะที่มีประวัติศาสตร์ร่วมกันมาในอดีต เพราะเขมรมีสัมพันธ์ในประวัติศาสตร์ไทยอย่างที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้

สิ่งที่จิตร ภูมิศักดิ์คิดและนำเสนอ หากนำมาพิจารณาจะพบว่าข้อเสนอหลาย ๆ ประเด็นของเขาก็น่าสนใจ โดยเฉพาะเมื่อเกิดขึ้นในยุคสมัยที่อำนาจการผลิตความรู้เรื่องราวของประวัติศาสตร์อยู่ในมือกลุ่มคนไม่กี่คน ฉะนั้นเมื่อเขากล่าวว่า “... รัฐสุโขทัย รัฐอยุธยา รัฐล้านช้าง ซึ่งเป็นรัฐใหญ่สามรัฐนี้ น่าจะเกิดขึ้นหรือรวบรวมตัวเป็นเอกภาพแข็งแรงขึ้นแต่ละรัฐในวัยไล่เรี่ยกัน, และเอกภาพนี้แหละบันทอนอำนาจของเขมรนครธมลงอย่างถล่มทลาย ...”²⁴ ทำให้เห็นว่าเขามีความสนใจและมองเห็นพัฒนาการของรัฐในสมัยโบราณของเอเชียอาคเนย์ ไปพร้อม ๆ กับพัฒนาการของรัฐไทย เช่นนี้เองข้อเสนอของจิตร ภูมิศักดิ์ต่อภาพประวัติศาสตร์ไทยจึงไม่ได้มองพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ไทยที่โดดเดี่ยวเป็นเส้นตรงแบบที่สำนึกประวัติศาสตร์กระแสหลักมอง หากแต่จิตร ภูมิศักดิ์มองอย่างเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่างๆ หรือ กลุ่มชนชาติอื่นๆ ไปพร้อมๆ กันอย่างมีพัฒนาการร่วมกัน ซึ่งแสดงให้เห็นความแตกต่างจากวาทกรรมของกลุ่มนักชาตินิยมแบบหลวงวิจิตรวาทการที่เน้นแต่การสร้างประวัติศาสตร์แบบเชื้อชาตินิยม ที่เน้นความยิ่งใหญ่ของกลุ่มเชื้อชาติไทย งานเขียนเรื่อง **ประวัติศาสตร์สนทนา ตำนานแห่งนครวัด** ที่จิตร ภูมิศักดิ์ได้สะท้อนให้เห็นผ่านทัศนะของสุธีร์ ซึ่งเป็นนักท่องเที่ยวยุวชนชาวไทยที่ได้ไปเยี่ยมชมนครวัดและก่อให้เกิดบท “สนทนา” ทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นแนวคิดของเขา ดังทัศนะดังกล่าวนี้

²⁴จิตร ภูมิศักดิ์, **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา**, หน้า 280.

...และโดยเฉพาะเรื่องการศึกษาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างชาติด้วยแล้ว ถ้าหากเราลืมเรื่อง *เวลา* คือยุคสมัย และสภาพความเป็นจริงของแต่ละยุคสมัยเป็นพื้นฐานเสียแล้วละก็ เราจะไม่มีวันเข้าใจกันได้เลย การศึกษาแทนที่จะเป็นไปเพื่อให้เกิดความรักความสามัคคีระหว่างชาติ กลับอาจจะนำไปสู่ความแตกแยกแค้นเคืองได้ง่ายดายเหลือเกิน...²⁵

คำกล่าวนี้เป็นการย้อนกลับไปสู่การโต้ตอบกับแนวคิดและวิธีการของรัฐในยุคที่เน้นแต่ลัทธิชาตินิยมที่ผลักดันไปสู่การเรียกร้องดินแดนจากฝรั่งเศส ฉะนั้นจึงง่ายที่นำไปสู่การทำสงคราม **สุดท้ายที่จะกล่าวถึงในงานชิ้นสุดท้ายของจิตร ภูมิศักดิ์ คือเรื่อง ความเป็นมาของคำสยามลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ** ซึ่งเปรียบเสมือนกับการตกผลึกทางความคิดของจิตร ภูมิศักดิ์ ต่อจินตภาพที่มีต่อประวัติศาสตร์ภาพรวมของชุมชนความเป็น “ชาติ” ของรัฐไทย ในการย้อนอดีตค้นหาร่องรอยความเป็นมาก่อนที่จะมาเป็นรัฐประชาชาติในปัจจุบัน และนำเสนอใจอย่างยิ่งว่างานชิ้นนี้เป็นวาทกรรมที่ตอบโต้กับวาทกรรมกระแสหลักอย่างชัดเจน อย่างแรกคือ แม่จิตร ภูมิศักดิ์ไม่ได้แสดงออกอย่างชัดเจนถึงการต่อต้านการเปลี่ยนชื่อ “สยาม” เป็น “ประเทศไทย” ในวันที่ 24 มิถุนายน 2482 ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม²⁶ (และต่อมาได้มีการนำมา

²⁵จิตร ภูมิศักดิ์, *ประวัติศาสตร์สนทนา ตำนานแห่งนครวัด* (กรุงเทพฯ: ไม้งาม, 2525) หน้า 116. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

²⁶ในบันทึกของปรีดี พนมยงค์ ที่ได้บันทึกไว้ในภาษาฝรั่งเศสเรื่อง “MA VIE MOUVEMENTEE” และมีผู้แปลในชื่อ **ความเป็นมาของชื่อ “ประเทศสยาม” กับ “ประเทศไทย”** ในบันทึกฉบับนี้ปรีดี ชี้ให้เห็นว่าที่มาของแนวคิดในการเปลี่ยนชื่อประเทศดังกล่าวเป็นของหลวงวิจิตรวาทการและจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ต้องการดำเนินนโยบายลัทธิชาตินิยม โดยการรวบรวมเอาชนเชื้อชาติไทยที่อาศัยอยู่ในที่ต่าง ๆ ในประเทศเพื่อนบ้าน เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ “มหาอาณาจักรไทย” (Pan-Thai) มาจากการเสนอการประชุมคณะรัฐมนตรีเพื่อพิจารณาด่วนนอกระเบียบวาระ และคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ลงนามให้ตราเป็นรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม 2482 โปรดดูประเด็นการถกเถียงเกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อจาก “ประเทศสยาม” เป็น “ประเทศไทย” ในโครงการ “ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย”, **รวมข้อเขียนของปรีดี พนมยงค์ : ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย** (กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์, 2526) หน้า 81-97. และ Kobkua Suwanthat, **Thailand's Durable Premier Phibun Through Three Decade 1932-1957** (Oxford University Press, 1985). และ Stowe A. Judith, **Siam becomes Thailand : A Story of Intrigue** (University of Hawaii Press, Honolulu, 1991). Charnvit Kaset Siri, “From Siam to Thailand: What is in a Name,” ใน **โครงการสัมมนาทางวิชาการ “ไทย-สยาม : นามนั้นสำคัญไฉน”** จัดโดยภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันจันทร์ที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2542. และในงาน Craig J. Reynolds edited, **National Identity and Its Defenders** (Chiangmai : Silkworm Books, 1993).

อภิปรายหลายครั้งในสภาวาระรัฐธรรมนูญ ดังปรากฏในรายงานการประชุมสภาวาระรัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ. 2492 และ 2504 ได้มีการนำเรื่องดังกล่าวมาอภิปรายอีกครั้ง)²⁷ จนกระทั่งเข้าสู่ต้นทศวรรษ 2500 จิตร ภูมิศักดิ์จึงได้เสนอเรื่อง **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ** โดยย้อนกลับไปวิวาทะในประเด็นนี้อีกครั้ง คราวนี้จิตร ภูมิศักดิ์ไม่ได้เสนอความคิดในทางเดียวกับปรีดี พนมยงค์ ในแง่การหาความหมายหรือที่มาของชื่อเท่านั้น หากเขาได้รื้อถอนวาทกรรมกระแสหลักในการสร้างความรับรู้ให้แก่สังคมไทยของกลุ่มผู้นำ และกลุ่มปัญญาชนหัวอนุรักษ์ที่มีต่อจินตภาพของเรื่อง “เชื้อชาติไทย” ไม่ว่าจะป็นงานของหลวงวิจิตรวาทการที่เขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชนชาติไทย²⁸ หรืองานของพระยาอนุมานราชธนเรื่องของชาติไทย²⁹ รวมทั้งงานของ ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล เรื่อง “สยาม” หมายความว่าอะไร?³⁰ งานเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการผลิตวาทกรรมว่าด้วยความรู้เรื่อง ประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ผู้สังคมในแง่ที่มีความสอดคล้องกันในการช่วยสร้างภาพความยิ่งใหญ่ของกลุ่มเชื้อชาติไทย (ดังที่ได้อภิปรายไว้แล้วในบทที่ 2)

ในการรื้อถอนวาทกรรมชุดเก่าในการสร้างประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ประการแรกคือการย้อนไปอธิบายที่มาความเห็นของบรรดากลุ่มคนที่จิตร ภูมิศักดิ์เรียกว่าเป็นปัญญาชนรุ่นเก่าในช่วงที่มีการเปลี่ยนการใช้ชื่อคำว่า “สยาม” เป็น “ไทย” ว่า

...เรื่องชื่อเมืองไทยที่เรียกกันว่า “สยาม” นี้ อันที่จริงก็เป็นเรื่องเก่า ๆ ที่มีผู้เขียนสืบสาวและอธิบายกันมามากแล้ว, การนำมารื้อฟื้นขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ณ ที่นี้ด้านหนึ่งจึงดูออกจะเป็นเรื่องซ้ำซากน่าเบื่อเต็มที; แต่อย่างไรก็ดี ถ้าท่านได้ติดตามอ่านข้อเขียนนี้จนตลอดแล้ว ก็คงจะสังเกตได้ว่าข้อเขียนนี้ได้เข้าสู่ปัญหาการสืบสาว

²⁷โปรดดูรายละเอียดใน โครงการเลือกสรรหนังสือ, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, **สยามหรือไทย จากการอภิปรายของสมาชิกสภาวาระรัฐธรรมนูญ** (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2544).

²⁸หลวงวิจิตรวาทการ, **งานค้นคว้าเรื่องชาติไทย** (กรุงเทพฯ: กรมประมวลข่าวกลาง, 2504).

²⁹พระยาอนุมานราชธน, ๑๐๐ ปี พระยาอนุมานราชธน : หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ ๔ **เรื่องของชาติไทย** จัดพิมพ์ในวาระครบรอบ ๑๐๐ ปี ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน (กรมศิลปากร, องค์การค้ำของคุรุสภา และมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป) วันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2531.

³⁰ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล, “เรื่องสยามหมายความว่าอะไร?”, ใน **สุนนชาตินิพนธ์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล ต.ม. จ.ช. ภ.ป.ร. ๓ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๐๗**, หน้า 34-108.

ที่มาของคำสยามและความหมายของคำสยามจากจุดยืนที่ต่างกับผู้เขียนอื่นๆ ในอดีตที่เคยเขียนกันมาแล้ว...³¹

ฉะนั้นในการกล่าวถึงที่มาของการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้จิตร ภูมิศักดิ์ จึงได้ให้เหตุผลไว้ว่าเป็นการปฏิเสธการที่นักปราชญ์ทางพงศาวดารและประวัติศาสตร์ในอดีตสืบสาวหาที่มาของความหมายของคำสยามโดยยึดติดกับภาษาบาลีและสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาของชนชั้นสูง เช่นงานของ ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล และ หม่อมเจ้าทองทิมาฯ ทองใหญ่³²

จะเห็นได้ว่าแม้งานเขียนของจิตร ภูมิศักดิ์คือการศึกษาลงไปในอดีต แต่สิ่งที่เขาเรียงร้อยภาษาในงานเขียนแต่ละชิ้นคือวาทกรรมที่ตอบโต้ต่อองค์ความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นมาครอบงำสังคมไทยด้วยการใช้ภาษาที่ประชดประชันเสียดสีทั้งต่อผู้ปกครองรัฐไทย ทั้งต่อนักปราชญ์หรือกลุ่มปัญญาชนอนุรักษนิยม ที่ได้เอ่ยนามบุคคลเหล่านี้ เช่น ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล หม่อมเจ้าทองทิมาฯ ทองใหญ่ ม.ร.ว. กีกฤทธิ ปราโมช เป็นต้น และที่ไม่ได้เอ่ยนามตรง ๆ หากแต่เอ่ยในนาม “นักชาตินิยม” อันหมายถึงหลวงวิจิตรวาทการ และเอ่ยพาดพิงพระนามของสมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพ ในฐานะพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย เมื่อเขาเอ่ยถึงเจตนารมณ์ของการศึกษาว่า “...นี่คือแนวทางใหม่ที่เราจะต้องบุกเบิกศึกษากันต่อไป... โดยต้องสลัดทิ้งคำอธิบายที่ไม่ถูกต้องและไร้การตรวจสอบ อย่างจริงจังของบรรดานักพงศาวดาร หรือ บิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทยคนหนึ่งคนเดียวในอดีตเสีย... ในฐานะงานบุกเบิกที่จะต้องแผ้วถาง ต้องรื้อ ต้องฟันไปทุกแง่มุมงานที่ต้องสำรวจ วิเคราะห์ บุกเบิกใหม่นั้น จะต้องทำกันต่อไปอีกมาก...”³³ นอกจากนี้ยังเป็นการรื้อถอนมายาคติของความรู้ที่ถูกสร้างโดยนักวิชาการตะวันตก เพราะจากวิธีสร้างโครงเรื่องอธิบายความเป็นมาของชนชาติ ไท-ไต ของจิตร ภูมิศักดิ์จะแตกต่างจากนักเขียนหรือนักวิชาการตะวันตก ซึ่งส่วนใหญ่ถูกนำมาใช้เป็นข้ออ้างอิงให้กับงานของกลุ่มนักวิชาการสายอนุรักษนิยม เช่นงานของ Paul Benedict นักนิรุกติศาสตร์ชาวอเมริกัน เขียนเรื่อง “**Thai, Kadai and Indonesia a New**

³¹จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ (ฉบับสมบูรณ์) เพิ่มเติม ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม. (กรุงเทพฯ: สยาม, 2535) หน้าคำนำ. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

³²เรื่องเดียวกัน, หน้า 221-218.

³³จิตร ภูมิศักดิ์, โองการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา, หน้า 326, 286. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

Alignment in Southeast Asia³⁴ ซึ่งเป็นงานศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับชาตวิงศ์ของชาวเอเชียอาคเนย์ หรืองานของ William Clifton Dodd ผู้เขียนหนังสือที่โด่งดังเป็นที่รู้จักกันดี และถูกปัญญาชนอนุรักษ์นิยมนำไปใช้อ้างอิงอย่างแพร่หลาย คืองานเขียนเรื่อง **The Tai Race: Elder Brother of the Chinese, Results of Experience, Exploration and Research**³⁵ โดยอาศัยงานเหล่านี้สร้างโครงเรื่องที่ชี้ให้เห็นแต่ความยิ่งใหญ่ของประวัติศาสตร์เชื้อชาติไทย เป็นสร้างมโนภาพที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ของตน คือภาพการอพยพของเผ่าพันธุ์เชื้อสายไทยที่ยิ่งใหญ่ในอดีตจากอาณาจักรที่รุ่งเรืองยุคก่อนเข้าสู่อาณาจักรในดินแดนแหลมทอง จนกระทั่งสร้างอาณาจักรที่รุ่งเรืองเป็นปึกแผ่นสืบเนื่องกันมา

สิ่งที่นักวิชาการตะวันตกป้อนความรู้ให้แก่ชาวพื้นเมืองในภูมิภาคแห่งนี้และชนพื้นเมืองได้ลอกตามองค์ความรู้ที่ตะวันตกสร้างไว้ เป็นสิ่งที่นักประวัติศาสตร์คนสำคัญของอังกฤษคือ D.G.E. Hall ได้เขียนไว้ในคำนำหนังสือคลาสสิกของเขาเรื่อง **A History of Southeast Asia** ว่า “...ประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เขียนโดยพวกยุโรป เขาไม่ได้มองเอเชียอย่างที่มีมันเป็นอยู่ หากแต่เป็นการมองจากทัศนคติของยุโรป “Europe-centric...”³⁶ ดังปรากฏความพยายามของชนพื้นเมืองที่จะเขียนเรื่องราวประวัติศาสตร์ของพวกเขาเอง ด้วยการใช้อักษรพื้นเมือง หรืออักษรท้องถิ่น ดังเช่นกรณีของพม่าที่อำนาจการเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับพม่าตกเป็นของอังกฤษนับแต่อังกฤษเข้าปกครองพม่า และรวมทั้งอินโดจีนที่อำนาจการสร้างความรู้กลับกลายเป็นของชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาปกครอง ดังนั้นความพยายามของชาวพื้นเมืองที่จะหลุดพ้นจากการครอบงำความรู้นี้ จึงทำให้เกิดการเขียนประวัติศาสตร์ของตนเองขึ้นมา โดยการที่หันกลับไปใช้อักษรพื้นเมือง เช่น พงศาวดาร ดำนาน นิทาน เป็นต้น เอกสารเหล่านี้ไม่เคยได้รับการยอมรับและเชื่อถือจากชาวตะวันตก

³⁴อ้างจากงานของจิตร ภูมิศักดิ์, อันเนื่องมาจากความเป็นมาฯ: ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม (กรุงเทพฯ: ไม้งาม, 2524), หน้า 234.

³⁵William Clifton Dodd, **The Tai Race : Elder Brother of the Chinese, Results of Experience, Exploration and Research** (Bangkok: White Lotus, 1996).

³⁶Hall, D.G.E., **A History of Southeast Asia** (3 rd ed), (St. Martin Press & Macmillion and Company Limited London, 1968) p. iii. และนิธิ เอียวศรีวงศ์ได้ขยายความนี้ต่อว่าทัศนคติในงานเขียนของชาวตะวันตกที่มีต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ดูราวไม่ต่างอะไรกับการสังเกตการณ์ “จากกราบเรือหรือเมืองป้อมที่เป็นโรงเก็บสินค้าของฝรั่ง” ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), หน้า 4. และดูความสำคัญของการเริ่มศึกษาถึงอักษรพื้นเมืองในประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใน Hall, D.G.E., **Historians of South East Asia : Historical writing on the peoples of Asia** (London, Oxford University Press, N.Y. Toronto, 1961).

จิตร ภูมิศักดิ์เองก็ตระหนักต่อการครอบงำนี้เช่นกัน ดังที่เขาเองได้ต่อต้านกลุ่มนักปราชญ์ ปัญญาชนไทยที่ยึดเอาความรู้ที่ตะวันตกสร้างเป็นคัมภีร์อ้างอิง เขาได้กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ว่าเป็นทักษะที่ครอบงำและเป็นอันตรายต่อการศึกษาระวัติศาสตร์ไทย

ในทศวรรษ 2490 แนวคิดในเชิงต่อต้านตะวันตก (ในแง่ต่อต้านการครอบงำการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับไทยหรือประเทศเพื่อนบ้าน) เช่นนี้ ยังไม่ปรากฏให้เห็นในสังคมไทย งานของจิตร ภูมิศักดิ์ เป็นผู้เริ่มเปิดประเด็นถกเถียงกับทักษะของนักวิชาการตะวันตกและกลุ่มปัญญาชนไทยที่คล้อยตามทัศนคติของชาวตะวันตก ฉะนั้นวิธีการมองและศึกษาประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์ จึงมีลักษณะมุมมองคล้ายคลึงกับวิธีการที่เรียกว่า *Autonomous Histories*³⁷ อันเป็นแนวการศึกษาที่เน้นการมองจากพัฒนาการภายใน หรือศึกษาผ่านบริบทของความเป็นเอเชียอาคเนย์ นั่นคือการปฏิเสธการมองผ่านแว่นหรือทักษะของคนภายนอก เช่น มองผ่านทักษะของคนตะวันตกที่อาจไม่มีความเข้าใจอย่างแท้จริงถึงลักษณะการดำรงอยู่ของพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของคนพื้นเมือง สิ่งที่จิตร ภูมิศักดิ์ต้องการคือ การหันกลับมาให้ความสนใจต่อบริบทของกลุ่มชนพื้นเมืองในที่ต่างๆ ที่มีพัฒนาการของเขาเอง ดังนั้นจิตร ภูมิศักดิ์จึงไม่ยอมรับผลงานที่ผลิตด้วยกลุ่มปัญญาชนและคนของรัฐก่อนหน้านั้น เพราะ “...เราพากันดูถูกตำนานของเราเอง แล้วหันไปเรียนเรื่องของเรา จากผลงานฝรั่งและอังกฤษทำไว้, ขณะเดียวกันก็รีบเชื่อถือเรื่องราวที่พวกนักเขียนประวัติศาสตร์ชาวยุโรปสันนิษฐานและวางแนวทางทั่วไป...”³⁸ โดยเขาได้วิเคราะห์ว่า

นี่แหละคือผลร้ายของการเรียนประวัติศาสตร์โดยวิธีผิด ๆ ที่พวกฝรั่งถ่ายทอดทิ้งไว้ให้ นั่นคือ แทนที่จะเขียนประวัติศาสตร์ของสังคมไทยอยู่ภายใต้การรวมศูนย์ทางเศรษฐกิจและการเมืองเดียวกัน ซึ่งสังคมนี้ประกอบขึ้นด้วยหลายชนชาติอันมีไทย ลาว เขมร มลายู ฯลฯ เรากลับถูกพวกฝรั่งจูงให้ไปมุ่งเรียนแต่ประวัติศาสตร์ของชนเชื้อชาติไท-ไต, ไปสืบสาวราวเรื่องของสังคมน่านเจ้าในเขตยูนนานในเขตของประเทศจีนเสียเป็นคั้งเป็นแคว แล้วมาเริ่มศึกษาประวัติของชนชาติใน แหลมทองเอาเมื่อสุโขทัยและศรีอยุธยา. การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยที่ถูกต้องจะต้องเริ่มกันใหม่ นั่นคือ ศึกษาประวัติความเป็นมาแห่งสังคมพื้นดินอันเป็นเอกภพ

³⁷โปรดดูงานศึกษาในแนว *Autonomous Histories* ใน John Smail, “On the Possibility of an Autonomous History of Modern Southeast Asia,” Sears Laurie eds, **Autonomous Histories, Particular Truths : Essay in Honor of John Smail** (Center for Southeast Asian Studies, University of Wisconsin, Monography Number 11, 1993), pp. 37-70.

³⁸จิตร ภูมิศักดิ์, *อันเนื่องมาจากความเป็นมาฯ : ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม*, หน้าแรก.

ผืนนี้ ศึกษาย้อนกลับขึ้นไปตามลำดับจากอยุธยาไปสู่ละโว้, พิมาย, สุโขทัย, โยนก, นครศรีธรรมราช, ไชยาหรือศรีวิชัย, จานาศปุระ, ทวารวดี, พนมหรือฝูหนาน ฯลฯ ศึกษาให้ทราบว่าสังคมบนเอกภพแห่งดินแดนนี้ พัฒนาขึ้นมาจากลักษณะใด มาสู่ลักษณะใด มีประวัติศาสตร์ของชนชาติใดมาบ้างบนผืนดินนี้และทั้งหมดนี้รวมกันคือประวัติศาสตร์ของประเทศไทย อันประกอบด้วยหลายชนชาติ และผ่านยุคสมัยมาหลายสมัย...³⁹

ดังนั้นจิตร ภูมิศักดิ์จึงได้สร้างวาทกรรมชุดใหม่ด้วยการปฏิเสธมายาภาพที่ว่าด้วยประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ดำเนินมาเป็นเส้นตรงตามลำดับความต่อเนื่องของอาณาจักรสามอาณาจักร ได้แก่สุโขทัย อยุธยา รัตนโกสินทร์ โดยการเสนอวาทกรรมความรู้ใหม่ในงานเรื่อง **โองการแช่งน้ำ** และ **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา** ว่าพัฒนาการของประวัติศาสตร์ไทยไม่ได้ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง และมีเอกภาพตามที่ยึดเอาอาณาจักรเหล่านี้เป็นศูนย์กลาง แต่เป็นพัฒนาการของรัฐเล็ก แคว้นน้อยต่าง ๆ กระจุกกระจายอยู่ทั่วไปหมดก่อนที่จะเกิดอาณาจักร เช่นสุโขทัยและอยุธยา มีการปฏิสัมพันธ์ ทั้งการสู้รบทำสงครามและการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของแคว้นต่าง ๆ กัน ฉะนั้นพัฒนาการของรัฐเล็ก รัฐน้อยเหล่านี้ก่อนการรวมตัวเป็นอาณาจักรจึงมิได้มีเอกภาพ ฉะนั้นมโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์ จึงไม่ได้มองเห็นแต่ภาพบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ที่สามารถทำให้เกิดรัฐ อยุธยาและสุโขทัยได้ แต่เนื่องจากอาณาจักรมาจากการรวมตัวของชุมชนต่าง ๆ ฉะนั้นประวัติศาสตร์ จึงเป็นความเคลื่อนไหวของชุมชน ซึ่งต่อมาเขาได้อธิบายขยายความในงานเรื่อง **ความเป็นมาของ คำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ**

จากการที่เขาได้พยายามร้อยถอนความคิด ว่าด้วยลัทธิชาตินิยมสุดโต่งของกลุ่มผู้นำในยุค ทศวรรษ 2480 ที่อาศัยฐานความรู้ที่เป็นมายาคติของกลุ่มนักวิชาการตะวันตกในการพยายามสร้าง จินตภาพให้ประชาชนในรัฐเชื่อว่าไทยเป็นเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ที่ยิ่งใหญ่กว่าชาติอื่น ๆ เช่นเคยยิ่งใหญ่ กว่าจีนในอดีต อีกทั้งผู้คนที่อยู่ในประเทศเพื่อนบ้านรายรอบประเทศไทยก็ล้วนเป็นเผ่าไทยด้วยกัน ทั้งสิ้น รัฐจึงต้องสร้างสำนึกการยอมรับนโยบายการรวม “มหาอาณาจักรไทย” ให้เป็นอันหนึ่งอัน เดียวกันทั้งหมด

ขณะเดียวกันจิตร ภูมิศักดิ์ ได้เสนอวาทกรรมใหม่ในงานเรื่อง **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ** ว่า ชุมชน “ชาติ” ในปัจจุบันเป็นชุมชน

³⁹จิตร ภูมิศักดิ์, **อันเนื่องมาจากความเป็นมา** : ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม, หน้าปกหลัง. (เน้นข้อความ โดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

“ชาติ” ที่มีความหลากหลายที่มีที่มาจากความแตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ สิ่งที่จิตร ภูมิศักดิ์ พยายามสร้างวาทกรรมในตอนต้นของทศวรรษ 2500 คือการสร้างวาทกรรมชุดใหม่ที่บอกเล่า จินตภาพที่แตกต่างไปจากเดิม อันเป็นจินตภาพที่สอดคล้องกับสำนึกในทศวรรษ 2470 ที่สำนึกเรื่อง “ชาติ” ได้แพร่กระจายในหมู่ประชาชนมากขึ้นทุกที โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง ในปี พ.ศ. 2475 ดังที่จิตร ภูมิศักดิ์ได้กล่าวถึงความหมายของ “สยาม” ที่เริ่มมีนัยหมายถึง “ชาติ” ที่เป็นรัฐประชาชาติ ดังจะพบว่ามีการบวนการประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมเพื่อสร้างสำนึกร่วม อาทิ เพลงชาติ ธงชาติ และการเปลี่ยนชื่อประเทศในที่สุด ซึ่งจิตร ภูมิศักดิ์ได้แสดงทัศนะให้เห็นว่า

...ความหมายของสยามชั้นหลังสุดนี้ จึงมิได้หมายถึงชนชาติ, มิได้เป็นชื่อชนชาติ ไท-ไต ตามความหมายเดิมของมันอีกต่อไปแล้ว มันมิได้มีความหมายเหมือนคำว่า เขมร ในภาษามอญ, ชาน ในภาษาพม่า และล้าน ในภาษาจีนอีกแล้วโดยเด็ดขาด, หากหมายถึงดินแดนที่เป็นเอกภาพอันหนึ่ง ซึ่งภายในดินแดนนี้มีประชาชนหลาย เชื้อชาติร่วมกันเป็นเอง นั่นคือเป็นชื่อของรัฐประชาชาติ รัฐหนึ่งไปโดยเด็ดขาด และมีได้เป็นชื่อเฉพาะของชนชาติใด ชนชาติเดียวไม่ว่าเขาจะเป็นชนชาติเขมร, ลาว, มอญ, กะเหรี่ยง, มลายู, ส่วย, ไทย ฯลฯ ทุกคนล้วนมีศักดิ์และสิทธิในฐานะ เป็นประชาชนชาวสยามเท่าเทียมกันนี้คือความหมายและสำนึกใหม่ที่เกิดขึ้น พร้อม ๆ กับการเกิดรัฐประชาชาติ⁴⁰

ทัศนะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การลงไปหาความหมายของคำ “สยาม” ของจิตร ภูมิศักดิ์ จึงไม่ใช่สำนึกที่ชี้ให้เห็นความยิ่งใหญ่ในอดีตที่มาของคำและผู้คนในผืนแผ่นดินไทยเพียงกลุ่มเดียว เพราะสยามในอดีตและปัจจุบันคละเคล้าไปด้วยชนกลุ่มที่มีความหลากหลายผสมผสานกันอยู่ในรัฐ ประชาชาติหรือประเทศไทยในปัจจุบัน การที่สืบค้นหาประวัติของชนชาติต่างๆ จำเป็นต้องเลิก อุปทานลัทธิชาตินิยมออกไป นอกจากนี้ยังต้องเลิกอคติการดูถูกทางเชื้อชาติเผ่าพันธุ์⁴¹ ดังที่เขา กล่าวถึงการสืบค้นหาร่องรอยของสยามในอัสสัมว่า

⁴⁰จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอมฯ, หน้า 235. (เน้นข้อความโดยผู้เขียน วิทยานิพนธ์)

⁴¹เรื่องเดียวกัน, หน้า 239-140.

...ข้าพเจ้ากล่าวถึงร่องรอยของสยามในอัสสัมโดยวัตถุประสงค์ทางอักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์เท่านั้น, มิได้กล่าวในแง่ชาตินิยมที่เพื่อฝันจะไปปลูกปล้ำเอาคนเหล่านั้นให้มาเป็นคนไทย, หรือเพื่อฝันที่จะรวมชนเชื้อชาติใดเหล่านั้นเข้ามาไว้ใน มหาอาณาจักรไทย อันลุ่มๆ แล้งๆ ; และก็ได้กล่าวถึงด้วยความสำนึกที่ว่า ในรัฐประชาชาติหนึ่งๆ นั้น ประชาชาติย่อมประกอบด้วยชนที่มีเชื้อชาติมาจากชนหรือเชื้อชาติต่างกัน และมีองค์ประกอบเป็นชนชาติส่วนน้อยหลายชนชาติ.... แม้ประเทศไทยปัจจุบันนี้องค์ประกอบของประชากรก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน⁴²

ด้วยเหตุดังกล่าวจึงพอสรุปได้ว่า วาทกรรมใหม่ของจิตร ภูมิศักดิ์ในการพยายามค้นหาความหมายที่มาของคำ “สยาม” ในอดีตเพื่อชี้ให้เห็นว่าพัฒนาการของประวัติศาสตร์ไม่ได้มีที่มาจากกลุ่มชนเชื้อเดียว คือ เชื้อชาติไทย แต่มีที่มาจากกลุ่มคนหลากหลายกลุ่ม ถูกเรียกชื่อต่าง ๆ ตามบริบทของยุคสมัยและกลุ่มคน และกลุ่มคนเหล่านี้มีพัฒนาการร่วมกันมา ครอบคลุมกระทั่งรัฐไทยเข้าสู่รัฐประชาชาติ คนกลุ่มเหล่านี้กลายเป็นประชากรในดินแดนรัฐไทยหรือสยามที่ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในฐานะพลเมืองของ “ชาติ” ในฐานะที่เป็นรัฐประชาชาติ

ฉะนั้นในอดีตเมื่อจิตร ภูมิศักดิ์สืบค้นหาความหมายของคำว่า “สยาม” ในแง่ของนิรุกติศาสตร์ นับแต่จารึกของพม่า จารึกของพุกจาม จารึกขอม เขากล่าวว่า ชาวสยามมี “ตัวตน” ในอดีตและถูกเรียกชื่อต่างๆ กันไปตามหลักฐานในภาษาต่างๆ เช่น ชาม-ชาน-เซม-เซียม-ชยาม-เสียม ฯลฯ แต่ไม่ว่าข้อสรุปจะออกมาเป็นคำอะไรก็ตาม งานของจิตร ภูมิศักดิ์ชิ้นนี้ได้แสดงให้เห็นนัยที่สำคัญกว่านั้น คือแสดงถึงพัฒนาการกลุ่มวัฒนธรรมทางเชื้อชาติที่เป็นปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มชนเชื้อชาติต่างๆ ในอาณานิคมที่ถูกเรียกว่าเอเชียอาคเนย์นี้ ว่าต่างมีปฏิสัมพันธ์ทั้งในทางบวก คือการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ภาษา จากความสัมพันธ์ดั้งเดิมซึ่งเป็นความสัมพันธ์ทางสายเลือด หรือญาติพี่น้อง เป็นกลุ่ม เป็นครอบครัว เปลี่ยนมาเป็นความสัมพันธ์แบบเมืองที่เกิดการจัดสรรทางอำนาจ และพัฒนาไปในทางลบคือการใช้กำลังเข้าปกครอง

กล่าวโดยสรุป งานเขียนประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์ คือความพยายามที่จะสร้างวาทกรรมใหม่เกี่ยวกับการอธิบายที่มาของประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ในอีกทัศนะหนึ่งโดยทั้งนี้จากการศึกษาด้วยวิธีการนิรุกติศาสตร์ ประกอบกับการค้นคว้าการใช้หลักฐานของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นตำนาน วรรณคดี หรือกฎหมายพื้นเมืองต่าง ๆ ทำให้เขามีมุมมองที่แตกต่างจากกลุ่มที่สร้างวาทกรรมกระแสหลัก ทั้งหมดนี้กล่าวได้ว่างานเขียนถึงความป็นมาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ของเขาเป็นการตอบโต้วาทกรรมกระแสหลักที่สร้างความรู้สึกอับอายแก่ชาวไทยมาอย่างต่อเนื่อง

⁴²จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอมฯ, หน้า 4.

5.1.3 วาทกรรมประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ในจินตภาพของมาลัย ชูพินิจ

นอกเหนือจากงานเขียนในลักษณะที่เป็นประวัติศาสตร์ของชุมชน ท้องถิ่น และงานเขียนด้านประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์ แล้ว จะพบว่าในงานประเพณีนวนิยายได้ปรากฏแนวคิดด้วยชาติที่มีที่มาจากรากของความเป็น “ชุมชน” เช่นงานเขียนนวนิยายของมาลัย ชูพินิจ ที่ได้เสนอจินตนาการ “ชาติ” ของเขาผ่านชุมชนเล็ก ๆ แห่งหนึ่ง ในนวนิยายเรื่อง *ทุ่งมหาพระราช* ซึ่งเขียนขึ้นใน พ.ศ. 2495 นวนิยายเรื่องนี้กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐาน การบุกเบิกของชุมชนโดยเฉพาะเรื่องนี้เปรียบเสมือนอัตชีวประวัติในรูปนวนิยายของบรรพบุรุษของครอบครัวมาลัย ชูพินิจ ซึ่งมีถิ่นฐานดั้งเดิมคือจังหวัดกำแพงเพชรในปัจจุบัน ดังที่เขากล่าวไว้ในคำนำในการเขียนเรื่องนี้ว่าเขียนขึ้นเพื่อความจำและรำลึกถึงประวัติการต่อสู้ของบรรพบุรุษในการสร้างหมู่บ้าน สร้างเมืองขึ้นมา

ทำนองเดียวกับ ทุกประเทศ และชาติ หมู่บ้าน และตำบล มีประวัติของมันไม่มากก็น้อย ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ถึงกระนั้น ความมุ่งหมายของข้าพเจ้าในการเขียน “*ทุ่งมหาพระราช*” ก็มีได้ปรารถนาจะให้มันเป็นประวัติของตำบลคลองสวนหมาก ซึ่งปัจจุบันเปลี่ยนนามกันมาเป็น *นครชุม* หรือประวัติของชาวบ้านนั้นโดยแท้จริงมากไปกว่าเสมือนบันทึกของเหตุการณ์ประจำยุค ประจำสมัย ซึ่งผ่านมาในชีวิตข้าพเจ้า และก่อนหน้าข้าพเจ้าขึ้นไป...ด้วยประการฉะนี้ “*ทุ่งมหาพระราช*” ก็อาจจะหลีกเลี่ยงไม่พ้นจากภาพชีวิตบุคคลประจำยุคที่ปรากฏในท้องเรื่อง ภาพของเมืองและตำบล ซึ่งสร้างขึ้นด้วยความทุกข์ ทรมาณของบุคคลเหล่านั้น...⁴³

มาลัย ชูพินิจได้แสดงภาพจินตนาการให้เห็นผู้คนที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากอยู่ในชุมชนเล็กๆ ที่เรียกว่าคลองสวนหมากเมื่อ 60 ปีที่ผ่านมาว่า “...*นครชุม* ยังเป็นคลองสวนหมากพร้อมด้วยเหี้ยเรือยนต์และและมุงแฝกไม่กี่สิบหลังคา และบ้านไร่เพ็งมีพวกเวียงจันทน์อพยพมาอยู่ไม่กี่ครอบครัว เนินกำแพงเมืองเก่าชั้นนอกยังไม่ถูกทำลายลงมาถน...”⁴⁴ การกล่าวถึงกลุ่มคนที่อพยพเข้ามา คือชาวเวียงจันทน์ที่ผู้เขียนไม่ได้เรียกว่า ลาวหรือลาวเวียงจันทน์ เช่นที่ทางราชการมักเรียกเขาได้ให้ภาพผู้คนที่ล่องไหลอพยพมาตั้งบ้านเรือนในชุมชนแห่งนี้ว่ามาจากหลากหลายกลุ่ม เช่นกลุ่มของพะโป้ ซึ่งเป็นชาวไทยใหญ่จากฝั่งพม่า เข้ามาทำสัมปทานป่าไม้พร้อมกับกลุ่มคนงานทำป่าไม้

⁴³ เรียมเอง (นามปากกา), *ทุ่งมหาพระราช* (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2543), หน้าคำนำ.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

อันได้แก่พวกกะเหรี่ยง ก่อให้เกิดความขัดแย้งในวิถีการใช้ทรัพยากรป่ากับชาวบ้าน หรือการเข้ามาอยู่ชุมชนอื่นจากสุโขทัย เป็นต้น ดังตอนหนึ่งของนวนิยายคือ

...หลายครัวเรือนที่โยกย้ายจากสุโขทัย และในเมื่อข้ามมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่นั่น และอีกหลายครัวเรือนที่อยู่อพยพมาจากเวียงจันทน์ ติดตามมิตรสหายและญาติพี่น้อง ก่อนหน้าขึ้นไปมาอยู่ที่บ้านไร่... ล้วนแล้วแต่เป็นสัญญาณของความเคลื่อนไหว และความคลี่คลายขยายตัวของคลองสวนหมากในอนาคตทั้งสิ้น...⁴⁵

ความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนที่ต่างมาจากที่ต่าง ๆ กันจนรวมตัวเป็นชุมชนที่ใหญ่มากขึ้น คือภาพที่นวนิยายแสดงให้เห็นประวัติของชุมชน ที่ต้องร่วมมือร่วมใจกันบุกเบิกถางพงเพื่อสร้างบ้าน ต่อสู้กับภัยธรรมชาติ ภัยจากโรคภัย (อหิวาต์) ภัยจากโจรที่ปล้นสะดม และภัยจากการเอาเปรียบ จากกลุ่มพ่อค้าและการแย่งชิงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ภัยจากการใช้อิทธิพลของข้าราชการ จึงอาจกล่าวได้ว่าจินตภาพของ “ชาติ” ที่สะท้อนในงานของมาลัย ชูพินิจ ชื่นนี้ไม่สอดคล้องกับ จินตภาพของรัฐ เพราะเป็นการเล่าเรื่องจากพื้นฐานของสมาชิกในสังคม คือครอบครัวและหมู่บ้าน ฉะนั้นภาพที่เขาสะท้อนในนวนิยายคือผ่านตัวละครสำคัญคือ รื่น ซึ่งอาศัยอยู่ในชุมชนที่เต็มไปด้วย การต่อสู้เพื่อสร้างชุมชนให้มั่นคงแข็งแรง รวมทั้งการถูกอำนาจและอิทธิพลเอาเปรียบจากบุคคลใน วงการราชการเอง เป็นต้น ฉะนั้นหากใช้งานชื่นนี้เป็นเสมือนบทเรียน มาลัย ชูพินิจ ได้สะท้อนให้เห็น จินตภาพเรื่อง “ชาติ” ที่มาจากการก่อสร้างตัวของคนเล็ก ๆ ในชุมชนที่ต้องฝ่าฟันอุปสรรค ทั้งภัยธรรมชาติและภัยจากมนุษย์ด้วยกันเอง หมู่บ้านหรือชาติเช่นนี้จึงเต็มไปด้วยชีวิตและเลือดเนื้อ การต่อสู้ของคนในชุมชน ขณะเดียวกันก็สะท้อนภาพบางส่วนของอำนาจรัฐที่พยายามเข้าไปแทรกแซง ด้วย รวมทั้งเอื้อผลประโยชน์ให้บุคคลบางกลุ่ม เช่นพ่อค้าไม้ เป็นต้น

ภาพสะท้อนในนวนิยายของมาลัย ชูพินิจ ดังกล่าว กล่าวได้ว่านี่คือการเล่าเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” แบบใหม่ที่มีโครงเรื่องที่แตกต่างไปอีกแบบหนึ่ง เป็นการเล่าเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติ” ที่มีที่มาจากชนชั้นล่างของสังคม มาจาก ชุมชนระดับเล็ก ๆ คือ หมู่บ้าน ที่ต่างจากกระแสหลักที่ “ชาติ” เริ่มมาจากชุมชนขนาดใหญ่ที่เป็นรัฐหรืออาณาจักร ฉะนั้นโครงเรื่องเช่นนี้จึงสอดคล้องกับ สำนึกว่าด้วยประวัติศาสตร์ความเป็นมาของ “ชาติไทย” ในงานของจิตร ภูมิศักดิ์ และในกลุ่ม นักเขียนท้องถิ่น

⁴⁵ เรียมเอง (นามปากกา), ทุ่งมหาธาต, หน้า 67.

กล่าวโดยสรุป วาทกรรมของปัญญาชนหัวก้าวหน้าว่าด้วยเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ได้ชี้ให้เห็นวาทกรรมเกี่ยวกับการเปลี่ยน โครงเรื่องประวัติศาสตร์และเปลี่ยนการเล่าหรือบรรยาย ประวัติศาสตร์ ที่แตกต่างจากวาทกรรมกระแสหลัก กล่าวคือ การเสนอว่าความเป็นมาหรือรากเหง้า ของประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ไม่ได้เริ่มจากชุมชนขนาดใหญ่ เช่น อาณาจักร ดังเช่นวาทกรรม กระแสหลักเสนอ หากแต่มาจากชุมชนเล็กๆ ที่กระจัดกระจายตัวอยู่ตามแหล่งต่าง ๆ และพื้นฐาน แรกสุดของชุมชนคือหมู่บ้านนั่นเอง นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นภาพความเคลื่อนไหวของกลุ่มชน ที่มีที่มาจากหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ประวัติของกลุ่มชนเหล่านี้ที่ต่อมากลายมาเป็นส่วนหนึ่งของ รัฐประชาติ หรือ “ชาติไทย” จึงมีทั้งความขัดแย้งและการประนีประนอม การต่อสู้ช่วงชิงในกลุ่ม ต่าง ๆ ฉะนั้นจึงไม่ได้มี “เอกภาพ” อย่างที่เคยพยายามสร้างความรู้กันมา

ที่สำคัญคือรากฐานของ “ชาติ” มาจากคนกลุ่มหลากหลายชาติพันธุ์เหล่านี้ต่างหากที่เป็น องค์ประกอบสำคัญของ “ชาติ” ไม่ใช่ประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ที่ปรากฏภาพของกษัตริย์ผู้ปกครอง เท่านั้น ดังเช่น ประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” กระแสหลักสร้างมาตลอด ขณะที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า เน้นว่าประชาชนที่เป็นรากหญ้าของแผ่นดินเป็นส่วนสำคัญของชาติ มิใช่เฉพาะพระมหากษัตริย์ หรือชนชั้นผู้ปกครอง ดังส่วนหนึ่งได้สะท้อนให้เห็นการต่อต้านการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ ดังจะขอสรุปด้วยบทกวีของทวีปวร หรือทวีป วรดิกลที่เขียนลง *อักษรสาส์น* พ.ศ. 2493 ว่า

ประวัติศาสตร์ชาติไทยอยู่ไหนเล่า	ได้แต่เฝ้าใฝ่จิตต์คิดกังขา
อ่านประวัติคิดเขียนพากเพียรมา	ช่างไร้สาระแห่งศาสตร์อนาใจ....
ล้วนแต่वाद “ราชประวัติ” จัดมาอ้าง	จะปลอมปลุกภาพวงศ์จรวงสวรรค
ชีวิตผองของคนบนแดนไทย	ไม่เคยได้เปิดเผยหรือเอ่ยกัน ⁴⁶

5.2 วาทกรรมเรื่อง “อัตลักษณ์ไทย” และ “ความรักชาติ” ของปัญญาชนหัวก้าวหน้า

ในกระบวนการสร้างสรรค์อัตลักษณ์ของชาติของวาทกรรมกระแสหลัก นับตั้งแต่มีบท พระราชบัญญัติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในทศวรรษ 2450-2460 และภายหลังการ เปลี่ยนแปลงการปกครองก็มีความพยายามที่จะสร้าง “อัตลักษณ์ของชาติใหม่”

ในสมัยการสร้างชาติซึ่งสอดคล้องกับความเคลื่อนไหวตั้งแต่ทศวรรษ 2480 ถึง 2490 ที่เริ่ม มีการสำรวจสมบัติของชาติขึ้น (นับจากมีการก่อตั้งกรมศิลปากรตั้งแต่ พ.ศ. 2477) โดยเริ่มมีการ

⁴⁶ทวีปวร (นามปากกา), “ประวัติศาสตร์อยู่ที่ไหน?”, *อักษรสาส์น*, (12 มีนาคม 2493): 121.

สำรวจ โบราณสถาน โบราณวัตถุต่าง ๆ มีการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานในจังหวัดต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย รวมทั้งการจัดตั้ง “พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ” ในจังหวัดต่างๆ ที่ราชอาณาจักร รวมถึงการจัดตั้งหน่วย ศิลปากรประจำภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศสำเร็จในปี พ.ศ. 2500 มีการจัดสอบและแต่งตั้งเจ้าหน้าที่จากส่วนกลางไปประจำยังพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและหน่วยศิลปากรต่าง ๆ ทั่วประเทศ⁴⁷ ถึงแม้ว่าจะมีพระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน โบราณวัตถุออกมาตั้งแต่ พ.ศ. 2477 แต่พึงปรากฏความเคลื่อนไหวอย่างจริงจังต่อกระบวนการสำรวจ จัดเก็บ ขุดแต่ง อย่างเอาใจจริงเอาใจเริ่มชัดเจนในทศวรรษ 2480 นี้เองเมื่อมีการแก้ไขพระราชบัญญัติฯ ในปี พ.ศ. 2484 และทำให้กระบวนการสร้างชาติในด้านศิลปวัฒนธรรมเฟื่องฟูอย่างเป็นรูปธรรมด้วยการประกาศสถานที่สำคัญทางโบราณสถาน โบราณวัตถุอันเป็นมรดกที่สำคัญของชาติ ผลพวงของประดิษฐกรรมดังกล่าว Maurizio Peleggi⁴⁸ ได้เสนอว่าเป็นการสร้างวาทกรรมชุดใหม่ว่าด้วย “มรดกแห่งชาติ” (Nation Heritage) ที่ทำให้เกิดการสร้างสรรค่มรดกทางวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งยุคสมัยหนึ่งตอบสนองอุดมการณ์ชาตินิยมของผู้นำ แต่ต่อมาได้กลายเป็นวาทกรรมว่าด้วยการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว อันเป็นกระบวนการสร้างมายาคติว่าด้วยความรู้เรื่อง ศิลปวัฒนธรรมประจำชาติในลักษณะที่ศิลปวัฒนธรรมทั้งหมดเป็นมรดกของชาติ แต่ไม่ใช่เป็นลักษณะ myth ที่เป็นของชุมชนหรืออยู่คู่มาอยู่กับชุมชนซึ่งเป็นมรดกของชุมชนหรือของท้องถิ่นแต่ละแห่ง

ฉะนั้นเครื่องมือที่สำคัญของรัฐในการสร้างสำนึกร่วมที่เป็นอันหนึ่งอันเดี่ยวดังกล่าว หรือเรียกอีกอย่างว่าเป็นการสร้าง “อัตลักษณ์ชาติไทย” ขึ้นมา โดยการสร้างสำนึกที่อาศัยเครื่องมือที่เป็นหน่วยงานของรัฐคือ กรมศิลปากร เช่น การจัดตั้งโรงเรียนศิลปากร และการจัดตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากรในที่สุด เพื่อเป็นแหล่งผลิตบุคลากรที่มีความรู้เฉพาะด้านด้านศิลปวัฒนธรรมเพื่อสืบทอด และทำหน้าที่สืบสานภารกิจในการทะนุบำรุงรักษาศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ นอกจากนี้รัฐยังมีการจัดตั้งโรงเรียนนาฏศิลป์ จัดสร้างโรงละครแห่งชาติ ทำให้การกระแสนึกของคนในชาติว่าด้วย “ศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ” ถูกรัฐนำมาใช้เป็นเครื่องมือดำเนินการสร้างเสริมความเป็นอัตลักษณ์ประจำชาติเป็นระยะยืนยาวนานกว่าหลายทศวรรษ

การที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้วิพากษ์วาทกรรมกระแสหลักและบางส่วนพยายามสร้างวาทกรรมใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” เช่น งานของจิตร ภูมิศักดิ์และกลุ่มปัญญาชนนักเขียนท้องถิ่น ดังที่กล่าวแล้ว จะพบว่าในเวลาเดียวกันกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ายังได้กล่าวอธิบายถึง “อัตลักษณ์ไทย” และความรู้สึก “รักชาติ” ในเวลาเดียวกัน จะเห็นได้จากการรื้อถอน

⁴⁷ หจข. ศธ. 0701.26/2 เรื่อง ตั้งหน่วยศิลปากร.

⁴⁸ โปรดดูรายละเอียดในงานของ Peleggi Maurizio, *The Politics of Ruins and Business of Nostalgia* (Bangkok: White Lotus, 2002).

การอธิบายโครงเรื่องแบบเดิมของประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ที่พวกเขาพบว่าการจะให้นิยามหรือความหมายใหม่ว่าด้วยเรื่อง “ชาติไทย” นั้นจำเป็นต้องให้การอธิบายเรื่อง “อัตลักษณ์ชาติไทย” และความรู้สึก “รักชาติ” ไปพร้อมกันด้วย เพราะจุดประสงค์ของการสร้างวาทกรรมเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” ก็คือต้องการให้คนในชาติได้ทราบถึงคุณลักษณะชาติของตนเพื่อให้เกิดความรักและภูมิใจในชาติของตน อันเรียกได้ว่ามี “อัตลักษณ์” ของตนเอง

5.2.1 วาทกรรมเรื่อง “อัตลักษณ์ไทย”

ในขณะที่จิตร ภูมิศักดิ์ได้เสนอสมมติฐานของเขาต่อจินตภาพเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของ “ชาติไทย” จะพบว่าจิตร ภูมิศักดิ์ได้พบแนวทางการอธิบายเรื่อง “อัตลักษณ์ไทย” หรือความเป็นไทยไปพร้อมกัน กล่าวคือ ขณะที่เขาคิดค่านิยมองประวัติศาสตร์ชาติที่ปราศจากมิติความสัมพันธ์กับพัฒนาการแห่งชีวิตและสังคม รวมทั้งพัฒนาการทางเศรษฐกิจของสังคมไทยและชนชาติที่เกี่ยวข้อง โดยการใช้วิธีการด้านนิรุกติศาสตร์เพื่อสืบค้นหาร่องรอยของที่มาของ “ตัวตน” ของสยาม และเขาคิดว่า “ภาษา” เป็นผลผลิตของวัฒนธรรมทางสังคม ดังนั้น “ภาษา” จึงสัมพันธ์กับบริบทความเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่ใช้ “ภาษา” ในที่ต่างๆ ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่า การพยายามขุดค้นหาร่องรอยของคำว่า “สยาม” ของจิตร ภูมิศักดิ์ ก็คือการพยายามค้นหาอัตลักษณ์ของ “ชาติไทย” โดยการหาความหมายของคำว่า “สยาม” อาจเรียกวิธีการที่จิตร ภูมิศักดิ์ใช้ว่าเป็นการขุดค้นหาร่องรอยที่ซ่อนทับอยู่ในตัวบริบทของภาษา (linguistic context)

เมื่อพิจารณางานเขียนประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์ จะพบว่าสิ่งหนึ่งที่ถือเป็นสำนึกร่วมในงานทุกชิ้นของเขาคือ สำนึกของการเป็น “ชาติ” ที่มีลักษณะการรวม “อัตลักษณ์” ที่มีความหลากหลายทั้งทางวัฒนธรรมและผู้คนที่หลากหลายเชื้อชาติอยู่ร่วมกัน

ด้วยการตระหนักถึงความแตกต่างทั้งทางด้านชาติพันธุ์ ภาษา และวัฒนธรรม จิตร ภูมิศักดิ์จึงให้ความสนใจอย่างยิ่งต่อความสำคัญของการศึกษาทางด้านนิรุกติศาสตร์ เพราะเขาเชื่อว่าจะเป็นเครื่องมือนำไปสู่ความเข้าใจกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกหลงลืมและถูกละเลย กล่าวได้ว่าเขาไม่ใช่ นักนิรุกติศาสตร์โดยอาชีพ หากแต่อาศัยความรักความสนใจที่จะศึกษาค้นคว้า ทำให้จิตร ภูมิศักดิ์เป็นผู้มีความรอบรู้ในหลายๆ ภาษา ดังเช่น เขาได้ค้นคว้าทำพจนานุกรม “ภาษาละหู่หรือมูเซอร์” จากการเรียนภาษานี้กับสองพ่อลูกที่เป็นชาวเขาเผ่ามูเซอร์ คือ จักปู้และจักกอช่วงที่ติดอยู่ในคุกกลางเวียงด้วยกัน⁴⁹ อันเป็นความพยายามที่จะให้ภาษาของชนชาติส่วนน้อยที่ถูกรัฐกดขี่และรังแกให้ปรากฏ

⁴⁹ทองใบ ทองเปาะ, คอมมิวนิสต์ลาดยาว (กรุงเทพฯ: คนหนุ่ม, 2517), หน้า 46.

และเป็นที่ยอมรับ นอกจากนั้นเขาได้อธิบายถึงภูมิหลังและรากความเป็นมาของพวกกะหล่ำว่าเป็นกลุ่มคนที่มีการปกครองเป็นอิสระ มีรูปแบบการปกครองคล้ายธิเบต มีตัวอักษรเป็นตนเอง มีศิลปวัฒนธรรมเป็นของตัวเอง เช่น มีดนตรีของพวกเขาเรียกว่า นอ อะท่า ปิเซี่ยะกู่ย เกมา จะโก มีเพลงพื้นบ้านของเขา อีกทั้งประเพณีนับถือผีในธรรมชาติ⁵⁰ งานศึกษาด้านนิรุกติศาสตร์นี้เองที่อาจกล่าวได้ว่าช่วยทำให้จิตร ภูมิศักดิ์มีมุมมองที่แตกต่างจากนักประวัติศาสตร์กระแสหลัก คนอื่น ๆ

ขณะเดียวกันความสนใจของจิตร ภูมิศักดิ์ ที่มีต่อวรรณคดีท้องถิ่นหรือวรรณคดีของกลุ่มชนต่าง ๆ ในท้องถิ่นไปพร้อม ๆ กัน สะท้อนให้เห็นว่าการที่วาทกรรมกระแสหลักไม่ผนวกเอาวรรณคดีเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของ “อัตลักษณ์ของชาติ” ก็เพราะการถูกเหยียดหยามของรัฐจากส่วนกลาง อีกทั้ง “อัตลักษณ์ไทย” ได้สถาปนาเรียบร้อยแล้วเป็นอัตลักษณ์ที่มาจากมรดกของชนชั้นสูงหรือชนชั้นศักดินา ดังที่จิตร ภูมิศักดิ์ กล่าวว่า

ถูกเหยียดหยามวรรณคดีของชนชาติส่วนน้อย และวรรณคดีท้องถิ่น, ไม่ยอมรับนับเอาวรรณคดีของชนชาติส่วนน้อยทั้งหลาย และวรรณคดีท้องถิ่นต่าง ๆ เข้าไว้ในข่ายวรรณคดีของชาติ,....

ความสำนึกและเข้าใจ คำว่าประชาชนและประเทศไทยของเขาจำกัดวงอยู่เพียงแค่งำแพงวัดและสมาชิกของชนชั้นศักดินา....ภาคเหนือแห่งประชาชนชาวไตโยน ทั้งภาคพญาพรหมฯ กวีเอกของชนชาวล้านนา ก็เป็นสมาชิกของสังคมไทย และได้ยื่นเด่นตระหง่านอยู่บนเวทีแห่งศิลปะและวัฒนธรรมอันเลื่องชื่อด้วย คำพ้องหิ้น และ คำจ๋ม....

ดินแดนอีสานอันกว้างใหญ่แห่งชนชาวลาวนั้น และพวกเขาเหล่านั้นได้ฝากร่องรอยแห่งความเป็นคนที่มีวัฒนธรรม ภาษา และศิลปวรรณคดี อันประณีตงามไว้ อย่างน้อยที่สุด ก็เจ้าปางคำชาวหนองบัวลำพู ผู้ได้ประพันธ์หนังสือ สินไชย ที่จับใจคนอีสานมานานนับร้อยๆปี....วรรณคดีท้องถิ่นชาวไตที่ได้ปรากฏออกมาเป็นบทมโนราห์, หนังสติ่ง, กลอนเพลงบอก, กลอนสวด และอื่นๆ และแน่นอนเขาแทบจะไม่เคยได้บอกเล่าแก่ประชาชนไทยภาคอื่นๆ เลยว่า ประชาชนชาติส่วนน้อยมลายูสี่จังหวัดนั้นได้มีประวัติการณ์อันยาวนานแห่งศิลปวรรณคดีที่มีลักษณะเฉพาะชนชาติของเขาด้วย!...⁵¹

⁵⁰จิตร ภูมิศักดิ์, ภาษาละหู่หรือมุเซอร์ (กรุงเทพฯ: คนหนุ่ม, 2526), หน้า 18-50.

⁵¹จิตร ภูมิศักดิ์, โครงการแข่งน้ำฯ, หน้า 158-160. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์).

ขณะที่วาทกรรมว่าด้วยเรื่อง “อัตลักษณ์ไทย” ของจิตร ภูมิศักดิ์ ได้สะท้อนให้เห็นความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนและของชุมชนในที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะมรดกทางภาษาและวรรณคดี เช่นการที่เขากล่าวถึงชุมทรัพย์แห่งวรรณคดีของชนชาติส่วนน้อยอันเป็นวรรณคดีท้องถิ่นของ **ชนชาติไทย-ลาว** ซึ่งเมื่อเทียบกับโคลงห้าในสมัยอยุธยาที่จะพบความคล้ายคลึงกับกาพย์โคลงของกลุ่มไทยลาว เช่น ลักษณะการประพันธ์ของโคลงห้าใน **โองการแข่งน้ำ** โดยการเพิ่มคำลงในหน้าบาท ซึ่งพบวิธีการเดียวกันนี้ในโคลงห้าของล้านช้าง โคลงวิษณุมาลีลาวของอีสาน และวรรณคดีท้องถิ่นล้านนาเรื่อง **เจ้าสุวัตร** นอกจากนี้ยังเป็นการใช้คำไทยแท้ที่ไม่ใช่ภาษาสันสกฤตหรือบาลี เพราะชุมชนทางไทย-ลาวในภาคเหนือยุคก่อนหน้ารัฐอยุธยา ยังไม่มีการรับเอาวัฒนธรรมทางภาษา (สันสกฤตและศาสนาจากอินเดีย) ซึ่งถ่ายทอดผ่านอิทธิพลเขมรมากเท่าทางชุมชนทางใต้ ซึ่งจิตร ภูมิศักดิ์เห็นว่าวรรณคดีของกลุ่มชนเหล่านี้เป็นมรดกสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจพัฒนาการทางสังคมของกลุ่มชนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา⁵² และช่วยให้เข้าใจ “อัตลักษณ์” ที่มาจากมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้ ถ้าหากรัฐจะยอมรับเอาวรรณคดีเหล่านี้เข้าไว้กับวรรณคดีแห่งชาติ

เช่นเดียวกันกับงานเขียนท้องถิ่นที่เป็นวาทกรรมของความรู้อีกชุดหนึ่ง ที่ช่วยชี้ให้เห็นว่า “ชาติไทย” ประกอบด้วย อัตลักษณ์ที่หลากหลาย อันเป็นสิ่งที่มียู่แล้วในท้องถิ่นต่าง ๆ หากแต่เท่าที่ผ่านมาวาทกรรมกระแสหลักไม่เคยนับเอาขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชนในท้องถิ่นว่าเป็น “อัตลักษณ์ของชาติ” มาก่อน ฉะนั้นคนกลุ่มนี้จึงลุกขึ้นมาเขียนอธิบายที่มาและความมี “ตัวตน” ของพวกเขา ซึ่งอาจเรียกได้อีกอย่างว่าเป็นการหา “อัตลักษณ์ของท้องถิ่น” ดังที่ปรากฏในบทความจำนวนมากในหนังสือพิมพ์ **คนเมือง** ที่ได้กล่าวถึงแล้ว

วาทกรรมว่าด้วย “อัตลักษณ์ของท้องถิ่น” ในที่นี้ก็คือส่วนหนึ่งของ อัตลักษณ์กลุ่มชนที่ประกอบขึ้นเป็น “ชาติไทย” นั่นเอง เพียงแต่สิ่งที่พวกเขาพยายามนิยาม คือการชี้ให้เห็นลักษณะเฉพาะบางอย่างที่เป็นความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่นเหล่านี้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นการอธิบาย “ตัวตน” ผ่านนามปากกาที่ใช้นามปากกาเหล่านี้เป็นชื่อพื้นเมือง เช่น “หนานเต้า” (คนที่ผ่านการบวชเรียนมาแล้วจะใช้คำนำหน้าว่า หนาน) “เทพสิงห์ ณ เมืองยวม” (เป็นชื่อวีรบุรุษที่เคยต่อสู้กับพม่าปรากฏในตำนานพื้นเมืองภาคเหนือ) ซึ่งได้สะท้อนตัวตนของการเป็นคนท้องถิ่น ขณะที่ตระกูล “นิมมานเหมินท์” เป็นตระกูลคหบดีที่ตั้งรกรากอยู่ที่เชียงใหม่⁵³ และคนในตระกูลต่างได้รับการศึกษาอย่างดีทั้งในและต่างประเทศ รวมทั้งบางคนได้เข้าสู่วงการเมือง เช่น สุกิจ นิมมานเหมินท์

⁵²จิตร ภูมิศักดิ์, **โองการแข่งน้ำ**, หน้า 255-264.

⁵³โปรดดูประวัติตระกูลนิมมานเหมินท์ใน สุกิจ นิมมานเหมินท์, **บุพพการีบุชา** **รวมเรื่องเขียนของนายสุกิจ นิมมานเหมินท์** พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายหิ นิมมานเหมินท์ นางจันทร์ทิพย์ นิมมานเหมินท์ วันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๑ ณ ฌาปนกิจสถานบ้านเด่น จังหวัดเชียงใหม่.

(รัฐมนตรีสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม) หรือในยุคปัจจุบัน เช่น ชานินทร์ นิมมานเหมินท์ (รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง สมัยนายชวน หลีกภัย) ความสนใจของคนเหล่านี้ที่มีต่อท้องถิ่นของตนได้สะท้อนแนวคิดของพวกเขาผ่านในหน้าหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นฉบับนี้ (ที่สันนิษฐานว่าเขามีส่วนร่วมลงทุนในการทำด้วย) ซึ่งเป็นแนวคิดที่สวนทางกับความรู้ที่ผลิตจากส่วนกลาง ขณะเดียวกันก็เน้นย้ำถึงลักษณะเฉพาะที่เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นภาษาวัฒนธรรมหรือประวัติศาสตร์ ในขณะที่กลุ่มชนชั้นนำที่มีบทบาทผู้หนึ่งในการผลิตความรู้กระแสหลัก เช่น หลวงวิจิตรวาทการพยายามสร้าง “อัตลักษณ์ไทย” ที่มีแบบอย่างเป็นอย่างดีเหมือนกันหมดทั้งประเทศ ไม่ได้ให้ความสนใจรุดคทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่าง ๆ ดังจะเห็นจากกรณีการได้ดินแดนคืนจากฝรั่งเศสและที่ประชุมคณะรัฐมนตรีได้เสนอให้มีการเรียกอาณาเขตแคว้นหลวงพระบางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงขึ้นเป็นจังหวัด โดยให้เรียกว่า “จังหวัดนครโยนก” หลวงวิจิตรวาทการไม่เห็นด้วยโดยอ้างมาจากหนังสือของพระยาประชาภิกรจักร์ ผู้เขียน พงศาวดารโยนก ว่าความหมายของ “โยนก” ว่า “ชนต่างชาติหรือคนป่าเถื่อน” และอ้างว่าชื่อ “โยนก” นี้คนพื้นเมืองไม่ชอบ เพราะคนพื้นเมืองถือว่าเป็นชื่อที่ไม่เป็นมงคล และใครถูกเรียกว่า “โยนก” ก็ถือว่าเป็นการดูถูกดูหมิ่น ดังนั้นเขาจึงเสนอให้มีการเปลี่ยนชื่อว่า

...ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงเห็นควรระงับการใช้ชื่อจังหวัดนั้นว่า “นครโยนก” และเพื่อให้ได้ผลทั้งในทางประวัติศาสตร์และทางการเมือง ข้าพเจ้าขอเสนอชื่อเมืองนี้ว่า “นครล้านนาล้านช้าง” ที่ว่าได้ผลในทางประวัติศาสตร์นั้น ถือว่าชื่อ “ล้านช้าง” เป็นชื่อเก่าแก่ของอาณาจักรหลวงพระบางคู่กับ “ลานนา” คือเชียงใหม่ ผลในทางการเมือง ก็จะเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนใจ ชาวหลวงพระบางและผูกใจพลเมืองทางหลวงพระบางฝั่งซ้ายได้ดี...⁵⁴

แต่จะพบว่าในบทความของเทพสิงห์ ณ เมืองยวม ซึ่งเป็นนามปากกาที่ได้โต้แย้งงานเขียนของพระยาประชาภิกรจักร์ เรื่อง *ตำนานโยนก* และไม่พอใจที่งานเขียนนี้ไม่ได้ให้ความสนใจชาวโยนก หรือที่เขาเรียกว่า “ไทยยวน” เพราะที่มาของชนกลุ่มนี้ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์สยาม ฉะนั้นบทความชิ้นนี้จึงโต้แย้งและมีข้อเสนอในแง่ความเป็นมา ลักษณะเฉพาะของกลุ่มคนที่เรียกตัวเองว่า “ยวน” หรือ “โยนก” ว่า

⁵⁴ห.จ.ช. ศธ. (2) 15.3/10 เรื่อง การตั้งชื่อดินแดนที่ได้คืนจากฝรั่งเศส (9 ตุลาคม 2484).

ครั้งหนึ่งข้าพเจ้าเคยเดินทางไปเมืองหาง ในแคว้นฉานของพม่าชนชาติไทยใหญ่หรือที่พวกเรานิยมเรียกว่า “เงี้ยว” ในเมืองหาง มักเรียกพวกเราว่า “ชาวโยน” หรือ “พวกโยน” คำ ๆ นี้อาจมาจากคำว่า “ยวน” ซึ่งเป็นชื่อเผ่าไทยเผ่าหนึ่งก็เป็นได้เพราะปรากฏว่า ชาวไทยในภาคเหนือนับแต่ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน เชียงราย เชียงแสน เชียงใหม่ ล้วนแต่เป็นไทยเผ่าไทยยวนทั้งสิ้น...⁵⁵

ในงานเขียนของกลุ่มคนในท้องถิ่นชุดนี้ ด้านหนึ่งคือทำให้ความสนใจประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนท้องถิ่นของตน และอีกด้านหนึ่งบางครั้งไม่ยอมรับความรู้ที่รัฐส่วนกลางสร้างให้ จนเกิดการตั้งคำถามในแง่มุมที่แตกต่างออกไป โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นของตน นอกจากนี้การที่รัฐไทยพยายามสร้างเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของ “ชาติ” ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมจากชนชั้นสูงจากภาคกลางมากเท่าไร งานเขียนเหล่านี้ก็ยังกลับให้ความสำคัญกับประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นมากเท่านั้น ดังข้อเขียนหลักในหนังสือพิมพ์ **คนเมือง** ได้ให้ความสำคัญกับการรื้อฟื้นและนำเสนอภาพของจารีต วัฒนธรรมท้องถิ่น ดังเช่นคอลัมน์ “ออกข่วง” ของ “หนานเตจา” ได้นำเสนอประเพณีวัฒนธรรมของล้านนาไทย เช่น “ประเพณีกินกล้วยสลาก” และ “ประเพณีแห่คว้าน” “ประเพณีส่งเคราะห์”⁵⁶ ซึ่งผู้เขียนได้อธิบายถึงความสำคัญของวัฒนธรรม ขนบประเพณีของพื้นที่บ้านของคนล้านนาเพื่อแสดงให้เห็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบประเพณีเหล่านี้ติดต่อกันมาแต่โบราณ ดังที่เขากล่าวไว้

...การนับถือผีเข้าบ้านเรือนก็คือ การนับถือผีปู่ย่าตาทวดซึ่งเป็นบรรพบุรุษนั่นเอง...เมื่อพูดถึง “เสียดผี” เราก็นึกไปถึงการ “อุ้สาว” ด้วยเพราะการ “ผัดผี” เป็นประเพณีที่บรรพบุรุษของเรากำหนดไว้ให้เป็นกรอบให้หญิงชายปฏิบัติ...⁵⁷

ในบทความของ “ดาวเหนือ” ได้สนับสนุนแนวทางนี้เช่นกัน โดยสะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นการแต่งกายหรืออาหารการกิน เช่น บทความ “การอยู่อย่างคนเมือง”, “การกินอย่างคนเมือง” และ “การแต่งกายแบบคนเมือง”⁵⁸

⁵⁵ เทพสิงห์ ฒ เมืองขวม (นามปากกา), “ไทยยวน,” **คนเมือง** (26 มีนาคม 2496).

⁵⁶ โปรดดู หนานเตจา (นามปากกา), **คนเมือง** (15 มกราคม, 5 กุมภาพันธ์, 26 มีนาคม 2496).

⁵⁷ หนานเตจา (นามปากกา), “ประเพณีเสียดผี,” **คนเมือง** (5 กันยายน 2496).

⁵⁸ เทพสิงห์ ฒ เมืองขวม (นามปากกา), “บุกแดนปะหะรอง,” **คนเมือง** (21 ตุลาคม 2496).

นอกจากนี้ ยังมีงานเขียนเกี่ยวกับกลุ่มชนกลุ่มต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในเขตล้านนา จนมีงานเขียนเชิงสารคดีเกี่ยวกับกลุ่มชนเหล่านี้ อาทิ บทความของ เทพสิงห์ ณ เมืองขาม เรื่อง “บุกแดนปะหรง” ซึ่งผู้เขียนได้บุกเข้าไปในดินแดนที่เป็นที่อยู่ของกะเหรี่ยงเผ่าปะหรงในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งไม่ค่อยมีผู้คนรับรู้เรื่องราวของคนกลุ่มนี้มากนัก งานเขียนชิ้นนี้เป็นการเข้าไปสัมผัสและศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ จารีตประเพณีของกลุ่มปะหรง หรือสารคดีเรื่อง “ฟ้าหายาดเหนือแม่เมย” อันเป็นงานเขียนที่แสดงให้เห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่และลักษณะวัฒนธรรมของชนเผ่าที่มีลักษณะเฉพาะตัวของพวกกะเหรี่ยงในเชิงรายที่เรียกว่าพวก “ยางแดง”⁵⁹ สงวน โชติสุขรัตน์ เขียนเรื่อง “ย่ำถิ่นมูเซอแดง” อธิบายภาพชีวิตที่สันโดษ และสงบสุข ตลอดจนประเพณี ความเชื่อ ตลอดจนการปกครองตามแบบจารีตเผ่าของคนชนกลุ่มนี้⁶⁰

นอกจากนี้ยังมีบทความ “ลื้อเชียงคำ” ของ อ. นิมมานเหมินท์ ซึ่งเป็นบทความที่กล่าวถึงกลุ่มชาวลื้อที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือ ว่าเป็นพวกที่มีวัฒนธรรมการกินอยู่ที่น่าสนใจ โดยเขาเป็นห่วงว่าพวกนี้จะถูกกลืนทางวัฒนธรรมด้วยระบบโรงเรียน และสูญเสีย “อัตลักษณ์” กลุ่มพวกเขาในที่สุด

...ชาวไทยลื้อในอำเภอเชียงคำ อยู่ห่างจากพะเยาประมาณ ๘๐ กม. เป็นพวกที่มีวิธีการกินอยู่ที่น่าสนใจมาก วัฒนธรรมเขาปรากฏ เป็นแบบของไทยเดิมอยู่มาก โดยที่ได้อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นปีกแผ่นแน่นหนาเขาจึงสามารถรักษาขนบธรรมเนียมมาได้จนทุกวันนี้...การติดต่อกับชาย พ.ร.บ. ประถมศึกษา ที่บังคับให้อุชนเข้าโรงเรียน เป็นเหตุที่สำคัญ...ทำให้อุชนรุ่นหลังเกิดความเข้าใจผิด มีปมค้อยเข้าใจว่าขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมโบราณเป็นของคร่ำครึ....หากยังเป็นเช่นนี้ต่อไปอีกไม่นานข้างหน้า พวกลื้อก็จะสูญเสีย วัฒนธรรมโบราณทั้งหมด...⁶¹

เช่นเดียวกับงานของ ส. สุภาภา ที่แสดงให้เห็นความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ทางภาคเหนือ ขณะเดียวกันก็ไม่อยากให้อุชนคนต่างๆ เหล่านี้สูญเสียอัตลักษณ์ของตนไปตามแบบแผนใหม่ของรัฐ เขาอยากให้รัฐและผู้คนยอมรับความแตกต่างหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ ดังที่เขาได้เขียนไว้ว่า

⁵⁹ ดาวเหนือ (นามปากกา), “การอยู่อย่างคนเมือง,” *คนเมือง* (5 กันยายน 2496), “การกินอย่างคนเมือง,” *คนเมือง* (21 ตุลาคม 2496), “การแต่งกายแบบคนเมือง,” *คนเมือง* (28 ตุลาคม 2496).

⁶⁰ สงวน โชติสุขรัตน์, “ย่ำถิ่นมูเซอแดง,” *คนเมือง* (14 กรกฎาคม 2496).

⁶¹ อ. นิมมานเหมินท์ (นามปากกา), “ลื้อ เชียงคำ,” *คนเมือง* (24 สิงหาคม 2496).

...ประเทศไทย ประกอบด้วยเผ่าพันธุ์ กลุ่มน้อย (Minority group) เป็นจำนวนมาก เช่น ชาวภูมิภาคบางแห่ง ชาวเขา ชาวป่า ชาวกะเหรี่ยง, แม้ว, มูเซอ, จีน, ยอง, ไทยลื้อ ฯลฯ ซึ่งแต่ละเผ่าพันธุ์ย่อมมีวัฒนธรรม, การกินอยู่ จารีตประเพณีที่แตกต่างกัน...⁶²

นอกจากนี้ภาษายังมีความหมายในเชิงอัตลักษณ์ของทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นด้วยเช่นกัน ดังบทความของ “เทพสิงห์ ณ เมืองยวม” เรื่อง “หนังสือเมือง” ได้เสนอว่าตัวอักษรเมืองเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชาวล้านนาจึงอาจไม่ใช่ตัวอักษรจากสุโขทัย และไม่น่าเป็นอิทธิพลจากพม่า เมื่อครั้งล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าดังที่นักปราชญ์จากส่วนกลางวินิจฉัยไว้ ผู้เขียนบทความเสนอว่า

...ข้าพเจ้าเริ่มสนใจในเรื่องนี้ว่า ได้เคยตั้งคำถามตนเองบ่อย ๆ ว่า หนังสือไทย ปัจจุบันนี้เป็นหนังสือที่เกิดจากการคิดค้นและตั้งขึ้นโดยพ่อขุนรามคำแหง หรือ เป็นหนังสือที่ใช้กันมานานแล้วในประเทศลานนาไทยก่อนพ่อขุนรามคำแหง....

เคยถกเถียงกันมานานแล้วว่าอักษรไทยที่ใช้อยู่ในลานนาได้มาจากสุโขทัย ถูกต้องหรือ? การค้นคว้าของพุทธสถานได้ศัลยาจาริกและหลักฐานยืนยันว่าเป็นอีกอย่างหนึ่งลักษณะตัวเมืองกลม ๆ ได้มีมานานแล้วในลานนา ก่อนพม่าเข้าปกครองเป็นเวลาช้านาน ดังที่ปรากฏศัลยาจาริกของ เจ้าอติชวญาณบรรลิตธิ (หมื่นดาบเรียน) เรื่องสร้างวัดศาลกัลยาณมหันตาราม (วัดเชียงแสน) มีลักษณะคล้ายเขียนคล้ายตัวเมืองปัจจุบัน⁶³

จากตัวอย่างที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ อาจกล่าวได้ว่าหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นฉบับนี้ได้นำเสนอสำนึกชุดใหม่ของคนในท้องถิ่นที่ถึงแม้จะยอมรับว่าทุกคนในรัฐไทยเป็นคนไทย แต่ก็มีความแตกต่างที่หลากหลาย ทั้งในแง่ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะการนำเสนอวาทกรรมใหม่ว่าด้วยเรื่อง “อัตลักษณ์ของท้องถิ่น” นี้คือวาทกรรมอีกกระแสหนึ่งที่อธิบายเรื่อง “อัตลักษณ์” ที่แตกต่างจาก “อัตลักษณ์ประจำชาติ”

⁶²ศ. สุภาภา (นามปากกา), “ตลุยเชียงแสน,” คนเมือง (24 เมษายน 2496).

⁶³บุญเลิศ อุทยานวลี, “หนังสือเมือง,” คนเมือง (12 กุมภาพันธ์ 2496), หน้า 14-15

เช่นเดียวกับบทความของมาลัย ชูพินิจ ที่ได้นำเสนอความคิดเห็นเชิงโต้แย้ง เขาไม่เห็นด้วยกับการสร้างความหมายเกี่ยวกับเรื่อง “อัตลักษณ์ไทย” ของกลุ่มผู้นำที่สร้างให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวมากจนเกินไป จนมองข้ามความต่างของวัฒนธรรมของชุมชนแต่ละภาค ดังที่เขาเขียนบทความใน สยามสมัย ว่า

...ความหมายของคำว่าไทย มิได้หมายแต่เพียงเท่านั้นชื่อเท่านั้น มันหมายถึงการ “รำโทน” ของภาคอีสาน, การเล่น “มะโนราและรองเง็ง” ของปักษ์ใต้, ฟ้อนรำของภาคเหนือ “แมงดัดเต่า” ของภาคกลาง...เพราะชนบชัฒนิยมและประเพณีซึ่งเป็นสิ่งที่จะทำให้ชาติหนึ่งชาติใดมีลักษณะนิสัยของตนเองหรือไม่เหล่านี้เอง เป็นเครื่องหมายของวัฒนธรรมไทยที่เป็นไทแต่ละฝ่ายแต่ละภาคดำเนินชีวิตไปตามการอบรมที่เขาได้รับมาจากปู่ย่าตายาย⁶⁴

ในที่นี้มาลัย ชูพินิจได้พยายามอธิบายความหมายของชาติว่ามีที่มาจากความแตกต่างหลากหลายของวัฒนธรรมของชุมชนหรือของท้องถิ่นต่าง ๆ มิใช่มีเพียงแบบแผนวัฒนธรรมเดียวดังที่ส่วนกลางสร้างขึ้นแล้วพยายามให้ทุกภูมิภาคเปลี่ยนแปลงจารีตของท้องถิ่นที่เคยสืบทอดต่อกันมา ฉะนั้นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมจึงมีกำเนิดมาจากหลากหลายท้องถิ่น การนิยามเรื่อง “ชาติไทย” ของเขาจึงเป็นแนวทางที่สวนกับกระแสหลักที่พยายามสร้างอัตลักษณ์เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของลักษณะทางวัฒนธรรมแห่งชาติโดยปราศจากการเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นต่างๆ ขณะเดียวกันมาลัย ชูพินิจได้ให้การนิยามความเป็น “ชาติไทย” ว่าเป็นชาติที่ทุกคนมีความเสมอภาค ไม่ว่าจะเป็่นชาวไร่ชาวนา มหาเศรษฐี นายกรัฐมนตรีหรือคนคุกก็ตาม

นอกจากนี้งานเขียนของมาลัย ชูพินิจ ยังเรียกร้องให้คนไทยควรมีสติเท่าเทียมกันในการเป็นเจ้าของแผ่นดินไทยร่วมกัน ขณะเดียวกันก็ไม่เห็นด้วยกับการพยายามสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเพื่อสร้างอัตลักษณ์ไทยจากฝ่ายรัฐ ดังข้อเขียนของเขาที่กล่าวว่า

การเดินทางท่องเที่ยวไปทั่วทุกภูมิภาคของราชอาณาจักรไทย ระหว่าง 20-30 ปีที่แล้ว ให้บทเรียนและความรู้สึกแก่ข้าพเจ้าเป็นอันมากในข้อที่ได้ศึกษาเพื่อความเข้าใจในอันที่จะได้อยู่ร่วมแผ่นดินกันด้วยความเห็นใจ...จริงอยู่ มีผู้ที่ซึ่งสนใจในประวัติศาสตร์, เชื้อชาติ, วัฒนธรรมและความเป็นอยู่ของชาวเราหลายคนได้เคย

⁶⁴ หจข. สบ. 6.4.3.2/2 เรื่อง ป.ล. โดย ม. ชูพินิจ.

พยายามกระทำในสิ่งเดียวกันนี้ คือ เข้าใจภูมิประเทศ ผู้คนที่แตกต่าง คนเหล่านี้
ล้วนเป็นเพื่อนมนุษย์ร่วมแผ่นดินข้าพเจ้า ชาติของข้าพเจ้า⁶⁵

ความคิดเห็นของมาลัย ชูพินิจเป็นความคิดเห็นที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับมุมมองของหลวงวิจิตรวาทการซึ่งเป็นตัวแทนอำนาจรัฐในการสร้างสำนึกเรื่อง “ชาติไทย” โดยมีข้อโต้แย้งหลายประเด็น เช่น โต้แย้งการบังคับให้คนไทยต้องร้องและเคารพเพลงชาติเพื่อแสดงความรักชาติ และโต้แย้งประเด็นที่รัฐพยายามที่จะสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเชิงเดี่ยว กล่าวคือการสร้างอัตลักษณ์ไทยที่เคยเป็นวัฒนธรรมของชนชั้นสูง หรือเป็นวัฒนธรรมที่มีที่มาจากเมืองหลวงเป็นหลัก โดยละเลยไม่สนใจลักษณะของวัฒนธรรมท้องถิ่นในที่ต่าง ๆ

กล่าวโดยสรุปในข้างต้นได้สะท้อนให้เห็นการสร้างวาทกรรมกระแสใหม่ ว่าด้วยการอธิบายหรือให้ความหมายเกี่ยวกับ “อัตลักษณ์ไทย” ดังปรากฏจากงานของจิตร ภูมิศักดิ์ ที่เสนอให้เห็นว่า “อัตลักษณ์ไทย” ประกอบขึ้นมาจากความหลากหลายของกลุ่มคนต่าง ๆ ที่อยู่ในรัฐไทย ฉะนั้นอัตลักษณ์จึงมีความหลากหลายจากความแตกต่างทางด้านศิลปะ ทางด้านวรรณคดีท้องถิ่น เช่นเดียวกับกลุ่มปัญญาชน นักเขียนท้องถิ่น ก็พยายามแสดงให้เห็นว่า พวกเขาก็มีอัตลักษณ์ที่มีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น เช่นกัน และอัตลักษณ์ นี้ น่าจะเป็นส่วนหนึ่งของ “อัตลักษณ์ไทย” ด้วย อันสอดคล้องกับความเห็นของมาลัย ชูพินิจ ที่กล่าวว่า รัฐไม่ควรสร้างอัตลักษณ์ของชาติในเชิงเดี่ยว มากจนเกินไป เพราะยังมีผู้คนในท้องถิ่น อีกมากที่พวกเขามีวัฒนธรรมของตนเอง

5.2.2 วาทกรรมเรื่อง “ความรักชาติ”

นับตั้งแต่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นครองอำนาจตั้งแต่ พ.ศ. 2481-2487 อาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงที่รัฐใช้นโยบายชาตินิยมอย่างเข้มข้น โดยใช้กลไกอำนาจรัฐทุกรูปแบบสร้างความรู้และสำนึกเรื่องชาติให้แก่ประชาชน เพื่อให้เกิดความรักชาติ ไม่ได้มีการทำทนายการปลุกระดมเรื่อง “ความรักชาติ” ในช่วงเวลาดังกล่าว

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ด้วยบรรยากาศแห่งกระแสความรักชาติที่ถูกปลุกขึ้นในหมู่คนไทยและหมู่คนไทยเชื้อสายจีนเพื่อต่อต้านการรุกรานของญี่ปุ่นในระหว่างสงคราม ความรู้สึกของ “ความรักชาติ” ที่เกิดจากประสบการณ์จริง ทำให้กลุ่มปัญญาชนเริ่มหันมาพินิจความหมาย

⁶⁵ หจข. สบ. 6.4.1/5 เรื่อง ระหว่างปก- รวมบทความบรรณาธิการสยามสมัย. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

ของการรักษาที่ถูกละเลยและปลูกเร้าจากรัฐมาเป็นเวลานานเกือบสิบปี ประกอบกับการสิ้นสุดลงของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามใน พ.ศ. 2487 ทำให้บรรดาปัญญาชน นักคิด นักเขียนเริ่มมองเห็นความบิดเบี้ยวของแนวคิดชาตินิยมแบบสุดโต่ง ที่ถูกปลูกกระแสโดยอำนาจรัฐก่อนหน้านี้ จึงเริ่มมีกระแสแนวคิดที่แตกต่างจากแนวคิดของรัฐ รวมทั้งการรับรู้ความเคลื่อนไหวชาตินิยมของกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านที่ต่อสู้เพื่อเรียกร้องเอกราชจากระบบอาณานิคม อันเป็นความรู้สึกรักชาติที่แตกต่างจากที่กลุ่มผู้ปกครองพยายามสร้างขึ้น กล่าวคือ ความรักชาติที่กลุ่มผู้ปกครองพยายามสร้างกระแสให้แก่สังคมไทยในยุคนั้นมีเป้าหมายเพื่อสร้าง “ชาติไทย” ให้ยิ่งใหญ่ รวมทั้งเป็นการสร้างความรักชาติเพื่อผลประโยชน์ในทางการเมือง เช่น การเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส เป็นต้น ขณะที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้ากลับมองเห็นว่า ความรักชาติที่แท้จริงไม่ควรกลายเป็นความคลั่งชาติ หรือมีผลประโยชน์แอบแฝงเพื่อรุกรานผู้อื่น แต่ควรเป็นความรู้สึกรักชาติที่สัมพันธ์กับการปกป้องเอกราช อธิปไตยของชาติ ไม่ให้ตกเป็นของผู้อื่น ซึ่งประเด็นนี้จะกล่าว รายละเอียดในบทต่อไป

ดังนั้นการที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้า เช่น จิตร ภูมิศักดิ์ ได้เดินทางไปอยู่พระตะบอง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอินโดจีน อันเป็นดินแดนที่ไทยได้คืนจากฝรั่งเศส จากการเรียกร้องดินขบวนของ ไทยในปี 2484 ช่วงนี้เองที่จิตร ภูมิศักดิ์ ได้รับประสบการณ์จากการซึมซับและเรียนรู้เกี่ยวกับภาษา และวัฒนธรรมเขมร ตลอดจนบรรยากาศของการเรียกร้องเอกราชและสงครามในอินโดจีน ในบันทึกส่วนตัวของจิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งเริ่มบันทึกที่พระตะบอง เขาได้กล่าวถึงเหตุการณ์การสู้รบที่เขาสัมผัสด้วยตัวเอง และตัวเขาเองก็เกือบถูกยิง ประสบการณ์ครั้งนี้ทำให้เขาแสดงความสนใจต่อชะตากรรมของชาวเขมรที่พยายามเรียกร้องอิสระจากการปกครองของฝรั่งเศส⁶⁶ อาจกล่าวได้ว่ากระแสชาตินิยมในประเทศเพื่อนบ้านขณะนั้นได้สร้างความรู้สึกร่วมต่อจิตร ภูมิศักดิ์อย่างมาก ถึงแม้จิตสำนึกเริ่มแรกสุดเกี่ยวกับความรู้สึกรักชาติ จะเห็นคล้อยไปตามการปลูกเร้าจากรัฐในช่วงที่เขาเติบโตขึ้นมา เช่นช่วงยุคสงครามโลกครั้งที่สองใหม่ ๆ (ประมาณ พ.ศ. 2488) กระแสชาตินิยมของรัฐในขณะนั้นยังมีอิทธิพลต่อจิตร ภูมิศักดิ์อย่างมาก ดังกรณีที่ได้มีเงินก้อนก่อนการประท้วงและต่อต้านเอกราชไทยทางเศรษฐกิจที่เรียกว่า “รุมเถี่ยพะ” เช่น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่เขาวราช แม้รัชกาลที่ 8 จะเสด็จฯ สำเริง แต่ก็ไม่สามารถทำให้สถานการณ์ดีขึ้น จิตร ภูมิศักดิ์ขณะนั้นเรียนอยู่ชั้น ม. 6 ที่โรงเรียนเบญจมบพิตร (พ.ศ. 2491) ได้ทำการปลุกกระดมนักเรียนให้ต่อต้านการซื้อของจาก “เจ๊ก” ที่ขายของในโรงเรียน และจิตร ภูมิศักดิ์ได้พุดปลุกใจให้รักชาติ ด้วยการต่อต้านครูชาวจีนที่เขาคิดว่าจะกลืนชาติ

⁶⁶โปรดดู จิตร ภูมิศักดิ์, “บันทึกประจำวันในวัยเยาว์ของจิตร,” ใน *โลกหนังสือ* 2, 8 (พ.ศ. 2522): 43-

จึงเรียกประมุขนักเรียนเพื่อประท้วงดังกล่าว⁶⁷ การกระทำดังกล่าวเป็นไปตามวัย เพราะในขณะนั้น คนในชาติได้รู้สึกรวมไปกับการปลุกกระดมของรัฐ โดยเฉพาะเด็กรุ่นใหม่ que เริ่มเติบโตในยุคนั้น จากการสัมภาษณ์ประวูฒิ ศรีมันตะ และทวีป วรดิลก พวกเขาที่ยอมรับคนรุ่นเขานั้นเติบโตมา พร้อมกับการซึมซับการชี้นำที่ปลุกกระแสเรื่อง “ความรักชาติ” ของรัฐ⁶⁸

อย่างไรก็ตาม แม้ความรู้สึกรักชาติของจิตร ภูมิศักดิ์จะยังคงอยู่ แต่ได้พัฒนาไปตามกระแส แนวคิดใหม่ ๆ ซึ่งในงานของเกษียร เตชะพีระ เรียกความเคลื่อนไหวทางความคิดเรื่อง “ชาติ” ใน ยุคนี้ว่าเป็นต้นธารของกระแสสำนึก “ชาตินิยมฝ่ายซ้าย”⁶⁹ เพราะกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเริ่มมี แนวคิดที่แตกต่างจากลัทธิชาตินิยมที่ผู้ปกครองพยายามสร้างขึ้นมาในทศวรรษ 2480 กล่าวคือเป็น สำนึกเกี่ยวกับเรื่องเอกราช ประชาธิปไตย ความเป็นธรรมในสังคม และความเป็นชุมชน

ต่อมาจิตร ภูมิศักดิ์ได้เขียนงานที่ทำทลายและโต้แย้งกับกลุ่มนักปราชญ์รุ่นเก่าที่ได้ค้นคว้าที่มา และความหมายของคำสยามในอดีตนั้น เพราะคนเหล่านั้นยึดเอาความรักชาติเป็นที่ตั้งและพยายาม ที่จะหากำเนิดและความหมายที่ดี เป็นมงคลให้แก่ “สยาม” อันสอดคล้องกับบริบทของยุคสมัยของ ลัทธิชาตินิยม จิตร ภูมิศักดิ์จึงมองเห็นที่มาของงานเหล่านั้นว่าเป็นผลผลิตวาทกรรมกระแสหลักบน ฐานความความรู้สึกรักและหลงชาติ ดังที่เขา กล่าวว่า

มีบางคนที่มีความรักชาติมากอีกหน่อย ก็ตัดความหมายเสียอีกนิดว่า สยาม แปลว่า สีทอง ก็ได้ สยามจึงแปลว่า เมืองทอง. จากนั้นก็มีคำอธิบายต่อไปว่า ชื่อนี้เหมาะ สมกับเมืองไทย อันเคยเป็นแหล่งที่ตั้งแห่งสุวรรณภูมิซึ่งก็แปลว่าเมืองทอง, ชื่อ เมืองต่างๆ ในแถบนี้มักมีชื่อเป็นทอง เช่น อู่ทอง, สุพรรณบุรี, กาญจนบุรี, อ่างทอง, ท่าทอง หรือกาญจนดิษฐ์ ฯลฯ และในภูมิภาคนี้ทำนา เมื่อถึงฤดูข้าวสุกก็ มีท้องทุ่งสีเหลืองอร่ามเป็นทุ่งรวงทอง ฯลฯ⁷⁰

⁶⁷เมือง บ่อข่าง (นามปากกา), “จิตร ภูมิศักดิ์ กับการประท้วงครั้งแรก,” ใน อักษรศาสตร์วิจารณ์ 4, 13-14 (มิถุนายน-กรกฎาคม 2519): 59-61.

⁶⁸สัมภาษณ์ ประวูฒิ ศรีมันตะ วันที่ 23 กันยายน 2545. และสัมภาษณ์ ทวีป วรดิลก วันที่ 13 กันยายน 2545. และโปรดดู กลุ่มศิลปินวัฒนธรรมเพื่อชีวิต, *ตั้งเขียนผู้ต้องแท้แก่คน : ต้นตำนานเพื่อชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์* (กลุ่ม ศิลปินวัฒนธรรมเพื่อชีวิต, ม.ป.ท.: ม.ป.ป.), หน้า 29-30.

⁶⁹เกษียร เตชะพีระ, “ไทยจาก 14-6 ตุลา : สองชาตินิยมชนกัน,” *มติชนสุดสัปดาห์* 23, 1158 (28 ตุลาคม - 3 พฤศจิกายน 2545): 43.

⁷⁰จิตร ภูมิศักดิ์, *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอมฯ*, หน้า 217.

นอกจากผลงานของจิตร ภูมิศักดิ์ ยังมีงานเขียนบทความท้องถิ่นที่เสนอแนวคิดเรื่องความ “รักชาติ” เพิ่มเข้ามาคือ เสนอเรื่อง ความรักใน “ท้องถิ่น” ด้วย ดังงานเขียนบทความของ สุกิจ นิมมานเหมินท์ ได้ช่วยให้เห็นสำนึกของความรักท้องถิ่นอย่างชัดเจน เขากล่าวว่าสิ่งสำคัญคือการสำนึกในความรักถิ่นเกิด มีความภาคภูมิใจที่เกิดในท้องถิ่นของตน ขณะเดียวกันก็รู้สึกเกลียดชังคูหมื่นคูถูกคนไทยที่อยู่ต่างถิ่น ประเด็นนี้แม้จะไม่ได้ต่อต้านกระแสความรู้สึกรักชาติที่ถูกปลุกขึ้นจากส่วนกลาง แต่เขาก็ต้องการเสนอความรู้สึกรักท้องถิ่นด้วย อันกล่าวได้ว่าเป็นกระแสแนวคิดใหม่ ๆ ที่เริ่มเกิดขึ้นในขณะนั้น จากข้อเขียนของเขาได้ชี้ให้เห็นความรู้สึกรักและหวงแหนสิ่งที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่เขาเกิด ดังที่เขาเขียนว่า

...ในฐานะที่ข้าพเจ้าเกิดที่เชียงใหม่ ข้าพเจ้าย่อมรักเชียงใหม่...ฉันเชื่อว่าบ้านเกิดแล้วใครที่เกิดที่เมืองไหน ก็ย่อมรักเมืองนั้นมากกว่าเมืองอื่นเป็นธรรมดา คนที่อายุเมืองเกิด อายุสำเนียงท้องถิ่นที่ตนพูด ก็คือคนที่อายุกำพืดของตน เป็นคนที่เต็มไปด้วยปมด้อยยิ่งกว่าท้าวแสนปมเสียอีกก็ได้...⁷¹

ในขณะที่งานของมาลัย ชูพินิจเสนอแนวคิดว่าด้วยการรื้อถอนความรู้สึก “รักชาติ” ที่ฝ่ายรัฐสร้างสรรค์โฆษณาในทศวรรษ 2480 ดังที่เขาเองเห็นว่า

...ในปัจจุบันลัทธิชาตินิยมอย่างแรงกล้า ซึ่งควรจะดับสูญไปแล้วนั้น ควรจะปลุกเสกขึ้นอีกหรือไม่ และเราจะให้ประชาชนพลเมืองของเราเดินทางไปทางไหน...ชาตินิยมอย่างที่เราเคยผิดพลาดมาแล้วครั้งหนึ่ง หรือว่าอุดมคติของการร่วมมือเพื่อสภาพของมนุษยชาติโดยส่วนรวม ไม่ใช่มุ่งอยู่เพียงชาติของเราอย่างเดียวเท่านั้น คิดที่ว่าเป่นพลเมืองของโลกก่อนแล้วเป่นพลเมืองของประเทศที่หวัง....แต่ขณะเดียวกันเราก็ไม่น่าจะปลุกเสกชาตินิยมขึ้นมาอีกในยุคปัจจุบัน...⁷²

⁷¹ สุกิจ นิมมานเหมินท์, “นพีสินครเขตร์,” *คนเมือง* (6 มกราคม 2496): 8.

⁷² *พิมพ์ไทย* (2 พฤษภาคม 2491): 4-5.

ในที่นี้มาลัย ชูพินิจได้เขียนเชิงเสียดสีวิธีการสร้างความรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการว่า “...ความรักชาติสำหรับไทยเราบางคน เริ่มต้นและลงเอยด้วยการร้องเพลงชาติเท่านั้นเองหรือ? ความจงรักภักดีต่อชาติไม่จำเป็นต้องแสดงออกด้วยการเลียสละแบบพระเอกในละครหรือบทร้องเพลงเสมอไป...”⁷³

มาลัย ชูพินิจได้เสนอแนวคิดว่าด้วยเรื่อง “ความรักชาติ” ปรากฏในนวนิยายเรื่อง “เมืองนิมิตร” ซึ่งตีพิมพ์ใน “สยามสมัย” ในปี พ.ศ. 2496* อันเป็นนวนิยายที่สะท้อนภาพสังคมไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองเมื่อญี่ปุ่นบุกไทย และสามารถยึดเอาไทยเป็นฐานที่ตั้งมั่นให้กับกองทัพญี่ปุ่นในการเดินทัพสู่พม่า ในนวนิยายเรื่องนี้ได้สะท้อนเรื่องราวผ่านตัวละครสำคัญได้แก่ รังสิต ซึ่งทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่ง จากสำคัญของเรื่องคือบรรยากาศในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในภาวะที่ผู้นำรัฐบาลไทยได้ประกาศให้ความร่วมมือกับฝ่ายญี่ปุ่น มีการประกาศทางวิทยุกระจายเสียงให้ประชาชนให้ความร่วมมือกับรัฐและพันธมิตร เช่น ญี่ปุ่น ดังที่รังสิตสะท้อนความรู้สึกของเขาตอนหนึ่งจากการโหมโฆษณาเผยแพร่ข่าวของทางการในการเรียกร้องให้ประชาชนรักชาติและร่วมมือกับรัฐบาลไทย โดยการให้ความร่วมมือกับญี่ปุ่นว่า

หนุ่มใหญ่ถอนใจ สวัสดิภาพของประเทศชาติบ้านเมือง !...จากสุนทรพจน์ และคำปราศรัย จากวิทยุกระจายเสียงและหนังสือพิมพ์ มีสักกี่คนที่คิดตลอดไปว่าอะไรคือประเทศชาติ อะไรคือบ้านเมือง แม้กระทั่งว่าอะไรคือไทย....

ต่างคนต่างมีวิธีของเขาในการแสดงความรักชาติบ้านเมือง ทหารอย่างหนึ่ง พลเรือนอย่างหนึ่ง ไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน ทำงานอย่างเดียวกัน...⁷⁴

⁷³พิมพ์ไทย (2 พฤษภาคม 2491): 4-5.

* มาลัย ชูพินิจ ตั้งชื่อนวนิยายเรื่องนี้ว่า เมืองนิมิตร โดยเขียนลงเป็นตอนๆ ใน สยามสมัย ตั้งแต่ฉบับที่ 333 (28 กันยายน 2496) ถึงฉบับที่ 365 (10 พฤษภาคม 2497) แต่ไม่มีการรวมเล่ม ซึ่งช่วงเวลาที่มาลัย เขียนเรื่องนี้ มีผลงานของ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล รู้จักในชื่อ ความฝันของนักอุดมคติ แต่เมื่อพิมพ์ใน พ.ศ. 2487 มีการเพิ่มชื่อเป็น เมืองนิมิตร ความฝันของนักอุดมคติ จนกระทั่งการจัดพิมพ์ครั้งที่สามชื่อ ความฝันของนักอุดมคติ จึงถูกตัดออก เหลือเพียง เมืองนิมิตร ดังนั้นเมื่อมีการจัดพิมพ์นวนิยายเรื่องนี้ของมาลัยขึ้นเป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. 2530 โดยสำนักพิมพ์ ถนนหนังสือ มีการตัดตัว “ร” ออกเพื่อไม่ให้ซ้ำกับงานตีพิมพ์ของ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล

⁷⁴ริยมเอง (นามปากกา), เมืองนิมิตร (กรุงเทพฯ : ธรรมสารจำกัด, 2544), หน้า 39. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

หรืออีกตอนหนึ่งเช่นกันที่เขาสะท้อนกระแสความรู้สึกรักชาติที่ถูกปลุกเร้าโดยรัฐว่า

ปัญหามันไม่ได้อยู่ที่ว่าใครรักเมืองไทยมากใครรักน้อย หรือใครไม่รักเลย หากจะรักอย่างไรเมื่อใด และที่ไหนเท่านั้น การแสดงความรักผิด อาจเกิดผลร้าย ได้เท่าๆกันหรือยิ่งกว่าการไม่แสดงเลยด้วยซ้ำไป...⁷⁵

ข้อความดังกล่าวเป็นเสมือนข้อบ่งชี้ว่าผู้เขียนคือมาลัย ชูพินิจได้พยายามสอดแทรกการวิพากษ์วิจารณ์สิ่งที่รัฐดำเนินการสร้างความรู้สึกรักชาติมานานก่อนสงครามโลกครั้งที่สองจะระเบิดขึ้น รวมทั้งการเน้นย้ำความรู้สึกดังกล่าวในภาวะสงคราม เขากลับมองเห็นว่า ความรู้สึกรักชาติเป็นสิ่งที่ทุกคนมีได้ แต่ไม่จำเป็นต้องแสดงออกเหมือนกัน ตามบทที่รัฐต้องการให้เป็นไป โดยเฉพาะการรักชาติแบบที่รัฐพร่ำบอกแก่ประชาชน แต่แล้วในที่สุดรัฐกลับนำพาชาติเข้าสู่ภาวะสงครามในแบบที่ประชาชนไม่เห็นด้วย เช่นการให้ความร่วมมือกับญี่ปุ่น ฉะนั้นสิ่งที่ตัวละครในนวนิยายเรื่องนี้ตั้งคำถามที่สำคัญอย่างยิ่งคือ รัฐไม่ควรผูกขาดความคิดเรื่องการรักชาติไว้แต่เพียงผู้เดียว และการกระทำบางอย่างที่รัฐอ้างว่าทำเพื่อชาติแต่แท้ที่จริงรัฐยังไม่รู้ด้วยซ้ำว่าชาติที่ตนกล่าวนั้นหมายถึงคืออะไร เพราะรัฐไม่เคยนิยามความหมายของคำว่า “ชาติ” ว่าหมายถึงประชาชน ดังนั้นสิ่งสำคัญที่สุดที่สะท้อนความรู้สึกรักชาติผ่านนวนิยายเรื่องนี้ก็คือ สำนักของประชาชนทั่วไปที่เขาสามารถแสดงความรู้สึกรักชาติบนพื้นฐานความมีเหตุผล ไม่ใช่เกิดจากการเสกสรรปั้นแต่งความรู้สึกนี้ผ่านกระบวนการใช้อำนาจของรัฐ ดังที่ตัวละคร คือ รัชชิต กล่าวว่

เขารู้ว่าแต่เนิ่นไป การคิดรนเพื่อทุกสิ่งทุกอย่างที่แผ่นดินไทยเป็นตัวแทน....ทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต...จะมีใช้การต่อสู้ที่โดดเดี่ยวหรือโดยบุคคลกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด โดยเฉพาะ หากจะเป็นการต่อสู้โดยทั่วไปสำหรับทุกคนที่ภาคภูมิใจในเชื้อชาติที่ตนเองกำเนิด ในอากาศที่ตนเกิดมาหายใจ และในแสงสว่างที่แรกพบ การต่อสู้เพื่อปิตุภูมิแต่เนิ่นไปจะเป็นทั้งทางกายและทางใจอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนเลย...⁷⁶

⁷⁵ เรียมเอง (นามปากกา), เมืองนิมิต, หน้า 149.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

นวนิยายเรื่องนี้นอกจากจะไม่เห็นด้วยกับการทำสงครามแล้ว วัลย์ ชูพินิจยังไม่เห็นด้วยกับการปลุกระดมความรู้สึกรักชาติเพื่อทำสงคราม ดังที่เขาพูดถึงเรื่องนี้ว่า “...ทำไมการรักชาติของคนเรา จึงจะหมายให้เป็นที่ไปในทางสันติสุขไม่ได้...”⁷⁷ ซึ่งเป็นสิ่งที่ปัญญาชนในยุคนี้ต่างเรียกร้องในสิ่งเดียวกันคือสันติภาพ และสันติสุข

ดังนั้นจะพบว่าจุดที่น่าสนใจเกี่ยวกับนวนิยายเรื่องนี้คือการนำเสนอความคิดว่าด้วย “ความรักชาติ” ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่อาศัยจากเหตุการณ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองเป็นตัวอย่างประกายความคิดเรื่อง “ความรักชาติ” ของผู้คนโดยทั่วไป ซึ่งเป็นแนวคิดที่ต่างจากรัฐโดยสิ้นเชิง อีกทั้งข้อเขียนในนวนิยายหลายต่อหลายตอนได้แสดงออกถึงความไม่เห็นด้วยกับการปลุกระดมชาตินิยมโดยรัฐ ตลอดจนชี้ให้เห็นว่ามีความคิดหลากหลายในการกล่าวถึงหรือนิยามเรื่อง “ความรักชาติ” ที่มีได้มีรูปแบบเดียวกับที่รัฐพยายามสร้างขึ้นมา นับแต่ทศวรรษ 2480

กล่าวโดยสรุป จะพบว่าทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500 กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้เสนอวาทกรรมว่าด้วยเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” จากมุมมองของพวกเขาว่า ประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” มีรากเหง้า ความเป็นมาหรือมีพัฒนาการที่มาจากก่อดำของชุมชนเล็ก ๆ ที่มีพื้นฐานจากระดับหมู่บ้านมาสู่แว่นแคว้น โดยมีกลุ่มคนที่มาจากหลากหลายเผ่าพันธุ์ มีความแตกต่างทั้งทางภาษา ขนบธรรมเนียมและประเพณีต่าง ๆ กันไป คนเหล่านี้เมื่อถูกรวมเข้าภายใต้รัฐประชาชาติจึงไม่จำเป็นต้องมีอัตลักษณ์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเสมอไป การเป็นประชาชนพลเมืองไทยไม่ได้หมายความว่า พวกเขามีที่มาทางประวัติศาสตร์เป็น อันหนึ่งอันเดียวกัน เช่นเดียวกันหมดดังที่วาทกรรมกระแสหลักสร้างขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็ไม่จำเป็นต้องมี “อัตลักษณ์” ที่เหมือนกันไปหมดดังที่วาทกรรมกระแสหลักสร้างขึ้น พวกเขาต้องการแสดงให้เห็น อัตลักษณ์ท้องถิ่น ที่มีลักษณะเฉพาะเป็นสิ่งที่คนในท้องถิ่นนั้น ๆ ควรภาคภูมิใจ และท้ายสุดพวกเขาก็ไม่จำเป็นต้องรักชาติตามสูตรสำเร็จที่ฝ่ายรัฐปลุกเร้าเช่นเดียวกัน ความรักชาติที่พวกเขาเสนอ จะต้องเป็นความรักชาติที่ไม่นำไปสู่การรุกรานและการทำสงครามกับชาติอื่น

⁷⁷ เรียมเอง (นามปากกา), เมืองนิมิต, หน้า 162.

บทที่ 6

วาทกรรมว่าด้วยเรื่อง "เอกราชของชาติ" และ "ศัตรูของชาติ" ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในระหว่าง พ.ศ. 2490-2505

เนื้อหาในบทนี้จะนำเสนอวาทกรรมของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500 เกี่ยวกับประเด็นเรื่อง "เอกราชของชาติ" และ "ศัตรูของชาติ" อันเป็นวาทกรรมที่มีมุมมองจากมิติทางการเมืองระหว่างประเทศและมิติทางเศรษฐกิจ จากการที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ามองเห็นการดำเนินนโยบายต่างประเทศของรัฐที่เริ่มเข้าไปผูกพันกับประเทศมหาอำนาจมากขึ้น นับตั้งแต่มีการลงนามในสนธิสัญญาความร่วมมือกับประเทศสหรัฐอเมริกาในปี พ.ศ. 2493 เป็นต้นมา ทำให้การดำเนินนโยบายทางด้านต่างประเทศและทางด้านเศรษฐกิจถูกนำไปผูกมัดกับแนวนโยบายของประเทศมหาอำนาจมากขึ้น เช่น การดำเนินนโยบายการเมืองระหว่างประเทศในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ และการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตามแบบสหรัฐอเมริกา

ดังนั้นกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงแสดงความคิดที่ไม่เห็นด้วยกับแนวทางดังกล่าว ด้วยการวิพากษ์วิจารณ์นโยบายของฝ่ายรัฐผ่านงานเขียนในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งบทความ ปาฐกถา คำบรรยาย นวนิยายและบทกวีที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ นิตยสารและวารสารต่าง ๆ ในช่วงทศวรรษ 2490 ถึงต้นทศวรรษ 2500 ดังปรากฏในเอกสารหลักที่จะนำมาวิเคราะห์ในที่นี้ ได้แก่ อักษรสาส์น สยามสมัย เศรษฐสาร เสียงนิสิต ปิยะมิตร และ ปิตุภูมิ รวมทั้งข้อเขียนอื่น ๆ ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่มีการนำมาพิมพ์รวมเล่ม เป็นต้น

จากผลงานเขียนเหล่านี้พบว่านอกจากการวิพากษ์วิจารณ์วาทกรรมกระแสหลักแล้ว กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้นำเสนอมุมมองต่างจากของรัฐ เป็นการเสนอวาทกรรมใหม่ว่าด้วยเรื่อง "เอกราชของชาติ" และ "ศัตรูของชาติ" อันเป็นนิยามและความหมายที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับความรู้ที่กลุ่มผู้มีอำนาจสร้างขึ้น

6.1 การวิพากษ์วาทกรรมกระแสหลัก

ดังที่ได้กล่าวถึงสถานการณ์ระหว่างประเทศในภูมิภาคเอเชียที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศของไทยไว้แล้วในบทที่ 3 แล้วว่าการเข้ามาของสหรัฐอเมริกาภายใต้แนวความคิดการทำสงครามกับลัทธิคอมมิวนิสต์ได้ผลักดันให้สหรัฐอเมริกาใช้นโยบายแสวงหาพันธมิตรร่วม

ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สหรัฐอเมริกาประสบความสำเร็จในการลงนามในสนธิสัญญาครั้งแรกระหว่างประเทศไทยกับสหรัฐอเมริกาในปี พ.ศ. 2493 ชื่อ ข้อตกลงความร่วมมือทางการทหารระหว่างประเทศไทยกับประเทศสหรัฐอเมริกา¹ นับแต่นั้นเป็นต้นมา นโยบายการต่างประเทศของไทยก็ผูกติดกับนโยบายต่างประเทศของสหรัฐอเมริกาดังจะเห็นจากการที่ประเทศไทยส่งทหารไปช่วยรบในสงครามเกาหลีในปี พ.ศ. 2493 หลังจากนั้นยังมีสนธิสัญญาความร่วมมือตามมาอีกหลายฉบับ และประเทศไทยยังเป็นศูนย์กลางในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคนี้ ดังกรณีการก่อตั้งองค์การสนธิสัญญาซีโต้ (SEATO) หรือสนธิสัญญาป้องกันร่วมแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (สปอ.) ในวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2497 โดยมีการจัดตั้งสำนักงานใหญ่อยู่ในกรุงเทพฯ จะเห็นว่าปีที่มีการจัดตั้ง สปอ. เป็นปีที่ฝรั่งเศสพ่ายแพ้แก่เวียดนามเหนือที่เดียนเบียนฟู (พฤษภาคม 2479) และสนธิสัญญาเจนีวาได้แบ่งแยกเวียดนามเหนือกับเวียดนามใต้ (กันยายน 2497) สถานการณ์ดังกล่าวนี้ทำให้สหรัฐอเมริกาได้ก้าวเข้ามาแทนที่ฝรั่งเศสในเวลาต่อมา ด้วยความหวาดวิตกว่าภูมิภาคนี้จะกลายเป็นพันธมิตรหรือแนวร่วมคอมมิวนิสต์ไปในที่สุด

ด้วยเหตุดังกล่าว สหรัฐอเมริกาจึงเข้ามามีอิทธิพลมากขึ้นในประเทศไทย โดยผลักดันให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคนี้ และได้ขยายอิทธิพลสูงสูดนับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2500 จนถึง ทศวรรษ 2510 ดังนั้นกระแสการต่อต้านบทบาทของสหรัฐอเมริกาจากกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงเพิ่มความเข้มข้นในช่วงปลายทศวรรษ 2490 ประกอบกับท่าทีที่เปลี่ยนไปของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่เริ่มเปิดบรรยากาศเสรีให้แก่กลุ่มหนังสือพิมพ์ และมีแนวโน้มว่าจอมพล ป. พิบูลสงครามมีความพยายามที่จะปรับเปลี่ยนแนวทางไปสร้างสายสัมพันธ์กับสาธารณรัฐประชาชนจีน

อย่างไรก็ตาม หลังจากที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำรัฐประหารยึดอำนาจจากจอมพล ป. พิบูลสงครามใน พ.ศ. 2500 แนวทางของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หันกลับไปยึดติดกับสหรัฐอเมริกามากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้แสดงสุนทรพจน์ในวันครบรอบ 5 ปีแห่งการลงนามในสนธิสัญญาป้องกันร่วมแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในวันอังคารที่ 8 กันยายน 2502 ว่า

¹ หจข. มท. (1) 3.5.18/2 เรื่อง ข้อตกลงความร่วมมือทางการทหารระหว่างประเทศไทยกับประเทศสหรัฐอเมริกา (20 ตุลาคม 2493).

พี่น้องทั้งหลายโดยมากคงทราบแล้วเหมือนกันว่าจุดประสงค์ขององค์การสนธิสัญญา
นี้ ก็เพื่อต่อสู้ป้องกันการรุกรานของคอมมิวนิสต์ การรุกรานอันนี้ เป็นที่หวั่นกลัว
กันทั่วไป...ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงขอวิงวอนพี่น้องชาวไทยที่รักให้เข้าใจแน่ชัดว่า
องค์การสปอ. เป็นองค์การรวมกำลังมิตรประเทศที่จะช่วยเหลือกันและกันเมื่อเกิด
ความจำเป็น และขอให้เรามั่นใจในองค์การนี้ว่าจะสามารถรวมกำลังรบและกำลัง
เศรษฐกิจต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ได้เป็นผลสำเร็จ ขอให้พี่น้องทั้งหลายให้ความ
ร่วมมือแก่องค์การนี้อย่างมากที่สุดเท่าที่จะทำได้²

นอกจากนี้แล้วในคำปราศรัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ยังชี้ให้เห็นความจำเป็นที่ประเทศไทย
ต้องยื่นหยัดที่จะต่อต้านคอมมิวนิสต์ว่า "...สถานการณ์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เฉพาะ
อย่างยิ่งในราชอาณาจักรลาว และประเทศเวียดนามใต้ ได้ประสบความยุ่งยากและความผันผวน
อย่างใหญ่หลวง..." ซึ่งทำให้ประเทศไทยได้รับผลกระทบจากการ "...แทรกซึมและบ่อนทำลาย
เพื่อล้มล้างขนบธรรมเนียมและสถาบันอันมีค่าของชาติไทย..."³ จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้
ประเทศไทยต้องร่วมมือกับสหรัฐอเมริกาเพราะสหรัฐอเมริกาได้แสดงเจตนาอันชัดเจนที่จะ
สนับสนุนเกื้อกูล โดยจะช่วยเหลือในการสร้างสรรค์กำลังทางเศรษฐกิจ และทางทหาร

จากเหตุการณ์ที่กล่าวมาข้างต้น ได้ชี้ให้เห็นว่าการที่ประเทศไทยนำประเทศเข้าสู่การผูกมัดกับ
ประเทศมหาอำนาจ เช่น สหรัฐอเมริกานับตั้งแต่มีการลงนามในสนธิสัญญาปี พ.ศ. 2493 เป็นต้นมา
ทำให้ประเทศไทยเริ่มดำเนินนโยบายคล้ายตามสหรัฐอเมริกาตลอดมา ทำให้กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า
เริ่มเคลื่อนไหวต่อต้านแนวทางดังกล่าว เป็นที่มาของการวิพากษ์วิจารณ์แนวนโยบายต่างประเทศ
ของไทย รวมทั้งวิพากษ์วิจารณ์บทบาทของสหรัฐอเมริกาทั้งในประเทศไทยและในกลุ่มประเทศ
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, "สุนทรพจน์ในวันครบรอบปีที่ ๕ แห่งการลงนามในสนธิสัญญาป้องกัน
ร่วมแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ วันอังคารที่ ๘ กันยายน ๒๕๐๒," ใน ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์
ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบปีแห่งการตั้งคณะรัฐมนตรี ๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๓,
หน้า 83-86.

³จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, "คำปราศรัยของนายกรัฐมนตรี," ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์
ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ในปี ๒๕๐๕ (ม.ป.ป., ม.ป.ท.), หน้า 72-75.

6.1.1 การวิพากษ์วาทกรรม “ชาติไทย” ว่าด้วยนโยบายต่างประเทศ

ในที่นี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า กระแสการต่อต้านบทบาทของสหรัฐอเมริกาของปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้เริ่มปรากฏให้เห็นตั้งแต่ทศวรรษ 2490 แม้อาจจะไม่เข้มข้นรุนแรงเช่นในยุคทศวรรษ 2510 ที่มีการขับไล่ฐานทัพอเมริกันออกไป แต่ทศวรรษ 2490 กลุ่มงานเขียนจากนิตยสารของฝ่ายก้าวหน้าก็พยายามชี้ให้เห็นเงื่อนไขที่ซ่อนเร้นของการเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกา ฉะนั้นประเด็นแรกว่าด้วยข้อเขียนในการวิพากษ์และการต่อต้านนโยบายต่างประเทศของไทย คือการเสนอบทความที่ต่อต้านการดำเนินนโยบายตามสหรัฐอเมริกา ดังกรณี การเข้าร่วมกับซีโต้ของไทย ที่ปรากฏหลายบทความที่ต่อต้านการเข้าร่วมองค์การซีโต้ (SEATO) เช่น ในบทวิจารณ์ ของ **ปิตุภูมิ** คือ “การขู่ขวัญของซีอโต้” ว่า

องค์การซีอโต้ เป็นองค์การที่มีลักษณะรุกราน และมีหน้าที่สร้างความตึงเครียดระหว่างประเทศของฝรั่งเศสตะวันตก....องค์การซีอโต้ได้กำหนดเอาประเทศไทยเป็นที่ตั้งแห่งศูนย์กลางทหาร ซึ่งเรียกว่าสำนักงานวางแผนถาวรของซีอโต้....

ก่อนอื่นขอให้เราดูสภาพการณ์ต่างๆ ในเอเชียอาคเนย์ เราจะเห็นว่าประเทศและประชาชนส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้ ได้พยายามดิ้นรนเพื่อการดำเนินนโยบายอิสระที่เป็นตัวของตัวเอง **ประเทศพม่า** ยังคงยืนกรานอยู่ในนโยบายเป็นกลางของตน....**ประเทศกัมพูชาและลาว** ก็ก้าวไปสู่การดำเนินนโยบายอิสระของตนอย่างหนักแน่นและกล้าหาญ ไม่ยอมผูกพันตนไว้กับ "ความคุ้มครอง" ขององค์การซีอโต้.... **สิงคโปร์และสหพันธรัฐมลายู** ก็คัดค้านการเข้าร่วมอยู่ในองค์การซีอโต้....จะมีก็แต่**ประเทศไทย** ซึ่งยังคงเป็นภาคีขององค์การรุกรานซีอโต้ได้อยู่....⁴

ความเคลื่อนไหวทางความคิดในการต่อต้านการดำเนินนโยบายตามรอยสหรัฐอเมริกาของรัฐบาลไทย ในกลุ่มนิตยสารหลัก ๆ คือบทความที่ตีพิมพ์ใน **ปิตุภูมิ อักษรสาส์น ปิยมิตร** โดยมีนักเขียน เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ มาลัย ชูพินิจ เปลื้อง วรรณศรี เป็นต้น

หากพิจารณาประเด็นสำคัญที่มีการต่อต้านสหรัฐอเมริกานั้น มาจากการวิพากษ์ระบบทุนนิยมของอเมริกาว่าไม่ต่างจากจักรพรรดินิยมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่มุ่งเข้ามาครอบงำผลประโยชน์

⁴“บทวิจารณ์,” ใน **ปิตุภูมิ**, 1, 23 (17 กันยายน 2499): 10-11, 37.

จากประเทศเล็ก ๆ แต่มักอ้างว่าเข้ามาเพื่อช่วยเหลือเพื่อมิให้ตกเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ ดังเช่น บทความของกุหลาบ สายประดิษฐ์ในบทความที่วิพากษ์นโยบายของสหรัฐอเมริกาในหนังสือ **พิมพ์ไทย** ในหัวข้อ "นโยบายต่างประเทศของอเมริกา" ว่าเป็นไปเพื่อรักษาผลประโยชน์ของสหรัฐอเมริกาไม่ว่าในยุโรปหรือในเอเชีย เช่น การรับรองรัฐบาลเจียงไคเช็คใน ประเทศไต้หวันว่าเป็น รัฐบาลที่ถูกต้องและเป็นประเทศที่มีเอกราช ขณะเดียวกันก็ต่อต้านประเทศสาธารณรัฐประชาชน จีน (จีนแผ่นดินใหญ่) เนื่องจากมีระบบการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ (พ.ศ. 2492) หรือการให้การรับรองรัฐบาลเหมาได้ของเวียดนามได้ใน พ.ศ. 2493 หากแต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ยอมรับรัฐบาล เวียดนามเหนือที่มีโฮจิมินห์เป็นผู้นำ⁵

ดังนั้นบทความของกุหลาบจึงวิพากษ์นโยบายของสหรัฐอเมริกาที่เข้าไปแทนที่อำนาจของ ฝรั่งเศสที่ถอนตัวออกจากอินโดจีนหลังการพ่ายแพ้ที่สมรภูมิบีเยนเดียนฟูในพ.ศ. 2497 ไว้ว่า

...การที่อเมริกาเข้าแทรกแซงกิจการในในประเทศเวียดนามนั้น หาใช่เพื่อ ปรรณนาจะช่วยปลดปล่อยประชาชนในประเทศนั้นให้พ้นจากการปกครองของ ฝรั่งเศสไม่หากแต่เพื่อประสงค์ ๓ ประการ คือ *ประการที่หนึ่ง* เพื่อครอบงำ โภคทรัพย์อันอุดมสมบูรณ์ในประเทศนั้น *ประการที่สอง* เพื่อก่อตั้งประเทศนั้น ให้เป็นฐานทัพอันมั่นคงแข็งแรง สำหรับบำราบการเคลื่อนไหวกอบกู้เอกราชของ ประชาชนในประเทศต่างๆ ทางภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ และ *ประการที่สาม* เพื่อเป็น กระดานหกสำหรับยตราเข้าบุกสาธารณรัฐประชาชนจีนต่อไป ทั้งนี้มิใช่เป็นการ กล่าวหาจากฝ่ายปรีภักษ์ของอเมริกาเลย มันเป็นข้อเท็จจริงที่นักหนังสือพิมพ์และ นักสังเกตการณ์อเมริกาเองได้ยืนยันมาแล้วทั้งนั้น เช่น หนังสือพิมพ์ New York Time อันถือกันว่าเป็นปากเสียงของพวกนายทุนผูกขาดอเมริกันได้เปิดเผยไว้เมื่อ วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ศกนี้ว่า "อินโดจีนเป็นแหล่งซึ่งควรค่าแก่การพะนันขันต่อที่ เดียว ภาคเหนือของประเทศนี้มีทั้งแร่ดีบุก, วุลเฟรม, สังกะสี, แมงกานีส, ถ่านหิน, ไม้, และข้าวภาคใต้ก็มีข้าว, ยาง, ชา, พริกไทย, สัตว์เลี้ยง, หนังวัว, หนังแกะ ฯลฯ มาก มาย" ...⁶

⁵ห.จ.ช. (1) มท. 3.1.2.10/112 เรื่อง แสดงการณ์เรื่องรับรองรัฐบาลเวียดนาม รัฐบาลลาว และรัฐบาล เขมร (วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2493).

⁶โปรดดู กุหลาบ สายประดิษฐ์, "นโยบายต่างประเทศของอเมริกา", **พิมพ์ไทย** (22 กุมภาพันธ์ 2493): 4.

บทความฉบับนี้ได้อ้างอิงหนังสือพิมพ์ New York Times ของสหรัฐอเมริกาว่า เมื่อหลังการเข้ามาขยายอิทธิพลในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ก็คือการแสวงผลประโยชน์ทั้งทางเศรษฐกิจและความมั่นคงทางการทหารให้แก่สหรัฐอเมริกาเหนือกว่าสิ่งใด ดังที่ New York Times กล่าวถึงความสำคัญของภูมิภาคนี้ไว้ว่า “หากมองในแง่การทหารแล้ว อินโดจีนก็มีความสำคัญเช่นเดียวกันมันเป็นสะพานที่เชื่อมต่อระหว่างจีนคอมมิวนิสต์กับมลายูของอังกฤษ และมีชายแดนติดต่อกับพม่าและไทย เมืองไฮฟองไซ่ง่อนอันเป็นเมืองท่าสำคัญทั้งสองแห่งเหล่านี้ก็เป็นฐานทัพที่ดีเลิศทีเดียว”⁷

ทั้งนี้ชี้ให้เห็นว่าการวิพากษ์นโยบายของสหรัฐอเมริกาที่มีต่อประเทศไทย ของกลุ่มปัญญาชนได้มองทั้งมิติของความเปลี่ยนแปลงในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์หรือในกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านไป พร้อมๆ กัน คือขบวนการเคลื่อนไหวเรื่อง “ชาตินิยม”

ในขณะเดียวกัน มาลัย ชูพินิจได้เขียนบทความวิจารณ์ด้านนโยบายต่างประเทศที่ไทยได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเขามองเห็นว่าสิ่งที่เกิดขึ้นในต่างประเทศ เช่น การที่พรรคคอมมิวนิสต์จีนมีชัยเหนือพรรคก๊กมินตั๋งในปี พ.ศ. 2492 และกระแสเรียกร้องเอกราชในประเทศเพื่อนบ้านที่รายล้อมรอบประเทศไทย ว่าเป็นสิ่งที่คนไทยควรตระหนักและมองความเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เสริมสร้างมิตรภาพและสันติภาพ บทความวิจารณ์ใน สยามสมัย มาลัย ชูพินิจ ได้ใช้นามปากกาว่า “น้อย อินทนนท์” เขียนบทความวิจารณ์ “ระหว่างปก” ต่อต้านแนวคิดเรื่องการทำสงคราม และได้วิพากษ์การที่ไทยให้ความร่วมมือกับสหรัฐอเมริกาโดยการส่งทหารเข้าไปช่วยเกาหลีใต้ในปี พ.ศ. 2493 มาลัย ชูพินิจได้แสดงทัศนะต่อต้านการทำสงครามครั้งนี้ไว้ว่า

ขณะที่สงครามในเกาหลี กำลังดำเนินอยู่อย่างสุดเหวี่ยงเวลานี้ สารคดีซึ่งบรรยายถึงรายละเอียดของยุทธนาการครั้งใหญ่ที่สุดระยะหนึ่ง ซึ่งกระทำกันอยู่ในแดนนรกนั้น ก็ตกเข้ามาภายใต้ชื่อเรื่องว่า “เมื่อซีอุลแตก”....

เราเชื่อว่า “เมื่อซีอุลแตก”นอกจากแสดงความโหดเหี้ยมร้ายของสงครามทำนองยุคไฟบัลลี้ยกัลป์ผลาญโลก....สงครามมิใช่จะอะไรอื่นนอกจากนรก...⁸

เป็นการชี้ให้เห็นแนวคิดในการต่อต้านการทำสงคราม ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นประสบการณ์ที่ผู้เขียนได้ผ่านพ้นยุคของสงครามโลกครั้งที่ 2 มาแล้ว ดังนั้นเขาจึงไม่ปรารถนาที่จะเห็นนโยบายการเมืองระหว่างประเทศมุ่งสู่การทำสงครามอีกเป็นระลอกที่สอง

⁷ ภูหลวง สายประดิษฐ์, “นโยบายต่างประเทศของอเมริกา”, หน้า 4.

⁸ ห.จ.ช. สบ. 6.4.1/5 เรื่อง ระหว่างประเทศ- รวมบทความวิจารณ์ "สยามสมัย". (ม.ป.ป.)

ฉะนั้นสิ่งที่น่าสนใจคือกระบวนการวิพากษ์นโยบายต่างประเทศในทศวรรษ 2490 คือการที่แนวทางวิพากษ์มิได้จำกัดขอบเขตเฉพาะอาณาบริเวณประเทศไทยเท่านั้น แต่ได้กินความหมายกว้างออกไปถึงการต่อต้านระบบจักรพรรดินิยมใหม่ที่คุกคามภูมิภาคแห่งนี้ โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำโดยพยายามที่จะเข้ามาแทนที่ประเทศจักรพรรดินิยมเก่า เช่นอังกฤษ และฝรั่งเศสที่ค่อย ๆ ลดบทบาทลงหลังสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง ดังนั้นเมื่อบทบาทสหรัฐอเมริกาก้าวเข้ามาแทนที่ระบบจักรพรรดินิยมแบบเก่า และมีความขัดแย้งทางอุดมการณ์กับกลุ่มประเทศสังคมนิยมคอมมิวนิสต์จึงทำให้สถานการณ์โลกเต็มไปด้วยความตึงเครียด เกิดการแย่งชิงและสร้างกลุ่มพันธมิตรของแต่ละฝ่าย ซึ่งมีแนวโน้มที่จะนำไปสู่ความรุนแรงหรือการทำสงครามได้ทุกขณะ

หากพิจารณาบทความวิพากษ์นโยบายต่างประเทศของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า จุดหนึ่งคือมุ่งโจมตีระบบจักรพรรดินิยมแบบใหม่ที่น่าโดยสหรัฐอเมริกาที่มีลักษณะการแทรกแซงและพยายามใช้อำนาจควบคุมทิศทางของกลุ่มประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ความจริงสหรัฐอเมริกาได้ขยายปีกแผ่ออกไปทั่วทุกภูมิภาค แต่ในที่นี้ต้องการจำกัดการกล่าวถึงบทบาทของสหรัฐอเมริกาเฉพาะในภูมิภาคนี้เท่านั้น) ฉะนั้นในแง่นี้กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงไม่พอใจนโยบายของรัฐไทยที่ผูกติดกับสหรัฐอเมริกา เช่น นโยบายต่อประเทศเพื่อนบ้านที่ทำให้ประเทศไทยต้องต่อต้านกลุ่มขบวนการชาตินิยมที่เรียกร้องเอกราชในเวลานั้น

นอกจากนี้บทความวิพากษ์นโยบายต่างประเทศยังมองเลยไปถึงการต่อต้านสงครามทุกรูปแบบที่จะเกิดอีกครั้งในอนาคต และรวมถึงการเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นในการแสวงหาสันติภาพที่เกิดขึ้นทั่วโลกในขณะนั้นทั่วโลก การที่กลุ่มนักเขียนหัวก้าวหน้าจำนวนหนึ่ง เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์ สมัยคร บุราราศ ได้เข้าร่วมดำเนินการในการเรียกร้องสันติภาพร่วมกับประเทศอื่น ๆ ทั่วโลก และมีการปราบปรามจากฝ่ายรัฐที่รู้จักกันในนาม "กบฏสันติภาพ" ใน พ.ศ. 2495

กระแสการต่อต้านและโจมตีรัฐบาลเกี่ยวกับนโยบายต่างประเทศของไทยและการต่อต้านสหรัฐอเมริกาในระยะต้นทศวรรษ 2490 เช่น ไม่เห็นด้วยกับการเข้ามามีบทบาทร่วมในสงครามเกาหลีใน ปี พ.ศ. 2493 อาจเนื่องจากผู้คนยังคงรู้สึกถึงผลพวงของสงครามโลกครั้งที่สอง การต่อต้านจึงเป็นไปในทางต่อต้านการทำสงคราม หากแต่จะพบว่ามิจานเขียนเหล่านี้ได้ทวีไปอย่างเข้มข้นมากยิ่งขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2490 ต่อต้นทศวรรษ 2500 ดังจะพบบทความที่เขียนต่อต้านการดำเนินนโยบายตามแบบอเมริกาที่เพิ่มมากยิ่งขึ้นจากกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า โดยเฉพาะที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนคือ นิตยสาร **ปิตุภูมิ** ซึ่งมีข้อความหน้าปกที่แสดงเจตนาารมณ์ของนิตยสารเล่มนี้ว่าเป็น **“หนังสือพิมพ์เพื่อชีวิตและความหวัง”** ของคนรุ่นใหม่ และมีบทบรรณาธิการที่เขียนต่อต้านถึงนโยบายของประเทศไทยที่เดินตามสหรัฐอเมริกาเกือบทุกฉบับ โดยมีเจตนาที่จะ

เสนอข้อคิดเห็นสวนกระแสกับทิศทางที่ผู้นำของประเทศไทยดำเนินการอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์สำคัญที่กำลังเกิดขึ้นรอบบ้านของไทย เช่นการเคลื่อนไหวของชาติต่าง ๆ ในเอเชียที่เคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชและอิสรภาพจากระบบอาณานิคม ในที่นี้จะเห็นภาพที่แสดงให้เห็นวาทกรรมกระแสใหม่ที่ตอบโต้อำนาจรัฐอันเป็นแนวคิดที่ตอบโต้นโยบายต่างประเทศของไทยที่ดำเนินตามแบบอย่างสหรัฐอเมริกาดังบทความพิเศษ เรื่อง "ช่วยกันขจัดความคิดต่อต้านการโปรอเมริกา!" ว่า

ในขณะที่ชาติไทยถูกนำไปผูกมัดกับ "มิตรภาพอันดีมั่งคั่ง" กับสหรัฐอเมริกา นั้น เป็นยุคที่ประชาชนชาวไทยไร้อิสระเสรีด้วยประการทั้งปวง...แต่ทั้งนี้ การต่อสู้เพื่อความเป็นเอกราชของชาติไทย และเพื่อนโยบายอิสระที่เป็นตัวของตัวเอง ตลอดจนเพื่อสิทธิเสรีภาพอันพึงมีพึงได้ของประชาชนนั้น จะสิ้นสุดแล้วก็ไม่ไป โดยทางความคิดและการกระทำที่โปรอเมริกาอีกต่อไป...⁹

กล่าวโดยเนื้อหาของ **ปิตุภูมิ** โดยหลักจะวิพากษ์การแทรกแซงทางการเมือง การทหาร และทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาในประเทศไทย เช่น ต่อต้านหน่วยทหารจัสแม็ก (JUSMAG) ที่ถูกส่งเข้ามาประจำในประเทศไทย เช่น บทความเรื่อง "ทหารอเมริกันจงกลับบ้าน" เนื่องจากเกิดกรณีทหารอเมริกันหน่วยจัสแม็กก่อการวิวาทกับคนไทย และทำลายทรัพย์สินในร้านขายน้ำมัน แม้จะเป็นเหตุการณ์เล็ก ๆ และหน่วยงานก็ยังไม่ได้มีบทบาทมาก เช่น CIA ในระยะเวลาต่อมา หากแต่บทความนี้ก็พยายามชี้ให้เห็นว่าไม่ควรให้มีหน่วยทหารอเมริกาอยู่ในประเทศไทยอีกต่อไป ดังปรากฏในบทนำของ **ปิตุภูมิ** ได้ตอกย้ำความคิดเห็นดังกล่าวด้วยข้อความที่ว่า

พฤติกรรมของทหารและเจ้าหน้าที่จัสแม็กอเมริกัน เช่นนี้ ประชาชนชาวไทยไม่อาจนิ่งดูยได้...เราเห็นว่า เพื่อความศักดิ์สิทธิ์แห่งกฎหมาย เพื่ออธิปไตยของชาติ และเพื่อสงวนศักดิ์ศรีของคนไทยทั้งสอง เจ้าหน้าที่ตำรวจ จักต้องนำตัวเหล่าร้ายอเมริกันมาลงโทษให้จงได้ เพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่างต่อไป

พร้อมกันนี้ เราเห็นว่า เพื่อเอกราชและความสงบสุขของชาติไทย ทหารอเมริกันทั้งหมดที่อยู่เมืองไทย ควรกลับบ้านได้แล้ว เพราะชาวไทยไม่ปรารถนาให้ทหารต่างด้าวมาตั้งอยู่และมาเที่ยวแสดงอำนาจบาทใหญ่บนแผ่นดินไทยนี้ต่อไป

⁹"ช่วยกันขจัดความคิดและการกระทำที่โปรอเมริกา," **ปิตุภูมิ** 1, 14 (25 มิถุนายน 2499): 15.

จงนำตัวเหล่าร้ายอเมริกันมาลงโทษตามกฎหมายให้จงได้!

ทหารอเมริกันจงกลับบ้าน ! เมืองไทยไม่ต้องการ !!

Yankee, Go Home !"¹⁰

การต่อต้านหน่วยทหารอเมริกันที่เรียกย่อ ๆ ว่า JUSMAG นี้ นับเป็นจุดเริ่มต้นที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้แสดงบทบาทและความเคลื่อนไหวต่อต้านอย่างชัดเจน ในช่วงปลายทศวรรษ 2490 ต่อเนื่องมาจนถึงต้นทศวรรษ 2500 เมื่อปรากฏว่าสหรัฐอเมริกาได้ขยายบทบาทแทรกแซงเข้ามาในประเทศไทยมากยิ่งขึ้น เช่น การเข้ามามีอิทธิพลต่อรัฐบาลที่สืบทอดกันมาในปี พ.ศ. 2499 โดยทำการตัดแปลงท่าเรือสัตหีบ โดยสหรัฐอเมริกาได้ให้เงิน 5 ล้านดอลลาร์ (ราว 100 ล้านบาท) ซ่อมสร้างฐานทัพเรือสัตหีบทำให้สหรัฐอเมริกาได้มีสิทธิใช้ฐานทัพเรือแห่งนี้ใน พ.ศ. 2499 ทำให้มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์ดังเช่นบทความบางบทได้กล่าวไว้ว่า “...จึงเป็นอันว่าสัตหีบ- -ดินแดนศักดิ์สิทธิ์ของลูกนาวิไทยและฐานทัพเรือของชาติไทย ได้ตกเป็นฐานทัพของสหรัฐอเมริกาเสียแล้ว...”¹¹

นอกจากนี้ ยังปรากฏบทความที่ได้พยายามชี้ให้เห็นว่าการแทรกแซงของสหรัฐอเมริกาต่อกิจการภายในของประเทศไทยที่ถูกรัฐบาลอ้างว่าเป็นการ “ช่วยเหลือ” หากแต่ภารกิจของหน่วยทหารอเมริกันในประเทศไทยมีนัยแทรกแซงและพยายามเข้ามาควบคุมหน่วยงานสำคัญของรัฐ นอกเหนือจากนั้นยังพยายามโฆษณาชวนเชื่อด้วยวิธีต่าง ๆ ดังบทความต่อไปนี้

ทหารทุกเหล่าได้ถูกเข้าควบคุมโดย หน่วยจัสแม็กของสหรัฐอเมริกากำลังตำรวจ ถูกควบคุมโดย หน่วย ซี. ซับพลาย กิจการทุกกระทรวง ทบวงกรมถูกควบคุมโดย หน่วยยูซอม และ กรมประมวลราชการแผ่นดิน ซึ่งขึ้นตรงต่อ นายพลโดโนแวน และ นายอัลเลน ดัลเลส ผู้อำนวยการองค์การสืบราชการลับแห่งสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีหน้าที่ในการแทรกแซงยูเอชไอให้เกิดความปั่นป่วนภายใน จนกระทั่งถึงขั้นล้มล้างรัฐบาลประชาชนประเทศนั้นๆ แล้วแต่งตั้งรัฐบาลหุ่นที่สนับสนุนนโยบายสหรัฐอเมริกาเข้ามาแทนที่ เพียงเท่านั้นยังไม่พอ องค์การล้างสมองและทำลายวัฒนธรรมของชาติ คือ สำนักแกลงข่าวยูซีเอส ก็ยังกระจายสาขาออกไปย่อยยาพิษเข้าเปื้อนมา ประชาชนไทยทั่วประเทศอย่างเปิดเผยเสียอีก.... และขณะนี้กิจการ

¹⁰“บทนำ,” ปิตุภูมิ 1, 24 (24 2499): 2. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

¹¹สาครเศ (นามปากกา), “รอบเมืองไทย,” ปิตุภูมิ 1, 3 (10 มิถุนายน 2499): 6-7. และ “สัตหีบ-ฐานทัพของสหรัฐอเมริกา,” ปิตุภูมิ 1, 23 (17 กันยายน 2499): 3-5.

สื่อสารและการคมนาคมทั้งหมด เช่น การไปรษณีย์ วิทยุ โทรเลข โทรศัพท์ทั้ง
ธรรมดาและโทรศัพท์ทางไกลรวมทั้งวิทยุ โทรศัพท์ ของกระทรวงคมนาคมได้
ถูกเข้าควบคุมโดยคณะดำเนินงานแห่งสหรัฐ หรือ "ยูซอม"...¹²

นอกจากบทความเหล่านี้แล้ว ยังมีงานเขียนที่เป็นกวี เช่น งานของ อัสนี พลจันทร์ที่เขา
เขียนในเชิงนอกจากบทความเหล่านี้แล้ว ยังมีงานเขียนที่เป็นกวี เช่น งานของ อัสนี พลจันทร์
เปรียบเทียบประเทศไทยภายใต้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามว่า เป็น “สยามไข้” โดยเปรียบเทียบ
ว่ายากที่หมอมจะเขี้ยวรักษาได้¹³ เนื่องจากการใช้อำนาจรัฐในการแสวงหาผลประโยชน์ให้กับ
กลุ่มของตน การใช้อำนาจในทางมิชอบ การนำชาติเข้าไปผูกพันกับสหรัฐอเมริกา จึงทำให้สยาม
ประเทศแทบจะไร้ชื่อที่จะป้องกันการพังทะลายของบ้าน ดังที่เขาเปรียบเทียบไว้ในบทกวีอีกบทหนึ่ง
ที่ชื่อ “สร้างอย่างผีผี” ซึ่งตีพิมพ์ ใน สยามสมัย เดือนกรกฎาคม 2492 ว่า

ประเทศสยามนามประเทืองว่าเมืองทอง

ไทยเข้าครองประเทศเขตต์แดนสง่า

แต่ปลุกศาลบ้านเรือนช่างเดือนดา

คูบ้านชื่อแปลไม่มี

อ้าหรือไ้ชาวไทยช่างไร้ช่าง

สร้างศาลอย่างสวยเยี่ยมริ่มีดีหลี

ไร้ชื่อแปลคูรู้คดีประชาชี (ชมชื่น) (ชมชื่น) ทุกคืนวัน

คูบ้านเรือนทรูทรออยู่อาศัย

ชื่อแปลไร้รจนา (เหลือบ้า) ดุน่าขัน

ทั้งผีบ้านศาลเจ้ามันเฒ่ามัน

เอาดินยันอยู่แม่ชื่อแปลเออ¹⁴

¹²"จรร่วมมือกับประชาชนไทยสุริยชาติ," ปีตุภูมิ 2, 66 (15 กรกฎาคม 2500): 4-5.

¹³อัสนี พลจันทร์, รวมบทกวีวรรณกรรมศึกษา : อัสนี พลจันทร์ (กรุงเทพฯ: สามัญชน, 2541), หน้า 203.

¹⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 144.

การเขียนแบบเสียดสีและใช้อุปมาอุปมัยเช่นนี้เป็นความโดดเด่นในงานของอัศนี พลจันทร โดยเฉพาะท่วงทำนองการเปรียบเทียบ ในบทกวีนี้เขาใช้อุปมาอุปไมยกล่าวถึงกลุ่มผู้มีอำนาจที่ชอบใช้อิทธิพลไปในทางมิชอบ เปรียบเสมือนดังว่าบ้านเมืองไร้ชื่อแปดทางกฎหมาย และยังมีบทกวีอีกมากที่เขียนในท่วงทำนองนี้ เช่น บทกวีต่อต้านนโยบายรัฐบาลไทยที่ยอมสยบต่อมหาอำนาจจนเขาต้องออกมากระตุ้นเตือนในบทกวี “กล้าหน้อย, เพื่อน!” ว่า “ผีร้ายต่างชาติเขื้อ ชนไทยข่มขู่คุกคามไปทุกที่...”¹⁵ ซึ่ง อัศนี พลจันทรกล่าวว่าหนทางสุดท้ายของ “ชาวไทย” ที่ภาวะ “ชาติไทย” ตกอยู่ท่ามกลางอำนาจเผด็จการและการเข้ามาของจักรพรรดินิยม เช่น สหรัฐอเมริกา คือชักชวนให้ “หลับเถิดชาวไทย” ซึ่งเป็นบทกวีที่เสียดสีภาวะการเมืองไทยที่ปราศจากความมั่นคงปลอดภัย บทกวีของอัศนี พลจันทร จึงถามถึงสิ่งที่เรียกว่า “สันติอยู่ไหน?” และ “ความเป็นกลาง”¹⁶

ที่เขียนวิพากษ์วิจารณ์ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-อเมริกาว่าเปรียบเทียบเหมือนชั๊กกี้เข้าบ้านและไทยเปรียบเสมือนลูกน้องที่เดินตามลูกพี่ ฉะนั้นสหรัฐอเมริกาจึงเปรียบเสมือน “ผีร้าย” ตัวใหม่ในบทกวีของเขาชื่อ “ลูกมือคือลูกตีน” ใน ปิยมิตร (วันจันทร์) พ.ศ. 2501 ว่า

ผีร้ายกำเริบลิ้ว	รุมชุม
ผีห้าชานานสุ่ม	ส่องเบ็ย
ผีใหญ่ไล่เล็กคุ่ม	เคาะเหมาะะ มีแฮ
ผีห้าชานานเหี้ย	โหดลิ้วผีผี....
ผีพวกไพรซ์แมน	อเมริกาตา
เงื่อเงื่อคดอลลารเด	ชะช้า
ผีเจ้าจรดเคียรเซ	ชบบาท
ผีพวกไพรซ์อ้า	ปากหื้อเหอเหอ... ¹⁷

อีกด้านหนึ่งบทกวีก็ใช้ต่อต้านความสัมพันธ์ที่ประเทศไทยให้ความร่วมมือกับพันธมิตร เช่น อเมริกา ดังเช่นบทความที่กล่าวถึงมาแล้ว บทกวีของ “ทวีปวร” หรือ ทวีป วรดิลก คูจะซัดเจนดังเช่น บทกวีชื่อ "แยงกี้ โกอโฮม" ใน ปีตุภูมิ พ.ศ. 2499 ว่า

¹⁵ อัศนี พลจันทร, รวมบทกวีวรรณกรรมศึกษา : อัศนี พลจันทร, หน้า 457.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 195, 289, 279

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 470-471.

กลับไปเถิด...	ผู้ก่อเกิดภัยสงครามลูกกลมหล้า
ผู้หิ้มโหดโหดเฉาบาปบุญญา	ถือคอลลาร์เป็นพระเจ้าเข้าครอบครอง
แผ่นดินไทยของคนไทยใช้ใครอื่น	ด้วยยังยื่นความเป็นไทในภพผอง
เทอดพิทักษ์ศักดิ์ศรีฤดีปอง	ตามครรลองเอกราชของชาติไทย ¹⁸

สำหรับงานบทกวีของจิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งมีนามปากกาที่ใช้เขียนบทกวีและบทเพลงคือ “กวีการเมือง” และ “กวีศรีสยาม” โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่เขาถูกจับขังคุกปี พ.ศ. 2501-2507 เขาผลิตผลงานจำนวนมาก ผลงานเพลงจำนวนหนึ่งแต่งเพื่อใช้เป็นกำลังใจและปลุกเร้าแก่กรรมกร เช่น เพลงมาร์ชกรรมกรที่เขาแต่งไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2499 และเพลงมาร์ชอื่น ๆ เช่น มาร์ชเยาวชน มาร์ชขบวนการไทย เนื้อหาของบทเพลงและบทกวีของจิตร ภูมิศักดิ์มีเนื้อหาต่อต้านอำนาจรัฐและวิพากษ์ผลพวงของนโยบายรัฐ เช่น การประกาศเป็นศัตรูกับเพื่อนบ้าน การดำเนินตามนโยบายต่างประเทศตามแบบสหรัฐอเมริกา ขณะเดียวกันก็มุ่งบรรยายสภาพความทุกข์ยากของกรรมกร ขวานาชาวไร่ เป็นต้น

ดังนั้นในการวิพากษ์นโยบายต่างประเทศในแง่การเมืองระหว่างประเทศข้างต้นของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงมีการวิพากษ์วิจารณ์การที่ประเทศไทยดำเนินนโยบายต่างประเทศตามสหรัฐอเมริกา ซึ่งพวกเขาเห็นว่าทำให้ประเทศสูญเสียอำนาจอธิปไตยและเอกราชในการเป็นตัวของตัวเอง ซึ่งรวมถึงภาวะทางเศรษฐกิจที่เข้าไปผูกมัดกับแนวทางของทุนนิยมด้วยดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

6.1.2 การวิพากษ์วาทกรรม “ชาติไทย” ว่าด้วยนโยบายเศรษฐกิจ

แนวคิดว่าด้วยเรื่องนโยบายเศรษฐกิจของชาติมีปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนหลังการเปลี่ยนแปลง 2475 โดยปรีดี พนมยงค์ ที่เสนอเค้าโครงเศรษฐกิจ หากแต่ความซับซ้อนของระบอบใหม่ที่ต้องต่อรองกับฐานอำนาจในระบอบเก่า ทำให้ปรีดี พนมยงค์ผู้เสนอเค้าโครงเศรษฐกิจแบบใหม่ ถูกโจมตีอย่างหนัก จนในที่สุดจำเป็นต้องยอมถอนเค้าโครงเศรษฐกิจ เพื่อประนีประนอมกับกลุ่มในคณะราษฎรระดับหนึ่ง¹⁹

¹⁸ ทวีปวร (นามปากกา), รวมบทกวีนิพนธ์ จงเป็นอาทิตย์เมื่ออุทัย (กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร, 2539), หน้า 65.

¹⁹ โปรรคดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประวัติการเมืองไทย 2475-2500 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2538), หน้า 132-142.

อย่างไรก็ตามแม้เค้าโครงเศรษฐกิจของปรีดี พนมยงค์ ไม่สามารถนำมาใช้ได้ขณะนั้น แต่ต่อมาในสมัยรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาซึ่งปรากฏแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจ ดังจะเห็นได้จากการตั้งเอาพระยาสุริยานุวัตร และพระสารสาสน์พลขันธ์มาเป็นรัฐมนตรี จนกระทั่งสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2481-2487) การใช้ลัทธิชาตินิยม ทำให้มีการใช้แนวทางชาตินิยมทางเศรษฐกิจขึ้น แต่ก็ยังเป็นนโยบายที่มุ่งกำจัดอิทธิพลคนจีนออกไปจากระบบเศรษฐกิจเสียมากกว่า อีกทั้งการตั้งรัฐวิสาหกิจและบริษัทจังหวัด กลับทำให้เกิดเป็นช่องทางการทำมาหากินแสวงหาผลประโยชน์และความร่ำรวยให้กับกลุ่มพรรคพวกและเพื่อนฝูง (โปรดดูบทที่ 4)

ในที่นี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า ความล้มเหลวของการใช้ลัทธิชาตินิยมทางเศรษฐกิจ นับตั้งแต่ยุคสมัยแรกของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ประกอบกับภาวะการณ์หลังสงครามโลกครั้งที่สองที่ดูเหมือนว่าจะทำให้แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจถูกทิ้งไปชั่วคราวเพราะบรรยากาศทางการเมืองเต็มไปด้วยการแย่งชิงอำนาจของกลุ่มต่างๆ และต่างก็พยายามสร้างฐานทางเศรษฐกิจของกลุ่มตน ดังได้กล่าวในรายละเอียดในบทที่ 4 ไว้แล้วนั้น ซึ่งก่อให้เกิดช่องว่างในการนอกราชการบังหลวงและการค้าสิ่งผิดกฎหมายอยู่ทั่วไป เช่น การค้าอาวุธเถื่อนและฝิ่นเถื่อน²⁰ ทั้งหมดนี้เป็นประเด็นทำให้กลุ่มปัญญาชนนักเขียนเริ่มเปิดฉากวิพากษ์ระบบเศรษฐกิจของชาติ ซึ่งจากการศึกษางานเขียนของกลุ่มปัญญาชนเหล่านี้จะพบว่าพวกเขาจะมีแนวทางวิพากษ์เศรษฐกิจในสองแนวทางด้วยกัน คือ แนวทางแรกเป็นการวิพากษ์ความเสื่อมโทรมของระบบเศรษฐกิจของประเทศอันเนื่องมาจากการมุ่งกอบโกยและแสวงหาผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มของกลุ่มผู้นำทางการเมือง กลุ่มข้าราชการและกลุ่มนายทุน ทำให้ปัญหาสำคัญในการแก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชนถูกละเลย แนวทางที่สองคือการมองเห็นว่าความร่วมมือกับสหรัฐอเมริกาทำให้ประเทศไทยต้องกลายเป็นบริวารทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกา จำเป็นต้องยอมรับเงื่อนไขการเอาเปรียบทางเศรษฐกิจโดยที่ไทยไม่มีอำนาจในการต่อรอง

บทความประจำ “ข้อคิดจากไร่แผ่นดินไทย” ใน **ปิยะมิตร** (รายเดือน) และ **ปิยมิตร** (วันจันทร์) โดยผู้เขียนใช้นามปากกาว่า “บาร์บารา” ได้เขียนถึงประชดประชันถึงเสียดสีและการใช้อุปมาอุปไมยเปรียบเทียบตลอดเวลาในการวิพากษ์นโยบายของรัฐด้านเศรษฐกิจ ดังเช่น

²⁰โปรดดูงานที่ศึกษาเกี่ยวกับเส้นทางธุรกิจนอกกฎหมาย กรณีชายฝั่งทะเลตะวันออก ใน สุมาลี พันธุ์ธรา, "พัฒนาการของอำนาจท้องถิ่นในบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกงและชายฝั่งทะเลตะวันออก พ.ศ. 2440-2516" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 115-199. และดูกรณีศึกษาเส้นทางการค้าฝิ่นในภาคเหนือในงานของ McCoy W. Alfred, **The Politics of Heroin in Southeast Asia** แปลโดย พิสิฐ วงศ์วัฒน์, การเมืองและเฮโรอีนบนถนนสู่อำนาจสายเดียวกัน (กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ, 2537), หน้า 199-205.

...นับตั้งแต่วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๐ มาจนบัดนี้ ก็เป็นเวลาถึงแปดปีแล้ว
รัฐบาลตลอดกาลและรัฐสภาครึ่งซีกซึ่งนักการเมืองชุดนี้กุมไว้ในเงื้อมมือ ไม่เคย
ทำอะไรที่เป็นส่วนของนโยบายสร้างชาติ ที่มีแผนสืบเนื่องกัน....

ผู้เขียนไม่เข้าใจว่าเขาสร้างชาติกันอย่างไร แม้เพียงการสร้างห้องส้วมเขา
ก็มีแบบแปลน แต่นี้ชาติทั้งชาติแบบแปลนสักชิ้นเดียวก็ไม่มี...²¹

งานเขียนอีกประเภทหนึ่งที่เป็นภาพสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจสองชุด
คืออำนาจจากรัฐและอำนาจของเงิน ซึ่งสามารถประสานสัมพันธ์อย่างสอดคล้องกันอย่างดียิ่ง ทำให้
กลุ่มปัญญาชนเห็นว่าความทรุดโทรมของเศรษฐกิจของชาติเกิดจากการแสวงหาผลประโยชน์ของ
กลุ่มที่มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจที่มีการประสานมือร่วมกัน ดังนั้นในนวนิยายที่ศึกษาจึง
พบว่ามิทั้งนวนิยายที่นำเสนอการวิพากษ์วิจารณ์ตรงไปตรงมาในบทสนทนาของบรรดาตัวละคร
เช่นงานของศรีบูรพา (กุหลาบ สายประดิษฐ์) ในเรื่อง *จนกว่าเราจะพบกันอีก* หรือการนำเสนอ
ในเชิงสัญลักษณ์ เช่น *ปีศาจ* ของเสนีย์ เสาวพงศ์ นอกจากนี้การเขียนนวนิยายที่ให้ตัวเองเป็นคน
"โจร" อันที่มีทัศนคติต่อคน "นอกกฎหมาย" ซึ่งถูกกระทำจากกลุ่มผู้มีอำนาจรัฐในมือ ไม่ว่าจะเป็น
กลุ่มทหาร ตำรวจ และข้าราชการที่ทำให้ สังคมเกิด "คนนอก" อย่างนวนิยายเรื่อง *เสือใบ เสือดำ*²²
หรือในงานของกุหลาบ สายประดิษฐ์ เรื่อง *เน็ต เคลลี่ เขาถูกบังคับให้เป็นโจร*²³ ที่ถึงแม้เขาจะนำ
เรื่องราวมาจาก เน็ต เคลลี่ (Ned Kelly) ซึ่งเป็นโจรนอกกฎหมายของรัฐวิกตอเรียประเทศออสเตรเลีย
หากแต่ทั้งเรื่อง *เสือใบ เสือดำ* และเรื่องที่ถูกกุหลาบ สายประดิษฐ์ นำมาเขียนก็ได้สะท้อนให้เห็น
สภาพของสังคมไทยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา เช่น แสดงให้เห็นถึงการใช้อำนาจ
เถื่อนของกลุ่มคนของรัฐ การเอาัดเอาเปรียบของคนต่างกลุ่ม เช่น พ่อค้า ข้าราชการ ต่อชาวนา
คนจน จนคนเหล่านี้ต้องกลายเป็น "คนนอก" ซึ่งภาพที่สะท้อนคือสภาพสังคมไทยในยุคที่มีการใช้อิทธิพล
และอำนาจมืด ที่อำนาจอยู่ในมือของสามผู้นำอย่างที่เราเรียกกันว่า ยุคเผ่า-ผิน-สฤษดิ์ ดังที่งาน

²¹บาร์บารา (นามปากกา), *ข้อคิดจากไร่แผ่นดินเรา* (กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา, 2499), หน้า 5. (เน้นข้อความ
โดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

²²ป. อินทรปาลิต (นามปากกา), *เสือใบ* (กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2524). ป. อินทรปาลิต (นามปากกา), *เสือ
ดำ* (กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2524). และผู้สนใจการวิเคราะห์ นวนิยาย 2 เรื่องนี้โปรดดูงานของสมเกียรติ วันทะนะ,
"วิเคราะห์ "เสือใบ-เสือดำ" วิบุรุษคนยาก ของ ป. อินทรปาลิต," ใน *สังคมศาสตร์วิภาษวิธี* (กรุงเทพฯ: วไล, 2524),
หน้า 95-145.

²³กุหลาบ สายประดิษฐ์, *เน็ต เคลลี่ เขาถูกบังคับให้เป็นโจร* (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2537).

ของ ป. อินทรปาลิต ได้สะท้อนว่า "...ประเทศของเรามีข้าราชการทุจริต เสมือนมอดไชถุงเงินจำนวนมาก บางคนช่วยเหลือชนต่างชาติในด้านการค้า..."²⁴

ภาพที่สะท้อนจากนวนิยายจึงอาจเป็นเครื่องมือสะท้อนให้เห็นได้ชัดเจนมากกว่าการใช้ศัพท์ทางทฤษฎีที่ยากแก่การเข้าใจในการวิเคราะห์เศรษฐกิจและสังคม ดังที่เสนีย์ เสาวพงศ์ ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับนวนิยายเรื่อง **ปิตา** ของเขาว่า เมื่อรวมเล่มพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2500 นั้น มีการจัดหนังสือเล่มนี้ไปอยู่ในหนังสือประเภทกฤตติ หากแต่อย่างไรก็ตามนวนิยายเล่มนี้ได้หยิบประเด็นเศรษฐกิจขึ้นพื้นฐานมากล่าวถึง คือ ปัญหาเรื่องที่ดินของชาวนา อันเป็นปัญหาที่รัฐทุกยุคสมัยไม่สามารถแก้ไขได้ ในขณะที่อิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ทำให้ชาวนาเริ่มสูญเสียที่ดินให้แก่กลุ่มนายทุน เสนีย์ เสาวพงศ์ จึงได้ตั้งความหวังและความฝันไว้ว่า อาจมีระบบใดระบบหนึ่งมาช่วยให้ชาวนาหลุดพ้นจากภาวะหนี้สินและความยากจน เช่น ระบบสหกรณ์²⁵

นอกเหนือจากภาพสะท้อนในนวนิยายแล้ว ยังพบว่าประเด็นปัญหาทางเศรษฐกิจถูกกล่าวถึงในบทกวีหลาย ๆ บท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสะท้อนสภาพความทุกข์ยากของชาวชนบท ดังบทกวีเกี่ยวกับภาคอีสานที่ภายหลังกลายเป็นบทกวีที่มีการกล่าวถึงอย่างมากในการสะท้อนภาพของอีสาน นั่นคือบทกวีที่ชื่อ "อีสาน" ของ อัศนี พลจันทร ในบทกวีนี้ลงพิมพ์ใน **สยามสมัย** เดือนเมษายน 2495 ที่มีเนื้อหาสะท้อนถึงสภาพชาวอีสาน ซึ่งเป็นดินแดนที่ถูกดูถูกเหยียดหยามในอดีต และเป็นดินแดนที่ถูกรัฐเพ่งเล็งว่าเป็นดินแดนที่เป็นอาณานิคมที่เคย "กบฏ" เช่นในอดีตย้อนไปถึงสมัยเจ้าอนุวงศ์ ในสมัยรัชกาลที่ 3 รัฐไทยสมัยใหม่จึงจำเป็นต้องสร้างสัญลักษณ์บางอย่าง เช่น อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี (ย่าโม) เพื่อเตือนใจว่าชาวอีสานยังจงรักภักดีต่อส่วนกลาง จนกลายเป็นวาทกรรมเรื่อง "ชาติ" อีกแง่มุมหนึ่งที่รัฐช่วยสร้างความทรงจำให้แก่ประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งมีงานที่เรียกว่าเป็นวาทกรรมทางการเมืองชุดหนึ่งที่ถูกสื่อผ่านอนุสาวรีย์²⁶ รวมทั้งเป็นดินแดนที่ล่อแหลมต่อการคุกคามและขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในสมัยปัจจุบัน ดังปรากฏในเอกสารกระทรวงมหาดไทย²⁷

²⁴ป. อินทรปาลิต (นามปากกา), **เสือใบ เล่ม ๑** อ้างจากงานของสมเกียรติ วันทะนะ, **สังคมศาสตร์วิถี**, หน้า 105.

²⁵เสถียร จันทิมาธร บรรณาธิการ, **๙๒ ปี ศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์ นักเขียนสามัญชน** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2534), หน้า 91-92, 102.

²⁶โปรดดู สายพิณ แก้วงามประเสริฐ, **การเมืองไทยในอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), หน้า 82-128.

²⁷โปรดดูเอกสารเกี่ยวกับเรื่องคอมมิวนิสต์ใน หจข. มท. 0201.2.1.57 เล่ม 2 ชุดหัวเรื่อง **คอมมิวนิสต์**.

หากแต่ในบทกวีของอัศนี พลจันทร ชื่อ “อีสาน” ที่ตีพิมพ์ใน สยามสมัย พ.ศ. 2495 กลับให้ภาพของชาวอีสานที่ยากจนข้นแค้นและถูกกดขี่เหยียดหยาม ปราศจากการเหลียวแลจากรัฐบาลส่วนกลาง ดังบางส่วนของกวีบทนี้ที่ว่า

....
 รื้อคดียังรื้อแค้น ละม้ายแม่นำสังหาร
 เสียดนสันทนทาน ก็บได้สะดวกดาย
 ในฟ้าปมมีน้ำ! ในดินขี้มีแต่ทราย
 น้ำตาที่ตกทราย คือเลือดหลัง! ลงโลมดิน²⁸

ซึ่งในเวลาเดียวกันนั้น เปลื้อง วรรณศรี ซึ่งใช้นามปากกา “นายสาบ” เขียนบทกวีในท่วงทำนองเดียวกันในการสะท้อนภาพอีสานไว้ในบทกวี “ช่วยอีสานกันเถิด” ว่า

ไอ้อะไรในโลกไม่โศกเหมือน อีสานเพื่อนทงผองต้องโหยหิว

 ช่วยอีสานเถิดหนาประชาไทย เสี่ยงโหยให้ทั้งผองร้องเตือนมา
 นุคชีวิตมิตรไทยให้พ้นนรก ที่ไหม้หมกเข้าเย็นแทบเป็นบ้า
 ด้วยมืออันแข็งแรงแห่งประชา เช็ดน้ำตาให้เขาพ้นเศร้าทอญ²⁹

การเขียนเรียกร้องให้แก่ชาวอีสานของทั้งอัศนี พลจันทร และเปลื้อง วรรณศรี มีนัยที่มีความหมายต่อชาวอีสานในฐานะที่เป็นคนไทยที่ควรได้รับสิทธิเท่าเทียมคนไทยทั่วไป ดังที่เปลื้อง วรรณศรีกล่าวถึงว่า “...ถึงเป็นไทย เขาก็เห็นใช่เป็นไทย น้ำตาไหลรินรดเพราะอดโซ...”³⁰ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำว่า “อีสาน” กลายเป็นสัญลักษณ์ถึงกลุ่มชนชั้นล่างชาวชนบทที่ยังยากจนข้นแค้น ขณะเดียวกันรัฐบาลกลับสุขสำราญดังที่เปลื้อง วรรณศรี ได้เปรียบเทียบว่า

²⁸ อัศนี พลจันทร, วรรณกรรมศึกษารวมบทกวี : อัศนี พลจันทร, หน้า 399.

²⁹ เปลื้อง วรรณศรี, “ช่วยอีสานกันเถิด,” ปีติภูมิ 2, 72 (26 สิงหาคม 2500): 31.

³⁰ นายสาบ (นามปากกา), “ชาวอีสานแข็งข้อย่ำรอยเหยียด สายเลือดเขียวในกายหมายทุกข์ทน,” ปีติภูมิ 12, 71 (19 สิงหาคม 2500): 30.

เมืองสยามยามนี้อัปรีษฐ์หนอ

ในห้องหอทำเนียบเพียบพร้อมหน้า

ล้วนอาหารเลิศรสชดศุรา

แต่ประชาทั้งผองต้องทุกข์ทน...³¹

กล่าวได้ว่าภาพสะท้อนจากงานเขียนประเภทนวนิยายและบทกวีนั้นเกิดจากสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในขณะนั้น โดยเฉพาะการกล่าวถึงสภาพเศรษฐกิจของกลุ่มคนส่วนใหญ่ของสังคมที่กลุ่มนักเขียนเหล่านี้ต้องการให้รัฐแก้ไขและให้ความสำคัญกับประชาชนในการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งสอดคล้องกับงานเขียนวิเคราะห์ทางวิชาการของ เศรษฐศาสตร์* ที่มีกรกล่าวถึงการขาดดุลทางการค้า วิกฤติการณ์เงินเฟ้อ โดยเฉพาะประเด็นสำคัญคือการเริ่มกล่าวถึงเศรษฐกิจในระดับชุมชนหรือกลุ่มชาวบ้านในระดับรากหญ้า ดังมีคอลัมน์ "เศรษฐกิจชนบท" ที่นำเสนอรายงานภาวะของเกษตรกร ชาวนา ชาวไร่ หรือรายงานเกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจของท้องถิ่น ดังเช่น การรายงานข่าวชาวอีสานจังหวัดหนองคายอพยพไปหากินในลาว เพราะความยากจน, ชาวนาเดือดร้อนเรื่องการลดราคาข้าวสารมีผลให้ถูกพ่อค้าคนกลางฉวยโอกาสคราข้าวเปลือก, ชาวบ้านในจังหวัดกาญจนบุรีเดือดร้อนจากการถูกกดขี่ข่มเหงและไม่ได้รับความเป็นธรรมจากเจ้าหน้าที่รัฐ, กรรมกรพิษณุโลกว่างงานเนื่องจากนายจ้างปลดออกกะทันหัน³² เป็นต้น แม้ว่านิตยสารฉบับนี้จะเน้นการวิเคราะห์เรื่องเศรษฐกิจ การค้า และข่าวเศรษฐกิจระหว่างประเทศ หากแต่ก็มีบทความที่วิพากษ์ประเด็นเรื่องเศรษฐกิจของชาติและวิพากษ์นโยบายของรัฐในการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ ที่สำคัญคือบทวิพากษ์ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของ ล้วน ปั่นน้อย ในปี พ.ศ. 2499 กล่าวได้ว่า นับแต่นิตยสาร อักษรสาส์น แล้วก็มี เศรษฐศาสตร์ ที่เป็นนิตยสารที่นำเสนอบทความในเชิงวิชาการ นอกจากจะมีบทความที่วิเคราะห์ข้อมูลทางเศรษฐกิจ มีรายงานข่าวทางเศรษฐกิจแล้วยังมีบทสัมภาษณ์บุคคลสำคัญในคณะรัฐบาลหรือที่มาจากพรรคการเมือง รวมทั้งข้าราชการประจำที่มีบทบาททางด้านเศรษฐกิจ ดังนั้นจึงพบว่ามิใช่เขียนจากกลุ่มข้าราชการสังกัดกระทรวงการคลังบ้าง จากธนาคารแห่งประเทศไทยบ้าง หรือกองเศรษฐกิจการเกษตรบ้างเป็นบางครั้ง นอกเหนือจากกลุ่มนักเขียนคอลัมน์ประจำ นอกจากล้วน ปั่นน้อย แล้วก็มี พระยาศราภย์พิพัฒ

³¹ นายสง (นามปากกา), “ชาวอีสานแข็งข้อขอรอเที่ยว สายเลือดเชื้อในกายหมายทุกข์ทน,” ปิตุภูมิ : 30.

*เศรษฐศาสตร์ เป็นนิตยสารรายปีที่เสนอรายงานและการวิเคราะห์ด้านเศรษฐกิจ ซึ่งมี ล้วน ปั่นน้อย เป็นบรรณาธิการ ซึ่งเริ่มตีพิมพ์ช่วง พ.ศ. 2496-2500

³² ในคอลัมน์ "เศรษฐกิจชนบท," เศรษฐศาสตร์ 4, 66 (1 กุมภาพันธ์ 2499): 208-211. และ เศรษฐศาสตร์ 4, 74 (16 กรกฎาคม 2499): 672.

(เลื่อน ศราภักยานิช), สุธิ ธรรมรักษ์, ประพันธ์ พัฒนาการ, เกื้อ กุลธรรมและนามปากกา เศรษฐกร ซึ่งอาจเป็นใครบางคนที่มาจากพรรคเศรษฐกิจที่ใช้นามปากกา (พรรคการเมืองพรรคนี้หัวหน้าพรรคชื่อ เทพ โชติณัฐิต มีแค่ตัว นรปติ เป็นเลขานุการพรรค) หรือบางครั้งมีงานเขียนของ จารุบุตร เรื่องสุวรรณจากพรรคเสรีประชาธิปไตย เป็นต้น

ผลงานเด่น ๆ ของ เศรษฐสาร นั้น เป็นบทความที่เจาะลึกไปถึงการมีเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของชาติ เช่น กรณี บทนำที่วิพากษ์ระบบการขาดดุลงบประมาณของรัฐบาลว่า

ไม่ต้องตกใจ ถ้าผู้เขียนจะบอกว่า เมืองไทยมีงบประมาณแผ่นดินที่ปิดหีบไม่ลงมาแล้วเป็นเวลา ๑๕ ปี โดยนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๔ เป็นต้นมา แต่ละปีมีจำนวนงบประมาณที่ปิดหีบไม่ลงกว่าพันล้านบาทขึ้นไป นี่จะเป็นต้นตอแห่งวิกฤติทางเศรษฐกิจที่ร้ายแรงที่สุด มันเป็นเสมือนร่างกายคนที่ถูกคัดเลือกจนต้องอ่อนเปลี้ยไปแล้วในที่สุดก็ยากจะเยียวยาได้...³³

หรือในบทความของ พระยาศราภักย์พิพัฒน์ (เลื่อน ศราภักยานิช) เขียนเรื่อง "การบำรุงเศรษฐกิจของชาติ" ได้กล่าววิพากษ์ถึงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ปล่อยปลดละเลยมีการอุปถัมภ์อุ้มชูกันเฉพาะภายในกลุ่มของนายทหาร ข้าราชการ นักการเมืองและกลุ่มพ่อค่านักธุรกิจที่เป็นพวกพ้องกลุ่มของตนเองเท่านั้น³⁴ ดังจะพบว่ารายงานถึงความร่วมมือของกลุ่มเหล่านี้ ดังกรณีจอมพลผิน ชุณหะวัณ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ นายเลื่อน บัวสุวรรณ ได้รวมกันก่อตั้ง "บริษัทเศรษฐกิจแห่งชาติ" ขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์จะแก้ไขปัญหาการขาดแคลนทุนหมุนเวียนในวงการอุตสาหกรรมและการค้าภายในประเทศ นอกจากนี้ยังมี พล.ต. ศิริ สิริโยธิน ร่วมกับจอมพลผิน และพระบริภัณฑ์ยุทธกิจ ได้จัดตั้ง "บริษัทอุตสาหกรรมน้ำตาลชลบุรีจำกัด ขึ้นเช่นกันในปี พ.ศ. 2498³⁵ อีกทั้งจอมพลผิน ชุณหะวัณ ยังให้สัมภาษณ์ใน สยามนิกร ในเดือนตุลาคม 2498 ในทำนองที่ว่า "...นโยบายการค้าเสรีจะสู้พ่อค้าต่างชาติไม่ได้..." อันมีนัยถึงการให้ความสำคัญกับการผูกขาดทางเศรษฐกิจนั่นเอง³⁶ ซึ่งชี้ให้เห็นปัญหาระบบเศรษฐกิจของชาติว่าขึ้นอยู่กับกลุ่มบุคคลไม่กี่คนที่มีอำนาจเท่านั้น ซึ่งบทบรรณาธิการของ เศรษฐสาร ถึงกับกล่าวว่าปัญหาเศรษฐกิจของชาติในปัจจุบันมาจากปัญหาการผูกขาดทางเศรษฐกิจของคนไม่กี่กลุ่มเท่านั้น ดังที่เขากล่าวไว้ว่า

³³ สุธิ ธรรมรักษ์, "วิกฤติทางเศรษฐกิจ," เศรษฐสาร 4, 63 (1 มกราคม 2499): 19.

³⁴ พระยาศราภักย์พิพัฒน์, "การบำรุงเศรษฐกิจของชาติ," เศรษฐสาร 3, 39 (1 มกราคม 2498): 16-18.

³⁵ เศรษฐสาร 2, 36 (16 พฤศจิกายน 2497): 400. และ เศรษฐสาร 4, 48 (16 พฤษภาคม 2498): 496.

³⁶ เศรษฐสาร 3, 59 (1 พฤศจิกายน 2498): 42.

เมื่อพิจารณาการค้าในปัจจุบันแล้ว การค้ามีลักษณะผูกขาดนั้นส่วนใหญ่เป็นหน่วยการค้าที่บุคคลในระดับรัฐบาลที่เป็นผู้จัดตั้ง หรือเป็นผู้ริเริ่มขึ้น เป็นเช่นนี้ในการค้าเกือบทุกแขนง...³⁷

ขณะเดียวกันบทวิพากษ์เรื่องเศรษฐกิจที่เป็นหัวใจสำคัญของนิยายสารฉบับนี้คือ การวิพากษ์ระบบเศรษฐกิจของชาติที่ผูกติดอยู่กับการพึ่งพิงทุนและความช่วยเหลือของต่างชาติ ดังที่มีบทความหลายชิ้นได้หยิบยกประเด็นเรื่องความสัมพันธ์กับประเทศสหรัฐอเมริกาขึ้นมาวิพากษ์ว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาติไม่เป็นอิสระในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ และทำให้ภาวะเศรษฐกิจของชาติเสื่อมทรุดลงเพราะถูกเอารัดเอาเปรียบจากต่างชาติ นับตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มส่งทหารไปช่วยในสงครามเกาหลีทำให้ประเทศต้องใช้จ่ายไปในงบประมาณทหารจำนวนมาก โดยมีรายงานกล่าวว่า ในระยะที่เกิดสงครามเกาหลีระหว่าง พ.ศ. 2493-2495 ไทยได้รับผลกระทบคือไม่สามารถขายสินค้าด้านการเกษตร และนับตั้งแต่ภาวะสงครามจนถึงปี พ.ศ. 2497 นั้น ไทยเสียเปรียบดุลการค้าเป็นจำนวนมากถึง 700 กว่าล้านบาท และไทยต้องแบกภาระหนักอึ้งคือค่าใช้จ่ายในการส่งทหารไปทำการรบ ถึงแม้สหรัฐอเมริกาจะให้ความช่วยเหลือ แต่การช่วยเหลือเหล่านั้นคือการเพิ่มพันธะทางเศรษฐกิจ ประเทศไทยต้องจ่ายตามข้อผูกพัน และจ่ายเพื่อความร่วมมือกับต่างประเทศ จ่ายในการซ่อมรบกับซีโต้ จ่ายในการเลี้ยงดูทหารและผู้เชี่ยวชาญจากอเมริกา³⁸ ซึ่งมีคำสัมภาษณ์แล้ว นรปติ และจารุบุตร เรื่องสุวรรณ ที่กล่าวว่าพวกเขาไม่เห็นด้วยกับแนวนโยบายของรัฐที่เดินตามสหรัฐอเมริกา "...รัฐบาลเดินตามการชักจูงของสหรัฐอเมริกาอย่างหลับหูหลับตาจนเศรษฐกิจของชาติล้มละลาย...รัฐบาลควรเลิกการเตรียมสงครามและเลิกการแข่งขันได้แล้ว และดำเนินนโยบายเป็นกลาง..."³⁹

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³⁷"บทบรรณาธิการ," *เศรษฐสาร* 3, 55 (1 กันยายน 2498): 193.

³⁸รวบรวมข้อมูลจาก *เศรษฐสาร* 2, 18 (1 มีนาคม 2497): 18-22. และใน "ภาวะเศรษฐกิจไทยหลังสงครามเกาหลี," *เศรษฐสาร* 3, 50 (16 เมษายน 2498): 358-360. และใน "วิกฤติทางเศรษฐกิจ," *เศรษฐสาร* 4, 63 (1 มกราคม 2499): 18-22.

³⁹"บทสัมภาษณ์," *เศรษฐสาร* 4, 63 (1 มกราคม 2499).

อย่างไรก็ตามประเด็นถกเถียงเรื่อง "เศรษฐกิจของชาติ" ที่ปรากฏใน เศรษฐสาร ช่วง พ.ศ. 2498-1499 นั้นเน้นหนักไปที่ การเสียเปรียบดุลการค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นเรื่องการค้าน้ำมันที่ไทยทำสัญญาเสียเปรียบกับบริษัทต่างชาติ คือบริษัทเชลล์ของอังกฤษ และบริษัทสแตนดาร์ดและคาร์ลเท็กซ์ของสหรัฐอเมริกาทำให้ไทยต้องสั่งซื้อน้ำมันในราคาแพง ซึ่งบทความได้กล่าวถึงความเสียเปรียบครั้งนี้ว่า "ในประเทศไทย การค้าน้ำมันทั้งหมดอยู่ในกำมือของบริษัทนี้ ปีหนึ่งภายในประเทศใช้น้ำมันมีมูลค่าประมาณ ๑,๘๒๕ ล้านบาท แต่มูลค่าน้ำมันแท้ ๆ ของบริษัทปีหนึ่งประมาณ ๕๕๐ ล้านบาท...บริษัททั้งสามได้กำไรสุทธิจากการลงทุนประมาณปีละ ๒๐๐ ล้านบาท..."⁴⁰

นอกจากนี้ความช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งการศึกษาและเศรษฐกิจ การทหาร ที่สหรัฐอเมริกาให้ไทยจึงถูกตั้งข้อสังเกตจากกลุ่มนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ว่ามีผลประโยชน์แอบแฝงอยู่นับตั้งแต่สหรัฐอเมริกาเข้ามามีบทบาทสำคัญทาง การเมือง เศรษฐกิจ การทหาร ซึ่งดังปรากฏรายงานความช่วยเหลือที่สหรัฐอเมริกาให้แก่ไทยในช่วงทศวรรษ 2490 มีดังนี้

ตารางที่ 3 : ความช่วยเหลือทางทหารของรัฐบาลอเมริกันที่ให้แก่ประเทศไทยช่วงทศวรรษ 2490

ช่วงปี พ.ศ.	จำนวนความช่วยเหลือ (ล้านดอลลาร์)
2490-2497	111.2
2498	40.8
2499	43.4
2500	26.2

ที่มา : J.Montgomery, *The Politics of Foreign Aid* (New York : Praeger Co., 1963), p. 238 (อ้างจากงานของ พัชรี ธนะมัย, "การเมืองของการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจไทย: กรณีศึกษาพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุน ปี พ.ศ. 2497, 2503 และ 2505," รัฐศาสตร์-การเมือง รวมบทความวิชาการทางรัฐศาสตร์ พ.ศ. 2526-2542 (กันยายน 2543): 117.

⁴⁰ ประพันธ์ ธรรมถาวร, "การค้าน้ำมันในประเทศไทย," เศรษฐสาร 4, 76 (16 กันยายน 2499): 830.

ข้อผูกมัดจากการให้ความช่วยเหลือนี้ทำให้ปัญญาชนหัวก้าวหน้าเห็นว่าทำประเทศไทยต้องพึ่งพาชาติตะวันตกอยู่ตลอดมา ถึงแม้ประเทศไทยจะไม่เคยตกเป็นอาณานิคมก็ตาม แต่ก็มีลักษณะเป็นเมืองขึ้นทางเศรษฐกิจของชาติมหาอำนาจเพราะการนำเอาเศรษฐกิจไทยเข้าไปผูกกับระบบตลาดเศรษฐกิจโลก ดังเช่น การที่สหรัฐอเมริกาเข้ามาบีบบังคับเกี่ยวกับการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยส่งคณะที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจหลายคณะมายังประเทศไทยและประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคนี้ช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน 2493 คณะที่ปรึกษาจัดทำรายงานและระบุว่าต้องมีการลงทุนภาคเอกชนโดยใช้เงินทุนจากต่างประเทศ ทำให้มีการออกพระราชบัญญัติการลงทุน พ.ศ. 2497 และมีข้อตกลงไทย-สหรัฐอเมริกาฉบับใหม่ว่าด้วย "ความตกลงว่าด้วยการกำกับการลงทุนของอเมริกัน" ในปีเดียวกันนั่นเอง พระราชบัญญัติฉบับนี้มีความสำคัญแม้จะไม่ประสบความสำเร็จในระยะแรกก็ตาม หากแต่ถือเป็นก้าวแรกที่รัฐบาลให้การสนับสนุนนักลงทุนชาวต่างประเทศ (ต่อมาได้กลายเป็นส่วนสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจในช่วงทศวรรษ 2500 ในสมัยสฤษดิ์ ธีระรัชต์) กรณีหนึ่งที่กลุ่มหนังสือพิมพ์โจมตีคือการสร้างโรงกลั่นน้ำมันของไทยที่อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ที่ถูกระงับโครงการ และทำให้ไทยยังต้องพึ่งพิงการซื้อน้ำมันจากต่างประเทศต่อไป ได้แสดงให้เห็นว่าเป็นความล้มเหลวของรัฐบาลไทยในการดำเนินนโยบายต่างประเทศที่ผิดพลาดดังบทความของ “ปรกาการ” ว่า

จากความจริงที่ผ่านมา ประเทศเราต้องพึ่งพาอาศัยฝรั่งตะวันตกอยู่ตลอดเวลาทำให้เราต้องกลายเป็นประเทศล่าหลัง เป็นเหยื่อแห่งการขูดรีดของฝรั่งตะวันตก เช่น แร่ ยาง พวกฝรั่งได้กว้านซื้อไปในราคาถูกๆ แล้วก็ประดิษฐ์เป็นสินค้าสำเร็จรูปมาขายในราคาแพงๆ กรณีน้ำมันก็เช่นเดียวกัน แทนที่เราจะสร้างโรงงานขุดกลั่นของเราเอง ทั้งๆที่ประเทศเราก็มัน้ำมัน แต่เรากลับต้องไปซื้อจากฝรั่ง....

ในปัจจุบันนี้ พวกฝรั่งตะวันตกได้ดำเนินการขูดขวงโครงการขุดน้ำมันของเราหลายประการด้วยกัน ทั้งการแทรกแซงโดยตรงและทางอ้อม...⁴¹

ทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นว่าเศรษฐกิจของชาติมีปัญหาเพราะการดำเนินนโยบายที่ผิดพลาดของผู้ปกครอง บทเรียนสรุปจะเห็นได้จากงานเขียนในบทบรรณาธิการต่อไปนี้จึงเรียกร้องให้ไทยมีอิสระทางเศรษฐกิจ ยกเลิกการพึ่งพิงต่างชาติ และมีเอกราชทางเศรษฐกิจว่า

⁴¹“จงร่วมมือกับประชาชนไทยผู้รักชาติ,” ปิตุภูมิ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

เหตุที่เศรษฐกิจของประเทศไม่ก้าวหน้าไปเท่าที่ควรในเวลา ๒๐ กว่าปีมานี้ โดยเฉพาะความตกต่ำทางเศรษฐกิจได้ปรากฏชัดและมีความร้ายแรงยิ่งขึ้น ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่สองจนปัจจุบัน สาเหตุที่นอกเหนือไปจากการแก่งแย่งเพื่อผลประโยชน์ส่วนบุคคลแล้ว เราต้องยอมรับความจริงข้อหนึ่งว่า เป็นเพราะผู้ปกครองประเทศของเราขอให้เศรษฐกิจของประเทศพัฒนาการอยู่กับอิทธิพลต่างประเทศ ทำให้ขาดความเป็นอิสระทางเศรษฐกิจ และต้องพึ่งพาต่างประเทศ เราต้องนำเงินของชาติไปใช้จ่ายในการเพิ่มกำลังรบอย่างมากมาย ทำให้การเงินของแผ่นดินต้องทรุดโทรม งบประมาณขาดดุลงบปีหนึ่ง ๆ มากมาย, ค่าของเงินตกต่ำ, ภาวะเงินเฟ้อนับวันจะร้ายแรงยิ่งขึ้น ในด้านต่างประเทศเราต้องทำ "การแข่งขัน" ตามความต้องการของต่างประเทศ เราต้องเสียหายนับเป็นพันล้านบาทเช่นกัน ความเสียหายเหล่านี้มิใช่ของบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หากแต่มันเป็นความเสียหายของประเทศไทย⁴²

ฉะนั้นการวิพากษ์ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในเรื่องเศรษฐกิจ จึงมีประเด็นการวิพากษ์สองประเด็น คือประเด็นแรกเป็นการวิพากษ์สภาพภายในสังคมไทยที่ปัญหามูลฐานเรื่องความยากจนไม่ได้รับความสนใจแก้ไขจากรัฐบาลและประเด็นที่สองคือการวิพากษ์กลุ่มชนชั้นผู้ปกครองที่มุ่งกอบโกยความมั่งคั่ง และแสวงหาผลประโยชน์จากการผูกมิตรกับสหรัฐอเมริกา

6.2 วาทกรรมของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าว่าด้วยเรื่อง "เอกราชของชาติ"

แนวทางการต่อสู้ของฝ่ายก้าวหน้าที่ใช้คำบางคำเป็นจำนวนมากเพื่อตอกย้ำถึงแนวคิดของพวกเขา เช่น เช่นคำว่า "เอกราชของชาติ" อันเป็นคำที่กลุ่มนักเขียนหัวก้าวหน้าได้นำมาใช้โจมตีนโยบายต่างประเทศของรัฐซึ่งดำเนินไปในทิศทางที่อำนวยความสะดวกแก่มหาอำนาจในการให้ความร่วมมือกับสหรัฐอเมริกา ดังเช่นบทความนี้ที่กล่าวไว้ว่า

⁴²“บทบรรณาธิการ,” เศรษฐสาร 4, 70 (16 มิถุนายน 2499): 555-556. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์).

เราเห็นเส้นทางที่แบ่งแยก “ความรักชาติ” กับ “การขายชาติ” อย่างชัดเจน....

ผู้ใดสนับสนุนฝรั่งให้ครอบงำประเทศไทยทำลายเอกราชของชาติไทยและกดขี่ขูดรีดพี่น้องชาวไทยผู้นั้นก็คือผู้ขายชาติ....การต่อสู้เพื่อเอกราชของชาติเล็กสัญญาที่ไม่เป็นธรรมและพันธะต่างๆ ที่มีอยู่กับประเทศจักรวรรดินิยมเสียทั้งหมด เป็นหน้าที่ของปวงชนชาวไทยผู้รักชาติ ทุกคน....

ประชาชนจะคัดค้านและประณามความหวนไหวโลเลของบุคคลทุกคน รวมทั้งรัฐบาลที่คิดคำนึงแต่จะเอาตัวรอดเท่านั้น เพราะประชาชนรู้ดีแล้วว่าใครคือ “ผู้ถูกคาม” เอกราชของชาติไทยที่แท้จริง!⁴³

การกล่าวถึงคำว่า “เอกราชของชาติ” อยู่บ่อยครั้ง ที่ปรากฏอยู่ทั่วไปตามหนังสือพิมพ์และนิตยสารจึงเป็นคำกล่าวที่สะท้อนนัยของความรู้สึกและสำนึกเรื่อง “ชาติ” ที่เกิดภายใต้บริบทของการเรียกร้องเอกราชของประเทศอาณานิคมทั่วโลก และเกิดจากความตึงเครียดที่เกิดจากการต่อสู้สงครามเย็นระหว่างสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียต รวมทั้งการเกิดแนวคิดในการดำเนินนโยบายสายกลางของกลุ่มประเทศที่ไม่ต้องการยึดติดกับประเทศมหาอำนาจทั้งสอง

ในกลุ่มนิตยสารที่มีผลงานของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าที่ได้เปิดฉากวิพากษ์วิจารณ์ด้านนโยบายต่างประเทศ จะพบว่านิตยสารที่มีบทบาทในการเสนอวาทกรรมเรื่อง “เอกราชของชาติ” ได้เด่นชัดมากที่สุดคือ นิตยสาร **ปิตุภูมิ** ดังจะพบว่าในช่วงปลายทศวรรษ 2490 และต้นทศวรรษ 2500* ทำที่การนำเสนอบทความวิเคราะห์นโยบายต่างประเทศของนิตยสาร **ปิตุภูมิ** จึงดำเนินไปอย่างเข้มข้น บทความหลักของนิตยสาร **ปิตุภูมิ** เกือบทั้งหมดเน้นการวิพากษ์วิจารณ์แนวนโยบายต่างประเทศของไทยและวิจารณ์บทบาทของสหรัฐอเมริกา (โปรดดูตารางที่ 4 ประกอบ) นอกจากนี้ นิตยสารฉบับนี้ยังประกอบด้วยบทความที่เน้นบทวิจารณ์ศิลปะ (ผู้เขียนคือจิตร ภูมิศักดิ์ ในนามปากกา ศิลป์ พิทักษ์ชน) และบทกวีซึ่งมีผู้เขียน เช่น เปลื้อง วรรณศรี ในนามปากกา “นายสาบ” และ อศนี พลจันทร ในนามปากกา “นายผี” ทวีป วรรณสิข ในนามปากกา “ทวีปวร” บทความของ **ปิตุภูมิ** มีลักษณะแข็งกร้าวและใช้คำที่สื่อให้เห็นอิทธิพลของการใช้แนวคิดมาร์กซิสม์ เช่นคำว่า “เอกราช”

⁴³“ใครเป็นผู้ถูกคามเอกราชของชาติไทย?” **ปิตุภูมิ** 1, 22 (10 กันยายน 2499): 10-11,48. (เน้นข้อความโดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

* นิตยสาร **ปิตุภูมิ** มีเปลื้อง วรรณศรี เป็นบรรณาธิการ เริ่มตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2498 จนถึง พ.ศ. 2501 ต้องปิดตัวลงเพราะรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์สั่งจับกุม กวาดล้างกลุ่มนักคิด นักเขียนที่ต่อต้านรัฐบาลครั้งใหญ่ใน ปี พ.ศ. 2501.

และ “อธิปไตย” ของ “ชาติไทย” “จักรวรรดินิยม” “กึ่งเมืองขึ้น” ดังเช่นหน้าปก **ปิฎกมิ** (ฉบับที่ 22 วันจันทร์ที่ 10 กันยายน 2499) โปรยหัวเรื่องว่า **“ท่าทีของ “ปิฎกมิ” ในการต่อสู้ เพื่อเอกราชของชาติ”** ด้วยการเสนอภาพและจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนเช่นนี้ นิตยสาร **ปิฎกมิ** จึงเป็นสิ่งพิมพ์ที่มีบทบาทชัดเจนอย่างมากในการโจมตีบทบาทของสหรัฐอเมริกา และนโยบายของรัฐบาลขณะนั้นเนื่องมาจากรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามช่วงท้ายทศวรรษ 2490 เริ่มปล่อยเสรีภาพให้แก่หนังสือพิมพ์มากขึ้น ประกอบกับหนังสือพิมพ์กลายเป็นสนามต่อสู้ระหว่างกลุ่มอำนาจการเมือง เช่น กลุ่มจอมพลสฤษดิ์ ฐนะรัชต์กับกลุ่มจอมพล ป. พิบูลสงครามและพล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ (ดังกล่าวไว้แล้วในบทที่ 3) จึงทำให้สิ่งสิ่งพิมพ์ได้อาศัยจังหวะนี้สามารถแสดงจุดยืนและท่าทีอย่างเด่นชัดในการโจมตีรัฐบาล และรวมทั้งการนำเสนอความคิดใหม่

ที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือ การนำเสนอวาทกรรมใหม่นี้ด้วยภาพการ์ตูนที่มีสีสันยิ่ง การ์ตูนเหล่านี้ (โปรดดูภาพการ์ตูน ภาพที่ 1-9 ประกอบ) เป็นการ์ตูนประกอบบทความที่วิพากษ์แนวนโยบายต่างประเทศของไทยที่ดำเนินนโยบายตามสหรัฐอเมริกา รวมทั้งวิจารณ์บทบาทของสหรัฐอเมริกา การ์ตูนเหล่านี้จะสื่อถึงวาทกรรมว่าด้วยเรื่อง “เอกราชของชาติ” และการเสนอวาทกรรมว่าด้วยเรื่อง “ความเป็นกลาง” รวมทั้งวาทกรรมที่มีต่อ “จักรพรรดินิยม” ให้เห็นอย่างชัดเจน อาจกล่าวได้ว่า ภาพการ์ตูนเหล่านี้สามารถสื่อความหมายได้อย่างตรงเป้าหมายมากที่สุด และอาจสื่อได้มากกว่างานเขียนบทความเพราะรูปที่ผู้วาดสามารถทำให้ผู้ดูและผู้อ่านบทกลอนประกอบสามารถเห็นภาพได้อย่างชัดเจน เช่นภาพที่ 1 เป็นภาพ สหรัฐอเมริกาตัวยักษ์ (มีอำนาจมากกว่า) นอนก้นทำนบน้ำที่เป็นพลังของประชาชน โดยลำโพงประเทศไทย (เด็กตัวเล็กที่ปราศจากอำนาจ) ไว้ ไม่ให้มีความเป็นไทแก่ตัว (ภาพมือที่พยายามจะจูดไทยให้เป็นอิสรภาพจากสหรัฐอเมริกา) ตัวอย่างดังกล่าวสามารถสร้างมโนทัศน์ได้อย่างมีพลัง ถึงสภาวะที่ประเทศไทยตกอยู่ในสภาพเป็นลูกไล่ของประเทศมหาอำนาจ เช่น สหรัฐอเมริกา นอกจากนี้ **ปิฎกมิ** ยังประกอบการประมวลข่าวจากสถานการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วโลก โดยเน้นความเคลื่อนไหวของกลุ่มประเทศที่ต่อต้าน จักรพรรดินิยมอเมริกาเช่นเดียวกัน

ฉะนั้นในการสร้างวาทกรรมใหม่ว่าด้วยเรื่อง “เอกราชของชาติ” นี้ กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้เสนอแนวคิดของพวกเขาไปพร้อม ๆ กับการวิพากษ์นโยบายของรัฐ ดังนั้นจะเห็นว่าในขณะที่พวกเขาวิพากษ์การดำเนินนโยบายต่างประเทศที่ผูกติดกับสหรัฐอเมริกา พวกเขาก็เสนอวาทกรรมใหม่คือการเสนอเรื่องการดำเนินนโยบายต่างประเทศที่ไม่ผูกมัดและตกเป็นเครื่องมือของประเทศใด นั่นคือ การดำเนินนโยบายความเป็นกลาง ซึ่งจะสอดคล้องกับบริบทในขณะนั้นที่ประเทศมหาอำนาจได้พยายามแบ่งโลกออกเป็นสองค่าย ซึ่งกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ากลับเห็นว่า สิ่งที่เป็นประโยชน์กับชาติมากที่สุดคือการดำเนินทางสายกลาง ที่ไม่ขึ้นอยู่กับหรือผูกติดกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง รวมทั้งแนวคิดนี้ยังมองความเคลื่อนไหวของประเทศเพื่อนบ้านด้วยความเห็นใจในชะตากรรมจากการต่อสู้

เพื่อเรียกร้องเอกราช ที่บางประเทศต้องประสบกับการแทรกแซงของประเทศมหาอำนาจ ดังนั้น กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงมองความเคลื่อนไหวเหล่านี้ด้วยแนวคิดใหม่ ได้แก่ แนวคิดเรื่องความเป็นกลางและสันติภาพ รวมทั้งแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจชุมชน

6.2.1 แนวคิดเรื่องความเป็นกลางและสันติภาพ

ประเด็นการศึกษาเรื่องความเป็นกลางและสันติภาพนี้พบว่า กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้เสนอแนวคิดว่าด้วยสันติภาพอันเป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมว่าด้วยเรื่อง "เอกราชของชาติ" เพราะหากชาติมีเอกราชและอำนาจอธิปไตยก็สามารถเลือกแนวทางการดำเนินนโยบายที่สอดคล้องกับอุดมคติของตน โดยเฉพาะการเลือกดำเนินนโยบายสายกลาง และให้การสนับสนุนการเรียกร้องเอกราชของประเทศเพื่อนบ้าน ดังปรากฏบทความใน สยามสมัย และ อักษรสาส์น ได้มีงานเขียนเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวของประเทศเพื่อนบ้านซึ่งได้ใช้อุดมการณ์ชาตินิยมเป็นอาวุธลุกขึ้นสู้กับประเทศเจ้าอาณานิคม เช่น งานเขียนของ ธนาลัย หรือ ธนวนต์ จาตุประยูร ได้กล่าวถึงสถานการณ์ต่าง ๆ ใน พม่า อินโดจีน (เวียดนาม เขมร ลาว) ไว้ว่าประเทศมหาอำนาจต้องมอบอำนาจอธิปไตยคืนให้กับประเทศอาณานิคมเหล่านี้เพื่อให้เกิดสันติภาพและอาจเป็นแนวทางที่ดีที่สุดต่อประเทศเหล่านี้

...หลักฐานต่างๆ ที่ทราบกันอยู่โดยทั่วไปในเวลานี้ปรากฏว่าสถานการณ์ทางการเมืองเสื่อมโทรมลงไป ความรู้สึกในทางชาตินิยม ดูเหมือนจะฝังรากลงไปลึกทั้งในหมู่ชนชาติลาวและเขมรยิ่งกว่าที่เคยเข้าใจกันมากนัก ในที่สุดหนังสือพิมพ์จึงสรุปว่าการให้เอกราชอย่างแท้จริงเท่านั้นที่จะเป็นกำลังให้ชาติต่าง ๆ⁴⁴

หรือบทความเกี่ยวกับพม่า ภายหลังจากการรับเอกราชจากอังกฤษแล้วก็ยังคงความยุ่งยากที่สลับซับซ้อนอันเกิดจากความไม่เป็นเอกภาพของชนหลากหลายชาติพันธุ์ในพม่า เช่น บทความของ ส. สัตยา กล่าวถึงการเกิดรัฐประชาชาติของพม่าว่า เกิดภายใต้นามของกลุ่มชนที่ร่วมกันได้แก่ กะเหรี่ยง เงี้ยว ฉิ่น คะฉิ่น และ พม่า ซึ่งเกิดขึ้นจากการเรียกร้องเอกราชจากอังกฤษได้สำเร็จ นับแต่สงครามโลกครั้งที่สองยุติลง ทำให้เกิดความตื่นตัวเกิดขึ้นในทวีปเอเชียที่จะสลัดพ้นจากระบบอาณานิคมตะวันตก⁴⁵

⁴⁴ ธนาลัย (นามปากกา), "ชาตินิยมในลาวและเขมร," สยามสมัย 6,313 (11 พฤษภาคม 2497): 7.

⁴⁵ ส. สัตยา (นามปากกา), "ธาตุแห่งจิตใจของพระม่ายยุคใหม่," อักษรสาส์น 2,4 (2 พฤษภาคม 2492): 7.

ฉะนั้น บทความที่วิพากษ์บทบาทของอเมริกาในเอเชียอาคเนย์ที่เกิดขึ้นจึงเกิดขึ้นไปพร้อมๆ กับความเห็นอกเห็นใจต่อแนวทางการเคลื่อนไหว “ชาตินิยม” เพื่อเรียกร้องเอกราชของประเทศเพื่อนบ้านไทย เช่น อินโดจีน ซึ่งประกอบด้วย ลาว เขมร และเวียดนาม ซึ่งบทความที่เกี่ยวกับความเคลื่อนไหว “ชาตินิยม” ในอินโดจีนจึงได้ถูกนำมาเขียนไว้ตามหนังสือพิมพ์และนิตยสารต่างๆ ดังใน **อักษรสาส์น** กล่าวว่า

ในอินโดจีนนั้น ไม่ใช่เพียงในเวลาปัจจุบันนี้ แต่แม้ในระยะเวลาอันยาวนานนับจากก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ นี้ขึ้นไปจนถึงชั่วขณะ ภายหลังที่ฝรั่งเศสเข้าครอบครองเด็ดขาดแล้วนั้น ความคิดอยากกู้ชาติอยากได้เอกราชเป็นอิสระก็มีอยู่ในสมองของพวกญวน (Annamite) เป็นพิเศษยิ่งกว่าชนเชื้อชาติอื่นในอินโดจีนด้วยกันแล้ว... เมื่อเลิกสงครามแล้วความคิดที่จะกู้ชาติยิ่งทวีขึ้นเป็นลำดับ...⁴⁶

นอกจากนี้บทความยังได้กล่าวเพิ่มเติมว่าการเมืองในอินโดจีนจึงเป็นเรื่องน่าติดตาม เพราะอินโดจีนเป็นประเทศเพื่อนบ้านที่ติดต่อกับเรา และต่อไปอินโดจีนจะมีความสำคัญในทางการเมืองระหว่างประเทศในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์⁴⁷ ภายใต้ทำการวิพากษ์วิจารณ์นโยบายต่างประเทศกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้แสดงให้เห็นทัศนะเกี่ยวกับเรื่อง "เอกราชของชาติ" ในแนวทางใหม่นี้อย่างชัดเจนของกลุ่มนิตยสาร วารสารหัวก้าวหน้าในเวลานั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงท้ายทศวรรษที่ 2490 การวิพากษ์เป็นไปอย่างเข้มข้น โดยชี้ให้เห็นความพยายามของบรรดานักชาตินิยมกลุ่มต่างๆ ที่เคลื่อนไหวเพื่อปลดแอก แม้บางกลุ่มอาจจะมีวิธีการที่ไม่เหมือนกัน เช่น กลุ่มเจ้าสุภานุวงศ์กับกลุ่มเจ้าศรีสว่างวงศ์ หากแต่พวกเขาก็พยายามทำในสิ่งที่เรียกว่าเป็นอุดมการณ์ “ชาตินิยม” เช่นกัน ในประเทศเหล่านี้ในที่สุดแล้วเป้าหมายสุดท้ายก็เพื่อเอกราช ไม่ใช่การต่อต้านคอมมิวนิสต์ เช่นที่สหรัฐอเมริกาพยายามสร้างความน่ากลัวของคอมมิวนิสต์ต่อสังคมโลก และมองการเคลื่อนไหวของประเทศที่เรียกร้องเอกราชว่าเป็นบริวารของสหภาพโซเวียต

ดังนั้นแนวคิดเรื่อง "เอกราช" จึงผนวกรวมไปถึงการเคลื่อนไหวของประเทศเพื่อนบ้านคือการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชด้วย อันเป็นสำนึกร่วมของความคิดเรื่อง “ชาตินิยม” ที่แผ่ออกไปสู่ผู้คนของชาติเล็ก ๆ ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และเป็นสำนึกที่มีพลังที่ก่อให้เกิดสำนึกร่วมกันในการต่อต้านระบบจักรวรรดินิยมของประชาชนในประเทศเหล่านั้น รวมทั้งประเทศไทยด้วยเช่นกัน

⁴⁶อักษรสาส์น 2, 18 (กันยายน 2492): 9.

⁴⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

ที่อาจกล่าวได้ว่าสำนึกเรื่อง “ชาตินิยม” ที่เกิดขึ้นจึงเป็นสำนึกในเชิงสากลที่สร้างความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกันในบรรดาประเทศเล็กที่เพิ่งได้รับเอกราชหรือกำลังต่อสู้เพื่อให้ได้เอกราช เข้าใจถึงความ “รักชาติ” ซึ่งชาวเอเชียได้ใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับประเทศมหาอำนาจ ดังปรากฏในบทความของ วัฒนา พัทฒนิธิ ได้กล่าวว่า

ในการดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งเอกราชสมบูรณ์ ชาวเอเชียได้อาศัยความรู้สึก รักชาติหรือที่เรียกกันว่า ชาตินิยมเป็นอาวุธสำคัญต่อสู้กับจักรวรรดินิยม ชาตินิยมของชาวเอเชียตั้งมั่นอยู่บนความหวังในความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ การดิ้นรนต่อสู้ของชาวเอเชียนอกจากเพื่อสลัดแอกต่างชาติแล้ว ยังต่อสู้ด้วยความหวังที่จะได้เห็นประเทศชาติของตนมีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจด้วยอีกประการหนึ่ง แต่สภาพเศรษฐกิจ สังคมที่ต่างชาติได้สร้างไว้เพื่อผลประโยชน์ของชาตินั้น ๆ ก็คือเครื่องมือที่ตนมีอยู่ในทางอุตสาหกรรมและกสิกรรมก็ดี หาเพียงพอไม่ที่จะทำให้ความยากจนสูญหายไปจากทวีปเอเชีย...⁴⁸

ขณะเดียวกันกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเห็นว่าการที่ประเทศไทยเดินตามแนวนโยบายของสหรัฐอเมริกาทำให้ประเทศไทยดำเนินนโยบายเป็นศัตรูกับเพื่อนบ้านไปโดยปริยาย ฉะนั้นประเทศไทยจำเป็นต้องหลุดจากการเป็นทาสทางอุดมการณ์ของประเทศมหาอำนาจ โดยเลือกทางที่ไม่ต้องตามแบบสหรัฐอเมริกา เพราะเป็นความคิดที่ไม่สามารถทำให้ไทยมีอิสระในการดำเนินนโยบายได้ ดังบทความบทนี้ที่กล่าวว่า

ความคิดและการกระทำที่โปรอเมริกา คือความคิดและการกระทำที่เป็นทาส ชาติไทยต้องการความคิดและการกระทำที่เป็นไท ไทย-ไท หรือ ไทยที่เป็นไท ควรเป็นหลักความคิดและการกระทำของเรา ไทยที่เป็นไทนั้น ก็คือชาติไทยที่เป็นเอกราช และประชาชนชาวไทยที่มีสิทธิเสรีภาพสมบูรณ์...⁴⁹

⁴⁸วัฒนา พัทฒนิธิ, “เอเชียวิวัฒน์,” ปิยมิตร 1, 26 (พ.ศ. 2500): 25.

⁴⁹“ช่วยกันขจัดความคิดและการกระทำที่โปรอเมริกา!,” ปิตุภูมิ 1, 14 ปีภักษ์หลัง (25 มิถุนายน 2499): 15. (เน้นข้อความ โดยผู้เขียนวิทยานิพนธ์)

การเสนอรูปแบบหรือแนวทางการดำเนิน “นโยบายที่เป็นกลาง” จึงเป็นทางเลือกอันหนึ่งที่หลายประเทศในเอเชียได้เสนอแนวทางนี้เพื่อเป็นทางเลือกใหม่ที่ปลอดภัยจากอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาและชาติตะวันตกอื่น ๆ เช่น อินเดียที่มี เนรูห์ เป็นผู้นำในการประกาศ “หลักปรัชญาสี่ล” หรือหลัก 5 ประการที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติ โดยมีพม่าและจีน อินเดียได้เข้าร่วมแนวทางนี้ด้วยขณะเดียวกัน กัมพูชาและลาวภายหลังได้รับเอกราช ต่างมีท่าทีเข้าร่วมแนวทางนโยบายรักษาความเป็นกลางเช่นกัน ดังปรากฏในบทความ “นโยบายรักษาความเป็นกลาง” โดยกล่าวถึงความเคลื่อนไหวของหลายประเทศในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์กำลังเปลี่ยนนโยบายต่างประเทศของตนไปในแนวทางที่เน้นความเป็นกลางและการรักษาสันติภาพ ต่อต้านการทำสงคราม โดยบทความนี้กล่าวถึงแนวคิดนี้ว่า

ในปัจจุบันนี้การรักษานโยบายความเป็นกลางนี้ ได้กลายเป็นแนวคิดอย่างหนึ่งที่ได้แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางและอย่างรวดเร็วในภาคพื้นเอเชีย ไม่ว่าจะเป็นมีประเทศหนึ่งประเทศใดคอยพยายามเข้ามาแทรกสอดหรือเข้ายับยั้งขวางอย่างเต็มที่ทุกวิถีทางก็ตาม ก็ไม่อาจต้านทานความต้องการเช่นนี้ได้ การรักษาความเป็นกลางนี้ ถ้ากล่าวโดยความหมายทั่วไปแล้ว ก็คือการไม่สนับสนุนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง โดยเฉพาะ แต่สนับสนุนนโยบายซึ่งธำรงไว้ซึ่งสันติภาพ หรือเรียกว่าสนับสนุนกลุ่มสันติภาพดังที่นายกรัฐมนตรีเนห์รู แห่งอินเดียได้กล่าวไว้เมื่อไม่นานมานี้⁵⁰

ซึ่งแนวทางนี้จะนำมาสู่สันติภาพมากกว่าการทำสงครามหรือรุกรานผู้อื่น อันสอดคล้องกับแนวทางปรัชญาสี่ลที่หลายประเทศในเอเชียยอมรับมาใช้ในขณะนั้น⁵¹ ซึ่งเป็นทางเลือกที่ดีกว่าการตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของระบบจักรวรรดินิยมแบบใหม่ที่ไม่จำเป็นต้องเข้าปกครองเช่นมหาอำนาจในอดีต หากแต่สามารถทำให้ประเทศต่าง ๆ ดำเนินนโยบายคล้อยตามได้ และเมื่อพิจารณาในอดีตนโยบายที่มีชื่อเสียง วรรณศรีเป็นบรรณาธิการ เขาได้ใช้แนวคิดของลัทธิมาร์กซ์มาใช้อธิบายเงื่อนไขสถานการณ์ความสัมพันธ์ไทยอเมริกา ว่าไทยเปรียบเสมือนบริวารของประเทศมหาอำนาจทุนนิยม ซึ่งการต่อต้านการแทรกแซงของสหรัฐอเมริกาจะพบในกลุ่มพรรคการเมืองในแนวสังคมนิยมด้วย ดังปรากฏในแถลงการณ์ของพรรคการเมือง 4 พรรคที่ลงในหน้าของ **ปิตุภูมิ** อันได้แก่ พรรคเศรษฐกิจ พรรคสังคมนิยม พรรคสังคมนิยมประชาธิปไตยและพรรคขบวนการไฮด์ปาร์ก ที่ทั้งหมดได้แสดงความคิดเห็นไปในทางเดียวกัน ดังบทความได้กล่าวถึงแถลงการณ์ว่า

⁵⁰“นโยบายที่เป็นกลาง,” **ปิตุภูมิ** 1, 6 (25 กุมภาพันธ์ 2499): 28.

⁵¹สันติ สัตยางกูร (นามปากกา), “จักรวาทแห่งความจริงและความงาม,” **เสียงนิสิต** 1, 7 (31 มกราคม 2500): 17-18.

ปัจจุบันนี้ สหรัฐอเมริกากำลังคุกคามเอกราช อธิปไตยของชาติไทยเรานักมือยิ่ง
 ขึ้นทุกที เพื่อป้องกันรักษาความปลอดภัยและผลประโยชน์ของชาติ ชนทุกชั้น
 และพรรคการเมืองทุกพรรคต้องละทิ้งอคติที่เคยมีต่อกันแล้วหันหน้าเข้าหากัน
 และร่วมสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เพื่อคัดค้านการคุกคาม การแทรกแซง
 ของสหรัฐอเมริกาอย่างเด็ดเดี่ยวพร้อมเพรียงกันการออกแถลงการณ์ร่วมกันของ 4
 พรรคที่รักสันติ เป็นก้าวใหม่แห่งความสามัคคีของประชาชนชาวไทย ในเร็ววัน
 ข้างหน้าประชาชนชาวไทยย่อมจะร่วมสามัคคีกันอย่างแน่นแฟ้นและกว้างขวางยิ่ง
 กว่านี้ โดยไม่แบ่งชั้นวรรณะ ไม่แบ่งลัทธิการเมือง และการสังกัดพรรค **เพื่อร่วม
 จัดตั้งแนวร่วมประชาชนรักชาติ-รักประชาธิปไตยขึ้นมาต่อสู้เพื่อเอกราช
 ประชาธิปไตยขึ้นมา สันติภาพและประชาธิปไตย...**⁵²

แนวคิดเหล่านี้ก็ได้ชี้ให้เห็นอุดมคติบางอย่างที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ากล้าทำทาบ และ
 สร้างความรู้อีกชุดหนึ่งที่ไม่ต้องสอดคล้องกับแนวทางของรัฐ และเป็นแนวทางที่ชี้ให้เห็นว่ามี
 แนวทางอื่น ๆ ในการสร้างสรรค์และทำให้ “ชาติ” มีอิสรภาพปลอดจากอิทธิพลมหาอำนาจใด ๆ

ดังนั้นพวกเขาจึงมุ่งหวังว่าในอนาคต “ชาติ” ในจินตนาการของพวกเขาจะเป็น “ชาติ” ที่มี
 เอกราช ไม่เป็นทาสใคร และมีเสรีภาพ ภราดรภาพ อันเป็นความใฝ่ฝันเช่นนี้ปรากฏอยู่ในบทกวีชื่อ
 “ฟ้าใหม่” ว่า

โน่นขอบฟ้าเรืองรอง	ทาบทองอำไพสดใสงามตา
คือฟ้าใหม่ใกล้เข้ามา	นำมวลทาสมาเป็นไท
อาบด้วยแสงเสรี	ภ-ราดรธรรมเฟื่องฟูประจำ
งามล้ำกว่าก่อนไกล	ชีพสดใสเริ่งรื่น
เร็วลุกขึ้นเถิด	เร็วลุกขึ้นเถิดทุกชนชั้นไทย
ชนผู้รักชาติ	รักความเป็นไทย
	จงสามัคคี
	เร็วลุกขึ้นเถิดทุกชนชั้นไทย
	พร้อมใจกันก้าวตรงไปสู่ไทยเสรี ⁵³

⁵²“สนับสนุนแถลงการณ์ของ ๔ พรรค,” **ปิตุภูมิ** 25 (2 ตุลาคม 2499): 3. (เน้นข้อความโดยผู้เขียน
 วิทยานิพนธ์)

⁵³จิตร ภูมิศักดิ์, “ฟ้าใหม่,” **ความใฝ่ฝันแสนงาม** (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2524), หน้า 32.

ทั้งหมดนี้เป็นวาทกรรมเรื่อง "เอกราชของชาติ" จากมิติทางการเมืองระหว่างประเทศ ที่กล่าวได้ว่าเป็นประเด็นใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นในทศวรรษ 2490 อันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์โลกซึ่งก่อให้เกิดการแบ่งแยกค่ายทางอุดมการณ์ และทำให้สหรัฐอเมริกาเข้ามามีบทบาทแทนที่จักรวรรดินิยมตะวันตกแบบเดิม หากแต่บทบาทเช่นนี้ กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ามองว่าเป็นบทบาทที่จะทำให้ประเทศไทยตกเป็น "ทาส" หรือ เป็น "เมืองขึ้น" ที่ไม่แตกต่างจากในยุคอาณานิคม ฉะนั้นพวกเขาจึงจำเป็นต้องสร้างวาทกรรมต่อต้านโดยใช้แนวคิดว่าด้วย "เอกราชชาติ" เป็นอาวุธโจมตี ดังที่กล่าวมาแล้ว

6.2.2 แนวคิดเรื่อง "เศรษฐกิจชุมชน"

จากการที่กลุ่มปัญญาชนกลุ่มหัวก้าวหน้าได้เปิดประเด็นวิพากษ์นโยบายต่างประเทศว่าด้วยเรื่องวาทกรรมเกี่ยวกับ "เอกราชของชาติ" ซึ่งในขณะเดียวกันนั้นพวกเขาพบว่า การดำเนินเช่นนี้นำเอาเศรษฐกิจไทยไปผูกมัดกับระบบทุนนิยมโลกที่มีผู้นำ เช่น สหรัฐอเมริกา ซึ่งมีกลุ่มที่ได้รับผลประโยชน์เพียงไม่กี่กลุ่ม และอาจทำให้เศรษฐกิจของชาติล่มจมอีกด้วย ดังนั้นกลุ่มนี้จึงเสนอแนวคิดที่เป็นทางเลือกใหม่ทางเศรษฐกิจ โดยจะใช้คำว่า "เศรษฐกิจชุมชน" ในที่นี้เพื่อต้องการสื่อให้เห็นแนวคิดของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะสิ่งที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าพูดถึงคือระบบเศรษฐกิจที่ต้องสร้างรากฐานของชุมชนระดับล่างให้เข้มแข็ง

การเสนอวาทกรรมว่าด้วยแนวคิดทางเศรษฐกิจของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในที่นี้ ส่วนใหญ่เป็นแนวคิดที่ประมวลจากนิตยสาร เศรษฐสาร จากแนวคิดของ ล้วน ปั่นน้อย ที่กล่าวไว้ในปาฐกถาของเขา ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ในวันที่ 17 ตุลาคม 2499 โดยเขากล่าวว่าในฐานะคนไทยคนหนึ่งที่ต้องการเห็นความเจริญก้าวหน้าของชาติ เขาเสนอแนวคิดหลักของเขา คือ "ปัญหาพื้นฐานของสังคม คือ เศรษฐกิจ" ดังนั้นถ้าอยากให้สังคม คุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศดีขึ้น หมายความว่า การพัฒนาเศรษฐกิจทั้งประเทศเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชนทั้งประเทศแก้ปัญหายาเสพติด ปัญหาชาวนา ชาวไร่ ปัญหากรรมกร ปัญหาความไม่เป็นธรรมของสังคม โดยจะต้องเป็นอิสระจากการพึ่งพิงทุนต่างชาติ และหันมาใช้ทรัพยากรในประเทศให้เกิดประโยชน์ โดยไม่ปล่อยให้ทุนต่างชาติเข้ามาครอบงาย หากมีความร่วมมือกับต่างประเทศต้องเป็นไปโดยเสมอภาคและเกื้อกูลกัน หากเราพัฒนาประเทศโดยปราศจากเอกราช

ทางเศรษฐกิจ ชาตีก็น่าจะสามารถพัฒนาก้าวหน้าได้⁵⁴ ความฝันเรื่องเศรษฐกิจของชาติที่เขาอยากเห็น อาจเป็นดังข้อเขียนดังนี้

คนเราจะดีมีภูมิปัญญาได้	ถ้ายังต้องผจญกับความยากแค้น
สังคมจะเจริญได้	ถ้ายังต้องเผชิญกับความขาดแคลน
ชาติจะเจริญได้	ถ้ายังต้องประสบกับความขัดสน
โลกก็จะเจริญได้	ถ้ายังเป็นโลกแห่งความแร้นแค้น ⁵⁵

ฉะนั้นจากงานเขียนใน **เศรษฐสาร** อาจกล่าวได้ว่าส่วนหนึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดเกี่ยวกับการมองคุณนโยบายเศรษฐกิจของชาติที่ถูกรวบอำนาจในกลุ่มคนไม่กี่คน และข้อเขียนแต่ละบทความได้ชี้ให้เห็นว่าเศรษฐกิจของประเทศล้มเหลวเพราะการเข้าไปผูกพันกับชาติมหาอำนาจ ข้อเสนอที่สำคัญคือการมองว่าการวางนโยบายเศรษฐกิจของชาติต้องมุ่งเน้นประชาชนที่เป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ

อย่างไรก็ตาม ควรกล่าวด้วยว่าแนวคิดการวิพากษ์เรื่อง เศรษฐกิจของรัฐของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้รับอิทธิพลแนวคิดจากทฤษฎีมาร์กซิสม์ โดยเฉพาะทฤษฎีกิ่งเมืองขึ้น-กิ่งศักดินา ซึ่งนับแต่งงานอรัญญ์ พรหมชมพู ได้พิมพ์ออกมาใน พ.ศ. 2493 ได้ส่งอิทธิพลต่อกลุ่มปัญญาชนรุ่น 2490 อย่างมาก โดยเฉพาะได้แตกยอดออกไปอีกใน พ.ศ. 2500 ดังจะเห็นได้จากบทความจำนวนหนึ่งใน นิตยสารรับศตวรรษใหม่ และด้วยแนวทางนี้จะเห็นว่าประเด็นเรื่อง เศรษฐกิจของชาติ จึงพุ่งเป้าไปที่กลุ่มคนยากจน อาจเรียกตามศัพท์ของกลุ่มปัญญาชนขณะนั้นว่า กลุ่มชนชั้นกรรมาชีพ และกลุ่มชนชั้นชาวนา โดยเฉพาะกลุ่มกรรมกรจะถูกนำมาเป็นประเด็นสำคัญ โดยเฉพาะช่วงท้ายทศวรรษ 2490 และต้นทศวรรษ 2500 งานเขียนเรื่องเศรษฐกิจจึงพุ่งเอาประเด็นความเคลื่อนไหวของกลุ่มกรรมกรไปด้วย อีกทั้งเป็นช่วงที่มีการประกาศใช้กฎหมายแรงงานฉบับแรกใน พ.ศ. 2499 เป็นช่วงที่ปรากฏบทความที่เรียกร้องให้กรรมกรสามัคคีกับชนชั้นนายทุนต่างชาติ เพื่อต่อสู้กับนายทุนจักรวรรดินิยม เนื่องจากมีการเคลื่อนไหวนัดหยุดงานของกรรมกรของบริษัทต่างชาติ เช่น บริษัทน้ำมันสแตนคาร์ด บริษัทน้ำมันเชลล์ บริษัทอีสเอเชียติก ซึ่งความเคลื่อนไหวนี้จะประสาน

⁵⁴ ล้วน ปั่นน้อย, "ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจและสังคม," **เศรษฐสาร** 4, 79 (1 พฤศจิกายน 2499): 1-23.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

สอดคล้องกับงานเขียนของ **ปิตุภูมิ** ที่เสนอให้กรรมกรประนีประนอมกับนายจ้างคนไทย หากแต่ในขณะเดียวกันก็ใช้ท่าทีต่อสู้กับนายจ้างต่างชาติ หรือ ประเทศที่เป็นจักรพรรดินิยม⁵⁶

อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่น่าสนใจไม่ได้ปรากฏเฉพาะบทความที่เสนอแนวคิดในการแก้ไข หรือแนวทางเศรษฐกิจแบบใหม่ โดยเริ่มกล่าวถึงกลุ่มชาวนาชาวไร่ หรือกรรมกร แต่งานเขียนในรูปแบบนวนิยายและบทกวีที่สะท้อนประเด็นปัญหารากฐานทางเศรษฐกิจของชนชั้นล่างด้วยเช่นกัน และได้สร้างความฝันและความหวัง ดังเช่น นวนิยายของศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์ ในเรื่อง **แผ่นดินนี้ของใคร** ประเด็นสำคัญของนวนิยายเรื่องนี้คือการสะท้อนให้เห็นการที่คนจน ชาวบ้านสามัญชนถูกรังแกด้วยกลุ่มบุคคลที่อยู่ในอำนาจรัฐ ดังเช่นชายหนุ่มนาม เจน วนาลัย ที่อพยพครอบครัวมาตั้งหลัก ทำมาหากินบนผืนแผ่นดินที่เขาฝันว่าจะสร้างความสุขสมบูรณ์ให้เป็นส่วนหนึ่งของแผ่นดินไทยที่เขาเป็นส่วนหนึ่งของแผ่นดินนี้ ดังที่เขาฝันไว้ว่า

เรามีศรัทธาแรงกล้า ในความปลอดภัยที่จะได้รับการคุ้มครองป้องกันจากข้าราชการชนชั้นปกครองในท้องถิ่น คงจะได้รับความช่วยเหลืออย่างดีในเรื่องโรคภัยไข้เจ็บ จากองค์การสาธารณสุขจังหวัด หรือแม้แต่สุขศาลาเล็กๆ ตามตำบล เขาคงจะไม่ต้องห่วงนักในเรื่องโรคระบาดของสัตว์เลี้ยง ในการกสิกรรม เพราะความสามารถของสัตวแพทย์ประจำจังหวัดคงจะแกร่งพอจะช่วยปราบให้ราบได้ และท้ายที่สุดความเชื่อมั่นอันฝังใจมาแต่เดิมว่า ถึงอย่างไรในเมืองไทยของเรานี้คงจะมีแต่คนคอยสนับสนุนให้มีโอกาสที่จะสร้างตัวและชาติให้เจริญ...เขาตั้งปณิธานไว้อย่างมั่นคงว่า เขาจะพยายามสร้างตำบลเล็กๆอันเป็นส่วนหนึ่งของเมืองไทยให้สมบูรณ์ให้จงได้...และ....เขาหลับตามองเห็นรายได้ก้อนใหญ่ จากผลผลิตในไร่ของเขา...คงจะพออุดหนุนให้ลูกชายได้เป็นพลเมืองไทย ที่มีความรู้มากพอที่จะร่วมมือกับอนุชนรุ่นเดียวกัน เป็นเจ้าของแผ่นดินไทยนี้อย่างมี "เสรีภาพ" - - โดย 'เท่าเทียมกัน' และ 'ปลอดภัย'⁵⁷

ความฝันเยี่ยงนี้เป็นสิ่งที่ศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์ ต้องการชี้ให้เห็นว่าช่างห่างไกลจากความ เป็นจริงที่แสนโหดร้าย ตัวเอกของเรื่องคาดหวังว่าเขาจะเป็นผู้หนึ่งที่ช่วยชาติ เพราะชาติเป็นสิ่งที่

⁵⁶ ภาพร อติวานิชยพงศ์, พัฒนาการความคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 -ปัจจุบัน (กรุงเทพฯ: กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), หน้า 27-28.

⁵⁷ ศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์, **แผ่นดินนี้ของใคร** (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2518), หน้า 19-20, และ 100.

ประกอบขึ้นจากพวกเขาคนตัวเล็ก ๆ ของสังคม ถ้าพวกเขาสามารถสร้างครอบครัว ชุมชนให้แข็งแรง ชาติก็แข็งแรงด้วย โดยมีรัฐเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือ (อันเป็นภาพรัฐในอุดมคติที่ประชาชนฝันอยากจะได้) ให้พวกเขาสามารถดำรงชีวิตได้ตามพื้นฐานอาชีพดั้งเดิม หากแต่ในความเป็นจริง นอกจากรัฐจะไม่ช่วยเหลือดังที่เขาคาดหวังแล้ว รัฐยังเป็นผู้ใช้อำนาจทำลายความหวังนั้นด้วย เพราะกลุ่มบุคคลต่างๆ ที่มีอำนาจรัฐในมือได้กระทำการโค่นความฝันของตัวเอกในเรื่องนี้เสียสิ้น โดยเฉพาะกลุ่มผู้ปกครองท้องถิ่นที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ ในที่สุดตัวเอกของเรื่องก็ถูกกลั่นแกล้งและนำไปสู่การกบฏต่ออำนาจรัฐในที่สุด

ฉะนั้นวาทกรรมที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าต้องการชี้ให้เห็นคือการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจให้แก่ชุมชน กลุ่มคนระดับล่าง เพราะเป็นส่วนใหญ่ของชาติ ของประเทศ ถ้าคนเหล่านี้มีความเป็นอยู่ที่ดี ก็หมายถึง ชาติ หรือประเทศก็มั่นคงตามไปด้วย

6.3 วาทกรรมของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าว่าด้วยเรื่อง "ศัตรูของชาติ"

การนิยามศัตรูที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้าสร้างวาทกรรมไว้ในทศวรรษ 2490 ย่อมมีความหมายที่แตกต่างออกไปจากการนิยามที่กลุ่มกระแสหลักได้นิยามไว้ (ซึ่งได้กล่าวถึงแล้วในบทที่ 4) ฉะนั้นในที่นี้จึงต้องการชี้ให้เห็นความหมายที่แตกต่างของการนิยาม "ศัตรูของชาติ" ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า

ความหมายแรกเป็นสิ่งที่พวกเขาคิดว่าเป็นตัวการสำคัญที่เป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าของชาติ ซึ่งก็คือ ระบบศักดินา ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ระบบศักดินาเป็นระบบที่ให้อำนาจและอภิสิทธิ์แก่คนบางกลุ่มเท่านั้นคือ กลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง ฉะนั้นจึงเป็นระบบที่มีความเลวร้ายแอบแฝงอยู่เปรียบเสมือนเป็นปีศาจที่คอยสูบเลือดเนื้อจากประชาชน ดังที่งานของอุดม สีสุวรรณ ได้กล่าวว่าเปรียบเหมือน "ปีศาจร้ายที่สิงอยู่บนศาลพระภูมิ" ซึ่งประชาชนในอดีตได้เคยลุกขึ้นต่อสู้กับอำนาจนี้มาแล้ว ดังเช่น การปรากฏขึ้นของผีบุญ⁵⁸ กล่าวได้ว่านี่คือมุมมองทางประวัติศาสตร์ที่แหลมคมที่พุ่งเป้าสู่หัวใจสำคัญของโครงเรื่องกระแสหลักของประวัติศาสตร์ชาติไทยในอีกแง่มุมหนึ่ง กล่าวได้ว่ากลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้สร้าง "ปีศาจ" หรือ "ศัตรู" ที่ต่างออกไปจากกระแสหลักหากย้อนกลับไปสู่จุดที่มาของการนิยาม "ศัตรูของชาติ" นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ที่ทรงสร้าง "ศัตรู" ของชาติขึ้นมาคือกลุ่มชาวจีน และอุดมการณ์นี้ได้ต่อเนื่องมาจนกระทั่งสมัยรัฐประชาชาติ รัฐยังคงมองคนจีนเป็นศัตรู ดังกรณีนโยบายชาตินิยมทางเศรษฐกิจในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่รัฐมุ่งขจัดคนจีน

⁵⁸ อรรถวิบูลย์ พรหมชมพู (นามปากกา), *เส้นทางสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: อักษร, 2522), หน้า 47-55.

ออกจากระบบเศรษฐกิจของชาติ รวมทั้งการพยายามที่จะนิยามเพื่อแยกแยะว่าใครคือคนจีน คนจีนสยามและคนไทย⁵⁹

หากแต่ทศวรรษ 2490 ศัตรูของ "ชาติไทย" ในทัศนะของปัญญาชนหัวก้าวหน้าคือ "จักรวรรดินิยม" หรือที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าบางคนเรียกว่า "จักรวรรดินิยม" ฉะนั้นคำว่า "ศัตรู" ที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเริ่มใช้ในการสร้าง "ศัตรู" ของชาติได้เริ่มปรากฏมากขึ้นในช่วงท้ายทศวรรษ 2490 อันเป็นช่วงที่ผลของสนธิสัญญาที่ไทยกับสหรัฐอเมริกาเซ็นไว้เมื่อ พ.ศ. 2493 เริ่มปรากฏผล ทำให้กลุ่มปัญญาชนเริ่มมองเห็นอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาที่มีเหนืออำนาจรัฐไทยมากขึ้นทุกขณะ นับตั้งแต่การเข้าร่วมสงครามเกาหลี (พ.ศ. 2493) และการเข้าเป็นสมาชิกสนธิสัญญาซีโต้ การจัดตั้งฐานทัพเรือที่สัตหีบ และรวมทั้งการเข้ามาของหน่วยงานทหารสหรัฐอเมริกาภายใต้หน่วยจัสแม็ก ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วหลายแห่งด้วยกันในบทต่าง ๆ

หากแต่อีกด้านหนึ่งก็จะเห็นได้ว่าบทความที่ต่อต้านนโยบายของรัฐไทยที่เดินตามนโยบายตามอเมริกาที่ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์สุดขั้วจนนำมาสู่การปราบปรามคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย ดังปรากฏบทความใน **ปิฎกภูมิ** ที่ว่าด้วยการตามอย่างสหรัฐอเมริกาในเรื่องดังกล่าวคือ

...แต่ก่อนคำว่า "ผู้ใดแอนตี้อเมริกา ผู้นั้นคือคอมมิวนิสต์" ได้เป็นบรรทัดฐานในการทำลายสิทธิเสรีภาพของประชาชนแล้ว มาบัดนี้ โดยความสำนึกของคนทั่ว ๆ ไป จะเห็นว่า ผู้ใดเชียร์อเมริกา ผู้นั้นอย่างน้อยก็ทอดตัวเป็น "จีข้า" ฝรั่ง อย่างหนัก ก็จะเป็น "ผู้ขายชาติ"...⁶⁰

ความหมาย "ศัตรู" ของชาติ อันใหม่ที่แตกต่างจากที่สหรัฐอเมริกาหรือรัฐไทย นิยามของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ามองเห็นว่าน่าจะเป็น "ศัตรู" ของชาติ ก็คือ กลุ่มบุคคลที่ขายชาติ โดยให้ความร่วมมือกับต่างชาติในการให้คนต่างชาติเหล่านี้ เข้ามากอบโกยผลประโยชน์ของประเทศมากกว่า ดังเช่นบทความที่วิพากษ์เรื่อง "ศัตรู" ของ "ชาติไทย" ได้อย่างตรงเป้ามากที่สุดได้แก่บทความของ เมธ เมธา ซึ่งเป็นนามปากกาของ ศรีรัตน สถาปนวัฒน์ ในบทความเรื่อง "คณะศัตรูชาติไทย" ซึ่งได้กล่าวว่า

⁵⁹โปรดดูงานที่ศึกษาคณณนี้ไว้ที่น่าสนใจในงานของ Kasian Tejapera, **Commodifying Marxism : The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958**, (Kyoto: Center Area Studies on Asia, 2001), pp. 1-24.

⁶⁰โปรดดูงานที่ศึกษาคณณนี้ไว้ที่น่าสนใจในงานของ Kasian Tejapera, **Commodifying Marxism : The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958**, pp. 1-24.

ศัตรุชาติไทยที่ผู้เขียนกำลังกล่าวถึงนี้ ได้รวบรวมกำลังกันอย่างหนาแน่น จับกลุ่มเป็นคณะที่ทรงอิทธิพลยิ่งใหญ่ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และการทหาร สามารถบงการทุกสิ่งทุกอย่างได้โดยไม่มีอำนาจอะไรมาขัดขวาง ซึ่งส่วนมากก็เพื่อประโยชน์ตัวเองและพรรคพวกเพื่อความมั่นคงในฐานะ และตำแหน่ง (ศัตรุชาติไทย) ให้ยืนนานที่สุดที่จะทำได้ และบางครั้งยังรวมหัวกันนำเอาชาติไทยไปซบอยู่แทบเท้าของต่างชาติได้อย่างหน้าตาเฉย คณะบุคคลเหล่านี้เรียกตัวเองว่าเป็น “ไทย” แต่เขาไม่ได้คิดถึงพี่น้องชาวไทยทั้งชาติเลย นอกจากคิดอย่างเพื่อๆว่าตัวเขาและพวกเขาเท่านั้นคือ ชาติไทย แต่ในขณะที่เดียวกัน เขาก็มิได้เป็น ‘ไท’ หากแต่กลายเป็นทาสไปทั้งชีวิตและจิตใจ...⁶¹

ดังนั้นการนิยาม “ศัตรุของชาติ” จึงเปรียบเสมือนการทวนกระแสรหว่างกลุ่มปัญญาชน นักหนังสือพิมพ์ กับกลุ่มผู้ปกครองที่ต่างให้นิยามที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน โดยมี “ชาติ” เป็นศูนย์กลาง ขณะที่กลุ่มผู้ปกครองมองว่าลัทธิคอมมิวนิสต์และบุคคลที่ฝักใฝ่ในลัทธินี้ตลอดทั้งประเทศฝ่ายสังคมนิยม ต่างเป็นศัตรุที่มุ่งทำลายชาติไทย ขณะที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าและนักเขียนต่าง มองว่า ศัตรุของชาติก็คือคนในชาตินี้เองที่กอบโกยแสวงหาผลประโยชน์ให้กับพวกพ้องตนเองโดยไม่เห็นความทุกข์ยากของประชาชนคนไทย มีหน้าซำยังซำคึกเข้าบ้าน โดยผูกพันเข้ากับประเทศจักรวรรดินิยมอเมริกาที่ทำให้ไทยสูญเสียเอกราชและอธิปไตยและประเทศชาติถูกแสวงหาผลประโยชน์จากประเทศนายทุนนี้

ฉะนั้นการนิยามศัตรุของชาติคือลัทธิจักรวรรดินิยมอเมริกา โดยการร่วมมือกับนายทุนท้องถิ่น ขูดรีดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากชาวไทยโดยใช้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเป็นเครื่องมือเอาเปรียบทางการค้ากับประเทศเล็ก ๆ ที่ไม่มีอำนาจต่อรอง

ขณะที่อีกด้านหนึ่ง "ศัตรุของชาติ" ที่ฝ่ายรัฐและประเทศสหรัฐอเมริกาได้สร้างขึ้นมาคือคอมมิวนิสต์ บทความนี้จึงต่อต้านการกระทำดังกล่าวโดยกล่าวว่า

...อันคำว่า “คอมมิวนิสต์” นั้น ก็เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่าสหรัฐอเมริกาไม่เพียงหมายถึงเฉพาะสหภาพโซเวียต หรือสาธารณรัฐประชาชนจีน แต่ถ้าประชาชนประเทศใดไม่พึงพอใจ หรือคัดค้านการรุกรานแทรกแซงของสหรัฐอเมริกา ก็จะถูกเหมาเอาเป็น “คอมมิวนิสต์” ไปด้วย ทั้งนี้ไม่ใช่อะไรอื่น เพื่อง่ายแก่การปราบปราม

⁶¹เมธ เมธา (นามปากกา), “คณะศัตรุชาติไทย,” ปิยมิตร 1, 27-48 (พ.ศ. 2500): 18.

ประชาชน ดังเช่นรัฐบาลเผด็จอำนาจจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำมาแล้วนั่นเอง.... ประชาชนและหนังสือพิมพ์ที่รักชาติ รักประชาธิปไตยกำลังถูกคุกคามขู่ขู่ด้วย การอ้างคำ “คอมมิวนิสต์” เช่นนี้ ก็คือผลจากการที่นโยบายของเราไม่เป็นอิสระ ต้องเดินตามสหรัฐอเมริกา...⁶²

ในงานของกุหลาบ สายประดิษฐ์เองก็ได้กล่าวโจมตีและไม่เห็นด้วยกับการใช้กฎหมาย คอมมิวนิสต์เพื่อปราบฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับนโยบายของรัฐว่า

...รัฐบาลได้ยอมล่าถอยจากวิธีการเซ็นเซอร์เพื่อบันเทาความขมขื่นของชาว หนังสือพิมพ์ก็จริง แต่รัฐบาลก็กลับหันไปสร้างอาวุธใหม่ขึ้นใหม่ซึ่งมีความร้ายแรง ยิ่งกว่า และไม่เป็นประชาธิปไตยยิ่งกว่า คือการออกกฎหมายป้องกันการกระทำ อันเป็นคอมมิวนิสต์ พร้อมกับการคุกคามใส่ร้ายผู้ที่มีความเห็นไม่ตรงกับรัฐบาล ว่าเป็นคอมมิวนิสต์ การคุกคามนี้ได้ดำเนินไปพร้อมกับการจับกุมคุมขังผู้คนอย่างไม่ขาดสาย นอกจากอาวุธร้ายที่นำออกใช้อย่างสง่าผ่าเผยแล้ว ยังมีอาวุธลับที่นำ ออกใช้ในที่มีอีกหลายชนิด...⁶³

รัฐต้องการให้เกิดความมั่นคงแห่งรัฐ จึงจำเป็นต้องสร้าง “ศัตรู” ของชาติขึ้นเพื่อชี้ให้เห็น ภาวะคุกคามของ “ศัตรู” ของชาติที่มีต่อรัฐ อันเป็นที่มาของนโยบายปราบปราม “ศัตรู” ของชาติ อย่างต่อเนื่อง ทั้งที่เป็น คณะ กลุ่ม บุคคลที่ถูกรัฐใช้อำนาจปราบปรามแล้วแต่เป็นคนไทยทั้งสิ้น ขณะที่กลุ่มปัญญาชนมองว่าความคิดนี้ส่วนหนึ่งมาจากการปลุกปั่นของจักรพรรดินิยมด้วย

เมื่อเร็ว ๆ นี้จักรพรรดินิยมได้ดำเนินการช่วยเหลือและปลุกปั่นให้คนไทยเกิดการแบ่งแยก แแตกสามัคคีกันอย่างเต็มความสามารถ....นักการเมืองฝ่ายค้านผู้รักชาติหลายคน ก็ได้มองเห็นภัยอันตรายอันนี้เช่นกัน และต่างก็ได้ร่วมกันเรียกร้องให้รัฐบาลเลิก การเดินตามกันฝรั่ง เลิกนโยบายเข้าร่วมกลุ่มสัญญาทรูกรานทางทหาร....การที่ ประชาชนชาวไทย เรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินนโยบายที่เป็นกลางนั้น ก็เพื่อปกป้อง

⁶²“อ้าง “คอมมิวนิสต์” เพื่อปราบปรามประชาชน!” ปิฎกภูมิ 2, 80 (21 ตุลาคม 2500): 13.

⁶³กุหลาบ สายประดิษฐ์, “ปิดปากหนังสือพิมพ์,” อดีตที่เป็นบทเรียน : ข้อเขียนการเมืองยุค 2500 (กรุงเทพฯ: แสงเทียน, 2522), หน้า 6-7.

รักษาผลประโยชน์ของประเทศชาติดังกล่าวมิให้ถูกทำลายด้วยการรุกรานของ
จักรพรรดินิยมอเมริกันนั่นเอง...⁶⁴

ฉะนั้นบทความโต้ตอบจากกลุ่มนักเขียน ปัญญาชนจึงเป็นไปในทำนองกลับกันว่าใน
ความคิดเห็นของพวกเขา “ศัตรู” ของชาติคือนักการเมือง ข้าราชการที่แสวงหาผลประโยชน์และ
อำนาจให้กับพรรคพวกตนต่างหากและพวกเขาเหล่านี้ได้นำประเทศชาติไปผูกมัดกับประเทศ
จักรพรรดินิยม เช่น สหรัฐอเมริกาจนต้องเดินตามแบบอเมริกาทุกอย่างจนสูญเสียซึ่งอธิปไตยของชาติ
ดังที่กล่าวมา

ฉะนั้นนับแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมาจะพบว่ากลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้สร้างวาทกรรม
ว่าด้วยการนิยามความหมายของ “ศัตรูของชาติ” ที่ต่างจากเดิม กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้ตั้ง
คำถามและสร้างวาทกรรมอีกชุดหนึ่งในการมอง “ศัตรูของชาติ” ที่แตกต่างจากรัฐ โดยมองว่า “ศัตรู
ภายในชาติ” ก็คือระบบอภิสิทธิ์ชนและการใช้อำนาจรัฐไปทางที่มีชอบ การแสวงหาความมั่งคั่ง
ของนักการเมืองที่ก่อให้เกิดระบบนอรัษฎากรบังหลวง จุดนี้ต่างหากที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้ามองว่าเป็นคือ
“ศัตรู” ที่บ่อนทำลายชาติ ขณะที่ “ศัตรูภายนอก” ก็คือระบบทุนนิยม ระบบจักรพรรดินิยมตะวันตก
โดยเฉพาะจักรพรรดินิยมอเมริกา ดังปรากฏในบทกวีที่ต่อต้านการเข้ามาของสหรัฐอเมริกา โดยมองว่า
นี่คือ “ศัตรูของชาติ” ที่ประชาชนไทยต้องช่วยกันขับไล่ออกไป เช่นงานของ ทวีป วรดิศก ที่เขียน
บทกวีเรื่อง “แยงกี้ โก โฮม” ไว้ใน ปีตุภูมิ พ.ศ. 2499 ว่า

จากเหนือสุครูดลงใต้ได้ยืมเสียง

เป็นสำเนียงคุ้นเคยกันดั่งมันหมาย

คือ “กลับไป! กลับบ้าน! เจ้ามารร้าย!”

คิดจะขายแต่อาวุธสุดแสนทราม

ด้วยร่วมมานสมานจันท์กันอีกหาญ

ดุจสายธารมหานทีที่ล้นหลาม

จักกำจัดศัตรูผู้คุกคาม

รักษานาม “ไท” อยู่คู่ฟ้าดิน⁶⁵

⁶⁴“จงร่วมมือกับประชาชนไทยผู้รักชาติ,” ปีตุภูมิ 2, 66 (15 กรกฎาคม 2500): 3.

⁶⁵ทวีปวร (นามปากกา), “แยงกี้ โก โฮม!,” รวมกวีนิพนธ์ จงเป็นอาทิตย์เมื่ออุทัย (กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร, 2539), หน้า 65.

น่าสังเกตว่าในกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า การใช้วาทกรรมว่าด้วยเรื่อง "เอกราชของชาติ" และวาทกรรมว่าด้วย "ศัตรูของชาติ" เริ่มปรากฏมากขึ้นในช่วงท้ายทศวรรษ 2490 ที่พวกเขามองเห็นอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาที่ครอบงำและแทรกแซง เช่น การเข้ามาของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งทหารและพลเรือน เช่น หน่วยงาน JUSMAG รวมทั้งการเริ่มเข้ามาตั้งฐานทัพเรือที่สัตหีบ เป็นต้น ที่ทำให้ปัญญาชนหัวก้าวหน้ามองเห็นว่าเป็นการสูญเสียเอกราชและอิสรภาพทางอ้อมเพราะไทยไม่สามารถเป็นอิสระ ในการดำเนินความสัมพันธ์กับประเทศต่าง ๆ ได้

ดังนั้น จึงพบว่ากลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้เสนอวาทกรรมใหม่ที่เป็นทางเลือกที่แตกต่างไปจากฝ่ายรัฐ คือ แนวคิดว่าด้วยเรื่องความเป็นกลางและสันติภาพ อันเกิดจากการเรียกร้องให้ประเทศไทยมีอิสระจากการดำเนินนโยบายต่างประเทศ ขณะเดียวกันรัฐไทยก็นำเอาระบบเศรษฐกิจไปผูกกับระบบทุนนิยมแบบสหรัฐอเมริกา ทำให้กลุ่มคนที่ได้ผลประโยชน์กลับเป็นกลุ่มนักการเมือง นายทุน พ่อค้า และข้าราชการเท่านั้น ระบบเศรษฐกิจดังกล่าวไม่ได้แก้ไขปัญหารากฐานให้แก่คนส่วนใหญ่ที่ยังยากจนอยู่ ฉะนั้นการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจในความคิดของปัญญาชนหัวก้าวหน้า ต้องการให้เห็นความสำคัญต่อการสร้างเศรษฐกิจของชุมชน

ขณะเดียวกันการสร้างภาพ "ศัตรูของชาติ" ของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าคือ "จักรพรรดินิยม" ซึ่งคือสหรัฐอเมริกา รวมทั้งกลุ่มนักการเมือง ข้าราชการ นายทุน ที่ร่วมมือกับกลุ่มนายทุนต่างชาติ กอบโกยผลประโยชน์ให้แก่กลุ่มของตนเอง มิใช่ "คอมมิวนิสต์" ดังที่วาทกรรมกระแสหลักสร้างภาพมาโดยตลอดรวมทั้งบรรยากาศการประกาศสงครามอุดมการณ์ของสองค่ายทำให้มีการนิยามศัตรูของชาติขึ้น คือ "คอมมิวนิสต์" ทำให้กลุ่มปัญญาชนตอบได้ว่า "ศัตรูของชาติ" ที่แท้จริงคือ "จักรพรรดินิยม" ที่ร่วมมือกับกลุ่มผู้ปกครองที่มีอำนาจเศรษฐกิจกอบโกยผลประโยชน์จากทรัพยากรของชาติ โดยร่วมมือกับนายทุนต่างชาติต่างหาก

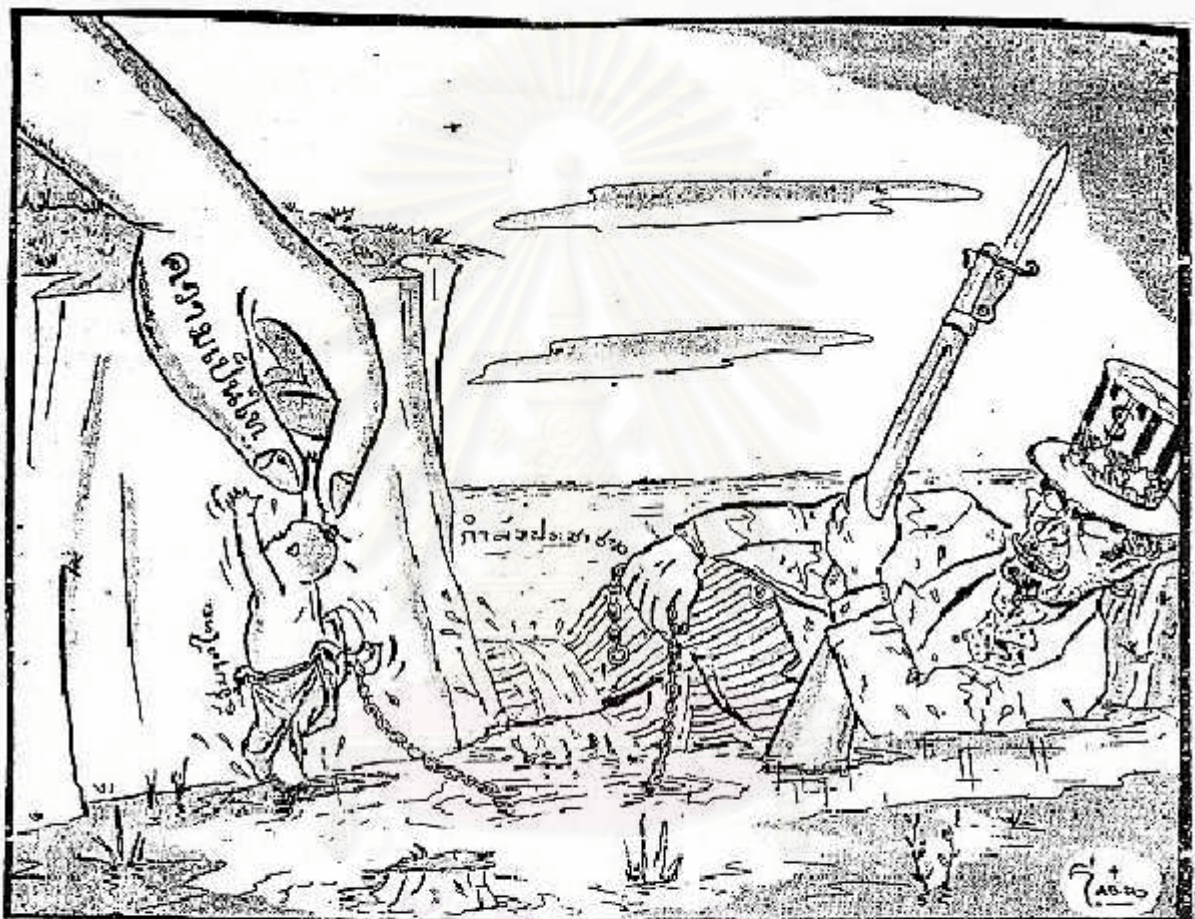
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 4 : บทความวิพากษ์นโยบายต่างประเทศ จากนิตยสารปิตุภูมิ

	ชื่อบทความ	วัน-เดือน-ปี
1	ลัทธิเป็นกลางกับซีอโต้	ปี 1 ฉ.1 ปีที่แรก 10 ธ.ค. 98
2	สหรัฐอเมริกาเจอคู่แข่งในอินเดีย พม่า และอาฟกานิสถาน	ปี 1 ฉ.2 ปีที่หลัง 25 ธ.ค. 98
3	การเปลี่ยนแปลงของสหประชาชาติ	ปี 1 ฉ.3 ปีที่แรก 10 ม.ค. 99
4	การดำเนินนโยบายที่เป็นอิสระ	ปี 1 ฉ.4 ปีที่หลัง 25 ม.ค. 99
5	ปัญหาความเป็นอิสระในการทูต	ปี 1 ฉ.5 ปีที่แรก 10 ก.พ. 99
6	นโยบายรักษาความเป็นกลาง	ปี 1 ฉ.6 ปีที่หลัง 25 ก.พ. 99
7	ความคืบหน้าของซีอโต้	ปี 1 ฉ.7 ปีที่แรก 10 มี.ค. 99
8	เริ่มต้นกันใหม่	ปี 1 ฉ.8 ปีที่หลัง 24 มี.ค. 99
9	ไทยกับเพื่อนบ้าน	ปี 1 ฉ.9 ปีที่แรก 10 เม.ย. 99
10	เมื่อองค์การ “นาโต” เผลอหน้ากับความจริง	ปี 1 ฉ.12 ปีที่หลัง 25 พ.ค. 99
11	- คำวิจารณ์ของนายรอบерт อัลเคิน และความเข้าใจของเรา - ลัทธิชาตินิยมกับปัญจศีล	ปี 1 ฉ.13 ปีที่แรก 10 มิ.ย. 99
12	ขจัดความคิดที่โปรอเมริกัน!	ปี 1 ฉ.14 ปีที่หลัง 25 มิ.ย. 99
13	ทหารอเมริกันจงกลับบ้านเสีย	ปี 1 ฉ.15 ปีที่แรก 10 ก.ค. 99
14	เมื่อ “พระเจ้าคอลลาร์” พิโรธ	ปี 1 ฉ.16 ปีที่หลัง 25 ก.ค. 99
15	- ที่สหรัฐอเมริกาอ้างว่าทำไปเพื่อกราดภาพ - องค์การสืบราชการลับของอเมริกา	ปี 1 ฉ.17 วันจันทร์ 6 ส.ค.99
16	การดำเนินนโยบายที่เป็นอิสระ	ปี 1 ฉ.18 วันจันทร์ 13 ส.ค.99
17	ซีอโต้-อุปสรรคแห่งสันติภาพ	ปี 1 ฉ.20 วันจันทร์ 27 ส.ค.99
18	- “ทางสายกลาง” และ “ทางเป็นกลาง” - ซ้อมรบเพื่ออะไร	ปี 1 ฉ.21 วันจันทร์ 3 ก.ย. 99
19	ใครคุกคามเอกราชชาติไทย?	ปี 1 ฉ.22 วันจันทร์ 10 ก.ย.99
20	- สัตตหีบ-ฐานทัพของสหรัฐอเมริกา - การขู่ขู่ขู่ของซีอโต้	ปี 1 ฉ.23 วันจันทร์ 17 ก.ย.99
21	มติมหาชนเปนใหญ่	ปี 1 ฉ.24 วันจันทร์ 24 ก.ย.99
22	लेकर “ความช่วยเหลือ” จากสหรัฐได้แล้ว	ปี 1 ฉ. 25 วันจันทร์ 1 ต.ค.99
23	ควรรีบทบกรรมผู้ต้องคดีการเมืองทันที	ปี 1 ฉ.26 วันจันทร์ 8 ต.ค.99
24	คัดค้านการรุกรานของวัฒนธรรมของจักรพรรดินิยมอเมริกา!	ปี 1 ฉ.27 วันจันทร์ 15 ต.ค.99
25	อย่าให้สายลับก็กมินตั้งใช้ไทยเป็นเกาหลิน	ปี 1 ฉ.28 วันจันทร์ 22 ต.ค.99
26	สมควรขอประฆามติได้แล้ว	ปี 1 ฉ.29 วันจันทร์ 29 ต.ค.99
27	คัดค้านอังกฤษ-ฝรั่งเศส ก่อสงครามรุกราน	ปี 1 ฉ.30 วันจันทร์ 5 พ.ย.99

	ชื่อบทความ	วัน-เดือน-ปี
28	คนไทยควรหันหน้าเข้าหากัน	ปี 2 ฉ.40 วันจันทร์ 14 ม.ค.2500
29	เรื่องของอเมริกา	ปี 2 ฉ.41 วันจันทร์ 21 ม.ค.2500
31	ความเกลียดชังสหรัฐอเมริกา	ปี 2 ฉ.42 วันจันทร์ 28 ม.ค.2500
32	ควรเลือกใครเป็นผู้แทน?	ปี 2 ฉ.46 วันจันทร์ 25 ก.พ.2500
33	- ระวิงการแทรกแซงของจักรพรรดินิยม - สภาพของสถานทูตอเมริกันในต่างประเทศ	ปี 2 ฉ.47 วันจันทร์ 4 มี.ค.2500
34	แผนการครองโลกของสหรัฐอเมริกา เสนอโดย เนลสัน เอ รอคกีเฟลเลอร์	ปี 2 ฉ.48 วันจันทร์ 11 มี.ค.2500
35	- การประชุมซีอโต้ที่นครแคนเบอร์รา - ฐานทัพอเมริกาบางแห่ง - จักรพรรดินิยมอเมริกัน	ปี 2 ฉ.49 วันจันทร์ 18 มี.ค.2500
36	ต่อสู้เพื่อนโยบายเป็นกลาง-ประชาธิปไตย	ปี 2 ฉ.50 วันจันทร์ 25 มี.ค.2500
37	- คัดค้านการทดลองอาวุธมหาประลัย - จะป้องกัน “ยาพิษ” จากตะวันตกได้อย่างไร	ปี 2 ฉ.53 วันจันทร์ 15 เม.ย. 2500
38	องค์การซีอโต้ซึ่งทำให้ไทยเป็นทาส	ปี 2 ฉ.55 วันจันทร์ 29 เม.ย.2500
39	ซีอโต้แทรกสอดไทย	ปี 2 ฉ.56 วันจันทร์ 6 พ.ค.2500
40	- ข้อสรุปของจอมพล ป. พิบูลสงคราม - เบื้องหลังการ “แซงชัน” - โจวเินไหลในสายตา “นิวยอร์กไทมส์”	ปี 2 ฉ.57 วันจันทร์ 13 พ.ค.2500
41	เบื้องหลัง “ชีวิตแบบอเมริกัน”	ปี 2 ฉ.58 วันจันทร์ 20 พ.ค. 2500
42	เสด็จในกรมกับอาวุธนิวเคลียร์	ปี 2 ฉ.59 วันจันทร์ 27 พ.ค.2500
43	- คัดค้านสัญญาซีอโต้จนถึงที่สุด - เนลสัน เอ รอคกีเฟลเลอร์	ปี 2 ฉ.60 วันจันทร์ 3 มี.ย.2500
44	มูลเหตุที่อเมริกาแทรกแซงไทยยิ่งขึ้น	ปี 2 ฉ.61 วันจันทร์ 10 มี.ย.2500
45	ประชาชนไม่ต้องการนโยบาย “เพื่ออเมริกา”	ปี 2 ฉ.62 วันจันทร์ 17 มี.ย.2500
47	การช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกา	ปี 2 ฉ.63 วันจันทร์ 24 มี.ย.2500
48	เหตุใดสหรัฐอเมริกาจึงก่อความตึงเครียดในเอเชีย?	ปี 2 ฉ.64 วันจันทร์ 1 ก.ค.2500
49	จงร่วมมือกับประชาชนไทยผู้รักชาติ	ปี 2 ฉ.66 วันจันทร์ 15 ก.ค.2500
50	กลวิธีแทรกแซงของจักรพรรดินิยมในกัมพูชา	ปี 2 ฉ.67 วันจันทร์ 22 ก.ค.2500
51	ทุนต่างประเทศที่ทำลายไทย	ปี 2 ฉ.69 วันจันทร์ 5 ส.ค.2500
52	เพื่อผลประโยชน์ของประเทศไทย	ปี 2 ฉ.70 วันจันทร์ 12 ส.ค.2500
53	ชัยชนะของประชาชนญี่ปุ่นในการต่อสู้คัดค้านอเมริกัน	ปี 2 ฉ.73 วันจันทร์ 2 ก.ย.2500

ภาพที่ 1 การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม
(พ.ศ. 2491-2500)

กุ่มภกรรณทดนาสู่รามลักษมณ
ด้วยกำลังวายุบุตรวุฒไกร
อันทำนบ "อเมริกัน" ขวางมันไว้
เป็นกระแสดลนกลองเขาพงพา

เสห์เหลยมยเกษยงอาจพินาศได้
นักไหลหลังลนทวมทณมา
ประชาไทยรวมตัวเข้าหัวหน้า
ไทยประชาเป็น "ไท" ไต่พันทุกซ์!

ที่มา : ปิตุภูมิ ปีที่ 1 ฉบับที่ 27 วันจันทร์ที่ 15 ตุลาคม 2498.

ภาพที่ 2 การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม
(พ.ศ. 2491-2500)

ที่มา : ปิตุภูมิ ปีที่ 1 ฉบับที่ 5 ปีค้แรก วันที่ 30 กุมภาพันธ์ 2499.

ภาพที่ 3 การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2491-2500)

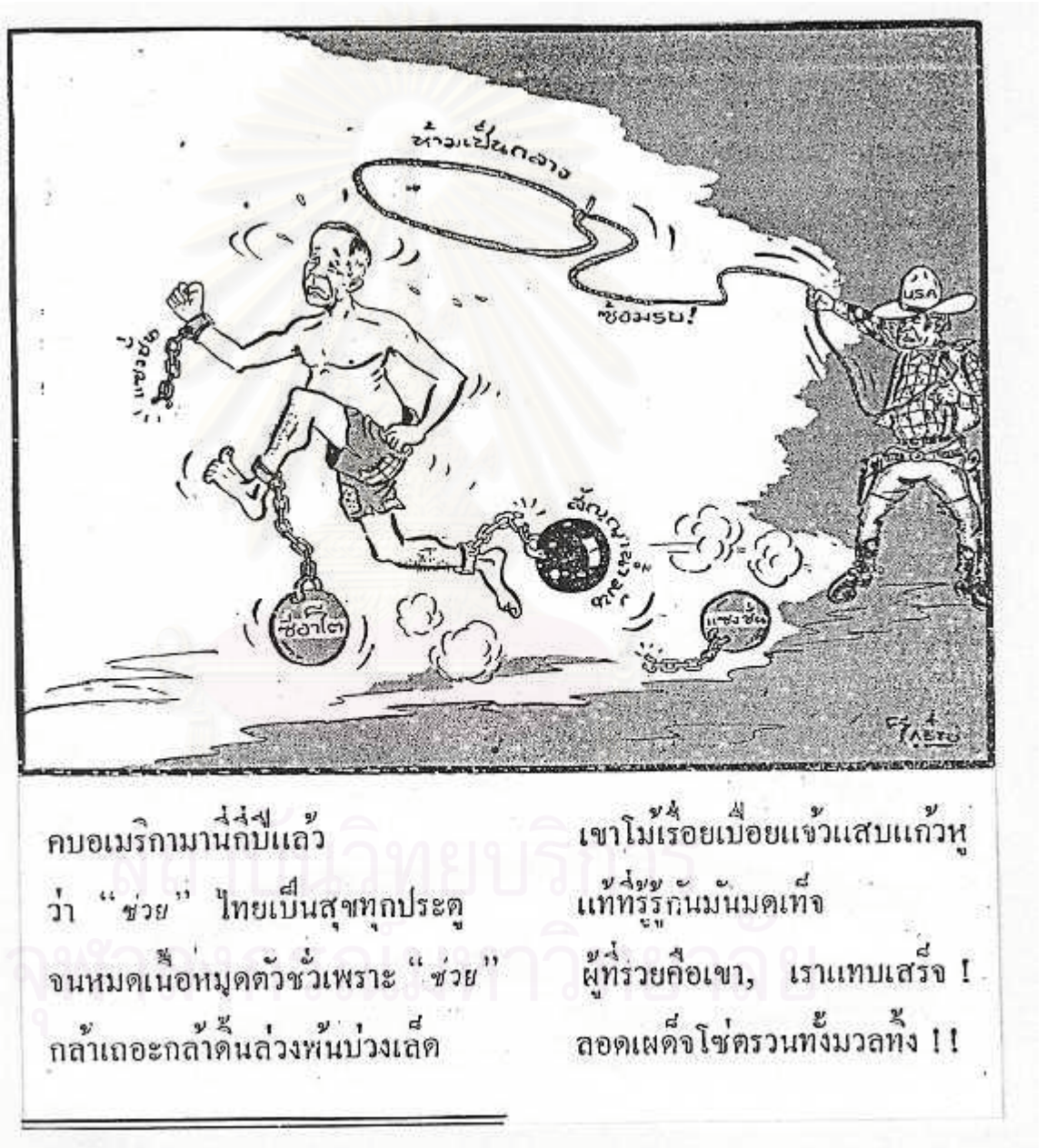
ที่มา : ปิตุภูมิ ปีที่ 1 ปักษ์หลัง วันที่ 25 พฤษภาคม 2499.

ภาพที่ 4 การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม
(พ.ศ. 2491-2500)

ที่มา : ปิตุภูมิ ปีที่ 1 ฉบับที่ 23 วันจันทร์ที่ 17 กันยายน 2499.

ภาพที่ 5 การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2491-2500)

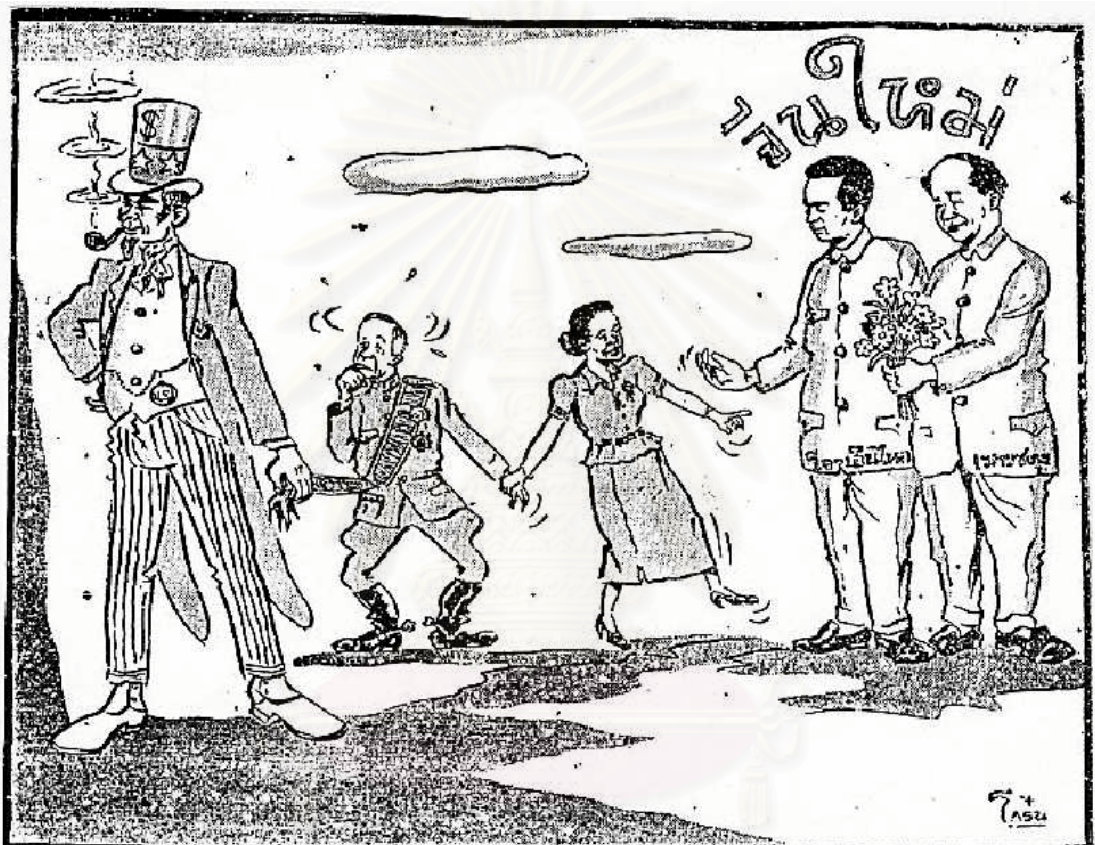
ที่มา : ปิตุภูมิ ปีที่ 1 ฉบับที่ 25 วันจันทร์ที่ 1 ตุลาคม 2499.

ภาพที่ 7 การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม
(พ.ศ. 2491-2500)

ที่มา : ปิตุภูมิ ปีที่ 1 ฉบับที่ 28 วันจันทร์ที่ 22 ตุลาคม 2499.

ภาพที่ 8 การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม
(พ.ศ. 2491-2500)

ถึงพุทธกาลทหารพร้อมออกซ่อมรบ
ปาณาติปาตาเว...เฮเข้าพัน
ว่า “ มานเหล็ก ” “ มานไม้ไฟ ” ไรธรรมะ
ท่านผู้หญิงอยากคู่รู้กับตา

อาวุธครบคบบเท่าฮกหวัดหน
อเมริกันนักเลงเทวเบ่งท่า
เขาเชิญคู่สัจจะได้! โหงไม้กล้า?
“ มานคอลตาร์ ” ร้องสั่งให้รังไว้!!

ที่มา: ปิตุภูมิ ปีที่ 1 วันจันทร์ที่ 24 กันยายน 2499.

ภาพที่ 9 การ์ตูนวิพากษ์นโยบายต่างประเทศสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม
(พ.ศ. 2491-2500)

ที่มา : ปิตุภูมิ ปีที่ 1 ฉบับที่ 30 วันจันทร์ที่ 15 กันยายน 2499.

บทที่ 7

บทสรุป

จากการศึกษาถึงวาทกรรมเรื่อง "ชาติไทย" ของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในระหว่าง พ.ศ. 2490 ถึง พ.ศ. 2505 นั้น พบว่าปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้พยายามสร้างวาทกรรมด้วยการกล่าวถึง หรือ นิยาม หรือให้ความหมายแก่ "ชาติไทย" ในแนวทางใหม่ที่แตกต่างจากการรับรู้ของสังคมไทย ที่อาจเรียกว่าเป็นความรู้กระแสหลัก ซึ่งพอสรุปได้ว่าวาทกรรมที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าสร้างขึ้นนั้นมีลักษณะดังนี้ คือ

ประการแรก เป็นวาทกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อรู้จัก "ตัวตน" หรือ "รากเหง้า" ของตน โดยผ่านการเรียนรู้ถึงความแตกต่างทางภาษาและศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของผู้คนในท้องถิ่นต่าง ๆ กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงต้องการนิยามความหมายของ "ชาติไทย" ใหม่ว่าหมายถึง "ชาติไทย" ที่มาจากการรวมของกลุ่มชนที่มีความแตกต่างหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์ มีความหลากหลายทางด้านศิลปวัฒนธรรม แนวคิดนี้ยังทำให้กลุ่มปัญญาชนมองเห็นคู่ทางการอธิบายความเป็นมาในอดีตหรือประวัติศาสตร์ของ "ชาติไทย" ใหม่ โดยที่เปลี่ยนโครงเรื่องประวัติศาสตร์ "ชาติไทย" จากแนวทางเดิมที่เน้นประวัติศาสตร์ราชวงศ์และอาณาจักร มาสู่ประวัติศาสตร์ของชุมชนต่าง ๆ และทำให้ลักษณะของ "อัตลักษณ์ไทย" มีความหลากหลายจากจารีตประเพณี ตลอดจน ภาษาและศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่าง ๆ

ประการที่สอง เป็นวาทกรรมที่ว่าด้วยเรื่อง "เอกราชของชาติ" และ "ศัตรูของชาติ" ซึ่งเป็นวาทกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อการเรียนรู้สถานะของ "ชาติไทย" ท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะสังคมโลกยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง "ชาติไทย" มิได้อยู่โดดเดี่ยวหากแต่แวดล้อมด้วยกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งกำลังต่อสู้เพื่อให้หลุดพ้นจากระบบอาณานิคมโดยใช้แนวคิดเรื่อง "ชาตินิยม" กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงได้เรียกร้องให้ประเทศไทยปลอดจากอิทธิพลของ "จักรพรรดินิยมใหม่" คือ สหรัฐอเมริกาที่ได้เข้ามาแทนที่กลุ่มประเทศมหาอำนาจเจ้าอาณานิคมเดิมนับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา รวมทั้งการเข้ามามีอิทธิพลทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจในประเทศไทยและกลุ่มประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเพิ่มบทบาทสูงมากขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2490 ต่อต้นทศวรรษ 2500 โดยเฉพาะการโฆษณาให้ "คอมมิวนิสต์" เป็นศัตรูตัวใหม่ของบรรดาชาติทั้งหลาย ขณะที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้ากลับมองว่า "ศัตรูของชาติ" ก็คือ "จักรพรรดินิยม" และกลุ่มที่มีอำนาจฝ่ายรัฐ เช่น นักการเมือง ข้าราชการ โดยร่วมมือกับนายทุนต่างชาติแสวงหาผลประโยชน์ ทำให้กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในประเทศไทยต่างแสวงหาแนวทางใหม่ที่เรียกว่าการ

ดำเนินนโยบายความเป็นกลางที่ไม่ผูกมัดกับประเทศมหาอำนาจ ซึ่งสอดคล้องกับความเคลื่อนไหวของหลายประเทศในขณะนั้น เช่น อินเดีย อินโดนีเซีย พม่า เป็นต้น อันเป็นแนวคิดที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้ายังต้องการให้ไทยหลุดจากสภาพ "กึ่งเมืองขึ้น" ของต่างชาติ และ "ชาติไทย" ควรจะมีอิสระและมีความเป็นตัวของตัวเองในการดำเนินนโยบายทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและการต่างประเทศ

โดยเฉพาะการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจ กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเสนอแนวคิดที่ว่าประเทศต้องมี "เอกราชทางเศรษฐกิจ" อันเกิดจากสำนึกใหม่ว่า "ประชาชน" เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของ "ชาติ" โดยเฉพาะประชาชนในระดับรากหญ้า เป็นผู้ที่ทำให้วงล้อประวัติศาสตร์ "ชาติไทย" สามารถขับเคลื่อนไปข้างหน้าได้ มิใช่มีเพียงกลุ่มผู้ปกครองหรือชนกลุ่มน้อยที่มีอำนาจในมือเท่านั้น หากแต่เป็น "ประชาชน" ที่ส่วนใหญ่ยังยากจนอยู่ทั่วไปทั้งตามชนบท (ชาวไร่ชาวนา) และที่อาศัยในเมืองใหญ่ (กรรมกร) เพราะฉะนั้นปัญหาสำคัญที่กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้ามองเห็นคือการทำให้ "ชาติไทย" อยู่รอดด้วยการช่วยให้ "ประชาชน" เหล่านี้ที่เป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศมีเศรษฐกิจที่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตอยู่ได้ ที่อาจเรียกว่า "เศรษฐกิจชุมชน" ได้รับการปลดปล่อยจากความยากจน จากการถูกเอารัดเอาเปรียบทั้งจากกลุ่มนายทุน พ่อค้า เจ้าของที่ดิน และข้าราชการ กล่าวได้ว่าทักษะหรือความใฝ่ฝันของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า คือต้องการให้ประชาชนระดับล่างเหล่านี้มีความเป็นอยู่ดี อันหมายถึงชาติก็มั่นคงตามไปด้วย

ทั้งหมดที่กล่าวมาชี้ให้เห็นว่าทศวรรษ 2490 เป็นทศวรรษของการก่อตัวของวาทกรรมของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าในการวิพากษ์รัฐในทุกด้านอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ด้านหนึ่งมีผลให้กลุ่มอนุรักษนิยมและกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง หันมาเสริมสร้างและผลิตซ้ำวาทกรรมเรื่อง "ชาติไทย" กระแสหลักให้แข็งแกร่งมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะปัญญาชนกลุ่มอนุรักษนิยมได้พยายามฟื้นคืนอุดมการณ์ "ชาติ" แบบเดิมให้กลับมาเป็นปรกาศต่อต้านกระแสความคิดใหม่ ที่พวกเขาเห็นว่าเป็นอันตรายต่อสถาบันหลักของเขา อันได้แก่ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ในเวลาเดียวกันก็พยายามตอกย้ำนิยาม "ศัตรูของชาติ" โดยนิยาม "ศัตรูภายนอก" ว่าหมายถึงลัทธิคอมมิวนิสต์และกลุ่มประเทศที่เป็นคอมมิวนิสต์แล้วยังนิยาม "ศัตรูภายใน" ว่าหมายถึงกลุ่มที่เคลื่อนไหวต่อต้านอำนาจรัฐ หรือแสดงตนว่าอยู่ตรงข้ามกับกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองในขณะนั้น

ฉะนั้น พบว่าในที่สุดรัฐได้ใช้อำนาจรัฐสกัดและปิดกั้นวาทกรรมของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า และพยายามทำให้วาทกรรมเรื่อง "ชาติไทย" แบบใหม่หยุดชะงักและไม่มีการสานต่อด้วยการประกาศवादล้าง กลุ่มปัญญาชนเหล่านี้ โดยการจับขังคุก เป็นระลอก ๆ โดยในครั้งแรกเป็นการกวาดล้างในยุคสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในกรณีกบฏสันติภาพ พ.ศ. 2495 หากแต่ก็มีการปล่อยกลุ่มปัญญาชนเหล่านี้อีกครั้งในช่วงปลายทศวรรษ 2490 และในเวลาต่อมาได้มีการจับกุม

ปัญญาชนหัวก้าวหน้าอีกครั้งใหญ่เมื่อ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำรัฐประหารยึดอำนาจมาจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม พร้อมกับการประกาศถึงแนวคิดเชิงอนุรักษ์อย่างชัดเจนในการรื้อฟื้นอุดมคติดั้งเดิมมาใช้เป็นเครื่องมือการปกครองอีกครั้ง ที่เรียกกันว่า "ระบบพ่อขุนอุปถัมภ์" และที่สำคัญที่สุดคือ การรื้อฟื้นสถาบันกษัตริย์กลับคืนสู่ความทรงจำของสังคม ในฐานะที่เป็นสถาบันสูงสุดของ "ชาติ" อันเท่ากับเป็นการทำให้ "ศัตรู" ของชาติที่บ่อนทำลายสถาบันพระมหากษัตริย์มีความชัดเจนยิ่งขึ้น คือ "คอมมิวนิสต์" เหล่าปัญญาชนหัวก้าวหน้าจึงถูกป้ายและระบายสีว่าเป็นคอมมิวนิสต์ อันเป็นกลุ่มบุคคลที่เป็นอันตรายต่อสถาบันของ "ชาติ" จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์จึงได้ตั้งกวาดล้างและจับกุมบรรดาเหล่าปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้ทั้งหมด รวมทั้งนักคิด นักเขียน นักหนังสือพิมพ์คนอื่น ๆ ด้วย อันทำให้การสร้างวาทกรรมใหม่เกี่ยวกับเรื่อง "ชาติ" ของพวกเขาหยุดชะงัก อย่างไรก็ตามยังมีการปัญญาชนหัวก้าวหน้าบางคน เช่น จิตร ภูมิศักดิ์ ยังคงผลิตงานออกมาอย่างต่อเนื่องในช่วงถูกจับขังคุก แม้ว่าผลงานเหล่านี้ยังไม่ได้การตีพิมพ์ในขณะนั้นก็ตามหากแต่ถือว่าเขาได้สร้างวาทกรรมที่มีอิทธิพลทางความคิดอย่างสูงต่อนักศึกษา ปัญญาชนรุ่นก่อน และหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

อย่างไรก็ตาม แม้ในทศวรรษ 2510 ผลงานของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าจะถูกนำกลับมาสู่สังคมไทย โดยเริ่มต้นแพร่หลายในกลุ่ม นักศึกษา ปัญญาชน แต่ประเด็นหลักในการตีบทอดวาทกรรมว่าด้วยแนวคิดเรื่อง "ชาติไทย" ของปัญญาชนหัวก้าวหน้ามีเพียงประเด็นเดียวที่มีพลังต่อการเคลื่อนไหวคือ แนวคิดว่าด้วยการต่อต้านต่างชาติ คือการต่อต้านฐานทัพอเมริกา และการต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น สำหรับประเด็นอื่น ๆ นั้น วาทกรรมกระแสหลักได้กลับมามีพลังและครอบงำความรู้แก่สังคมอย่างแนบแน่น ดังจะเห็นการรื้อฟื้นสถาบันกษัตริย์กลับคืนมาอีกครั้งและประสบความสำเร็จในการเป็นศูนย์รวมจิตใจของ "ชาติ" มาจนถึงในปัจจุบัน ซึ่งหลายต่อหลายครั้งสถาบันนี้ถูกหยิบยืมไปใช้ในอุดมการณ์ว่าด้วยเรื่อง "ความมั่นคงของชาติ" ของกลุ่มทหารในการพยายามทำรัฐประหารตลอดมา และอีกหลายครั้งที่สถาบันถูกนำไปใช้เป็นอุดมการณ์ปลุกปั่นของกลุ่มฝ่ายขวาหรือฝ่ายอนุรักษ์นิยมเพื่อปราบปรามฝ่ายตรงข้าม ดังเช่น กรณีเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ เพื่อชี้ให้เห็นว่าทศวรรษ 2490 กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้พยายามสร้างวาทกรรมใหม่เรื่อง "ชาติไทย" เพื่อต่อสู้กับการครอบงำของวาทกรรมกระแสหลัก ซึ่งถึงแม้พวกเขาอาจไม่ประสบความสำเร็จในยุคสมัยนั้น หากแต่เชื้อแห่งความคิดของพวกเขาได้กลายเป็นหน่ออ่อนให้แก่ปัญญาชนในรุ่นหลังในการวิพากษ์ระบบและอำนาจรัฐ ดังจะพบเห็นการกล่าวถึงเรื่อง "เศรษฐกิจพอเพียง" อันเป็นกระแสแนวคิดเรื่อง "ชาตินิยมทางเศรษฐกิจ" ที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่ประเทศไทยประสบกับภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 รวมทั้งการปรากฏแนวคิด

เรื่อง "ประชาสังคม" หรือ "เศรษฐกิจชุมชน" ทั้งหมดนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้าได้พยายามกล่าวถึงมาแล้วทั้งสิ้น แม้อาจจะไม่ได้ใช้ "คำ" นี้โดยตรงก็ตาม

อดีตมักถูกนำมาปรับใช้ปัจจุบันอยู่เสมอมาในประวัติศาสตร์ ฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นวาทกรรมหลักหรือวาทกรรมกระแสได้ก็ตาม วาทกรรมเหล่านี้ยังคงถูกผลิตซ้ำอยู่ตลอดเวลาเพื่ออธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ผู้เขียนเชื่อว่าวาทกรรมเรื่อง "ชาติไทย" จะยังคงมีการผลิตซ้ำต่อไปอีกเรื่อย ๆ ในอนาคต

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่

กองบรรณาสาร กระทรวงการต่างประเทศ

กต. 1.1.1/2 เรื่อง ค่าใช้จ่ายตามความตกลงว่าด้วยการช่วยเหลือทางทหารระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลสหรัฐอเมริกา (แถลงการณ์) (พ.ศ. 2500).

กต. 1.1.2/1 เรื่อง ความตกลงว่าด้วยความช่วยเหลือทางการทหารระหว่างรัฐบาลแห่งประเทศไทยกับรัฐบาลสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2493).

กต. 1.1.3/3 เรื่อง ความตกลงว่าด้วยความช่วยเหลือทางการทหารระหว่างรัฐบาลแห่งประเทศไทยกับรัฐบาลสหรัฐอเมริกา (26 พฤษภาคม 2496).

กต. 1.6.9/2 เรื่อง การช่วยเหลือทางการทหารและเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ.2499).

กต. 2.4.1/3 เรื่อง การสนทนาทางราชการระหว่าง พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ กับนาย Hollister หัวหน้า CIA (12 สิงหาคม 2498).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

หจช. ทม. 4.1.1.21.3/25 เรื่อง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ขว้ตัดจากหนังสือพิมพ์ ข่าวภาพ (29 มิถุนายน 2484 - 25 ตุลาคม 2501).

หจช. ทม. 4.1.1.21.3/33 เรื่อง จดหมายลับที่ 910/2501 จากกองอำนวยการฝ่ายพลเรือน กองบัญชาการคณะปฏิวัติถึงอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

หจช. ทม. 4.1.1.21.3/33 เรื่อง ขว้ตัดจากหนังสือพิมพ์ประชาธิปไตย (3 มีนาคม 2493 - 16 สิงหาคม 2517).

หจช. (1) มท. 3.1.2.10/112 เรื่อง แถลงการณ์เรื่องรับรองรัฐบาลเวียดนาม รัฐบาลลาว และรัฐบาลเขมร (28 กุมภาพันธ์ 2493).

หจช. มท. (1) 3.5.18/1 เรื่อง คณะกรรมการว่าด้วยความตกลงร่วมมือการสนับสนุนทางการทหารระหว่างประเทศไทยและประเทศสหรัฐอเมริกา (15 มีนาคม 2497).

หจช. มท. (1) 3.5.18/2 เรื่อง ข้อตกลงความร่วมมือทางการทหารระหว่างประเทศไทยกับประเทศสหรัฐอเมริกา (20 ตุลาคม 2493).

หจช. มท. 0201.2.1/595 เรื่อง การให้สัมภาษณ์ของนายกรัฐมนตรีแก่ผู้สื่อข่าวต่างประเทศ พ.ศ.2498.

หจช. มท. 0201.2.1.14 เรื่อง สถานการณ์อินโดจีน.

หจช. มท. 0201.2.1.57 เรื่อง คอมมิวนิสต์.

- หจข. มท. 0201.2.1.57/1 เรื่อง การสำรวจข้าราชการที่นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ (พ.ศ.2491-2492).
- หจข. มท. 0201.2.1.57/2 เรื่อง ตักเตือนข้าราชการให้ช่วยระวังภัยคอมมิวนิสต์และการโฆษณาของฝ่ายคอมมิวนิสต์ (พ.ศ. 2493-2494).
- หจข. มท. 0201.2.1.57/8 เรื่อง โจรจีน-นราธิวาส (พ.ศ.2496).
- หจข. มท. 0201.2.1.57/9 เรื่อง โจรจีน-ยะลา (พ.ศ.2496).
- หจข. มท. 0201.2.1.57/14 เรื่อง การป้องกันมิให้ผู้นิยมฝ่ายคอมมิวนิสต์เข้าอุปสมบทในพระพุทธศาสนา (พ.ศ. 2493).
- หจข. มท. 0201.2.1.57/25 เรื่อง การต่อต้านสงครามใต้ดินของคอมมิวนิสต์.
- หจข. มท. 0201.2.57/2 เรื่อง ตั้งกรรมการปราบปรามคอมมิวนิสต์ชายแดนภาคใต้ (พ.ศ. 2496-2497).
- หจข. มท. 0201.2.57/3 เรื่อง ให้สอบสวนมีผู้นำขงคอมมิวนิสต์ชักจูงราษฎรที่หน้าอำเภอสะเดา สงขลา (พ.ศ. 2493).
- หจข. มท. 0201.2.57/6 เรื่อง การป้องกันและปราบปรามคอมมิวนิสต์ (พ.ศ. 2495).
- หจข.ศธ.(2) 5.3/10 เรื่อง สงครามอินโดจีนฝรั่งเศส.
- หจข. ศธ. 9.2 เรื่อง กรมตำรา (ตำรา-แบบเรียน) เล่ม 3-เล่ม 9.
- หจข. ศธ. 9.2/108 เรื่อง ขุนวรวาทพิสูทธิ์ ส่งเรื่องประวัติศาสตร์คดีไทยและสยามประเทศ เล่ม 1 มาเพื่อตรวจ (28 กุมภาพันธ์ 2469) และขุนประสงค์จรรยา ขออนุญาตพิมพ์หนังสือภูมิศาสตร์ประเทศไทยอินโดจีนฝรั่งเศสใช้เป็นแบบเรียน (ตุลาคม 2468-15 พฤศจิกายน 2469).
- หจข. ศธ. 9.2/140 เรื่อง เนื่อง ชูโต ส่งต้นหนังสือ “ตำนานไทยสังเขป” มาขออนุญาตพิมพ์ขึ้นและใช้ในโรงเรียน (26 มิถุนายน-13 สิงหาคม 2470).
- หจข. ศธ. 9.2/186 เรื่อง ขุนสุนทรภายิต ส่งหนังสือเรื่องพระนเรศวรกับเรื่องอื่น ๆ มาขออนุญาตใช้ในโรงเรียน (10 กรกฎาคม-14 กันยายน 2471).
- หจข. ศธ. 9.2/253 เรื่อง แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1 (พ.ศ.2476).
- หจข. ศธ. 9.2/286 เรื่อง พระปวโรฬารวิทยา ขออนุญาตพิมพ์หนังสือประวัติศาสตร์ไทยเป็นครั้งที่ 2 (19 มิถุนายน 2476-9 เมษายน 2477).
- หจข. ศธ. (2) 15.3/10 เรื่อง การตั้งชื่อดินแดนที่ได้คืนจากฝรั่งเศส (9 ตุลาคม 2484).
- หจข. ศธ. 0701.26/2 เรื่อง ตั้งหน่วยศิลปากร.
- หจข. สบ. 4.2/11 เอกสารส่วนบุคคลพระยาอนุমানราชชน ชุต ความรู้.
- หจข. สบ. 6.4 เอกสารส่วนบุคคลมาลัย ชูพินิจ ประเภทงานเขียน-คอลัมน์.
- หจข. สบ. 6.4.1/4 เอกสารส่วนบุคคล มาลัย ชูพินิจ เรื่อง รวบรวมความบรรณาธิการ สยามสมัย. (ม.ป.ป.).

- หจช. สบ. 6.4.1/5 เรื่อง ระหว่างปก น้อย อินทนนท์. (ม.ป.ป.).
- หจช. สบ. 6.4.1/5 เอกสารส่วนบุคคล มาลัย ชูพินิจ เรื่อง ระหว่างประเทศ-รวมบทบาทบรรณาธิการ “สยามสมัย”.
- หจช. สบ. 6.4.3.2/2 เอกสารส่วนบุคคล มาลัย ชูพินิจ เรื่อง ป.ล. โดย ม. ชูพินิจ.
- หจช. สบ. 6.4.3.2/3 เอกสารส่วนบุคคล มาลัย ชูพินิจ เรื่อง ป.ล. โดย ม. ชูพินิจ.
- หจช. สบ. 19.3/8 เอกสารส่วนพระองค์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ เรื่อง คำบรรยายเรื่อง การใช้สงครามทางการเมืองเป็นเครื่องมือในการดำเนินการของชาติ (9 มีนาคม 2493).
- หจช. สบ. 19.3/12 เรื่อง เอกสารส่วนพระองค์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ เรื่อง การบรรยายเรื่อง การอยู่โดดเดี่ยวและการดำรงตนเป็นกลาง (19 พฤษภาคม 2503).
- หจช. (2) สร.0201.8.1/1 เรื่อง บทสนทนาระหว่างนายมั่นกับนายคง แสดงทางวิทยุกระจายเสียง ประจำเดือนตุลาคม 2484.
- หจช. (3) สร.0201.12/7 เรื่อง การใช้ข้อบัญญัติเจนีวาในกรณีศึกเกาหลี (25 สิงหาคม 2493 – 7 กุมภาพันธ์ 2494).
- หจช. (3) สร.0201.12/12 เรื่อง คำชี้แจงคำอาวุธและบริษัทต่าง ๆ ที่อเมริกาขายให้แก่ทหารไทยใน เกาหลี (3 ตุลาคม 2496 - 5 มีนาคม 2494).
- หจช. (2) สร.0201.18.1 เรื่อง บทสนทนาระหว่างนายมั่นกับนายคง แสดงทางวิทยุกระจายเสียง ประจำเดือนตุลาคม 2484 (14 กันยายน - 27 พฤศจิกายน 2484).
- หจช. (2) สร.0201.18.2/1 เรื่อง สำนักโฆษณาการคัดและตัดข่าวหนังสือพิมพ์ (6 มีนาคม 2476 - 3 พฤศจิกายน 2477).
- หจช. (2) สร.0201.45/2 เรื่อง หนังสือเอาท์ไลน์แบบเรียนกระทรวงศึกษาธิการ (15 สิงหาคม 2477).
- หจช. (2) สร.0201.45/9 เรื่อง งดอ่านรัฐนิยมบางฉบับทางวิทยุกระจายเสียง (11 กรกฎาคม 2484 - 29 สิงหาคม 2485).
- หจช. (2) สร.0201.89/1 เรื่อง ผู้มีชื่อต้องหาว่าเผยแพร่หรือนิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ (13 กุมภาพันธ์ 2475 – 30 มีนาคม 2494).
- หจช. (2) สร.0201.89/3 เรื่อง รายงานการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์และไปปลิวคอมมิวนิสต์ (3 ตุลาคม 2475 - 14 พฤศจิกายน 2496).
- หจช. (2) สร.0201.89/7 เรื่อง ข่าวหนังสือพิมพ์วิทยุและรายงานทูต กงสุลไทยเกี่ยวกับเรื่อง คอมมิวนิสต์ในประเทศไทย (7 กรกฎาคม 2491 - 19 มิถุนายน 2493).

- หจข. สร.0201.89/8 เรื่อง การรณรงค์ต่อต้านคอมมิวนิสต์ (19 พฤษภาคม 2493-27 ตุลาคม 2496).
- หจข. (2) สร.0201.89/10 เรื่อง การสนับสนุนสันติภาพของคอมมิวนิสต์ (23 พฤศจิกายน 2493 - 13 มีนาคม 2496).
- หจข. (2) สร.0201.89/13 เรื่อง สหภาพนักศึกษาและชุมนุมเยาวชนระหว่างประเทศของค่ายคอมมิวนิสต์ (5 มิถุนายน 2494 - 26 กันยายน 2495).
- หจข. สร. ร.7-ร. 8.1 เรื่อง ประกาศวัฒนธรรมแห่งชาติ (สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ) (27 เมษายน 2487 - 23 กรกฎาคม 2487).

หนังสือภาษาไทย

- กนกศักดิ์ แก้วเทพ, บรรณาธิการ. **ความคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดไทย: 60 ปี ปรีชา เปี่ยมพงสานต์.**
กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- กลุ่มศิลปวัฒนธรรมเพื่อชีวิต. **ตั้งเทียนผู้ส่องแท้แก่คน: ต้นธารตำนานเพื่อชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์.**
กรุงเทพฯ: กลุ่มศิลปวัฒนธรรมเพื่อชีวิต, 2541.
- กลุ่มศิลปวัฒนธรรมเพื่อชีวิต. **ตำนานชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์.** กรุงเทพฯ: กลุ่มศิลปวัฒนธรรมเพื่อชีวิต, 2540.
- กวี ศรีสยาม (นามปากกา). **สองบทกวีชิ้นล่าสุดของจิตร ภูมิศักดิ์.** กรุงเทพฯ: นกฮูก, 2540.
- ก.ศ.ร. **กุหลาบทำทนายบันทึกประวัติศาสตร์จารึกไว้ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19.** กรุงเทพฯ: สยามอารยะ, 2538.
- กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพ็ชร. **นโยบายต่างประเทศของรัฐบาลพิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487.** กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.
- กาญจณี ละอองศรี และชเนศ อารณีสุวรรณ, บรรณาธิการ. **ลิมโศตรเหง้าก็เผาแผ่นดิน.** กรุงเทพฯ: มติชน, 2544.
- กุหลาบ สายประดิษฐ์. **กำเนิดครอบครัวของมนุษยชาติและระเบียบสังคมของมนุษย์.** กรุงเทพฯ: กอไข่, 2524.
- กุหลาบ สายประดิษฐ์. **ข้าพเจ้าได้เห็นมา.** พระนคร: เกวียนทอง, 2500.
- กุหลาบ สายประดิษฐ์. **เน็ต เกลดี เขาถูกบังคับให้เป็นโจร.** กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2537.
- กุหลาบ สายประดิษฐ์. **เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475.** กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร, 2543.
- กุหลาบ สายประดิษฐ์. **ปรัชญาลัทธิมาร์กซิส.** เชียงใหม่: แนวร่วมนักศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, (ม.ป.ป.).

กุหลาบ สายประดิษฐ์. **ปรัชญาสังคมเปรียบเทียบ**. เชียงใหม่: แนวร่วมนักศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, (ม.ป.ป.).

กุหลาบ สายประดิษฐ์. **ระเบียบสังคมของมนุษย์**. กรุงเทพฯ: พี.พี., 2521.

กุหลาบ สายประดิษฐ์. **อดีตที่เป็นบทเรียน: ข้อเขียนการเมืองยุค 2500**. กรุงเทพฯ: แสงเทียน, 2522.

เกษียร เตชะพีระ. **จินตนากรรมชาติที่ไม่เป็นชุมชน: คนชั้นกลางลูกจีนกับชาตินิยมโดยรัฐของไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาและฝึกอบรมนักข่าว หนังสือพิมพ์ผู้จัดการ, 2537.

ขนิษฐา ณ บางช้าง, บรรณาธิการ. **ระหว่างชีวิตของมาลัย ชูพินิจ**. กรุงเทพฯ: ดำรงสิทธิ์, 2536.

คณะกรรมการจัดงาน “นายผีคืนถิ่นแผ่นดินแม่”. **ชีวิตและผลงาน: ตำนาน ‘นายผี’ อัครนี พลจันทร์ (2461-2530)**. กรุงเทพฯ: บริษัท 21 เซ็นจูรี, 2541.

คณะกรรมการจัดงานรำลึก เปลื้อง วรรณศรี. **เปลื้อง วรรณศรี กวี-นักคิดนักเขียน-นักสู้**. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2540.

คณะกรรมการสโมสรนักศึกษาคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และอื่นๆ. **ขบวนการชาตินิยมในเอเชีย**. เชียงใหม่: วิบูลย์การพิมพ์, 2517.

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **สุมนชาตินิพนธ์**. (ม.ป.ท.), 2507. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ม.ร.ว. สุมนชาติ สวัสดิ์กุล ต.ม. จ.ช. ภ.ป.ร. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส, 31 พฤษภาคม 2507).

คำกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในพิธีพระราชทานธงไชยเฉลิมพลและสวนสนาม ในวันกองทัพบก ๒๕ มกราคม ๒๔๘๖. **วันกองทัพบก** (ม.ป.ท., ม.ป.ป.).

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. **โครงการกระดูกในตู้**. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2540.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. **ปาฐกถาของคึกฤทธิ์**. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้าการพิมพ์, 2515.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. **ไฟแดง**. กรุงเทพฯ: ธนาคารกรุงเทพ ฯ พาณิชยการจำกัด, 2534.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. **ฝรั่งศักดิ์นา**. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2543.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. **สี่แผ่นดิน**. กรุงเทพฯ: ธนาคารกรุงเทพ ฯ พาณิชยการจำกัด, 2534.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. **อเมริกาในเอเชียอาคเนย์**. พระนคร: อักษรบริการ, 2511.

แคน สาลิกา, เรียบเรียง. **วาระสุดท้ายแห่งชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์**. กรุงเทพฯ: สาลิกา, 2538.

โครงการ “ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย”. **รวมข้อเขียนของปรีดี พนมยงค์: ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.

โครงการเลือกสรรหนังสือ, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. **สยามหรือไทย จากการอภิปรายของสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2544.

- จิรัศ รัตนาวรรณ, รวบรวม. **ชีวิตและการต่อสู้ของกุหลาบ สายประดิษฐ์**. กรุงเทพฯ: กลุ่มเผยแพร่
 สัจธรรม, 2517.
- จันทร์หา บวรณฤกษ์ และปิยนาด บุณนาค. **การศึกษาผลกระทบทางการเมืองจากความสัมพันธ์ไทย –
 สหรัฐอเมริกา (พ.ศ.2463-2506)**. รายงานผลการวิจัยทุนวิจัยคาทอลิกเสกสมโภช.
 กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- จิตร ภูมิศักดิ์, รวบรวม. **กรณี “โยนบก” ๒๓ ตุลา**. กรุงเทพฯ: นกฮูก, 2539.
- จิตร ภูมิศักดิ์. **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ
 (ฉบับสมบูรณ์) เพิ่มเติม ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม**. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2535.
- จิตร ภูมิศักดิ์. **ตำนานแห่งนครวัด**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2545.
- จิตร ภูมิศักดิ์. **ประวัติศาสตร์สนทนากับตำนานแห่งนครวัด**. กรุงเทพฯ : ไม้งาม, 2525.
- จิตร ภูมิศักดิ์. **ฟ้าใหม่**. ใน **ความใฝ่ฝันแสนงาม**. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2524.
- จิตร ภูมิศักดิ์. **ภาษาละหู่หรือมูเซอร์**. กรุงเทพฯ: คนหนุ่ม, 2526.
- จิตร ภูมิศักดิ์. **รวมบทความทางภาษาและนิรุกติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2529.
- จิตร ภูมิศักดิ์. **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา**. กรุงเทพฯ: ไม้งาม, 2526.
- จิตร ภูมิศักดิ์. **อันเนื่องมาจากความเป็นมา: ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม**. กรุงเทพฯ: ไม้งาม, 2524.
- จิตร ภูมิศักดิ์. **โครงการแข่งน้ำ และ “ข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา”**. กรุงเทพฯ:
 ดวงกลม, 2524.
- จินดา ศิริमानนท์. **อนุสรณ์นายสุภา ศิริमानนท์ 25 มิถุนายน 2529**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์,
 2529.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง
 พ.ศ. ๒๕๒๕**. กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์, 2527.
- ชลธิรา สัตยาวัฒนา, บรรณาธิการ. **กึ่งศตวรรษขบวนการสันติภาพ “ความจริง” เกี่ยวกับ
 “กบฏสันติภาพ”: สำนักทางประวัติศาสตร์ของคอนสามรุ่น**. กรุงเทพฯ: เมฆขาว, 2545.
- ช่วย พูลเพิ่ม, บรรณาธิการ. **ชีวิตและงานนักประพันธ์**. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **ศักดิ์กับพัฒนาการของสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: นำอักษรการพิมพ์, 2519.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **ชีวิตและงานของเทียนวรรณและ ก.ศ.ร. กุหลาบ**. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **สรณิพนธ์ของเทียนวรรณ**. พระนคร: โพธิ์สามต้น, 2517.
- ชาญ นาคพงศ์, เรียบเรียง. **ประวัติศาสตร์ไทย (ภาคสยามและภาคต่างประเทศ)**. พระนคร:
 โรงเรียนกุลบุตรวิทยาลัย, 2490.

ชาญ นาคพงศ์. **ประวัติศาสตร์ไทยมัธยมตอนปลาย ภาคสยามและภาคต่างประเทศ.**

พระนคร: โรงพิมพ์ศึกษานุกูล, 2481.

ชาญพิทยกิจ, หลวง. **ประวัติศาสตร์สยามสังเขป เล่ม 1.** พระนคร: บุญยะพานิชย์, 2480.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **ประวัติการเมืองไทย 2475-2500.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2538.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **ปรากฏการณ์และจิตสำนึกใหม่ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยข้อสังเกตเบื้องต้น.** (ม.ป.ท., ม.ป.ป.). (เอกสารอัดสำเนา)

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคนอื่น, บรรณาธิการ. **บันทึกการสัมมนา จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และข้าราชการดี เพชรเลิศอนันต์, บรรณาธิการ. **ปรีดี พนมยงค์ และ 4 รัฐมนตรีอีสาน+1.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ร่วมกับหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์, 2545.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี, บรรณาธิการ. **ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519.

ชูด มหาจันทร์ และคณะ, เรียบเรียง. **ตำราคู่มือประวัติศาสตร์บูรพประเทศ ตอนประเทศสยาม ภาค 1.** พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชมม, 2472.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. **วาทกรรมการพัฒนา อำนาจ ความรู้ ความจริง และความเป็นอื่น.** กรุงเทพฯ: วิทยา, 2545.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **นิทานโบราณคดี.** (ม.ป.ท.), 2523.

(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางศรี ราชบุรณ (สารี ปุณศรี), พุทธศักราช 2523).

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ.** พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ให้พระยาอนุমান ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงมีโต้ตอบกับพระยาอนุমানราชชน.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป ด้วยความร่วมมือจากมูลนิธิจิม ทอมป์สัน, 2521. (จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในวันครบรอบ ๑๐ ปีของห้องสมุดอนุমানราชชน, ๑๔ ธันวาคม ๒๕๒๑).

ดำริห์ เรื่องสุพรรณ. **ขบวนการแรงงานไทยในการต่อต้านกองทัพญี่ปุ่นในสงครามโลกครั้งที่ 2.**

กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, 2544.

เดชา รัตตโยธิน. **วิวัฒนาการของสังคม วัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์.** กรุงเทพฯ: พันชกิจ, 2546.

- แต่ทง ศรีธรรมาภรณ์. (ม.ป.ท.), 2516. (พิมพ์เป็นบรรณาการในการบำเพ็ญกุศลในวาระครบรอบ 100 วันแห่งมรณกรรม ณ อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา, 29 พฤษภาคม 2516).
- ตรีศิลป์ บุญจรรยา. **นวนิยายกับสังคมไทย (พ.ศ.๒๔๗๕-๒๕๐๐)**. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- แถมสุข นุ่มนนท์. **เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์เดือนตุลา, 2544.
- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. **การเมืองไทยในระบบฟอซุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ**. แปลโดย พรรณี นัทรพลรักษ์ และประกายทองสุข ลีริสุข, ม.ร.ว. กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์, 2526.
- ทวีป วรดิลก. **จิตร ภูมิศักดิ์ที่ข้าพเจ้ารู้จัก**. ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.
- ทวีปวร (นามปากกา). **รวมกวีนิพนธ์ จงเป็นอาทิตย์เมื่ออุทัย**. กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร, 2539.
- ทองใบ ทองเป่า. **คอมมิวนิสต์ลาดยาว**. กรุงเทพฯ: คนหนุ่ม, 2517.
- ทีปกร (นามปากกา). **บทวิเคราะห์วรรณกรรมยุคศักดินา**. กรุงเทพฯ: แสงตะวัน, 2519.
- ทีปกร (นามปากกา). **ศิลปะเพื่อชีวิต เพื่อประชาชน**. กรุงเทพฯ: ตุลาคม, 2531.
- เทียนวรรณ. **รวมงานเขียนของเทียนวรรณ**. ชงชัย ลิขิตพรสวรรค์, รวบรวม. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2544.
- ชงชัย วินิจจะกุล. **วิธีการศึกษาแบบวงศ์วิทยา (Genealogy)**. รายงานโครงการวิจัยเสริมหลักสูตร กรุงเทพฯ: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.
- ชเนศ วงศ์ยานนาวา. **การวิเคราะห์ข้อขัดแย้ง (subject) ทฤษฎีที่ไร้ทฤษฎีว่าด้วยอำนาจของมิเชล ฟูโก้**. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.
- ชำระศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. **2475 และ 1 ปี หลังการปฏิวัติ**. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. **การปฏิวัติสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2540.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. **ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2540.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. **พลังของกระแสชาตินิยมกับการเมืองไทยในทศวรรษ 2470-2480**. (โครงการสัมมนาทางวิชาการ “ไทย-สยาม: นามนั้นสำคัญไฉน” จัดโดยภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 8 พฤศจิกายน 2542).
- นภาพร อติวานิชยพงศ์, บรรณาธิการ. **อารมณ์ พงศ์พจน์: ปัญญาชนของขบวนการกรรมกรไทย**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิอารมณ์ พงศ์พจน์ และมูลนิธิฟรีดริค เอแบร์ท, 2542.

- นันทนา กปิตกาญจน์. แนวคิดทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์: ผลที่มีต่อการพัฒนา
ประเทศ. รายงานผลการวิจัย คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (ม.ป.ป.).
นายฉันทนา (นามปากกา). X.O. GROUP: เรื่องราวภายในขบวนการเสรีไทย. กรุงเทพฯ:
กระท่อม ป.ล., 2545.
- นายฉันทนา (นามปากกา). บันทึกจอมพล. กรุงเทพฯ: กระท่อม ป.ล., 2544.
- นายสีดอแก้ว (นามปากกา). บันทึกลับเสรีไทยภูพาน. สกลนคร: สถาบันราชภัฏสกลนคร, 2543.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา. กรุงเทพฯ:
มติชน, 2543.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
รัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2527.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทย. ใน **ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์:
ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐและรูปการจิตสำนึก**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.
- นิยม สุขแพ่ง. ทหารเรือบกฏ “แมนฮัตตัน”. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 2529.
- บรรจง บรรเจิดศิลป์ (นามปากกา). ชีวิตกับความไม่ฝัน. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2521.
- บรรจง บรรเจิดศิลป์ (นามปากกา). ศิลปะวรรณคดีกับชีวิต. กรุงเทพฯ: กลุ่มผู้หญิงธรรมศาสตร์,
2517.
- บรรหารบริรักษ์ (ฝั่ง ชูโต), พระยา. แบบเรียนประวัติศาสตร์ ตำนานไทยสังเขป. พระนคร:
โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2464.
- บริหารเทพธานี, พระ. ประวัติศาสตร์ชาติไทย ความเป็นมาของชาติไทยตั้งแต่ตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์.
กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2518.
- บาร์บารา (นามปากกา). ข้อคิดจากไร่แผ่นดินเรา. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2499.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. ชาวเขาในไทย. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.
- บุญรัตน์ อภิชาติไตรสรณ์, แปล. **The Dragon's Pearl**. หรือ **มุกมังกร**. กรุงเทพฯ: พับลิชชิ่งกรุ๊ป,
2539.
- แบสตัน, จอห์น และเบนด้า, เฮนรี เจ. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่ ลัทธิชาตินิยม
ลัทธิอาณานิคม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม. แปลโดย ชื่นจิตต์ อ่ำไพพรรณ
และภรณ์ กาญจนันท์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521.
- ป. วัชรารักษ์ (นามปากกา). **ชมรมนักเขียน**. พระนคร: รวมสาส์น, 2509.
- ป. อินทรปาลิต (นามปากกา). **เสือใบ**. กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2524.

- ป. อินทรปาลิต (นามปากกา). **เสือดำ**. กรุงเทพฯ: ผดุงศึกษา, 2524.
- ประกาศ วัชรภรณ์. **นักเขียน นักหนังสือพิมพ์**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2527.
- ประกาศ วัชรภรณ์. **สุภาพบุรุษนักประพันธ์**. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531.
- ประชาภิจักรจักร์ (เข้ม บุนนาค), พระยา. **พงศาวดารโยนก**. พระนคร : ชูสิน, 2498.
- ประทีป สายเสน. **กบฏวังหลวงกับสถานะของปรีดี พนมยงค์**. กรุงเทพฯ: อักษรสาส์น, 2532.
- ประมวลวิชาพล, พระยา. **หัวข้อประวัติศาสตร์ประโยชน์มัธยมบริบูรณ์**. พระนคร: โรงพิมพ์ห้างสมุทร, 2474.
- ประอรรัตน์ บูรณมาตร. **หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ร่วมกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.
- ปรีดี พนมยงค์. **ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย: รวมข้อเขียนของปรีดี พนมยงค์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.
- ปวโรฬารวิทยา, พระ และคณะ, รวบรวม. **ประวัติศาสตร์สยามภาคพุทธศาสนากรุงสุโขทัย, กรุงศรีอยุธยา กับภาคกรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ**. พระนคร: กระทรวงธรรมการ, 2478.
- ปวโรฬารวิทยา, พระ และคณะ, เรียบเรียง. **ประวัติศาสตร์สยามหลักสูตรมัธยมตอนปลาย**. (ม.ป.ท.), 2480.
- เปลื้อง วรรณศรี. **ปฏิวัติสังคม: รวมปาฐกถา และบทกวีเพื่อประชาชน**. กรุงเทพฯ: พรรคสังคมนิยม มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2539.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2525.
- พจนารถ เกสจินดา. **บันทึกภาพชีวิต ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช อัจฉริยะและปุชนิยมบุคคล เนื่องในวาระโอกาสฉลองอายุ 60**. กรุงเทพฯ: กิจสยามการพิมพ์, 2526.
- พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม. **บทบาททางการเมืองของหนังสือพิมพ์ไทยตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึงสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2**. กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2520.
- พรรณี บัวเล็ก. **บทเรียนจากความรู้รุ่งโรจน์สู่โศกนาฏกรรม**. กรุงเทพฯ: พันธมิตร, 2545.
- พัฒน์ นิลวัฒน์นนท์. **พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495 พร้อมด้วยบันทึกความสำคัญกับมีแถลงการณ์สำนักนายกรัฐมนตรีและคำสั่งกรมตำรวจ**. พระนคร: โรงพิมพ์ดำรงราชการพิมพ์, 2499.
- พิสิฐ วงศ์วัฒน์, แปล. **การเมืองและเฮโรอินบนถนนสู่อำนาจสายเดียวกัน**. กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ, 2537.

- ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. Charnvit Kasetsiri. From Siam to Thailand: What is in a Name. ใน โครงการสัมมนาทางวิชาการ “ไทย-สยาม: นามนั้นสำคัญไฉน” จัดโดยภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 8 พฤศจิกายน 2542.
- ภิรมย์ ภูมิศักดิ์. คิดถึงแม่...คิดถึงน้อง “จิตร ภูมิศักดิ์”. กรุงเทพฯ: มัลติมีเดีย กรุ๊ป จำกัด (มหาชน), 2545.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ตำนานเสือป่า (คือตำนานของชาติไทย). (ม.ป.ท.), 2522. (คณะอนุกรรมการรวบรวมและค้นคว้าเกี่ยวกับพระราชนิพนธ์จัดพิมพ์, 1 มกราคม 2522).
- มรกต เจวจินดา. ภาพลักษณ์ของปรีดี พนมยงค์ ปีศาจทางการเมือง. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543.
- มูลนิธิขุนวิจิตรมาตรา. ๑๐๐ ปี ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์). กรุงเทพฯ: วัชรินทร์การพิมพ์, 2540.
- เมื่อนงศ์ (นามปากกา). แผ่นดินของเรา. กรุงเทพฯ: กระทั่งม ป.ล., 2539.
- เมื่อนงศ์ (นามปากกา). แผ่นดินของเรา. พระนคร: ไทยพานิช, 2494.
- รุ่งวิทย์ สุวรรณอภิชน. ศรีบูรพา ศรีแห่งวรรณกรรมไทย. กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2532.
- เรย์โนลด์ส, เคิร์ก. เจ. ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน. แปลโดย อัญชลี สุสายันท์. กรุงเทพฯ: อักษรสาส์น, 2534.
- เริงไชย พุทธาโร. นักเขียนไทย 2. กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2542.
- เรียมเอง (นามปากกา). ทุ่งมหาราช. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2543.
- เรียมเอง (นามปากกา). เมืองนิมิตร. กรุงเทพฯ: ชธรรมสารจำกัด, 2544.
- “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” ๕ มิถุนายน ๒๕๓๕
ปิติปราโมทย์ กาญจนานิกเชกสมโภช เนื่องในมหามงคลวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.).
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. อนุศาสน์ประทานแก่กองเสือป่า. (พิมพ์ขึ้นโดยพระบรมราชโองการเพื่อจำแนกแก่สมาชิกกองเสือป่า, 6 พฤษภาคม ร.ศ. 130).
- วสันต์ ธีรานุรักษ์, รวบรวม. พระราชบัญญัติป้องกันกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495 ฉบับแก้ไขตามคำสั่งของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ฉบับ 25 พร้อมด้วยพระราชบัญญัติและประกาศคณะปฏิวัติแก้ไขเพิ่มเติมประกาศกระทรวงมหาดไทยออกตามความในพระราชบัญญัตินี้. กรุงเทพฯ: ธีรานุสรณ์, (ม.ป.ป.).

- วิจิตรมาตรา, ขุน. **หลักไทย**. พระนคร: สาส์นสวรรค์, 2510.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **คำบรรยายประวัติศาสตร์ไทยตอนเสียดินแดนแก่ฝรั่งเศส**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
แม้นศรี, 2483. (จังหวัดสมุทรสาครพิมพ์แจกในงานฉลองรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2483).
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **คำบรรยายประวัติศาสตร์สยามตามพงศาวดาร**. (เอกสารอัดสำเนา)
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย: ทำสำหรับใช้ในราชการของกรมประมวลข่าวกลาง**.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตำรวจ, 2499.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **งานค้นคว้าเรื่องชาติไทย**. กรุงเทพฯ: กรมประมวลข่าวกลาง, 2504.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **ปฏิพจน์พลตรีหลวงวิจิตรวาทการความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติระหว่างไทยกับ
เขมร.**, 21 พฤศจิกายน 2483. (เอกสารอัดสำเนา)
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์จำกัด, 2544.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **ปาฐกถาเรื่อง “โชคชะตาของชาติ.”** แสดงในที่ประชุมนายทหาร,
23 กันยายน 2493. (เอกสารอัดสำเนา)
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **ปาฐกถาเรื่อง “วัฒนธรรมสุโขทัย.”** แสดงที่กรมโฆษณาการ,
6 มีนาคม 2482. (เอกสารอัดสำเนา)
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **วิจิตรอนุสรณ์**. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2505.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **วิจิตรวาทการอนุสรณ์**. เล่ม 2. พระนคร: รัชดารมภ์การพิมพ์และ
หล่อการพิมพ์, 2505.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **สยามกับสุวรรณภูมิ**. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยใหญ่, 2476.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **สุโขทัย-พ่อขุนรามคำแหงมหาราช**. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.). (เอกสารอัดสำเนา)
- วิจิตรวงศ์ ณ ป้อมเพชร์. **นักเขียน ศิลปิน และสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2542.
- วิทยากร เชียงกุล. **การเมืองภาคประชาชน มองจากชีวิตและงานของ “ศรีบูรพา”**. กรุงเทพฯ:
มีงมิตร, 2544.
- วิทยากร เชียงกุล. **ปัญญาชนไทยกับการเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยชุมชนเพื่อการพัฒนา
และผลึก, 2529.
- วิทยากร เชียงกุล. **วิเคราะห์สี่ปัญญาชนสยาม**. กรุงเทพฯ: 222, 2538.
- วิทยากร เชียงกุล. **ศึกษาบทบาทและความคิดของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช**. กรุงเทพฯ: ตกผลึก,
2532.
- วิวัฒน์ คติธรรมนิธย์. **กบฏสันติภาพ**. กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2539.
- ศรีบูรพา (นามปากกา). **เขาถูกบังคับให้เป็นโจร**. กรุงเทพฯ: ไฟฟ้า, 2521.
- ศรีบูรพา (นามปากกา). **จนกว่าเราจะพบกันอีก**. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2536.

- ศรีบูรพา (นามปากกา). **ลูกผู้ชาย**. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2529.
- ศรีบูรพา (นามปากกา). **แลไปข้างหน้า ภาคปฐมวัยและมัธยมวัย**. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531.
- ศรีบูรพา. **สงครามชีวิต**. พระนคร: ผดุงศึกษา, 2508.
- ศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์. **พรุ่งนี้ต้องมีอรุณรุ่ง**. พระนคร: คลังวิทยา, 2502.
- ศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์. **แผ่นดินนี้ของใคร**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2518.
- ศิลปากร, กรม. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. **ประวัตินักเขียนไทย เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2527.
- ส. ศิวรักษ์. **ทหารกับการเมืองไทย**. กรุงเทพฯ: ยูวิทยา, 2530.
- ส. ศิวรักษ์. **เหลียวหลังแลหน้าปัญญาชนไทย**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2544.
- สงบ สุริยเอนทร์. **เทียนวรรณ**. พระนคร: สุริยินทร์, 2520.
- สด กุระโรหิต. **ข้อคิดจากไร่แผ่นดินเรา**. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2499.
- สด กุระโรหิต. **ระย้า**. เล่ม 2. พระนคร: ผ่านฟ้าพิทยา, 2513.
- สถาบันพัฒนาการเมือง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสกลนคร. **จากยอดโดมถึงภูพาน: บันทึกประวัติศาสตร์ ฉบับสามัญชนบนเส้นทางประชาธิปไตย**. (ม.ป.ท.), 2543. (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาส 100 ปี ปรีดี พนมยงค์ 91 ปี เติง ศิริจันทร์ สืบสานอุดมการณ์ประชาธิปไตย).
- สมเกียรติ วันทะนะ. **สังคมศาสตร์วิภาษวิธี**. กรุงเทพฯ: วลี, 2524.
- สมชาย ปรีชาเจริญ (นามปากกา). **ชีวิตและศิลปะ**. กรุงเทพฯ: แมงสาบ, 2523.
- สมบัติ จันทร์วงศ์. **ภาษาทางการเมือง**. กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์, 2533.
- สมบัติ จำปาเงิน, รวบรวม. **นิพนธ์สาร 'ศรีบูรพา'**. เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, (ม.ป.ป.).
- สมบัติ กุ์กาญจน์. **ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช**. กรุงเทพฯ: ศรีสารา, 2541.
- สมบูรณ์ วรพงศ์. **บนเส้นทางนักเขียน**. กรุงเทพฯ: อินฟอร์มีเดีย บুকส์, 2546.
- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. **ประวัติศาสตร์เพิ่งสร้าง**. กรุงเทพฯ: ๖ ตุลารำลึก, 2544.
- สมักร บุราวาศ. **ปัญหา: จุดกำเนิดและกระบวนการพัฒนาทางปัญญาของมนุษยชาติ**. กรุงเทพฯ: สยาม, 2537.
- สมักร บุราวาศ. **วิทยาศาสตร์ใหม่และพระศรีอารย์**. พระนคร: คลังวิทยา, 2497.
- สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ. **ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองภายในระหว่าง พ.ศ. 2481-2492**. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

สฤณี ธารรัตน์, จอมพล. สุนทรพจน์ในวันครบรอบปีที่ ๕ แห่งการลงนามในสนธิสัญญาป้องกัน
ร่วมแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, ๘ กันยายน ๒๕๐๒. ใน **ประมวลสุนทรพจน์ของ
จอมพลสฤณี ธารรัตน์ นายกรัฐมนตรี**. (ม.ป.ท.), 2503. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบ
รอบปีแห่งการตั้งคณะรัฐมนตรี, 17 กุมภาพันธ์ 2503).

สฤณี ธารรัตน์, จอมพล. คำกราบบังคมทูล ในการสวนสนามเนื่องในพระราชพิธีเฉลิม
พระชนมพรรษา 3 ธันวาคม 2505. ใน **กองทัพบก.** (ม.ป.ท., 2505). (ที่ระลึกงานพระราชทาน
เพลิงศพ ฯพลฯ จอมพลสฤณี ธารรัตน์).

สฤณี ธารรัตน์, จอมพล. คำปราศรัยของนายกรัฐมนตรี. ใน **ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤณี
ธารรัตน์ นายกรัฐมนตรี ในปี ๒๕๐๕**. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.).

สังคีต พิริยะรังสรรค์. **ทูนนิยมขุนนางไทย (พ.ศ. 2475-2503)**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์จำกัด, 2525.

สันติสุข โสภณศิริ, บรรณาธิการ. **บันทึกปฏิบัติงานใต้ดินของอดีตเสรีไทย**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการ
ดำเนินงานฉลอง 100 ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ภาคเอกชน, 2533.

สายชล สัตยานุรักษ์. **ความเปลี่ยนแปลงในการสร้างชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ**.
กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

สายชล สัตยานุรักษ์. **สมเด็จพระยาตำราฐานภาพการสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชน"
ของชาวสยาม**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

สายพิน แก้วงามประเสริฐ. **การเมืองไทยในอนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.

สิริ เปรมจิตต์. **การต่อต้านคอมมิวนิสต์จักรวรรดินิยมแผนใหม่**. กรุงเทพฯ: บุญส่งการพิมพ์, 2506.

สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, บรรณาธิการ. **พระยาสุริยวัตร (เกิด บุนนาค) นักเศรษฐศาสตร์คนแรก
ของไทย**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2523.

สุกิจ นิมมานเหมินท์. **บุพพการีบุรุษ รวมเรื่องเขียนของนายสุกิจ นิมมานเหมินท์**. (ม.ป.ท.), 2511.

(พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายหิย์ นิมมานเหมินท์ นางจันทร์ทิพย์
นิมมานเหมินท์ ณ ฌาปนกิจสถานบ้านเด่น จังหวัดเชียงใหม่, ๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๑).

สุกรี เจริญสุข. **เพลงชาติ**. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2532.

สุชาติ สวัสดิ์ศรี, บรรณาธิการ. **ขบวนการคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: พิงแคง,
2517.

สุชิน ตันติกุล. **รัฐประหาร พ.ศ. 2490**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515.

- สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ. นักคิดสังคมนิยมกลุ่มอักษรศาสตร์ (พ.ศ. ๒๔๕๒-๒๔๕๕). ในการสัมมนาทางวิชาการ **วีนัยกคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ: อดีตปัจจุบัน** อนาคต ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธ์ทิพย์ ชั้น 4 อาคารประชาธิปไตย-ราไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 10 - 11 มีนาคม 2543.
- สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ. **แผนชิงชาติไทย**. กรุงเทพฯ: สมาพันธ์จำกัด, 2534.
- สุทธา สุขนิยม. **มลายู ชูพินิจ และผลงานประพันธ์เชิงสร้างสรรค์**. กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2532.
- สุภา ศิริमानนท์. **แคปิตลิสต์**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2518.
- สุภา ศิริमानนท์. **ตั้งสายใยในผองชน**. กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, 2529.
- เสฐียร โกเศศ (นามปากกา). **การศึกษาเรื่องประเพณีไทย**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2505.
- เสฐียร โกเศศ (นามปากกา). **ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์**. นครหลวง: บรรณาการ, 2515.
- เสถียร จันทิมาธร, บรรณาการ. **๘๔ เสนีย์ เสาวพงศ์ ไฟยังเย็นในหัวใจ**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.
- เสถียร จันทิมาธร. **สายธารวรรณกรรมเพื่อชีวิตของไทย**. กรุงเทพฯ: เจ้าพระยา, 2525.
- เสถียร จันทิมาธร และพรรคชัย บุนปาน, บรรณาการ. **กองทัพพบกับประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2526.
- เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. **รวมข้อเขียนทางการเมือง**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2511.
- เสนีย์ เสาวพงศ์. **ชัยชนะของคนแพ้**. เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2520.
- เสนีย์ เสาวพงศ์. **ปีศาจ**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คจำกัด, 2543.
- อนุมานราชชน, พระยา. **๑๐๐ ปี พระยาอนุมานราชชน: หมวดประวัติศาสตร์-โบราณคดี เล่มที่ ๔ เรื่องของชาติไทย**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร องค์การค้ำของครุสภา และมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, 2531. (จัดพิมพ์ในวาระครบ ๑๐๐ ปี ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชชน, 14 ธันวาคม 2531).
- อนุมานราชชน, พระยา. **อัตชีวประวัติพระยาอนุมานราชชน และสัมภาษณ์เสฐียรโกเศศ**. (ม.ป.ท.), 2532. (คณะอนุกรรมการจัดพิมพ์เอกสารเนื่องในวาระครบ ๑๐๐ ปี พระยาอนุมานราชชน).
- อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายเฉลิม วุฒิมโนมิต (ต.ม.). (ม.ป.ท.), 2526.
ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม, 19 มีนาคม 2526.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. **สำนักการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ.๒๔๗๕**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- อรัญญ์ พรหมชมพู (นามปากกา). **เส้นทางสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: อักษร, 2522.
- อัมพร เอี่ยมสุรีย์. **รักชาติยิ่งชีพ: ชีวประวัติเหี้ยมกวางเอี่ยม**. แปลโดย เสาวคนธ์ รัตนวิจิตรศิลป์. กรุงเทพฯ: มีเดียเพรส, 2537.

อัศนี พลจันทร. **รวมบทกวีวรรณกรรมศึกษา: อัศนี พลจันทร.** กรุงเทพฯ: สามัญชน, 2541.
 อัศวพาหุ (นามปากกา). **ความเป็นชาติโดยแท้จริง.** กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2520.
 อัศวพาหุ (นามปากกา). **พวงยิวแห่งบูรพาทิศและเมืองไทยจึ่งตื่นเถิด.** กรุงเทพฯ: มุลินธิพระบรม
 ราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2528.
 ๘๔ เสนีย์ เสาวพงศ์ **ไฟยังเย็นในหัวใจ.** กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

บทความภาษาไทย

กรณีโยนบก ทวีป วรดิถก. จิตร ภูมิศักดิ์ ที่ผมรู้จัก. **มติชนสุดสัปดาห์** 22, 1126
 (18-24 เมษายน 2545).

กุหลาบ สายประดิษฐ์. นโยบายต่างประเทศของอเมริกา. **พิมพ์ไทย** (22 กุมภาพันธ์ 2493).
 เกษียร เตชะพีระ. กำเนิดคำว่า “ปัญญาชน.” **ศิลปวัฒนธรรม** 14, 7 (พฤษภาคม 2536).
 เกษียร เตชะพีระ. ไทยจาก 14-6 ตุลาคม: สองชาตินิยมชนกัน. **มติชนสุดสัปดาห์** 23, 1158
 (28 ตุลาคม- 3 พฤศจิกายน 2545).

ไกรศรี นิมมานเหมินท์. คนขวน=คนเมือง. **คนเมือง** (มกราคม 2497).

ไขปัญหา. **ปิตุภูมิ** 2, 53 (5 เมษายน 2500).

คนเก่า (นามปากกา). กบฏเงี้ยว. **คนเมือง** (18 กันยายน 2496).

กึกกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. ปัญหาประจำวัน. **สยามรัฐ** (24 มกราคม 2496).

ใครเป็นผู้คุกคามเอกราชของชาติไทย?. **ปิตุภูมิ** 1, 22 (10 กันยายน 2499).

จรร่วมมือกับประชาชนไทยผู้รักชาติ. **ปิตุภูมิ** 2, 66 (15 กรกฎาคม 2500).

จิตร ภูมิศักดิ์. บันทึกประจำวันในวัยเยาว์ของจิตร. **โลกหนังสือ** 2, 8 (2522).

ชนิด สายประดิษฐ์. บันทึกชีวิตและงานของกุหลาบ สายประดิษฐ์. **โลกหนังสือ** 2, 2
 (พฤศจิกายน 2521).

ช่วยกันจัดความคิดและการกระทำที่ไปอเมริกา! **ปิตุภูมิ** 1, 14 ปักษ์หลัง
 (25 มิถุนายน 2499).

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. เทววิทยาแห่งวาทกรรม. **สมุดสังคมศาสตร์** 12, 3-4
 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2533).

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. สกulptประวัติศาสตร์: แสงสว่างในความมืด. **ศิลปวัฒนธรรม** 6,1
 (พฤศจิกายน 2527).

ดาวเหนือ (นามปากกา). การอยู่อย่างคนเมือง. **คนเมือง** (5 กันยายน 2496).

ดาวเหนือ (นามปากกา). การกินอย่างคนเมือง. **คนเมือง** (21 ตุลาคม 2496).

- ดาวเหนือ (นามปากกา). การแต่งกายแบบคนเมือง. **คนเมือง** (28 ตุลาคม 2496).
- ทวีปวร (นามปากกา). ประวัติศาสตร์อยู่ที่ไหน?. **อักษรสาส์น** (12 มีนาคม 2493).
- เทพสิงห์ ณ เมืองขวม (นามปากกา). ไทยขวม. **คนเมือง** (26 มีนาคม 2496).
- เทพสิงห์ ณ เมืองขวม (นามปากกา). บุกแดนปะหรง. **คนเมือง** (21 ตุลาคม 2496).
- ธ. เพียรวิทยา (นามปากกา). ประวัติและบทเรียนบางประการของพรรคเรา. **ฟ้าเดียวกัน** 2, 2 (มกราคม-เมษายน 2546).
- ธนาลัย (นามปากกา). ชาตินิยมในลาวและเขมร. **สยามสมัย** 6, 313 (11 พฤษภาคม 2497)
- ธีระ นุชเปี่ยม. ความรู้ อุดมการณ์ ในวาทกรรมประวัติศาสตร์ไทย. **ร่วมพลัง** 15, 2 (ตุลาคม 2539 - มกราคม 2540).
- นายสาธ (นามปากกา). ชาวอีสานแข็งข้ออย่างไร. สายเลือดเขียวในกายหมายทุกข์ทน. **ปิตุภูมิ** 12, 71 (19 สิงหาคม 2500).
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางข้างหน้า. **รวมบทความประวัติศาสตร์** 1 (กรกฎาคม 2523).
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 200 ปีของการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยและทางข้างหน้า. **ศิลปวัฒนธรรม** 7,4 (กุมภาพันธ์ 2529).
- นโยบายที่เป็นกลาง. **ปิตุภูมิ** 1, 6 (25 กุมภาพันธ์ 2499).
- บทนำ. **ปิตุภูมิ** 1, 24 (2499).
- บทบรรณาธิการ. **เศรษฐสาร** 3, 55 (1 กันยายน 2498).
- บทบรรณาธิการ. **เศรษฐสาร** 4, 70 (16 มิถุนายน 2499).
- บทวิจารณ์. **ปิตุภูมิ** 1, 23 (17 กันยายน 2499).
- บทสัมภาษณ์. **เศรษฐสาร** 4, 63 (1 มกราคม 2499).
- บุญเลิศ อุทยานวลี. หนังสือเมือง. **คนเมือง** (12 กุมภาพันธ์ 2496).
- ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง การปรับปรุงตัวอักษรไทย. **ราชกิจจานุเบกษา** 59 (1 มิถุนายน 2485).
- ประพันธ์ ธรรมदार. การค้ำน้ำมันในประเทศไทย. **เศรษฐสาร** 4, 76 (16 กันยายน 2499).
- เปลื้อง วรรณศรี. ช่วยอีสานกันเถิด. **ปิตุภูมิ** 2, 72 (26 สิงหาคม 2500).
- พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พุทธศักราช 2495. **ราชกิจจานุเบกษา** (แผนกกฎหมาย) 69, 68 (ฉบับพิเศษ 13 พฤศจิกายน 2495).
- ภาวะเศรษฐกิจไทยหลังสงครามเกาหลี. **เศรษฐสาร** 3, 50 (16 เมษายน 2498).
- มาลัย ชูพินิจ. ระหว่างสัปดาห. **พิมพ์ไทย** (6 พฤษภาคม 2494).

- เมธ เมธา (นามปากกา). คณะศรัทธาชาวไทย. **ปียมิตร** 1, 27-48 (2500).
- เมือง บ่อยาง (นามปากกา). จิตร ภูมิศักดิ์กับการประท้วงครั้งแรก. **อักษรศาสตร์วิจารณ์** 4, 13-14 (มิถุนายน - กรกฎาคม 2519).
- ราชกิจจานุเบกษา**. 75, ตอนที่ 81 (20 ตุลาคม 2501).
- เรียมเอง (นามปากกา). คำปราศรัย. **ประชามิตร-สุภาพบุรุษ** 1 (21 มีนาคม 2481).
- เรื่องวางระเบียบค่าแทนชื่อและคำรับ คำปฏิเสธ. **ราชกิจจานุเบกษา** 59 (23 มิถุนายน 2485).
- ล้วน ปั่นน้อย. ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจและสังคม. **เศรษฐสาร** 4, 79 (1 พฤศจิกายน 2499).
- วัฒนา พยัคฆนิธิ. อาเซียววัฒน์. **ปียมิตร** 1, 26 (2500).
- วิกฤติทางเศรษฐกิจ. **เศรษฐสาร** 4, 63 (1 มกราคม 2499).
- วิทยากร เชียงกุล. แนวคิดทฤษฎีในการศึกษาเรื่องปัญญาชนไทย. **ธรรมศาสตร์** 5, 2 (มิถุนายน 2529).
- ศราภัยพิพัฒ, พระยา. การบำรุงเศรษฐกิจของชาติ. **เศรษฐสาร** 3, 39 (1 มกราคม 2498).
- ศานติ สัตยงกูร (นามปากกา). จักรวาพแห่งความจริงและความงาม. **เสียงนิสิต** 1, 7 (31 มกราคม 2500).
- เศรษฐกิจชนบท. **เศรษฐสาร** 4, 66 (1 กุมภาพันธ์ 2499).
- ส. สัตยา (นามปากกา). ชาติแห่งจิตใจของพะม่ายุคใหม่. **อักษรศาสตร์** 2, 4 (2 พฤษภาคม 2492).
- ส. สุภาภา (นามปากกา). ดลยเชียงแสน. **คนเมือง** (24 เมษายน 2496).
- สงวน โชติสุขรัตน์. ย่าถิ่นมูเซอแดง. **คนเมือง** (14 กรกฎาคม 2496).
- สตาลิน. Dialectic and Historical Materialism. แปลโดย กัปตันสมุทร (นามปากกา). **อักษรศาสตร์** (พฤศจิกายน-ธันวาคม 2493).
- สนับสนุนแถลงการณ์ของ ๔ พรรค. **ปิตุภูมิ** 25 (2 ตุลาคม 2499).
- สมเกียรติ วันทะนะ. สองศตวรรษของรัฐและประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย. **ธรรมศาสตร์** 3, 3 (กันยายน 2527).
- สมเกียรติ วันทะนะ. “สังคมไทย” ในมโนภาพของสำนักคิดไทยสมัยใหม่. **จดหมายเหตุสังคมศาสตร์ (ฉบับบ้ำ)** 10, 4 (พฤษภาคม-กรกฎาคม 2531).
- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. ประวัติ พ.ค.ท. ฉบับ พ.ค.ท. (1). **ฟ้าเดียวกัน** 1, 1 (มกราคม-เมษายน 2546).
- สมสมัย ศรีศุทรพรหม (นามปากกา). โฉมหน้าของศักดินาไทยในสมัยปัจจุบัน. **นิติศาสตร์รับศตวรรษใหม่** ๗, ๔ (เดือนรับ ๒๕ พุทธศตวรรษ).

- สัมภาษณ์วิลเลียม เจ. เก็ดนีย์ ต่อกรณีโยนบก. **โลกหนังสือ** 4, 12 (กันยายน 2524).
- สาครเรศ (นามปากกา). รอบเมืองไทย. **ปิตุภูมิ** 1, 3 (10 มิถุนายน 2499).
- สาครเรศ (นามปากกา). สัตตหีบ-ฐานทัพของสหรัฐอเมริกา. **ปิตุภูมิ** 1, 23 (17 กันยายน 2499).
- สายชล วรรณรัตน์. การศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ในประเทศไทย. **ธรรมศาสตร์** 9, 1 (กรกฎาคม-กันยายน 2522).
- สุกิจ นิมมานเหมินท์. นพีสินครเขตร. **คนเมือง** (6 มกราคม 2496).
- สุธี ธรรมรักษ์. วิกฤติทางเศรษฐกิจ. **เศรษฐสาร** 4, 63 (1 มกราคม 2499).
- สุภา ศิริमानนท์. ความทรงจำ: ชีวิตและการต่อสู้ของกุหลาบ สายประดิษฐ์. **โลกหนังสือ** 2, 2 (พฤศจิกายน 2521).
- สุมาลี บำรุงสุข. มิเชล ฟุโก และประวัติศาสตร์. **ไทยคดีศึกษา** 10, 2 (พฤศจิกายน 2536 - มกราคม 2537).
- เสมาเมืองเหนือ (นามปากกา). ศรีภูมิราชนิเวศน์. **คนเมือง** (18 กันยายน 2496).
- หน่านเตจา (นามปากกา). ประเพณีเสียดี. **คนเมือง** (5 กันยายน 2496).
- อ. นิมมานเหมินท์ (นามปากกา). ลือ เชียงคำ. **คนเมือง** (24 สิงหาคม 2496).
- อัสนี พลจันทร์. จากคนกูไปสู่นามขุ. **สยามสมัย** (2493).
- อัสนี พลจันทร์. สัมไป ฮาดี. **อักษรสาส์น** (2492).
- อ้าง “คอมมิวนิสต์” เพื่อปราบปรามประชาชน!. **ปิตุภูมิ** 2, 80 (21 ตุลาคม 2500).
- เอียง หัวคง (นามปากกา). เมื่อจิตร ภูมิศักดิ์ เรียนภาษาจีน. **โลกหนังสือ** 2, 8 (2522).
- Anderson, Benedict. *The Studies of Thai State: The State of Thai Studies*. แปลโดย คาริน อินทร์เหมือน. **ศึกษารัฐไทย: วิพากษ์ไทยศึกษา. ฟันเดียวกัน** 1, 3 (กรกฎาคม - กันยายน 2546).

วิทยานิพนธ์ภาษาไทย

- กนกวลี ชูชัยยะ. **พัฒนาการทางความคิดของทหารอาชีพ พ.ศ. 2475-2524**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- ชนิตรีนนัย ฌ บางช้าง. **แนวคิดด้านการเมืองและสังคมกับลักษณะความเป็นนักหนังสือพิมพ์ที่สะท้อนจากงานเขียนของมัลลย์ ชูพินิจ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหบัณฑิต, สาขาวิชาการหนังสือพิมพ์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- ดาร์รัตน์ เมตตาริกานนท์. **การรวมกลุ่มทางการเมืองของ “ส.ส.” อีสาน พ.ศ. 2476-2494**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

- ชนันท์ บุนนรรณนา. นโยบายชาวเวียดนามอพยพของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2491-2500. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- ประจักษ์ ก้องกีรติ. ก่อนจะถึง 14 ตุลาฯ: ความเคลื่อนไหวทางการเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนภายใต้ระบอบเผด็จการทหาร (พ.ศ. 2506-2516). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.
- พรรณี บัวเล็ก. ลักษณะของนายทุนไทย ในระหว่าง พ.ศ. 2457-2482. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- เพ็ญพิสุทธิ์ อินทรภิรมย์. บทบาทและความเคลื่อนไหวของเขียวสุตแสง พ.ศ. 2450-2474. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- การดี มหาจันทร์. การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2518.
- ยุพา ชุมจันทร์. ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย พ.ศ. 2475-พ.ศ. 2516. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- ราม วัชรประดิษฐ์. พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย พ.ศ. 2411-2487. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- วัชรินทร์ มัสเจริญ. แบบเรียนสังคมศึกษากับการล้อมเกล้าทางการเมืองในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์: ศึกษากรณีความมั่นคงของสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- ศักดิ์นา ถัฏกุล ณ อุษยา. รัฐและอุดมการณ์ในยุคจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ. 2500-2506). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- ศิริรัตน์ ช่างสกุล. การขึ้นมาธิบดีบทบาททางด้านเศรษฐกิจของกลุ่มทหาร (2418-2500). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

- สมชัย ศรีเจริญเวช. **ความคิดทางการเมืองของกุหลาบ สายประดิษฐ์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.
- สายชล วรรณรัตน์. **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ.2325-2352**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- สิรินธร กิรีติบุตร. **เพลงปลุกใจ (พ.ศ. 2475-2525): การวิเคราะห์ทางการเมือง**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- สุทธชัย ยิมประเสริฐ. **การเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ต่อต้านรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ.2491-2500)**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.
- สุมาลี พันธุ์ธรา. **พัฒนาการของอำนาจท้องถิ่นในบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกงและชายฝั่งทะเลตะวันออก พ.ศ.2440-2516**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- สุวิมล พลจันทร์. **กรมโฆษณาการกับการโฆษณาอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ (พ.ศ.2476-2487)**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.
- สุวิมล รุ่งเจริญ. **บทบาทของนักหนังสือพิมพ์ในการเมืองไทยระหว่าง พ.ศ.2490-2501**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- อดุลย์ มณีโรจน์. **ความคิดทางการเมืองของสด กุระโรหิต**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- อรรณพ เนียมคง. **นโยบายการศึกษาของรัฐบาลไทยต่อชาวไทยเชื้อสายมลายูในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้ (พ.ศ.2500-2516)**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538.
- อัจฉราพร กมุกพิสมัย. **กบฏ ร.ศ. 130: ศึกษากรณีการปฏิรูปทางการเมืองและการปกครองและกลุ่ม “ทหารใหม่”**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

สัมภาษณ์

ชนิษฐา ณ บางช้าง. สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2545.

จินดา ศิริमानนท์. สัมภาษณ์, 9 มกราคม 2546.

ทวีป วรดิถก. สัมภาษณ์, 13 กันยายน 2545.

ทวีป วรดิถก. สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2546.

ประวูฒิ ศรีมันตะ. สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2545.

เสนีย์ เสาวพงศ์. สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2546.

หนังสือและวิทยานิพนธ์ภาษาอังกฤษ

Anderson, Benedict. **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**. London, New York : Verso, 1983.

Anderson, Benedict. **The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia, and the World** . London, New York : Verso, 1998.

Attridge D. et al, eds. **Post-structuralism and the Question of History**. London: Cambridge University Press, 1987.

Barme, Scot. **Luang Wichit Wathakan and the Creation of a Thai Identity**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1993.

Chatterjee, Partha. **The Nation and Its Fragments: Colonial and Post Colonial Histories**. New Jersey: Princeton University Press, 1993.

Copeland, Matthew. **Contested Nationalism and the 1932s Overthrow of the Absolute Monarchy in Siam**. Ph.D. Thesis, Australian National University, Australia, 1991.

Danaher, Geoff; Tony Schirato and Webb, Jen Webb, eds. **Understanding Foucault**. USA: Allen & Unwin, 2000.

Dodd, William Clifton. **The Tai Race: Elder Brother of the Chinese: Results of Experience, Exploration and Research**. Bangkok: White Lotus, 1996.

Duiker, William J. **The Communist Road to Power in Vietnam**. Colorado: Westview Press, 1981.

Fineman, Daniel. **Special Relationship: The United States and Military Government in Thailand, 1947-1958**. Hawaii: University of Hawaii, Honolulu, 1997.

Flood, Thadeus, **The United States and the Military Coup in Thailand: A Background Study**. Washington D.C.: Indochina Resource Center Publication, 1976.

- Foucault, Michel. **Power Knowledge: selected interviews and other writings 1972-1977.**
 Edited by Colin Gordon. Translated by Colin Gordon et al. New York: Pantheon Books, 1980.
- Gellner, Ernest. **Nations and Nationalism.** New York: Cornell University Press, 1983.
- Gosha, Christopher E. **Thailand and the Southeast Asian Network of the Vietnamese Revolution, 1885-1954.** Nordic Institute of Asian Studies Monographic Series, No. 79, 1999.
- Hall, D.G.E. **Historians of South East Asia: Historical writing on the peoples of Asia.** London: Oxford University Press, 1961.
- Hall, D.G.E. **A History of Southeast Asia.** London: St. Martin Press & MacMillan and Company Limited, 1968.
- Hobsbawn, Eric J. **Nation and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality.** London: Cambridge University Press, 1991.
- Hutchinson, John and Anthony D. Smith, eds. **Nationalism.** London: Oxford University Press, 1994.
- Kasian Tejapira. **Commodifying Marxism: The Formation of Modern Thai Radical Culture, 1927-1958.** Kyoto: Center Area Studies on Asia, Kyoto University Press, 2001.
- Kellas, James G. **The Politics of Nationalism and Ethnicity.** London: MacMillan Press, 1991.
- Kobkua Suwanthat-Pian. **Thailand's Durable Premier: Phibun Through Three Decades 1932-1957.** London: Oxford University Press, 1995.
- Lobe, Thomas. **United States Security Policy and Aid to the Thailand Policy.** Monograph Series in World Affairs, University of Denver, Graduate School of International Studies, 1977.
- McLellan, David. **Karl Marx: the Legacy.** London: Asia Briggs, 1983.
- Osbourne, Milton. **Southeast Asia: Introduction History .** Sixth Edition. Allen & Unwin, 1995.
- Peleggi, Maurizio. **The Politics of Ruins and Business of Nostalgia.** Bangkok: White Lotus, 2002.
- Randolph, Sean R. **The United States and Thailand: Alliances Dynamics, 1950-1985.** California: Institute of East Asia Studies, University of California, Berkley, 1989.
- Reynolds, Craig J., ed. **National Identity and Its Defenders.** Chiangmai: Silkworm Books, 1993.

- Reynolds, Craig J. *The Plot of Thai History: Theory and Practice*. In **Pattern and Illusions Thai History and Thought: In Memory of Richard B. Davis**. Chapman, E.C., ed. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1992.
- Reynolds, Craig J., ed. **National Identity and Its Defenders, Thailand, 1939-1989**. Bangkok: Silkworm Books, 1993.
- Reynolds, Craig J. **Thai Radical Discourse: The Real Face of Thai Feudalism Today**. Southeast Asia Program. New York: Cornell University, 1987.
- Sears, Laurie, ed. **Autonomous Histories, Particular Truths: Essay in Honor of John Smail**. Center for Southeast Asian Studies, University of Wisconsin, Monograph, 1993.
- Smart, Barry. **Michel Foucault**. London and New York: Routledge, 1985.
- Somkiat Wantana. **The Politics of Modern Thai Historiography**. Ph.D. Thesis, Department of History, Monash University, Australia, 1986.
- Somsak Jeamteerasakul. **The Communist Movement in Thailand**. Ph.D. Thesis, Department of Politics, Monash University, Australia, 1991.
- Stowe, Judith A. **Siam becomes Thailand: a Story of Intrigue**. Honolulu: University of Hawaii Press, 1991.
- Suehiro, Akira. **Capital Accumulation in Thailand 1855-1985**. Chiangmai: Silkworm Books, 1996.
- United States of America Operations Mission to Thailand. **Thai-America Economic Cooperation 1951-1958**. Documents copied from ARPA Research and Development Center of Thailand. Chulalongkorn University, Bangkok.
- White, Hayden. **Metahistory: the Historical Imagination in Nineteenth-century Europe**. Baltimore & London: The John Hopkins University Press, 1973.
- White, Hayden. **The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation**. Baltimore & London: The John Hopkins University Press, 1987.
- White, Hayden. **Tropics of Discourse: Essays in Culture Criticism**. Baltimore & London: The John Hopkins University Press, 1987.
- Wijeyewardene, Gehan and Chapman, E.C., eds. **Pattern and Illusions Thai History and Thought: In Memory of Richard B. Davis**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1992.
- Wilson, David A. **Politics in Thailand**. New York: Cornell University, 1962.

บทความภาษาอังกฤษ

- Batson, Benjamin A. Kulap Saipradit: The War of Life. **Journal of Siam Society** 69, Part 1 & 2 (January -July 1981): 58.
- Flood, Thadeus. Profile of Revolutionary Intellectual. **Indochina Chronicle**. (1988).
- Flood, Thadeus. The 1940 Franco-Thai Border Dispute and Phibun Songkram's Commitment to Japan. **Journal of Southeast Asian History** X, No. 2 (September 1969).
- Flood, Thadeus. The Thai Left Wing in Historical Context. **Bulletin of Concerned Asian Scholars** 7, No.2 (1978).
- Murashima, Eiji. The Origin of Modern Official State Ideology in Thailand. **Journal of Southeast Asian Studies** XIX, 1 (March 1988).
- Reynolds, Craig J. The Case of K.S.R. Kulap: A Challenge to Royal Historical Writing in the Late of 19th Century Thailand. **Journal of Siam Society** 6, Part II (July 1973).
- Reynolds, Craig J. and Lysa Hong. Marxism in Thai Historical Studies. **Journal of Asian Studies** 43, No.1 (November 1983).
- Nehru's visit. **The New York Times** (Sunday, October 23, 1949).
- Thongchai Winichakul. The Changing Landscape of the Past: New Histories in Thailand Since 1973. **Journal of Southeast Asian Studies** 26 (November 1, March 1995).

บรรณานุกรม

หนังสือภาษาไทย

- นัทรทิพย์ นาดสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. นนทบุรี: สร้างสรรค์, 2527.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. สักดึกกับพัฒนาการของสังคมไทย. กรุงเทพฯ: นำอักษรการพิมพ์, 2519.
- เดิม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2512.
- เดิม หิงหัยจิต. ฟังขวแม่ น้ำใจง. พระนคร: คลังวิทยา, 2499.
- ธิดา สาระยา. อารยธรรม – วัฒนธรรมในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่วิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- นิยม สุขแพ่ง. ทหารเรือภฏ “แมนฮัตตัน”. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2529.
- บรรจง พันธุมเมธา. กาลเอหม่านไต. พระนคร: สังคมภาษาหนังสือ, 2504.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. 30 ชาติในเชียงราย. พระนคร: รวมสาส์น, 2496.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. คนไทยในพม่า. พระนคร: โรงพิมพ์รามินทร์, 2503.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. ชาวเขาในไทย : เล่าถึงความเป็นอยู่และประเพณีแปลก ๆ ของชาวเขาในไทยโดยละเอียดพิสดาร. พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2506.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. ไทยสิบสองปันนา. พระนคร: โรงพิมพ์รับพิมพ์, 2498.
- บุญเลิศ บุญคำ. เที้ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน. พิษณุโลก: โรงพิมพ์รัตนสุวรร, 2499.
- บุญเสริม สาดตราภัย. เสด็จล้านนา. กรุงเทพฯ: อักษรภาพิพัฒน์, 2532.
- บุญเสริม สาดตราภัย. อดีตล้านนา. กรุงเทพฯ: เรื่องศิลป์, 2520.
- ประทีป สายเสน. กบฏวังหลวงกับสถานะของปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ: อักษรสาส์น, 2532.
- ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง และคนอื่น ๆ. เพ็ชรล้านนา : หนังสือสารคดีชีวประวัติบุคคลสำคัญในยุคทองของล้านนาไทย. เชียงใหม่: สุริวง์การพิมพ์, 2506.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม. คนไทยอยู่ที่นี้ ที่อุษาคเนย์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537.
- สงวน โชติสุขรัตน์. ตำนานเมืองเหนือ. ม.ป.ท.: รัตนากร, 2499.
- สงวน โชติสุขรัตน์. เที้ยวเมืองเหนือและวัฒนธรรมประเพณีของเมืองเหนือ. พระนคร: โอเดียนสโตร์. 2505.
- สงวน โชติสุขรัตน์. ไทยยวน-คนเมือง. พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2512.

สงวน โชติสุขรัตน์. **ประเพณีและวัฒนธรรมไทยภาคเหนือและเชียงใหม่**. พระนคร: โรงพิมพ์
ประยูรวงศ์, 2512.

สารนาถ. **เยี่ยมไทอาหมสายเลือดของเรา**. พระนคร: เสถียรภาพ, 2497.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. **คนไทยอยู่ที่นี้**. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2529.

สุชิน ตันติกุล. **รัฐประหาร พ.ศ. 2490**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515.

สุวัฒน์ วรดิลก. **นักเขียนเรื่องสั้นดีเด่น : วาระครบ 100 ปีเรื่องสั้นไทย**. กรุงเทพฯ: สมาคมนักเขียน
แห่งประเทศไทย ประพันธ์สาส์น, 2532.

อรรถ อรรถวุฒิกร. **บุคคลสำคัญของไทย**. พระนคร: นายเจริญ ถันสี, 2525.

อัจฉราพร กมฺพพิสมัย. **อุดมการณ์ชาตินิยมของผู้นำไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.

บทความภาษาไทย

กอบแก้ว สุวรรณทัต. การเขียนประวัติศาสตร์แบบชาตินิยมพิจารณาหลวงวิจิตรวาทการ. **วารสาร
ธรรมศาสตร์** 6, 1 (มิถุนายน – กันยายน 2519).

แถมสุข นุ่มนนท์. การสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2. ใน **รวม
ปาฐกถาจากสมาคมสังคมศาสตร์ พ.ศ. 2520-2521**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่ง
ประเทศไทย, 2521.

สุชาชัย อี่ยมประเสริฐ. บรรณาธิการ, นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ นักคิดสังคมนิยมไทย กลุ่มอักษรสาส์น
2492-2495. ใน **เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ วิธีนักคิด/ปัญญาชน-เทศ: อดีต
ปัจจุบันอนาคต ระหว่างวันที่ 10-11 มีนาคม 2543**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มนุษยศาสตร์เพื่อสังคม
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

วิทยานิพนธ์ภาษาไทย

กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์. **พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย**. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

ปิยลักษณ์ เสียงก้อง. **การศึกษาวิเคราะห์นวนิยายของศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์**. วิทยานิพนธ์อักษร
ศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

สุเพ็ญ ศิริคุณ. **กบฏวังหลวง (26 กุมภาพันธ์ 2492)**. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชา
การปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.

บทความภาษาอังกฤษ

Charnvit Kasetsiri, Thai Historiography from Ancient Times to the Modern Period. **From Perceptions of the Past in Southeast Asia** (s.l : s.n.), 1980.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้า

กุหลาบ สายประดิษฐ์ (พ.ศ. 2448-2517)

วันเดือนปีเกิด 31 มีนาคม 2448

สถานที่เกิด กรุงเทพฯ

สถานที่เรียน โรงเรียนวัดหัวลำโพง, โรงเรียนทหารเด็ก, โรงเรียนเทพศิรินทร์ราชวาส เข้าสู่วงการหนังสือพิมพ์ โดยเริ่มจากวารสารของโรงเรียนเทพศิรินทร์ราชวาส สานต์สหาย เสียงไทย ข่าวด่วนรายวัน บางกอกการเมือง จนกระทั่งต่อมาตั้ง "คณะสุภาพบุรุษ" และออกหนังสือพิมพ์ สุภาพบุรุษ (รายปักษ์) พ.ศ. 2472 หลังจากนั้นได้ทำงานกับหนังสือพิมพ์หลายฉบับ จนถึงทศวรรษ 2490 ต่อมาได้ไปเรียนต่อที่ประเทศออสเตรเลียระหว่าง พ.ศ. 2490-2492 เมื่อกลับมาได้ถูกจับในกบฏสันติภาพ พ.ศ. 2495 หลังออกจากคุกใน พ.ศ. 2507 เดินทางไปประเทศจีนจนเสียชีวิตใน พ.ศ. 2517 ได้รับการคัดเลือกเป็นบุคคลดีเด่นของ UNESCO ใน พ.ศ. 2546

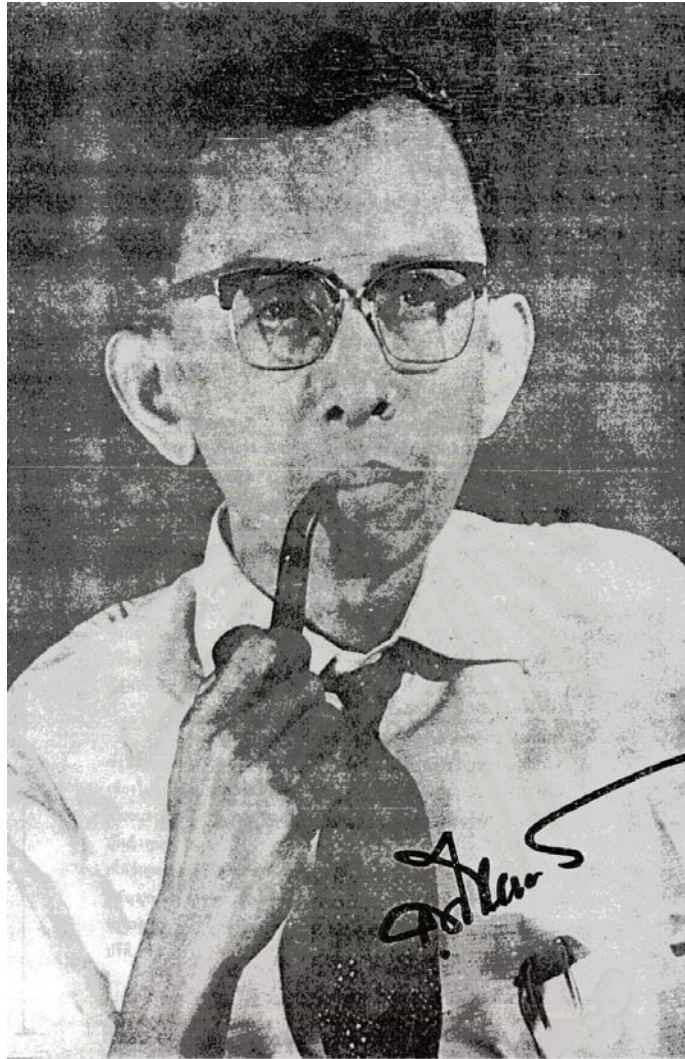

มาลัย ชูพินิจ (พ.ศ. 2449-2506)

สถานที่เกิด จังหวัดกำแพงเพชร

วัน เดือน ปี เกิด 25 เมษายน 2449

สถานที่เรียน โรงเรียนวัดมหาธาตุ, โรงเรียนวัดบพิตรพิมุข, โรงเรียนวัดบวรนิเวศ, โรงเรียนสวนกุหลาบ และเรียนภาคค่ำที่โรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาส เข้าสู่วงการหนังสือพิมพ์ จากการเริ่มเขียนหนังสือลงวารสาร **แสดงการณ์เทพศิรินทร์** หลังจากนั้นได้ร่วมงานกับกุหลาบ สายประดิษฐ์นับตั้งแต่หนังสือพิมพ์ **สุภาพบุรุษ** เป็นต้นมา จนกระทั่งแยกออกมาทำกับอารีย์ ลีวีระ เป็นบรรณาธิการ **สยามสมัย** และเขียนหนังสือให้กับกลุ่มหนังสือในเครือวิกสิตม มาลัย ชูพินิจเสียชีวิตใน พ.ศ. 2506

สุภา ศิริमानนท์ (พ.ศ. 2457-2529)

วัน เดือน ปี เกิด วันพุธที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2457

สถานที่เกิด กรุงเทพฯ

สถานที่เรียน โรงเรียนบ้านสมเด็จพระยา, โรงเรียนสวนกุหลาบ, ได้เข้าเรียนที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2 ปี และมาต่อที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแต่ไม่จบ ได้ลงทะเบียนเรียนทางไปรษณีย์วิชาการหนังสือพิมพ์กับสถาบันการหนังสือพิมพ์แห่งลอนดอน (London School of Journalism)

เข้าสู่วงการหนังสือพิมพ์โดยเริ่มงานที่หนังสือพิมพ์ ประชาชาติ ร่วมกับกุหลาบ สายประดิษฐ์ และ สยามนิกร หลังสงครามโลกครั้งที่สองได้เข้ารับราชการในกระทรวงการต่างประเทศ ถูกส่งไปทำงานที่ สหภาพโซเวียต สวิสเซอร์แลนด์ และฝรั่งเศส ต่อมาลาออกจากราชการและทำนิตยสารของตนเองคือ อักษรสาส์น ในปี พ.ศ. 2492-พ.ศ. 2495 เมื่อ อักษรสาส์น ปิดตัวลงจึงเข้าทำงานที่บริษัทเอกชนประกั้นกับ จนเกษียณอายุใน พ.ศ. 2512 และเสียชีวิตใน พ.ศ. 2529

อัสนี พลจันทร์ (พ.ศ. 2461-2530)

สถานที่เกิด จังหวัดราชบุรี

วัน เดือน ปี เกิด 15 กันยายน 2460

สถานที่เรียน โรงเรียนจังหวัดราชบุรี, โรงเรียนสวนกุหลาบ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เข้าสู่วงการหนังสือพิมพ์จากการเขียนบทความในนามปากกา "นางสาวอัสนี" ลงพิมพ์ใน **สุภาพสตรี** พ.ศ. 2484 ออกหนังสือพิมพ์ **เอกชน** ร่วมกับจำกั๊ด พลังกูร และสศ กุระมะโรหิต เริ่มเขียนบทความลง **ประชามิตร สยามสมัย สายธาร ปิตุภูมิ อักษรสาส์น** และเข้ารับราชการเป็นอัยการถูกส่งไปประจำภาคใต้ ต่อมาลาออกจากการรับราชการ พ.ศ. 2495 ต่อมาเดินทางไปประเทศจีน และเสียชีวิตในต่างแดนใน พ.ศ. 2530

ศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์ (พ.ศ. 2461- ปัจจุบัน)

สถานที่เกิด จังหวัดสมุทรปราการ

วัน เดือน ปี เกิด 12 กรกฎาคม 2461

สถานที่เรียน โรงเรียนวัดจักรวรรดิ, โรงเรียนบพิตรพิมุข, มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

เข้าสู่วงการหนังสือพิมพ์ เริ่มงานเขียนที่ ศรีกรุง และ สยามราษฎร์ สุวรรณภูมิ (สุวรรณภูมิ) ภายหลังเข้ารับราชการที่กระทรวงการต่างประเทศ ได้หันมาเน้นการเขียนนวนิยายเป็นหลักในช่วงที่ถูกส่งไปปรับตำแหน่งในประเทศต่าง ๆ จนกระทั่งเกษียณอายุราชการจากกระทรวงการต่างประเทศ เป็นที่ปรึกษาอาวุโสบริษัทมติชนจำกัดจนถึงปัจจุบัน

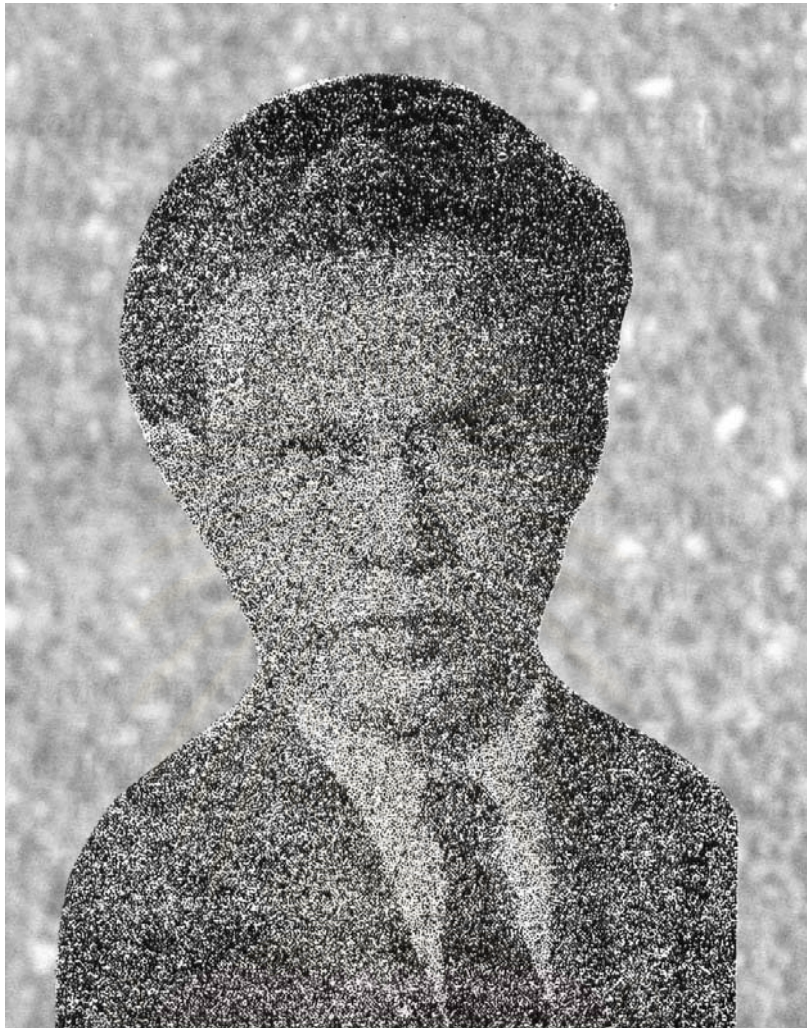

อุดม สีสุวรรณ (พ.ศ. 2463-2536)

สถานที่เกิด จังหวัดลำปาง

วัน เดือน ปี เกิด (พ.ศ. 2463)

สถานที่เรียน โรงเรียนเก็นเน็ธแมคแคนซี, ต่อมาเดินทางไปประเทศจีน และได้ศึกษาเพิ่มเติมที่เขินอาน
 เข้าสู่วงการหนังสือพิมพ์ เริ่มเขียนงานในหนังสือพิมพ์ มหาชน และ อักษรศาสตร์ ต่อมา มีผลงานเขียนในหลาย
 ฉบับในหลายนามปากกา เช่น ปิตุภูมิ เศรษฐสาร ถูกจับใน พ.ศ. 2501 และออกจากคุก พ.ศ. 2508 เข้าร่วมกับ
 พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ภายหลังคืนจากป่าสู่เมือง ได้เขียนประจำอยู่ที่ มติชนสุดสัปดาห์ จนกระทั่ง
 เสียชีวิตใน พ.ศ. 2536

เปลื้อง วรรณศรี (พ.ศ. 2465-2539)

สถานที่เกิด จังหวัดสุรินทร์

วัน เดือน ปี เกิด 28 ตุลาคม พ.ศ. 2465

สถานที่เรียน โรงเรียนสุรวิทยาคาร จังหวัดสุรินทร์ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

เข้าสู่วงการหนังสือพิมพ์ โดยเริ่มเขียนลงในหนังสือพิมพ์ ปวงชน เสียงไทย และสยามสมัย หลังจากนั้นเป็นบรรณาธิการนิตยสาร **ปิตุภูมิ** ในช่วง พ.ศ. 2498-2501 นอกจากนี้ได้ลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ภายหลังถูกจับและออกจากคุก เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย พ.ศ. 2510 และเสียชีวิตในต่างแดน พ.ศ. 2539

ทวีป วรดิถก (พ.ศ. 2471-ปัจจุบัน)

วัน เดือน ปี เกิด 25 สิงหาคม 2471

สถานที่เกิด จังหวัดชุมพร

สถานที่เรียน โรงเรียนสวนศรีวิทยา, โรงเรียนพร้อมมูลวิทยา, โรงเรียนโสมนัสวิหาร, โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร และมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

เข้าสู่วงการหนังสือพิมพ์ ทำงานที่หนังสือพิมพ์ พิมพ์ไทย และ อักษรสาส์น ถูกจับใน พ.ศ. 2501 หลังจากสอบผ่านเนติบัณฑิตได้ประกอบอาชีพทนายความพร้อมกับทำงานเขียนหนังสือมาจนถึงปัจจุบันซึ่งมีตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาอาวุโสของบริษัทมติชนจำกัด

จิตร ภูมิศักดิ์ (พ.ศ. 2473-2509)

วัน เดือน ปี เกิด 25 กันยายน พ.ศ. 2473

สถานที่เกิด จังหวัดปราจีนบุรี

สถานที่เรียน โรงเรียนสมุทรปราการ, โรงเรียนที่พระตะบอง, โรงเรียนวัดบพิตรพิมุข, โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา และ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เข้าสู่วงการหนังสือพิมพ์ เริ่มทำหนังสือของมหาวิทยาลัย เขียนบทความลงหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ เช่น **พิมพ์ไทย** **ไทยใหม่** **อักษรสาส์น** **สารเสรี** นอกจากนี้ยังมีอาชีพเสริมเป็นมัคคุเทศก์พำนักท่องเที่ยวไปนครวัด สอนหนังสือ เป็นอาจารย์พิเศษที่มหาวิทยาลัยศิลปากร ถูกจับใน พ.ศ. 2501 เมื่อพันโทฯ ได้เดินทางเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และถูกยิงเสียชีวิตที่จังหวัดสกลนครใน พ.ศ. 2509

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวโสภา ชานะมูล เกิดวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2507 ที่จังหวัดลำพูน สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน ในปีการศึกษา 2529 และเข้าศึกษาต่อในหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อ พ.ศ.2534 และเข้าศึกษาต่อในหลักสูตรอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2542

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย